Universidad de Deusto
Biblioteca

CAESARIS
COMMENTAR-
CUM
A HIRT.

Universidad de Deusto
Biblioteca de Loyola
Sala
Estante
Plúteo
Biblioteca

Si este libro se perdiere.
como siele suceder
Suplico al q̃ me lo hallare
q̃ me lo sepa volver
y sino sabe mi nombre.
a la firma Responderé.

Genaro Perez Hern.z

C. IVLII

CAESARIS RERVM AB SE GESTARVM COMMENTARII.

*

Quæ hoc uolumine continentur, & quid huic editioni accesserit, sequens pagella indicabit.

LVGDVNI,
APVD ANT. GRYPHIVM.
M. D. LXXX.

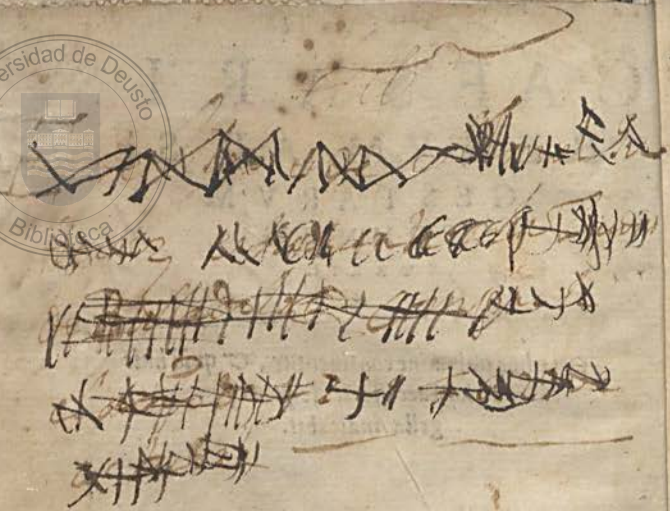

Quæ in hoc libro continentur.

Ex Fuluij Vrſini ad Fab. Farneſium epiſtola.
Ex Paulli Manutij ad Paullum Rhamnuſium epiſtola.
Galliæ, Hiſpaniæ, Auarici, Alexiæ, Vxellodoni, Maſſiliæ, ac pontis in Rheno pictura & deſcriptio per Ioannem Iucundum Veronenſem.
Excerpta quædam e Vegetio, & Petro Victorio, & aliis Doctiſſimis viris Eutropij, de inſtrumentis bellicis.
Eutropij Epitome bellici Gallici ex Suetonij Tranquilli monumentis, quæ deſiderantur.

C. IVL. Cæſaris commentariorum de bello Gallico libro VII.
A. Hirtij, vel Oppij de eodem bello Gall. lib. IIX.
C. IVL. CAESARIS de bello ciuili Pomp. libri III.
A. Hirtij de bello Alex. liber vnus.
Eiuſdem de bello Africano liber vnus.
Eiuſdem de bello Hiſpanienſi liber vnus.
C. IVLII Cæſaris Fragmenta, & dicta.

Raymundi Marliani Galliæ deſcriptio.
Galliæ vocabula Latina, Gallica, Germanica, ex muſæo viri eruditiſſimi.
Galliæ, necnon etiam Germaniæ vocabula, quæ apud Ptolemæum, Strabonem, Plinium, Tacitum, & Antoninum reperiuntur, cum iis, quibus noſtro ſæculo indigenæ vtuntur. Ex eodem muſæo.
Nomina regum, & principum barbarorum.
Nomina ciuitatũ Germaniæ, cũ interpretatione Germanica.
Nomina propria Germanice ſonantia.
Nomina vrbium & locorum Hiſpaniæ, Hiſpanicis vocabulis relata.
De Galliæ diuiſione Aldi Manutij Commentarius.
Fuluij Vrſini Romani emendationes in Cæſaris Comment.
Libellus variarum lectionum, in plurimis locupletatus.
Index rerum & verborum locupletiſſimus.

FABIO FARNESIO EQVITI HIEROSOLYMITANO FVLVIVS VRSINVS S.

QVo difficilius, atque laboriosius est, historiam suis legibus scribere; eo maior debetur laus iis, qui in ea excelluerunt. In qua quidem, vt de Græcis taceam, quorum semper in omni virtutum genere splendor fuit maximus, Latinis historicis tantum præstitit Cæsar, vt primum in ea dignitatis gradum, antiquitatis ipsius testimonio, fuerit consecutus. Scripsit enim eas res gestas, quibus ipse non solum interfuit, sed etiam præfuit. In quo certe illud quoque multo mihi magis admirandum videtur; eundem virum, & gerendis felicissime, prudentissimeque rebus, & scribendis doctissime, natum esse. Sed tanti viri facta præclara, e multorum monumentis, qui ea cum Græce, tum Latine immortalitati mandarunt, cognoscere abunde licet: Doctrinam vero, atque eloquentiæ, quam summa cum laude coluit, suauitatem, quum eius scripta, præter Commentarios, desiderentur omnia, ex iis, quæ supersunt, vndique dispersis reliquiis, gustare aliquo pacto, expleri nullo modo possumus. Contigit enim diuinis Cæsaris scriptis, quod & optimis plerisque scriptoribus accidit, siue fato, siue hominum potius incuria, vt quædam vel penitus interciderint, vel, si quid ex eius monumentis reliquum fuerit, mutilum id & mancum, multisque pollutum maculis circumferatur. atque in Commentariis quidem, multis per doctissimos viros sublatis mendis, non suæ tamen adhuc integritati restitutus est Cæsar: librorum vero, qui deperierunt, fragmenta, nullus, quod sciam, præter vnum Antonium Augustinum Ilerdensem Episcopum, a quo nonnulla huiusmodi accepi accepimus, vulgauit, vel collegit. Sed, cum superioribus his diebus incidissem in Commentariorum exemplar, sexcentis fere ab hinc annis manuscriptum, atque illud cum vulgatis codicibus contulissem, librique bonitatem in multis probassem, operæpretium me facturum sum arbitratus, si, quas ex optimo libro correctiones eruissem, adiunctis Octauij Pantagathi, & Gabrielis Faerni, doctissimorum virorum emendationibus, cum iis etiam, quæ collegissem, Cæsaris scriptorum fragmentis, in lucem proderem. Ad hanc meam voluntatem, amicissimorum quoque hortationes accesserunt, qui communicari hæc, qualiacumque essent, cum studiosis omnibus voluerunt.

AD PAVLLVM RHAMNVSIVM IO. BAPTISTÆ FILIVM, DE HISTORIÆ LAVDIBVS,

Paulli Manutij epistola.

QVi magistram vitæ dixit esse Historiam, næ ille, Paulle Rhamnusi, & dixisse vere, & præclare sensisse mihi videri solet. facile enim vn⁹ homo, quid multis hominibus euenerit, cum intelligit, eruditur, atque ipse sibi normam cõponit actionum suarum, vitæque totius inter omnes errores, omniaque pericula ad veritatem, ac salutem dirigendæ. nec aliud est nostra prudentia, quam euentorum obseruatio, rerumque præsentium, ac futurarum ex præteritis, tanquam ex fonte, scientia deriuata. quod ex vniuerso litterarũ genere vel sola, vel certe maxime præstat Historia: præsertim si quis eam ita tractet, vt euenta dum notat, animum referat ad caussas, in easque attente

tente inſpiciat, & rationem quærat; cur hoc factum, illud omiſſum, cur ex illo calamitates, ex hoc optata contigerint. Atque hoc primum eſt de Hiſtoriæ fructu. ſequitur dignitas. Res geſtæ narrantur inter ſummos reges, potentiſſimas ciuitates, bellicoſiſſimas nationes. cauſſæ porro bellorū ſunt, quæ ſunt humanarum rerum maximæ, imperium, ſalus, gloria; quæ ponuntur in armis omnia, & a conſilio ducum, a virtute militum, ab ipſa fortuna pẽdent. Neque vero dignitatem quidem habet, ac fructum, voluptatem autem Hiſtoria deſiderat. nam, ſi voluptas eſt, quam magnarum variarumque rerum adſpectus animis noſtris infundit: nulla pulchrior ſpecies;, nulla gratior, nulla prorſus Hiſtoria iucundior. vides, vt in tabula picta, aduerſa ducum excellentium ſtratagemata, artes, inſidias, ſpem potiundi, metum amittendi, cæſos exercitus, vrbes captas, imperia deleta: age, fortuna commutata, cadere inſultantem, victum exſurgere; eodem pene momento lætitiam pelli, mœrore ſuccedente, mœroremq; lætitia. hæc dum legimus, haurit animus voluptatem incredibilem, aliturque pabulo ſuauiſſimo, nec ſatiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Perſarum Rex, qui Orientem ſubegit, Pyrrhus Epirota, caſtra metandi laude præter ceteros inſignis, & duo illi, Barbarorum omnium clariſſimi, Alexander Macedo, & Hannibal, præterea de Græcis Themiſtocles, Ageſilaus, Epaminundas, quo modo, cum eorum facta commemorantur, animos noſtros efficiunt? exſpectatione ſuſpendunt, paſcunt gaudio, metu macerant. verum hæc maxime Romana patent in hiſtoria: quæ vel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, vel varietate fortuna vberrimam exemplorum in omni genere copiam ſuppeditat. Romana porro viri præſtantes multi cũ litterarum monumentis tradiderint; quorum ingeniis, quæ cuique merces gloriæ pro cuiuſque facultate debebatur, ea poſteritatis iudicio perſoluta, eminet inter omnes, mea ſententia: (nec vero ſecus antiquitas ſenſit) primumque ſibi dignitatis gradum C. Cæſar iure vindicat. nam & vixit, qua plurimum ætate Romæ floruit eloquẽtia, & coluit ipſe eloquentiam præter cæteros: rebus vero gerendis non interfuit modo, verum etiam præfuit, quo factum, vt vſum quoque, qui valet in ſcribenda hiſtoria multum, cum doctrina coniunxerit. exſtant, ſtant, bono quodam litterarum fato, præclari illius de bellis, ipſo duce geſtis, Commentarij, qui ſe non ſolum omnibus omnium hiſtoriis æquare, verum, vt omnes fatentur, anteferre etiam videntur. breuitatem ſcis in oratione magnam eſſe laudem, cum eo tamen, ſi vitetur obſcuritas: facile enim, cum illam ſequimur, in hanc incidimus. quod in Thucydide vitium Cicero notauit, cum eſſet alioqui ſcriptor egregius. at vero C. Cæſar, cum breuitatem maxime omnium adamauerit; ita tamen preſſus eſt, vt eodem nihil fieri poſſit illuſtrius. proprie loquitur, & ſignificanter: ornamentorum tantum habet, quantum in exponenda re decet. nam elaboratam ſtudioſius orationem, nimiaque excultam elegantia, prudentium aures non modo in Commentariis, verum in hiſtoria quoque reſpuunt.

IOAN. IVCVNDVS

Veronen. Iuliano Medici S. P. D.

*

C. Iulij Cæſaris commentaria, cura noſtra emendata, in manus eruditorum ſub tuo nomine exeunt: quæ quanto reliquis, quæ hactenus impreſſa circumferuntur, caſtigatiora ſint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui. Conquiſiui multa tota Gallia exemplaria: qua in prouincia (quod multa eo ſemper ex Italia tranſlata ſunt, atque ea minus prædæ expoſita ac bellis fuerunt) multo incorruptiora volumina cuiuſque generis reperiuntur. Contuli omnia, diligenter excuſſi. Neque meo tantum iudicio contentus fui, ſed, cum multa vndique collegiſſem, eruditos plures demum Venetiis conuocaui,

eorumque ingeniis omnia subieci iudicanda : neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est, vt pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, vt perpaucæ omnino reliquæ sint. Hos autem labores meos multis de caussis tibi potissimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium, qui in litteris versantur, labores, lucubrationesque, quodam gentilitio iure deberi videntur. Ex ea enim familia es, quæ semper litteratos mire fouit. Nam, vt vetustiores præteream, qui & ipsi tamen hoc magnificentissime egerunt, Laurentius pater ita id enixe egit, vt eius beneficentia ex fœda illa proximorum sæculorum barbarie, in eum, in quo nunc sunt, gradum, tam Latinæ, quam Græcæ litteræ prouectæ esse videantur. Frater vero ita semper litteratos omnes amplexus est, vti non immerito spes ea enata videatur, quæ nunc tam in omnium animis insedit: eo ad summum Pontificatus culmen euecto, non Christianam solum Rempublicam felicem futuram; sed & bonas omnes litteras, qua iniquis his temporibus prope exaruerant, tam feliciter prouenturas, vt omne præteritorum annorum incommodum sarciatur. Qua in re tu quoque ita animatus cognosceris, vt non adiuturus fratrem solum, non imitaturus patrem, sed & per te ipse totum hoc munus gesturus, & tanto omnes tuos superaturus sis, quanto illi cæteris excelluerunt. Ad hanc caussam accedit, quod Iuliano Iulij Commentaria, quod candidissimis animi tui moribus, candidissimum hoc opus maxime conueniens videtur munus: quod ego non hoc solum, sed quicquid in me ingenij est, quicquid in litteris possum, tibi dedicare constitui, ac iam dedico. Ætate quidem ea sum, vt de me non multa tibi possim promittere: sed natura ipsa fortasse, vt plerumque assolet, extremo hoc tempore subitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc, si ita vti speramus, accipies, quoddam quasi currenti calcar addetur, ad cetera, quæ in animo habemus, perficienda. Vale.

Hanc Iucundi schenographiam reprehendunt Ioan. Bureo, & Hieronymus Magius, quorum interpretationem, ne quid desiderares subiecimus pag. 2. &

IO.

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

Lib. 4. & 6. de bel. Gall. pag. 78. & 127.

Pontem eadem forma & ratione bis fecit Cæsar supra Rhenum, flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum: primum in Menapiis contra Sicambros: deinde paullulum supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios, Cæsaris amicos.

A Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

B Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur.

C Fibulæ quæ diseluſæ distinent bipedales trabes.

D Vbi fibulæ diseluſæ in contrariam partem reuinciuntur.

E Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.

F Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.

G Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

HAEC vtraque, insuper bipedalibus immissis.

Hunc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque insuper, bipedales trabes immissæ: hac ratione, vt insuper sit præpositio, & hæc vtraque, sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili vsum constructione in secundo de bello Ciuili, in expugnatione Massiliæ, his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Sciat & Vitruuium in quinto, vbi agit de portubus & structuris in aqua faciendis, similem feciſſe cõstructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine & planitia puluini: deinde insuper eam exæquationem pila, quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque cõstructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed vt vtraque constent, sensus scilicet & constructio,

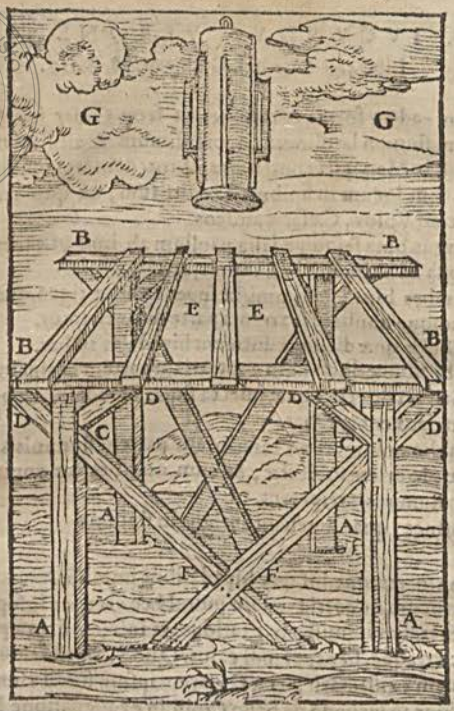

tam ingenioſis, quam grammaticis, & operi verba ſint conformia, & opus verbis, animaduertendum eſt, quod poſtquam Cæſar deſcripſit modũ figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam ſtabilitatẽ & firmitatem aſſecuta ſunt, vertit ſe ad bipedales trabes, quæ trãſuerſam totius pontis latitudinem perficiebant: & qua ratione immitti poſſent, & quo modo ſuſtinerentur, docet: dicens, quod ſuper hæc vtraque, id eſt, ſuper bina tigna, & ea quæ in parte ſuperiori, & ea quæ in inferiori poſita erãt, bipedales trabes immiſſæ, quãtum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem ſentẽtiam mecum venire videtur Leo Baptiſta Albertus, vir & ingenio & literis clarus, in ſuo 4 lib. de architectura: qui eiuſdẽ Cæſariani pontis deſcriptionem repetens, nõ aliter ei viſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatisfacere, niſi his verbis: Huiuſmodi autẽ immiſſæ trabes binis vtrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, &c. Quid autem ſit fibula, & quomodo diſcludatur & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quamuis eius ſit quotidianus vſus. Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum ſe fluentes contineant veſtes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaque reuincto, vt quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiuſmodi autem ſunt & ſellæ multis Italiæ vrbibus communes, quæ clauſæ ſeruãtur: & ad ſedendi vſum, eum diſcluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compreſſæ firmantur. Hoc etiam ita eſſe ex Vitruuio clariſſime apparet in decimo, his verbis: Tigna duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & a capite fibula cõiuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infra: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus & craſſitudinibus erit vtendum, & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularum verſationibus expediendum. Et libro primo, vbi de mœnibus diſſerit. Craſſitudinem autem muri ita faciendam cenſeo, vti armati homines ſupra obuiam venientes, alius alium ſine impeditione præterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleaginæ vſtulatæ quam creberrimæ inſtruantur, vti vtræque muri frontes inter ſe, quemadmodum fibulis his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Huiuſmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum vallis vtebantur, hodie quoque & nos vtimur, tranſuerſis in latum longurijs fibulatim diſpoſitis, vt ictibus glandium non vno loco tantum, ſed tota vallis mole reſiſtamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis ſatis conſtare poterit & ſenſus & conſtructio verborum Cæſaris, & pontis forma, ſecundum figuram a nobis traditam.

AVAR

AVARICVM.

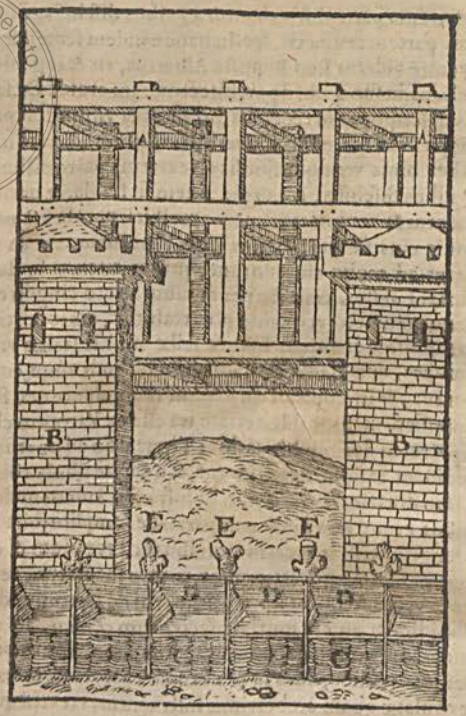

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro 7. de bel. Gall. pag. 154. & seq.

Auaricum vrbs Biturigum munitissima, quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circundata, vnum tantum & perangustum habebat aditum: quod Auaricum a Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, vt ipso potiretur.

A Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita describuntur a Cæsare, vt a mediocri quoque ingenio intelligi possit. nos duntaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimissis, vt ea intellecta quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

B Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci & aggeris visæ fuere.

C Vallum.

D Pluteí.

E Cerui.

ALEXIA.

Universidad de Deusto
Biblioteca

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro.7.de bel.Gall.pag.184.& seq.

Alexia,oppidum Mandubiorum in summo colle positum, edito loco, quod nisi obsidione, expugnari non posse videbatur. Huius collis radices subluebantur duobus fluminibus duabus ex partibus. Cætera ex descriptione Cæsaris, & ex hac figura patent.

A Turres coniunctæ aggeri & vallo, quæ inter se distabant pedes L X X X.

B Plutei qui tegebant interuallum quod erat inter pinnas.

C Pinnæ quæ interstructæ erant inter pluteos.

D Cerui grandes positi inter pinnas aggeris,ad commissuras pluteorum & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites adscendum hostium & conatum omnem repellebant.

E Vallum cum lorica.Lorica enim ex cratibus,vel storiis apponebatur vallo & aggeri,ne facile harpagonibus vel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus.

F Fossa pedum quindecim lata & profunda,in qua per campestria loca & demissa,aqua ex flumine deriuabatur.

G Fossa alia item pedum quindecim, lata & profunda, sicca & sine aquis.

H Stipites ex truncis arborum, aut admodum firmis ramis absciſſis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant,quo qui intrauerant,se ipsi acutissimis vallis induebant: hos cippos appellabant.

I Stipites teretes feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, dimissique in scrobibus, oblique in quincuncem dispositis.hos ex similitudine floris,Lilium appellabãt.

K Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terram infossæ, mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis disserebantur: hos hamos stimulos appellabant.

L Fossa pedum x x. lata & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, a qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentos.

M Alexia oppidum, superius descriptum.

IO.

VXELLODVNVM.

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

Lib. 8. de bel. Gall. pag. 215. & seq.

A Vxellodunum, oppidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe a prouincia Romanorum.

B Fons, quem Cæsar, cuniculis actis, & venis eius intercisis, auertit.

C Cupæ, seuo, pice, scanduliſque completæ & ardentes, ad

eam

comburenda Cæsariana opera, ab oppidanis demissæ.

D Vallum.

E Plutei.

F Flumen, quod infimam vallem diuidebat, & pene totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, vt nullam in partem depressis fossis deriuari posset.

G Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.

MASSILIA.

Libro 2. de bel. Ciuili, pag. 275. & seq.

Massiliæ descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

A Massiliæ mœnia, & turres.

B Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionariis exstructa contra Massilienſium eruptiones.

C Storiæ ex funibus anchorariis contextæ, præpendentes contra hostium tela atque tormenta, quibus tecti milites, turrim construebant.

D Summa contabulatio, laterculis, & luto, & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.

E Musculus ab ipso Cæsare descriptus a turri lateritia ad suffodiendum, & disiiciendum hostium turrem, & murum.

F Mare aluens fere ex tribus partibus vrbem.

G Vallum.

H Plutei.

I Cerui.

K Pinnæ.

HANC totius Galliæ picturam, diuisæ in treis parteis, Belgicam scilicet, Celticam, Aquitanicam, vt statim in principio primi libri Commentariorum de bello Gallico docet Cæsar, sic nos curauimus faciendam, vt facile quis singulas queat parteis cognoscere. Nam Celtæ, qui & Galli appellantur, quique medij sunt inter Belgas, & Aquitanos, concluduntur, Sequana & Matrona fluminibus, punctis ab Matrona ad Rhenum vsque perductis: tum Rheno, vsque ad lacum vnde oritur. Item lacu Lemano ac Rhodano, Lugdunum vsque. Rursus Lugdunensium, Aruernorumque finibus, tum Garumna fluuio, quam longus est. Belgæ, qui spectant in Septemtriones, diuiduntur ab Germanis Rheno, ab Celtis, siue Gallis, iis ipsis punctis ab Rheno ad Matronam: tum Matrona & Sequana Aquitani discluduntur, ab Gallis Garumna flumine: iisdemque Lugdunensium & Aruernorum finibus, attinguntque Pyrenæos monteis, ab Prouincia, Tolosæ &

Narbonæ finibus. Reliqua, quæ supereſt pictura, continet Germaniam, Prouinciam, Rhodanum ab Lugduno ad mare, Toloſam, Narbonam, Alpeis, & cætera, quæ ibi notata licet videre. Totam autem picturam, vt ſit cognitu facilior, his coloribus diſtinguere quiſque poterit: Aquitaniam ſcilicet purpureo: Celticam fuluo, ſeu luteo, croceoue: Belgicam rubro, ruſſoue: Germaniam flauo: Eam autem partem, quæ eſt a finibus Toloſatium, Mediolanum vſque, viridi: Maria cæruleo, ſiue cæſio. Hoc pacto poterunt ſingula firmius mandari memoriæ. Hæc Aldus.

HISPANIAE deſcriptio, in qua Cæſar ante Magni Pompeij ſtragem, maximum & periculoſiſſimum bellum confecit contra Petreium & Afranium, qui partes Pompeianas ſequebantur, quibuſque quaſi tota Hiſpania conſentiebat. Deinde poſt eiuſdem Magni Pompeij mortem, non minori diſcrimine aliud bellum in eadem ſuſcepit Hiſpania contra Cn. Pompeium, eiuſdem Magni Pompeij filium: quem tandem ſuperauit, & fugientem, atque in ſpelunca latitantem, captiuorum indicio inuentum, milites Cæſariani interfecerunt. Sed ſi quis vellet geſta Cæſaris percenſere, & ea deſcriptionibus locorum monſtrare, totum profecto orbem terrarum, quod infinitum eſt, vt ait Plinius, enumerare oporteret.

Hic debent inſeri typi Galliæ & Hiſpaniæ.

EXPOSITIO DESCRIptionis Pontis Cæſaris, excerpta ex operibus Geometricis Io. Buteonis Delphinatis.

TIGNA *bina ſeſquipedalia.* intellige menſuram hanc ſeſquipedis, eſſe craſſitudinem tigni, quam habet in diametro circuli ſuæ baſis, pro ut eſt in arbore natum. Eiuſmodi enim tigna modice tantum quibuſdam locis delibrantur. *Dimenſa mensa ad altitudinem, flaminis.* Tignorum longitudo profundi, menſuram ſecundum poſitionum loca ſequebatur. Quæ cum fere ſit inæqualis: ita & inæqualia longitudine tigna fuerunt, ab aqua deorſum. Quicquid tamen extabat a ſummo flumine ſurſum, ex æquo fieri debuit in omnibus tignis, vt ipſum pontis tabularum poſitionem ſeruaret perlibratam. *Interuallo pedum duorum inter ſe iungebat.* Ipſa duo tigna priuſquam dimitterentur in alueum, copulabantur inter ſe tranſuerſariis duobus, aut tribus, quorum fuit longitudo bipedalis, præter cardines, quos nunc artifices vocant palmas. *Hæc cum machinationibus immiſſa in flumine defixerat.* Hæc igitur duo tigna, ſpatio bipedali inter ipſa relicto, iugata & in alueum demiſſa machinationibus figebantur. Machinationibus dicit & non machinis: quia machinatio multiplicius, & operoſius aliquid continet, quam machina. *Fiſtucisque adegerat.* Ex operis ratione conijcimus fiſtucas palos fuiſſe præacutos, quibus ſolum congeſticiũ ſolidatur, ad ſubſtructiones faciẽdas. Non autem inſtrumentum illud, quo pauimenta calcantur, quod Budæus & Iucundus, authore multo voluerunt. *Vt ſecundum naturam fluminis procumberent.* hoc eſt ſecundum vim ac decurſum fluminis proclinarentur, ad aquæ ſuperficiem: ſicut ad ſolum parietis inclinantur ſcalæ, ſi fingamus decurſum aquæ, a calcibus ſcalarum rectam ferri parietem verſus. *His item contraria duo, &c.* Senſus eſt, tignis duobus diſpoſitis, alia duo tigna craſſitudine ſeſquipedalia, ſpatio bipedali inter ſe iuncta, contra vim & curſum flaminis proclinata, ſic figebantur, vt ab inferiore parte, h. e. in aquæ ſuperficie a prioribus diſtarent interſtitio pedum quadraginta. *Hæc vtraque inſuper, &c.* Hic intelligendum, hæc vtraque, ſcilicet duo tignorum paria ab extrema parte, quæ fuit ſummitas ſuprema, inter iuncturas bipedales trabibus impoſitis, craſſitudine iuncturas implentibus, & bionis vtrinque fibulis continebãtur firmiter, ne a ſua ſe inclinatione dimouerent. Et ipſæ etiam trabes, in ſua collocatione, fibulis concludebantur, prohibentibus ne deorſum prolaberentur ad aquam. Eſt autem fibula proprie circulus, vel forma quadrata ex ferro, aliove metallo axiculum habens medio verſatilem, quo Zonæ ſcorteæ colligantur. Funis intortus ad tigna colliganda dicitur a Vitruuio fibula:

& ligaturæ eiusmodi, fibulationes. ab hac ratione colligandi tignorum capita cum trabibus immissis, dicta & in proposito fibula: quæ quidem separatim fiebat ex tenaci materia, vt puta, robore, scapis duobus validis, inter se scalari forma compactis, duos tantum gradus habente. Huiusmodi autem quattuor tignorum cum sua trabe fibulationem, a similitudine iugum dicimus. Trabes multitudinis numero posuit author, vel intelligens trabem trabi superpositam, & applicatam immitti, vel ad multa scilicet iuga respiciens, quæ per transuersum fluminis ita fuit necesse collocari, vt transitus fluuiaticis nauibus laxe pateret. *Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusque consternebantur.* In hoc loco describitur contabulatio pontis. Appellatione materiæ venit omnem lignum. *Hæc*, subintellige spatia inter iugorum trabes. Primum enim de trabe in trabem trajiciebantur tigna, qui etiam cantherij dicuntur. Et super hæc in transuersum alia minora. Quæ quidem constructio per metaphoram a textrinis exprimitur eleganter vno verbo *Contexebantur*. talis deinde materiationis textura consternebatur, h. e. contegebatur, & complanabatur *longurijs*, id est perticis oblongis, ac *cratibus*, quæ sunt tabulæ viminibus contextæ, vt glaream & sabulum pauimenti loco superiniecta continerent. *Ac nihilo secius sublicæ, &c.* Hoc perinde est ac si dicat Cæsar: Quãuis ea, quæ iam sunt a me præscripta sufficere videantur ad opus: nihilominus tamen, vt firmitatis ratio maior haberetur, *sublicæ*, h. e. tigna minora, vt pote dodrantalia, circa tignorum calces figebantur. *Oblique*, id est, non ordine recto, secundum aquæ decursum ad inferiorem pontis partem procedentes: sed obliquo, in trigoni speciem isopleuri, cuius duo latera, respectu catheti, obliqua dici possunt. *Quæ pro ariete subiectæ, &c.* h. e. ante arietem. vt sit aries machina, quæ robustũ cylindrum valide ferratum e sublimi præcipitem demittit in capita sublicarum. Vt in alueum fluminis multis ictibus adigantur recte, & ad perpendiculum stantes. *Illud enim oblique*, ordinem posituræ tantum respicit, ne sit rectus ad cursum fluminis: non autem sublicarum inclinationem ostendit, vt putat Iucundus. Quæ res hominem maxime turbauit ab huius intelligentia pontis. *Et aliæ item supra pontem mediocri spatio.* Dicit author breuiter huiusmodi sublicium munimentum eodem modo supra pontem factũ esse, hoc est ab anteriori parte pontis separatim ab opere reliquo, mediocri spatio, fortasse pedum triginta, vel quadraginta. Pontis graphidem Icnographiam, ac scenographiam a Buteone propositã, necnon Iucundi, Cardani, Leonis, Alberti, & aliorũ reprehensionem, ne liber vltra modum intumesceret omisimus: integras singulorum opiniones ad hunc locum, aliquando edituri, ne quid lector ad huius loci interpretationem, quæ tot hominũ ingenia torsit, desiderare possit. Magius Miscellan. lib. 4. cap. 20. post Io. Iucundum, Leonem Baptistam, Albertum, Hyeronym. Cardanum, Iul. Cæsarem Scaligerum, & Io. Buteonem verba Cæsaris fuse declarauit. Sed ea tantum excerpsimus, quæ aut Buteo prætermisit aut non satis recte explicauit. *Paullulum ab imo præacuta.* non admodum præacuta, eo quod, vt est verisimile, aluens fluminis facile cederet, ac tigna illa admissurus videretur. *Dimensa ad altitudinem fluminis.* vt tamen haberetur ratio partis tigni cuiusque, quæ in alueum adigeretur, & auctus fluminis, si pluuiis excreuisset. *Fistucisque adegerat.* Buteone quamuis reclamante huius organi vi tigna, licet sesquipedalia, adigi potuisse existimamus. Alueus enim Rheni ad tigna admittenda minime erat contumax, vt ipsemet Cæsar innuit, qui tigna illa non admodum, vt alioqui oportebat, sed paullulum præacuta fuisse dicit. Sane verbi *adegerat* sensus a Buteone & aliis quibusdam allatus, mihi non non videtur germanus. Siquidem Latini auctores eo significatu vsurpant, vt intus agere, atque infigere demonstrent. Plin. lib. 16. cap. 10. in arborem clauus ferreus adigatur &c. vt minime hoc loco audiendus videatur Buteo, qui putat *fistucis*. i. palis quibusdam, circa tignorum calces defixis, tigna illa vi, ac necessitate adacta dici, hoc est, in sua sede coacta & offirmata. Quod nescio quam facile fieri posset, vbi flumen altius esset, adeo vt pali supra aquam non extarent, atque ideo tundi & in alueum satis agi non quirent. Præterea non video cur tigna, quæ sublicis ex inferiore fluminis parte, tanquam antis confirmabantur, his palis indigerent; aut cur infra opere, fere absoluto, sublicas obliquas (si vt Buteo facit, & locum illum accipiamus) circa tignorum calces, non Buteonis prænotatas fistucas, siue pa-

los Cæsar defigat. Adde quod verbum *Adegerat*, vna cum verbo *Defixerat*, respicit has voce *Prona* ac *fastigata* siue *fastigiata*, vt Cæsar tigna non ad perpendiculum, vt fieri consueuisset in sublicis, sed prona ac paullulum inclinata, defixa ac in alueũ adacta dixerit. *Pedum quadragenum.* Quadragenum dicit, non quadraginta, ratione multorum tigorum, quibus pons constare debebat, in quibus singulis paria tignorum inuicem pedibus quadraginta distarent capitibus, non calcibus. vt trabium bipedalium, quæ immittendæ essent, & pontis latitudinem intelligamus. *Ab inferiore parte.* h. e. in aquæ superficie, inquit Buteo, non sine errore, vt mihi videtur: cum Cæsar fluminis partem intelligat post priora tigna, vt post vocem *Quadragenum*, comma ponatur. *Binis vtrinque sibulis.* Buteo non binas fibulas vtrinque, sed vnicas ponit. Quod miror ab eo esse factum, cum res satis sit aperta. Forma etiam fibularum magis operosa est, & infirma, quam quæ loco huic conuenire videatur, licet fibulæ in alios vsus ad subnectendas vestes, ad baltheos, cæteraque eiusmodi, ea forma, ac etiam circulari fere, fieri consueuerint. Ego fibulas pro clauis e ligno duriore accipio, quibus adactis tigna illa, vna cum trabibus immissis, prius perforata configerentur, atque vnita continerentur. fibulas autem a figendo dictas suspicor (fixulam namque pro fibula veteres dixerunt) vel quod axiculum fibulæ, qui baltheo, aut rei huiusmodi per fibulam ductæ infigitur, referrent. Quod autem claui non absimiles ab Architectis, Mechanicisque fibulæ appellentur, satis demonstrat Vitruu. lib. 10. cap. 2. dum de trium tignorum iunctura loquitur, quã infra cap. 3. fibulationem vocat (licet Buteo & alij locos hos aliter accipiant) & Oribasius in lib. de Machinamentis 4. & 8. & 25. quibus ex locis apparet fibulas Architectis, Mechanicisque ipsis clauorũ vsum præbere. Scaliger a nostra sententia non multum secessit, fibulas ipsas trabi ita infigens, vt non ipsas tignorum binorum summas partes cum trabe inserta perfoderent, sed hinc inde trabis duntaxat capita, vt intra fibulas binas vtraque tignorum paria media distinerentur. Sed hæc fibularum affixio, licet Cæsaris sententiæ nonnihil quadrare videatur, mihi non arridet, cum non multum præstet firmitudinis, nec ita arcte vt oportuit, tigna, trabemque deuinciat. Siquidem in Scaligeri fibulatione, si maior vis aquæ se incitauisset, in duas duntaxat fibulas vis omnis incubitura esset, scilicet vtrinque in interiores, exterioribus nihil adiumenti præstantibus: & vna solum defracta fibula, iugo pontis multũ roboris decessurũ videretur. Minus etiã constructionis rationi & Cæsaris sententiæ quadrant Iucũdi fibulæ, quæ omnino a fibularum quarũcunque forma aut imitatione absunt, & magis trabẽ suffulciunt, quam bina tignorum paria reuinciant & detineant. Igitur, vt ego sentio, dicendum videtur, *Vtrinque.* 1. in vtroque tignorum pari circa extremas. 1. summas partes, prope capita, scilicet ita fuisse fibulas, quæ clauorum vsum præberent, defixas, vt per tigna ac insertam trabem procederent, & arctius tignorum, trabisque capita iungerent, religarent ac distinerent. *Ab extrema parte.* id est suprema, siue summa: nam capita tignorum significat, vt patet. *Distinebantur.* 1. iuncta ac illigata vtrinque detinebantur. *Quibus disclusis.* quibus tignis vtrinque separatim clausis. 1. iunctis, ac fibulis illis defixis arctius detentis. Claudere enim pro iungere & Vlpianus aliquando dixit. quanquam non me latet & Scaligeri ac Buteonis fibulis tigna claudi: sed tamen non ita valide ac ex vsu, vt nostris. *Sublicæ ad inferiorem partem fluminis.* Iucundus & Buteo perperam locant sublicas. alter enim eas forma litteræ X. intra bina tignorum paria pronas, alter circa tignorum calces directas ad perpendiculum defigit, Cæsare quamuis reclamante, qui ad inferiorem partem fluminis adactas scribit, id est post inferiorem partem pontis, ad differentiam subiectorum verborum. Et aliæ item supra pontem &c. *Oblique.* non recta post tigna, sed imis hinc inde partibus diuaricatæ, supremis autem mutua inclinatione in tigna conuenientibus, vt non solum vim fluminis nixu exciperent, sed ne tigna ad latera possent deflecti, efficerent. *Pro ariete subiectæ.* id est, vt quasi arietis ferire volentis, & in frontem maxima vi incumbentis vicem, aut potius similitudinem singulæ exhiberent, perinde atque (vt Plauti verbo vtar) contra vim fluminis arietarent. Buteo male, vt mihi videtur hoc exponit. *Cum toto opere coniunctæ.* vt differant ab iis, quæ supra pontem mediocri spatio defigebantur, & cum opere non iungebantur. Vides igitur, quæ sint pontis huius fibulæ, & sublicæ

ad inferiorem partem fluminis pro ariete subiectæ: quæ duo in hac pontis constructione difficultatem continebant.

CAPITA QVAEDAM

ex Flauio Vegetio Lib. IV. de re militari, quibus palam fit cuius generis & vsus sint varia instrumenta militaria, quorum mentio habetur in hisce Cæsaris commentarijs.

De *ariete, falce, testudine.* CAP. XIV.

DE materia ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis centonibusque vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, quod Falx vocatur, ab eo quod incurua est, vt de muro extrahat lapides: aut certe ipsius caput vestitur ferro, & appellatur Aries: vel quod habet durissimam frontem, quæ subruat muros: vel quod more arietum retrocedit; vt cum impetu vehementius feriat. Testudo autem a similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit, quia, sicut illa modo reducit, modo profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cædat.

De *vineis, pluteis, & aggere.* CAP. XV.

VIneas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricoque vsu Causias vocãt. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus IIX. lata pedibus VII. longa pedibus VI. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusque contexitur. Latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concremetur incendio, crudis ac recentibus coriis, vel centonibus operitur. Istæ, cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contexuntur e vimine, & ciliciis, vel coriis proteguntur: terniſque rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcunque partem volueris admouentur more carpenti: quos obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, sagittis siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior præstetur occasio: Agger autem ex terra ligniſque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

De *Musculis.* CAP. XVI.

MVsculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores, si lutum obfuerit, aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem a marinis belnis Musculi. Nam quemadmodum illi, cum minores sint, tamen balenis auxilium adminiculumque iugiter exhibent, ita istæ machinæ breuiores, deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

De *turribus ambulatorijs.* CAP. XVII.

TVrres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisque compacta: &, ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissime ex crudis coriis, vel centonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos vel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit vt non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam alta mouetur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros, circa vero mediam partem accipit pontem, factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem cito prolatum inter turrim murumque

constituunt, & per eum ingredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxisque ex alto prosternant. Quo facto, ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilij superest, cum hi, qui de murorum altitudine sperarabant, repente supra se aspiciant altiorem hostium murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi. CAP. XIX.

HVic tam manifesto discrimini occurritur multis modis. Primum si confidentia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum, &, vi hostibus pulsis, machinamentum illud ingens, direptis coriis, ignis exurit. Quod si oppidani exire non audeant, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant, vt, perruptis coriis, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittæ sunt, & vbi adhæserint (quia ardentes sunt) vniuersa conflagrant. Phalarica autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, inter tubum & hastile sulphure, resina, bitumine, stupisque conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, quæ balistæ impetu destinata, prærupto munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cum hostes dormiunt in laternis portant lucernas, & incensis machinis rursus leuantur in murum.

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus. CAP. XXII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibali, sagittarij, fundæ. Balista funibus, neruis chordisque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit, tanto spicula longius emittit: quæ etsi iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcumque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine & magnitudine, saxorum pondera iaculatur. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur. Scorpiones dicebantur, quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quod paruis subtilibusque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas & fundas describere superfluum puto, quæ præsens vsus agnoscit: saxis tamen grauioribus per onagrum destinatis, non solum equi eliduntur & homines, sed etiam hostium machinamenta franguntur.

EX PETRI VICTORIJ lib. XXIV. Variarum lectionum.

Quid Eritium sit apud Cæsarem declaratur. CAPITE I.

ERitius, quod verbum a nullo vetere grammatico explicatum inueni, videtur fuisse munitionis genus: cum, aut humi, aut aliqua in materia tela pali ve defigebantur, non valde remota a terra: vt illis impetus hostium tardaretur, quod illac penetrare nequirent. Vsus est eo verbo C. Cæsar in III. libro de bello Ciuili, hoc pacto: Erat obiectus portis eritius, hic paullisper est pugnatum: cum irrumpere nostri conarentur: illi castra defenderent. Nec multo post: Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in maiora castra: post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt. Apud nullum autem alium Latinum scriptorem, cuius opera exstent, inueni. Sallustius tamen in III. libro historiarum hoc vsurpauerat: vnde etiam magis quid illo significetur, percipitur: eius enim verba hæc leguntur citata a Nonio. Saxaque ingentia, & axe iunctæ, trabes, per pronum incitabantur: axibusque eminebant, in modum eritij militaris, veruta binum pedum. Non erat igitur eritius id, quod diligenter Sallustius describit, sed similitudinem illius rei

lius rei habebat: inde tamen si quis attendat, non male forma eritij ipsius elicitur. Sed alterum ab eodem grammatico ponitur, in quo eiusdem verbi mentio est. illud autem quoque non parum vim intellectumque huius vocis adiuuat, Varro sexagesi. Se circumspexe: atque inuenisse, cum dormire cœpisset tam glaber quam Socrates, Galbam esse factum eritium e pilis albis, cum proboscide.

DOCTISSIMORVM VIRORVM DE ALIQVOT REI BELLICAE INSTRVMENTIS obseruatio.

QVONIAM in his Cæsaris commentariis passim quorundam instrumentorum militarium mentio fit, de quorum interpretatione inter multos recentiores, ac ne cum veteribus quidem Grammaticis satis conuenit, optimum factu existimauimus, doctissimorum de iis obseruationem subijcere.

Do *aggere.*

AGgeris nomen tripliciter ab antiquis vsurpari video: primum pro mole ad mœnia oppidorum: deinde pro munitione castrorum: postremo pro materia qua moles munitiove exstruitur. Molem intelligimus tumulum ex liguis, & glebis ac cespitibus extructum, vt in vrbium aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus præbeatur. Cæs. lib. Ciu. 2. cap. 1. Magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamq; comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octogiata exstruit. Luc. 3.

-- *tunc*

-- *tunc omnia late*
Procumbunt nemora, & spoliantur robore syluæ:
Vt cum terra leuis mediam virgultaque molem
Suspendant structa laterum compage ligatam
Arctet humum, pressus ne cedat turribus agger.

Ex quibus intelligitur, trabes a lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra diffluereret: interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri atque infarciri solitam. Liu. lib. 10. Forte quodam loco male densatus agger, pondere suprastantium in fossam procubuit. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, vt prope mœnia adæquaret. vt bell. Gall. 2. cap. vlt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic vt prope summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent, &c. Liu. lib. 5. Nam cum agger promotus ad vrbem, vineæque tantum non iam iniunctæ mœnib. essent, &c. Sallust. in Iugurth. Vineas agere, superque aggerem iacere, impositis & super aggerem turribus, opus & administros tutari. Cæsar lib. 7. cap. 5. Aggerem latum pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. exstruxerunt. Cum is murum hostium pene contingeret, &c. Itaque plerumque obsessi cuniculos sub mœnibus agebant, iisque vel aggeris terram subtrahebant, vt adacta turris corrueret, vel viminibus ignem subijciebant, vt lib. Gall. 3. cap. 5. Cuniculis ad aggerem vineisque actis, cuius rei longe sunt peritissimi Aquitani: propterea quod multis locis apud eos æreariæ fecturæ sunt. Item lib. 7. cap. 4. Et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos sunt ferrariæ. Item cap. 5. eod. lib. Est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Et mox: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant. Atque hæc quidem de mole, ad quam exstruendam non modo fabri, verumetiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis: vt Vegetius scribit lib. 1. cap. 24. & lib. 3. cap. vlt. Iam vero aggerem pro muro & munitione castrorum vsurpari, ex his intelligitur locis. Cæsar Ciu. 3. cap. 13. Erat eo loco fossa pedum XV. & vallus in altitudinem pedum X. tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Item lib. 7. cap. 13. Post eas fossas aggerem &

vallum

vallum xii. pedum extruxit. Quibus ex locis patere arbitror, cum castra fossa & vallo munirentur, inferiorem valli partem, & quasi basim Aggerem appellatam fuisse. Postremo Aggerem pro ipsa materia poni solere, multis Cæsaris locis cognosci licet. Triplex autem erat materia: trabium, quæ, vt dixi, latera firmabant, frondium, & cespitum. veluti Cæs. 2. cap. 3. Quod vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massilienſium excisis, &c. & mox: Atque ille congestus ex materia fuerat agger. Item Gall. 2. cap. 6. Lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis. vbi Cespites sine dubio pro glebis posuit. Iosephus lib. bell. Iudaic. 7. cap. 1. scribit in obsidenda Hierosolyma, arbores omnes quoquouersus ad stadia x c. defrondatas fuisse. Cæsar lib. 7. cap. 5. Hi reuinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur. & cap. 11. Cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabantur. & cap. 14. Agger ab vniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit. & cap. 13. Aggere & cratibus fossas explent.

De turribus mobilibus.

TVrris mobilis, siue (vt Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, instar ædificij, ex trabibus & tabulis interdum decem contignationibus exstructa. Intus erat aries, quē suspensum milites in hostium murum impellebant. ex superiore parte pons demittebatur in eundem murum, & scalæ confestim iniiciebantur. Tota autem machinatio subiectis rotis a militibus circiter quinquaginta introrsus promouebatur, cū musculus aut vineæ præcederent, sub quibus fossores rastris & ligonibus viam muniebant, aggeremque, de quo diximus, solidabant: vt mœnibus Turris propinquari posset. In eandem sententiam scribit Veget. lib 4. cap. 17. Eius ædificandæ rationem tradit Vitruuius lib. 10. cap. 19. & de illius forma locus est insignis apud Cæsarem lib. Gall. 2. cap. 8. Liu. lib. 21. Ipse Hannibal, qua turris mobilis omnia munimenta vrbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. Eius autem altitudo tanta fuit, vt plerumque denum tabulatorum esset, velut lib. Gall. 8. cap. 6. Exstruitur agger in altitudinem pedum nouem: uem: collocatur in eo turris decem tabulatorum. Et bell. Alex. Has altissimis turribus denum tabulatorum munierant. præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum constructerant, subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis, in quancumque erat visum partem, mouebant. Iosephus quidem belli Iud. lib. 6. cap. 8. tres Romanorum turres in Hierosolymitana obsidione testatur quinquagenum cubitorum fuisse. De pontibus vero, quos iniungi solere diximus, insignis exstat locus apud Hirtium Gall. 8. cap. 2. Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungit: quorum frontes viminea loricula munirentur. Lucan. 3.

-- Stellatis axibus agger
Erigitur, geminasque æquantes mœnia turres
Accipit. hæc nullo fixerunt robore terram,
Sed pariter longum causſa repsere latenti.
Illinc tela cadunt excelsus vrbis in arces.

Multa etiam in eandem sententiā scribit Procopius lib. Gott. 1. vbi turrim describit a Vittige Gottorum duce factam in oppugnatione vrbis Romæ. nam cum Romani quinquaginta milites introrsus adhiberent, qui turrim rotis in quattuor angulis subiectis propellerent, Vittiges bobus extrorsus erat vsus: quibus ab oppidanis interfectis, Gottorum insania & stoliditas ridendi materiam præbuit. Aliam quoque lib. 2. describit ab eodem Vittige in Arimini oppugnatione factam, cuius altitudo vrbis mœnia superabat, & quatuor rotis sustinebatur: sed casu illo edoctus, non boues ad trahendum adhibuerat: verum intra vineas homines collocarat, qui machinam traherent. Vtrobique autem scribit, scalas summæ altitudinis in turribus adhibitas, quibus ad murum admotis, conscenderetur. Liuius lib. 32. Nam, cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota vna in altiorem orbitam depressa, ita turrim inclinauit, vt speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit. Iosephus autem eodem lib. scribit, vnam ex illis turribus eodem aggeris vitio concidisse.

De testu

Universidad de Deusto
Biblioteca

TEstudo (inquit Veget. lib. 4. cap. 14.) a similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit: quia sicut illa modo reducit, modo profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exserit, vt fortius cædat. Liu. lib. 34. Iam testudinibus admotis, murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. Existimabam autem Testudinem ex eo dictam, partim quod testudinis figura facta esset, partim quod, non rotulis, vt vinea & turris, sed subiectis scutulis, & vectibus impelleretur: quasi testudineo gradu incederet. Sed Amm. Marcellinus lib. 24. ei rotas attribuit: vbi eius formam his describit verbis: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumque recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detrectet & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides, præacutæ, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, vt quicquid petierit aculeis exsertis abrumpat. Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concitis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes. Hæc Marcellinus. Plura autem Vitruuius lib. 10. cap. 19. & 20. Ex quibus, multisque Cæsaris locis intelligitur, Testudinem ex trabibus ac pluteis fieri solitam: coriisque ac ciliciis contegi: sub eaque latuisse, qui viam turribus aut vineis muniebant, & saxa de via remouerent, ac solum æquarent. Cæsar Ciu. 2. cap. 1. Antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci caussa facta, ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent.

De *musculo*.

MVsculos Veget. lib. 4. cap. 16. interpretatur machinas, quibus tecti milites apportatis lapidibus, liguis & terra fossas complebant, vt turri ambulatoriæ viam munirent. At Cæsar Musculorum tecto vsum tribuit, non viæ aggere supportato muniendæ, sed muri subruendi, lapidesque vectibus subducendi: quos *Mantellettos* vulgo appellamus: quamuis interdum Musculi subiectis rotulis impellerentur: cum Mantelletti plutei sint, quasi scuta grandiora, quæ capiti super imposita, ictus oppidanorum defendũt. Cæs. Gall. 7. cap. 14. Vercingetorix ex oppido egreditur, longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat, profert. quo loco musculos pro pluteis tantum posuit. Itemque Ciu. 3. cap. 14. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Sed eorum qui rotulis agebantur, formam insignem Cæsar describit lib. Ciu. 2. cap. 2. vbi musculum pedes sexaginta longum a Trebonio factum exponit: cuius inter columnas spatiaque vacua milites vectibus muros subruebant. Interim, inquit, sub muro milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt.

De *vineis*.

VIneas Veget. lib. 4. cap. 15. interpretatur machinationem tabulatis cratibusque constratam, quæ subiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obsidentes, murorum fundamenta subruunt. Opinor autem inde dictas, quod, vt plerisque locis vineæ sepibus vimineis, ita illæ tectis vimineis muniri solebant, velut apud Cæs. lib. Ciu. 2. cap. 1. Tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent, &c. Vsum autem vinearum Lucan. lib. 3. his describit verbis:

Tunc adoperta leui præcedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & tecta fronte latentes
Moliri nuncima parant, & vertere ferro
Mœnia, nunc aries suspenso fortior ictu
Incussus densi compagem soluere muri
Tentat, impositis vnum subducere saxis.

Alium præterea vsum vinearum esse video, vt cum plures ordine impellerentur, milites post eas occulti sequerentur, adeo magno numero, vt legionem Cæsar numeret. velut lib. 7. cap. 5. Legiones extra vineas in occulto expeditas cohortatus, &c. Sallust. in Iugurth. Tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis sagittariisque & funditoribus eminus terrere. At

Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incensis. Et non multo ante: Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum hæ paullulum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. milites, neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci, neque inter vineas, sine periculo administrare. Hinc sub vitem prœliari dicebantur milites, cum sub vinea militari pugnabant, inquit Festus. vnde illud Lucilij: Neque prodire in altum: prœliari procul sub vite. Quæ cum ita sint, quis non miretur Ad. Turnebum, tamdiu in Cæsaris & veterum scriptorum libris versatum, vineas tamen credidisse gestabiles fuisse, & quinque perticis corio & ciliciis tectis constitisse? Nam lib. Aduers. 11. cap. 24. Apollodorus, inquit, in Poliorceticis, vineas appellat minores & leues testudines. quas vero Romanas vineas aut testudines Apollodorus describat: ac non alias potius, quibus Romanum nomen attribui solebat: aut quasi non Apollodori descriptio apertissime ab illa Marcellini ac Vitruuij discrepet. Sed Apollodori locum, quem Græce Turnebus proposuit, Latine sic exscribemus: Milites leuibus testudinibus tegendi sunt, quæ vineæ appellantur, aduersus sagittarum & lapidum ictus. Sunt autem huiusmodi: Milites perticas longas & directas habent circiter quinque, fibula inter se coniunctas: vt quinque interuallum seruetur. Hæ ab imo præacutæ sunt, vt & ipsæ figi in terram possint, & qui eas ferunt, quiescere. Iam pelles, siue cilicia extrorsus atque a fronte, appenduntur. Supra autem perticis erectis imponuntur instipatæ, non contentæ, sed laxæ, vt missilium impetus frangatur. Fiunt autem hæ perticæ non pari altitudine, sed omnes inter se dispares, vt figuram efficiant testudinis.

De *pluteis*.

PLutei, inquit Turnebus, vir doctissimus, erant similes illis appendicibus, quas ædificiis applicamus, & tectum in vnam partem deuexum habebant: vt & plutei, in quibus scribimus. Hæc ille lib. Aduers. 11. cap. 24. Quis hæc tanto excidisse viro non miretur? cum ex Latinis omnibus historicis, ac præsertim ex Vegetio constet, pluteum mobilem, & ambulatoriam machinam fuisse, ex tabulis, vimine, & corio constratam, triniſque rotulis adigi solitam ad muros, vt qui in iis consistebant, sagittis & missilibus deturbari possent: vt ait idem Veget. lib. 4. cap. 15. Hinc illud Cæsaris Ciuil. lib. 2. cap. 2. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, lateculo astruxerunt. Et mox: Pluteos ad alia opera abduxerunt. Loquitur de iis, qui ante Massiliam turrim lateritiam exstruebant: & ne telis oppidanorum vulnerarentur, pluteos ac vineas ante vrbis mœnia promouerant, quæ tela missa excipierent, dum opifices iis machinis tecti turrim ædificabant. Neque vero illud prætermittendum videtur, Pluteos crebro vsurpari solitos pro tabulis, siue asseribus: velut apud Cæs. bell. Ciuil. 1. A fronte, atque ab vtroque latere, cratibus ac pluteis protegebat. & lib. 3. Scaphas magnarum nauium circiter 1 x. cratibus pluteisque contexit. Sic Gall. 7. cap. 8. Pluteosque vallo addere, id est asseres pro lorica, quam vulgo *Parapettum* (quod pectus tegat) appellamus. Item cap. 5. Eo magis quod deustos pluteos turrium videbant, &c. Item cap. 13. Grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, id est asserum.

De *vallo*.

VAllus, siue Vallum, dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas exstruendas. Hunc vallum legionarij milites vna cum armis in itinere ferebant, vnde illud Horatij: Romanus, eheu posteri negabitis, Emancipatus fœmine, Fert vallum, & arma miles. Epitom. Liu. 58: Et tringinta dierum frumentum, ad septenos vallos ferre cogebat. ægre propter onus incedenti dicebat, Cum gladio recte vallare scieris, vallum ferre desinito. de Scipione Africano loquitur. Cic. Tusc. 2. Nostri exercitus primum vnde nomen habeant, vides. deinde qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Liu. lib. 3. Imperant, vt militem cum armis valloque tedire in ordines suos iubeant. Et mox: Clamore sublato, ante se quemque ducere fossam & facere vallum. Quinetiam vallum dici video pro fudibus & stipitibus præacutis confertisque.

Nam cum Cæsar lib. Ciuil. 1. cap. 7. ita scripsisset: Fossas transuersas viis perducit, atque ibi sudes, stipitesque præacutos defigit: mox ita subiungit: Moniti a Brundisinis, vi vallum cæcum, fossasque caueant, subsistunt. Item lib. 7. cap. 13. Quo qui intrauerant; se ipsi acutissimis vallis induebant. Vallum autem & vallus (nam vtrumque Cæsar vsurpat) superior pars aggeris ex illis vallis & viminibus interiectis constans. Cæs. lib. Ciuil. 1. cap. 8. Vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. Item Ciu. 3. cap. 13. Erat eo loco fossa pedum, xv. & vallus cõtra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Hirt. bel. Hisp. cap. 4. Nostri cogebantur necessario eos circumuallare ex hostium armis. Pro cespite cadauera collocabantur: scuta & pila pro vallo insuper occisis, & gladij & mucrones & capita, &c. Plin. lib. 35. cap. 14. Hinc & Cespitum natura, castrorum vallis accommodata, contra fluminum impetus, aggeribus. Sed quoniam valli, siue sudis militaris, insignis exstat descriptio apud Polib. lib. 17. melius fore arbitror locum exscribere, & Latinam interpretationẽ, subscribere. ὁ δὲ Τίτος ὁ Λευκόλλου ἐπιγνῶναι τοὺς πολεμίους, ἢ στρατοπεδεύσει, τοῦτο δὲ σαφῶς εἰδῶς, ὅτι πάρεισιν εἰς Θετταλίαν, προσέταξε κόπτειν χάρακα πᾶσιν ἅμα καὶ παρασκευάζειν μηδ' ἑαυτῶν φείδεσθαι τὰς ἐν τῷ καιρῷ χρείας. τοῦτο δὲ καὶ μᾶλλον ἢ Ἑλληνικῷ ἀγωγῷ, ἀβέλτερον ἔναι δοκεῖ. καὶ δὲ τῶν Ῥωμαίων, ὤκπορον. οἱ μὲν γὰρ Ἕλληνες μόλις αὐτῶν ἀνέχονται τὰ σαρκῶν ἐν ταῖς πορείαις, μὴ μόλις ὑπομένουσι τὰ ἀπὸ τούτων πόνου. Ῥωμαῖοι δὲ τοὺς μὲν δυρεοὺς τοῖς ὀχεῦσι τοῖς σκυλίνοις ἐν τῷ ὤμῳ ἐξενηνόχασι, ταῖς δὲ χερσὶν αὐτοὺς τοὺς γίσους φέροντες, ἐπιδιχονται τὴν παρασκευὴν τοῦ χάρακος. ἅμα δὲ καὶ μεγάλην ἔναι συμβάλλει τὴν διαφορὰν τούτων. οἱ μὲν γὰρ Ἕλληνες τοῦτον ἡγοῦνται χάρακα βέλτιστον, ὃς ἂν ἔχοι πλείστας ἐκφύσεις καὶ μηδὲν διαστάσεις ἀπὸ τοῦ πρώτου. παρὰ δὲ Ῥωμαίοις δύο κυρίαις ἐν τρεῖς ἔχουσιν οἱ χάρακες, ὁ δὲ πᾶσιος τίτλαρας. καὶ ταύτας * ἔχουσαι λαμβάνονται * ὅκ ἰναλάξ. * ἐκ δὲ τούτου συμβάλλει τῷ δὲ κομιδῇ εὐχρῆ γίγνεσθαι τὸν λίθον. ὁ γὰρ ἂς ἀνὴρ φέρει τρεῖς, καὶ τίτλαρας συνθεὶς ἐπ' ἀλλήλαις. τὴν δὲ χρεῖαν ἀσφαλῆ διαφέροντας. ὁ μὲν τῶν Ἑλλήνων ὅταν τισὶν πρὸ τοῦ παρεμβολῆς, πρῶτον μὲν ὄρυγμα τὸ διάσπασος. ὅταν γὰρ τὸ μὲν πρατὲν καὶ πιεζόμενον ὑπὸ τῆς γῆς ὑπομένῃ μόνον. αἱ δὲ ἀποφύσεις ἴσται πολλαὶ καὶ μεγάλαι κἄπειτα δύο παρατάντες ἢ τρεῖς ἐν τῷ ἀποφύσιον ἐπισπάσωνται τὸν αὐτὸν χάρακα ῥᾳδίως ὑπόπεσεῖται. τοῦτ' ἐὰν συμβάντος, εὐβίως πάλιν γίγνεται τὸ μίγδος. καὶ τὰ παρακείμενα λίαται. τῷ βραχείας τὰς εἰς ἀλλήλας ἐμπλοκὰς καὶ ἴσας ἐκάλξεις γίγνεσθαι τοῦ τοιούτου χάρακος. παρὰ δὲ Ῥωμαίοις συμβάνει τοὐναντίον. τιθέασι γὰρ εὐθέως ἐμπλέκοντες εἰς ἀλλήλας ὅτως, ὡς τι μήτε τὰς πεφάσεις εὐχερῶς ἐπιγνῶναι ποίας εἰσὶν ἐκφύσεως τῶν ἐν τῇ γῇ καταρυγμένων, μήτε τὰς ἐκφύσεις ποίων πεφάσεων. λοιπὸν ὅτ' ἐπιβαλέσθαι παρέραντα τὴν χεῖρα διωκτέον, ἅτι φυκνῶν ὄσων καὶ προσπιπτουσῶν αὐτῶν. ἔτι δὲ φιλοπόνως ἀποξυμένων τῶν πεφάσεων, ὅτ' ἐπιλαβόμενον ἐκσπάσαι βάδιον. τὸ πρῶτον μὲν πᾶσας τὰς προβολὰς σχεδὸν αὐτοκράτορα τῷ ἐν τῇ γῆς δυνάμει ἔχειν. λύτρον δὲ τὸ τῷ μίαν ἐπισπώμενον πεφάσεν, πολλὰς ἀναγκάζεσθαι συνομένας ἅμα βαστάζειν διὰ τῷ εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκῶ. δύο δὲ καὶ τρεῖς ἐπιλαβέσθαι ταύτου χάρακος, ὀδ' ὅλως εἰκὸς. ἐκ δὲ λίποτε καταρατύσας ἐκσπάσῃ τίς ἕνα καὶ δεύτερον, ἀντιγινώσεως γίγνεται τὸ διάστημα. διὸ καὶ μεγάλως διαφορᾶς τῷ καὶ τῷ ὕρισιν ἐτοίμως ἔναι τοῦ τοιούτου χάρακος, καὶ τ κομιδῇ εὐχρῆ, καὶ τ χρείαν ἀσφαλῆ, καὶ μόνιμον. φανερὸν ὡς εἰκαίτε τῶν ἀλλῶν πολεμικῶν ἔργων ἄξιον ζήλου καὶ μιμήσεως ὑπάρχει παρὰ Ῥωμαίοις, καὶ τοῦτο καλάγειν ἐμοὶ γνώμῃ. Locum autem ita Latine reddi posse arbitramur. Cum Titus, vbi castra hostes facerent, scire non posset, illud vero certum sciret, eos ad Thessaliam aduentare, imperat, vt omnes vallum excindant, secumque ad vsum & opportunitatem efferant. Hoc Græcorum instituto plane difficile videtur. Romanorum moribus, perfacile est. nam Græci, cum iter faciunt, non lubenter grauant sua corpora, neque labores huiusmodi nisi admodum ægre suscipiunt. At Romani, etsi scuta insuper tamen valli ferendi laborem sustinent. Quin hoc quoque inter illos magnopere interest, quod Græci optimum illud vallum iudicant, quod adnata multa maximaque habet circa stipitem, apud Romanos vero vallum duos, tresve, aut summum quattuor habet surculos: * & hos in rectum sepatratos, non alternatim. ex quo accidit, vt perfacilis eius gestatio sit. Itaque vnus tria atque etiam quattuor colligata simul ferre consueuit. Iam vero tutus in primis eorum vsus apud illos est. nam vallum Græcorum cum in munitione defixum est, primum facile reuellitur. cum enim pars eius firmior sub terram leuiter impingatur, surculi autem eminent magni & plurimi, si duo tresve accedant, qui surculos illius extrahant,

nullo negotio reuellitur. ita facile aditus propter latitudinem aperitur, quæque compacta erant, dissoluuntur: quippe cum implicationes & compacturæ huiusmodi valli sint perexiguæ. Apud Romanos dissimillima ratio est. Primum enim ita valla inter se circumplicant, vt neque facile quorum stipitum in terram impactorum sint virgulta, neque quorũ virgultorum sint rami, agnoscas. præterea difficile est, si quis euellere conetur, manum admouere: quoniam densissime inter se contexta & conserta sunt. Eo accedit, quod virgulta ita diligenter exacuta sunt, vt reuelli ab eo qui prehenderit facile non possint. primum quia eminentiæ & surculi omnes suam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum vnum e virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam, magnam simul propaginem educi. neque vero fieri potest, vt duo tresve vnum idemque vallum prehendere possint. Quod si quis vnum aut alterum commoueat ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Magna igitur inter Græcorum & Romanorum institutum differentia est. quod hi & huiusmodi vallum repererint, & perfacilem eius gestationem & vsum certissimum ac firmissimum excogitarint. Ex quo intelligi potest, si quod aliud e militari Romanorum opere imitatu dignum sit, hoc (meo quidem iudicio) in eo numero habendum esse.

EVTROPII EPITOME

belli Gallici ex Suetonij Tranquilli monumentis, quæ desiderantur.

ANNO ab vrbe condita DCXCIII. C. Iulius Cæsar, qui postea imperauit cum L. Bibulo, Cos. est factus. Decreta est ei Gallia trãsalpina & cisalpina, & Illyricum, cum legionibus denis in quinquennium datis: Galliam comatam postea Senatus adiecit. Hanc historiã Suetonius Tranquillus plenissime

sime explicuit, cuius nos competentes portiunculas decerpsimus. Heluetiorum animos fortissimos Gallorum omnium gentis, ea vel maxime causa quod perpetuo pene cum Germanis bello altercabantur, a quibus Rheno tantum flumine dirimuntur, Orgetorix quidam princeps gentis, spe totas inuadendi Gallias, in arma accenderat. Quo cæteri optimates correpto ad mortem coacto, cohibere tamen animatas semel in prædam plebes nequiuerunt. Qui coniuratione facta, ac die dicta exustis vicis & domibus suis, ne quod desiderium & spes reuertendi foret, profecti sunt. Quos cum ad Rhodanum fluuium Cæsar obuios habuisset, magno difficilique bello bis vicit, victos ad deditionem coegit. Horum fuit, cum primum progressa est omnis multitudo, Heluetiorum, Tulingorum, Latobrigum, Rauracorum & Boiorum, vtriusque sexus, ad centum quinquaginta septem millia. Ex his quadraginta & septem millia in bello cecidere: cæteri in terras proprias remissi sunt. Postea Cæsar contra Ariouistum regem pugnans, excitantem inuehentemque secum incredibiles Germanorum copias, quibus nuper vniuersos Galliarum populos se subegisse iactabat, apud Sequanos fugere compulit. Cumque diu exercitus Cæsaris Germanorum multitudine & virtute perterritus, pugnam detrectasset, Ariouistus in Germaniam arrepta nauicula Rhenum transuectus aufugit. Vxores eius duæ totidemque filiæ captæ sunt. Fuerunt autem in exercitu Ariouisti, Arudes, Marcomanni, Triboci, Vangiones, Nemetes. Sebusij & sueui. Pugnæ maxime grauis ex phalange Germanorum fuit, quam coacto in vnum agmine, scutisque supra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique præstruxerant. Sed postquam Romanorum aliqui militum agilitate audaciaque insignes, supra obductam saliere testudinem, scutisque velut scammis singillatim reuulsis, desuper nudos deprehensorum detectorum humeros perfoderunt: tertij hostes nouo mortis periculo terribilem dissoluere conpagem. Exinde in fugam versi, per quinquaginta milia passuum insatiabiliter cæsi sunt. Neque coniici numerus Germanorum potuit, vel quantus pugnæ affuerit, vel quantus fuerit occisorum. Post hæc Belgarum gens, quæ tertia pars Galliarum est, aduersus Cæsarem exarsit: quorum distributim

copia hæc fuit. Bellouaci, qui cæteris numero & virtute præstare viderentur, habuere lectissima sexaginta millia armatorum: Suessiones ex duodecim oppidis quinquaginta millia, Neruij, quorum adeo feritas prædicabatur, vt nunquam mercatores ad se accedere sinerent, vina, cæteraque venalia deferri, quibus inducta iocunditas torporem virtutis afferret, habuere similiter L. millia: Attebates etiam & Ambiani decem millia: Morini viginti quinque millia: Menapij decem millia: Caleti decem millia: Velocasses & Veromandi decem millia: Atuaci XVII. millia: Condures & Eburones atque Cersesi & Pemani, qui vno nomine Germani vocantur, quadraginta millia. Ita omnes simul fuisse referuntur ducenta octoginta duo millia armatorum lectissima. His igitur repente e syluis erumpentibus, exercitus Cæsaris perturbatus, atque in fugam actus, plurimis suorum amissis, tamen hortatu ducis restitit, victoresque aggressus, vsque ad internicionē pene deleuit. Igitur Cæsar magnis in Gallia rebus gestis, cum in Italiam proficisci decreuisset, Galbam cum legione duodecima ad Veragros Sedunosque misit. Qui cum hyemandi causa in vico Veragrorum, cui nomen erat Octodorus, consedisset, mediumque oppidi, quod torrente distinguebatur, accolis concessisset, quadam die eosdem decessisse pariter per noctē, ac proximo insedisse colli videt. Quippe illi paucitatem vix mediæ legionis despectui habentes, vltroneam nullo cessuram negotio victoriam arbitrabantur, finitimosque suos in hanc cædis & prædæ societatem vocauerant. Igitur Galba tam præsentibus & grauibus periculis circunsepto, ac trepido, atque inter varias consultationes certi consilij incerto, repente Galli descensu montis effusi castra imperfecta circundant, raros per vallum propugnatores saxis telisque onerant. Cumque iam castra irrumperentur, Pacuuij Primipilaris, & Volusseni Tribuni consilio, cunctis Romani portis eruperunt, incautosque subito aggressi hostes primum perturbauerunt: deinde in fugam versos miserabili strage fuderunt. nam amplius quam XXX. M. barbarorum tunc cæsa refugerunt. Igitur Cæsar cum iam pacatas vniuersas Galliarum gentes putaret, ad nouum & maximum bellum retractus est. Namque cum P. Crassus adolescens cum legione septima Oceano vicinus apud Andegauos hyemaret, Veneti cæterique

terique confines repente in arma coniurant, legatos Ro. vinciunt, eosque ita demū se reddituros, si obsides suos recipiant, Romanis indicant. Socios ad id bellum Osismios, Lexouios, Nannetes, Ambibaritos, Morinos, Diablintes, & Menapios adsciscūt, auxilia quoque a Britannia accersunt. Cæsar per Crassum de rebellione deditarum gētium certior factus, quamuis intelligeret quanta ineundi belli difficultas esset, tamen rem tanti negotij non negligendam ratus est, ne cæteris exemplo huiusmodi audendi licentia laxaretur. Itaque terrestri prælio persequi hostes frustra adgressus, quippe cum hostes per interfusa ex Oceano æstuaria, atque inaccessos recessus, tutis terrarum finibus munirentur: naues longas ædificari in Ligeri fluuio iubet, per quem in Oceanum mitterētur. Quæ mox vt hostibus visæ sunt, continuo ducentæ XX. naues eorum paratæ, atque omni genere armorum instructissimæ progressæ portu ex aduerso steterunt. Bruto circunspicienti imparem longe nauium esse conflictum: quia Barbarorum naues solido robore intextæ, saxorum modo adactos rostrorum ictus retundebant, hoc primum auxilio fuit, quod falces acutissimas non pertinaciter contis præfixas, funibus autem subnexas parauerat, quibus quum opus esset, apprehensos eminus rudentes subductis hastilibus per funem falcem retrahendo succideret. His celeriter expeditis, dirumpi hostilium antennarum armamenta præcepit. ita antennis ruentibus, complures illico naues velut captas immobiles reddidit. Alij hoc periculo territi, suspensis velis, qua ventus intenderet, fugere conati sunt. Cessante vento ludibrio fuere Romanis. Itaque incensis omnibus nauibus, & interfectis qui pugnauerant, Galli reliqui sese dediderunt. Sed Cæsar maxime ob iniuriam legatorum, & vt genti ad omnia consilia mobili, terribilis exempli notam inureret, cunctis principibus tormentis interfectis, reliquos sub corona vendidit. His diebus Titurius Sabinus legatus Cæsaris, Aulercos, Eburonices, Lexouiosque, qui primates suos, cum authores belli resuscitandi esse nollent, interfecerant, eruptione facta incredibili cæde deleuit. P. vero Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, bello exceptus est. Namque Sociates magno equitatu pedestribusque copiis præualidis adorti diu grauiter perturbauerunt. Post victi, atque in oppidum Sociatum

ciatum coacti, obsessique, cum se expugnari viderent, armis traditis in deditionem recepti sunt. Aquitani clade permoti, vndique exercitum contrahunt: de citeriori quoque Hispania auxilia accersunt. Duces bello maxime eos præficiunt, qui cum Sertorio militauerant. Hi omnes dū obsidionem Crasso parāt, in castris suis Crasso obruente deleti sunt. Nā ex Aquitanis & Cantabris, quorū quinquaginta millia tunc in auxiliū venerant, triginta & octo millia cæsa referūtur. Cæsar Germanos qui Rhenū cum immensis copiis trāsierant, simul & totas Gallias subijcere sibi parabāt, bello adortus, vsque ad internicionem cecidit: quorū fuisse numerum ad quadringenta quadraginta millia ferunt. Tunc Cæsar in Germaniam facto pōte transgreditur, Sicambros & Vbios obsidione liberat: Sueuos maximam & ferocissimā gentem, quorum esse centum pagos & populos multi prodidere, totamque Germaniam aduentu suo terret. Mox in Galliam rescisso ponte se recepit. Domuit autem annis nouem omnem Galliam, quæ inter Alpes, flumenque Rhodanum, Rhenumque, & Oceanum est, & circuitu patet ad bis tricies centena millia passuum. Inde ad Morinos venit, vnde ad Britanniam proximus & breuissimus transitus est. Nauibus circiter onerariis atque actuariis octoginta præparatis in Britanniam transuehitur, Britannisque bellum infert, quibus ante eum ne nomen quidem Romanorum cognitum erat. Ibi acerba pugna primum fatigatus, deinde aduersa tempestate correptus, plurimam classis partem, & non parvum numerum militum, equitatum vero pene omnem disperdidit. Regressus in Galliam legiones in hyberna dimisit, ac D C. naues vtrisque commodi fieri imperauit. Quibus iterum in Britanniam primo vere transuectis, dum ipse in hostem cum exercitu pergit, naues in ancoris stantes tempestate correptæ, vel collisæ inter se, vel harenis illisæ ac dissolutæ sunt: ex quibus X L. perierunt: cæteræ cum magna difficultate reparatæ sunt. Interea Scæua miles Cæsaris cum quattuor commilitonibus nauicula ante transuectus est ad scopulum insulæ propinquum, atque interea recessu Oceani destitutus est. Complures Britanni in paucos Romanos impetum faciunt: cæteri tamen, qui perrari comites ipsius fuerant, nauigio redeunt: Scæua imperterritus manet, vndique telis obrutus:

obrutus: ac primo pilo restitit, postremo gladio rem gerit solus in plures. Cumque fessus vulneratusque esset, & galeam ac scutum ictibus perdidisset, cum duabus loricis natauit ad castra Cæsaris, & popposcit ab imperatore veniam pro temeritate: quem Cæsar centurionatus honore subuexit. Igitur Cæsaris equitatus primo congressu a Britannis victus, ibique Labienus Tribunus occisus est. Secundo prœlio cum magno suorum discrimine victos Britannos in fugam vertit. Inde ad flumen Tamesim est profectus, quem vno tantum loco transmeabilem ferunt. In vlteriore ripa fluminis cum Cassouelauno duce immensa hostium multitudo confederat, ripamque fluminis, ac pene totum sub aqua vadum acutissimis sudibus præstruxerat. Quod vbi a Romanis deprehensum ac vitatum est, barbari legionum impetum non ferentes, syluis se abdidere, vnde crebris eruptionibus Romanos grauiter ac sæpe lacerabant. Interea Trinouantum firmissima ciuitas, cum Androgorio duce, datis quadraginta obsidibus Cæsari se dedidit. Quod exemplum sequutæ vrbes aliæ cōplures, in fœdus Romanorum venerunt, obsidibusque datis stipendiariæ factæ sunt: iisdemque demonstrantibus Cæsar oppidum Cassouelauni ducis inter duas paludes situm, obtentu syluarum munitum, omnibusque rebus confertissimum, graui tandem pugna cœpit. Exin Cæsar a Britannis reuersus in Galliam, postquam legiones in hyberna misit, repentinis bellorum tumultibus vndique circumuentus & conflictatus est. Namque Ambiorix cum Eburonatibus & Atuaticis conspirans, Treuirorum consilio, Titurium Sabinum & Arunculeium Cottam legatos apud Eburonas cum tota funditus legione insidiis circumuentos interfecit. Ambiorix hac victoria elatus, Atuaticos & Neruios, plurimosque alios raptim in arma contrahit, atque ad Ciceronem legatum, qui similiter tunc legioni præerat, in hyberna contendit. Multitudo ex hoc hostium colligi potuit: quia cum obsidione castrorum vallum circumdandum esse a captiuis Romanis docerentur, & instrumēta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum X. pedum, & fossam X V. pedum per millia passuum X V. in circuitu fecerunt. Præterea centum viginti turres miræ altitudinis extruxerāt. Et cum iam septem

dies

dies noctesque succidui hostium cunei pugnarent, ac ventus subito exortus esset plurimus, testas feruentes intorsere fundis, flammataque focis tela, ac mox concepto igne rutilantia inter castra iecerunt. Quo facto, per culmea culmina raptim ventus insistens sparsum animauit incendium. Sed nec sic quidem Romani, cum vndique obruerentur vulneribus, laboribus, ieiuniis, vigiliis, incendiisque, cesserunt. Tandem Cæsari nunciatum est vnam legionem deletam esse, alteram iam pene confectam. Aduentante cum duabus legionibus Cæsare, deserunt hostes obsidionem, atque in eum cunctis raptis copiis ruunt. Cæsar paruissimis se castris consulto condidit, equitibusque præmissis, vt fugam fingerent imperauit, vt ad transitum vallis, quæ media erat, sibiq; periculosa videbatur, hostes contemptu sui inuitaret. Quibus aduentantibus, insuper obstrui portas præcepit. Quo viso Galli, quasi iam vicissent, ad obducendum extrinsecus vallum conuersi sunt. Cæsar totis repente portis paratum effudit exercitum: acriterque cum eis dimicans, tandem vidit vnum ex militibus suis segnius præliantem, scutumque eius rapuit, & in aduersos ruit. Quo facto erubuit exercitus, versosque in fugam Gallos, vastissima cæde confecit. Nam sexaginta millia tunc fuisse referuntur, e quibus pauci per paludes inuias euaserunt. Induciomarus Treuirorum princeps, magnas armatorum copias habens, postquam de consensu totius Galliæ certior redditus est, Labieni castra, legionemque cui præerat, quod facile factu arbitrabatur, delere statuit, ac deinde Eburonibus Neruiisque coniunctus, ad opprimendum Cæsarem pergere. Labienus quibus potest artibus timorem simulat, atque ita Induciomarum negligentiorem cum insultantibus copiis pro vallo oberrantem repentina eruptione prostrauit. Hac victoria Labieni, reliqui Gallorum conatus repressi sunt, & Cæsar paullo quietior reliqua parte hyemis fuit. Sed intelligens sibi maiora belli superesse negotia, maxime quia plurima exercitus parte amissa, aliisque grauiter sauciatis, ne ad sustinendum quidem sibi idoneus, non dicam ad comprimendum Gallorum impetum videretur, a Cn. Pompeio Procos. conscribi legiones, sibique mitti in auxilium fecit. Itaque ante hyemem exactam, tres ad eum legiones in castra venerunt. Igitur Cæsar priusquam in vnum

vnum hostium copiæ coirent, ineunte vere aggredi trepidos, & opprimere sparsos in suis finibus parat. Primum itaque Neruiorum fines diripit: prædam vero, quæ copiosissima erat, exercitui permittit. Deinde Menapios, qui sibi propter immensas paludes, atque impeditissimas syluas minutissimi videbantur, tribus agminibus inuadit, nimiaque cæde vulgo agitata residuos supplices in deditionem accepit. Labienus sequenti prælio omnes Treuirorum copias interfecit, arte in bellum prouocatas, priusquam Germanis aduentantibus iungerentur: & continuo ipsam ciuitatem cœpit. Cæsar vlcisci mortem Sabini & Cottæ legatorum volens in Ambiorigem & Eburones deletæ legionis authores, postquam in Arduennam syluam refugisse comperit, quæ sylua totius Galliæ maxima est, atque a ripis Rheni finibusque Treuirorũ ad Neruios vsque pertingit, & in longitudine plusquam L. millibus passuum patet, permetiens rem suis maximi periculi fore, si per obstructas spacioſas syluas ignoti diuiderentur, hostemq; loci gnarissimum quæreret, omnem Galliam per nũcios inuitat, vt quisque secundum placitum suum reconditas in Arduenna sylua prædas quærant diripiantque. Quo facto Gallis vtrinque morientibus maximas Romanorũ iniurias sine cuiusquam Romani discrimine vindicauit. Ita hoc tutissimo vincendi genere securus in Italiam rediit. Igitur Cæsare in Italiam reuerso, rursus Gallia in arma coniurat, multique simul populi coeunt. Dux his Vercingentorix fuit, cuius consilio statim omnes Galli ciuitates suas vltro incenderunt, prima a suis incensa Biturico. Inde ad Cæsarem, qui magnis itineribus per Narboënsem prouinciam elam ad exercitum recurrerat, impetum faciunt. Cæsar tunc oppidum nomine Genabum obsidione cõclusserat: quod diu oppugnatum tandem post multas Romanorum clades pluuio die cum hostilium machinarum amenta neruique languerent, applicitis turribus captum atque deletum est. Quadraginta millia hominum ibi fuisse referunt: e quibus vix L XXX. homines per fugam elapsi ad castra proxima Gallorum venerunt. Præterea Aruerni cæterique confines, solicitatis etiam ad se Heduis, multis aduersus Cæsarem præliis bellauerunt. Qui cum se pugnando fatigati in quoddam oppidum recepissent, milites prædæ inhiantes, ad oppugnationem oppidi

animum

animum intendunt, fruſtra Cæſare de loci iniquitate cauſante. Itaque ibi Cæſar erumpentibus deſuper hoſtibus preſſus, multa exercitus ſui parte perdita victus aufugit. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Vercingetorix, quem omnes conſenſu pari regem præoptauerant, ſuadet vti ex tota Gallia omnes qui arma ferre poſſent, huic bello præſto ſint: hoc enim eſſe vnum bellum, quo aut perpetua libertas, aut æterna ſeruitus, aut mors omnium conſequatur. Itaque abſque eo numero quem infinitum ante contraxerat, equitum circiter octo millia, peditum ducenta quinquaginta millia contracta ſunt. Dehinc duo colles ſibi inuicem obuerſos Romani Gallique ceperunt: vnde multis ſæpe eruptionibus & variis euentibus præliantes, tandem Romani præcipua Germanorum equitum, quos ſibi iamdudum amicos, nunc in auxilium adſciuerant, virtute vicerunt. Vercingetorix alia die congregatis omnibus qui fuga euaſerant, dixit ſe authorem bonæ fidei defendendæ libertatis, atque rumpendi fœderis fuiſſe. Et nunc ſiue Romanis ſeſe ad mortem offerant, ſiue ſe ſolum pro omnibus dandum, paratum animo fore. Itaque Galli voluntatem quam pudore aliquādiu texerant, quaſi ex conſilio regis aſſumerent, illico ſibi veniam precantes, eum ſolum velut authorem magni ſceleris dediderunt. Bellouaci, omnibus Gallorum gentibus ipſorum opinione fortiores habebantur. Hi Chorreo duce bellum inſtaurant, ſibique in hanc ſuſcepti belli ſocietatem Ambianos, Aulercos, Caletos, Bellocaſſes, Atrebataſque coniungunt, & locum quendam cinctum atque impeditum vndique paludibus capiunt. Commiſſoque prælio, magnam Rhemorum manum, quæ auxilio Romanis ierat, trucidant. Deinde cum opportunum ipſi locum inſidiis prouiſum occupauiſſent, atque hoc comperto Romani ad inſidiarum locum inſtructi ordinatique veniſſent, commiſſo prælio Romani Gallos fugientes iiſdem locorum munitionibus quibus clauſi fuerant, incluſerunt, cunctoſque ad internicionem ceciderunt. Ibi Chorreus vel fugam vel deditionem detrectans, Romanos vt viuus caperetur inſtantes occidendo, vt occideretur coegit. Igitur cum pacatam Galliam vniuerſam Cæſar, neque auſuram fore ad aliquos aſpirare motus arbitraretur, legiones in hyberna dimiſit. Ipſe autem Ambiorigis fines, qui tot bella excitauerat, hominum

hominum horrenda ſtrage vaſtauit. At vero C. Caninius legatus bellum apud Pictonas inuenit, vbi magna hoſtium multitudo impeditam itinere legionem circundedit, atque ad extremum diſcrimen adduxit. Porro autem Fabius legatus acceptis Caninij literis, in Pictonas proficiſcitur: ibique a captiuis de opportunitate locorum certior factus, inopinantes hoſtes opprimit, magniſque ſtragibus factis, plurimas prædas agit. Deinde quum Caninio ſignum aduentus ſui dediſſet, Caninius totis caſtris ſubito inſiluit, ſeſeque iniecit hoſti. Ita Fabio ex vna parte, & Caninio ex altera inſiſtente, maximo & diuturno bello innumeræ Gallorum copiæ trucidatæ ſunt. Inde Fabius in Carnutes profectus eſt. Sciebat enim Deonacum ducem antiquiſſimum totius rebellionis incentorem ab hoc bello elapſum, ſi Armoricis gētibus adiunctus eſſet, maximos iterum tumultus eſſe in Gallia moturum. Sed eos adhuc ipſa nouitate trepidantes, mira virtute & celeritate perdomuit. Interea Drapes vnaque Lucterius cum adeſſe Caninium & Legiones in finibus ſuis viderent, vndique collectis copiis oppidum Vxellodunum occupant. Hoc oppidum in editiſſima mōtis arce pendebat: duabus partibus per abrupta latera non paruo flumine cingebatur: medio deinde deſcenſu largiſſimo fonte ſecurum, plurimaque introrſum copia frumenti tutum, irritos procul diſcurſus hoſtium deſpiciebat. Caninius, quod ſolum Romana prouiſione potuit, ambos duces cū parte copiarum plurima in campum euocatos, maximo prælio ſuperauit. Nam vno e ducibus interfecto, alter cum pauciſſimis fugit. nullus in oppidum rediit. Sed ad id oppugnandum Cæſare opus fuit. Itaque certior per nuntios factus Cæſar occurrit, circunſpectiſque omnibus, videt, ſi expugnare vi moliatur, ludo & ſpectaculo hoſtium delendum eſſe exercitum ſuum: vnum ſolum eſſe præſidij, ſi quoquomodo hoſtes aqua arceantur. Sed & hoc quoque niſi Cæſar non potuiſſet. Siquidem fons, quo ad potum vtebantur, medio deuexi montis latere fundebatur. Cæſar ad proximum fontis admoueri vineas, turrimque extrui iubet. Fit magnus illico concurſus ex oppido: quibus ſine periculo præliātibus, Romani quāuis pertinaciter obſiſterent, crebriuſque ſuccederent, tamen complures trucidantur. Igitur extruitur agger, & turris pedum L X, cuius vertex ad

tex adæquare ad fontis locum possit, vt vel ex æquo tela conijci queant, vel præcipitata desuper saxorum volumina non timeri. Oppidani autem vbi examinari siti non solum pecora, verumetiam infirmiores hominum ætates vident, cupas picc seuo & scandulis repletas, ac deinde immisso igne, in prona præcipitant, easque ipsi toto oppido fusi subsequuntur. Ardentibus machinis cũ graue prælium suis Cæsar ac periculosum videret, cohortes in circuitu oppidi ire velociter per occultum imperat, atque vndique subito vastum clamorem attolere. Quo facto consternati oppidani, dum recurrere ad muniẽdum oppidum volunt, ab oppugnatione turris, vel demolitione aggeris recesserunt. Illi tamen qui ad incidendas fontis venas sub obtentu aggeris tuti cuniculos perfodiebant, repertos in abstruso aquarum meatus, per multa diuidendo, tenuari in semetipsis consumique fecerunt. Oppidani fonte siccato vltima desperatione correpti, deditionem sui faciunt. Cæsar autẽ omnibus qui arma tulerant, manus sustulit, & vitam reliquit, quo testatior esset iam posteris pœna improborum. Multum enim ad coercendam audaciam valet propositum punitionis exemplum, quum ipsa miseri præsens forma viuentis, & ad recordationem admonet conscios, & ad sciscitationem cogit ignaros. Exhaustis itaque atque edomitis Gallis securus Cæsar cum legionibus in Italiam rediit, nullos post se Gallorum motus pertimescens, certo se sciens minime aliquos, qui vel moueri audeant, vel si moueantur, timendi sint, reliquisse. Anno ab vrbe condita 697. M. Licinius Crassus collega Cn. Pompeij Magni in consulatu secundo prouinciam sortitus in Parthos, homo inexplebilis cupiditatis, audita in Hierosolymis templi oppulentia, quam Pompeius intactam reliquit, in Palæstinam diuertit, Hierosolyma adiit, templum peruadit, opes diripit. Inde per Mesopotamiam tendẽs in Parthiam, quacunque iter habuit, sociis ciuitatibus auxilia indixit, precia exegit. Mox vt Euphratem transiit, illico Bagesen ab Herode rege Parthorum ad se missum obuiam habuit: a quo vehementer increpatus est, cur contra fœdus Luculli & Pompeij auaritia inductus Euphratem transierit: quamobrem sine mora futurum, vt pro auro Parthico Serico ferro oneraretur. Inde cum prope Charras contra omina & auspicia ventum esset,

Parthi

Parthi subito ingruentes cum Surena & Sylace præfectis, sagittis oppressere Romanos. Cecidere ibi plurimi senatores, aliquot etiam consulares & prætorij viri. Crassus quoque filius Crassi lectissimus iuuenis in acie occisus est. Præterea quatuor cohortes cum Varguntcio legato mediis deprehensæ campis & interfectæ sunt. Surenas rapto equitatu Crassum persequi intendit, eumque circunuentum, ac frustra colloquium eius petentem cepit, & in castra perduxit, ac postremum auro in os eius infuso interfecit. Pauci noctis beneficio liberati, Carras confugere. Cognita clade Romanorum, multæ orientis prouinciæ, a societate vel fide po. Ro. defecissent, nisi Cassius quæstor collectis ex fuga militibus paucis, intumescentem Syriam egregia animi virtute ac moderatione pressisset: Qui & Antiochum copiasque eius ingentes prælio vicit, & interfecit. Parthos quoque ab Herode in Syriam missos, iamque ingressos Antiochiam, bello expulit, ducemque eorum Hosagen interfecit. Igitur Romani status agitur semper alterna mutatio, velut forma Oceani maris, quæ omni die dispar, nunc succiduis per septem dies tollitur incrementis, nunc insequentibus totidem diebus naturali damno & defectu interiore subducitur. Anno ab vrbe condita DCC. incertum vnde concretus, plurimam vrbis partem ignis inuasit. Neque vnquam antea tanto incendio correptam atque vastatam ciuitatem ferunt. Nam quatuordecim vicos cum vico Iugario consumptos fuisse memoriæ proditum est. Hinc iam bellum Ciuile committitur, quod magnis iam dudum dissentionibus, ac molitionibus parabatur. Nam Cæsar rediens victor ex Gallia, decerni sibi absenti alterum consulatum popposcit. Contradictum est a Marcello consule, a Bibulo, a Catone, annitente Pompeio. Deinde decretum est a Senatu, vt in vrbem Cæsar non nisi dimisso exercitu veniret: & ex Marcelli Cos. authoritate ad legiones quæ apud Luceriam erãt, Cn. Pompeius cum imperio missus est. Cæsar Rauennam sese contulit. M. Antonius & P. Cassius Tribb. pleb. pro Cæsare intercedentes, interdicente Lentulo Cos. curia foroque prohibiti, ad Cæsarem profecti sunt, Curione simul Cælioque comitantibus. Cæsar Rubicone flumine transmeato, mox vt Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, vt ait Li-

uius,

uius, orbem terrarum odortus est: quid facto opus esset, edocuit, deplorãs iniurias suas, caussam belli Ciuilis pro restituendis in patriam Tribunis esse testatus est. Inde per Antonium septem cohortes, quæ apud Sulmonem morabantur, a Lucretio recepit. tres legiones quæ cum Domitio apud Corfinium morabantur, ad suas partes trãsduxit. Consules cum Cn. Pompeio, Senatusque omnis, atque vniuersa nobilitas ex vrbe fugit, atque in Græciam transiit. Apud Dyrrhachium Epirumque, Macedoniam & Achaiam, Cn. Pompeio duce Senatus contra Cæsarem bellum parauit.

Cæsar Dictator.

CÆSAR vacuam vrbem ingressus, Dictatorem se fecit, negatamque sibi ex ærario pecuniam fractis foribus inuasit, protulitque ex eo auri pondo quattuor millia centum triginta & quinque: argenti pondo prope nongenta millia. Inde digressus Ariminum ad legiones, mox alpes transuectus, Massiliam venit: ob quam oppugnandam, cum receptus non esset, Trebonium cum tribus legionibus reliquit. Quo bello miles duodecimæ legionis aduersus eos nauali certamine pro Cæsare dimicans, hostilem nauem dextra apprehendit: qua amputata, læuam iniecit, neque ante dimisit, quam mergeretur. Cæsar deinde ad Hispanias contendit, quas L. Afranius, & M. Petreius, & M. Varro, Pompeiani duces cum legionibus obtinebant, ibi multis prœliis Petreium Afraniumque superatos, composita pactione dimisit. In vteriore Hispania duas legiones a M. Varrone suscepit. Similiter & duces eius, Curio Catonem Sicilia expulit, Valerius Cottam Sardinia, Tuberonem ab Africa Varus eiecit. Cæsar rediens Massiliam obsidione domitam, vita tantum & libertate concessa, cæteris rebus abrasit. At vero Dolabella partiũ Cæsaris in Illyrico per Octauium & Libonem victus, copiisque exutus, ad Antonium fugit. Basilus & Salustius, ducẽtes singulas legiones, quibus præerant, similiter & Antonius, Hortensius quoque ab infero mari cum classe concurrens, omnes pariter aduersus Octauium & Libonem profecti, & victi sunt. Antonius cum se Octauio cum quindecim cohortibus dedisset, omnes ad Pompeium a Libone

Libone deducti sunt. Curio ex Sicilia in Africam cum exercitu transgressus est: quem Iuba Rex continuo exceptum cum omnibus copiis trucidauit. Octauius Salonas oppugnare conatus, omnes copias quas duxit amisit. Cælius a Cæsare desciuit, ac se Miloni exuli iunxit. Cumque ambo seruorum manu Capuam oppugnare molirentur, occisi sunt. Bibulus apud Corciram pudore victus, quod custodiæ eius quam pelago & oppido prætẽdebat, hostis illuserat, inedia sese vigiliisque confecit. Appius Claudius Censorinus qui iussu Pompeij Græciã tuebatur, iam abolitam Pythici oraculi fidem voluit experiri. Quippe ab eo adacta vates descendere in specum, respondisse fertur de bello consulenti. Nihil ad te hoc Romane bellum pertinet: Euboica Cæla obtinebis. Cæla autem vocant Euboicum sinum. Ita Appius perplexa sorte incertus discessit. Interea apud Dyrrhachium multi Orientis reges ad Cn. Pompeium cum auxiliis venerunt. Quo cum Cæsar venisset, Cn. Pompeium obsidione frustra cinxit. ipse terram quindecim millium passuum fossa præstruens, cum illi paterent maria. Pompeius castellum quoddam propinquum mari, quod Marcellinus tuebatur, euertit: præsidiaque quæ ibidem morabantur, occidit. Cæsar Torquatum legionemque vnam vt expugnaret aggressus est. Hoc periculo sociorum Pompeius cognito omnes copias eo traxit: & signa eo mouente, fulmina aduersa occurrerunt. Apes quoque obsedere vexilla. Quo viso subitus mœror confudit exercitum, fugerunt hostiæ in templis, conuersa simulacra, alia fleuerunt, alia sudarunt. Tantus vero in aëre armorum strepitus fuit, vt Antiochiæ quasi aduentu hostium in muros concurrerent. Interea Cæsar omissa obsidione ad Pompeium se conuertit. Torquatus autem cuestigio prorumpens, aduersum insequutus est. Ita Cæsaris milites ancipiti periculo territi, ipso Cæsare frustra obsistente fugerunt. Euasit tamen Cæsar, quia nocte interueniente Pompeius sequi noluit. Dixitque Cæsar, nec Pompeium scire vincere, & illa tantum die potuisse superari. Cæsaque sunt in eo prœlio quattuor millia militum Cæsaris, centuriones viginti duo, equites Rom. complures. Cæsus est, & Scæua Cæsaris miles fortissimus. Quem cum milites Pompeij, vt se traderet horrarentur, respondisse fertur, se esse fessum. Accurrit vnus, velut

accepturus arma. Percutitur, plures simul sternuntur. Ipse autem vulnera accepit capite, humero, femore, oculumque amisit. Scutum eius satis constitit centum viginti ictibus petitum fuisse. Deinde Cæsar tacito agmine per Epirũ in Thessaliam perrexit. Pompeius cum maximis copiis est sequutus. Bellumque commissum est. Itaque instruitur vtrinque acies. Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit. Fuere autem peditum plusquam quadraginta millia: equites in sinistro cornu sexcenti, in dextro quingenti. Præterea reges multi: Senatores, equitesque Romani plurimi, absque leuium armaturarum magna copia. Cæsar similiter octoginta cohortes triplici ordine disposuit. cui fuere minus quam quadraginta millia peditum, equites mille. Videre ibi & gemere erat, cõtractas Romanorum vires in campis Pharsalicis ad occisionem mutuo constitisse, quas si concordia rexisset, nulli populi, nulli reges ferre potuissent. Prima congressione equitatus Pompeij pulsus, sinistra latera nudauit. Deinde cum diu vtrinque dubia sorte cæderentur, atque ex alia parte Pompeius diceret, Parce ciuibus, nec tamen faceret: ex alia vero Cæsar hoc faceret quod vrgeret, dicens, Miles faciem feri: tandem vniuersus Pompeij fugit exercitus, castraq; eius direpta sunt. Cæsa sunt in eo prœlio Pompeianorum quindecim millia, Centuriones triginta tres. Hic exitus pugnæ ad Palæopharsalum fuit. Pompeius fugiens in ostio Penei amnis onerariam nauim nactus in Asiam transiit. Inde per Cyprum Alexandriam petiit, vt a rege Aegypti, cui tutor a Senatu datus fuerat propter iuuenilem eius ætatem, acciperet auxilia: qui fortunam magis quam amicitiam secutus, occidit Pompeium, atque caput eius & anulum Cæsari misit. Quo conspecto Cæsar etiam lachrymas fudisse dicitur, tanti viri intuens caput, & generi quondam sui. Pompeij vxor filiique eius fugerunt, cæteraque Pompeiana classis dispersa est, omnibus qui in ea erant, crudelissime trucidatis: ibique, & Pompeius Bithynicus occisus est. Lentulus vero vir consularis apud Pelusium interfectus est. Cæsar compositis apud Thessaliam rebus, Alexandriam venit. Cumque se in regiam recepisset, eludebatur a tutoribus, quo minus pecuniam acciperet, templa sua astu spoliantibus, vt & regios thesauros vacuos

cuos esse ostenderent, & in inuidiam Cæsaris populum concitarent. Præterea Achillas dux regius imbutus semel Pompeij sanguine, Cæsaris quoque necem meditabatur. Nam iussus exercitum dimittere cui præerat, viginti millia armatorũ, non modo spreuit imperium, verumetiam aciẽ direxit. In ipso prælio regia classis ad terram subducta iubetur incendi. Ea flammarum partem quoque vrbis inuasisset, quadraginta millia librorum proximis forte ædibus condita exussit: singulare profecto monumentum studij curæque maiorum, quitot tantaque illustrium ingeniorum opera congesserant. Vnde quamlibet hodieque in templis existant, quæ & nos vidimus armaria librorum: quibus direptis exinanita ea a nostris hominib. nostris temporib. memorent, quod quidem verum est: tamen honestius creditur, alios libros fuisse quæsitos, qui pristinas studiorum curas æmularentur, quam aliam vllam tunc fuisse bibliothecam, quæ extra quadringenta millia librorum fuisse, ac per hoc euasisse credatur. Postea Cæsar insulam vbi Pharus est, cepit. Eo Achillas cum Gabinianis militibus venit. ingens pugna commissa est. Magna ibi Cæsarianorum multitudo cecidit. Omnes etiam interfectores Pompeij interfecti sunt. Cæsar quoque vi insistentium hostium pressus scapham ascendit, qua mox pondere subsequentium grauata ac mersa, per ducentos passus ad nauem vna manu eleuata, qua chartas tenebat, natando peruenit. Mox nauali certamine pulsatus, magna fœlicitate classem regiam aut depressit, aut cepit. Alexandrinis petentibus reddidit regem, monuitque vt amicitiã Romanam quam arma experiri studeret. Qui tamen illico vt liber fuit, bellum Cæsari intulit, sed continuo cum toto exercitu suo & ipse deletus est. Nam xx. millia hominum in eo bello cæsa referuntur, duodecim millia cum septuaginta longis nauibus dedita, quingenti ex victoribus cecidisse dicuntur. Rex ipse adolescens scapha exceptus vt fugeret, multis insilientibus mersus necatusque est. Corpus eius ad littus delatum, indicio loricæ aureæ cognitum fuit. Qua Cæsar præsperationemque compulit, regnumque Ægypti Cleopatræ dedit, Ptolemæi sorori, cum qua stupri consuetudinem habuerat. Quæ postea regio comitatu vrbem ingressa est. Inde Syriam

aaa

peruagatus, Pharnacem Mithridatis Magni filium, qui Pompeio auxilio apud Thessaliam fuerat, rebellantem in ponto, & multas Populi Romani prouincias occupantem vicit acie, ac postea in mortem coegit. Inde Romam regressus, tertio se Dictatorem & Consulem fecit, cum M. Æmylio Lepido, qui & magister equitum Dictatoris causa ante annum fuerat. Inde in Africam profectus est, vbi infinita nobilitas Romanorum cum Iuba Mauritaniæ rege apud Tapsum bellum reparauerat. Duces autem Romani erant, P. Cornelius Scipio, ex genere antiquissimo Scipionis Africani: hic etiam socer Magni Pompeij fuerat: M. Petreius, Varro, M. Portius Cato, L. Cornelius Faustus Syllæ Dictatoris filius. Contra hos commisso bello, post multas dimicationes maxima hominum multitudo cæsa, victor fuit Cæsar: castra vtrorumque direpta sunt, sexaginta elephanti capti. Cato apud Vticam sese occidit, Iuba percussori iugulum præbuit, precio dato Petreius eodem gladio se perfodit. Scipio in naui, qua ad Hispanias fugere contendens, vento coactus in Africam redierat, semetipsum iugulauit. in eadem naui T. Torquatus occisus est. Faustum Syllæ quondam Dictatoris filium, Pompeij generum, nepotes, filiamque Pompeiam, & Afranium, & Petreium, filium Cæsar præcepit occidi. Post annum inde Cæsar Romam cum quattuor triumphis ingressus. Quarto Dictator & Cos. creatus, dispositoque reparatoque Reip. statu, continuo in Hispaniam contra Pompeios Pompeij filios profectus, septimodecimo quam egressus ab vrbe fuerat die Saguntum peruenit: statimque aduersus Pompeios duos & Labienum atque Accium Varum multa bella varia sorte gessit. Vltimum bellum apud Mundam gestum est: vbi tantis viribus dimicatum est: tantaque cædes acta, vt Cæsar quoque veteranis etiam suis cedere non erubescentibus, cum cogi cædique aciem suam cerneret, se voluerit occidere, ne post tantam rei militaris gloriam in potestatē adolescentium natus annos sex & quinquaginta veniret. Denique reparatis suis, tum versus subito in fugam Pompeianorum fugit exercitus. Equidem eo die hoc bellum gestum est, quo Pompeius pater ab vrbe bellū gesturus aufugerat. Quatuorque annis hoc bellum Ciuile toto orbe indesinenter intonuit. T. Labienus, & Accius Varus, in acie occisi sunt. Sextus Pompeius

Pompeius cum centum equitibus aufugit. Cn. Pompeius frater eius contracta celeriter nō parua Lusitanorum manu, cum Cæsonio congressus, & victus fugiensque interfectus est. Mūda ciuitas cum immensa hominum cæde Cæsare oppugnante vix capta est. Inde Cæsar bellis Ciuil. toto orbe compositis Romam rediit, agere insolentius cœpit, contra consuetudinem Romanæ libertatis. Cum ergo honores ex sua voluntate præstaret, qui a populo antea deferebantur, nec Senatui ad se venienti assurgeret, aliaque regia ac pene tyrannica faceret, coniuratum est in eum a ducentis sexaginta vel amplius senatoribus equitibusque Romanis. Præcipui fuerunt inter coniuratos duo Bruti, ex eo genere Bruti, qui primus Romæ Cos. fuerat, & reges expulerat, & C. Cassius, & Seruilius Casca. Ergo Cæsar quum inter cæteros Senatus quadam die veniisset ad Curiam, viginti & tribus cultris senatoriis confectus, vulneribusque confossus interiit. Quo facto Senatores strictis pugionibus in Capitolium secesserunt. Diu deliberatum est, vtrum Capitolium cum authoribus cædis oporteret incendi. Corpus eius raptum, populus dolore stimulatus in foro fragmentis tribunalium ac subselliorum cremauit. Eadem nocte Calphurnia, vxor videlicet eius, vidit in somnis eum confossum vulneribus in sinu suo iacere: orauit Cæsarem ne eo mane abiret in Senatum. Sed ille auspiciorum sæpe negligens, contempsit somnium, sed exitu probauit. Ante paucos dies quam Cæsar occideretur, in Curia boue ex more mactato, cor in extis non est repertum. Quod cum Spurina aruspex pronunciasset ad vitæ periculum pertinere, ait Cæsar constantiæ memor, Miraris si bos non habeat cor? sed mox ei finis vitæ fuit. Idem Spurina ante paucos dies eidem Cæsari dixerat, cauendum ei esse idus Martias. Quo die viso Spurinæ ait Cæsar: Idus Martiæ venerunt. ille respondit: Sed nondum transierunt. Eodem die Cæsar confossus est, vir quo nunquam vllus homo magis bellis enituit. Eius siquidem ductu, vndecies centum nonaginta & duo millia hostium cæsa sunt. Nam quantum bellis Ciuilibus fuderit, noluit annotare. Signis collatis quinquagies dimicauit. M. Marcellum solus supergressus, qui triginta nouem vicibus pari modo fuerat præditus. Ad hoc nullus celerius scripsit, nemo velocius legit. quaternas etiam epi-

stolas simul dictauit. Tantæ fuit bonitatis, vt quos armis subegerat, magis clementia vicerit. Eodem tempore Romæ tres simul exorti Soles, paulatim in eundem orbem coierunt. Inter cætera portenta, quæ toto orbe facta sunt, bos in suburbano Romæ ad arantem loquutus est frustra se vrgeri: non enim frumenta, sed homines defuturos.

***

C. IVL

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

*

LIBER PRIMVS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

I. Tripartita Galliæ diuisio. Clandestina Heluetiorum quorundam de Gallia occupanda coniuratio.
II. Heluetiorum in Galliam profectio. Cæsaris consilium de iis aditu Galliæ prohibendis.
III. Alterum eiusdem consilium de re eadem: & leuia quædam cum Heluetiis prælia.
IIII. Dumnorigis perfidia detecta, & cõdonata. Artificiosa in illũ lenitas.
V. Præclara rei gerendæ occasio Considij errore amissa. Cæsaris virtute bellum Heluetiorum vno prælio confic̃itur.
VI. Heluetij deditionem faciunt, reuertique in patriam iubentur.
VII. Gallorum querimoniæ de Arioui∫to Germanorum rege, qui dominatum in Aeduos & Sequanos occuparat.
VIII. Legationes Cæsaris ad Arioui∫tum, & huius ad illas re∫ponsio.
IX. Cæsaris expeditio in Arioui∫tum, & trepidatio in ca∫tris ipsius oratione sedata.
X. Cæsaris & Arioui∫ti apparatus ad Colloquium, & variæ in eo colloquio di∫putationes.
XI. Vtriusque ad pugnam apparatus & propen∫io.
XII. Bellum Germani∫cum in Gallia a Cæsare vno prœlio confectum.

GALLIA *est omnis diuisa in partes tres:* I.
quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi

tissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu, atq; humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; * proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt; quod fere* quotidianis prœlijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quã Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, * continenturq; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam a Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in Septemtriones, & orientem Solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos mõtes, & *eã partẽ Oceani, quæ ad Hispaniã pertinet, spectat inter Occasum Solis, & Septemtriones. apud Heluetios lõge nobilissimus, & ditissimus fuit * Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc
1 facilius eis persuasit, * quod undique loci natura Heluetij continentur. una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu * Lemanno, & flumine Rhodano,
2 qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi

cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerũt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare: iumẽtorum, & carrorum quammaximum numerum coëmere, sementeis quammaximas facere, ut in itinere copia frumẽti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. * is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet * Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnũ in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi, Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copijs, suoque exercitu, illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurãdum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Heluetijs per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis caussam dicere coëgerunt. damnatum * pœnam sequi oportebat, ut igni

eremaretur. die constituta causſæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decẽ, undiq; coëgit, & omnes clientes, obæratosque suos, quorũ magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causſam diceret, se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse
II. sibi mortem consciuerit. †POST eius mortem nihilominus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, cõburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemq; domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & *Latobricis finitimis, uti, eodẽ usi cõsilio, oppidis suis, uicisq; exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosq;, qui trãs Rhenũ incoluerãt, & in agrũ Noricũ trãsierãt, *Noricamq; oppugnarãt, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo uix singuli carri ducerentur: mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erãt, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. extremum oppidum *Allobrogum

gum est, proximumq; Heluetiorum finibus Geneua. ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel *persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, a. d. v. Kal Apr. L. Pisone, A. Gabino coss. Cæsari cum id nuntiatũ esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe profici-sci, & quammaximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quammaximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, *propterea quod
3 iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumq; eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit: diem se
4 ad deliberandum sumpturum, si quid uellent ad *Idus Apr. reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusq;, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Leman-no, *qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram,

qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decemnouem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit: quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more, & exemplo populi R. posse iter ulli per prouinciam dare: & si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq; compluribus factis, alij uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterũt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. ijs cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigen Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat: itaque rẽ suscipit, & a Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesq; uti inter se dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari * renuntiatur, Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum, & Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut hos

mines bellicosos, populi R. inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs, finitimos haberet. † Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq; ibi legiones * conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hibernis educit, & qua proximum erat iter, per Alpes in ulteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Aeduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabantur. * Aedui cum se, suaq; ab 5
his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pene in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. * Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, necessarij, & consanguinei Aeduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est III.

Arar, quod per fines Aeduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non poßit. id Heluetij ratibus, ac lintribus * iunctis transibant. ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen * traduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas siluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est. hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Caßium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caßium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum * curat; atque ita exercitum traducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx. ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerēt, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, * ubi eos Cæsar constituisset,

tuisset, atque esse uoluisset: sin bello persequi perseueraret, reminiscereturꝰ ueteris incommodi populi R. & pristinæ uirtutis Heluetiorum. quod improuiso unum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita a patribus, maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis * niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex * calamitate populi R. * & 6 internitione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque, sine caussa timendum, putaret. Quod si ueteris contumeliæ obliuisci uellet; num etiam recentium iniuriarum, quod, eo inuito, iter per prouinciam per uim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? quod sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq; se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales; quo grauius homines ex * commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Aeduis de iniuriis, quas ipsis, sociisq; eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios a maioribus suis in-

ſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare, conſueuerint: eius rei populum R. eſſe teſtem. Hoc reſpoſo dato, diſceßit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouent: idem Cæſar facit; equitatumq; omnem, ad numerum quattuor millium, quem ex omni prouincia, & Aeduis, atq; eorum ſocijs coactum habebat, præmittit, qui uideant, quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius nouißimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de noſtris cadunt. quo prælio ſublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnumquam ex nouißimo agmine prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos a prælio continebat, ac ſatis habebat in præſentia, hoſtem rapinis, * populationibuſq; prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouißimum hoſtium agmen, & noſtrum primum non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuũ intereſſet. † INTERIM quotidie Cæſar Aeduos frumentũ, quod eſſent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia ſub Septẽtrionibus, ut ante dictũ eſt, poſita eſt, nõ modo frumẽta in agris matura nõ erãt, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. eo autẽ frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui, cõferri, * comportari, adeſſe dicere. Vbi ſe diutius duci * intellexit Cæſar, & diem inſtare, quo die frumemtum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco, & Liſco, qui ſummo magiſtratui præerãt, (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, & uitæ, neciſque in ſuos habet poteſtatem) graIIII.

uiter eos accuſat; quod, cum neque emi, neque ex agris ſumi poßet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab ijs non ſubleuetur: præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum ſuſceperit: multo etiam grauius, quod ſit deſtitutus, queritur. Tum demum Liſcus, oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit. eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat; qui priuatim * plus poßint, quam ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præſtare * dicant, ſi iam principatum Galliæ obtinere non poſſent, Gallorum quam Romanorũ, * imperia perferre. neq; dubitare debeãt, quin ſi Heluetios ſuperauerint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduiis libertatem ſint erepturi: ab ijſdem noſtra conſilia, quæq; in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari: hos a ſe coërceri non poſſe: * quinetiam, quod neceſſariam rem § coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcũ retinet; quærit ex ſolo ea, quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem ſecreto ab alijs quærit. * reperit eſſe uera. ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaque omnia Aeduorum uectigalia paruo pretio redempta habere: propterea quod, illo licente, contraliceri audeat nemo: his rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe

hab

habere, neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiæ caussa matrem in Biturigibus,, homini illic nobilissimo, ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorum aduentu potentia eius* deminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus: si quid accidat Romanis, summam in spem * regni obtinendi per Heluetios uenire; imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. * Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod prælium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initiũ eius fugæ factũ a Dumnorige, atq; eius equitibus. (nam equitatui, quẽ auxilio Cæsari Aedui miserãt, Dumnorix præerat) eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederẽt, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatẽ animaduertere iuberet. * His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summũ in pop. R. studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiã cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. itaq; priusquã quidquam conaretur, Diuitiacũ ad se uocari iubet; & , quotidianis interpretibus remotis, per * C. Valerium * Procilĩ, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summã rerum

rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul cõmonefacit, quæ ipso præsente, in concilio Gallorum de Dũnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse de eo, caussa cognita, statuat; uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus, multis cũ lacrymis Cæsarẽ cõplexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse uera: nec quemquã ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, cũ ipse gratia plurimũ domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, * per se creuisset; quibus opibus, ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed pene ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri: quod si quid ei a Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens a Cæsare peteret; Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & reip. iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati ac precibus cõdonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones * uitet: præterita se Diuitiaco fratri cõdonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscũ loquatur, scire possit. † Eodem die ab explorato ribus certior factus, hostes sub montẽ consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscẽsus, qui cognoscerent, misit. renuntiatum est, facilem esse. de tertia uigilia T. Labienũ legatũ V.

prop

propere cum duabus legionibus, & * iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summũ iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumq; omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem a Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri: id se a * Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros exspectabat, prælioq; abstinebat. multo denique die per exploratores cognouit, & montem a suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod non uidisset, prouiso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat, * interuallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei; quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit, & iter ab Heluetijs auertit; ac Bibracte iter contendit. ea res per fugitiuos L. Aemilij, decurionis equitum Gallorũ, hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quod timore

more perterritos Romanos discedere a se existimarent, * eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent, siue eo quod re frumentaria interclusi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros a nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit; copias suas Cæsar in proximum collem subduxit; equitatumq;, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranorum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime cõscripserat, & omnia auxilia, * collocari, ac totũ montem hominibus * compleri, interea, sarcinas in unum locũ conferri, & eum ab ijs, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimẽta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut, æquato omniũ periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangẽ perfregerunt. ea disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis cõmode pugnare poterant, multi ut, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, uulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hostium claudebant, & nouissimis

Universidad de Sevilla Biblioteca

simis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumuenere. conspicati Heluetij, qui in montẽ sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuersa signa * bipartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut uictis, ac submotis, resisteret; tertia ut uenientes sustineret. ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contule-
12 runt. *nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad uesperam pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro uallo carros obiecerãt, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter
13 carros, rotasq;, * mataras ac tragulas subijciebãt, nostrosq; uulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisq; nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eaq; tota nocte continenter ierunt:
14 * in nullam partem nocturno itinere intermisso. in fines Lingonum die IV. peruenerunt, cum, & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum
VI. morati, eos sequi non potuissent. †CAESAR ad Lingones litteras, nuntiosq; misit, ne eos frumento, neue alia re, iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui, cum eum in itinere conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset; paruerunt.

runt. eo postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI. eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticorium, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse axistima-
15 rent; *prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi ad Rhenum, finesq; Germanorum, contenderunt. quod ubi Cæsar resciit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionẽ accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit; & quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, uicosq;, quos incenderãt, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenũ incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent; & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia uirtute erant cognoti, ut in finibus suis collocarent, concessit. quibus illi agros dederunt; eosque, postea in parem iuris, libertatisque conditionem, atque ipsi erãt, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo esset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat: capitum Heluetiorũ mil-

lia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorũ XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre poßent, ad millia XCII. summa omnium fuerant ad millia CCCLXIIX. eorum qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium C & X. †BELLO Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, proueteribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs pœnas bello repetisset; tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Rom. accidisse: propterea quod eo consilio, florentißimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunißimum, ac fructuosißimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris uoluntate facere, liceret. Sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere uellent. ea re permißa, diem concilio constituerunt, & iureiurando, ne quis enuntiaret, nißi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem
16 reuerterunt; petieruntq;, * uti sibi secreto, in occulto, de sua, omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quam, uti ea, quæ uellent, impetrarent; propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alteri-

princi-

principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos: hi cum tãtopere de potentatu inter se multos annos contenderent; factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia XV. Rhenum transisse. posteaquam agros, & cultum, & copias Gallorũ hominũ feri, ac barbari adamassent, trãsductos plures: nũc esse in Gallia ad CC & XX millium numerum: * cum his Aeduos, eorumq; clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisiße. Quibus prœlijs calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare, nobilißimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere; sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent. Vnum se esse, ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad senatum uenisse, auxilium postulatum; quod solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peius uictoribus Sequanis, quam Aeduis uictis, accidisse: propterea quod Arioui-stus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV. ad eum uenissent; quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Ger-

manorum agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit * Amageto-briæ, superbe, & crudeliter imperare; obsides, nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla * cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoq; R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quæcumque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem uel auctoritate sua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animaduertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso terram intueri. eius rei quæ caussa esset miratus, ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab ijs * sæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere posset; idem Diuitiacus Aeduus respondit, hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis * tamen fugæ facultas dare-

daretur, Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorũ animos uerbis cõfirmauit, pollicitusq; est, sibi eam rem curæ futuram: magnã se habere spem; & beneficio suo, & auctoritate adductũ Ariouistũ, finem iniurijs facturũ. Hac oratione habita, conciliũ dimisit. Et secundũ ea multæ res eũ hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret; in primis, quod Aeduos, fratres, consanguineosq; sæpe numero ab senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione uidebat Germanorum teneri; eorumq; obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo R. periculosum uidebat: neque, sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonicq; fecissent, in prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent: præsertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiã sumpserat, ut ferendus non uideretur. † QVAMOBREM placuit ei, ut ad Ariouistũ legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locũ medium utriusque colloquio deligeret: uelle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: * si quid ille a se uelit, illum ad se uenire oportere: præterea, se neq; sine exercitu in eas partes

XIX.

Galliæ uenire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, *atque emolumento in unum
18 locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quã bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo, populique R. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi, populoq; R. gratiã referret, ut in colloquiũ uenire inuitatus grauaretur, *neque de communi re dicendũ
19 sibi, & cognoscendũ putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinẽ hominum amplius trãs Rhenum in Galliã transduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet: Sequanisq; permitteret, ut, quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret; neue Aeduos iniuria lacesseret, neue his, socijsq; eorum bellum in-
20 ferret: *si id faciset, sibi populoq; R. perpetuam gratiam, atque amicitiã cum eo futuram: si *non impetraret, quoniã M. Messalla, L. Pisone Coss. senatus censuisset, uti, quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod cõmodo reip. facere posset, Aeduos, ceterosq; amicos populi R. defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli, ut, qui uicissent, ijs, quos uicisset, quẽadmodum uellent, imperarent: * item populum R. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare * consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur; non oportere se a populo R. *in suo iure impediri: Aeduos sibi, quoniã belli fortunã tẽtassent, & armis cõgressi, ac superati essent, stipẽdiarios esse factos: magnã Cæsarẽ iniuriã facere, qui suo aduẽtu uectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides red-

diturũ non esse; neq; ijs, neque eorũ socijs iniuria bellũ illaturũ, si in eo manerẽt, q, conueniss ent, stipendiumq; quotãnis penderent: *si id non fecissent, * lõge ijs fraternum no- 21
men populi R. abfuturum. quod sibi Cæsar denunciaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum uellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos x i v. tectum non subissent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Aeduis, & Treuiris ueniebant: Aedui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariouisti redimere potuisse, Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripã Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: ijs præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. †. C v M. tridui IX.
uiam processisset, nunciatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique uiam *a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido *facultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod *flumẽ Alduasdubis, ut circino circumductum, pene totũ oppidũ cingit: reliquũ spatiũ, q, non est amplius pedũ

10 c. qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine; ita ut radices eius montis ex utraq; parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido cõiungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisq; itineribus cõtendit, occupatoq; oppido, ibi* præsidium collocat. dum paucos dies ad Vesontionẽ, rei frumẽtariæ cõmeatusq; causſa, moratur; ex percunctatione nostrorũ, uocibusq; Gallorum, ac mercatorũ, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute, atque exercitatione in armis, esse* prædicabãt; sæpenumero sese
22 cum ijs cõgressos ne uultum quidem, * atque aciem oculorũ dicebãt ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq; perturbaret. * hic primũ ortus est a tribunis militũ,
23 ac Præfectis, reliquisque. * qui, ex urbe, amicitiæ causſa, Cæsarem secuti, non magnũ in re militari usum habebant. quorum alius, alia causſa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse * diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. hi neque uultum fingere, neque interdum lacrymas tenere, poterant: * abditi in tabernaculis, aut suũ fatum querebant, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: uulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum uocibus, ac timore paulatim etiam ij, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur; qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias * itineris, & magnitudinem syluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum, intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam

Cæsa

Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis cẽturionibus, uehementer eos incusauit: primũ, quod aut, quam in partem, aut, quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum, putarent. Ariouistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque
* æquitate * conditionis perspecta, eum neque suã, neque 24
populi R. gratiam repudiaturum. Quod si, furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria: cum, Cimbris, & Teutonis a C. Marlo pulsis, nõ mãnorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse * uidebatur: factum etiam nuper in Italia seruili * tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, * subleuaret. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causſa timuissent, hos postea armatos, ac uictores, superassent: * denique, hos esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerunque * superassent. qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos aduersum prœlium, & fuga Gallorum commoueret; * hoc si quærerent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cum multos menses castris, ac paludibus se tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos

subito adortum, magis ratione ac consilio, quam uirtute, uicisse. cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos, locus fuisset, hac ne ipsum quidem, sperare, nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris, * conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, 25 * aut ei præscribere, auderẽt: * Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamq; esse in agris frumẽta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos: quod nõ fore dicto audientes, neque signa laturi, dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, Quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit; aut male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse * coniunctam: suam innocentiam, * perpetua uita; felicitatem, Heluetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturum; ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor, plus ualeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamẽ se cum sola decima legione iturum de qua non dubitaret; sibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & induserat præcipue, & propter uirtutem cõfidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princeps decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset; seq; esse ad bellum gerendum paratißimam confirmauit; * deinde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerẽt. se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris

ratoris, esse existimauisse. † Eorvm satisfactione X. accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, * quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut, milliũ amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter nõ intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a castris millibus passuum IV. & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seq; id sine periculo facere * posse existimaret. non respuit conditionem Cæsar: iamq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq; in spem ueniebat, pro suis tantis, populiq; R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, cum sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur; Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquiũ Cæsar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: alia ratione se non esse uenturum. Cæsar, quod nec colloquiũ, interposita causa, tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodißimum esse statuit, omnibus equis, Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere: ut præsidium quam amicißimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit: Plus, quam pollicitus est, Cæsarem facere; pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco decimã legionem habiturum; * & nunc ad equum rescribere. Planicies erat magna & in ea tumulus terreus,

satis

satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris utriusque aberat. * eo, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, paßibus CC. ab eo tumulo constituit. item equites Arioui∫ti pari interuallo con∫titerunt. Arioui∫tus, ut ex equis colloqueretur, & præter se, denos ut ad colloquiũ adducerent, postulauit. ubi eo uentum est, Cæsar, initio orationis, sua, senatusq; in eum beneficia cõmemorauit, quod Rex appellatus esset a senatu, quod Amicus, * quod munera amplißime mißa. quam rem & paucis contigisse, & a Romanis pro maximis hominum officiis cõsueuisse tribui docebat. Illum, cum neque aditum, neque causßam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quam ueteres quamq; iustæ causßæ necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties quamq; honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, 26 honore * auctiores uelit esse. quod uero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadem quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at he quos amplius Rhenum transire pateretur. Arioui∫tus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis uirtutibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum a Gallis: non sine magna spe, magnisq; præmiis domum, propinquosq; reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum uolun-

tate

tate datos; stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se * prælio fusas ac superatas esse. si iterum experiri uelint, * paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus * dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento, esse oportere; idq; se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dediticij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, * non Galliæ oppugnandæ, causßa facere. eius 27
rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non uenerit: & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam uenisse, quam populum R. nunquam, ante hoc tempus, exercitũ populi R. Galliæ prouinciæ * finibus egressum. quid sibi uellet, * cur in suas possessiones ueniret, Prouinciam suam esse hanc Galliã, sicuti illam nostram. ut * ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item, nos esse iniquos, * qui in suo iure se interpellaremus. * Quod ex S.C. Aeduos appellatos amicos diceret, nõ se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogũ proximo, Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus, quas Aedui secũ, & cum Sequanis, habuissent, auxilio populi R. usos esse. * Debere se suspicari, simulata 28
Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causßa habere. quod nisi decedat, aut exercitũ deducat ex his regionibus: sese illum nõ pro amico, sed pro

hoste,

hoste, habiturum. quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi R. gratũ esse facturum. id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiam, eius morte redimere posset. Quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset; magno se illum præmio remuneraturũ, & quæcunq; bella geri uellet, sine ullo eius labore, & periculo, confecturum. Multa a Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, * & neque suã, neque populi R. consuetudinem pati, uti optime * meritos socios desereret: neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quam populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo; quibus populus R. ignouisset; neque in prouinciam redegisset; neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodq; tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium: si iudicium senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quã bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatũ est, equites Ariouisti propius tumulũ accedere; & ad nostros
29 * adequitare; lapides, telaq; in nostros conijcere. † CAE-
XI. SAR loquendi finem fecit; seq; ad suos recepit; suisq; im-
30 perauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. * nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cõmissum cum equitatu prælium fore uidebat: tamen committẽdum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in uulgus militum * relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumq; in nostros eius equites fecissent; eaq; res colloquium * ut diremisset: multo maior alacritas, studiumq; pugnãdi maius exercitui

iniectum

iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarẽ misit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neq; perfectæ essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa uisa non est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non * poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurũ, & hominibus feris obiecturum, existimabat. commodissimum uisum est, * M. 31
Valerium Procilium, C. Valerij Caburi filium, summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo peccãdi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; & * M. Titium, 32
qui hospitio Ariouisti usus erat. his mandauit: ut, quæ diceret Ariouistus, cognoscerẽt, & ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariouistus cõspexisset; exercitu suo præsente, * conclamauit: Quid ad se uenirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum VI. a Cæsaris castris sub monte consedit. postridie eius diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II. ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuq;, qui ex Sequanis, & Aeduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; ut, si uellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia

erant

erant VI. totidem * numero pedites uelocißimi, ac fortißimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. cum his in proelijs uersabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore uulnere accepto, equo decider ant, circumfistebant. si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis equorum subleuati, cursum adaequarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus X. ab his castris idoneum locū delegit; acieq; triplici instructa, ad eum locū uenit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iußit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictū est, aberat. eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Arioui stus misit; quae copiae nostros * deterrerēt, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iußit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quattuor * reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suis eduxit: paullulumq; a maioribus castris progressus, aciem instruxit; hostibusq; pugnandi potestatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Arioui stus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. acriter utrinque usque ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Arioui stus, multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Arioui stus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum, sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, nec ne. Eas * ita dicere, None sse fas Germanos superare, si ante nouam lunam proelio contendissent. †POSTRIDIE eius diei XII. Cæsar * praesidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, 33 reliquit: omnes alarios in cōspectu hostium pro castris minoribus constituit. quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. * tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Sueuos: omnemque aciem suam rhedis, & carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres impositae sunt quae, in proelium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem praefecit; uti eos testes suae quisque uirtutis haberet, ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente, celeriterque procurrerunt, ut spatium, pila in hostes conijcendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gladijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorum, nostram

aciem premebãt. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui * inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga uerterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter V. peruenerunt. ibi perpauci, aut uiribus confisi, transnare contenderunt; aut, lintribus inuẽtis, salutem sibi * petierunt. in his fuit Ariouistus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, * ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, * quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam. * utraque in ea fuga perijt. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cum a custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequẽtem, incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, uoluptatem attulit; quod hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum * uidebat; neque eius calamitate de tanta uoluptate, & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumẽ. item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prœlio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt; * quos ubi qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postu-

postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos, profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO,

*

LIBER II.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Belgarum coniuratio, & apparatus belli contra Romanos.
II. Belgarum profectio in Rhemorum fines: & Cæsaris eodem tempore aduentus, & Bibracis obsessi liberatio.
III. Belgarum apparatus ad pugnam, & rebus desperatis fuga, & internecio.
IV. Suessionum, Bellouacorum, & Ambianorum deditio.
V. Neruiorum uirtus, & eorundem ad pugnam apparatus.
VI. Cæsaris in acie instruenda, cohortandis militibus, & variis negotiis obeundis, celeritas.
VII. Prœlij cum Neruiis commissi dubij euentus complures: & eorundem clades ac deditio.
IIX. Aduaticorum, qui ex Cimbris ac Teutonis prognati erant, deditio: eorundem rebellio & calamitas.

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certiores fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare, obsidesque inter se dare. coniurandi has esse caussas: primum, quod uererentur, ne, omni pa- I.

cata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare, atque inueteraſcere in Gallia, moleste ferebant; partim, qui, mobilitate, & leuitate animi, nouis imperijs ſtudebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque ijs, qui ad conducendos homines, facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio noſtro conſequi poterant. Iis nuntijs, literiſque commotus Cæſar, duas legiones in
35 citeriore Gallia nouas conſcripſit, &, * ineunte æſtate, in * ulteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit: ipſe, cum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum uenit. dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitimi Belgis erant, utiea quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeque de his rebus certiorem faciant. hi,
36 conſtanter omnes nuntiauerunt, manus cogi, * exercitus in unum locum conduci. tum uero dubitandum non exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur. re frumentaria comparata, caſtra mouet, diebuſque circiter XV ad fines Belgarum peruenit. eo cum de improuiſo, celeriuſque * omnium opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium, primos ciuitatis ſuæ, miſerunt: qui dicerent, ſe, ſuaque, omnia in fidem, atque poteſtatem populi R. permittere, neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque * contra populum R. omnino coniuraſſe, paratoſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceteriſque rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanoſque, * qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantumque eſſe eorum omnium furorem, ut, ne Sueſſiones qui-

dem

dem fratres, conſanguineoſque ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus * utantur, unum imperium, unumque magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat: Pleroſque Belgas eſſe ortos a Germanis, Rhenumque antiquitus tranſductos propter loci fertilitatem, ibi conſediſſe, Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſoloſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoria omni Gallia uexata, * Teu 37
tonos, Cimbroſque intra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem, magnoſque ſpiritus in re militari ſumerent. de numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant: propterea quod, propinquitatibus, affinitatibuſque coniuncti, quantam quiſque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos & uirtute, & auctoritate, & hominum numero ualere. hos poſſe conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX, totiusque belli imperium ſibi poſtulare. * Sueſſiones ſuos eſſe finitimos; latiſſimos, feraciſſimoſque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem, noſtra etiã memoria, Diuitiacum, totius Galliæ potentiſſimum, (qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit) nunc eſſe regem Galbam. ad hunc propter iuſtitiam prudentiamque ſummam totius belli omnium uoluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem Neruios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque * abſint; XV. millia Atrebates; Ambianos X. millia; Morinos XV. millia; 38
Menapios VII millia; * Caletos X millia; Verocaſſes,

& Veromanduos totidem; Catuacos XIX millia; Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL. millia. Cæsar, Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse, Diuitiacum Aeduum magnopere * cohortatus, docet, quantopere reip. communisque salutis interesit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit.

II. †POSTQVAM omnes Belgarum copias in unũ locum coactas * ad se uenire, neque iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit; atque ibi castra posuit. quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII. uallo fossaque XXII. pedum munire iubet. ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia passuum IIX. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. * hi, ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides iaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succe

succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat. * nam tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. cum finem oppugnãdi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Cæsar, ijsdem ducibus usus qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas, & Cretas sagittarios, * & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium pro- 39
pugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsque, * quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & a millibus passuum minus II. castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum IIX. in latitudinem patebant. †CAESAR primo & propter III.
multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. quo die tamen eque- 40
stribus prælijs, quid hostis uirtute posset, & * quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit; loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in fronte * leuiter fastigiatus, paulla- 41
tim ad planiciem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CIↃ. &

ad extremas fossas * castella constituit, ibique tormenta collocauit; ne, cum aciem instruxisset, hostes * (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas VI. legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerũt. palus erat non magna, inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui prærat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; sim mi nus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, * commeatuque nostros prohiberent. Cæsar, certior factus a Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas funditores, sagittariosque pontem traducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primosque, qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem pro

progredi, pugnandi caussa, uiderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reuerti; &, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenire; ut potius in suis, quam in alienis, finibus decertarent: & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit; * quod Diuitiacum quo- 42
que, atque Aeduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterant. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu, ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret; fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus: quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat: exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eique Q. Pediũ, & L. Aurumculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi, nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. * cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent; fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quod abesse a periculo uiderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium. sub

*occasum Solis sequi destiterunt, seque in castra, uti erat
IV. imperatum, receperũt. †POSTRIDIE eius diei Cæ-
43 sar, prius quã se hostes * ex pauore, ac fuga reciperent, in
fines Sueßionũ, qui proximi Rhemis erant, exercitum du-
xit; &, magno itinere cõfecto, ad oppidum Nouiodunũ con
tendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab
defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, mu-
riq; altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non po-
tuit. Castris munitis, uineas agere, quæque ad oppugnandũ
usui erant, comparare cœpit: interim omnis ex fuga Sues-
sionum multitudo in oppidum proxima nocte cõuenit. ce-
leriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque
constitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant an-
te Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum per-
moti legatos ad Cæsarem, de deditione, mittunt; &, pe-
tentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar,
obsidibus acceptis, primis ciuitatis atque ipsius Galbæ re-
gis duobus filijs, armisque omnibus ex oppido traditis, in
deditionem* Sueßiones accepit; exercitumque in Bellouа-
cos duxit. qui cum se, suaque omnia in oppidum Bratu-
spantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum ex-
xercitu circiter millia passuum v. abesset, omnes maiores
natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & uo
ce significare cœperunt, se in eius fidem, ac potestatem,
uenire; neque contra populum Rom. armis contendere.
item cum ad oppidum accessisset; castraque ibi poneret,
pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more,
pacem a Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam
post discessum Belgarũ, dimissis Aeduorum copijs, ad eum
reuerterat) facit uerba. Bellouacos, omni tẽpore in fide, at-
que amicitia ciuitatis Aeduæ fuisse. impulsos a suis prin-
cipibus,

cipibus, qui dicerent, Aeduos, a Cæsare in seruitutem reda
ctos, omnes indignitates, contumelias q; perferre; & ab Ae-
duis defecisse, & populo R. bellũ intulisse. qui huius cõsilij
principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamita-
tẽ ciuitati intulissent, in Britãniam profugisse. petere nõ
solum Bellouacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clemẽ-
tia, ac mãsuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Aeduorũ
auctoritatẽ apud omnes Belgas amplificaturum: quorum
auxilijs atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare
cõsueuerint: Cæsar honoris Diuitiaci, atq; Aeduorũ caus-
sa, sese eos in fidẽ recepturũ, & conseruaturum, dixit: sed,
quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atq;
hominũ multitudine, præstabat, 100. obsides poposcit. his
traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco insi
nes Ambianorũ peruenit. qui se, suaq; omnia, sine mora, de
diderunt. †EORVM fines Neruij attingebãt: quorũ de V.
natura, moribusq; Cæsar cũ quæreret sic reperiebat: Nul-
lũ aditũ esse ad eos mercatoribus: nihil patiuini, reliqua-
rũq; rerũ, ad luxuriã pertinẽtiũ, inferri, quod his rebus* re
languescere animos, eorũq; remitti uirtutẽ existimarent.
esse homines feros, magnæq; uirtutis. increpitare, atq; incu
sare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidißẽt, & patriã
uirtutẽ proiecissent: cõfirmare, sese neq; legatos mißuros,
neq; ullam conditionẽ pacis accepturos. * cum per eorum 44
fines triduo iter fecisset, inueniebat ex * captiuis, Sabin
flumen ab castris suis, non amplius millia passuum x. abes-
se. trans id flumen omnes Neruios consedisse, aduentumq;
ibi Romanorum exspectare, una cum Atrebatibus, & Ve-
romanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant,
ut eandem belli fortunam experirentur. exspectari etiam
ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres,

quique

quiq; per ætatem ad pugnã inutiles uiderẽtur * in eum locũ coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, cẽturionesq; præmittit, qui locum castris idoneum deligant. cum ex dediticijs Belgis, reliquisque Gallis, complures, Cæsarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones. impedimẽtorum magnum numerum intercedere, neque esse quid quam negotij, cum prima legio in castra uenisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa impedimentisque direptis futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum consilium, quirem deferebant, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tẽpus ei rei student; sed, quidquid possunt, pedestribus ualent copijs) quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusq; interiectis, effecerant, ut, instar muri hæ sepes munimenta præberent; quo non modo non intrari sed ne perspici quidem postet. ijs rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consiliũ Neruij existimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabi, quod supra nominauimus, uergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebtur, aduersus huic, & cõtrarius, passus circiter cc. infimus apertus, ab superiore parte syluestris, ut nõ facile introrsus perspici posset. intra eas syluas hostes in occulto sese cõtinebant: in

in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerãt. * nam, quod hostis appropinquabat, 45
consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmẽ claudebãt, præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumẽ trãsgressi, cum hostiũ equitatu prœliũ cõmiserunt. cũ se illi identidẽ in syluas ad suos reciperent, ac rursus e sylua in nostros impetũ facerent, neque nostri longius, quam quẽ ad finẽ * porrecta, atque loca pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones VI. quæ primæ uenerant, opere dimenso, castra munire cœperuut. † VBI prima impedimenta nostri VI.
exercitus ab ijs, qui in syluis abditi latebãt, uisa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlij conuenerat, ita, ut intra syluã aciem, ordinesque cõstituerant, atque ipsi se confirmauerant, subito omnibus copijs * prouolarunt, impetumque in nostros equites fecerunt. * His facile pul- 46
sis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut pene uno tempore, & ad syluas, & in flumine * & iam in manibus nostris hostes uiderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: * uexillum proponendũ, quod erat insigne, cum ad arma concurri opporteret: signum tuba dandum: ab opere reuocandi milites: qui paullo lõgius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. quarum rerum

rum magnam partem, *temporis breuitas, & incursus hostium impediebat. ijs * difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atque usus militū: quod, superioribus prœlijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab alijs doceri, poterant; & quod ab opere, singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium exspectabant; sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cæsar, necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit: & ad legionē decimā deuenit. Milites non longiore oratione est *cohortatus, quā uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetū fortiter *sustinerent, &, quia non longius hostes aberant, quam quo telum adijci posset; * prœlij committendi signum dedit. atque item in alteram partem est cohortandi caussa profectus. Pugnantibus temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, * sed etiam ad galeas induendas, scutique * tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit; ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis, ut loci natura, delectusq; collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat. *cum diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sæpibusque densissimis, ut ante demōstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, *neque certa subsidia collocari, neque quid in *quaque parte opus esset prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari

strari poterant. † ITAQVE, in tanta rerū iniquitate, VII.
fortunæ quoq; euentus uarij * sequebātur. Legionis nonæ, 48
& decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterāt, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs, magnam partem eorum imperitam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt; &, in locum iniquum progressi, *rursus regressos, 49
ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam conierunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones, Vndecima, & Octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erāt congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. * ac totis fere castris a fronte, & a sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, leuisque armaturæ pedites, * qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus ocurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen *transire cōspexerant, prædandi caussa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipites sese fugæ mandabant simul eorum, qui cum impedimētis ueniebant, *clamor, fremitusque exaudiebatur: alij- 50
que aliā in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorū inter Gallos uirtutis

tutis opinio est singularis, qui, auxilij caussa a ciuitate missi, ad Cæsarẽ uenerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, *diuersos, dissipatosque in omnes partes fugere uidissent; desperatis nostris rebus, domũ contenderunt. Romanos pulsos, superatosque castris, impedimentisq; eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt. * Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unũ locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnã esse impedimento, quartæ cohortis omnibus cẽturionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis, aut occisis; in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro, multis, grauibusque uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores: & nõnullos a nouissimis desertos, prœlio excedere ac tela uitare, hostes neque a frõte ex inferiore loco subeũtes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto uidit, neque ullũ esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab nouissimis *uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto uenerat) in primam aciem processit; centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre; & manipulos laxare iussit, quo facilius gladijs uti possent. * huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiã in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paullum hostium impetus *tardatus est. Cæsar, cum septimam legionẽ, quæ iuxta constiterat, item urgeri ab hoste uidisset, trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones cõiungerent, * & conuersa signa in hostes inferrent. quo facto,

facto, cum alijs alij subsidium ferrent, neque timerent, ut auersi ab hoste circũuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare, cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nuntiato, cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq; in periculo & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionarijs militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, * pilaq; intercepta remitterent; ut, non nequidquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent; * ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, * subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficilimis animi magnitudo redegerat. Hoc prœlio facto, & prope ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris, mulieribusq; in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur;

omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt. & in cõmemoranda ciuitatis calamitate, ex IO C. ad III. senatores, ex hominũ millibus LX. uix ad IO qui arma ferre possent sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit; suisq; finibus, atque oppidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut
IIX. ab iniuria, & maleficio se, suosque prohiberẽt. † ADVATICI, de quibus supra scripsimus, cũ omnibus *copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis oppidis, castellisque desertis, sua omnia in unum oppidũ egregie natura munitum cõtulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusque haberet, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem non amplius CC. pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro * munierant. tum magni põderis saxa, & præacutas trabes in muro *collocarãt. ipsi erãt ex Cimbris, Teutonisq; procreati; qui, cum iter in prouinciam nostrã, atque Italiam facerẽt, his impedimentis, quæ secũ agere, ac portare non poterant,
52 citra flumen Rhenũ depositis, *custodiæ ex suis, ac præsidio VI. millia hominũ una reliquerunt. hi, post eorũ obitũ, multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; cõsensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq; prœlijs cum nostris contendebãt. postea, uallo pedum XII, in circuitu XV. millium, crebrisq; castellis circummuniti, oppido sese continebant. ubi, uineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul uiderunt; primum irridere ex muro, atque increpitare uoci

uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tantulæ staturæ (* nam plerumque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) * tanti oneris turrim in muros sese 53
collocare confiderent. ubi uero moueri, & appropinquare mœnibus uiderunt, noua, atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope * deorum bellum gerere: qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare, possent. se, suaque omnia eorum potestate permittere, dixerunt. unum petere, ac deprecari: si forte, pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuissent Aduaticos esse conseruandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. * ad hæc Cæsar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatem conseruaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam deditijs populi Romani iniuriam inferrent. * re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri, * aggerisque altitudi- 54
nem acerui armorũ adæquarent. Et tamen circiter parte

tertia (*ut postea compertum est) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub uesperum Cæsar portas claudi, militesq; * ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, *nostros præsidia deducturos, aut denique* indiligentius seruaturos crediderant; partim cum his quæ retinuerant, & celauerant armis; partim scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus *induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo* concursum est, pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut a uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacerent, pugnari debuit: cum una in uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, * cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, * Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ, se obsides daturas, imperata facturas, polli-

pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. ob * easque res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

LIBER TERTIVS.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Bellum a Sergio Galba, Cæsaris legato, cum Antuatibus, Sedunis, & Veragris magno cum periculo confectum.
II. Venetorum Gallorum rebellio, & noui belli aduersus Romanos comparatio.
III. Oræ Veneticæ & nauticarum rerum descriptio, simulque bellum Veneticum, uno nauali prœlio confectum.
IIII. Bellum cum Vnellis, a Q. Titurio Sabino, eodem, quo Veneticum, tempore confectum.
V. Bellum in Aquitania cum Sontiatibus, a P. Crasso eodem fere tempore confectum.
VI. Bellum in eadem Aquitania cum Docontijs, ab eodem Crasso confectum: & maximæ partis Aquitaniæ deditio.
VII. Vastatio a Cæsare facta in agris Morinorum & Menapiorum, qui se in syluas abdiderant.

CVM in Italiam proficisceretur Cæsar, Serg. I. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Le-

mano,& flumine Rhodano ad*summas Alpes pertinent. causſa mittendi fuit,quod iter per alpes, quo magno cum periculo,*magniſque portorijs mercatores ire conſueuerant, patefieri uolebat.huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur,uti in ijs locis legionẽ,hyemãdi cauſſa,collocaret. Galba,ſecundis aliquot prœlijs factis, caſtelliſq; cõpluribus eorum expugnatis,miſſis ad eum undique legatis,obſidibuſq; datis,& pace facta,cõſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare,& ipſe cũ reliquis eius legionis cohortibus in uicoVeragrorũ,qui appellatur Octodorus,hyemare. qui uicus poſitus in ualle, non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus undiq; continetur.cũ hic in duas partes flumine diuideretur,alteram partem eius uici Gallis ad hyemãdum cõceſſit; alteram,uacuam*ab his relictam,cohortibus attribuit. eum locum uallo,foſſaque muniuit.cum dies hibernorum complures tranſiſſent,frumentumque eo comportari iuſſiſſet,ſubito per exploratores certior factus eſt,ex ea parte uici,quam Gallis conceſſerat,omnes noctu diſceſſiſſe,monteſque,qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. id aliquot de cauſſis acciderat,ut ſubito Galli bellirenouandi,legioniſq; opprimendæ conſilium caperent. primum,quodlegionem, neque eam pleniſſimã,detractis cohortibus duabus,& compluribus ſigillatim,qui,commeatus petendi cauſſa, miſſierant,abſentibus,propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam,quod,propter iniquitatem loci,cum ipſi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, *ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant.accedebat,quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine
57 dolebant;& Romanos,non ſolum*itinerũ cauſſa, ſed etiã perpetuæ poſſeſſionis,culmina alpiumoccupare conari,& ea

ea loca finitimæ prouinciæ adiungere,ſibi perſuaſum habebant. His nuntijs acceptis,Galba;cũ neque opus hibernorum,munitioneſque plene eſſent perfectæ,neque de frumẽto,reliquoque cõmeatu ſatis eſſet prouiſum;quoddeditione facta,obſidibuſque acceptis,nihil de bello timẽdũ exiſtimauerat; concilio celeriter conuocato, ſententias exquirere cœpit. quo in cõcilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet,ac iam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerẽtur.neq; ſubſidio ueniri,neque cõmeatus ſupportari, interclusis itineribus,*poſſet;prope iam deſperata ſalute,nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebantur,ut,impedimentis relictis,eruptione facta,ijſdem itineribus,quibus eo peruenissent, ad ſalutẽ cõtenderent.maiori tamen parti placuit, hocreſeruato ad extremũ conſilio,interim rei euẽtum experiri, & caſtra defendere.breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus, quas conſtituiſſent,*collocãdis,atque adminiſtrãdis tẽpus daretur,hoſtes ex omnibus partibus,ſigno dato,decurrere, lapides,*geſſaque in uallũ cõijcere.noſtri primo integris 58
uiribus fortiter repugnare,neque ullũ fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere;ut quæque pars caſtrorũ*nudata defenſoribus premi uidebatur,eo occurrere,& auxiliũ ferre. ſed hoc ſuperari,quod,diuturnitate pugnæ hoſtes deſeſſi, *cum prœlio excedebant,alij integris uiribus ſuccedebãt. Quarũ rerũ a noſtris,propter paucitatem, fieri nihil poterat.ac non modo deſeſſo ex pugna excedẽdi,ſed ne ſaucio quidem eius loci,ubi cõſtiterat,relinquẽdi, ac ſui recipiẽdi facultas dabatur. cum iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non ſolum uires, ſed etiam tela noſtris deficerent,atque hoſtes acrius inſtarent,languidioribuſque noſtris,uallũ ſcindere,& foſſas cõplere cœpiſſent,

resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico prœlio compluribus confectum uulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrũt, atque, unã esse spem salutis, docẽt; Si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaque, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. post, signo dato, e castris erumperent, atque omnẽ spẽ salutis in uirtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neq; sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita cõmutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum uenerãt, undiq; circumuentos, interficiunt; & ex hominum millibus amplius xxx. quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copijs fusis, armisq; exsutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio uenisse
59 meminerat, *alijs occurrisse rebus uiderat; maxime frumenti, commeatusq; inopia permotus, postero die omnibus eius uici ædificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit,
II. ibiq; hyemauit. † His rebus gestis, cũ omnibus de caussis Cæsar pacatã Galliã existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricũ profect⁹ esset, q. eas quoq; nationes adire, & regio

regiones cognoscere, uolebat, subitũ bellũ in Gallia cohortũ est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassius adolescẽs cũ legione VII. * proximus Oceano in Andibus hyemabat. is, quod 60
in his locis inopia frumenti erat, Præfectos, tribunosq; mil. complures in finitimas ciuitates, * frumenti, commeatusq; 61
petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in * Vnellos; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. 62
Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: * quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt; & scientia, atque usu nauticarum rerum * ceteros antecedunt: & * in magno 63
impetu maris, atque aperto, paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. ab iis fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasq; ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quã a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeritur ad suam sententiã perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar a Crasso certior factus; * quod ipse aberat longius; naues 64
interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresq; comparari, iubet. his rebus celeriter administratis,

ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum
65 contendit. * Veneti, reliquæq; ciuitates, cognito Cæsaris
aduentu, simul quod, quãtum in se facinus admisissent, in-
66 telligebant, legatos, * quod nomen apud omnes nationes
sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos ab se, & in
uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum para-
re, & maxime, ea, quæ ad usum nauium pertinerent, pro-
uidere instituunt: hoc maiore spe, quod multum natura
loci confidebant. * pedestria esse itinera, cõcisa æstuariis;
nauigationem impeditam propter * inscitiam locorũ, pau-
citatemq; portuum sciebant. neque nostros exercitus, pro-
pter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, con-
fidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent,
tamen se, plurimum nauibus posse, Romanos neque ullam
facultatem habere nauium, neque eorũ locorum, ubi bellum
gesturi essent, * uada, portus, insulasq; nouisse: ac longe a-
liam esse nauigationem in * concluso mari, atque in uasti-
simo, ac apertißimo Oceano, perspiciebant. his initis con-
siliis, oppida muniunt; frumenta ex agris in oppida cõpor
tant; naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum ge-
sturum esse constabat, quam plurimas possunt, cogũt; socios
sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nannetes, * Ambilia-
67 tes, Morinos, * Diablintres, Menapios adsciscunt. auxilia
68 ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.
erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus.
sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuriæ
* retẽtorum equitum Romanorum; rebellio facta post de-
ditionem; defectio, datis obsidibus; tot ciuitatũ coniuratio;
in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem
sibi licere, arbitrarentur. itaque, cum intelligeret, omnes
fere Gallos nouis rebus studere; & ad bellum mobiliter, ce-
leriterq;

leriterq; excitari, omnes autem homines natura * libertati 69
studere, & conditionem seruitutis odisse; priusquam plu-
res ciuitates conspirarent, partiendum sibi, aclatius distri-
buendum exercitum putauit. itaq; T. Labienum legatum in
Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt; cum equitatu
mittit. huic mandat, Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, * at-
que in officio contineat: Germanosq;, qui auxilio a Belgis
accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire
conentur, prohibeat. P. Crassum cũ cohortibus legionariis
XII. & magno numero equitatus, in Aquitaniã proficisci
iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur,
ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum
legatum cum legionibus III. in Vnellos, Curiosolitas, Le-
xobiosq; mittit; qui eam manum distinendam curet. D.
Brutum adolescẽtem, classi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pi-
ctonibus, & Sãtonis, reliquisq; pacatis regionibus conue-
nire iusserat, præfecit; & cum primum posset, in Venetos
proficisci, iubet. ipse eo pedestribus copiis contendit.

† ERANT eiusmodi fere situs oppidorum, ut * posita in III.
extremis lingulis, promontoriisq;, neque pedibus aditum
haberent, cum ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper
accidit horarum XII. spatio; neque nauibus, quod, rursus
minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. ita utraque re
oppidorũ oppugnatio impediebatur. ac, si quando magni-
tudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac moli-
bus, atque his ferme, mœnibus adæquatis, suis fortunis de-
sperare cœperant: magno numero nauium appulso,
cuius rei summã facultatẽ habebant, sua omnia deportabãt;
seq; in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus issdem
opportunitatibus loci defendebãt. hæc eo facilius magnam
partem æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus

detine

detinebantur; summaq; erat, uasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portubus, difficultas nauigandi. namque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armataeq; erant. carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum nauium; quo facilius uada, ac decessum æstus, excipere possent. Proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuũ, tempestatumq; accommodatæ. * naues totæ factæ ex robore, ad quamuis uim & contumeliam perferendam. * transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro uelis, alutaeq; * tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam,
70 * atque eius usus insciti am; * siue, quod est magis ueri simile, quod tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus uentorum sustineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commode arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci natura, pro ui tempestatum, illis essent * aptiora, & accommodatiora. neque enim his nostræ rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque, propter altitudinem, facile telum * adigebatur: & eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur. accedebat, ut, cum sæuire uentus cœpisset, & se uento dedissent; & tempestatem ferrent * facilius, & in uadis consisterent tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris nauis
71 bus * casus erat extimescendus. cõpluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam, captis oppidis, reprimi, neque his nocere posse, statuit * exspectandam classem. quæ ubi conuenit, ac primum ab hostibus uisa est; circiter CCXX. naues eorum

eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, e portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusq;, quibus singulæ naues erãt attributæ, constabat, quid agerent, aut quam * rationem pugnæ insisterent. rostro enim noceri non posse cognouerant: * turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, & missa a Gallis grauius acciderent. una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæq; longuriis, * non absimili forma muralium 72
falciũ. his cum funes, qui antennas ad malos * distinebant, comprehensi, adducticq; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscissis, antennæ necessario concidebant; ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, armamentisq; consisteret, his ereptis, omnis usus nauium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in uirtute; qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circunsteterant, milites summa ui transcendere in hostium naues cõtendebant. quod postquam barbari fieri animaduerterunt; expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem nauibus, * quo 73
uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiẽdum * maxime fuit opportuna. nam singulas 74
nostri

nostri consectati expugnauerũt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terrã peruenerint. cum ab hora fere IV. usque ad Solis occasum, pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusq; oræ maritimæ confectum est. nam, cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eo conuenerant; tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locũ coëgerant: quibus amissis, reliqui, neque, quo se recipererent, neque, quemadmodum oppida defenderent, habebãt. itaque se, suaq; omnia, Cæsari dediderunt. in quos eo grauius Cæsar uindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit.

IV. † DVM hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Vnellorũ peruenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earũ omnium ciuitatum quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasq; copias coëgerat. atq; his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq;, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebãt, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt: magnaq; præterea multitudo undique ex Gallia perditorũ hominũ, latronumq;, conuenerat, quo spes prædandi, studiumq; bellandi, ab agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieq; productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut iam non solum hostibus in
75 *contemptionem Sabinus ueniret, sed etiam nostrorũ militum uocibus non nihil carperetur. tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallũ castrorũ hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium,

hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum, delegit (Gallum) ex iis, quos auxilij caussa secum habebat. huic magnis præmiis, pollicitationibusq; persuadet, uti ad hostes transeat; & quid fieri uelit, edocet. qui ubi pro persuga ad eos uenit, timorem Romanorũ proponit. quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur, docet; neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clã ex castris exercitũ educat, & ad Cæsarem, auxilij ferendi caussa, proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierũ Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum; spes Venetici belli; & quod fere libenter hominhowever, id quod uolũt, credunt. iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosq; duces, ex concilio dimittunt, quã ab his sit cõcessum, arma uti capiant, & ad castra contendãt. qua re concessa, læti, *uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum cõpleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo accliuis; circiter passus ∞. huc magno cursu contenderunt, ut quã minimũ spatij ad se colligẽdos, armãdosq; Romanis daretur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupiẽtibus signũ dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebãt onera, subito duabus portis eruptionẽ fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostiũ inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorũ pugnarum exercitatione, ut, ne unum quidem nostrorũ impetum ferrent,

ac statim

ac statim terga uerterent. quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderunt. nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus; sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perfe-
V. rendas * mens eorum est. † * EODEM fere tempore, P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine
76 hominum, * ex tertia parte Galliæ est existimanda; cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius * Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque re frumentaria prouisa, auxiliis, equitatuq; comparato, multis præterea uiris
77 fortibus * Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euoca-
78 tis, in * Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates, magnis copiis coactis, equitatuq; quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidiis collocauerant, ostenderũt. hi, nostros disiectos adorti, prælium renouauerunt: pugnatum est diu, atque acriter; cum Sontiates, superioribus uictoriis freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici

perspici cuperent. tandem, confecti uulneribus hostes terga uertere. quorum magno numero interfecto, Crassus exitinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, uineas, turresque egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem, uineasque actis; cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea, quod multis locis apud eos * ærariæ fecturæ sunt; ubi diligentia 79
nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi * Adcantuannus, qui summam imperij tene- 80
bat, cum D C. deuotis, * quos illi Soldurios appellant, (quorum hæc est conditio, ut omnibus in uita commodis una cum his fruantur quorum se amicitiæ dediderint: si quid ipsis per uim accidat, aut eundum casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret,) cum ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, uehementerque ibi pugnatum esset, repulsus * in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, a Crasso impetrauit.

† ARMIS obsidibusque acceptis, * Crassus in fines VI.
* Vocatium, & Tarusatium, profectus est. tum uero bar- 81
bari commoti, quod oppidum, & naturaloci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos * quoquo uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare, cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque accersuntur,

quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero ij deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ij, consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere, instituũt. quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere; ob eam causſam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, indies hostium numerum augeri; non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad cõcilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit; posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem * collocatis; quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis * infirmiore animo aggredi cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs sese castris tenebant. hac re perspecta, * Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupiẽtibus, ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas complerẽt, alij, multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq; depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum

Crass

Crassus confidebat, lapidibus, telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent; cum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur; telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circuitis hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumena porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, æquitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. illi, ut erat imperatum, *eductis IV. cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, *integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt: *atque his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his uideri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum uero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerumque in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius * impugnare cœperunt. hostes, undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & * fuga salutem petere * intendetunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque uenisse constabat, uix IV. parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq; ultro misit: quo in numero fuerũt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, * Flustates, Garites, Ausci, Garũni, Sibutzates, Cocosatesq;, paucæ ultimæ nationes, annitẽpore cõfisæ, q, hyẽs superat, id facere neglexerũt. † EODEM fere tẽpore Cæsar etsi prope exacta iã æstas VII. erat, tamẽ, q, omni Gallia pacata, Morini, Menapijq; superati erant,

erãt, qui in armis essent, neque ad eum unquam *legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, *eo exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere cœperunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque syluas, ac paludes habebant: eo se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium syluarum cum peruenisset Cæsar, castraque munire instituisset; neque hostis interim uisus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus syluæ euolauerunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma cœperunt, eosque in syluas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cædere instituit: & ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & proualllo ad utrunque latus exstruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores syluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque uastatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsque, reliquis item ciuitatibus, quæ * proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Gallico,

*

LIBER QVARTVS.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Vsipetum & Tenchtherorum transitus in Galliam per flumen Rhenum: & Sueuorum descriptio.
II. Vsipetum cum Cæsare colloquia, de nouis eorum sedibus vel retinendis, vel reliquendis.
III. Vsipetum perfidia & simulatio a Cæsare vindicata, & simul bellum cum iis confectum.
IIII. Cæsar, exercitu per pontem in Rheno factum, traducto, terroreque Germanis ad paucos dies iniecto, in Galliam reuertitur.
V. Cæsaris trajectio in Britanniam, & insulanorum post aliquantulum pugnæ deditio.
VI. Britanni, pace petita, postea comperto, naues Cæsaris afflictas rebellant.
VII. Altera Britannorum & Morinorum rebellio, a Cæsare compressa.

A, quæ secuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. I. Pompeio, M. Crasso Coss. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum. flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur; & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, belland caussa, * suis ex finibus educunt. reliqui, qui domi * remanserint, se, atque il- 85
los alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi

domũ remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere uno in loco, incolendi caussa, licet. neque multum frumento, sed maximã partem lacte, atque pecore, uiuunt; multumque sunt in uenationibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ (quod a pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihilomnino contra uoluntatem faciant) & uires alit, & immani corporum magnitudine *homines efficit; atque in eam se consuetudinem adduxe-
86 runt, ut locis frigidissimis, *neque uestitus, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quæ bello cœperint,
87 quibus uendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam iumentis, *quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani *importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata *prauæ, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus prœlijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, equosque eodem remanere uestigio, assuefaciunt: ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippijs uti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. uinum ad se omnino importari non sinunt; quod eare ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari, arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus uacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Sue-

uis circiter millia passuum D C. agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florẽs, *ut est captus Germanorum, & paullo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores uenitãt, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuissent; tamen uectigales sibi fecerunt, *ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt. 88
in eadem caussa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui, cum plures annos Suevorum uim *sustinuerunt, ad extremum tamen, agris expulsi, & multis Germaniæ locis triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, uicosque habebant. sed, tãtæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt: & cis Rhenum, dispositis, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, cũ, neque ui contendere, propter inopiam nauium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reuertise in suas sedes, regionesque simulauerunt; & tridui uiam progressi, rursus reuerterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq; Menapios oppressserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. his interfectis, nauibusque eorũ occupatis, priusquam ea pars Menapiorũ, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerũt. His de rebus Cæsar certior factus,

& infirmitatem Gallorum ueritus; quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus studentes; nihil his committendum existimauit, est autem hoc Gallica consuetudinis; ut, & uiatores etiam inuitos consistere cogant; & quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant, & mercatores in oppidis uulgus circumsistat: quibus ex regionibus ueniant, quasque res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: & his * rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e uestigio pœnitere, necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad uoluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita; Cæsar, * ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eo cum uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit; missas legationes a nonnullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatosque eos, uti * ab Rheno discederent: omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, * latius iam uagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumque animis permulsis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat.

II. † A QVIBVS cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt: quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis cõtendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a maioribus tradita, * Quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere

dicere, uenisse inuitos, eiectos domo; si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos; uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis * possederint: sese unis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales, pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ uisum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque uerum esse, Qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suenorum iniurijs querantur, & a se auxilium petant: * hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati, hæc se ad suos relaturos, dixerunt; & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea, ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse, dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi, frumentandiq; caussa, * ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atque eius rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte * Vosego, qui est in finibus Lingonum, & * parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur * Vualis, insulam efficit Batauorum. neque longius ab eo millibus passuum LXXX. in Oceanum influit. * Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, * Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum ciuitatus fertur: & ubi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq; insulis effectis, quarum pars magna a feris, barbarisq; nationibus incolitur: ex

quibus sunt, qui piscibus, atque ouis auium uiuere existimantur; multisq; capitibus in Oceanum influit. Cæsar, cum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congressi magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetrassent; petebant, uti ad eos equites, qui agmẽ anteceßissent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet: sibiq; uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi: quorum si principes, ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent; ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatiũ daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorũ, qui abessent, reuerterentur: tamen, sese non longius millibus passuum IV. aquationis caussa, processurum eo die, dixit: huc, postero die, quam frequentißimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceßerant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius acceßisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V.
91 millium numerus, * cum ipsi non amplius DCCC. equites haberent, quod ij, qui, frumentandi caussa ierant trãs Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante a Cæsare discesserant, atque is dies indutiis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffoßisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri ueniissent. In eo prælio

prælio ex equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX. in his, uir fortißimus, Piso Aquitanus, amplißimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxiliũ ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo uulnerato, deiectus, quoad potuit, fortißime restitit. cum circumuentus, multis uulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset: incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. † Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi III.
legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum, atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. exspectare uerò, dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate quantum iam apud eos, hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat. quibus ad consilia capiẽda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, * opportunißima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos * gauisus, retineri iußit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritũ esse existimabat, agmen subsequi iußit. acie triplici instructa, & celeriter IIX. millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent.

possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, utcopias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid praesidiret. quorum timor, cum fremitu, & cursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentaq; praelium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cũ omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; & cum ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitauerunt; atque ibi, timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CDXXX. nullium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi, supplicia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle, dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit. †GERMANICO bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarũ illa fuit iustissima, quod, cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit; cum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiã, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoraui praedandi, frumentandiq; caussa, Mosam transisse, neque praelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines *Sicambrorum receperat, seq; cum iis coniunxerat. ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæq; bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret; quod grauiter ab Sueuis premerentur: uel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id *sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum: *tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo praelio facto, uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum polliceabantur. Cæsar his de caussis, quas commemoraui Rhenum transire decreuerat: sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum, existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. *haec cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq; adegerat,

IV. 92 93 94

adegerat, non ſublicæ * modo directa ad perpendiculum; ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. hæc utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. quibus diſcluſis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerũ natura, ut quo maior uis aquæ ſe incitauiſſet, hoc arctius illigata tenerentur. hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusq; conſternebantur, ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis * obliquæ adigebantur; quæ, * pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item ſupra pontem mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci ſiue naues, deijciendi operis cauſſa, eſſent a barbaris miſſæ, his defenſoribus, earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæſar, ad utranque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sicambrorum cõtendit. interim a * compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſidesq; ad ſe adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris, atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaq; omnia exportauerant, ſeq; in ſolitudinem, ac ſyluas, abdiderant. Cæſar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis ædificiisq; incenſis, frumentisq; ſucciſis, ſe in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum

ſuum pollicitus, ſi a Sueuis premerentur, hæc ab iis cognouit: Sueuos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo concilio habito, nuncios in * omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, ſuaq; omnia in ſyluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum, medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa exercitum traducere conſtituerat, ut Germagnis metum iniiceret, ut Sicambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret; diebus omnino XIIX. trans Rhenum conſumptis; ſatis & ad laudem, & ad utilitatem * profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemq; reſcidit. † EXIGVA parte æſtatis V. reliqua Cæſar, etſi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem uergit, maturæ ſunt hyemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit: quod, omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat; & ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet; & genus hominum perſpexiſſet; loca, portus, aditus cognouiſſet: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores * adit ad illos quiſ- 96
quam: neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. itaque, conuocatis ad ſe undique mercatoribus, neque, quanta eſſet inſulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur, neque qui eſſent ad maiorum naues multitudinem idonei portus, reperire poterat.

ad hæc

ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum reuertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. huc naues undique ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum * fecerat classem, iubet conuenire. interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius
97 insulæ ciuitatibus, ad eum legati ueniunt, qui polliceantur, obsides dare, * atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusq;, ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: & cum his una Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cuius & uirtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur; cuiusq; auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; * horteturq;, ut populi R. fidem sequantur; seq; celeriter eo uenturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, v. die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarũ caussa moratur; ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. * hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere uolebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultas
98 tem habebat; * neque has tantularum rerum occupationes

nes Britanniæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX onerarijs coactis, contractisque, * quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. * quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. huc accedebant XII onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum III. uento tenebantur, quo minus in eundem portum peruenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus cum id paullo tardius esset administratum; ipse hora circiter diei IV. cum primis nauibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas cõspexit. cuius * loci hæc erat natura, atque ita montibus angu- 99
stis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eo conuenirẽt, ad horam IX. in anchoris expectauit. interim, legatis, tribunisque mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset; &, quæ fieri uellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maximeque ut res maritimæ postularent, * ut quam celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab ijs administrarẽtur. his dimissis & uentum, & æstum uno tempore nactus secun-

dum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia pas-
suum tres. ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore
naues constituit. at barbari, consilio Romanorum cogni-
to, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerumque gene-
re in prœlijs uti * consuerunt, reliquis copijs subsecuti
nostros nauibus egredi prohibebãt. erat ob has causas sum-
ma difficultas; quod naues propter magnitudinem, nisi in
alto, constitui non poterant. Militibus autem, ignotis loci-
impeditis manibus, magno, & graui onere armorum * pre-
100 sis, * simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus con-
sistendum, & cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut
ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus mem-
bris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, &
equos * assuefactos incitarent. quibus rebus nostri perter-
riti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non om-
nes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prœ-
lijs consueuerant, utebantur. quod ubi Cæsar animaduer-
tit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusita-
tior, & motus ad usum expeditior, paullulum remoueri ac
onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum
hostium constitui, atq; inde fundis, tormentis, sagittis, hos-
tes propelli, ac submoueri, iussit: quæ res magno usui no-
stris fuit. nam & nauium figura, & remorum motu, &
inusitato genere tormentorum permoti barbari, constite-
runt; ac paullum modo pedem retulerunt. * at, nostris mi-
litibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris,
qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut
ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites,
nisi uultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum reip.
atque imperatori officium præstitero. hoc cum magna uo-
ce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam
ferre

ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dede-
cus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. * hos item
alij ex primis proximi nauibus, cum conspexissent, subse-
cuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque
acriter. nostri tamen; quod neque ordines seruare, neq; fir-
miter insistere, neque signa subsequi, poterant; atque alius
alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se aggrega-
bat, magnopere perturbabantur. hostes uero, notis omni-
bus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egre-
dientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adorie-
bãtur. plures paucos circumsistebant; alij ab latere aperto
in uniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset
Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria naui-
gia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspe-
xerat, ijs subsidia summittebat. * nostri, simulatque in arido
constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fe-
cerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prose-
qui potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam
capere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunam
Cæsari defuit. † HOSTES prœlio superati, simul at- VI.
que se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de
pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese fa-
cturos, polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas
uenit; quem supra * demonstraueram a Cæsare in Britan-
niam præmissum. hunc illi e naui egressum, * cum ad eos
imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque
in uincula coniecerant: tunc, facto prœlio, remiserunt; &
in petenda pace eius rei * culpam in multitudinem coniece- 101
runt; &, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiue-
runt. Cæsar, questus, quod, cum ultro, in continentem le-
gatis missis, pacem a se petissent, bellum sine caussa intu-

lissent, ignoscere imprudentiæ, dixit: obsidesque imperauit: quorum illi partem statim dederunt; partem, ex longinquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesque undique conuenire; & se, ciuitatesque suas *Cæsari commendarunt. his rebus *pace firmata, post diem quartum, quam est in Britanniam uentum, naues decem & octo, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. quæ cum appropinquarẽt Britanniæ, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. sed aliæ eodem, unde erant profectæ, * referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo *deijcerentur. quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, *quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere cõsueuit: nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum subduxerat, æstus* complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus *fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas, usui sunt; & , quod omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum nõ erat. quibus rebus cognitis, principes

cipes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerẽt; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, & rem in hyemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaq; rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ grauissimæ afflictæ erant naues, eorum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; & , quæ ad eas res erant usui ex continenti comportari iubebat. itaque, cum id summo studio a militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis ut nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII. neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, ij, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid noui a barbaris initum consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci,

Universidad de Deusto
Biblioteca

duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari & confestim se subsequi, iussit. cum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam, quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos noctu in siluis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circundederant. genus hoc est ex essedis pugnæ. primo, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant
102 &, *cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & *pedites prœliantur. aurigæ interim *paullum e prœlio excedunt, * atque ita se collocant, ut si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatẽ equitũ stabilitatẽ peditũ in prœlijs præstant; ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tẽpore opportunissimo Cæsari auxilium tulit. namq; eius aduentu hostes constiterunt. nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad *lacessendum hostem, & cõmittendum prœlium, alienum esse tẽpus arbitratus, suo se loco continuit; &, breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc gerũtur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt * continuos complures dies tempestates; quæ & nostros

nostros in castris continerent, & hostem a pugna prohiberent. †INTERIM barbari nuncios in omnes partes dimiserũt; paucitatemque nostrorum militum suis prædicauerunt; &, quanta præda faciendæ, atque in perpetuum sui librandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. * his rebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusque coacta ad castra uenerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen, nactus equites circiter x x x. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto spatio secuti quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt: deinde, omnibus longe, lateque ædificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinqua die æquinoctij, *infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariæ II. eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere, iusserunt. cum illi, orbe

VII. 103

facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia VI. conuenerunt. quare nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt; &, paucis uulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt. postea uero quam equitatus noster in conspectum uenit; hostes abiectis armis, terga uerterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant misit. qui cum, propter * siccitatem paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni * ueneruunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones * duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificijsque incensis, quod Menapij omnes se in densissimas syluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris, dierum XX. supplicatio a senatu decreta est.

C. IVL

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO,

*

LIBER V.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Cæsar naues parari, iubet. Piraustasin Illyrico compescit.
II. Induciomari, & Cingentorigis, qui de Treuirorum principatu inter se contendebant, deditio.
III. Dumnorix Aeduus ob rebellionem, Cæsaris imperio, fortiter tamen pugnans, necatur.
IV. Cæsaris in Britanniã transitus, primaque ipsius eũ Britannis pugna.
V. Insulæ Britanniæ natura, & simul insulanorum mores describuntur.
VI. Britannorum ex prœlio fuga & calamitas.
VII. Cassiuellauni ducis oppidum media in sylua capitur. Britanniaque in deditionem recipitur.
VIII. Galliæ totius defectio & tumultus, vnum in diem collatus, & ab Ambiorige indicatus.
IX. Duorum Cæsaris legatorum difficilis consultatio super Ambiorigis indicio.
X. Eorundem legatorum, & totius exercitus Ro. internecio.
XI. Q. Ciceronis castra grauiter a Neruiis oppugnata: inibique de duorum inimicorum virtute & defensione mutua.
XII. Cæsar de Ciceronis periculo certior factus, ad eum cum subsidio venit, suosque hostes profligat.
XIII. Gallorum de rebellando consilia, Cæsaris prudentia oppressa: & Labieni de Induciomaro Treuirorum principe victoria.

LVCIO Domitio, Ap. Claudio coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quampluri- I.

mas possent hyeme naues ædificandas, ueteresque reficiendas curarent, earum modum formamque demonstrat. * ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consueuimus; atque id eo magis, quod, propter crebras cõmutationes
104 æstuum, * nimis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, * quam quibus in alio mari uti assueuerant. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt usui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur; quod a Piructis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. eo cum uenisset, ciuitatibus milites imperat: certumque in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt; qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere.
105 * accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, se bello ciuitatem persecuturum, demonstrat. ijs ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum uenisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circites DC. eiusgeneris, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit * constructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent.

collau

collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præfuerant;
106 * quid fieri uelit, ostendit, * atque omnes ad portum Ic-
107 cium cõuenire iubet quo ex portu commodissimum in Britanniã traiectum esse cognouerat, * circiter millium pas-
108 suum XXX. transmissum a continenti. huic rei, quod satis esse uisum est, militum reliquit: ipse cũ legionibus expeditis IV. & equitibus DCCC. in fines Treuirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia ueniebant, neque imperio parebãt, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu ualet; magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demõstrauimus, tangit. †IN ea ciuitate duo de prin- II.
cipatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingentorix: ex quibus alter, simul atque de Cæsaris, legionumque aduentu cognitum est, ad eum uenit; se, suosq; omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, cõfirmauit; quæque in Treuiris gerentur, ostendit. * at Induciomarus equitatum, peditatumque cogere ijsque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed posteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt; quoniam ciuitati consulere non possent; * ueritus, ne ab omnibus deseretur, Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit, se iccirco a suis discedere, atque ad eum uenire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. itaque ciuitatem in sua potesta-

te

te esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, & suas, ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen ne a sta-
109 tem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus *ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cũ CC. obsidibus uenire iussit. his adductis, & filio, propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret. nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se cõuocatis, eos sigillatim Cingentorigi conciliauit quod cum merito eius a se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quam plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. *id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognouit, XL. naues, * quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas, inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit. numero millium IV. principesque ex omnibus ciuitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidũ loco secũ ducere decreuerat: quod, cum ipse abesset,
III. motũ Galliæ ueerebatur. †ERAT una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum est. hunc secũ ducere in primis constituerat; quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in

in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi a Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant, neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad Cæsarem mittere audebant; id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinate sibi negari uidit; omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, seuocare singulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare; Non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret: fidem reliquis interponere; iusiurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc a complu-
ribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum ciuitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, ne quid sibi, ac reip. nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus uentus nauigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re

nun

nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus post positis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si uim faciat, neque pareat, interfici iubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium ne-
110 glexisset. * ille * autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque ciuitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Ae-
IV. dui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. †His rebus gestis, Labieno in continente cum III. legionibus, & equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet; ipse cum legionibus V. & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naues soluit; & leni Africo prouectus, media circiter nocte, uento intermisso, cursum non tenuit; &, longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum, rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda; qui uictorijs, grauibusque nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est uisus, sed, ut postea Cæsar * ex captiuis comperit, cum magnæ manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DC
111 CC. * uno erant uisæ tempore, a litore discesserant, ac se

se in superiora loca abdiderant. Cæsar, expositio exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X. ad mare relictis, & equitibus CCC. qui præsidio nauibus essent, de III. uigilia ad hostes contendit; eo minus ueritus nauibus, quod in litore molli, atque aperto, deligatas * ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. ipse, noctu progressus mille passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem domestici belli, ut uidebatur, caussa, iam ante præparauerant. nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erat præclusi. ipsi ex syluis raris propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII. testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum cœperunt, eosque ex syluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi uetuit; & quod loci naturam ignorabat, & quod magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei, mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. ijs aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in * conspectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, * atq; in litus eiectas esse; quod neq; 112
anchoræ, funesque subsisterent, neq; nautæ gubernatoresq; uim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu nauium

uium magnũ esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, atque itinere * desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntijs, litterisque cognouerat, coram perspicit; sic, ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios * accersiri iubet. Labieno scribit, ut, quamplurimas posset ijs legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat. ipse, etsi res erat * multi operis, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci: & cum castris una munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborẽ militum intermissis. subductis nauibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locũ copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij bellique administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno; cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello imperioq;

V. præfecerant. †BRITANNIAE pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellãtur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato, ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt: hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia, fere Gallicis consimilia: * pecoris magnus nu

numerus: utuntur autem numo æreo, * aut anulis ferreis, ad certum pondus examinatis pro numo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia. ære utuntur importato. materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi uoluptatisque caussa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere * omnes ex Gallia naues appelluntur, ad Orientem Solem, inferior ad Meridiem * spectat. huius latus tenet circiter millia passuum D. alterum uergit ad Hispaniam, atque Occidentem Solem; qua ex parte est Hybernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX. sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, * nisi quod, certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes, quam in continente, uidebamus. huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC. millium passuum. tertium est contra Septẽtrionem. cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. * hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta

menta non ferunt, sed lacte, & carne uiuunt; pellibusque sunt uestiti. *omnes uero se* Britanni luteo inficiunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni, duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. *sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, * a quibus primum uirgines quæque ductæ sunt. Equites hostium, essedarijque acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in syluas, collesque compulerint. sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex syluis eiecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt. duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum; cum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus, tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repellun-
VI. tur. † TOTO hoc in genere pugnæ cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum * periculo dimicare: propterea quod, illi etiam consulto plerumque cederent; &, cum paullulum ab legionibus nostros

nostros * remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari, magnisque interuallis, prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis succederent. postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & * lentius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi * caussa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, uti ab signis, legionibusque non absisterent. nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem insequendi fecerunt; * quo ad subsidio confisi equites, cum post se legiones uiderent, præcipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ undique conuenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus umquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim, in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. eo cum uenisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita, eiusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. ijs rebus cognitis a captiuis, perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate atq; impetu milites ierunt, cum capite solo ex

aqua exstarent, ut hostes * impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellaunus, ut supra demonstrauimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quattuor essedariorum * retentis, itinera nostra seruabat, paululumque ex uia excedebat, locisque impeditis, atque syluestribus se occultabat, atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in syluas compellebat; & cum equitatus noster liberius, uastandi, prædandique caussa, se in* agros effunderet, omnibus uiis notis, semitisque essedarios ex syluis emittebat; & cum magno periculo nostrorum equitum, cum ijs confligebat, atque hoc metu latius * uagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijsque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atque itinere legio-
VII. narij milites efficere poterant. †INTERIM Trinobantes prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassiuellauno, ipse fugæ mortem uitauerat, legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque se ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. his Cæsar imperat obsides XL. frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Anc

Ancalites,* Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse syluis, palludibusque munitum, quo satis* magnus hominum, pecorisque numerus conue- 116
nerit. Oppidum autem Britanni uocant, cum syluas impeditas uallo, atque fossa munierunt; quo, incursionis hostium uitandæ caussa, conuenire consueuerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus quattuor reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut, coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad castra uenissent; nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit.* Cæsar, cum statuisset hyemare in continen- 117
te, propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: & quid in annos singulos uectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. intercidit, atque imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare;

naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum* reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. at ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, &, prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX. perpaucæ locum caperent, relique fere omnes reijcerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat; necessario angustius milites collocauit, ac * summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum soluissent uigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naues perduxit. †SVBDVCTIS nauibus, concilioque Gallorum * Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionesque in plures ciuitates distribuere. ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni, tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iussit; * tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, C. Trebonium, legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis, & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. * Aurunculeium Cottam legatos præesse iussit

iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, * quo ad legiones collocasset, munitaque hyberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem * inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille ueritus, quod ad plures * res pertinebat, ne ciuitas eorum * impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hyemare; * quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones tradiderat certior factus est, in hyberna peruentum, locumque hybernis esse munitum. diebus circiter XV, quibus in hyberna uentum est, initium repetini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hyberna comportauissent; Inducio mari, Treuiri nuntijs impulsi, suos concitauerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu * ad castra oppugnanda uenerunt. cum celeriter nostri arma cepissent, uallumque adscendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperare hostes, suos ab oppugnatione reduxerunt. tum

*suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese quæ de re communi dicere uellent; * quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur* 122 *ad eos, colloquendi caussa* C. Carpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem uentitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidium numero missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua feciſſe, sed coactu ciuitatis: suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem: ciuitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum R. se superare posse * confidat; sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne* 123 *qua legio alteri legioni * subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit; habere se nunc rationem officij. pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militū saluti cōsulat: magnam manum Germanorū conductam Rhenū transisse; hāc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint ne prius, quam fini*

*finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites, aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter L. alter paullo amplius * ab iis absit: il-* 124
*lud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter * per fines suos daturum; quod cum faciat, & ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, & Cæsari, pro eius meritis, gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant; maximeq; hac re permouebantur, quod, ciuitatem ignobilem, atque humilem Eburonum, sua sponte, populo R. bellum facere ausam, uix erat credendum.* † ITAQVE *ad concilium* IX.
*rem deferunt: * magnaq; inter eos exsistit controuersia. L. Aurunculeius, compluresq; tribuni mil. & primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neque ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum, existimabant. quantas suis magnas copias, etiam Germanorum sustineri posse, munitis hybernis: docebant rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis utrouis uulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hybernis, & a Cæsare conuentura subsidia. postremo, quid esse leuius, aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium: Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum. breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, * tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse. non*

hostem auctorem, sed rem spectare. subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arioui sti mortem, & superiores nostras uictorias; ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta: postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in * utranque partem esse tutam. si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos. si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium * quem habere exitum? in quo, si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utranque partem habita disputatione, cum a Cotta primisq; ordinibus acriter resisteretur, Vincite, iquit, si ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: Neque is sum, inquit, qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear: hi * sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, * nec reiecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame, intereant. * Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrunque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum, deducant: facilem esse rem seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. * tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronuntiatur, prima luce ituros. consumitur uigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum

secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & uigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium * datum, longissimo agmine, maximisq; impedimentis. † ATX. hostes, postea quam ex nocturno fremitu, uigiliisq; de profectione eorum senserunt; collocatis insidiis, bipartito in syluis, opportuno, atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum exspectabant: & cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subito sese ostenderunt; nouissimosq; premere, & primos prohibere adscensu, atque * iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq; disponere: hæc tamen ipsa timide, atque, ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque iis accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profictionis auctor non fuisset, nulla in re cõmuni saluti deerat; & in appellandis, cohortandisq; militibus, imperatoris; & in pugna, militis officia præstabat. cumq; propter longitudinem agminis munus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, * prouidere pos- 125
sent; iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad

pugnan

pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore, & desperatione id factum uidebatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum charissima haberet ab impedimentis petere, atque arripere properaret; & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet. illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquissent. proinde omnia in uictoria posita existimarent. * Erant & numero, & uirtute pugnandi pares nostri. tametsi a duce & a fortuna deserebantur; tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant; quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela coniciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quo præcepto ab iis diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocissime refugiebant. * interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine iecta tela a * confertis uitari poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octauam, pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum * T. Baluentio,

Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, & magnæ auctoritatis, utrunque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduersum os funda uulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusq; parcat. ille appellatus, respondit: si uelit, secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri; * inque eam rem se, suamq; fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur, * sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere * imperata facit: suisq;, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum uero suo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuq; in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius Aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, Aquilam intra uallum proiecit: ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata

desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prœlio elapsi incertis itineribus per syluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt; atque eum de rebus gestis certio-

XI. rem faciunt. † HAC victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aluaticos, qui erant * eius regno finitimi, proficiscitur, neque diem, neque noctem intermittit; peditatumq; se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit: hortaturq;, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse, demonstrat. nihil esse negotij, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici. se ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione Neruiis persuadet. itaque, confestim, dimissis nuntiis, ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt cogũt, & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eũ fama de Titurij morte perlata. * Hoc quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui, lignationis, munitionisq; caussa, in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; uallum cõscendunt. ægre is dies sustentatur; quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnibus uiis, missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, * turres CXX. excitan-

excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnãt, fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: nõ ægris, non uulneratis, facultas quietis datur. quæcunq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu, ac uocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamq; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio gerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. addunt etiam, de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussa: * errare eos dicũt, si quidquam ab iis præsidij sperent, qui suis rebus diffidant; sese * tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq; R. animo, ut nihil, nisi hyberna, recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque partes uelint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc, unum modo respondit: Non esse consuetudinẽ populi R. * ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utãtur, legatosq; ad Cæsarẽ mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum XI. & fossa pedum XV. hyberna cingunt.

cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine a nostris cognouerant; & * quosdam de exercitu nacti captiuos ab his docebantur. sed * nulla his ferramentorum copia, quæ
130 essent ad hunc usum idonea; * gladiis cespites circumcidere, manibus, * sarculisq; terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit.
131 * nam * minus horis tribus decem millium passuum circuitu munitionem pedum x v. perfecerunt, reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq;, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere, cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo cohorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperũt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, * quasi parta iam, atque explorata uictoria, turres, testudinesq; agere, & scalis uallum adscendere cœperunt. at tanta militum uirtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaq; telorum multitudine premerentur, suaq; omnia impedimenta, atque omnes fortunas, conflagrare intelligerent, non modo demigrandi caussa de uallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime, fortißimeq; pugnarent. hic dies nostris longe grauißimus fuit; sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso uallo constipauerant, recessumq; primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserũt, suosq; omnes remouerunt; nutu, uocibusq; hostes,

hostes, si introire uellent, uocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum, ex omni parte lapidibus coniectis, deturbati, turrisque succẽsa est. erãt in ea legione fortißimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. * Pulfio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, * uter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulfio, cũ acerrime ad munitiones pugnaretur, * Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ exspectas? hic * dies, hic dies de nostris controuersijs iudicabit. Hæc * cum dixisset, procedit extra munitiones; & quæ pars hostium confertißima uisa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed, omniũ ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unũ ex multitudine procurrentem traijcit, quo * percusso, & examinato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela conijciũt; neque dãt regrediendi facultatẽ. transfigitur scutum Pulfioni, & uerutũ in balteo defigitur. * auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis dextrã moratur manũ, impeditumq; hostes circũsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. * ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo conuertit. illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atq; uno interfecto reliquos paullum propellit. dũ cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circũuento ferti subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamine utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset; neque dijudicari posset, uter utri uirtute anteferen-

dus uideretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, & maxime, quod, magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litteræ, nuntijque ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. *erat unus intus Nerulus nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. * hic seruo spe libertatis, magnisque persuadet præmijs, ut litteras ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert, & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus ad Cæsarem peruenit. * ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscitur. † CAESAR, acceptis litteris, circiter hora XI. diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se uenire. exijt cum nuntio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mitttit; ut in Atrebatium fines legionem *adducat, qua sibi iter faciendum sciebat scribit Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam: equites circiter quadringentos ex *proximis hybenis cogit. hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemque ei attribuit; quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hyemis caussa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ uenissent; ueritus, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti uictoria efferri sciret; * litteras Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis* educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusque copias Treuirorum tria millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. uenit magnis itineribus in Neruiorum fines. ibi ex captiuis cognoscit; quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidã ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. si adire non posit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum *adijciat. in litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur ut pristinam uirtutem retineat. Gallus periculũ ueritus, ut erat præceptum, tragulã mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa, tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronẽ defertur. ille perlectã in conuentu militum recitat; maximaq; omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorũ procul uidebantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionũ expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. ea erant armatorũ circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, *repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat; hunc admonet

XII.

net,iter caute, diligenterque faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse;omnēque ad eum multitudinem cōuertisse.quibus litteris circiter media nocte,Cæsar,allatis, suos fecit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; & circiter millia passuum quattuor progressus trans uallem magnam,& riuum,hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res,cum tantis copijs iniquo loco dimicare:tamē, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat,æquo animo remittendum de celeritate existimabat.consedit, &, quam æquissimo loco potest,castra cōmunit:atque hæc,etsi erant exigua,per se uix hominū millium VII.præsertim nullis cū impedimentis;tamen angustijs uiarum,quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat. interim, speculatoribus in omnes partes dimissis,explorat,quo commodissime itinere uallem transire possit. eo die paruulis equestribus prœlijs ad aquā factis,utrique sese suo loco continent; Galli,quod ampliores copias,quæ nondum conuenerant,exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere possit,citra uallem,ut pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset,ut,exploratis itineribus,minore cum periculo uallem,riuumq; transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliumque cum nostris equitibus committit.Cæsar consulto,equites cedere,seque* in castra recipere iubet; simul,ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri,portasq; obstrui,atque in ijs administrandis rebus quammaxime concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati,copias traducunt,aciemque iniquo loco constituunt: nostris uero etiam de uallo deductis, propius accedunt; & tela intra

munitio

munitionem ex omnibus partibus conijciunt;præconibusque circummissis, pronuntiari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus uelit,ante horam tertiam ad se transire,sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, * quod ea non posse introrumpere uidebantur, * alij uallum manu scindere, alij fossas complere,inciperent. tunc Cæsar omnibus portis eruptione facta,equitatuque emisso, celeriter hostes in fugam dat, sic,ut omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit,atque omnes armis exsuit.lōgius*prosequi ueritus, quod syluæ, paludesq; intercedebant;neq; etiam paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat; omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictū militem sine uulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & * quanta cum uirtute, sint res administratæ: Cicero- 132
nem pro eius merito,legionemque collaudat: Centuriones singillatim, tribunosque mil. appellat: quorum egregiam fuisse uirtutem,testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit: postero die,concione habita,rem gestam proponit:milites consolatur,& confirmat:quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quod beneficio deorum immortalium,& uirtute eorum expiato incommodo,*neque hostibus*diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per 133
Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfertur, ut, cum ab hybernis Ciceronis millia passuum

L. abesset, eoque post horam nonã diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio uictoriæ, gratulatioque ab Rhe-
XIII. mis Labieno fieret. †HAC fama ad Treuiros perlata Inducio marus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit. *Cæsar Fabium cum sua legione remittit in hyberna: ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hyemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris quin aliquem de concilijs, & motu Gallorum, nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII. præfecerat, certior est factus, magnas Gallorũ copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse. neque longius millia passuum octo ab hybernis suis abfuisse; sed, nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar, principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit; tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profu-

profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt, &, missis ad Cæsarẽ satisfaciundi caussa legatis, cum is omnem ad se senatũ uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros ualuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tãtamq; omnium uoluntatis cõmutationem attulit; ut præter Aeduos, & Rhemos, quos precipuo semper honore Cæsar habuit; alteros pro uetere, ac perpetua erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio, mirandum ne sit, cum *compluribus alijs de caussis, tum maxime, quod, qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantũ se eius opinionis deperdisse, *ut populi R. imperia perferrẽt, grauissime dolebant. Treuiri uero, atque Inducio marus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates solicitarent; pecunias pollicerentur; magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Arioui sti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentatu ros. Hac spe lapsus Inducio marus nihilominus copias cogere, *exercere, a finitimis equos parare, exsules, damnatosque tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice, priuatim que peterent. ubi intellexit, ultro ad se ueniri: altera ex parte Senones, Carnutesq; conscientia facinoris instigari; altera Neruios, Aduaticosque bellum Romanis parare; neque sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset;

134

armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est * initium belli, quo lege communi, omnes puberes armati conuenire * coguntur; &, qui ex his nouissimus * uenit, in conspectu multitudinis, omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingentorigem alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicãdum curat; bonaque eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat, accersitum se a Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ ciuitatibus, huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumque agros populaturum, ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri uelit præcipit. Labienus, cum & locinatura, * &
135 * manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque a Cingentorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque undique conuocat. ijs certam diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussa. Equites plerumque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus augebat. cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet; nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri, posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus

rus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant. nullo a nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum, dispersi, ac dissipati, discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sic ut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quenquam prius * uulneraret, quam illum interfectum uideret, quod mora reliquorum illum spatium nactum, effugere nolebat. magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; &, cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo Gallico,

*

LIBER SEXTVS.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Cæsar Neruios, Senones, Carnutes, & Menapios, armis ipsius territos in deditionem accipit.
II. Labienus Treuiros bello vicit, eorumque ciuitatem ex defectione recipit.
III. Cæsaris in Germaniam transitus.
IV. De factionibus, religione, moribus, & institutis Gallorum.
V. Germanorum mores, & aliquot Herciniæ syluæ feræ describuntur.
VI. Cæsar in Galliam reuersus, Basilium aduectus Ambiorigem mittit, qui suæ saluti fuga consulere cogitur.
VII. Sicambri, Rheno traiecto, Ebarones diripiunt, & Q. Ciceronis castra oppugnant.
IIX. Sicambri domum redeunt. Cæsar, Eburonibus vastatis, de Accone supplicium sumit.

MVLTIS de caussis Cæsar maiorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio Reip. caussa maneret; quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, * non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri cop

copiis posset. quod cum Pompeius & Reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hyemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; carum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. * illi * finitimos, atque Germanos solicitare, & pecu- 136
niam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: * inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant, * obsidibusq; de pecunia cauent; Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum undique bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus consilia communicare, a Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari; maturius sibi de bello cogitandum putauit. itaque, nondum hyeme cõfecta, proximis quattuor legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit; &, prius quam illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditionem uenire, atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Cõcilio Galliæ primo uere, ut instituerat, indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treuirosq;, uenissent, initiũ belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, * concilium Lutetiam Parisiorũ transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc concilio abfuisse existimaban

mabantur. Hac re pro suggestu pronũtiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itineribus eo peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius cõsilij fuerat, iubet in oppida multitudinẽ conuenire: conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nũtiatur: necessario sententia desistunt, legatosq; deprecandi caussa ad Cæsarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Aeduis dat ueniam: excusationemq; accipit: quod æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: * eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesq; imperat ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex
137 huius iracundia, * aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus exsistat. his rebus cõstitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prœlio non esse * concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonũ finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros ueniisse * Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in * Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros nittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios

Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in syluas, paludesq; confugiunt, suaq; eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; effectis pontibus, * adijt tripartito; ædificia, uicosq; incendit; magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. † Dvm hæc a Cæsare geruntur, II. Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq; copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones * missu Cæsaris cognoscunt. positis castris a millibus passuum x v. auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem v. cohortium præsidio impedimentis relicto cum x x v. cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem proficiscitur; &, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu, flumen, ripisq; præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in * concilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum; & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero * nonnullos Gallos Gallicis rebus

fauere

fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quam populi R. fert consuetudo, castra moueri iubet. his rebus fugæ simulem profectionem * efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. uix agmen nouissimum extra munitiones processerat; cum Galli cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. quæsore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret; eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum, præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: * hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: atque eum adesse, & hæc coram cernere existimate. simul, signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, * pila in hostes immittunt. illi, ubi præter spem, quos fugere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugã coniecti, proximas syluas petiuerunt: * quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatẽ recipit. nam Germani, qui auxilio ueniebant, perceptа Treuirorũ fuga, sese

sese domum contulerunt. cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerãt, comitati eos ex ciuitate excesserе. Cingentorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atque imperiũ est traditum.

† CAESAR, postquam ex Menapiis in Treuiros uenit, III. duabus de causis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitũ traduxerat, facere põtem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus * efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traduxit. Vbij, qui ante obsides dederant, atque in deditionem uenerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt; qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam; petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne cõmuni odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. * si amplius obsidũ uellet, dare pollicentur. cognita Cæsar 1;8 caussa, reperit, ab Sueuis auxilia missa esse, Vbiorum * satisfactionem accepit, aditus uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis post diebus, fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq; mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit, Vbiis imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos hominеs inopia cibariorum * adductos ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur,

cognosc

cognoscant. illi imperata * faciũt; & paucis diebus intermissis, referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis, sociorumq; copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. syluam esse ibi * infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos a Sueuis, Sueuosq; a Cheruscis, iniuriis, incursionibusq; prohibere: ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare
IV. constituisse. † QVONIAM ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differãt eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA non solum in omnibus ciuitatibus, * atque in omnibus pagis, partibusq;, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitriũ, iudiciumq; summa omnium rerum, consiliorumq; redeat. idq; * eius rei caussa antiquitus institutũ uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. ij, cum per se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnæq; eorum erant clientelæ. Germanos, atque Arioui stum, sibi * adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. prœliis uero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, * tantum potentia anteceſſerant, ut magnam partem clientium ab Aeduis

Aeduis ad se transducerent, obsidesque ab ijs principum filios acciperent, & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam possideret, Galliæque totius principatum obtineret. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi caussa Romam ad senatum profectus * infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, ueteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis, quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti uidebant; reliquis rebus, eorum gratia, dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi succesſerant; quos * quod adæquari apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Rhemis * in clientelam dederant: hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam plebs pene seruorum habetur loco, * quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur; ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit, magnoque ij sunt apud eos honore. nam

fere de omnibus controuersiis, publicis, priuatisque constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, * ijdem * di-
139 scernunt; præmia, pœnasque constituunt: si quis * aut priuatus, aut populus, eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac scelatorum * habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemque defugiunt; ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. * hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnumquam etiam de Principatu armis contendunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumque iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumque illo, discendi caussa proficiscuntur. Druides a bello abesse consueuerunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiæ uacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & a propinquis, parentibusque mittuntur: magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos uicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea litteris mãdare; cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus Græcis litteris utantur. id mihi duabus de caussis instituisse uidentur;

dentur; quod neque in uulgus disciplinam efferri uelint, neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc uolunt persuadere, Non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. ij, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello uersantur; atque eorum, * ut quisque est genere, copijs que amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. hanc unam gratiam, potentiamque nouerunt. * Natio est 140
omniũ Gallorum admodũ dedita religioni, atq; ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in prœlijs, periculisque uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, * administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro uita hominis nisi uita hominis reddatur, * non posse deorum immor- 141
talium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

cendunt. Deum maxime Mercurium colunt ; huius sunt plurima simulacra ; hunc omnium inuentorem artium ferunt ; hunc uiarum , atque itinerum ducem ; hunc ad quæstus pecuniæ , mercaturasque habere uim maximam arbitrantur. post hunc , Apollinem , & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habet opinionem; Apollinem, morbos depellere; Mineruã operũ, atque artificiorum initia tradere; Iouem , imperium cælestium tenere; * Martem , bella regere. huic, * cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumque deuouent; quæ superauerint, animalia capta immolãt, reliqua sq; res in unum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum exstructos * cumulos locis consecratis conspicari licet; * neq; ut sæpe accidit, ut neglecta quispiã religione , aut capta apud se occultare , aut posita tollere auderet. grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes , ab Dite patre prognatos prædicant, idq; ab Druidibus proditum dicũt. ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium, * finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant , ut noctẽ dies subsequatur. in reliquis uitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt ; quod suos liberos , nisi cum adoleuerint , ut munus militiæ sustinere possint , palam ad se adire non patiantur ; filiumque in puerili ætate in publico , in conspectu patris assistere turpe ducunt. uiri , quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cũ dotibus communicãt. huius omnis pecuniæ coniuncti m ratio habetur , fructusq; seruantur. uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. uiri in uxores, sicuti in liberos , uitæ , necisque

que habẽt potestatẽ: & cum pater familias illustriore loco natus decessit , eius propinqui conueniunt ; & de morte si res in suspicionem uenit , de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent : & , si compertum est, igni, atq; omnibus tormẽtis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaq;, quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur , in ignem inferunt, etiam animalia, ac paullo supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, * iustis funeribus confectis, una cremabantur. quæ ciuitates commodius suam remp. administrare existimantur , habent legibus * sancitum , si quis quid de rep. a finitimis rumore , aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat , * neue cum quo alio communicet : quod sæpe homines temerarios , atq; imperitos falsis rumoribus terreri , & ad facinus impelli, & de summis rebus cõsilium capere cognitum est. Magistratus , quæ uisa sunt, occultant; quæque esse ex usu iudicauerint multitudini produnt. de rep. nisi per concilium loqui non conceditur. 142

† GERMANI multum ab hac consuetudine differũt. nam neq; Druides habent, qui rebus diuinis præsint; neq; sacrificijs student : deorum numero eos solos ducunt , quos cernunt, & quorum * opibus aperte iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam. reliquos ne fama quidem acceperunt. uita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consistit : ab paruulis * duritiei, ac labori student. qui diutissime impuberes permanserunt , maximam inter suos ferunt laudem : * hoc alistaturam , ali hoc uires: neruosque confirmari putant : intra annum uero x x. feminæ notitiam habuisse , in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur , & pellibus , aut paruis rhenonum tegumen- V.

tis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non
student; maiorque pars uictus eorum in lacte, & caseo, &
carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut
fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in an-
nos singulos gentibus, cognationibusque hominum, * qui
una coierunt, quantum eis, & quo loco uisum est, attri-
buunt agri; atque anno post alio transire cogunt. eius rei
multas afferunt causas; ne assidua consuetudine capti stu-
dium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines
parare studeant, potentioresque humiliores possessioni-
bus expellant; ne accuratius ad frigora, atque æstus ui-
tandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua
ex re factiones, dissensionesque nascuntur; ut animi æqui-
tate plebem contineant, cum suas quisque opes cum poten-
tissimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quam
143 *latissimis circum se uastatis finibus, solitudines habere.
hoc proprium uirtutis existimant; expulsos agris finiti-
mos cedere, neque quemquam prope se audere consistere.
simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incur-
sionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum de-
fendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut ui-
tæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus
communis est magistratus, sed principes regionum, atque
pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt.
latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cu-
iusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac
desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. atque, ubi quis
ex principibus in concilio se dixit ducem fore, * qui sequi
uelint, profiteantur; consurgunt ij, qui & causam, & ho-
minem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab
multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in
deser

desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omnium-
que rerum ijs postea fides *abrogatur. hospites uiolare fas
non putant: qui quacumque de causa ad eos uenerunt, ab
iniuria prohibent, *sanctosque habent; ijs omnium domus
patent, uictusque communicatur. ac fuit antea tempus, cum
Germanos Galli uirtute *superarent, & ultro bella inser-
rent, ac, propter hominum multitudinem, agrique ino-
piam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ
fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herminiam syl-
uam, quam Eratosthenі, & quibusdam Græcis fama no-
tam esse uideo, quam illi Orciniam appellant *uulgo, Te- 144
ctosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad
hoc tempus ijs sedibus se continet, summamque habet iu-
stitiæ, & bellicæ laudis opinionem. nunc, *quod in eadem
inopia, egestate, patientiaque Germani permanent: eodem
uictu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem prouinciæ
propinquitas, & transmarinarum rerum notitia multa ad
copiam, atque usus largitur. paullatim assuefacti superа-
ri, multisque uicti præiijs, ne se quidem ipsi cum illis uir-
tute comparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ supra de-
monstrata est, latitudo IX. dierum iter expedito patet.
non enim aliter finiri potest. neque mensuras itinerum
nouerunt. oritur ab Heluetiorum & Nemetum, & Rau-
racorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione per-
tinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sini-
strorsus, diuersis a flumine regionibus, multarumque gen-
tium fines propter magnitudinem attingit. neq; quisquam
est huius Germaniæ, *qui, se aut adisse ad initium eius syl- 145
uæ dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco
oriatur acceperit. multa in ea genera ferarum nasci con-
stat, quæ reliquis in locis *uisa non sint; * ex quibus quæ

maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. * ab eius summo sicut palmæ, ramique late diffunduntur. * eadem est feminæ, marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est * consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt, mutilæque * sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisque habēt, neque quietis caussa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese, * aut subleuare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullum modo * reclinatæ, quiescunt. hanc capiunt: quarum ex uestigijs * cum est animaduersum a uenatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut * abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine * reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri. magna uis * est eorum, & magna uelocitas. neque homini, neque feræ, * quam conspexerunt, parcunt. hos studiose foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & * mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum a nostrorum boum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circumeludunt; atque in amplissimis epulis

epulis pro poculis utuntur. † CAESAR postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in syluas recepisse; inopiam frumenti ueritus, quod, ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC. * rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit, præsidiumque cohortium XII. pontis tuendi caussa ponit, magnisq; eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentē præfecit: ipse, cum matureſcere frumenta inciperēt, * ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduēnam syluam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Treuirorū ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu præmittit. si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere posſit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduētus proculsignificatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehēdit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contēdit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tū in re militari fortuna potest. * nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum, * atq; etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus uideretur, quam fama, ac nuntijs afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere

mortem.* sed *hoc quoque factum est, quod, ædificio circũ-
dato sylua, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, uitandi
æstus causſa, plerumque, syluarum, ac fluminum petũt pro
pinquitates) comites familiaresque eius angusto in loco e-
quitũ nostrorũ uim paulisper sustinuerunt. ijs pugnantibus
illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem sylu-
æ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad uitandum,
multum fortuna ualuit. * Ambiorix, copias suas iudicione
non conduxerit, quod prælio dimicandum non existima-
uerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduen-
tu prohibitus * fuerit, cum reliquum exercitum subse-
qui crederet, dubium est. sed certe, clam dimissis per agros
nuntijs, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Ar-
duennam syluam, pars in cõtinentes paludes profugit. qui
proximi Oceano fuerint, ij in * insulis sese occultauerunt,
quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus e-
greßi se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuul-
cus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambio-
rige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem
aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus de-
testatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, ta-
xo, cuius magna in Gallia, Germaniaque copia est, se exa-
nimauit. * Segni, Condrusique, ex gente, & numero Ger-
manorum, qui sunt inter Eburones, Treuirosque, legatos
ad Cæsarem miserũt, oratum, ne se in hostium numero du-
ceret, neue omnium Germanorũ, qui essent citra Rhenũ,
causſam esse unã iudicaret: nihil se de bello cogitasse; nul-
la Ambiorigi auxilia missse. Cæsar, explorata re quæstio-
ne captiuorũ, si qui ad eos, Eburones ex fuga conuenissent,
ad se ut reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorũ
se uiolaturum, negauit. tum, copijs in tres partes distri-
butis

butis, impedimẽta omnium legionum* ad Vatucam contu- 151
lit. id castelli nomen est. hoc fere est in medijs Eburonũ fi-
nibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hyemandi causſa,
consederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat
Cæsar, tũ quod superioris anni munitiones integræ ma-
nebant, ut militum laborem subleuaret. præsidio impedi-
mẽtis legionem quartamdecimam reliquit, unam ex ijs tri-
bus quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. ei le-
gioni, castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducen-
tosque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum
cum legionibus tribus ad Oceanũ uersus in eas partes, quæ
Menapios attingunt, proficisci iubet: C. Trebonium cum
pari legionũ numero ad eam regionem; quæ * Aduaticis
adiacet depopulandam mittit: ipse, cum reliquis tribus ad
flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque
Arduennæ partes ire constituit, quo cum paucis equitibus
profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem se-
ptimum se reuersurum, cõfirmat: quam ad diem ei legio-
ni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum scie-
bat. Labienum, Treboniumque hortatur, si reip. com-
modo facere posſint, ad eam diem reuertantur, ut, rursus
communicato consilio, exploratisque hostium rationibus
aliud initium belli capere posſint. erat, ut supra demon-
strauimus, manus certa nulla, non præsidium, nõ oppidum,
quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa mul
titudo: * ubi cuique aut uallis abdita, * aut locus syluo- 152
stris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquã
offerebat, consederat. hæc * loca uicinitatibus erant no-
ta, magnamque res diligentiam requirebat, non in sum-
ma exercitus tuẽda, (nullũ enim poterat, uniuersis * perter
ritis, ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis mil-
litibus

litibus conseruandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat; & syluæ incertis occultisque itineribus cõfertos adire prohibebant si negotiũ confici, stirpẽq; hominum scelatorum interfici uellet; dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si continere ad signa manipulos uellet, ut instituta ratio, & consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur; etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant; quam cum aliquo detrimento militum* noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit: omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones;
153 ut potius in syluis Gallorũ uita* quam legionariorum, periclitaretur; simul ut, magna multitudine circũfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur, magnus undique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta, legionemq; reuerti
VII. constituerat. † HIC, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, ut demõstrauimus, manus erat nulla, quæ paruã modo timoris causã afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencheros, atque Vsipetes supra docuimus; transeuntes Rhenum nauibus, ratibusque, xxx. millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat* imperfectus, præsidiumque ab

ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt. nõ hos palus, in bello latrocinijsque natos, non syluæ morãtur; quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque unus ex captiuis, Quid uos, inquit; hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Vatucã uenire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum cõtulit. præsidij tantũ est, ut* ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erãt prædam in occulto relinquunt; ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc in initio cognouerant. Cicero,* qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligẽtia milites in castris cõtinuisset,* ac ne calonem quidem quemquã extra munitionẽ egredi passus esset, septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur. simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam pene obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum eiusmodi casum exspans, quo, II. oppositis legionibus; maximoque equitatu, dispersis, ac pene deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset; quinque cohortes frumentatũ in proximas segetes misit, quas inter, & castra unus omnino collis intererat. complures erant in* castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui* hoc spatio dierum conualuerant circiter CCC. * sub uexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna* uis iumentorum,

rum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, *protinusq; eodem illo, quo uenerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur; nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte syluis, quam castris appropinquarēt, usq; eo, ut, qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac uix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægre nostri portas tuentur: reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit, totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronuntiat: alius, deleto exercitu, atque imperatore, uictores barbaros uenisse contendit; plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque, & Titurij calamitatem, qui in eodem *occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidiū. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. *erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prœlijs fecimus; ac diē iam quintū cibo caruerat. hic diffisus suæ, atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. *sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paulliſper prœlium una sustinent. relinquit animus
154 Sextium, grauibus acceptis uulneribus. *deficiens, ægre per

per manus tractus seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantū ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorum præbeāt. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorē exaudiunt; *præcurrūt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat, modo conscripti, atque usus militaris imperiti ad Tribunum. mil. Centurionesque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur exspectāt. nemo est tam fortis, *quin rei nouitate perturbe- 155
tur. Barbari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt. rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant. postea despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulosque conijciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij cuneo facto, ut celeriter *perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo una profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesque eodem impetu, militum uirtute seruantur. at ij, qui in iugo *constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs uim celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus

bus reliquarum legionum, cauſſa uirtutis, in ſuperiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partã rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt. militum pars horũ uirtute ſummotis hoſtibus, præterſpẽ incolumis in caſtra peruenit; pars a barbaris circumuenta perijt. † GERMANI deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in ſyluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tantus fuit* etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, ut ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus
156 cum equitatu ad caſtra ueniſſet, * fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. ſic * omnium ani-
157 mos timor præoccupauerat, ut pene alienata mente, * deletis omnibus copijs, * equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent; neq; incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ, que-
158 ſtus, * ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit. multo etiã amplius, quod pene ab ipſo uallo, portiſq; caſtrorum barbaros auertiſſent. quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficiũ obtulerant. Cæſar ad uexandos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incedebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolum a tanta multitudine iumentorum, atque hominum conſumebantur,

tur, ſed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent; tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum uideretur. ac ſæpe in eum locum uentum eſt, tanto in omnes partes diuiſo equitatu, ut non modo uiſum ab ſe Ambiorigem in * fuga circumſpicerent captiui, ſed nec plane etiam abiiſſe ex conſpectu contenderent; ut, ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummã a Cæſare gratiam inituros putarent, pene naturam ſtudio uincerent, ſemperque paullum ad ſummam fẽlicitatem defuiſſe uideretur: atq; ille latebris, aut ſyluis, aut ſaltibus ſe eriperet, & noctu occultatus alias regiones, parteſque peteret, non maiore equitum præſidio, quam quattuor, quibus ſolis uitam ſuam committere audebat. tali modo uaſtatis regionibus, exercitum Cæſar duarum cohortium damno * Durocortum Rhemorum reducit; concilioque in eum 159
locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum, & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat, grauiore ſententia pronuntiata, more maiorum ſupplicium ſumpſit: nonnulli, iudicium ueriti profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixiſſet, duas legiones ad fines Treuirorum, duas in Lingonibus, ſex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocauit; frumentoque exercitui prouiſo, ut inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO,

*

LIBER VII.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Nouus Galliæ motus & rebellio aduersus Ro. Vercingetorige duce facta.

II. Cæsar Galliæ subsidio accurrit, multosque qui defecerant, in deditionem accipit.

III. Vrbes Biturigum omnes Vercingetorigis consilio, præter Auaricum incenduntur, quod a Cæsare oppugnatur.

IV. Cæsar, ad hostium castra profectus iniquitate loci a pugnando deterretur. Vercingetorix proditionis insimulatus, se purgat.

V. Auarici expugnatio, & in eo cædes hominum circiter quadraginta millium.

VI. Vercingetorix copias redintegrat. Cæsar exortam in Æduis dissensionem extinguit.

VII. Cæsar Gergouiam prope a Vercingetorigis castris obsidet. Æduorum consilium de Cæsare relinquendo, & Aruernis adiuuandis.

VIII. Cæsar Æduorum partem sibi conciliat, trinisque hostium castris, in eliuo Gergouiæ positis potitur.

IX. Aliquot Ro. temeritas, in oppugnanda, iniussu Cæsaris, Gergouia: & huius ad illos reprehensio.

X. Nouo Galliæ motu, Nouiodunum ad Ligerim a Gallis diripitur: Cæsar Ligerim, qui iam ex niuibus creuerat, vado transit.

XI. Labieni cum Parisiis, eorumque duce Camulageno prœlium, eiusdemque victoria.

XII. Defectione ab Æduis facta, summa imperij ad Vercingetorigem defertur, isque commisso cum Cæsare prœlio, superatur.

XIII. Pugna Cæsaris ad oppidum Alexiam, & mira eiusdem castrorum munitio.

XIV. Auxilia vndique ex Gallia mittuntur ad Alexiam obsessam: vnde ciues, inedia coacti excedunt.

XV. Duo Cæsaris prœlia secunda; vnum cum quattuor ducibus externis, alterum cum iis, qui oppido excesserant.

XVI. Gallis magno prœlio a Cæsare deuictis, oppidum ei Alexia, vna que Vercingetorix dedatur.

QVieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam* ad conuentus peragendos proficiscitur. I.
ubi cognoscit de P. Clodij cæde; senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ iuniores conjurarent, delectum tota prouincia habere instituit. eæres in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi, & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Rom. imperio subiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ concilijs, syluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos * recidere posse, demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli * initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. * eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. id esse facile; quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hybernis egredi; neque imperator sine præsidio ad legiones peruenire possit. postremo, in acie præstare interfici, * quam non 160
ueterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis caussa, recusare, principesque se ex omnibus bellum facturos pol-

licentur; &, quoniam in præsentia * obsidibus cauere inter se non * possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac
161 fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis; * quod more eorum grauissima cæremonia continetur; ne facto initio belli, a reliquis deserantur. tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio discedit. ubi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt, ciuesq; Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in ijs C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, iussu Cæsaris, præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam, ubi maior, atque illustrior incidit res clamore per agros, regionesque significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nã quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam, in finibus Aruernorum audita sunt. quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam caussam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expelliturque ex oppido Gergobia. non tamen * desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis caussa arma capiant, magnisque coactis copijs, aduersarios

rios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquo uersus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanũ attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat, certũ numerum militũ celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcũ summæ hominẽ audaciæ, cũ parte copiarũ in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduẽtu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittũt; qui cum ad flumẽ Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domũ reuertunt: legatisq; nostris renuntiant, se, Biturigum perfidiam ueritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen trãsissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circũsisterent. id eane de caussa, quã legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur, pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu sta-

II. tim se cum Aruernis coniungũt. †His rebus in Italiã Cæsari nuntiatis, cum iam ille, uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret; in transalpinã Galliam profectus est. eo cum uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam, si legiones in prouinciam* accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitũ contenderet, ne ijs quidem, qui eo tẽpore * pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisq; obsides accipit, & magna coacta manu, in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendũ existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eo cũ uenisset, timentes cõfirmat; præsidia in * Ruthenis prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonẽ, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarũ ex prouincia, supplementumq;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur. etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue VI. in altitudinem pedum, atque itinere uijs patefactis, summo * militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini umquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, uagentur, & quammaximum hostibus terrorem

rorem inferant. Celeriter hæc, fama, ac nuntijs ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, *neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cum uideat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduum in ijs locis moratus, quod, hæc de Vercingetorige usu uentura, opinione* præceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem ijs copijs præficit. hunc monet, ut in omnes partes equites quãlatissime peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his* cõstitutis rebus, suis inopinantibus, quã maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recẽtem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit; ubi duæ legiones hyemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus* Gergobiam Boiorum oppidum, * quos ibi Heluetico prœlio uictos Cæsar collocauerat, Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consiliũ capiendũ afferebat, si reliquam partem hyemis uno in loco legiones continueret, ne, stipendarijs Aeduorum expugatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium uideretur positum esse; sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare uisũ est tamẽ omnes difficulta-

ficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omniũ suorum uoluntates alienare. itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortentuq; r ut in fide maneant, atq; hostium impetũ magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostẽ relinqueret; quo expeditiore re frumẽtaria uteretur, oppugnare instituit. idq; biduo circumuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonum legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabũ Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cũ longius eam rẽ ductum iri existimarent, præsidiũ Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, cõparabant. *huc biduo Cæsar peruenit; &, castris ante oppidum positis, diei tempore excluſus, in posterum oppugnationem differt, quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat; &, quod oppidum Genabũ pons fluminis Ligeris* contingebat, ueritus, ne noctu ex oppido *profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per explorato-res nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperetur; quod pontis, atq; itinerum angustiæ* multitudine fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædã militibus donat; exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, *ubi de Cæsaris aduen

aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma * proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumenta q; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatq; oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilij intellexissent, gladiis districtis portas occupauerunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, prœliumq; equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter quadringentos submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem * perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimumq;, in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. † VERCINGETORIX, tot III. continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni

acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & cõmeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundent; & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse. necessario dispersos hostes ex ædificiis petere. hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. præterea, salutis caussa rei familiaris cõmoda negligenda: uicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo
163 uersus,* quo pabulandi caussa adire posse uideantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit. præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamq; tollendã. hæc si grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius æstimari debere. liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius x x. urbes Biturigum incenduntur.* hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatij proponebãt, quod se, prope explorata uictoria, celiter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam

prope

prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt: quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum habeat, & perangustum aditum. datur petentibus uenia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia uulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locũ castris deligit, paludibus, syluisq; munitum, ab Auarico longe millia passuũ x v. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat; & quid fieri uellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesq; obseruabat, dispersosq; cum longius necessario procederẽt, adoriebatur, magnoq; incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisq; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine, & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparere, uineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare, loci natura prohibebat. * de re frumentaria Boios, atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore, e longinquioribus uicis adacto, extremam famem sustentarent; nulla tamen

uox

uox est ab iis audita, populi R. maiestate, & superioribus uictoriis indigna. quinetiam Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, * nunquam infecta re, discederent; hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationẽ reliquissent. præstare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisq; mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisq;, qui inter equites præliari cõsuessent, * insidiarum caussa eo profectum; quo nostros postero die pabulatum uenturos arbitrabatur. † Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. illi, celeriter per explatores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt, copias omnes, in loco edito, atque aperto instruxerunt. qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat nõ latior pedibus quinquaginta. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimq; distributi in ciuitates omnia uada, ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore:

164 IV.

riore: ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, * quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cum sic animo paratos uideret, ut nullũ pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat chariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; * reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, ad- 165
ministrare instituit. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis * insimulatur, quod castra propius Romanos mouisset, quod cũ omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate uenissent. * non hæc om- 166
nia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitũ uero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic * fuisse utilem, quo sint profecti: Summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes uideret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani, si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam; quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem

uirtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi, atq; omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quã ab se salutem accipere, uideantur: quod ut intelligatis, inquit, sincere a me pronunciari, audite Romanos milites. producitq; seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq; excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ, interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires * sufficere cuiusquã, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum * deducere. Hæc a me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine uestro sanguine, tantũ exercitum uictorem * fame pene consumptum uidetis: * quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo * consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem; nec de eius fide dubitandum; nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut x. millia hominum delecta ex omnibus * copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod pene in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. † SINGV-

167

V. LARI militum nostrorum uirtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebãt; ut est summæ genus sollertiæ, atque ad

ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimũ. nam & laqueis falces auertebant, quas, cum destrinxerant, tormentis introrsus reducebãt, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatũ est. * totum autẽ murũ ex omni parte turribus contabulauerãt, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis, nocturnisq; eruptionibus, aut aggeri ignem inferebãt, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarũ turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expressérat, commissis suarum turrium malis, * adæquabant; & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis distantes inter se, binos pedes in solo collocentur. eæ * reuinciuntur introrsus, & multo aggere uestiuntur. ea autẽ, quæ diximus, interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. * iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallũ seruetur, neque inter se contingant trabes, sed, paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interiectis, arte cõtineantur. sic deinceps omne opus * contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem, uarietatemq; opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant; tum ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet opportunitatem: quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque perrumpi, neq; distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, * milites cum toto tẽpore, frigore, 168

&

& aßiduis imbribus * tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, & diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. exstruxerunt. cum is murum hostium pene contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III. uigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemq; tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, * duæq; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent, omnis uero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria uisum, * prætermittendum non existimauimus.

169 * Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac pici traditas glebas in ignem e regione turris proijciebat: scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq; concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato

animato altero, susceßit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus uacuus relictus locus; quam, restincto aggere, atq; omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, cõsilium cœperũt, ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorũ sese effecturos sperabant; propterea quod neq; longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendũ tardabat. iamq; hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicũ * procurrerũt, flentesq;, proiectæ ad pedes suorũ, omnibus precipus petierũt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent; quos, ud capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia uiderunt (quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit) conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar, prometa turri, * perfectis- 170
que operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri non inutilem hanc, ad capiendum consilium, tempestatem arbitratus est; quod paullo incautius custodias in muro dispositas uidebat; suosq; lãguidius in opere uersari iußit, & quid fieri uellet, ostendit. Legiones intra uineat in occulto expeditas * cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent, ijs, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter cõplerunt. Hostes, re noua perterriti, muro, turribusq; deiecti, in foro, ac locis patentioribus, cuneatim con-

171 stiterunt;hoc animo,*ut, si qua ex parte obuiam contra-
ueniretur,acie instructa,depugnarent.ubi neminem in æ-
quum locum sese demittere, sed toto undiq; muro circum-
fundi uiderunt,ueriti,ne omnino spes fugæ tolleretur, ab-
172 iectis armis,*ultimas oppidi partes continenti impetu pe-
tiuerunt;parsq; ibi,cũ angusto exitu portarum se ipsi pre-
merent,a militibus, pars, iam egressa portis, ab equitibus
est interfecta. nec fuit quisquam,qui prædæ studeret.sic,&
Genabensi cæde,& labore operis incitati,non ætate confe-
ctis,non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique
ex omni eo numero,qui fuit circiter XL milliũ, uix DCCC.
qui,primo clamore audito,se ex oppido eiecerant,incolu-
mes ad Vercingetorigem peruenerunt.quos ille,multa iam
173 nocte,*silentio ex fuga excepit,ueritus,ne qua in castris
ex eorum concursu,& misericordia uulgi seditio orire-
tur; ut, procul in uia dispositis familiaribus suis,principi-
busque ciuitatum,dispargandos, deducendosque ad suos cu-
raret,quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obue-
VI. nerat. †Postero die concilio conuocato, consola-
or tus,cohortatusq; est,ne se admodũ animo demitterent,neu
174 perturbarentur incommodo:non uirtute,*neque acie ui-
cisse Romanos,sed artificio quodam,& scientia oppugna-
tionis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare,si qui in bel-
lo omnes secundos rerum *euentus exspectent: sibi num-
quam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos
haberet;sed factum imprudentia Biturigum,& nimia ob-
sequentia reliquorum,uti*hoc incommodum acciperetur:
id tamẽ se celeriter maioribus commodis sanaturum. nam,
quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua dili-
gentia adiunctarum; atque unum consilium totius Galliæ
effecturum; cuius consensui ne orbis quidem terrarum

possit obsistere:idque se prope iam effectum habere: inte-
rea æquum esse, ab ijs communis salutis caussa impetrari,
ut castra munire instituerent,quo facilius hostium repen-
tinos impetus sustinere possent.Fuit hæc oratio nõ ingra-
ta Gallis,maxime,quod ipse animo non defecerat,tanto ac-
cepto incommodo,neq; se in occultũ abdiderat,neq; conspe
ctum multitudinis fugerat, plusque animo prouidere, &
præsentire existimabatur,quod,re integra, primo incen-
dendũ Auaricũ,post deserendum,censuerat itaque.ut reli-
quorum imperatorum res aduersæ auctoritatẽ minuunt; sic
huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, indies
augebatur. simul in spem ueniebant,eius affirmatione, de
reliquis adiungendis ciuitatibus. primumque eo tempore
Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo con-
sternati,homines insueti laboris,*ut omnia,quæ impera- 175
rent, sibi patienda,existimarent. nec minus,quam est pol-
licitus,Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuita-
tes adiungeret,*atque earum principes donis,pollicitatio-
nibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat,
quorum quisque aut oratione subdola,aut amicitia* facil-
lime capi posset. qui, Auarico expugnato, refugerant, ar-
mandos,uestiendosque curat: simul ut deminutæ copiæ re-
dintegrarentur,imperat certum numerum militum ciuita-
tibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit;sa-
gittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in
Gallia,conquiri,& ad se mitti, iubet. his rebus celeriter
id,quod Auarici deperierat,expletur. interim Teutoma-
tus,Ollouiconis filius,rex Mitiobrigum,cuius pater ab se-
natu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum
suorum numero,& quos ex Aquitania conduxerat,ad eum
peruenit. Cæsar, Auarici complures dies commoratus,

Universidad de Deusto
Biblioteca

* summamq; ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore, atque inopia reficit. iam prope hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellũ uocaretur & ad hostem proficisci constituisset; siue eum ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eum principes Aeduorũ ueniũt, oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatẽ annũ obtinere consuessent, duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summa potentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater* Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum; diuisum populum; suas cuiusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Cæsar, etsi, a bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen, non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta, & tã coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige, * accerseret; huic rei præuertendum existimauit; &, quod legibus Aeduorũ, ijs, qui summũ magistratũ obtinerẽt, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorũ deminuisse uideretur, ipse in Aeduos pro-
176 ficisci statuit, * senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, ad se euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo cõ-

ueniss

uenisset; docereturque, paucis clam uocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum; cum leges, duos ex una familia, uiuo utroque, non solũ magistratus creari uetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit; Cõuictolitanẽ, qui per sacerdotes, more ciuitatis, inter magistratibus, esset creatus, potestatẽ obtinere iussit. hoc decreto impositio, cohortatus Aeduos, ut cõtrouersiarũ, * ac dissensionũ, obliuiscerẽtur, * atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, deuicta Gallia, exspectarent, equitatumq; omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes diuisit. I v. Legiones in Senones, Parisiosq; Labieno ducendas dedit; VI. ipse in Aruernos, ad oppidum Gergobiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; * cum uterque utrique esset exercitus in conspectu, * fereq; e regione castrorum castra ponebat: dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte, Romani copias traducerent. * erat in magnis Cæsaris dif- 178
ficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer uado transiri soleat. itaq;, ne id accideret, syluestri loco castris positis, e regione uni* eorũ pontiũ, quos Vercingetorix rescindẽdos curauerat, * postridie cum 11. legionibus in occulto 179
restitit; reliquas copias, cum omnibus impedimentis, ut cõsueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, ut numerus legionũ constare uideretur; ijs, quam longissime possent, progredi iussis; cum iam ex dici tempore coniectu-

l 3 ram

ram caperet, in castra peruentum; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq; *traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare coge-
VII. retur, magnis itineribus anteceßit. † CAESAR ex eo loco quinctis castris Gergobiã peruenit; equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altißimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariã expedisset. At Vercingetorix,
180 *castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilẽ speciẽ præbebat; principesq; earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendũ delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu quid communicandũ, seu quid administrandũ uideretur: neq; ullum fere diem intermittebat, quin equestri prælio, interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum, *periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circuneisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes uidebantur. sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. *tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidiũ ex oppido uenire posset, deiecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocauit; fossamq; duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit; * ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergobiam geruntur, Conuictolitanis Aedu-

Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres, amplißima familia nati adolescẽtes. *cũ ijs, primũ cõmunicat, hortaturq; eos, ut se liberos, 181
& imperio natos, meminerint: unam esse Aeduorum ciuitatem, quæ certißimam Galliæ uictoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta, locum consistẽdi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustißimam apud eum caussã obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Aedui de suo iure, & de legibus* ad Cæsarem disce- 182
ptaturi, quam Romani ad Aeduos ueniant? Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & præmio deductis, cum se uel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur: quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse, non confidebant. placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter xxx ab Gergobia abesset, conuocatis subito militibus, lacrymans, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis, Eporedorix, & Viridomarus insimu- 183
lati proditionis, ab Romanis, * indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab ijs cognoscite, qui ipsa cæde fugerũt. nã ego fratribus, atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt pronũtiare. Producũtur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atque eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: * omnes equites

Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atq; ex media * cæde profugisse. Conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant ut sibi consulat. quasi uero, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergobiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere: an dubitamus, quin nefario facinore admisso, * Romani tam ad nos interficiendos cõcurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur ecrũ mortem, qui indignissime interierunt, atq; hos latrones interficiamus. ostẽdit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia una erant. * continuo magnum numerum frumenti, cõmeatusq; diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nũtios tota ciuitate Aeduorum dimittit: in eodẽ mendacio, de cæde equitum, & principum, permanet: hortatur, ut simili ratione, atq; ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Viridomarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Litauicco traditum, ex humili loco ad summam dignitatẽ perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio, & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, altero pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi R. deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglige-

IIX. re, neque ciuitas leni momento æstimare posset. † MAGNA affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Aeduorum ciuitati præcipuæ indulserat, nulla interposita

posita dubitatione, legiones expeditas IV. equitatumq; omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II. castris præsidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit, ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, * progressus millia passuum XXV. agmen Aeduorũ conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitq; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq; appellare, iubet. iis cognitis, & Litauici fraude perspecta; Aedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergobiam profugit. Cæsar, nũtiis ad ciuitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergobiam mouit. medio fere itinere, equites, a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cum crebro integri defessis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo * esset ijsdem in uallo permanendum: multitudine sagittarum, * atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem * similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio

militum, ante ortum Solis in castra peruenit. Dum hæc ad
185 Gergobiã geruntur, Aedui,* primis nuntiis a Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionẽ habeat pro re comperta. bona ciuiũ Romanorum diripiũt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristiũ tribunum mil. iter ad legionẽ facientẽ, fide data, ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo itinere adorti, omnibus impedimentis exsuunt; repugnantes diem noctemq; obsident: multis utrinque interfectis,* maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuntio allato, omnes eorũ milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium; nihil publico factum consilio, demonstrant; quæstionem de bonis direptis decernunt; Litauici, fratrumq; bona publicant; Legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt. hæc faciunt recuperandorum suorum caussa. sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos * pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus solicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat; tamen, quã mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam, leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia deminuere. ipse, maiorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergobia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, similis

milis fugæ uideretur. hæc cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerendæ. nam, cum minora in castra, operis perficiendi caussa, uenisset, animaduertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat. admiratus quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum, sed syluestrem, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato,* si alterum amisissent, quin pene circumuallati, atque
omni exitu, & pabulatione intercluſi uiderentur:* ad hũc 186
muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum * turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omni-
bus in locis peruagarentur: prima* luce magnum nu- 187
merum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa uagarentur. longo circuitu eadem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat a Gergobia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem iugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, syluisque occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiæ traducuntur. uacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisq;, quos singulis

legionibus

legionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari: occasionis esse rem, non prælij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu * eodem tempore Aeduos mittit. Oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, CIↃ CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis, VI. pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli; atque inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, * eamq; transgressi, trinis castris potiũtur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus, Rex Nitiobrigũ subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: * legionisq; decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ
188 sono, * quod satis magna uallis intercedebat; tamen a tribunis militum, legatisq;, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur. sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq; temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisq; appropinquarũt. tum uero ex omnibus urbis

partibus,

partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarẽt, sese ex oppido eiecerunt. * Matres familias de muro ueſtem 189
argentumq; iactabant; & pectore nudo prominẽtes, passis manibus obtestabãtur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidẽ, atq; infantibus, abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. † L. Fabius centurio legionis IIX. IX.
quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmiis, neque cõmissurum, ut prius quisquã murum adscenderet, tres suos naclus manipulares, atque ab iis subleuatus, murũ adscendit. eos ipse rursus singulos excepians, in murum extulit. interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus, munitionis causſa cõuenerant, primo exaudito clamore, inde etiã crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. eorũ ut quisque primus uenerat, sub muro consistebant, suorumq; pugnantiũ numerum augebat. quorum cum magna multitudo cõuenisset; matres familias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre, cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul, & cursu, & spatio pugnæ defatigati, non facile recentes, atq; integros sustinebant. Cæsar, cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatũ, * quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostiũ constitueret; ut, si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullũ ex eo loco cum legione progressus,

ubi

ubi constiterat, euētum pugnæ exspectabat. cum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri uirtute confiderent; subito sunt Aedui uisi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, * manus *distinendæ caussa, nūserat. ij similitudine armorū uehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduertebātur, quod insigne pacatis esse cōsueuerat; tamen idipsum, sui fallendi caussa, milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quicq; una murū adscenderant circumuenti, atq; interfecti, de muro præcipitantur. M. * Petreius, eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, a multitudine oppressus, * ac, sibi desperās, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illū secuti erant, Quoniā, inquit, me una uobiscū seruare non possum, uestræ quidem certe saluti prospiciā, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculū deduxi. uos, data facultate, uobis consulite. simul *irrupit in medios hostes; duobusq; interfectis, reliquos a porta paullum submouit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ uitæ subuenire conamini quē iam sanguis uiresq; deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, uosq; ad legionem recipite. ita pugnans post paullū concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undiq; premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed, intolerantius Gallos insequētes legio XII. tardauit, quæ * pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. hanc rursus XIIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato cœperant locū superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC. desidera

derati. postero die Cæsar, cōcione aduocata, temeritatē, cupiditatemq; militū reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quo procedendum, aut quid agendū uideretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque a tribunis mil. legatisq; retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprehēsis hostibus, exploratam uictoriā dimisisset, ne paruum modo detrimentū in contentione propter iniquitatem loci * acciperet: quantopere corū animi magnitudinem admiraretur, quos nō castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamq; reprehendere; quod plus se, quam imperatorem de uictoria, atque exitu rerum sentire existimarent: * nec * minus se in milite modestiā, & 190
continentiam, quā uirtutem, atque animi magnitudinem desiderare. Hac habita concione, & ad extremū oratione confirmatis militibus, ne ob hāc caussam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostiū tribuerent, eadē de profectione cogitans, quæ ante sensérat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locū descenderet, leui facto equestri prælio, atque * eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus. III. die ad flumen Elauer * pontem refecit, atque exercitum traduxit. ibi a Viri- 191
domaro, atque Eporedorige Aeduis appellatus, * discit, cū omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum; opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum Cæsar

perspe

perſpectam habebat, atque horũ diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos * non
192 cenſuit; ne,* aut inferre iniuriã uideretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. diſcedentibus his breuiter ſua in Aeduos merita expoſuit, quos, & quam humiles accepiſſet,
193 * cõpulſos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis * ſociis, impoſito ſtipẽdio, obſidibus ſumma cũ contumelia extortis; & * quam in fortunã, quamq; in amplitudinem deduxiſſet, ut non ſolum in priſtinũ ſtatum rediſſent, ſed omnium temporũ dignitatem, & gratiã anteceſſiſſe uiderẽtur. his datis mandatis, eos ab ſe * dimittit. † NOVIODV-

X. NVM erat oppidũ Aeduorũ, ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Cæſar omnes obſides Galliæ, frumentũ, pecuniam publicã, ſuorũ atque exercitus impedimentorũ magnam partem contulerat: huc magnũ numerum equorũ, huius belli cauſſa in Italia, atque Hiſpania coemptorũ, miſerat. eo cum Eporedorix, Viridomarusq; uenieſſent, & de ſtatu ciuitatis cognouiſſent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod eſt oppidũ apud eos maximæ auctoritatis; Conuictolitanem magiſtratũ, magnamq; partem ſenatus ad eum conueniſſe; legatos ad Vercingetorigem, de pace, & amicitia concilianda publice miſſos; non prætermittendum tantum cõmodum exiſtimauerũt. itaque, interfectis Nonioduni cuſtodibus, quique eo negotiandi, aut itineris cauſſa, conuenerant; pecuniam, atque equos inter ſe partiti ſunt; obſides ciuitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curaucrunt; oppidum, quod ab ſe teneri non poſſe iudicabant, ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt; frumenti, quod ſubito potuerunt, nauibus auexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperũt; ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſidia, cuſtodiasq; ad ripas Ligeris

diſponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris cauſſa, oſtentare cœperunt; ut, * ab re frumẽtaria Romanos 194
excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere poſſent. quam ad ſpem multum eos adiuuabat, quod Liger exniuibus creuerat, ut omnino uado tranſiri non poſſe uideretur. quibus rebus cognitis, Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandũ, ut priusquam eſſent maiores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam, ut commutato conſilio iter in prouinciam conuerteret, * id
ne * metu quidem neceſſario faciundum exiſtimabat; cum, 195
quod infamia, atque indignitas rei, & oppoſitus mons Gebenna, uiarũq; difficultas impediebat; tum maxime, * quod abiuncto Labieno, atque ijs legionibus, quas una miſerat, uehementer timebat. itaque, admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; uadoq; per equites inuento, pro rei neceſſitate, opportuno, ut brachia modo, atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent; diſpoſito equitatu, qui uim fluminis refringeret; atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentumq; in agris, & copiam pecoris nactus, repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

† DVM hæc apud Cæſarem geruntur, Labienus eo XI.
ſuppleměto, quod nuper ex Italia uenerat relicto Agẽdici ut eſſet impedimentis præſidio, cum IV. legionibus Lutetiã proficiſcitur. * id eſt oppidum Pariſiorũ, poſitũ in in- 196
ſula fluminis Sequanæ. cuius aduẽtu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuerũt ſumma imperij traditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen, propter ſingularem ſcientiam rei militaris ad eum eſt honorem euocatus. is, cum animaduertiſſet,

perpetuã esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostros q; transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atq; aggere paludẽ explere, atque iter munire conabatur. postquã id difficilius* fieri animaduertit, silentio e castris III. uigilia egressus, eodem, quo uenerat, itinere Melodunum peruenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante de Lutetia diximus. deprehensis nauibus circiter L. celeriterq; coniunctis, atque eo militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes rescinderant, exercitum traducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, recognita ab ijs, qui a Meloduno* profugerãt; Lutetiã incẽdi, põtesq; eius oppidi rescindi iubẽt. *ipsi profecti a palude in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, cõtra Labieni castra cõsidũt. iã Cæsarã Gerobia discessisse audiebatur: iã de Aeduorũ defectione, & secũdo Galliæ motu rumores afferebãtur; Galliq; in colloquijs, interclusũ itinere, & Ligerẽ Cæsarem, inopia frumenti coactũ in prouinciã cõtendisse cõfirmabãt. Bellouaci autẽ, defectione Aeduorum cognita, qui ante erãt per se infideles, manus cogere, atq; aperte bellũ parare cœperũt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, lõge aliud sibi capiendum consilium, atq; antea senserat, intelligebat; neq; iam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agẽdicũ reduceret, cogitabat. namq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximã habet opinionẽ uirtutis, instabãt: alterã Camulogenus, parato, atq; instructo exercitu tenebat: tum legiones a præsidio, atque impedimentis inter

intercluſas, maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. itaque sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieq; administrarent, naues, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta uigilia, IV. millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari, iubet. V. cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V. eiusdem legionis reliquas de media nocte cũ omnibus impedimẽtis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse, post paullo silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quo naues appelli iusserat. eo cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. Exercitus, equitatusq; equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites naubus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant, tribus locis transire legiones, atq; omnes, perturbatos defectione Aeduorum, fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, & præsidio e regione castrorũ relicto, & parua manu* Metiosedũ uersus missa, quæ tantũ progrederetur, quantũ naues processissent, reliquas copias cõtra Labienũ duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur.

Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, & tot secundißimorum prœliorum memoriam tenerent; atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prœlij. primo concursu, ab dextero cornu. ubi VII. legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum XII. legio tenebat, cum primi ordines hostiũ transfixi * pilis concidissent; tamen acerrime reliqui resistebant; nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipsæ dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum VII. legionis tribunis eßet nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intulerunt. ne eo quidẽ tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ij, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prœlium commissum audissent;
197 subsidio suis ierunt, collemque cœperunt; * neque nostrorũ militum, uictorumque impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non syluæ, montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicũ: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde cum omnibus copijs ad Cæsarẽ
XII. peruenit. †DEFECTIONE Aeduorũ cognita, bellũ augetur. Legationes in omnes partes circũmittũtur: quãtum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad sollicitandas ciuitates nituntur. nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se ueniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperij tradatur: &, re in controuersiã

deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. * eodem conueniunt undique frequentes. multitu- 198
dinis suffragijs res permittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt; illi quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare * tanto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum concilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Viridomarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. deniq; ei rei constituit diẽ. huc omnes equites, XV. millia numero, celeriter conuenire iubet. Peditatu, quẽ ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neq; aciedimicaturũ; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus, pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incẽdant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperiũ, libertatemq; se * consequi uideant. His constitutis rebus, Aeduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, X. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Aruernorum in Heluios, itẽ Ruthenos, Cadurcosq; ad fines Volgarum, Arecomicorum; depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusque Allobroges sollicitat; quorum mẽtes nondum a superiore bello resedisse sperabat. horũ principibus

pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ polli-
cetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohor-
tium duarum & uiginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab
L. Cæsare legato ad omnes partes opponebãtur. Helui sua
sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, & C. Va-
lerio Donorauro Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque alijs interfectis, intra oppida muros que compel-
luntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsi-
dijs, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæ-
sar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, &,
intercluſis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atq;
Italia subleuari poterat, trans Rhenũ in Germaniam mit-
tit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: e-
quitesque ab his* accersit, & leuis armaturæ pedites, qui
inter eos prœliari consueuerant. Eorum aduentu, quod mi-
199 nus idoneis equis utebantur, * a tribunis mil. reliquisque
equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanis-
que distribuit. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ
ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati,
conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in
Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo
facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia
passuum x. ab Romanis trinis castris Vercingetorix con-
sedit, conuocatisque ad concilium præfectis equitum, uenisse
se tempus uictoriæ demonstrat: fugere in prouinciam Ro-
manos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinen-
dam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque
otium parum proficere. maioribus enim coactis copijs reuer-
suros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impedi-
tos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo
200 morentur, iter facere non posse. sin, id * quod magis futu-

rum confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulat;
& usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri.
nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi mo-
do extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare.
id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris
habiturum, & terrori hostibus futurum conclamant equi-
tes, sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto
recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem a-
ditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitas-
set. probatæ res, atq; * omnibus ad iusiurandum adactis, po-
stero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se acies a
duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter im-
pedire cœpit. quare nuntiata, Cæsar suum quoque equita-
tum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet.* pugna- 201
tur una omnibus in partibus: consistit agmen: impedimen-
ta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri labo-
rare, aut grauius premi uidebantur, eo signa inferri Cæ-
sar, aciemque * conuerti iubebat. quæ res & hostes ad inse-
quendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tan-
dem Germani ab dextro latere summum iugum nacti, ho-
stes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercin-
getorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur,
complureſque interficiunt. qua re animaduersa, reliqui ne
circumuenirentur, ueriti, se fugæ mandant. omnibus locis
fit cædes. tres nobilissimi Aedui capti ad Cæsarem perdu-
cuntur; Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum
Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauaril-
lus, qui, post defectionem Litauici pedestribus copijs præ-
fuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris
Aeduicum Sequanis bello contenderant. †FVGATO XIII.
omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris

collocauerat, reduxit; * protinusq; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi, iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter * 111. millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis: altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterrisque hostibus, quod equitatu, * qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alexiam circũuallare instituit. ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse, uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planicies circiter millia passuum 111. in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, * mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad Orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant: fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum * perduxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus x1. millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella xx111. facta, in quibus castellis interdiu stationes * disponebantur; ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. opere instituto. fit equestre prœlium in ea planicie, quam intermissam collibus, 111. millium passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. summa ui ab utrisque contenditur. laborãtibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, * ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris * animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atque, angustioribus portis relictis, * coarctantur. Germani acrius usq; ad munitiones sequuntur. fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere, conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. * non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: ueniri ad se confestim existimãtes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hostibus dedant: * qui si indiligentiores fuerint, millia hominum lxxx. delecta secum interitura demonstrat: * ratione inita frumentum se exigue dierum xxx. habere, sed paullo etiam longius tolerare posse, parcendo. his datis mandatis, qua erat * nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit; frumentũ omne ad se ferri, iubet; capitis pœnam ijs, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulsa copia, uiritim distribuit; frumentum parce, & paullatim, metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare, parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar * hæc genera munitionis instituit. fossam pedum xx. latam directis lateribus

duxit; ut eius solum tantundem pateret, quantum summa
204 labra distabant. reliquas omnes munitiones * ab ea fossa pedibus CD. reduxit: id hoc consilio, * quoniam tantum esset necessario spatium complexus, * nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos, cõijcere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, XV. pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas aggerem, & uallum XII. pedum exstruxit. huic loricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis, eminentibusque ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter se distarẽt. erat uno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa ui conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. * itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis accisis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, a ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis inuebant. hos Cippos appellabant. * ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites,

stipites, * ferrãnis crassitudine, ab summo præacuti, & 205
præusti, demittebantur; ita, ut non amplius quattuor digitis ex terra eminerent. simul, confirmandi, & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra * exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac * uirgultis integebatur. huius generis octoni * ordines ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris lilium appellabant. ante hæc toleæ, pedem longæ * ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebãtur, medio- 206
cribusque intermissis spatijs, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit æquissimas, pro loci natura XIV. millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit: ut ne magna quidem multitudine, si * ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circunfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum XXX. pabulum, frumentumque habere omnes conuectum iubet.

† DVM hæc ad Alexiam geruntur, Galli, concilio prin- XIV.
cipum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certũ numerũ cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine cõfusa, nec moderari, nec discernere suos, * nec * frumenti 207
rationem habere, possent. imperant Aeduis, atque eorum clientibus, Segusianis, * Ambuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia XXXV. parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Vellaunijs, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, * Santonibus, 208
Ruthenis, Carnutibus XXI. millia; Bellouacis X. totidem Lemouicibus; octona Pictonibus, & Turonis, &

Parisijs

Parisijs,& Heluetijs,Senonibus,Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quinà millia; * Aulercis,Cenomanis totidem; Atrebatibus IV. millia; Bellocaßis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus terna; * Rauracis, & Boijs bina. uniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt,quæque eorum conſuetudine Armoricæ
209 appellantur,quo ſunt in numero* Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſißini, Lemouices, Vnelli. ſena. ex his Bellouaci ſuum numerum non * contulerunt; quod ſe ſuo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cuiuſquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a Commio, pro eius hoſpitio II. millia miſerunt. huius opera Commij, ita ut antea demonſtrauimus, fideli, atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britannia Cæſar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat; iura legeſque reddiderat; ipſiſque Morinos attribuerat. tanta tamen uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitiæ memoria, mouerentur; omneſque & animo, & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIIII. millibus, & peditum circiter CCXL. hæc in Aeduorum finibus recenſebantur, numeruſque inibatur, præfecti conſtituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Aeduis, Vergaſillauno Aruerno, conſobrino Vercingetorigis, ſumma imperij traditur. iis delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quo-
210 rum conſilio bellum adminiſtraretur. omnes, alacres, * & fiduciæ pleni ad Alexiam proficiſcuntur nec erat omnium quiſquam, qui adſpectum modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equi

equitatus, peditatuſque cernerentur. at ij, qui Alexiæ obſidebantur, præterita die, quæ ſuorum auxilia exſpectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. ac uarijs dictis ſententijs, quarum pars deditionem; pars, dum uires ſuppeterent, eruptionem cenſebant. non prætereunda uidetur oratio Critognati, propter eius ſingularem, ac nefariam credulitatem. hic, ſummo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſeruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad conſilium adhibendos cenſeo. cum ijs mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio, omnium ueſtrum conſenſu priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur. Animi eſt iſta mollities, non uirtus, inopiam pauliſper ferre non poſſe. qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc ſententiam probarem, (tantum * apud me dignitas poteſt) ſi ullam, præter quam uitæ noſtræ, iacturam fieri uiderem. ſed in conſilio capiendo omnem Galliam reſpiciamus, quam ad noſtrum auxilium concitauimus, quid, hominum millibus LXXX. uno loco interfectis, propinquis, conſanguineiſque noſtris, animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaueribus prælio decertate cogentur? nolite hos ueſtro auxilio * ſpoliare, qui ueſtræ ſalutis cauſſa ſuum periculum neglexerunt; nec ſtultitia, ac temeritate ueſtra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ * ſeruituti addicere. an, quod ad diem non uenerint, de eorum fide, conſtantiaque dubitatis? quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine cauſſa quotidie exer-

155

ceri

tidie exerceri putatis? Si illorum nuncijs confirmari non
potestis, omni aditu præsepto, ijs utamini testibus, ap-
propinquare eorum aduentum; cuius *rei timore exterriti,
211 diem, noctemque in opere uersantur. * quid ergo mei cõ
filij est? facere, quod nostri maiores nequaquam pari bel-
lo Cimbrorum, Teutonumque fecerunt; qui, in oppida com
pulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate
inutiles ad bellum uidebantur, uitam tolauerunt, neque se
hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si non habere-
mus, tamen libertatis caussa institui, & posteris prodi pul-
cherrimum iudicarem. nam quid huic simile bello fuit? de-
populata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri, fini-
bus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras pe-
tierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Ro
mani uero quid petunt aliud, aut quid uolunt, nisi iniuidia
adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognouerũt,
horum in agris, ciuitatibusque considere, atque his æter-
nam iniungere seruitutem? neque enim umquam alia
conditione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinqui
nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliã,
quæ in prouinciam redacta, iure, & legibus commutatis,
securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs
dictis, constituunt, ut, qui ualetudine, aut ætate inutiles
sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiãtur
quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen po
tius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morẽtur,
quam deditionis, aut pacis subeundam conditionem. Man-
dubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxo-
ribus exire coguntur. ij, cum ad munitiones Romano-
rum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut
se in seruitutẽ receptos cibo iuuarent. hos *Cæsar dispositis
in

'n uallo custodijs, recipi prohibebat. †INTEREA XV.
Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permis-
sa erat, cum omnibus copijs ad Alexiam perueniũt, & col
le exteriore occupato, non longius D. passibus a nostris mu-
nitionibus considũt. postero die equitatu ex castris educto,
omnem eam planiciem, quam in longitudinem III. millia
passuum patere demonstrauimus, complent; pedestresq; co-
pias paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus con-
stituunt. erat ex oppido Alexia * despectus in campum. cõ
currit; his auxilijs uisis; fit gratulatio inter eos, atq; om-
nium animi ad lætitiam excitantur. itaque, productis co-
pijs, ante oppidum considunt; & proximam fossam* cra-
tibus integunt, atque eggere explent; seque ad eru-
ptionem, atque omnes casus, comparant. Cæsar, omni e-
xercitu ad utramque partem munitionum dispositio, ut, si
usus ueniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equita
tũ ex castris educi, & prœlium committi, iubet. erat ex o-
mnibus castris, quæ summum undique iugum tenebant, de-
spectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ euen-
tum exspectabant. Galli inter equites raros sagitarios, ex-
peditosque leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedenti-
bus auxilio succurrerent; & nostrorum equitũ impetũ su-
stinerent. ab his complures de improuiso uulnerati, prœ-
lio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli con-
fiderent, & nostros premi multitudine uiderent; ex om-
nibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, &
ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore, & ululatu suo-
rum animos confirmabãt. quod in conspectu omnium res
gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat;
utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad
uirtutem excitabat. cum a meridie prope ad Solis occa-
sum

sum dubia uictoria pugnaretur, Germani, una in parte co-
212 fertis turmis, in hostes impetum fecerunt, eosq; * propule-
runt. quibus, in fugam, coniectis, sagittarij circumuenti, in-
terfectiq; sunt. item ex reliquis partibus nostri cedētes us-
que ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dede-
runt. at ij, qui ab Alexia processerant, mœsti, prope ui-
ctoria desperata, se in oppidum receperunt. uno die inter-
misso, Galli; atq; hoc spatio magno cratium, scalarum, har-
pagonum numero effecto, media nocte silētio ex castris e-
gressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore
sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur,
de suo aduentu cognoscere possent; crates proijcere, fun-
dis, sagittis, lapidebus nostros de uallo deturbare, reli-
quaque, quæ ad oppugnationem * pertinent, parant admi
strare. eodē tēpore clamore exaudito, dat tuba signum suis
Vercingetorix, atque ex oppido educit. nostri, ut supe-
rioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad mu-
nitiones accedunt; fundis libralibus, sudibusq;, quas in o-
pere disposuerant, ac glādibus Gallos perterrent. Prospe-
ctu tenebris adempto, multa utrimque uulnera accipiūtur,
complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius,
& C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendū
obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, ijs
auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.
dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudi-
ne telorum proficiebant: posteaquam propius succesſe-
runt; aut se ipsi stimulis inopinantes inducbant; * aut, in
scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo et turribus
traiecti pilis muralibus, interibant. multis undiq; uulneri-
bus acceptis, nulla munitione perrupta, * cum lux appare-
ret, ueriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eru-

ptione

-one circumuenirentur, se ad suos receperunt. at inte-
riores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præ
parata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in
ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse co-
gnouerunt, quam munitionibus appropinquarent: ita, re
infecta, in oppidum reuerterunt. †Bis magno cum de- XVI.
trimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum pe-
ritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitio-
nesque cognoscunt. erat a Septemtrionibus collis, quem
quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti
non potuerant, nostri necessario pene iniquo loco, & leni-
ter decliui castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, &
C. Caninius * Rebilus legati, cum duabus legionibus obti-
nebant. * cognitis per exploratores regionibus, duces ho-
stium L x. millia ex omni numero deligunt earum ciuita-
tum, quæ maximam uirtutis opinionem habebant; quid,
quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt. ad-
eundi tempus definiunt, cum meridies esse uideatur. ijs co-
pijs Vergasillaunum Aruernum, unum ex IV. ducibus, pro-
pinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille, ex castris pri-
ma uigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post
montem se occultauit, militesque ex nocturno labore sese
reficere iussit. cum iam meridies appropinquare uidere-
tur, ad ea castra, quæ supra demonstrauimus, contendit;
eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones
accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœ-
perunt. Vercingetorix, ex arce Alexiæ suos conspicatus,
ex oppido egreditur, e castris longurios, musculos, falces,
reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat, profert. pu-
gnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentan-
tur. quæ minime uisa pars firma esset, huc concurritur.

Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros ualuit clamor qui post tergum pugnantibus exstitit;
213 quod suum periculum * in alia uident uirtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar, idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit; utrisque ad omnia occurrit: unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. * exiguum loci ad declinitatem fastigium, magnum habet momentum. alij tela conijciunt; alij testudine facta, subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt. Agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis; & quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit; & imperat,
214 si sustinere non possit, deductis cohortibus * eruptione pugnaret; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis, propter magni-
215 tudinem munitionum, loca * prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ parauerant conferunt: multitudine telorum
216 ex turribus propugnantes deturbant. * aggere, & cratibus, aditus expediunt, falcibus uallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum alijs VII. Fabium legatum: postremo

mo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit, restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes IV. ex proximo castello educit, equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ uim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio interfit. eius aduentu, ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti consueuerat, turmisque equitum, & cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut * de locis superioribus & decliuibus, ac deuexis, cernebantur; hostes committunt prælium. utrimque clamore sublato, * excipitur rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs 217
rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga uertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux, & princeps Lemouicum occiditur: Vergesillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur. reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum

sitatum, sed communis libertatis causſa demonſtrat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris succedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proiciuntur. reseruatis Aeduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset; ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula, prædæ nomine distribuit. his rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis missi, quæ imperaret se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum; legiones in byberna mittit: captiuorum circiter XX. millia Aeduis, Aruerniſque reddit: T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficiſci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium, & L. Minucium Basilium cum III. Legionibus in Rhemis collocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antiſtium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matiſconæ in Aeduis ad Ararim, rei frumentariæ causſa, collocat: ipse Bibracte hyemare constituit. * His rebus litteris Cæsaris cognitis, Romæ dierum XX. supplicatio indicitur.

* A.

A. HIRTII, vel OPPII, COMMENT. DE BELLO GALLICO,

LIBER IIX.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Nouus Galliæ motus, primum in Biturigibus, mox in Carnutibus, a Cæsare repreſſus.
II. Bellouacorum motus, & leues aliquot equeſtres pugnæ cum Cæsarianis.
III. Bellouacorum, ignibus oppoſitis, fuga, & mox prælium aduerſum, quo dux illorum Corbeus occiſus, & bellum confectum eſt.
IV. Dumnacus dux Andium in Pictonibus, ad ripas Ligeris a Fabio legato ſuperatur.
V. Fabius Carnutos, & ciuitates Armoricas in deditionem recipit. Cõmius Lucterium, & Drapetem in Carducorum finibus vincit.
VI. Cæsar de Gutruato Carnute ſupplicium ſumit. Vxellodunum, cuius incolæ ſiti premebantur, in deditionem recipit.
VII. Drapetis mors. Lucterius capitur. Aquitaniæ, & mox Commij deditio.
IIX. Cæsar, obita citeriore Gallia, in vlteriorem redit, eamque præſidiis firmat, mox, in Italiam reuerſus, de aduerſariorum conſiliis cognoſcit.

COACTVS aſſiduis tuis uocibus, Balbe, cum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ uideretur deprecationem habere; difficillimam rem ſuſcepi: Cæsaris noſtri commentarios rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus, atque inſequentibus eius ſcriptis, contexui; nouiſſimeque imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci, uſque ad exitum non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæsaris. quos utinam qui legent, ſcire poſſint, quam inuitus ſuſce-

perim scribendos ; quo facilius caream stultitiæ , atque arrogantiæ crimine , qui me * medium interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes , nihil tam operose ab alijs esse perfectum , quod non horum elegantia commentariorum superetur : qui sunt editi , ne scientia tantarum * rerum scriptoribus deesset : adeoque probantur omnium iudicio , ut prærepta , non præbita , facultas scriptoribus uideatur. cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum , est admiratio. ceteri enim * quam bene, atque emendate ; nos , etiam quam facile , atque celeriter eos * perfecerit , scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas , atque elegantia summa scribendi , tum uerissima suorum * scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit , ut Alexandrino , atque Africano bello interessem. quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota ; tamen aliter audimus ea , quæ rerum nouitate , aut admiratione nos capiunt ; aliter , quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo , ne cum Cæsare conferar , hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo , quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare cõparari.

Vale.

OMNI Gallia deuicta , Cæsar cum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset , militesque hybernorum quiete reficere a tantis laboribus uellet ; complures eodem tempore ciuitates reuocare belli consilia nunciabãtur , coniurationesque facere. cuius rei uerisimilis caussa afferebatur : quod Gallis omnibus cognitum esset , neque, ulla multitudine in unum locum coacta , resisti posse Romanis ; nec. si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij , aut copiarum habit

habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uindicare in libertatẽ. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur , Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hybernis : ipse , * equitatus 220
præsidio , pridie kal. Ianuarij ab oppido Bibracte proficiscitur , ad legionem XII. quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum. eique adiungit legionem XI. quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis , reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit : qui, cum latos fines, & complura oppida haberent ; unius legionis hybernis non poterant contineri , quin bellum pararent , coniurationesque facerent. repentino aduentu Cæsaris , accidit, quod imparatis * disiectisque fuit necesse , ut , sine timore ullo rura collentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. * namque etiam illud uulgare incursionis signum hostium , quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit , Cæsaris id erat interdicto sublatum : ne aut copia pabuli , frumentique, si longius progredi uellet , deficeret ; aut hostes incendijs terrerentur. multis hominum millibus captis , perterriti Bituriges , qui primum aduentum effugere * potuerant Romanorum , in finitimas ciuitates , aut priuatis hospitijs confisi , aut societate consiliorum , confugerant , frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit ; nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica , salute cogitandi. qua celeritate , & fideles amicos retinebat ; & dubitantes , terrore ad conditiones pacis * adducebat. tali conditione proposita , Bituriges , cum sibi uiderent , clementia Cæsaris reditum

patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse; idem fecerunt. Cæsar militibus, pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, * ducenos sestertios, centurionibus II. millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hyberna remissis, ipse se recepit die XI. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos
163 mittunt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius X. & IIX. dies in hybernis esset commoratus, legiones quartãdecimam, & sextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demõstratum est. ita cum II. legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorũ ducti Carnutes, desertis uicis, oppidisq; quæ tolerandæ hyemis caussa, * constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum * Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, * partim quæ, coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata, milites contegit: equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascũque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec syluarum præsidio tempestatibus * durissi

rissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumq; in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullũ summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II. legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocauit.

† IPSE, cum crebris legationibus Rhemorum certior II. fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq; præstabant, finitimasq; iis ciuitates, duce * Corbeo Bellouaco, & Comio Atrebate exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueßionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios, optime de Rep. meritos * accipere: legionem ex hybernis euocat rursus undecimam; literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueßionum legiones II. quas habebat, adduceret; alteramq; ex duabus a T. Labieno * accersit. ita, quantum hybernorum opportunitas, belliq; ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum * munus intungebat. his copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur; castrisq; in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes, ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant, paucos in ædificiis esse inuentos; atque hos, non qui agrorum incolendorũ caussa remãsissent, (* namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. a quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodq; esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent,

sent, in unum locum conuenisse; itemq; Ambianos, Aue-
221 lercos Caletes, *Velliocasses, Atrebates * locum castris ex-
celsum impedita circumdatum palude delegisse; omnia im-
pedimenta in ulteriores syluas contulisse; complures esse
principes belli auctores, sed multitudinē maxime Corbeo
obtemperare; quod ei summo odio esse nomen populi R.
intellexissent: paucis ante diebus, ex his castris * Comium
discessisse, ad auxilia Germanorum adducenda, quorum &
uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituis-
se autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa
222 plebis * cupiditate * si, ut diceretur, Cæsar cum III. le-
gionibus ueniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore,
ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare
cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco per-
manere, quem delegissent; pabulatione autē, quæ propter
anni tempus cum exigua, tum * disiecta esset, & frumenta-
tione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Roma-
nos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset;
atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ,
longeq; a temeritate barbarorū remota esse iudicaret; om-
nibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes, con-
tempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis
enim uirtutis * ueteranas legiones VII. IIX. & IX.
habebat, summæ spei delectæq; iuuentutis X. quæ octauo
iam * stipendio functa; tamen collatione reliquarum non-
dum eādem uetustatis & uirtutis cœperat opinionem. ita-
que, concilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ,
omnibus expositis, animos multitudinis confirmat; si forte
hostes III. legionum numero posset elicere ad dimican-
dum. agminis ordinem ita constituit; ut legio VII. IIX.
IX. ante omnia iret impedimenta: deinde omnium impedi-
mento

mentorum agmen, (*quod tamen erat mediocre, ut in ex-
peditionibus esse consueuit) cogeret X. ne maioris mul-
titudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depo-
poscissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo, in
conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum
adducit. * quas legiones, repente instructas uelut in acie,
certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad
Cæsarem plena fiduciæ cōsilia perlata; siue certaminis pe-
riculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri con-
silij copias instruunt pro castris, nec loco superiore dece-
dunt. Cæsar etsi dimicare optauerat; tamen admiratus tan-
tam multitudinem hostium, ualle intermissa, magis in alti-
tudinem depressa, quam late patente, castra castris hostiū
confert. hæc imperat, uallo pedum XII. muniri, * loricu- 223
lamq; * pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fōs-
sam duplicem pedum quinum denum lateribus directis de-
primi; turres crebras excitari in altitudinem trium tabu-
latorum, pōtibus traiectis, constratisq; coniungi; quorum
frontes uimineā loricula munirentur, * ut hostis a duplici
propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pon
tibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq;
tela promitteret; alter, * quo * propior hostium uallo col- 224
locatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis
fores, altioresq; turres imposuit. huius munitionis duplex
erat consilium. namque & operum magnitudinem, & ti-
morem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &
cum pabulatum, frumentatumq; longius esset proficiscen-
dum, paruis copiis castra munitione ipsa uidebat posse
defendi. interim crebro, paucis utrinque procurrentibus,
inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam
tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut
Gallorum,

Gallorum, Germanorumq; transibant, acriusq; hostes insequebantur; * aut uicißim hostes eodem transgreßi nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum rarisdisiectusq; ex ædificiis pabulis conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris afferebat; tamẽ stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda * dixeram, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero nõ amplius erant quingentis: * tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæsar, cum animaduerteret hostem complures dies castris, palude, & * loci natura munitis se tenere: neque opugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse; literas ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret; atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se ueniret. ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio * pabulationibus mitit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerunque accidit diuturnitate) Bellouaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, syluestribus locis insidias disponunt; eodemq; equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias deinde circumuentos aggrederentur; cuius mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namque ij, cum repente hostium equites animaduer-

maduertissent, ac numero superiores, paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris prœlij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis, præfecto equitum: qui, cum uix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se uoluerat. instantur, atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe, & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis, stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad uada, transitusq; fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucisq; resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti; perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amißis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent; aut, nonnulli pudore coacti, longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis minimisq; rebus insolentiores, * an aduersis, mediocribusq; timidiores essent. † COMPLVRIBVS diebus ijsdem in castris consumptis, cum proprius accessisse legiones, & C. Trebonium legatũ cognouissent, duces Bellouacorum, ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos quos aut ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, III.

unaque

unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatũ, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, * copijs armatorum castrorum uias instruunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neq; non usque eo legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. * ita, cum paludem impeditã a castris castra diuidere; quæ trãseundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem, pene ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a castris eorum * interciſſum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in summam planiciem iugi peruenit; quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit; aciemq; eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem * conarentur, paullatimq; copias distributas dimittere non auderẽt, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar, XX. cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniri iubet castra. * absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cũ Romanos ad insequendum paratos uiderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent; tale
227 consilium sui recipiendi inierunt. * Fasces, ubi confederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramẽtorum, ac uirgultorum,

gultorũ, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita cõtinens flamma copias omnes repente * a conspectu texit Roma- 228
norum. quod ubi accidit, Barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promouet; & turmas mittit ad insequendum: ipse, ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerãt, uix suorum ipsi priores partes * animad- 229
uerterent, equorum insidias ueriti, liberam facultatem, sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine ullo detrimento millia non amplius X. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidijs equites, peditesq; disponerent; magna detrimẽta Romanis in pabulationibus inferebãt. quod cum crebrius accideret; ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia VI. peditũ delegisse, equitesq; ex omni numero CIↃ. quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum * missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; * equitatumq; qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ; ipse cum legionibus, quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerẽdam non amplius patentẽ in omnes partes passibus CIↃ. syluis

undiqne

undique impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut indagine, munitum, hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio, nostri ad præliandum animo, atque armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei
230 gerendæ existimaret, * primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter * impetum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conueniunt; quod plerunque equestribus præliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum, dispositis turmis, inuicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo præliante, ex syluis. fit magna cõtentione diuersum prælium: quod cum diutius pari marte iniretur; paullatim ex syluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisq; nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones; crebriq; eodem tempore & nostris, & hostibus nuncij afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur; ne, si tardius rem gessissent, uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diuersis fugam quærunt, nequidquã nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant,

luerant ijs ipsis * tenebantur. uicti tamen, * perculsiq; maiore parte amissa, consternati, * quo fors tulerat, confugiũt; partim syluas petitis, partim flumine. qui tamen in fuga a nostris, acriter insequentibus, conficiuntur. * interim cum nulla calamitate uictus Corbeus excederet prælio, syluasq; peteret, haud, muitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime præliando, complures q; uulnerando cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus prælij uestigijs ingressus Cæsar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus x. millibus passuum dicebantur, tamesi flumine impedimum transitum uidebat; tamen exercitu traducto, progreditur. at Bellouaci, reliquiq; ciuitates repente ex fuga paucis, at ue his uulneratis receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerunt, * omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto 231
Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent; concilio repente, cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obsidesque, ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e uestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interisse, uix refugisse nuncios cædis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos; quod Corbeus auctor belli, concitator multitudi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

nis esset interfectus. nunquam enim senatum tantum in ciuitate, illo uiuo, quãtum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore, superiore anno Bellouacos, ceteraſque Galliæ ciuitates, suscepisse bellum: pertinaciſſime hos ex omnibus in sententia perueniſſe, neque ad ſanitatem, reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, cauſſam peccati facillime mortuis delegari: neminem uero tantum pollere, ut, inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responſa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Commio, quem timor * prohibebat, cuiusquam fidei suam committere ſalutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur uocatum, in castra uenturum, ne tentando, cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum misit qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. * ad eam rem delectos idoneos ei tradidit centuriones. cum in colloquium uentum esset, &, ut conuenerat, manum Commij Voluſenus
232 arripuisset; Centurio, * uelut insuetare permotus, celeriter a familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu * gladio caput percuſſit. cum utrimq; gladij districti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumq; conſilium; noſtrorum, quod

quod mortifero uulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, inſidijs cognitis, plura, quam uidebant, extimeſcebãt. quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conſpectum cuiuſquam Romani uenire. † BELLICOSISSIMIS gentibus deuictis, Cæsar, cum uideret nullam iam esse ciuitatem, * quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem, cum legione XI. sibi coniungit; C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV. mittit in diuerſiſſimam partem Galliæ; quod ibi quaſdam ciuitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui * in illis regioni- 233
bus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: * legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad coloIV.
nias ciuium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum * accideret de incurſione barbarorum, ac superiore æstate Tergeſtinis accidisset; quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppreſsi: ipſe ad deuaſtandos, depopulandoſque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in ſuam poteſtatem deſperaſſet; * proximum ſuæ dignitati 234
esse ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio ſuorũ Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos nullum reditũ propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. * cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia cædibus, incendijs, rapinis uaſtaſſet; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum, cum II. legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ uicinitatem

quotidianis exercitatæ bellis cultu, & feritate, non multum a Germanis differebat; neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum, magnam multitudinem hostium conuenisse in fines Pictonum, litteris, nunciisque Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quædam ciuitatis eius defecisset, *ad oppidum Lemouicum contendit. quo cum aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus committere auderet; * castra munito loco posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset; copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum cõuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset* & Romanum, externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, * quod erat ponte, propter magnitudinem, transeundum, copias traduxisset. Fabius, * etsi nondum in conspectum uenerat *hostium, neque se cum Caninio coniunxerat; tamen, doctus ab ijs, qui locorum nouerant naturam, * potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundum

pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum, cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuadunt que Dumnaci agmen: & fugientes, perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit sic paratos, ut confligerent, *atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius præceptis, ut res gereretur, * Q. Titius Varus, præfectus equitum, singularis & animi, & prudentiæ uir suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. *consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine *subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie, superatisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & *cupiditate per se conficiendi prœlij, fortissime contra pedites prœliantur, hostesq; nihil amplius copiarũ accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delẽdi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. cum aliquãdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem; quæ suis esset equitibus inuicem præsidio, cum repente confertæ legiones in conspectum hostium ueniunt. quibus uisis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostiũ, perturbato impedimẽtorum agmine, magno clamore, discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cũ resistentibus fortissime * cõflixerãt, lætitia uictoriæ elati magno undiq; clamore sublato, cedẽtibus circũfusi, quantum equorum uires ad perse-

235

236

quendum,dextraq; ad cedendum ualent,tantum eo prœlio interficiunt. itaq; amplius millibus x ii. aut armatorum, aut eorũ,*qui timore arma proiecerant,interfectis, omnis
V. multitudo capitur impedimentorum. † QVA exfuga, cum constaret,Drapetẽ Senonẽ,(qui,ut primum defecerat Gallia,collectis undiq; perditis hominibus,seruis ad libertatem uocatis,*exsulibus omnium ciuitatũ receptis,latrocinijs,impedimenta,& commeatus Romanorũ interceperat)non amplius hominum millibus exfuga quinque collectis, Prouinciam petere, unaq; consiliũ cum eo Luterium Cadurcum cœpisse,quem in superiore commentario prima defectione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse, cognitum est ; Caninius legatus cum legionibus ii. ad eos persequendos contendit ;ne, detrimento aut timore Prouinciæ,magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur.C.Fabius cũ reliquo exercitu in Carnutes,* re-
237 liquasq; proficiscitur ciuitates,quarum eo prœlio,quod cũ Dumnaco fecerat,copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ ;dato uerospatio, ac tempore,eodem*instigante Dumnaco possent concitari.qua in re summa felicitas,celeritasque in recipiendis ciuitatibus,Fabiũ consequitur.nam Carnutes,qui,sæpe uexati,numquam pacis fecerant mentionẽ, datis obsidibus ueniunt in deditionem ;ceteræque ciuitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij, legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans ,latitansque solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaq; Luterius,cum legiones, Caniniumq; adesse cognoscerent,nec se sine certa pernicie,persequẽte exercitu, putarent

tarent Prouinciæ fines intrare posse;*nec iam liberam uagandi,latrocinandiq;, facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum.ibi, cum Luterius apud suos ciues quõdam,integris rebus,multum potuisset,semperq; auctor nouorum consiliorum , magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum occupat suis, & Drapetis copijs; oppidanosq; sibi coniũgit. quo cum confestim C.Caninius uenisset, animaduerteretq; omnes oppidi partes præruptißimis saxis esse munitas,quo , defendente nullo,tamen armatis adscendere esset difficile ; magna autem impedimenta oppidanorũ uideret; quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina *exceisißimo loco castra fecit; a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod cum animaduerterent oppidani,miserrimaq; Alexiæ memoria solliciti similem casum obsessionis uererentur;maximeq; ex omnibus Luterius,qui fortunæ illius periculum fecerat,moneret, rationem frumentũ esse habendam;constituunt omnium consensu,parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumentum proficisci.eo consilio probato,proxima nocte, ii. millibus armatorum relictis , reliquos ex oppido Drapes, & Luterius educunt: ij paucos dies morati , ex finibus Cadurcorum , qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent , non poterant , magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur ; ne aut

opus effectũ tueri nõ poßit, aut plurimis in locis * infirma disponat præsidia. magna copia frumenti cõparata, * considunt Drapes, & Luterius non longius ab oppido x. millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen iumentorum ad oppidum adduxit. dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter x. syluestribus * angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur renuntiassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati, neminem
238 ex eo numero uiuum capi patiuntur. * profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris * intra millia passuum x. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nunciũ Drapeti perferret. sed, cum experiundo periculum nullum uideret; equitatum omnem, Germanosque pedites summæ uelocitatis omnes ad castra
139 hostium præmittit: * ipse legionem unam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, * ut barbarorum fert consue-
240 tudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa: * at Germanos, equitesque imprudentibus omnibus,

bus, de improuiso * aduolasse, & prælium commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructamq; adduxit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis, uehementissime prœliantur. * confestim omnes cohortes undique impetũ faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiũtur. capitur ipse eo prœlio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pene militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoq; hoste deleto, cuius timore * diuidere præsidia, & munitione oppidanos * circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. uenit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum. † CAESAR interim M. Antonium quæsto- VI.
rem cum cohortibus XV. in Bellouacis reliquit; ne * qua rursus nouorum consiliorum, ad capiendum bellum, facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timentes omniũ animos * consolatione sanat. Cum in Carnutes uenisset, * quorum in ciuitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum; quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat; quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli, * Guturnatum ad supplicium deposcit. qui, etsi ne ciuibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam * maximo militum consensu; qui omnia pericula, & detrimenta belli Guturnato accepta referebant; adeo ut, uerberibus exanimatum corpus, securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent op-

pidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia, non uires sibi defuisse, ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret; neue hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. itaque * Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime ad Caninium contendit. cum contra exspectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis * cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam uallem diuidebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura * prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo descensus: ut, prohibentibus nostris, sine uulneribus, ac periculo uitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittariis, funditoribusq; dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum, unum in
241 locum * conueniebat. * sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea * parte, quæ fere pedum CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. * hoc fonte prohiberi oppida

oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus uideret, non sine magno periculo posse, e regione eius uineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. * oppidani enim loco su- 242
periore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter succedentes ulnerant. * non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore, atque operibus locorum uincere difficultates. * eodem * tem- 243
pore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium, facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum IX. collocatur in eo turris X. tabulatorum, non quidem * quo mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed, * quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum 244
tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora, atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo * siti consumebatur. quo malo perterriti, oppidani cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime præliantur, * ut ab incendio re- 245
stinguendo, dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis & aggere suppressa cõprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquã periculoso genere præ lij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia * fortissimo 246
sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in cõspectu exercitus nostri: magnusq; utrinq; clamor oriebatur: ita, * ut quisq; poterat maxime insignis, quo notior, 247
testatiorq; uirtus eius esset, telis hostiũ flãmæq; se offerebat.

Cæsar,

Cæsar, cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, & simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique iubet tollere. quo facto, perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, *essent ignari: reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, fine prœlij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim
248 restinguunt, partim interscindunt. * cum pertinacius resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis uenæ fontis interciſæ sunt, atque auersæ. * quo facto, repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate factum putarent. itaque, necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, * si tali ratione diuersis in locis plures consilia iniissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, *manus præcidit, uitamq; concessit; quo testatior esset pœ-
VII. na improborum. † DRAPES, quem captum esse a
149 Caninio docui, * siue indignatione & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio, scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se * committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi R. sine dubitatione

ulla uinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prœlium * secundum facit; compluribusq; Treuiris interfectis, & Germanis, * qui nullis aduersus R. 250
auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum, qui * & uirtutis, & generis summam nobilitatem habebat, soluq; ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset; cum 11. legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. quam rem, sicut cetera, celeriter, feliciterq; confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq; ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hyberna deduxit; 1v. legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, * & Q. Tullio Legatis; 11. in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat; 11. in Treuiris ad fines Carnutum posuit; quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; 11. reliquas in Lemouicum fines, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset, bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, * quali quisque animo in Remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxiliis prouinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hybernauitq; Nemetocenæ, ibi cognouit, Comiū

Atrebatem

Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. nam, cum Antonius in hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio * maneret; Comius, qui post illam uulnerationem, quam supra * commemoraui, semper ad omnes motus paratus fuit ciuibus esse consuesset; ne consilia belli quærentibus
251 auctor armorum, duxq; deesset, * parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se, suosq; latrociniis alebat, infestisq; itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius eius equites aggressus, secunda prœlia faciebat. nouissime, cum uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comij cupiditate
252 pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille * autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera, * per fidem interposita, paterentur inulta; conuersoq; equo, se a ceteris * incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, * lanceaq; infesta medium femur eius magnis uiribus traijcit. Præfecto uulnera-
253 to, non dubitant nostri resistere, & * conuersi hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod * ubi malum dux, equi uelocitate euitauit; sic prœlio secundo, graniter ab eo uulne

eo uulneratus præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, fertur in castra. Comius autem, siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, * obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore; ueniam petenti dedit; obsides accepit. † Scio, Cæsarem singulorum IIX.
annorum singulos commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus * L. Lentulo, & C. Marcello Coss. nullas habet Gal- 254
liæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, qui-
bus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent.
pauca scribenda, coniungendaque huic commentario
statui.

Caesar, cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, cõtinere in amicitia ciuitates, nulli spem,
aut caussam dare armorum. nihil enim minus uolebat,
* quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi 255
belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus esset, bellum
aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libẽter sine præ-
senti periculo susciperet. itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera noua * imponendo, defessam tot aduersis prœliis Galliam conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam-
maximis itineribus est profectus; ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonij quæstoris sui * com- 256
mendaret sacerdotij petitionẽ. * contendebat enim gratia,
cũ libenter pro homine sibi coniunctissimo, quẽ paullo ante

præmisse

præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Cæsaris decedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non nimis iustam sibi caussam municipia, & colonias adeundi existimauit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent,
257 * simulq; se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitionem; propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur. L. Lentulũ, & C. Marcellum Coss. creatos,* qui omnem honorem, & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum cum is multo plus gratia, suffragijsq; ualuisset; quod sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis, & colonijs incredibili honore atque amore. tum primum enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarũ, itinerum, locorumq; omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat: hostiæ omnibus locis immolabantur: trieliniis stratis fora, templaq; occupabãtur; ut uel exspectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores; cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset; summa celeritate ad exercitũ Nemetocernam redijt, legionibusq; ex omnibus hybernis ad fines Treuirorũ euocatis, eo profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit; quo maiore cõmendatione conciliaretur ad consulatus petitionẽ. ipse tantum itinerũ faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorũ, propter salubritatem, existimabat. ibi quanquam crebro audiebat,

Labienum

Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententijs patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. cum Cæsaris caussam, dignitatemque defendendam suscepisset; sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris lederet,* &, quoniam Pompeij dominatio, atque arma non minimum terrorem fòro inferrẽt; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: * fòre eo facto liberam, & sui iuris ci- 258
uitatem. neque hoc tantum pollicitus est, * sed etiam per 259
se discessionem facere cœpit, * quod ne fieret, consules, a- 260
micique Pompeij suaserunt; * atque ita rem moderando, 261
discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi, conuenientesque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, cõtra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris prouincijs: sententijsque dictis: discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transijt. quibus non frangebãtur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur; quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare, mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat
* confectam ex delectu prouinciæ, * Cæsari tamquam ex 262
suo numero dedit. Cæsar tamen, * cum de uoluntate aduer- 263

p sario

*lariorum * se spoliari, nemini dubium esset, Cn. Pompeio*
legionem promisit, & ex suo numero x v, quam in Gallia
citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi in eius locum x III.
legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quis
264 *bus præsidijs x v. deducebatur: *ipse exercitum distribuit*
per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus I v. in Bel-
gio collocat; C. Fabium, cum totidem in Aeduos deducit.
sic enim, existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ,
*quorum maxima uirtus; * & Aedui, quorum auctoritas*
summa esset, exercitibus cõtinerentur. Ipse in Italiam pro-
fectus est. quo cum uenisset, cognouit, per C. Marcellum
consulem legiones II. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent
ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in
Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium
quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar om-
nia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur
iure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI,

*

LIBER I.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Metus in urbe ob decretum Senatus; urante certam diem Cæsar exercitum dimittat.
II. Populus ex S. C. ad arma vocatur: qua de causa Tribuni pl. ad Cæsarem confugiunt: Cæsar suorum animos confirmat.

III. Consulum & Pompei ad Cæsarem, & vicissim huius ad illos, de communi otio mandata.
IV. Cæsar, complurib. aliis urbibus occupatis, terrorem ciuitati affert. Consules, & plerique magistratus Capuam profugiunt.
V. Cæsar, Corfinio potitus, senatores, senatorumque filios incolumes dimittit, milites sibi adiungit.
VI. Pompeius Brundusio, Cæsaris oppugnatione territus, in Africam profugit.
VII. Cæsar, occupata per suos Sardinia & Sicilia, Romæ in senatu de pace, & mittendis ad Pompeium legatis, agit.
VIII. Cæsar Massiliam oppugnare instituit; eique negotio Trebonium legatum præficit.
IX. Cæsaris in Hispaniam profectio; & anceps prælium legatorum Cæsaris cum Afranio, Pompei legato, ad Ilerdam.
X. Cæsaris ad idem oppidum varius certamen cum eodem Afranio.
XI. Gallorum aliquot adversa simile prælia cum Afranianis: & Cæsaris in annona sublevanda industria.
XII. Navale prælium ad Massiliam feliciter a Cæsarianis administratũ.
XIII. Afranij in Celtiberiam discessus, & Cæsaris, in suis transiectorum traducendis, virtus.
XIV. Vtriusque exercitus, ad Iberum occupandum, iter; & Cæsaris in antecedendo, celeritas.
XV. Cæsar suos a pugnando, Petreius suos a desistendo comprimit.
XVI. Cæsar, ipse deditionis, prudenter suos a prælio continet.
XVII. Afranius, & Petreius venia a Cæsare impetrata, & Hispaniam, & suum exercitum dimittunt.

LITTERIS *a Fabio C. Cæsaris Consulibus I. redditis, ægre ab ijs impetratum est, summa tribunorũ pl. contentione, ut in senatu recitarentur. ut uerò ex litteris ad Senatum referretur, impetrari non potuit. *Referunt consules de rep. in 265
ciuitate. L. Lentulus consul senatui, reique pub. se non defuturum pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtẽperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur,

Universidad de Deusto Biblioteca

ſtetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium ſi poſtea uelit, imploraturum. * Hæc Scipionis oratio, quod
266 ſenatus in urbe habebatur, * Pompeiusque aberat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. dixerat aliquis leniorem ſententiam, ut primo M. Marcellus, ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de * rep. ad ſenatum referri, quam delectus totaꝫ Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tuto, & libere ſenatus, quæ uellet decernere auderet, ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur; ne qua eſſet armorum cauſſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo 11. legionibus, ne ad eius periculum reſeruare, & retinere eas ad urbem Pompeius uidereturut M. Rufus, qui ſententiam Calidij, paucis fere mutatis uerbis ſequebatur. ij omnes, conuicio L. Lentuli conſulis correpti exigitabantur. Lentulus ſententiam Calidij pronunciaturum ſe omnino negauit. Marcellus, perterritus cõuicijs, a ſua ſententia diſceßit. ſic uocibus conſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorũ Pompeij plerique compulſi, inuiti, & coacti Scipionis ſententiam ſequuntur; Vti ante certam diem Cæſar exercitũ dimittat; ſi nõ faciat, eum aduerſus remp. facturum uideri. * Intercedit M. Antonius, Q. Caßius, tribuni pl. Refertur conſeſtim de interceßione tribunorum. dicuntur ſententiæ graues. ut quiſque acerbiſſime, crudeliſſimeque dixit, ita quammaxime ab inimicis Cæſaris collaudatur. miſſo ad ueſperum ſenatu, omnes, qui ſunt eius ordinis a Pompeio
267 euocantur. * laudat Pompeius, atque in poſterum confirmat: ſegniores caſtigat, atque incitat. multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus * ſpe præmiorum, atque ordinum euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ a Cæſare, * accerſuntur. * Completur urbs. ad

ius comitiorum tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici conſulum, neceſſarij Pompeij, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Cæſare gerebant, coguntur in ſenatum: quorum uocibus, & concurſu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; pleriſque uero poteſtas libere decernendi eripitur. pollicetur L. Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem, item L. Roſcius prætor; qui de his rebus eum docerant. VI. dies ad * eam rem conficiendam ſpatij poſtulant. dicuntur etiam a nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem ſenatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur; omnibuſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & * dolor repulſæ: Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur; ſeque alterum fore Sullã, inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat: Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atque exercituum impellit; quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur, ſimul iudiciorum * metus, adulatio, * atque oſtentatio ſui, & po- 268
tentium, qui in repub. iudicijſque tum plurimum pollebant. ipſe Pompeius, ab inimicis Cæſaris incitatus, quod * neminem dignitate ſecum exæquari uolebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; * quorum ipſe maximam partem illo af- 269
finitatis tempore adiunxerat Cæſari: ſimul infamia II. legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæque ad ſuam potentiam, dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. † His de cauſſis aguntur omnia II.
* raptim, atque turbate; neque docendi Cæſaris, propinquis eius ſpatium datur; nec tribunis pl. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris * intereceßionem retinen-

di,*quod L.Sulla reliquerat,facultas tribuitur;sed de sua
salute die VII.cogitare coguntur;quod illi turbulentissimi
superioribus temporibus tribunipl.*IIX.denique mense
suarum actionum respicere,ac timere cõsueuerant.decur-
ritur ad illud extremum,atque ultimum S.C.quo nisi pe-
ne in ipso urbis incendio,atque desperatione omnium sa-
lutis*latorum audacia numquam ante discessum est;dent
270 operam consules,praetores,tribuni pl.*quique*consulares
sunt ad urbem,ne quid resp.detrimenti capiat.Haec S.C.
perscribuntur ad VII.id.Ianuarij.itaque*V primis diebus,
quibus haberi senatus potuit,qua ex die consulatum iniit
Lentulus,biduo excepto comitiali,& de imperio Caesaris,
& de amplissimis uiris tribunis pl.grauissime acerbissime-
que decernitur.profugiunt statim ex urbe tribuni pl.sese-
que ad Caesarem cõferunt.is eo tempore erat Rauennae,ex
spectabatq;suis*lenissimis postulatis responsa si qua homi-
num aequitate res ad otium deduci posset.Proximis diebus
habetur senatus extra urbem.Pompeius eadẽ illa,quae per
Scipionem ostenderat,agit.senatus uirtutem,constantiam-
que collaudat;copias suas exponit;legiones habere se-
se paratas X.praeterea cognitũ cõpertũq;sibi,alieno esse a-
nimo in Caesarẽ milites,neq;ijs posse persuaderi,uti eum
defendãt,*aut sequantur.Statim de reliquis rebus ad sena-
tũ refertur,totaut Italia delectus habeatur;*Faustus Sul-
271 la propraet.in*Mauritaniam mittatur,pecunia uti ex
aerario Pompeio detur.Refertur etiam de Rege Iuba,ut
socius sit,atque amicus.*Marcellus uero passurũse in pra-
sentia negat:de Fausto impedit Philippus tribunus pl.de
reliquis rebus S.C.perscribuntur,*prouinciae priuatis de-
cernũtur,duae cõsulares,reliquae praetoriae.*Scipioni obue
272 nit Syria,L.Domitio Gallia.*Philippus,& Marcellus pri-
uato

uato consilio praetereuntur,neque eorũ sortes deijciuntur.
in reliquas prouincias praetores mittuntur,neque exspe-
ctant,quod superioribus annis acciderat,ut de eorum im-
perio* ad populum referatur;*paludatique,uotis nun- 273
cupatis,exeunt.Consules,quod ante id tempus acciderat
nunquam,ex urbe proficiscuntur;lictoresque habent in
urbe,ex Capitolio priuati,contra omnia uetustatis exem-
pla.totaItalia delectus habentur,arma imperantur;pecu-
niae a municipijs exiguntur,& e fanis tolluntur;omnia di-
uina,& humana iura permiscentur.Quibus rebus cogni-
tis,Caesar apud milites concionatur:omniũ temporum in-
iurias inimicorum in se commemorat;a quibus*deductum
& deprauatum Pompeium queritur,inuidia,atque ob-
trectatione laudis suae,cuius ipse honori,& dignitati sem-
per fauerit,adiutorque fuerit.nouum in rep.introductum
exemplum queritur,ut tribunicia intercessio armis nota-
retur,atque opprimeretur;*quae superioribus annis ar- 274
mis esset restituta:Sullam,nudata omnibus rebus tribu-
nicia potestate,tamen intercessionem liberam reliquisse;
Pompeiũ,*qui amissam restituisse uideatur,*bona etiam, 275
quae ante habuerat,ademisse:quotiescumque sit decretum,
darent magistratus operam,ne quid resp.detrimenti capa-
ret;qua uoce,& quo S.C.populus R.ad arma sit uo-
catus:factum in pernicijosis legibus,in ui tribunicia,in se-
cessione populi,tẽplis,locisq;editioribus occupatis:atque
haec superioris aetatis exẽpla expiata Saturnini,atq;Grac-
chorum casibus docet;quarum rerum illo tempore nihil fa-
ctum,ne cogitatum quidem;nulla lex promulgata;non cum
populo agi coeptum;nulla secessio facta.hortatur,cuius im-
peratoris ductu IX.annis remp.felicissime gesserint,plurimaque praelia secunda fecerint,omnem Galliam,Germa-

niāq; pacauerint; ut eius existimationem, & gratiam tamq; ab inimicis defendat. Conclamant legionis XIII. quæ* aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nōdū conuerāt) sese paratos esse imperatoris sui tribunorūq; pl. iniurias defendere. † COGNITIS militū in Iunonte, Ariminū cum ea legione proficiscitur; ibiq;* tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. EO L.* Cæsar adolescēs uenit; *cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone cōfecto, cuius rei caussa uenerat, habere se a Pompeio ad eū priuati officij mādata demonstrat; uelle Pompeium, se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reip. caussa egerit, in suam contumeliam uertat: semper se reipub. commoda priuatis
276 *necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere sese sentiret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque eisdē de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil adleuandas iniurias pertinere uidebantur; tamen idoneos nactus homines per quos ea, quæ uellet ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias tollere. atque omnem Ita-
277 liam metu liberare possent: *sibi semper reip. primā fuisse dignitatem, nihilque potiorem: *doluisse se, quod populi R. beneficiū sibi per cōtumeliā ab inimicis extorqueretur, ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur; cuius absentis rationē haberi proximis comitijs populus iussisset; tamen hanc honoris iacturam sui reip. caussa æquo animo

animo tulisse, cum litteras ad senatum misserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetrauisse. tota Italia delectus haberi; retineri legiones II. quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ; ciuitatem esse in armis. quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia 278
pati reip. caussa: * proficiscatur Pompeius in suas prouincias; *ipsi exercitus dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur; libera comitia, atque omnis resp. senatui populoque R. permittatur. hæc quo facilius, certiusq; cōditionibus fiāt, & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere; sore, uti per colloquia omnes cōtrouersiæ componantur. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit ibiq; Consules, Pompeiumque inuenit, postulata Cæsaris renunciat. Illi, re deliberata, respondent, scriptaque ad eū mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarē facturum, quæ polliceretur, non intermissuros consules, Pompeiumque delectus. Erat iniqua condicio, postulare, ut Cæsar Ariminо excederet, atque in prouinciam reuerteretur, ipsum ex prouincias, & *legiones alienas tenere, exercitum Cæsaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciā iturum, neq; ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus nō esset, nulla tamē mēdacij religione obstrictus uideretur. tempus uero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationē afferebat. † ITAQ; ab Arimino M. Anto-IV.
nium *cū cohortibus X. Arretiū mittit: *ipse Arimini reū

11. legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, * Tignium, Thermum prætorem cohortibus v. tenere, oppidum munire, omniumque esse Tigniorum optimam erga se voluntatem; Curionem cum 111. cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffisus municipij uoluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio, omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum uoluntatibus Cæsar, cohortes legionis x 111. ex præsidijs deducit, Auximumque profi-
280 ciscitur; quod oppidum * Attius, cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicij rem non esse; neque se, neq; reliquos municipes, pati posse, C. Cæsarem, imperatorem, bene de rep. meritum, tantis rebus gestis, oppido, mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. huc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: * commissoq; prælio, deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perueniunt, atq; una cum ijs deprehensus L. Pupius, primipili centurio adducitur; qui hunc eundem ordinẽ in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seq; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendũ

era

erarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamque adesse eius equites falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. * Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat; quas a Cæsare acceptas in Apulia, hybernorũ caussa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur; nihil citra Capuam iutum esse omnibus uidetur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ custodiæ caussa distribuit. * Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt; quæque imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio x 11. Cæsarem consequitur. cũ his 11. Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther x. cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis incidit in * Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominũ caussa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item

ex

ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex
281 delectibus Pompeianis; in ijs Camerino * fugientem Vcilem Hirrum, cum VI. cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis XIIII. efficit: cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremque adesse cum legionibus III. nunciat. Domitius per se circiter XX. cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar, conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ caussa moratus, Corfinium contendit eo cum uenisset, cohortes V. præmissæ a Domitio, ex oppido pontem fluminis interrumpebãt, * qui erat ab oppido millia passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus traductis ad oppidũ constitit, iuxtaq; murũ
V. castra posuit. † RE cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cũ literis mittit, qui petant, atque orent, ut sibi subueniat; Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustijs facile interciudi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX. magnũq; numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse uenturum. interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit; certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in concione agros ex suis
282 possessionibus pollicetur, * quaterna in singulos iugera, & prorata parte centurionibus, euocatisque. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII. millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ uellet,

uellet, sed a Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII. cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionibus III. cohortibus V. Sulmonenses simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt; * uniuersique & oppidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius, & Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Attio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. * Cæsar III. primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. eo triduo legio III. ad eum uenit, cohortesque ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesque a rege Norico circiter CCC quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. ijs castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum uallo, castellisq; * circummunire instituit. cuius operis 283
maxima parte effecta, eodem fere tempore nũncij ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio uenturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse * arcano cum 284
paucis familiaribus suis colloquitur, consiliũq; fugæ capere constituit. Cum nullus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidantius, timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis * consulendi caussa secreto, præter consuetudinem, colloqueretur, concilia, conuentusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse;

neque

neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima uespera secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centuriones que, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se a Cæsare, opera, munitionesque prope esse perfectas, ducem suum Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere, debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima uideretur, occupant, tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare, conarentur. post paulo tamen, internuncijs utroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæque imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum opido potiri, cohortesque ad se in castra traducere, ne quas aut largitionibus, *aut animi confirmatione, aut falsis nunc ijs commutatio fieret uoluntatis, quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent, tamen, ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui uenerant collaudat, atque in oppidum dimittit: portas, murosque asseruari iubet: ipse ijs operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetu

suetudo, sed perpetuis uigilijs, stationibusque, ut contingant inter se, * atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. * neque * eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. * tanta erat summa rerum exspectatio, * ut nullus in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis, accideret, qui quesque euentus exciperet. quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro *cum uigilijs, custodibusque nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur, neq; ab eo prius Domitiani milites discedũt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo * de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat, ueteremque amicitiam commemorat, Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se non maleficij causa ex prouincia egressum, * sed uti se a contumelijs inimicorum defenderet, ut * tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret, ut se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesq; Romanos

285

286

287

manos ad se produci iubet, erant *senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lẽtulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitij alijque complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos, a contumelijs militum, conuicijsque prohibet: pauca apud eos locutus, *quod sibi a parte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs; dimittit omnes incolumes. ius sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab duumuiris Corfiniẽsibus, Domitio reddit; ne continentior in uita hominum, quam in pecunia, fuisse uideatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet: iustumq; iter conficit. VII. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum,
289 *Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit.

VI. †POMPEIVS ijs rebus cognitis, quæ erant ad Corfiniũ gestæ, Luceria proficiscitur Canusiũ, atque inde Brundisium: copias undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex ijs circiter CCC. equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI. profugit: Rutilius Lupus prætor Tarracina cum III. quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt, reducitur ad eum * deprehensus ex itinere * Cn. Magius Cemona, præfectus fabrum Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis; quoniam

niam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque *ad eum Brundusium sit uenturus, *interesse reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui, *neque uero idem 290
perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusiam cum legionibus VI. peruenit. *ueteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules * Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus; Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus XX. neque certum inueniri poterat, obtinendine caussa Brundusij, ibi remansisset quo facilius omne Hadriaticum mare *extremis Italiæ partibus, regionibusque Græciæ in potestate haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia nauium ibi restitisset: ueritusque, ne Italiam ille dimittendum non existimaret, exitus, administrationesque Brundusini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustißimæ, portus, molem, atque aggerem ab utraque parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare uadosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquo uersus pedum XXX. e regione molis collocabat. has quatternis anchoris ex quattuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere cõtegebat. ne aditus atque incursus ad defendendũ impediretur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaq; earũ turres binorũ tabulatorũ excitabat; quo commodius ab impetu nauium, incendijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius

naues magnas onerarias, quas in portu Brunduſino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, eaſque multis tormentis, & omni genere telorum cõpletas, ad opera Cæſaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. ſic quotidie utrimque eminus
292 fundis, ſagittis, * reliquiſque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret. ac, tametſi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti, atque ea res ſæpe tentata, etſi impetus eius, conſiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum familiarem, neceſſariumque Scribonij Libonis mittit ad eum colloquij cauſſa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur poſtulat: magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque exiſtimationis ad Libonem peruenturam, ſi illo auctore, atque agente, ab armis ſit diſceſſum. Libo a colloquio Caninij digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur: paullo poſt renun-
292 ciat, quod conſules abſint, * nihil ſine illis de compoſitione agi poſſe. ita ſæpius rem fruſtra tentatam, Cæſar aliquando dimittendam ſibi iudicabat, & de bello agendum. Prope dimidia parte operis a Cæſare effecta, diebuſque in ea re conſumptis IX. naues a conſulibus Dyrrhachio remiſſa, quæ priorem partem exercitus eo deportauerant. Brunduſium reuertuntur. Pompeius ſiue operibus Cæſaris permotus, ſiue etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionem * parare incipit: &, quo facilius impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites

milites oppidum irrumperent, portas obſtruit, uicos plateaſque inædificat, foſſas tranſuerſas uijs perducit, atque ibi ſudes, ſtipiteſque præacutos defigit; hæc leuibus cratibus, terraque inæquat. aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præſepit. his paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet; expeditos autem ex euocatis ſagittarijs, funditoribuſque raros in muro, turribuſque diſponit; hos certo ſigno * reuocare conſtituit, cum omnes milites naues conſcendiſſent; atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brunduſini, Pompeianorum militum iniurijs atque ipſius Pompeij contumelijs permoti, Cæſaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeij profectione, concurſantibus illis, atque in ea re occupatis, * uulgo ex tectis ignibus ſignificabant. per quos res cognita, Cæſar ſcalas parari, militeſque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. qui erant in muro cuſtodiæ cauſſa collocati, eo ſigno quod conuenerat, reuocantur, notiſque itineribus ad naues decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros adſcendunt; ſed, moniti a Brunduſinis, ut uallum cæcum, foſſaſque caueant, ſubſiſtunt; & longo itinere ab ijs circumducti, ad portum perueniũt, duaſque naues cum militibus quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis, lintribuſque deprehendunt; * deprehenſaſque excipiunt. † CAESAR, VII.
etſi ad ſpem conficiendi negotij * maxime probabat, coa- 293
ctis nauibus mare tranſire, & Pompeium ſequi, priusquã ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei eius moram, temporiſque * longinquitatem timebat; quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longin-

quioribus regionibus Galliæ, Picenique, & a freto naues essent exspectandæ: sed id, propter anni tempus, longum, atque impeditum uidebatur. interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamque tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brunduſiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cũ legionibus III. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam * eijciunt. ille perterritus, quod omnem prouinciam * consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, *nouas ciuitatibus imperabat. hæc magno studio *agebat. in Lucanis, Brutijsque, per legatos suos, ciuium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, se se proiectum, ac proditum a Cn. Pompeio; * qui, omnibus rebus imparatißimus, non necessarium bellum suscepisset; &, ab se, reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus, ex prouincia fugit. * Nacti uacuas ab imperijs prouincias Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, cum in Africam uenisset, inuen

inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amißis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte uacuam occupauerat; delectuque habito, II. legiones effecerat; hominum, & locorum notitia, & usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda; quod, paucis ante annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic * uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu, 294
atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur; sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab * x. tribunis pl. contradicentibus inimicis, Catone uero accerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: * quisi improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium, exercitusque dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem, & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. conditiones a se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat ut remp. su-

scipiant, atque una secum administrent: sin timore defugiant, * illi se oneri non defuturum, & per se remp. administraturum. * Legatos ad Pompeium, de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, Ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent,
295 significari: tenuis, atque infirmi hæc animi uideri *: se *uero, ut operibus ante studuerit, sic iustitia, & æquitate uelle superare. Probat rem senatus, de mittendis legatis sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa, pro se quisque id munus legationis recusabat: Pompeius enim discedes ab urbe in *senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. *subijcitur etiam L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæsaris, quibanc re distrahat; reliquasq; res, quascu-
IIX. que agere instituerit, impediat. † Cvivs cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. quo cum uenisset; cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinij captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occu-
296 pandum Maßiliam nauibus auctuarijs VII. *quas *in Sicilia, & Sardinia a priuatis coactas seruis; * libertis, colonis suis compleuerat: præmissos etiam legatos Maßilienses domum, nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos, memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maßilienses portas Cæsari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui in eo

in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Maßiliam incolebant, ad se uocauerant; frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem conuexerat; armorum officinas in urbe instituerant; muros, classem, & portas refecerant. Euocat ad se Cæsar Maßiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Maßiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis uoluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes, pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; * atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse uirium, discernere, utra pars iustiorem habeat caussam: principes uero esse earum partium, Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos ciuitatis; quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, & Iluorum publice ijs concesserit; alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portubus, recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maßiliam peruenit; atque, ab ijs receptus, urbi præficitur. * summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: *parum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones III. Maßiliam adducit: turres, uineasque ad oppugnationem urbis

agere. naues longas Arelate numero XII. facere instituit. quibus effectis, armatisque diebus XXX. a qua die materia cæsa est, adductisque Maßiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maßiliæ relin-

IX. quit. † DVM hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III. quas Narbone, circumque ea loca, hyemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, minimisque itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratū est, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam II. legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur, Varro cum ijs quas habebat legionibus omnem ulteriorē Hispaniā tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitania a Petreio; *Celtiberis Cantabris, barbarisq; omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranij III. Petreij II. præterea scutatæ citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX. equitum utriusque prouinciæ circiter V. millia. Cæsar legiones in Hispa-

Hispaniam præmiserat, * ad VI. millia auxilia peditum, equitum III. millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, * quem * ipse petiuerat; nominatim ex omnibus ciuitatibus: nobilissimo, & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis * homines ex Aquitanis, montanisq;, qui Galliam prouinciam attingunt. * Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturum. simul a tribunis mil. centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris, nunciisq; tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes mil lia passuum IV. * his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroq; inter se equestribus prœliis contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus * præsidio proprio legiones Fabianæ II. flumen transissent; impedimentaq; & omnis equitatus sequeretur, * subito ui iumentorum, & aquæ ma-

298

299

gnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum intercluſa. quo cognito a Petrejo, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ flumine ferebantur; * celeriter ponte Afranius, quem oppido, castrisq; coniunctum habebat, legiones IV. equitatumq; omnem traiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq; aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri pos-

set. ita congressus, impari numero magnos impetus legionum equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II. legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat; suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ, ad nostros opprimendos, uterentur. quarum aduentu prœlium dirimitur, ac suas utrasque * legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC. quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pene erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorũ natura, ponti, castrisq; præsidio VI. cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij consistit, & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnãdi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit; & in medio colle sub castris constituit. Cæsar, ubi cognouit, per Afranium stare, quo minus prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD. castra facere constituit: & ne, in opere faciendo, milites repẽtino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit; quod eminere, & procul uideri necesse erat; sed a fronte castrorum contra hostem pedum XV. fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio, castra muniri. sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones * reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquieseit. postero die omnem exercitum intra fossam cõtinet: & quod longius erat agger petendus, in præ-

sentia

sentia similem rationem operis instituit: singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusq;, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prœlio lacessunt. neque iccirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III. & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar uallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. *† ERAT inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petreius, atque Afranius habebãt, planicies circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset; ab oppido, & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se intercluſurum aduersarios confidebat. hoc sperans, legiones III. ex castris educit; acieq; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter, quæ instatione pro castris erant Afranij cohortes breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prœlio, & quod prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, * atque aliis summissis præsidiis terga uertere, seq; ad signa * legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersique pugnarent; si premerentur, pedẽ referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq; barbaris genere quodam

pugnæ

X.

pugnæ assuefacti, quod fere fit quibus quisque in locis miles inueterauerit, * uti multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc * tum ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui caussa eum locum, quem cœperant, dimitti censuerant oportere. * itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos, legionem IX. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem supprimit. rursusq; terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temere insecuti * fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem in quo erat oppidum positum, succedunt. hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab * oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuum circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atque omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ,

lis copiæ, atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. * hoc cum esset modo pugnatum continenter horis V. nostriq; grauius a multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt; paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt, summotis sub murum cohortibus, ac, nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. in uario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. * Fulginius primus hastatus legionis XIV. qui, propter eximiam uirtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. uulneratur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum, centuriones IV. milites amplius CC. sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur; quominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumq; tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coëgissent; nostri autem, * quod, iniquo loco, atque impari congressi numero essent; quod V. horis prœlium sustinuissent; quod montem gladiis districtis adscendissent; quod ex loco superiore terga uertere aduersarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. illi eum tumulum,

pro

pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas
* cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nix * profluit, * ac
302 summas ripas fluminis superauit; pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium xxx. neutrum horum trāsiri poterat; necessarioq; omnes his angustiis continebantur: neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant, intercluſi fluminibus, reuerti; * neque maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq; ueniebant, in castra
303 peruenire poterant. * tempus erat difficillimum; quo * neque frumenta in hybernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pene omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causſa progressi, hos leuis armaturæ * Lusitani, peritiq; earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur; quibus erat procliue, tranare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium

nium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela uitare.

† NVNCIATVR Afranio, magnos comitatus, * qui XI-
iter habebant ad Cæsarem, adflumen constitisse. uenerant 304
eo sagittarij ex Rhemis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter VI. cum seruis, liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium certum; cum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, * usi superiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filij, & equestris ordinis: erant legationes ciuitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq;, ante missis equitibus aggreditur. * celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumq; committūt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, se se in montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora

superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter C. equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus. his * tamen omnibus * incommodis annona creuit: quæ fere res inopia nõ solum præsentis, sed etiã futuri temporis timore ingraescere consueuit. * iamque ad denarios L. in singulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Cæsar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam quibus poterat subsidiis tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq;, & eorum amici pleniora etiã, atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat: ut pene bellum confectum uideretur. Quibus litteris, nunciisq; Romam perlatis, * magni domum 305
concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alij ut principes talem nuncium attulisse; alij, ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustiis res esset, atque omnes uiæ ab * Afranianis militibus, equitibusq; obsiderentur; nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. * carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium uiminibus contextum coriis integebatur, has perfectas, carris iunctis deuehit noctu millia passuum a castris XXII. militesq; his nauibus flumen

flumen transportat; continentemq; ripæ collem improuiso occupat. hunc celeriter, prius quam ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionem postea * traducit, atque ex 306
utraque parte * pontem instítutum perficit biduo. ita * cõmeatus eosq; qui frumẽti caussa processerãt; tuto ad se recipit, & rem frumentariã expedire incipit. Eodem die equitũ magnã partẽ flumen traiecit: qui, inopinãtes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusq; * cetratis subsidio missis, scienter in duas partes se 307
se distribuunt: alij * ut prædæ subsidio sint; alij, ut uenientibus resistant, atque eos propellant: unamq; cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciẽ procurrerat, seclusam a reliquis circumueniunt, atque interficiunt, incolumesq; cum magna præda eodẽ ponte in castra reuertuntur. †DVM XII.
hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitij consilio, naues longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI tectæ. multa his minora nauigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs, pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorum-

que telorum, se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt; cum Maßilienſibus confligunt. pugnatum utrimque est fortißime, atque acerrime: neque multum Albici nostris uirtute cedebant, * homines asperi, & Montani, & exercitati in armis: atque ij, modo digreßi a Maßilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant, paſtoresque indomiti, spe libertatis excitati sub oculis * Domitij suam probare operam studebant. ipsi Maßilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, * quod licebat, latiore spatio producta longius acie, circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, * atque artificijs ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, * quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis; tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues trascendebant; & *, magno numero Albicorum, & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maßilienſium cum ijs, quæ sunt captæ, * intereunt IX.* Hoc primum

XIII. Cæsari ad Ilerdam nunciatur. † SIMVL, perfecto ponte

ponte, celeriter fortuna mutatur: illi, perterriti uirtute equitum minus libere, minus audacter uagabantur. * alias, non longo ab castris progreßi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu custodias stationesque equitum uitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis, fugiebant: * postremo etiam plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseq; imperata facturos pollicẽtur. hos Tarraconenses, & * Lacetani, & Auſetani, & paucis post diebus * Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent. pollicentur; atque omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione trãsfert. magna celeriter * fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis v. ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum x x x. in altitudinem, complures facere instituit, * quibus parte aliqua Sicoris auerteret, ua dũque in eo flumine efficeret. his pene effectis, magnum intimorem Afranius, Petreiusque perueniunt, ne * omnino frumento, pabuloque intercluderẽtur; quod multum Cæsar equitatu ualebat. itaque constituunt * ipsi locis excedere,

& in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, que superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atque imperium absentis timebāt: quæ in amicitia manserāt Pompeij, magnis affectæ beneficijs, eum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant; * & suis in locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquirere, & *Octogesam adduci iubent. id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat xx. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionesque II. flumen Sicorim traducunt, castraque muniunt uallo pedum XII. quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere, in flumine auertendo, huc iam* adduxerat rem ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore, exstarent; ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, II. auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. equites, ab eo missi, flumen transeunt; & cum de tertia

tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt; & magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio, nouissimos illorum premi uehementer, *ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi; alias inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conuersos insequi: totis uero castris milites *circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese, posse, & audere ea transire flumen, qua traductus esset equitatus. quorum studio & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ* magnitudinis flumini exercitum obijcere; conandum tamen, atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero iumentorum in flumine supra, atque infra constituta, traducit exercitum. pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur; interijt tamen nemo. traducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium VI. ad iter addito ad uadum circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos, qui de tertia uigilia exissent, ante horā diei nonam consequerentur. †Quos ubi Afranius procul uisos, cum Petreio XIV. conspexit, noua re perterritus locis superioribus constitit,

aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne
desessum prœlio obijciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt (siberant enim montes, atque a millibus passuum v. itinera difficilia, atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant; ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidijsq; in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias traducerent; *quod fuit illis cauendum, atque omni ratione efficiendum) &, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte * ijs, qui aquandi caussa, longius a castris processerant, ab equitibus correptis, sit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, ueriti, ne noctu impediti, sub onere consligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter suppriment, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. *Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat, uterque idem suis renunciat, v. millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij. Disputatur in *concilio a Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias ueniri, *quam sentiretur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, *argumenti sumebãt

314

loco

loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris atque omnia loca, atque itinera obsideri; nocturnaq; prœlia esse uitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quam religioni consulere cõsueuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum *præsentia afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio cõtineri soleant. quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi, aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc * uincit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. *namque itinera, quæ ad Iberum, 315
atq; Octogesam pertinebant, castris ostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis * prærupta iter impediebant: ut arma per manus necessario traderentur, militesque inermes, subleuatique alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites uiscendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumelioseq; uocibus *prosequebantur, *nos 316
necessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter a proposito diuersum, contrariamque in partem iri uidebatur. Duces uero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisque ad iter profectos uidebant; ut, non posse diutius inopiam sustinere confiderent. sed, ubi paull atim

retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, iamque primos ſuperare regionem caſtrorum animaduerterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, ſtatim caſtris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atq; omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere, contendũt. Erat in celeritate omne *poſitum certamẽ, utri prius anguſtias, monteſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris uiarum difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, ut, ſi priores, montes quos petebant attigiſſent, ipſi periculum uitarent; impedimenta totius exercitus, cohorteſque, in caſtris relictas ſeruare non poſſent; quibus intercluſis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. conſecit prior iter Cæſar, atque ex magnis rupibus nactus planiciem in hac contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, cum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem uideret, collem quendam nactus ibi conſtitit. ex eo loco I V. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium *excelſiſſimus, mittit. hunc magno curſu *concitatos iubet occupare; eo conſilio, uti ipſe eodem omnibus copijs contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogeſam perueniret. hunc cum obliquo itinere cetrati peterent; conſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum uim cetrati ſuſtinere potuerunt; omneſque ab his circumuenti in conſpectu utriuſque exer-
XV. citus interficiuntur. †ERAT occaſio bene gerendæ rei. neq; uero id Cæſarem fugiebat, tãto ſub oculis accepto detrimẽto, perterritũ exercitũ ſuſtinere non poſſe præſertim circũdatũ undiq; equitatu, cũ in loco æquo atq; aperto, confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunicij mil. ne dubitaret prœlium committere, omnium eſſe militum paratiſſimos animos; Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubueniſſent; quod de colle non recederent; quod uix equitum incurſus ſuſtinerent, collatiſq; in unum locum ſignis, conferti neque ordines, neque ſigna ſeruarent: quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eam ſpem uenerat, ſe ſine pugna & ſine uulnere ſuorum rem conficere poſſe; quod re frumentaria aduerſarios intercluſiſſet. Cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex ſuis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim cum non minus eſſet, imperatoris conſilio ſuperare, quam gladio. mouebatur etiam miſericordia ciuium, quos interficiendos uidebat: quibus ſaluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. *hoc conſilium Cæſaris 317
plerique non probabatur: milites uero palam inter ſe loquebantur; Quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet Cæſar, ſeſe non eſſe pugnaturos. ille in ſua ſententia perſeuerat, & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem aduerſariis minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in caſtra ſeſe referunt. Cæſar, præſidiis montibus diſpoſitis, * omni ad Iberum intercluſo itinere, quam proxime poteſt hoſtium caſtris, caſtra communit. Poſtero die duces aduerſariorum perturbati, quod *omnem rei frumentariæ, fluminiſq; Iberi ſpem amiſerant, de reliquis rebus conſultabant. erat unum iter, Ilerdam ſi reuerti uellent; alterum, ſi Tarraconem peterent.

* Hæc consulentibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro. quare cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariasq; * interijciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afranius, partiuntur: ipsique, perficiendi operis causſa, longius progrediuntur. quorum discessu, liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgo procedunt: & quem quisque in castris notum, aut municipem habebat,
319 * conquirit, atque uocat. primum aguni gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis, pridie pepercissent; eorum se beneficio uiuere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; & quod non ab initio fecerint,
320 * armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij uita petunt; ne * quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. * quibus confirmati rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alij suos in castra, inuitandi causſa, adducunt; alij ab suis adducuntur, adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur: complureſque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem ueniunt, seque ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospiteſque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adoleſcens de sua, & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. erant plena lætitia, & gratulatione

tulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse; & eorũ, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebãtur: magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat, consiliumq; eius a cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis * Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit; sic paratus, ut uidebatur, ut, quicunq; accidisset casſus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uero non deserit sese, armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorũ, barbarisq; equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causſa habere consueuerat, improuiso * ad uallum aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. reliqui coëunt inter se, & repetino periculo exterriti sinistras sagis inuoluunt, gladioſque distringunt; atque ita se a cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt, & ab iis cohortibus, quæ erant in stationes ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militeſque appellat, neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum * aduersariis ad supplicium tradant, obsecrat. fit celeriter concurſus in prætorium. Postulant, ut iurent omnes, se exercitum, ducesq; non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat: ipſe ad idem iusiurandũ adigit Afranium. subsequũtur tribuni militum, centurioneſque. Centuriatim producti milites, idem iurant: edicũt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt. * sed plerique, quos 321
cœperant, celant, noctuq; per uallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, * uana religio 322
iurisiurandi spem præsentis deditionis sustulit, menteſque

militum

militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorum, qui in caſtra per tempus colloquij uenerant, ſumma diligentia conquiri, & remitti, iubet. ſed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli ſua uoluntate apud eum remanſerunt:
323 * quos ille poſtea magno in honore habuit: * centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in tribunicium reſtituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam legionarij * nonnullam habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum iuſſi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus
XVI. ad Cæſarē perfugiebat. In his erat angustiis res. †SED * ex propoſitis conſiliis duobus, * expliciti⁹ uidebatur, ad Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui nouiſſimū agmen carperet, atque impediret, ipſe cum legionibus ſubſequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ cohortes nouiſſimum agmen claudebāt, pluresq; in locis campeſtribus ſubſiſtebant. ſi mons erat adſcendendus, facile ipſa loci natura periculum * repellebat. quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos adſcendentes protegebant. cum uallis, aut locus decliuis ſuberat; neque ij, qui an-
324 teceſſerant, morantibus opem ferre poterant; * equites uero ex loco ſuperiore in * aduerſos tela conijciebant; tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, cum eiuſmodi

eiuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in ualles uniuerſi demitterent; atque ita tranſgreſſi, rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, ſuperioribus perterritos prœliis, in medium reciperēt agmen, utroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, * lente, ac paullatim proceditur, crebro- 325
que, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt; ut tum accidit. millia enim progreſſi IV. uehementiusq; peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt: ibique una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. ubi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculaq; conſtituta, & dimiſſos equites, pabulandi cauſſa, animaduertere; ſeſe ſubito proripiunt, hora circiter VI. eiuſdem diei; & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiūt.
* quare animaduerſa, * Cæſar, eductis legionibus ſubſequi- 326
tur, præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X. ſubſequi pabulatores equitesq; reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, ut pene terga conuertant, compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones, * interficiantur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque uniuerſum imminebat. Tum uero, neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario; & procul ab aqua, & natura iniquo loco, caſtra ponunt. ſed iiſdem de cauſſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, * prœlio amplius non lacеſſit, & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quo

paratiores

paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue
327 interdiu erumperent. illi, * animaduerso uitio castrorum,
tota nocte munitiones proferunt, castraque castris con-
uertunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt, to-
tumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere pro-
cesserant, & castris protulerant, tanto aberant ab aqua
longius; & praesenti malo aliis malis remedia dabantur.
prima nocte aquandi caussa, nemo egreditur ex castris.
proximo die, praesidio in castris relicto, uniuersas ad a-
quam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. his eos
supplices malis, Caesar, necessariam subire deditionem,
quam proelio decertare, malebat. conatur tamen eos uallo,
fossaque * circummunire; ut quammaxime repentinas eo-
rum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros
328 existimabat. illi, & inopia pabuli adducti; & * quo es-
sent ad * iter expeditiores, omnia sarcinaria iumenta in-
terfici iubent. in his operibus, consiliisq; biduum consu-
mitur. Tertio die magna iam pars operis Caesaris proces-
329 serat. * illi impediendae rei, quae munitionis caussa fiebat,
hora circiter octaua, signo dato, legiones educunt, aciemq;
sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat;
equitatum omnem conuenire iubet; aciem instruit. contra
opinionem enim militum, famamque omnium, uideri proe-
lio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem
de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare uellet,
mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas,
etiam in fugam coniectis aduersariis, non multum ad sum-
mam uictoriae iuuare poterat. non enim amplius pedum
millibus 11. ab castris castra distabant. hinc duas partes
acies occupabant; tertia uacabat, ad incursum, atque im-
petum militum relicta. si proelium committeretur, pro-

pinquitas

pinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum
dabat. Hac de caussa constituerat signa inferentibus resi-
stere; prior proelio lacessere. * † ACIES erat Afra- XVII.
niana duplex: legio v. & 111. in subsidiis locum alariae 330
cohortis obtinebat, Caesaris triplex: sed primam aciem
quaternae cohortes ex v. legione tenebat: has subsidia ira
ternae, & rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subse-
quebantur; sagittarij, funditoresq; media continebantur
acie equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere
uterque propositum uidebatur; Caesar, ut, nisi coactus,
proelium non committeret; ille, ut opera Caesaris impedi-
ret. producitur tamen res, acieque ad Solis occasum con-
tinentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die
munitiones institutas Caesar parat perficere, illi uadum
fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re ani-
maduersa, Caesar Germanos leuis armaturae, equitumque
partem flumen traijcit, crebrasq; in ripis custodias dispo-
nit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem si-
ne pabulo retentis iumentis, * aquae, ligni, & frumenti 331
inopia, colloquium petunt, & id si fieri posset, semoto a
militibus loco. ubi id a Caesare negatum, & palam si col-
loqui uellent, concessum est; datur obsidis loco Caesari fi-
lius Afranij. uenitur in eum locum, * quem Caesar de- 332
ligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius:
Non esse aut * ipsi, aut militibus succensendum, quod
fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conser-
uare uoluerint: sed satis iam feciisse officio, satisque
supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc
uero, pene ut foeminas, circummunitos, prohiberi aqua,
prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque ani-

mo igno

mo ignominiam ferre posse: itaque se uictos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demissime, atque * abiectissime, exponit. Ad ea Cæsar respondit.* Nulli omnium has partes uel querimoniæ, uel miserationis minus conuenisse. reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quamintegerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam acceptâ, suisq; interfectis;
333 quos in sua potestate * habuerit,* conseruarit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandâ pace egerint; qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarint. sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquij, neque inducíarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint. neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, uelle dimitti. neque enim v i. legiones alia de caussa missas in Hispaniã, septimamq; ibi conscriptam; neque tot, tantasq; classes paratas, neque summissos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum prouinciæ prouisum; quæ, propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. omnia hæc iampridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui;

stitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi; in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil ualere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur. in se uno non seruari: quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum. neque nunc id agere, ut ab illis adductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, prouincijs excederent, exercitumque dimitterent. si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem. Id uero militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci: ut, qui aliquid uicti incommod exspectauissent, ultro * inde præmium missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur. neque * enim, interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in utramque partem uerbis disputatum; res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne* quid eis noceatur, neue quis inuitus* sacramẽtũ dicere cogatur a Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum ueniatur se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, ut, si

quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua
334 facta æstimatione, *pecuniam pro ijs rebus soluit. quascũque postea controuersias inter se milites habuerunt, sua
335 sponte ad Cæsarem *introduxerunt. Petreius, atque Afranius cum stipẽdium ab legionibus, pene seditione facta, fla-
336 gitaretur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent; * Cæsar ut cognosceret, postulatum est; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II. legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent:
337 eique negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO Ciuili,

*

LIBER II.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Cæsarianorum secunda pugna naualis ad Massiliam.
II. Miræ machinationes Cæsarianorum, quibus Massilienses territi, indutias exposcunt.
III. Massilienses, impetratis per fraudem indutiis, iisque violatis, ad deditionem coguntur.
IV. Varronis, qui vlteriori Hispaniæ præerat, defectio ad Cæsarem. Carmonæ, Gadium, & Cordubæ deditio.
V. Massiliæ deditio; & C. Curionis, Cæsaris legati nauigatio in Africam cum exercitu, eiusque trepidatio.

VI. De

VI. Deliberatio de summa rerum in castris Curionis; & ipsius ad milites oratio & confirmatio.
VII. Curionis cum Varo prœlium secundum: & eiusdem temeritas, in oppugnando Sabura, Iubæ regis præfecto.
VIII. Curionis cum Sabura, & Iuba rege prœlium aduersum, in quo ipse occiditur; & fuga reliquorum in Siciliam.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresque ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, *quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III. oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. huius quoque spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat; uimina, materiamque comportari iubet. * quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per IV. ordines cratium in terram defigebantur. itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, * porticus integebatur, atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX. æquandi loci caussa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, at- I.

que turrium, multitudo tormẽtorũ omnem administrationem tardabat. *crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, igneſque aggeri, & turribus inferebantur. quæ facilè noſtri repellebant milites; magniſque ultro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maßilienſibuſque ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appuliſſque Meſſanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem principum, ac ſenatus, fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, curſum Maßiliam uerſus perficit, præmißaque clam nauicula, Domitium, Maßilienſeſque de ſuo aduentu certiores facit; eoſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxilijs, confligant. Maßilienſes poſt ſuperius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummaque induſtria armauerant, (remigum gubernatorumque magna copia ſuppetebat) piſcatoriaſque adiecerant, atque contexerant: ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittarijs, tormentiſq; compleuerant. Tali modo inſtructa claſſe, omnium ſeniorum, matrum familiæ, uirginum precibus; & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati ſubuenirent; non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conſcendunt. Communi enim fit uitio naturæ, * ut inuiſis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusque exterreamur, ut tum accidit. aduentus enim L. Naſidij ſũma ſpe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum uentum ex portu exeunt, & *Tauroenta, quod eſt caſtellum Maßi-

Maßilienſium ad Naſidium perueniunt: ibique naues expediunt, rurſuſque ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia communicant. dextra pars Maßilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. eodem Brutus contendit aucto nauium numero. *nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarem, captiuæ Maßilienſium acceſſerant VI. has ſuperioribus refecerat diebus; atque omnibus rebus inſtruxerat: itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contemnerent; plenus ſpei bonæ, atque animi, aduerſus eos proficiſcitur. facile erat ex caſtris C. Trebonij, atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanſerat, omneſque ſuperioris ætatis, cum liberis atque uxoribus, ex *publicis cuſtodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra proiecti uictoriam *ab dijs expoſcerent. neq; erat quiſquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. nam & honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atque obſecrati, naues conſcenderant, ut, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore uiderent; ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxilijs de ſalute urbis confiderent. Cõmiſſo prælio, Maßilienſibus res nulla ad uirtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab ſuis acceperant hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, &, quibus in pugna uitæ periculum *accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent; quibus, urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda, *diductiſque noſtris paullatim nauibus, & artificio

artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & si quando nostri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque uero coniuncti Albici comminus pugna deficiebant: neque multum cedebant uirtute nostris. simul ex minoribus nauibus * magna uis eminus missa telorũ multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. conspicataque naues triremes II. na-
338 uem D. Bruti, * quæ ex signo facile * agnosci poterat, II. ex partibus sese in eam incitauerant: sed * tanta, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, ut uehementissime utraque ex concursu laborarent; altera uero, perfracto rostro * tota collabefieret. qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erãt, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli usui fuerunt; celeriterque pugna excesserunt. non enim has * aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. itaque * ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massilienssium classe V. sunt depressæ, I V. captæ, I. cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis una præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscẽdum effudit. At, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen * nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua ap-
II. parare cœperunt. * † Est autem animaduersum ab Legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præ

præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, * turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppressérat uis, propugabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc * quoquo uersus pedes XXX. sed parietum crassitudo * pedes V. postea uero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. * ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid eminneret, ubi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uineærum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus sustenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easque assseribus religauerunt: has trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, * cum intra eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut tela, tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterẽt: storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas I V. pedes fecerunt: easque ex III. partibus, quæ ad hostes uergebant eminentibus trabibus cir-

cum turrim præpendentes religauerunt. quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neque tormento traijci posse. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium: pluteos ad alia opera abduxerũt: * turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt; ubi, quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti parietes lateribus exstruebant: rursusque alia: prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque eleuabant. ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo VI. tabulata exstruxerunt; fenestrasque, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent operatueri se posse confisi sunt; * Musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur; inque eis columellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causſa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia inijciunt, eaque laminis, clauisque religant; ad * extremum musculi tectum, trabesque extremas: quadratas * regulas, IV. patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui * super musculo struantur, contineant. ita * fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoque musculus, ut ab igne, qui ex mu-

ro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus, aqua immissa lateres diluere posset: coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt uectibus promouent, præcipitataque muro, in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, * fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium: cupas tæda, ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longurijs, furcisque ab opere remouentur. interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri latericia a nostris, telis, tormentisque defenditur, * hosteſque ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ superat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua concedens procumbebat. † TVM hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt; ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli constitit, militesque auersi a prælio ad studium audiendi, & cognoscendi ferunntur. ubi hostes ad legatos, exercitumque peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt: orant, ut aduentus Cæsaris exspectetur; captam suam urbem uidere, opera perfecta,

turrem subrutam. itaque a defensione desistere ; nullam exoriri moram posse, quo minus, cum uenisset si imperata non facerent, ad nutum e uestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt ; oppugnatione desistunt ; operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum : ut, re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur ; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore omnes puberes interficerent : quod se facturos minabantur ; ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent : grauiterq; eam rem * pertulerunt ; quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide,
341 tempus, atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. * Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedissent, arma uero omnia reposita, * contectaque essent ; * portis se foras erumpunt ; secundo, magnoque uento ignem, operibus inferunt. hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam * conciperent, & prius hæc omnia consumerentur quam quemadmodum accidisset, animaduerti posset. nostri, repentina fortunæ permoti, arma, quæ possunt, arripiunt : alij ex castris

castris sese incitant. * fit in hostes impetus : sed muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ; ibique musculum, turrimque latericiam libere incendunt. ita multorum mensium labor hostium perfidia, & ui tempestatis, puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die eandem nacti tempestatem, maiorique cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnauerunt ; multumque ignem intulerunt. * sed, ut superioris temporis contentio- 342
nem nostri omnem remiserant ; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nam, ubi tantos suos labores, & apparatus, male cecidisse uiderunt ; indutijsque per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore * perdoluerunt ; quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum : * omnibus arboribus longe, late- 343
que in finibus Massiliensium excisis & conuectis ; * aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, * æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur ; pilæ interponuntur, * transuersaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. &, quidquid est contignatum cratibus consternitur, crateſque luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur : diuturni laboris detrimentum sollertia, & uirtute militum

breui

breui reconcinnatur: portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causſa in muro relinquuntur. quod ubi hoſtes uiderũt, ea, quæ diu, longoque ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, * quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri poſſet; eodemq; exemplo ſentiunt totam urbem, qua ſit aditus, ab terra, muro, turribuſque circumiri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſ-
344 ſet; * Cũ pene ædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia uiderentur; * ac tela manu conijcerentur; * ſuorumq; tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire; pariq; conditione e muro, ac turribus bellandi data, uirtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt; ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

IV. † M. Varro in ulteriore Hiſpania, initio cognitis ijs rebus, quæ ſunt in Italia geſtæ, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſime de Cæſare loquebatur: Præoccupatum ſeſe legatione, ab Cn. Pompeio teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere; neq; ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ uires ſuæ, quæ uoluũtas er-
345 ga Cæſarem totius prouinciæ. * Hæc omnibus referebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem mouebat. poſtea uero, cum Cæſarem ad Maßiliam * detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij eſſe coniunctas, magna auxilia cõueniſſe, magna eſſe in ſpe, atq; exſpectatione, & * cõſentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; poſtea acciderant, de anguſtijs ad ilerdam rei frumentariæ accepit; atq; hæc ad eum latius, atq; inflatius Afranius perſcribebat; ſe quoque ad motum fortunæ mouere cœpit; delectum habuit

tota prouincia; Legionibus completis II. cohortes circiter, XXX. alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Maßilienſibus, item * quod Afranio, Petreioque mãteret; naues longas X. Gaditanis, ut facerent, imperauit: complures præterea * Hiſpali faciendas curauit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidũ Gades contulit, eo VII. cohortes præſidij cauſſa, ex prouincia miſit, Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo procuranda hereditatis cauſſa, uenerat, miſſus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit: * ipſe habuit graues in Cæſarem conciones, ſæpe ex tribunali prædicauit, aduerſa Cæſarem prœlia feciſſe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe: * hæc ſe 346
certis nuncijs, certis auctoribus comperiſſe. * Quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ, ſibi ad remp. adminiſtrandam HS CXC. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici modios C X X. millia polliceri coegit. * quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, ijs gra- 347
uiora * onera iniungebat, præſidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: qui uero uerba, atque orationem aduerſus remp. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat: prouinciam omnem in ſua, & Pompeij uerba per iuſiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, * ut ſecum II. legiones Gadis conferret, naues, frumentumque omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat: in inſula, frumento, nauibuſque comparatis, bellum duci nõ difficile exiſtimabat. Cæſar etſi multis, neceſſarijsque rebus in Italiam reuocabatur, tamen conſtituerat nullam par-

tem

partem belli in Hispanijs relinquere; quod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cum equitibus DC. magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ uellet. quo edicto tota prouincia* promulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam * mitteret, nullusue ciuis Romanus paullo notior, *quin ad statutum diem conueniret. simul *ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit; custodias, uigiliasque in muro, turribusque disposuit. Cohortes III. quæ Colonicæ appellabantur, cum eo casu ueniissent tuendi oppidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis III. in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. * tanta, ac tam secunda in Cæsarem uoluntate prouinciæ reperiebantur. Progresso ei paullo longius, litteræ a Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent; urbem, insulamque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante, &

& inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro,* cum, itinere conuerso, sese * Ilipam Italicam uenturum promisisset, certior a suis factus est, præclusas esse portas. Tum uero omni intercluſus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, tradit; &, *quod ubique habeat frumenti, ac nauium ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; Ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem uindicassent; tribunis mil. centurionibusque, qui eo præsidij caussa uenerant, quod eorum consilia sua uirtute confirmassent; pecunias, * quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs, quos liberius locutos, hanc pœnam tulisse cognouerat. tributis quibusdam publicis, priuatisque præmijs, reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur; pecunias, monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet; prouinciæ Q. Cassium præficit; huic IV. legiones attribuit: ipse ijs nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciæ legatio 348

legationes Cæsaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit. ibi, legem de dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido prætore
V. cognoscit. †MASSILIENSES omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & * mutatione uictus, (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus
349 paratum, in * publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem ueniisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium uoluntate, nauibus III. comparatis, ex quibus II. familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naues, quæ * iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant; sublatis anchoris sequi cœperunt. ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioque tempestatis ex conspectu abijt; * duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; naues ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis; Cæsar magis eos pro nomine, & * uetustate, quam pro meritis in se ciuitatis conseruans, II. ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam

pro

profectus ex Sicilia, * & iam ab initio copias P. Attij Vari 350
despiciens, II. legiones ex IV. quas a Cæsare acceperat, &
D. equites transportabat: biduoque, & noctibus III. nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII. millia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum X. longis nauibus ad Clupeam præstolans (quas naues Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas, huius belli caussa, curauerat) * ueritus nauium multitudinem ex alto refugerat; appulsaque ad proximum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus, unius legionis præsidio tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc * secutus M. Rufus quæstor nauibus XII, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcium Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus ad flumen Bagradam * peruenit: * ibi C. Caninium Re- 351
bilum, legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu * antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit. abest directo itinere ab Vtica * paullo amplius passus mille. sed hoc itinere est 352
fons, quo mare succedit longius; lateque is locus restagnat: quemsi quis uitare uoluerit, VI. millium circuitu

t in

in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto: simul animaduertit, multa undique portari, atque agi plenissimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus subsidio D C. equites Numidæ ex oppido, peditesque C D. mittuntur a Varro; quos auxilij caussa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cũ Curione intercedebat; quod tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se. neque uero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed, interfectis circiter C X X, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter C C. se in hostium habiturum loco, qui non e uestigio ad castra Corneliana uela * duxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris omnes Vticam relinquunt, &, quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur. postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. non dum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab rege missa, Vticam uenire. eodemque tempore uis magna

gna pulueris cernebatur; & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesque committunt prælium: & prius, quam plane legiones expiicari, & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugam se conijciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis cum manipularibus suis X X II. ad Attium Varum perfugiunt. ij, seu uere, * quam habuerint, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt (nam, quæ uolumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione; maxime opus esse, in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinij supra demonstratum est. Hic dimissus a Cæsare, in Africam uenerat; * legionesque eas traduxerat, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo, ut, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, * ne primam sacramenti, quod a- 353
pud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem

esſent uſi fortuna, eademque in obſidione perpeßi; neu pro
354 ijs pugnarent, a quibus in *contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe, atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio; atque ita ſuas uterque copias reduxit. *at in caſtris Curionis magnus omnium inceßit timor. nam ex uarijs hominum ſermonibus celeriter augetur, unuſquiſque enim * opinione fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, * atque alius alij tradiderat; plures auctores eius rei uidebantur: Ciuile
355 bellum; * genus hominum, quod liceret libere facere, & ſequi quod uellent, legiones eæ, quæ paullo ante apud aduerſarios fuerant. nam etiam Cæſaris beneficium mutauerat conſuetudo, * qua efferrentur municipia etiam aduerſis partibus coniuncta. Namque ex Marſis, Peligniſque ueniebant, ut qui ſuperiore nocte in contubernijs, commilitoneſque nonnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab ijs, qui di-
VI. ligentiores uideri uolebant fingebantur. †QVIBVS de cauſsis concilio conuocato, de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda cenſerent; quod *huiuſmodi militum conſilijs otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. poſtremo præſtare dicebant, * per uirtutem in pugna belli fortunam experiri; quam, deſertos, & circumuentos a ſuis, grauißimum ſupplicium pati. porro erant, qui cenſerent, de tertia uigilia in caſtra Corneliana recedendum; ut, * maiore ſpatio temporis interiecto, militum mentes ſanarentur; ſimul, ſi quid grauius accidi

accidiſſet, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbans conſilium, quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat: hos turpißimæ fugæ rationem habere; illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere, & natura loci munitißima * caſtra expugnari poſſe confidimus? aut * uero quid proficimus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? * quaſi non & felicitas rerum geſtarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus; & res aduerſæ odia concilient. Caſtrorum autem mutatio quid habet, niſi turpem fugam, & deſperationem omnium, & alienationem exercitus? *nam ne- 356
que pudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quod illis licentiam timor augeat, noſtris ſtudia deminuat. Quod ſi iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certe minora opinione eſſe confido: quanto hæc *diſſimulari, & occultari, quam per nos confirmari, præſtat? an non, uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda, ne ſpem aduerſarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur, addunt: * quo maiorem, credo, licen- 357
tiam habeant, qui peccare conentur. namque huiuſmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduerſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, ut ipſe deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me una uobiſcum de re iudicium facturum confido. Dimiſſo concilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium

Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio, atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim uestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine caussa & Cæsar amicissime de uobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, uestri facti præiudicio demotus, Italia excessit. Cæsar me,
358 quem sibi charissimum habuit, * prouinciamque Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiam tueri non potest, uestræ fidei commisit. Adsunt, qui uos hortentur, ut a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quam, ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos receptas prouincias? hæc acta diebus XL. quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi * resistent? * uos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum * sequemini, cum uestri officij præmia percipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos a uobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos proiecit * ille? non sibi, clam uobis, salutem fuga petiuit? * non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit, cum, proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus ipse in alienam uenisset potestatem? relinquitur noua religio, ut, eo neglecto sacramento, quo * nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditio

deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, * in me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra exspectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunam cur præteream? An pœnitet uos, quod saluum, atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, traduxerim? quod classem hostium primo impetu aduenientis profligauerim? quod bis per biduum equestri prælio superauerim? quod ex portu, sinuque aduersariorum C C. naues onerarias adduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an * Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia, sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici uolui: uos me imperatoris nomine appellauistis. Cuius si uos pœnitet; uestrum uobis beneficium * remitto; mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. * Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. discedentem uero ex concione uniuersi cohortantur, magno sit animo, non dubitet prælium committere, & suam fidem, uirtutemque experiri. Quo facto commutata omnium & uoluntate, & opinione * consensu suo constituit 359
Curio, cum primum sit * data potestas, prælio rem committere. Postera die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem

Attius dubitat copias producere; siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem
VII. prætermittat. †ERAT uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, aut difficili, & arduo adscensu. hanc, uterque, si aduersariorum copiæ
360 transire conarentur, exspectabat; * quo æquiore loco prælium committeretur. simul a sinistro cornu P. Attij equitatus omnis, & una leuis armaturæ interiecti complures, cum se in uallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui una procurrerant, leuis armaturæ circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita uallis, ut in adscensu, nisi subleuati a suis, primi non facile eni-
361 terentur. sed, * præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorũ, nihil de resistendo cogitabant; omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque * prius, quam telum * adijci posset, aut no-
362 stri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat; uti unus * esse ex eius militibus,

litibus, & monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. ubi ille, sæpius appellatus adspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit; humerum apertum gladio appetit; paullumq; abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, uitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur, * ac fu- 363
gientium multitudine, ac turba portæ castrorum * occupantur; atque impediuntur; pluresque in eo loco sine uulnere, quam in prælio, aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. * sed, cum loci natura, & munitio castrorum aditum prohibebat, tum quod ad prælium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus, præter Fabium, incolumibus, * ex numero aduersariorum cir- 364
citer DC. interfectis, ac mille uulneratis: qui omnes discessu Curionis, multiq; præterea, per simulationem uulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quare animaduersa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, * diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi; conuentus, qui ex uariis generibus constaret; terror ex superioribus præliis magnus. itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuncij, præmissi ab rege Iuba, uenerunt, qui illum cum ma-

gnis copiis adesse diceret, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri, non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq; Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunciis, ac litteris perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem * ausurũ existimabat. sed, ubi certis auctoribus comperit, minus v. & xx. millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, se se in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit. statimq; in Siciliã misit, uti II. legiones, reliquusq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellũ ducendũ aptissima, * natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia; cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum. non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copiis missum, Vticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, & prœlio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, & v I. millium passuum interuallo a Sabura conse-

confederat. Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim confederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta uigilia exierat, cohortibus v. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum v I. equites conuenit; rem gestam cognouit; ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit; respondent, Saburam; reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaq; respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, * quæ paucis equitibus pares esse non potue- 365
rint? proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmiis uestris, & de referenda gratia, cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites; præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines * laudibus insolenter quidem, sed libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur: capti homines, equitesq; producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. ita spei Curionis militũ studia non deerant. Equites sequi iubet sese; iterq; accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri possent. * At illi, itinere totius 366
noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem * ab spe morarabatur. † Iuba, certior factus a Sabura, de nocturno prœlio, II. millia Hispanorum, & Gallorum equitum, IIX.

* quos,

*quos, suæ custodiæ caussa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisq; XL. lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq; instruit; atque his imperat, ut simulatione timoris, paullatim cedant, ac pedem referant: se se, cum opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosq; hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusq; deerat. sed ij, numero CC. (reliqui in itinere substiterant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusq; ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excludebant, sic neque in loco manere, ordinesq; seruare, neque procurrere, & casum subire tutum uidebatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur. nostros uires lassitudine deficiebant. simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie

acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consueuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, * unam, ut in reliquis rebus, 367
spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eo inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbũt. hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurũ confirmat, atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, se se incolumes in castra conferunt: milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur, magistrisq; imperat nauiũ, ut primo uespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se pulueren uenientium cernere: quarum rerum nihil omnino

nino acciderat, alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga nauium onerariarum magistros incitatabat. pauci lenunculi ad officium imperiumq; conueniebant. sed tanta erat, completis littoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderet; ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerẽt, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent: reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, e * legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum tuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. Cum Varus, suam fidem ab eo lædi quæreretur, neque resistere auderet; ipse, equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri
368 uellet, Vticæ constituit, atque imperauit: * diebusq; æque post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IVL

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI,

*

LIBER III.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Cæsaris dictatoris diligentia, in vrbanis rebus constituendis: & Pompei copiarum ingens magnitudo.
II. Cæsar in Pharsaliam traijcit: eius aliquot inanes naues Bibulus incendit. Salonenses sese ab Octauij obsidione fortiter liberant.
III. Cæsaris ad Pompeium legatio de pace, & eius, in illo consequendo, celeritas.
IV. Colloquia de pace, Pompeianorum insolentia impedita.
V. Motus vrbanus, a Senatu repressus, & Milonis, Cælijque nece extinctus.
VI. Natalis Cæsarianorum pugna secunda. item eiusdem tyronum ignauia, & veteranorum virtus.
VII. Cæsar & Pompeius statiua castra mouent. Scipionis auaritia & crudelitas, in pecuniis ab Asiatici, exigendis.
VIII. Scipionis & Domitij leues aliquot pugnæ equestres.
IX. Cæsar, & Pompeius, castris prope positis, leuibus prœliis inter se contendunt.
X. Cæsarianorum patientia, in penuria rei frumentariæ perferenda.
XI. Aduersum prœlium Pompeij ad castra Cæsaris; & aliquot Cæsarianorum militum virtus.
XII. Cæsar Pompeium ad prœliandum prouocat. Pompeius pabuli inopia laborat. adeum Allobroges duo perfugiunt.
XIII. Pompeij prœlium secundum aduersus Marcellinum Cæsaris quæstorem.
XIV. Cæsaris pugna secunda: & vicissim Pompeij victoria insignis.
XV. Cæsar, habita oratione, suos confirmat: magnisque itineribus ementis, cum eum Pompeius sequeretur, Domitij se copijs ad Thessaliam coniungit.
XVI. Thessalia Cæsari adiungitur. Pompeiani, coniuncts Scipionis copijs, de Cæsarianorum bonis, inter se partiendis, deliberant.
XVII. Vtriusque exercitus comparatio ad pugnam; & simul imperatorum ad milites cohortatio.

Cæsaris

XVIII. Cæsaris de Pompeio victoria Pharsalica; & summa eiusdem, in persequenda victoria, celeritas.

XIX. Cassius, Cæsariana classe ad Mitilenam incensa, in fugam compellitur. Cæsar Pompeium persequitur, qui ad Ptolemæum regem profugus, perfidiose interficitur.

XX. Portenta, Cæsaris victoriam indicantia; & eiusdem industria, in Alexandria, & rege occupando.

XXI. Cæsar Pharum prehendit, & Alexandriæ partem aduersus Achillæ copias communit.

I. DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei, consulem fieri, liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq; , qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. item prætoribus, tribunisq; pleb. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambi-
370 tus Pompeia lege damnatos illis * temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat (quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiã ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit; qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio uideri receptos; ne aut ingratus, in referenda gratia, aut arrogans, * in præripiendo populi beneficio, uideretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisq; omnibus perficiundis, XI. dies tribuit: dictatu

Brunduſiumque peruenit. eo legiones XII. equitatum omnem uenire iusserat. sed tantum nauium reperit, ut angustè XV millia legionariorum militum, & D. equites trãsportare possent. hoc unum, inopia nauium, Cæsari ad cõficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, & grauis autumnus in Apulia, circumque Brunduſium ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pom-
370 peius, *anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Aegypto classem coegerat. magnam omnibus locis * ædificandam curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, * regibusque omnibus, & dynastis, & tetrachis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. legiones effecerat ciuium Romanorum IX; V. ex Italia, quas traduxerat; unam ex Sicilia ueteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam, ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus; qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consederant; II. ex Asia, quas Lentulus consul * conscribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Boœtia, Achaia, Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat: Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittariorum ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria, reliquisque ciuitatibus III. millia numero habebat; * funditorum cohortes V,

mercenarias II. delectorum equitum VII. millia, ex quibus DC. Gallos Deiotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia de-
371 derat. & * Saſalem filium miſerat. Ex Macedonia CC. erãt, quibus Raſcipolis præerat, excellenti uirtute. Quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidij cauſſa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat; DCCC. quos ex ſeruis ſuis, paſtorumque ſuorum coëgerat. trecentos, Tarcondarius, Caſtor, & * Donilaus, ex
372 Gallogræcia * dederant. horum alter una uenerat, alter filium miſerat. * CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui gna præmia Pompeius tribuit, miſsi erant; in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Beſſos partim mercenarios, partim imperio, aut grãtia comparatos; item Macedonas, Theſſalos, & reliquorum gentium, & ciuitatum adiecerat; atque eum, quem ſupra demonſtrauimus, numerum expleuerat. Frumenti uim maximam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquiſque regionibus comparauerat. hyemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibuſque oppidis maritimis conſtituerat, ut mare Cæſarem tranſire
372 prohiberet: * eius rei cauſſa omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius; Aſiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Caßius; Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio; Lyburnicæ, atque Achaicæ claßi Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus, cuncta ad-
II. miniſtrabat: ad hũc ſumma imperij reſpiciebat. † CAESAR, ut Brunduſium uenit, cõcionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum eſſet peruentum, * æquo animo mancipia, atque impedimenta in

Italia

Italia relinquerent; ipſi expediti naues conſcenderent, quo maior numerus militum poſſet imponi, omniaque ex victoria, & ex ſua liberalitate ſperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet: quodcumque imperauiſſet, * ſe æquo animo eſſe facturos; pridie non. Ian. naues ſoluit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII. postridie terram attigit * Cerauniorum. ſaxa inter, & alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites expoſuit. * Erat Orici Lucre- 374
tius Hiſpilo, & Minucius Rufus cum Aſiaticis nauibus XIIX. quibus iuſſu D. Lælij præerant: M. Bibulus cum nauibus CX. Corcyræ. ſed * neque ij ſibi confiſi, ex portu prodire ſunt auſi; cum Cæſar omnino * XII. naues longas præſidio duxiſſet; in quibus * erat etiam ipſe: neque illi Bibulus, impeditis nauibus, diſperſiſque remigibus, ſatis mature occurrit; quod prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expoſitis militibus, naues eadem nocte Brunduſium a Cæſare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatuſque tranſportari poſſent. Huic * officio præpoſitus erat Fuſius Calenus, legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet, ſed ſerius a terra prouectæ naues, neque uſæ nocturna aura, in redeundo offenderũt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de aduentu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum nauium occurrere poſſe, inanibus occurrit; &, nactus circiter XXX, * in eas diligẽ- 375
tiæ ſuæ, ac doloris iracundia erupit, omneſque incẽdit; eodemque igne nautas, dominoſque nauiũ interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto ne-

gotio, a Salonis ad Orici portum stationes, littoraque omnia longe, lateque classibus occupauit: custodijsque diligẽtius dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciẽs, neque sub-
376 sidium exspectans, *si* in Cæsaris conspectũ ueniret. * Sed post discessum Lyburnarum ex Illyrico, M. Octauius cum ijs quas habebat, nauibus Salonas peruenit; * ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam a Cæsaris amicitia auertit: conuentum * Salonis cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, li-
378 gneis effectis turribus, * sese munierunt: &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosque omnes puberes liberauerunt, & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius quinis castris oppidum circumdedit; atque uno tempore obsidione, *& oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime a * re frumentaria laborabant. * qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. &, longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnantis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos

eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octauium in naues confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hyems appropinquabat; &, * tantis detrimentis * acceptis, Octauius, de- 379
sperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. *† DEMONSTRATVM est, L. Vi- III.
bullium Rufum Pompeij præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: Debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius * fortunam periclitari; satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispanijs, & cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum c. atque xxx. se morte Curionis, & detrimento * Africani exercitus tanto, militumq; 380
deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo uiderentur: si uero alteri paullum modo tribuisset fortuna; nõ esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur; neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ a Senatu, & a populo peti debere: * * interea & reip. & ipsis placere oportere, si 381
uterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo

exercitum dimissurum, depositisq; armis, auxilijsque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibulius, ijs expositis a Cæsare, *non minus necessarium esse existimauit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, ante quam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato, & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatẽ iumentis, ad Pompeium contendit, ut, adesse Cæsarem omnibus copijs, nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterque ex Macedonia in hyberna, Apolloniã, Dyrrhachiumq; habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricũ proficiscitur. Quo cum uenisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defen-
382 dere; cum *Græcos murum adscendere, atque arma capere iuberet; illi autem se contra* imperatorem populi R. pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarẽtur; desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atque oppidum Cæsari dedidit, incolumisque ab eo seruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos se negare, neq; portas consuli præclusuros, neq; sibi iudicium sumpturos cõtra id, * quod omnis Italia, populusque R. iudicauisset. Quorum cognita uoluntate, *clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos

tos mittunt, oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Bellidẽses, Amantini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus; &, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicẽtur. At Pompeius, cognitis ijs rebus, quæ erant Orici, atq; Apolloniæ gestæ; Dyrrhachio timens, *diurnis eo, nocturnisq; itineribus contendit. quo simulac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei cõiunxerat, neq; iter intermiserat, ut pene omnes in Epiro, finitimisq; regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent; ac fugæ simile iter uideretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq;, se cũ nõ desertum eũdemq; casum subiturum, quemcumq; ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. hos trib. mil. centurionesq; sequũtur; atq; idẽ omnis exercitus iurat. *† CAE- IV.
SAR *perfecto occupato itinere ad Dyrrhachiũ, finẽ pro- 184
perandi facit, castraq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatiũ; *ut uigilijs, castelliſq; benemeritæ ciuitates 385
*tutæ essent: ibiq; reliquarũ ex Italia legionum aduentum exspectare, & sub pellibus hyemare constituit. hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaq; cõduxit. Calenus, legionibus, equitibusq; Brundusij in naues *impositis, ut erat præceptum a Cæsare, *quantum nauium facultatẽ habebat, naues soluit, 386
paullũq; a portu progressus, litteras a Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, littoraque omnia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesque omnes reuocat. una ex ijs, quæ perseuerauit, neq; imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur, delata *Oricum, atque

a Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, *magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum, & sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse * omni terra earum regionum prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia littora a Cæsare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate summisque angustijs rerum necessarium premebantur, adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna,
387 atque aquam, Corcyra nauibus onerarijs supportare. * Atque uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum * excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed, cum essent in quibus demonstraui angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat; uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei confirmandæ caussa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant, ut sint indutiæ, atque ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebant, uidebatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere; &, *perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam; qua angustè utebatur. * Erat autem ad Buthrotum, oppidum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior

certior, & Murco per litteras factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. eo cum uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate, & prætura conceptas; * ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua * perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent indutiæ, dum ab illo rediri posset, neue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxiliisq; suis. Quibus rebus * neque tum 388
responderi Cæsar existimabat; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperet, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; ut illi classe naues, auxiliaq; sua impedirent, ipse ut aqua, terraq; eos prohiberet, & si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis sin illud tenerent, se quoque id retenturum. nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. Ille neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: unum instare de induciis, uehementissimeq; contendere. * Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopiæ uitandæ caussa, omnem ora-

tionem instituisset, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque suscepтum officium deserere uelle, * uim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperij rediit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. * Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theopha-
389 ne, * quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate
390 opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? * cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquiũ tium traijciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronunciaret, Liceret ne ciuibus ad ciues * de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuisset; præsertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium salute debebat. * silentioq; ab utrisque militibus facto auditum responsum est ab altera parte; A. Varronem

Varronem profiteri, se altera die ad colloquium uenturũ: * atque una etiam utrinque admodum tuto legati uenire, & quæ uellent, exponere possent, certumq; ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die uentum, magna utrinque multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse uidebantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodijt, * summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem * interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille, obtectus armis militum, uitauit. uulnerantur tamen cõplures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesq; nonnulli. Tum Labienus, Definite ergo de compositione loqui. nam nobis, * nisi Cæsaris capite relato, * pax esse nul- 391
la potest. † Isdem temporibus Romæ M. Cœlius V. Rufus prætor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum, iuxta C. Trebonij, prætoris urbani sellam collocauit, & si quis * appellasset de æstimatione, * & 392
de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens cõstituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, & moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, a quibus initium * appellandi nascerentur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras uero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. * atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cœlius, & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam uideretur,

deretur, legem promulgauit, * ut sexies seni dies sine usu-
ris credita pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius
consul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua effi-
cerent; ad hominum excitanda studia, sublata priore le-
ge, duas promulgauit; unam, qua mercedes habitationum
393 annuas conductoribus donauit; aliam * tabularum nouā-
rum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & non-
nullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit: de quibus
rebus Seruilius consul ad senatum retulit: senatusq; Cœ-
lium ab repub. remouendū censuit. Hoc decreto eum con-
sul senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris
deduxit. Ille, ignominia, & dolore permotus, palam se
proficisci ad Cæsarem simulauit, clam nunciis ad Milonem
missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus.
* atque, eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus
datis, gladiatoriæ familiæ * reliquias habebat, sibi coniun-
xit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præ-
394 misit. * Ipse, * cum Casilinum uenisset, unoque tempore si-
gna eius militaria, atque arma Capuæ essent * comprehen-
395 sa, familia Neapoli uisa, * atque proditio oppidi appare-
ret: patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum ue-
ritus, quod conuentus arma cœperat, atque eum hostis loco
habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere
sese auertit. Interim Milo, dimissis circum municipia lit-
teris, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio facere Pompeij,
396 * quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære
alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum
proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam
in agro Thurino oppugnare cœpit. * ubi, cum a Q. Pæ-
dio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, perijt:
397 & Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, * peruenit
Thurios:

Thurios: ubi, * cum quosdam eius municipij sollicitaret,
equitibusq; Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui præsidij
caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est inter-
fectus. * itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione 398
magistratuum, & temporum sollicitam Italiam habebant,
celerem, & facilem exitum habuerunt. † LIBO, pro- VI.
fectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium L. Brun-
dusium uenit, * insulamq;, quæ contra Brundusinum por-
tum est, occupauit; quod præstare, unum locum, * arbitra-
batur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium
littora, ac portus custodia clausos teneri. hic repentino ad-
uentu, naues onerarias quasdam nactus, incendit, & unam
frumento onustam abduxit, magnumq; nostris terrorem
iniecit, & noctu militibus, & sagittariis in terram exposi-
tis, præsidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate
profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret, naues reliquas,
si uellet, subduci, & reficiendas iuberet, sua classe auxilia sese
Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brun-
dusij; qui, uirtute militum confisus, scaphas nauium ma-
gnarum circiter LX. cratibus, pluteisq; contexit, * eoque
milites delectos imposuit, atque eas in littore pluribus lo-
cis separatim dispositis, nauesq; triremes II. quas Brun-
dusij faciendas curauerat, per caussam exercendorum re-
migum, ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius
progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadri-
remes V. ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropin-
quassent, nostri uetterani in portum refugiebant; illi, stu-
dio meitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus parti-
bus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes in-
citauerunt, primoque impetu unam ex his quadriremem
cum remigibus, defensoribusq; suis cœperunt, reliquas tur-
piter

piter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum acceßit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, * a qua prohiberentur. qua neceßitate, & ignominia permotus Libo, diſceßit a Brũduſio, * obſidionemq; noſtrorũ omiſit. Multi iam menſes tranſierãt, & hyems præcipitauerat, neque Brunduſio naues, legionesq; ad Cæſarem ueniebant; ac nonnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebantur, quod certe ſæpe flauerant uenti, quibus neceſſario cõmittendum exiſtimabat. * quantoq; eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebãt: & crebris Pompeij litteris caſtigabantur quoniam primo ueniẽtem Cæſarem nõ prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirent, * duriusq; quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus uentis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brũduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut, nacti idoneum uentum, ne occaſionem nauigandi * dimitterent, ſi uel ad littora Apolloniatium curſum dirigere, * atque eo naues eijcere poſſent. Hæc a cuſtodibus claßium loca maxime uacabant, * quod ſe longius portibus committere non auderent. Illi, adhibita audacia, & uirtute, adminiſtrantibus M. Antonio, & Fuſio Calene, multum ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculũ pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti Auſtrum naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq; * præteruehuntur. qui cum eſſent ex continenti uiſi; Q. Coponius, * qui Dyrrhachij claßi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & * cum iam noſtris, remißiore uento, appropinquaſſet; idem Auſter increbuit, noſtrisq; præſidio fuit. Neque uero ille ob eam cauſſam conatu deſiſtebat; ſed labore, & perſeuerãtia nauium, ſe uim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat, prætereuectosq;

uectosq; Dyrrhachium magna ui uenti, nihilo * ſegnius ſequebatur. noſtri, uſi fortunæ beneficio, * tamen impetum claßis timebant, ſi forte uentus remiſiſſet, nacti portũ, qui appellatur Nymphæum, * ultra Liſſum millia paſſuum III. 399
eo naues introduxerũt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus. * leuiusq; tempeſtatis, quam claßis 400
periculum exiſtimauerunt. Quo ſimul atque intus eſt itũ, incredibili felicitate Auſter qui per biduum flauerat, in Africum ſe uertit. Hic ſubitam commutationem fortunæ uidere licuit. qui modo ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat: qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. itaque tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam * conſtratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorumq; numero, pars ad ſcopulos * alliſa interficeretur, pars a noſtris diſtraheretur: quos omnes conſeruatos Cæſar domum remiſit. noſtræ naues II. tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cœpiſſent, contra Liſſum in anchoris conſtiterunt.
* has ſcaphis, nũcioribusq; nauigiis compluribus ſumptis 401
Otacilius Craſſus, qui Liſſi præerat, expugnare parabat: ſimul de ditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronum ſuſtulerat: altera ex ueterana paullo mi-
nus * ducentis. Hic cognoſci licuit quantum eſſet homini- IV
bus præſidij * in animi fortitudine. Tyrones enim, multitu- 402
dine nauiũ perterriti, & ſalo, nauſeaq; confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes, ſe Otacilio dediderunt: * qui omnes ad eum perducti, contra religionem iu- 403
riſiurandi in eius conſpectu crudeliſſime interficiuntur.

At

At ueteranæ legionis milites item conflictati, & tempestatis, & sentinæ uitiis, * neque ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, & tractandis conditionibus, & simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ * obseruabant, circiter C D. quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Lissam obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit,
404 & ad Pompeium peruenit. Ex * omnibus copiis Antonius, quarum erat summa ueteranorum III. legionum, uniusque tyronum, & equitum DCCC. plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites: equitesq; transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, uacuam existimans Italiam, eo traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset.

VII. * † HAEC eodem fere tempore Cæsar, atque Pom-
405 peius cognoscunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyr-
406 rhachiumq; naues uiderant: * ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed, quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, & si impru-

doniam parare incipit, pauciſque post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussa posuerat tentandas sibi prouincias, longiusque procedendum existimabat: & cum ad eum legati uenissent ex Thessalia, Aetoliaque, qui, præsidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tyronum, quæ appellabatur XXVII. atque equitibus C C. in * Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus V. pauciſque equitibus in Aetoliam misit: * maximeque eos, quod erant propiquæ regiones, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus II. XI. & XII. & equitibus D. in Macedoniam proficiſci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius, primo aduentu, summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum * Calidone, & Naupacto reiectis, omni Aeto- 409
lia potitus est: Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. hic, cum essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adoleſcens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe iuuabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam uenit: &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent; nunciatum est, * adesse Scipionem cum legionibus, magna 410
& opinione, & fama omnium. nam plerumque in nouitate fama antecedit. † HIC, nullo in loco Macedoniæ IIX.
moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, cum

ab eo millia passuum x x. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, & uenire, nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus 11 x. praesidio impedimentis *legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere coepit. At Scipionem properantem sequi, litterae sunt *consecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus litteris acceptis consilium Scipio, iterque commutat; Cassium sequi desistit, Fauonio auxiliam ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere: ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado traducit; &, castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum *struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, proelio decerraret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum v 1. castris Scipionis aciem suam subiecit. ille a uallo non discedere perseuerauit. attamen, aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemque pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris *se contineret, qui cum magna exspectatione ueniisset, temere progressus, turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem uasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua uenerat, redijt, ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. & cum, quotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitij ueniisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterque ad suos quisque ordines redijt; *atque ultro uniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter L x x x. interfectis, reliquis in fugam *coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariae adductum, castra mouere; uasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum 1 1 1. loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatumque collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem leuis armaturae ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, praemisit. qui cum essent progressi, primaque turmae insidias intrauissent; *ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. nostri, cognitis insidijs, ne frustra reliquos exspectarent, duas

411

nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum, reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar, ut supra demonstratum est, III. cohortes Orici, oppidi tuendi causſa, reli-
412 quit; *ijsque custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. *huic officio,* oppidoque præerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorẽ partem post oppidum reduxit, & ad terrã deligauit: faucibusq; portus naue onerariã submersam obiecit, & huic alteram coniũxit; super quã turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cõpleuit, tuendamq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus*, Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum uenit; submersamq; nauim remulco * multis contendens funibus ab-
413 duxit: * atque alteram nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus, ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe * mœnia oppidi tentans, aduersariorum manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros uicit: deiectisq; defensoribus, qui
414 omnes * scaphis exceptiri refugerant, * etiam nauẽ expugnauit. eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ * pene insulam contra oppidum effecerat: quattuor biremes, subiectis scutulis, impulsas uectibus, in interiorem partẽ traduxit, * ita ut ex utraque parte naues longas aggrederetur, quæ erant deligatæ ad terram: atq; naues IV. ex his abducit, reliquas incẽdit. Hoc cõfecto negotio, D. Læliũ, ab Asiatica * classe abductũ reli-
415 quit, qui cõmeatus * Dullide, atq; Amãtia importari in oppidum

pidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naues onerarias XXX. a M. Antonio relictas intra portum aggressus, oẽs incẽdit: Lissum expugnare conatus defendẽtibus ciuibus Romanis, qui eius erãt conuentus, militibusque, quos præsidij causſa miserat Cæsar, triduũ moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. † CAESAR. postquã Põ- IX.
peium ad Asparagũ esse cognouit, eodẽ cum exercitu profectus, * & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Põpeius præsidiũ habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeiũ peruenit, iuxtaque eũ castra posuit; & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, * decertandi po- 416
testatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoque itinere Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrachium uenit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Põpeius, intercluſus Dyrrachio, ubi propositum tenere non potuit, secũdo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas a quibuſcham protegit uentis, castra communit. eo partem nauium longa-

rum conuenire, frumentum, commeatumque ab Asia atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportare imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora a Pompeianis tenebãtur, classesque ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ caussa Quintilium, & L. Camuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturaſq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumẽti conquiri iussit. id erat perexiguum, * cum ipsius agri natura; quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum spoliatis, effosisque eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cogitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atque asperi colles. hos primum præsidijs tenuit castellaque ibi communit. inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum ualebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret; cum fama per orbem terrarũ percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare. Pompeius neque a mari, Dyrrachioque discedere

re uolebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare uellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. * Relinquebatur, ut extremam rationẽ belli sequẽs, quamplurimos colles occuparet, & quã latissimas regiones præsidijs teneret, Cæsariſq; copias quammaxime posset, distineret, idq; accidit. Castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu * amplexus, hoc spatio pabulabatur, multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. * atque 417
ut nostri, qui perpetuas munitiones iungebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergũ, adorirentur; ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos a tergo circũuenire possent. sed illi operibus uincebãt; quod & numero militum præstabãt, & interiore spatio minorem circuitum habebant. * Quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare, non constituerat; tamen suis locis Sagittarios, funditoresque mittebat; quorũ magnum habebat numerum, multiq; ex nostris uulnerabantur: magnusq; incesserat timor sagittarum; atque omnes fere milites * aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs, magna uterque * utebatur; Cæsar, ut quam angustissime Pompeium cõtineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quãmaximo circuitu occuparet: crebraq; ob eã caussã prœlia fiebant. in his, cum legio Cæsaris IX. præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit

cupauit, nostrosque opere prohibere cœpit: &, cum una ex parte prope æquum aditum haberet; primum Sagittarijs, funditoribusque circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus
418 uulnerari uideret, * recipere se * iussit, & loco excedere. erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti, locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore, glorians apud suos Pompeius, dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis,
419 * legionem reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere, & instare cœperunt; cratesque pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar, ueritus: ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusque detrimentum caperetur; a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes
420 impetum fieri iussit. Milites legionis IX. subito ** consti-
421 pati pila coniecerunt; & ex inferiore loco ** aduersus cli-
422 uum incitati cursu * præcipites Pompeianos egerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri uero, qui

qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt: * paulloque circa eum locum morati, alijs com- 423
prehensis collibus, munitiones perfecerunt. † ERAT X.
noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tatoque spatio, & tantis munitionibus, & * toto obsidionis genere; tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes aduersi aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt; cum ipsi numero militū, equitumque præstarent. Caussa autē obsidionis hæc fere esse consueuit, ut frumento hostes * prohibeantur. * at tum integras, atque incō- 424
lumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent; quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longe, lateque frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore, & patientia maximum bellum confecisse. meminerant, ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum segentium uictores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus uero, cuius * rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebāt. Est etiam genus radicis, inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, * quod appellatur Chara: * quod admistum lacte multum inopiam * leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. * ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgo

in

in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamq; frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat, quod celeriter ſe habituros copiam confidebant. *crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijſq; audiebantur: prius ſe cortice ex arboribus victuros, quam Pompeiũ e manibus dimiſſuros. * libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum uix tolerari, reliqua uero iumenta interiſſe; uti autem ipſos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & * odore tætro ex multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, * Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atq; ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus angustiæ uallium, has, ſublicis in terrã demiſſis, præſepſerat, * terramq; aggeſſerat; ut aquam continerent. * itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa, * ac paluſtria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibuſdã præſidijs aberant longius, & celeriter, æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere * præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq; ſpem maturitate frumentorum propo-
425 ni uidebant. * In nouo genere belli nouæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. illi cum animaduertiſſent ex ignibus, nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilẽtio aggreſſi, * uniuerſam in multitudinem ſagittas conijciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco
XI. ignes facerent, * alio excubarent. †INTERIM certior factus P. Sulla, quem diſcedens, caſtris præfecerat Cæſar,

auxilio

auxilio cohorti uenit cum legionibus II: cuius aduentu facile ſunt repulſi Pompeiani. neque uero conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt: primiſque deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt. ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerẽtur, Sulla reuocauit. * Ac plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cuius conſilium reprehendendum non uidetur. aliæ enim ſunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad præſcriptum; alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla a Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare uoluit; quæ res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum; ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe uideretur. Pompeianis * magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant, ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco uerebantur. neque multum ad Solis occaſum temporis ſupererat. ſpe enim conficiendi negotij prope in noctem * rem deduxerant. ita, neceſſario, atq; ex tempore capto cõſilio, Põpeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat a noſtro caſtello, ut telum tormentumue miſſum adigi non poſſet. Hoc conſedit loco, atque eum communijt, omneſque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus prætereà locis pugnatũ eſt. nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendæ manus cauſſa, tentauerat; ne ex proximis præſidijs ſuccurri poſſet. uno loco * Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cũ cohortibus III, atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. ita uno die VI. prœlijs factis, III. ad Dyrrhachium, III. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, * ad * duorum millium 428

426

numẽ

numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus,*euocatos, & manipulares,centurionesq; cõplures.in eo fuit numero Valerius Flaccus,L.filius,eius,qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI. militaria relata. nostri non amplius XX. omnibus sunt prœlijs desideratii. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur;* quattuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. & cum laboris sui periculique testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter XXX. in castellum coniecta
429 *Cæsari renunciauerunt:scutoque ad eum relato Scæuæ centurionis,inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de rep. * donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad principilum se traducere pronunciauit.eius enim opera castellum con-
430 seruatum esse, magna ex parte, constabat. * cohortemque postea duplici stipendio,*frumentoue,& speciarijs, militaribusque donis amplissime donauit.Pompeius,noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV, effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit; &, V. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus,exstructis omnibus castrorum pertis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se
XII. in antiquas munitiones recepit. †AETOLIA, Acarnania, Amphilochis per Cassiũ Longinũ,& Caluisiũ Sabinum,ut demostrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam,ac paullo longius progrediendum existimabat Cæsar: itaque eo Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, missus a Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit,ut Achaia

Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & * Or- 431
chomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit. nonnullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus,* amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. * Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare uellet;ut pene castris Pompeij legiones subijceret:tantumq; a uallo eius prima acies aberat,* uti ne in eam telo, tormentoue adigi posset. Pompeius autem, ut famam,& opinionem hominum teneret; sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret,omnisq; eius instructus exercitus telis ex uallo* iniectis protegi posset.Hæc cum in Achaia,atque apud Dyrrhachium gererẽtur,Scipionemque in Macedoniam uenisse,constaret;non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suum atque illius familiarem;quem, ab illo traditum initio,& commendatum,in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum; quorum hæc erat summa:Se se omnia de pace expertũ; nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum,quos esse auctores eius rei uoluisset; quod sua mandata * perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam eo magna parte * compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitus,ut, præter auctoritatem, uires quoque ad coercendum haberet:quod si feciſſet, quietem Italiæ, pacem prouinciarum, salutem imperij uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Casti-

gato

gato Scipione a Fauonio, ut postea, confecto bello, repe-
riebamus; infectaque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar,
quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachiū con-
tineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse
angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit:
castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil * profi-
cere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum
eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa
inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & te-
neris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumen-
ta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpse-
rant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo
interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quo-
que erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque
his rationibus equitatum tolerare. sed, postquam * non
modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque
433 defectæ, * sed etiam frondes ex arboribus deficiebant,
corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius
de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equi-
tum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus
Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis
obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera
Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaque erat
usus. his domi, ob has causas, amplissimos magistratus
mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legen-
dos curauerat, agrosque in Gallia ex hostibus captos, præ-
434 miaque rei pecuniariæ magna tribuerat, * locupletesque ex
egentibus effecerat. hi propter uirtutem, non solum apud
Cæsarē in honore erant, sed etiam apud exercitum chari
habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac
barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq;
equitum

equitum fraudabant, & prædam omnem domū auertebant.
Quibus illi rebus permoti, uniuersi Cæsarem adierunt,
palamque de eorum iniurijs sunt questi, & ad cetera ad-
diderunt, falsum ab his equitum numerum referri, quo-
rum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud a-
nimaduersionis esse existimans, & multa uirtuti eorum
concedens, rem distulit totam: illos secreto castigauit,
quod quæstui equites haberent, * monuitq; equites, ut ex 435
sua amicitia omnia exspectarent, & * ex præteritis suis
officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis * of-
fensionem, & cōtemptionem ad omnes attulit. idq; ita esse,
cum * ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico
iudicio, atq; animi conscientia intelligebant. Quo pudore
adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus re-
seruari arbitrati, * discedere a nostris, & nouam tentare 436
fortunam, nouasque experiri amicitias constituerunt: &
cum paucis collocuti clientibus suis, quibus totum facinus
committere audebant; primum conati sunt præfectum e-
quitum, C. Volusenum, interficere; ut postea, bello confecto,
cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pom- 437
peium uiderentur. * postquam id difficilius uisum est, neq;
facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt,
pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata
restituere * uellent, multis coēmptis equis, ad Pompeium
transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant.
quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi
liberaliter, magnoq; comitatu, & multis iumentis ucnerāt,
uirique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem
fuerant, quodque nouum, & præter consuetudinem * ac-
ciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atque o-
stentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a

Cæsare ad Pompeium transierat; cum pene quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent; uulgo uero * uniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusque rerum, & spatijs locorum, & custodiarum * uaria diligentia animaduersa, pro ut cuiusque eorum, qui negotijs præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeiũ omnia detulerunt. † QVIBVS XIII. ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes IX. ex maximis castris, præsidijsque deductas ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit, &, quid a quoque fieri uelit, * præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX. positum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Postumum adiutorem suum * miserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & uallus contra hostem, in altitudinem pedum X. tantundemque eius uallis agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum DC, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentstri

tur, duplicem eo loco fecerat uallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti, sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu, * XIIX. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare * nostræ cohortes IX. legionis excubuerant, accessere subito, prima luce, Pompeiani exercitus, nouusque eorum aduentus exstitit: simulque nauibus circumuecti milites * in interiorem uallum tela iacie- 438
bant, fossæque aggere complebantur: & legionarij interioris munitionis defensores, scalis admotis, * tormentis cuiusque generis, telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, * uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos uallos, * qua perfectum opus non erat, * per mare nauibus ex- 439
positis, in aduersos nostros impetum fecerunt, atque ex * utraque munitione deiectos terga uertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque, quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. * hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, cũ graui uulnere

nere esset affectus aquilifer, & *uitribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hãc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: Nolite, obsecro, cõmittere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. iamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, *eodem uenit.

XIV. †QVI, cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animaduersum est a speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis uideretur, esse post syluam, & in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se IX. legio Cæsaris
441 obiecisset Pompeianis copijs, * atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandam contingebant, neque, longius a mari passibus CD. aberant. post, mutato consilio, quibusdam de caussis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: pauciscq; inter

intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; &, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD. quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. * eo, signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciauerunt. hoc idem usum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. is locus aberat a nouis Pompeij castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II. quæ speciem munitionis præberent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX. multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque minora duplici acie duxit. neq; eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius, quam Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis *eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, *cuius opera proditũ exercitum C. Antonij demonstrauimus, * eo loco propu- 442
gnante. sed tamen nostri uirtute uicerunt; excisoque eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt; &, quod eo

pulsa legio sese receperat, nonnullos *sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem enim, quã pertingere a castris ad flumen supra demõstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum; quod eam munitionem esse arbitrarẽtur. Quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa fatis interiecta mora, * & re nunciata, v. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat a sinistro secluſum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur,
443 ex parte, * ea quæ proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias incidерent, x. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum, * pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, ueriti, ne angustijs interclуderentur, cum extra, & intus hostem haberent, **eodẽ,
444 quo uenerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut *cum Cæsar signa fugientium

gientium manu prehenderet, & consistere iuberet; alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alij ex metu etiã signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque eius, angustis portis, atque his a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in utrãque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris uictoriam interpelauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his unius diei prælijs *Cæsaris desiderati sunt milites nongenti, & sexaginta, & noti equites Ro. quadringenti, & Tuticanus Gallus senatoris filius, & a Placentia centum, & a Puteolis centum, & a Capua x. *sacrati uiri, & x. tribuni militum, & centuriones triginta duo. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt; signaque sunt militaria XXXII. amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet,
*omnes deductos, ostentationis, ut uidebatur, causſa, quo 445
maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerentne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis acceßit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem, intra, extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxiliũ ferre non posset, * caussæ fuisse cogitabant. * non ad hæc addebant, non ex cõcursu acri facto, nõ prœlio dimicatum; sibiq; ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus *recordabantur, quorum quam paruulæ sæpe caussæ uel falsæ suspicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent; quoties uel culpa ducis, uel tribuni uitio *in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si uirtute uicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama,
XV. ac litteris uictoriã eius diei cõcelebrabant. †CAESAR, a superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandã belli rationem existimauit. itaque, uno tempore præsidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque secundis prœlijs unum aduersum, & id mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam quod Italiam sine aliquo uulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosißimorum hominum peritißimis, atque exercitatißimis ducibus, pacauissent; quod finitimas, frumentariasque prouincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua *felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent, transportati:

si *

si * non omnia cederent secunda, fortunam esse industria 446
subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, cuiusuis potius, quam suæ culpæ, debere tribui: locum securum se ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna * partam iam, præsentemq; uictoriam * interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: * quod si esset factum, detrimentũ in bonum uerterent, uti ad Gergouiam accididisset, atque ij, qui ante dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent. Hac habita concione, nõnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceßit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam, pœnæ loco, grauiores imponeret labores, simulq; omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis nonnulli, * oratione permoti, manendum eo loco, & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter * confectũ uetuit. his una legio missa præsidio est. His *explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de
IV. uigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruoq; spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, * & ne citißima eius profectio cognoscere- 447
tur, conclamari iußit; statim egressus, & nouißimum agmen

men consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit. Neque uero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit, sed, eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouissimum agmen demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito itinere anteceſſerat Cæsar. sed, cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prœlio * detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit c d. qui tantum profecere, ut, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, complureſque interficerent,
448 * ipsique incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris con-
449 tra Asparagum consedit, militesque omnes * intra uallum castrorum continuit, equitatumque, per causſam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, uacabant, alij lignandi, pabulandique causſa longius progrediebantur; alij, quod subito consilium profectionis cœperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, uallum relinquebant. Quibus * ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore * præuiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, 11x. millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die

Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de
1 v. uigilia ipse egreditur, ut si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore susceptο, * cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, 1 v. die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu * abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficiscereturi; sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omnia maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, * & quid fieri uellet, ostendit: præsidioq; Apolloniæ cohortibus 1 v. Lissi una, 111. Orici relictis, quique erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans,

dicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones, equitatumq; ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimen-
450 dos aduersarios, * ne * occasioni temporis deesset. * Sed
451 * Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat: Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceßit etiam * improuiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata
452 habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, * & Heracleam Senticam, * quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad tempus Cæsar ignorabat. simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias, ciuitatesq; * demißis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq; multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pene omnibus copiis amißis. hæc itinera infesta * reddiderant: hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia * auerterat. Quibus accidit rebus; ut, pluribus dimißi itineribus, a Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant: seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt. a quibus Domitius certior factus, uix IV. horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit,

uit, & ad Aeginium, quod est obiectum, oppositumque Thessaliæ, Cæsari uenienti occurrit. † CONIVNCTO exercitu, Cæsar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ, uenientibus ab Epiro: * quæ gens 453
paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, cum se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præclusit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuncios mittit, ut sibi subsidio ueniant: * se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, * Lariſſam legiones adduxerat: Pompeius non- 454
dum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas, musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iußit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem; id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo uenerat, die, post horam IX. oppidum altißimis mœnibus oppugnare aggressus, ante Solis occasum expugnauit; & * diripiendum militibus concesßit, statimque ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuncios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, ijsdem permoti rumoribus, portas

clauſer

clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna * Metropolitarum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, * quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pompeij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusq; apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur; adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur; & si quando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosq; seruorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palam de præmiis, ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. alij domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in * concilio fuit controuersia,
455 oporteretne L. * Hirtij, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationẽ haberi, cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut
456 præstaret, * quod proficiscenti promisisset; ne, per eius auctoritatem

ctoritatem, deceptus uideretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarẽt. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum contumelias palam descenderũt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemq; iactaret, Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiã L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, Placere sibi, bello cõfecto, ternas tabellas dari * ad iudicandum de iis, qui ordinis essent senatorij, belloq; una cum ipsis, non interfuissent; sententiasq; de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeij fuissent, neque operã in re militari præstitissent: unam fore tabellã, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiã, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis, agebant. nec, quibus rationibus superare possent; sed, quem admodũ uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumẽtaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœliis intermisso, * quod satis perspectũ habere uide- 457
retur, tentandũ Cæsar existimauit, quidnam Pompeius proposiți, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. itaq; ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, * primum suis locis, paulloque a castris Pompeij longius; continentibus uero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subijceret. Quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitũ, superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos,

expeditos, ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoque eius generis prœliorum percipe-rent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis * VII. millium, Pompeianorum impetum, cum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit, atque unum Allobrogem, ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam, interfecit. Pompeius, * quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut uidebatur, * exſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubijceret. Cæſar, nulla ratione ad pugnã elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, uti caſtra ex eo loco moueret, ſemperq; eſſet in itineribus; hoc ſperans, ut, mouendis caſtris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; ſimulq;, in itinere ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitũ ad laborem Pompeij
XVII. exercitum quotidianis itineribus defatigaret. † His conſtitutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculisq; detenſis, animaduerſum eſt, paullo ante, extra quotidianam conſuetudinem, longius a uallo eſſe aciem Pompeij progreſſam ut non iniquo loco poſſe dimicari uideretur. Tunc Cæſar * ad ſuos, cum iam eſſet agmen in portis: Differendum eſt, inquit, iter in præſentia nobis, & de prœlio cogitandum, * ſicut ſemper depoposcimus: animo ſimus ad dimicandum parati: non facile occaſionem poſtea reperiemus. confeſtimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu, ſtatuerat prœlio decertare. namque etiam in concilio ſuperioribus

perioribus diebus dixerat, prius quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæſaris pelleretur. id cum eſſent pleriq; admirati. Scio me, inquit, pene incredibiliem rem polliceri: ſed rationem conſilij mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. perſuaſi equitibus noſtris, * idque mihi ſe facturos confirmauerunt, ut, cum propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederẽtur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hoſtem iaceretur. ita ſine periculo legionum, & pene ſine uulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non eſt, cum tantum equitatu ualeamus. ſimul denunciauit, ut eſſent animo parati in * prœlium; &, quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæpe cogitauiſſent, ne uſu, manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeij conſilium ſummis laudibus eſferret. Noli, inquit, exiſtimare, Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam, Germaniamque deuicerit. omnibus interfui prœlijs: neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus ſupereſt; magna pars deperijt: quod accidere tot prœlijs fuit neceſſe. multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit: multi domum diſceſſerunt: multi ſunt relicti in continenti. an non audiſtis ex ijs, qui per cauſſam ualetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundusij factas? hæ copiæ, quas uidetis, * ex dele- 458
ctibus horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ; &
* pleræque ſunt ex colonijs tranſpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœlijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cũ dixiſſet, iurauit, ſe, niſi uictorem, in caſtra non reuerſurum: reliquoſque, ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit

quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. * ac
459 iam animo uictoriam *præcipiebant, quod de re tanta, & a tam perito imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ a Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, *quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat, reliquas inter aciem mediam, cornuaque interiecerat: numeroque cohortes CX
460 expleuerat. hæc * erant millia LV. * euocatorum circiter
461 duo millia: quæ ex beneficiarijs superiorum exercituũ ad eum conuenerant: quæ tota acie dispersérat. reliquas cohortes VII, castris, propinquisque castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu eius, riuus quidam impeditis ripis, muniebat: quam ob caussam cunctum equitum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar, superius institutum seruãs, X. legionem in dextro cor-
462 nu, IX. in sinistro collocauerat: * tametsi erant Dyrrhachinis prœlijs uehementer attenuatæ: & huic sic adiunxit IIX. ut pene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse iusserat: cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. *quæ summa erat CIↃ XXII. cohortes II. castris præsidio reliquerat: sinistro cornu Antonium, dextro P.
463 Sullam media acie Cn. Domitiũ præposuerat. *ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus; timens, ne a multitudine equitum dextrum

trum cornu circumueniretur, * celeriter * ex tertia acie 464
singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuq; opposuit; &, quid fieri uellet, ostendit; monuitq;, eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare; simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri uellet, uexillo signũ daturum. Exercitum cum, militari more, ad pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, uir singulari uirtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei *qui fuistis; & uestro imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc prœlium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul *respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, *primus ex dextro cornu procurrit: * atque eum milites 465
electi circiter CXX * uoluntarij eiusdem centuriæ sunt 466
prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neue se loco mouerent, aciemque eius distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; ut primus

excursus, uisque militum infringeretur, acieſque* diſten-
deretur, atque, ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur; leuiuſque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, ut, duplicato curſu, Cæſaris milites * exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio uidetur: propterea quod eſt quædam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, *quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, ſed augere imperatores debẽt. neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique* concinerent, clamoremque uniuerſi tollerent. quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos
XIIX. incitari exiſtimauerunt. † SED noſtri milites, dato ſigno, cum infeſtis pilis procurriſſent, atque animaduertiſſent, non * concurri a Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium fere ſpatium conſtiterunt, *ne, conſumptis uiribus, appropinquarent, paruoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila miſerunt, celeriterq;, ut erat præceptum a Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque uero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela miſſa exceperũt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſeruauerunt; piliſque miſſis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites* a ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt, omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed, paullum loco motus, ceſſit: equiteſque Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemque noſtram a latere aperto * circuire cœperunt.
467 quod ubi Cæſar animaduertit, IV. aciei, quam * inſtituerat ex cohortium numero, ſignum dedit. illi celeriter procur

procurrerunt; infeſtiſque ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſque conuerſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga, montes altiſſimos peterent. quibus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoreſque deſtituti inermes, ſine præſidio, interfecti ſunt. * Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eoſque a tergo ſunt adorti. Eodem tempore III. aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tẽpus loco tenuerat, procurrere iuſſit. ita, cum recentes, atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non potuerunt, atque uniuerſi terga uerterunt. neque uero Cæſarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus eſt pulſus: ab ijſdem facta cædes ſagittariorum, atque funditorum: * ab ijſdem * acies Pompeiana a ſiniſtra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. ſed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum uidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam, animaduertit, alijs * diffiſus, acie exceſſit, protinuſque ſe in caſtra equo contulit, & ijs centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc cum dixiſſet, ſe in prætorium contulit, ſummæ rei diffidens, & tamen euentum exſpectans. Cæſar, Pompeianis ex fuga intra uallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur,

castraque oppugnarẽt: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriæ defendebantur; multo etiam acrius a Thracibus, barbarisq; auxilijs. nam, qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. neque uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti uulneribus, locum reliquerunt; protinusq; omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent; ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias * conquirerent uoluptates. atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit protinusque * equo citato, Larissam contendit, neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos * suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit: nauemque frumentariam
468 conscendit; sæpe, ut dicebatur, * querens: * tantum suam se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum uictoriam speraſſet, ab eo, initio fugæ facto, pene proditus uideretur.

Cæsar,

Cæsar, castris potitus, a militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, * uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperunt. * Qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemque legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit, IV. secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte secluſit, ne noctu Pampeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque * arma proijcere, iussit. quod ubi sine recu- 469
satione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram flentes * ab eo salutem petierunt, consulatus, consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; militibusque suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodemque die Larissam peruenit. in eo prœlio non amplius C C. milites desiderauit; sed centuriones fortes uiros circiter xxx. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius men-

tionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse uidebantur: sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIV. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, * sese Sullæ similiter dediderunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ * LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum uires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. †EODEM tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis, instructisque scaphis, elicuit naues Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad nauigandum, onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebatur; neque, ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum, in Siciliam uenit: &, cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit,

lauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret; perturbatumq; eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento, & secundo completas onerarias naues tæda, & pice, & stupa, reliquisq; rebus, quæ sunt * aptæ ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit XXXV. * in quibus erant XX. constratæ: tantusq; eo facto, timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum * defenderetur: &, * nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed, opportunissime nuncijs allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusq; ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisq; nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem, pari, * atque antea, ratione egit. Cassius, secundum nactus uentum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit: & flamma ab utroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ V. Cumque ignis magnitudine uenti latius serperet; milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & a terra soluerunt, impetuq; facto in Cassianam classem, quinqueremes II. in quarum altera erat Cassius, cœperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi id a legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascunque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias,

& bellum renouare posset: &, *quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat eiectum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius prouinciæ iuniores, & Græci, cuiusque R. iurandi caussa conuenirent. sed, utrum auertendæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit. Biduum tempestate retentus, nauibusque alijs additis actuarijs, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumque R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse excludendi sui caussa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo Consulari, ac nonnullis alijs acci-
473 derat Rhodi. * nam, quicunque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erant: missique ad eos nuncijs, ut ex ijs locis discederent, * contra uoluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamque de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naues impositio, duobusq; millibus hominum

num armatis, quos * partim ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus puer ætate, magnis copijs cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos, regno expulerat: castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat; belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui, propter ætatem eius, in procuratione erant regni; siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumq; occuparet; siue, despecta eius fortuna, ut plerunque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumq; ad regem uenire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit, cum paucis suis; & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in custodia necatur. † Caesar, cum in Asiã XX. uenisset,

474 uenisset, reperiebat * T. Ampium conatum esse tollere pe-
475 cunias Epheso ex fano Dianæ; eiusque rei caussa, * sena-
tores omnes ex prouincia uocasse, ut, iis testibus, summa
pecuniæ uteretur; sed interpellatũ aduentu Cæsaris, pro-
fugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar au-
xilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ,
repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secun-
476 dum fecisset Cæsar, simulacrũ uictoriæ, * quod ante ipsam
Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ
spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodem-
que die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, &
signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas
477 discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. * Pergami in oc-
cultis, ac remotis templis, quo, præter sacerdotes, adire
fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana so-
nuerunt. Item Trallibus, in templo Victoriæ, ubi Cæsaris
statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter
coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur.
Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset, Pom-
peium Cypri uisum, coniectans, eum in Aegyptum iter ha-
bere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci op-
portunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se
sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia a Fusio legato
euocauerat, equitibusq; DCCC. & nauibus longis Rho-
dijs X. & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his
erant legionibus hominum III. millia; CC. reliqui uul-
neribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris con-
fecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama
rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitaue-
rat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Ale-
xandriæ de Pompeij morte cognouit: atque, ibi primum e
naui

naui egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppi-
do præsidij caussa, reliquerat, & concursum ad se fieri ui-
det, quod fasces * anteferrentur. In hoc omnis multitudo
maiestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumul-
tu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis con-
citationes fiebant, compluresq; milites huius urbis omni-
bus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduer-
sis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pom-
peianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesiis
tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi
uenti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad
se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis
officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre
Ptolemæo, & lege, & S. C societas erat facta, ostendit si-
bi placere, regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopa-
tram exercitus, quos haberent, dimittere; & de contro-
uersiis iure apud se potius, quam inter se armis, discepta-
re. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri,
nutricius eius Eunuchus nomine Photinus. is primum in-
ter suos queri, atque indignari cœpit, rgem ad dicendam
caussam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui
nactus ex regijs amicis, exercitum a Pelusio clam Alexan-
driam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra me-
minimus, omnibus copijs præfecit. hunc incitatum suis, &
regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, litteris,
nunciisq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes
erant scripti ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ
ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perq;
fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus
populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per le-
gatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur,
(eæ,

(eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem, isque maxime uellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regum componere: subito exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumq; Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iussit: regemq; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapiõ, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius uenissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, * corripi, atque interfici iussit. Quorum alter, accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamq; regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius priuato paucorũ, & latronum consilio, quam regio, susceptum bellũ uideretur. † ERANT cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderentur. millia enim XX. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ, atque licentiæ uenerant: & nomen, disciplinamq; populi R. dedidicerant: uxoresq; duxerãt, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latroni

478

XXI.

latronibusq; Syriæ, Ciliciæq; prouinciæ, finitimarumque regionum. Multi * præterea capitis damnati, exsulesq; conuenerant: fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq; uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorũ, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere; stipendij augendi caussa, * regis domũ obsidere; regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia II. qui * inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnũ reduxerãt, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, & primo impetu domũ eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemq; tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, * diductis copiis, pluribus uijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erant aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigandum. Præter has, XXII. erant, quæ præsidij caussa Alexandriæ esse consueuerant, * cõstratæ omnes, quas si occupassent classe Cæsaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: cõmeatu, auxilijsq; Cæsarem prohiberent. itaque tanta est con-

479

480

481

tione

tione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erãt in naualibus, incendit; quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus, in longitudinem passuum DCCCC. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In * hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & *uicus, oppidi magnitudine: quæq; ubique naues imprudentia, aut tempestate paullulũ suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, *a quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum *apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. *demisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci) pauciſque utrinque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus,
482 noctu præmunit: * hoc *tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quã ipse, habitandi caussa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, uacuam possessionem regni sperans,

sperans, ad Achillam se ex regia traiecit, unaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensisque internuncijs, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

*A. HIRTII, vel OPPII, COMMENT. DE BELLO ALEXANDRINO,

LIBER I.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Alexandrinorum apparatus contra Cæsarem, & huius diligentia in aqua dulci, qua fere prohibebatur, inuenienda.
II. Cæsaris naualia duo prœlia secunda cum Alexandrinis.
III. Cæsar Pharo per vim potitus, magna clade ab Alexãdrinis afficitur.
IV. Rex Ptolemæus, a Cæsare per blanditias dimissus, nauali cum prœlio superatistatimq; a Mithridate duce, qui magna Cæsari auxilia adduxit, & postea a Cæsare ipso superatur.
V. Rege, nauali prœlio interempto, Cæsar, Aegypto & Alexandria potitus, nouos reges substituit.
VI. Domitius, Asiæ a Cæsare præfectus, Deiotari impulsu cum Pharnace prœlium committit, ab eoq; superatur.
VII. Illyricum a Cæsarianis post aliquot prœlia, quorum in vno Gabinus periit, pacatur.

IIX. Odium Cassij in Hispania, vbi propætor a Cæsare relictus, & coniuratione facta vulneratus, supplicium de coniuratis sumit.
IX. Cassij & Marcelli, quorum vterque Cæsaris nomine abutebatur, contentiones in Hispania, & illius in Iberi ostio interitus.
X. Cæsar, in Syriam profectus, res omnium illarum prouinciarum constituit. Deiotaroq; regi, abiecto & supplici vestitum restituit.
XI. Pharnacis regis, blanda legatio ad Cæsarem, & fuga ex prœlio aduerso. Cæsaris victoris post receptum Pontum, & prouincias constitutas, in vrbem reditus.

1. BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. *nam ab incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione, ac materia, sint ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a Meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, uineisque agendis, a reliqua parte urbis excluderet; illud sperans primum, ut cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atq; imperio administraretur; deinde ut laborantibus succurri, atq; ex altera oppidi parte auxiliũ ferri posset; in primis uero, ut aqua, pabuloq; abũdaret: quarum alterius rei copiã exiguã, alterius nullã omnino facultatẽ habebat; quod utrumque palus large præbere poterat. Neque

que uero Alexãdrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresq; delectus habendi causſa, miserãt; magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum, conuexerant, & & innumirabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maxime armorum erant institutæ officinæ: seruos præterea puberes armauerant; quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine dispositа, munitiones semotarum partium tuebãtur. ueteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum * opponi possent. omnibus uijs, atque angiportis triplicem uallum obduxerant, (erat autem quadrato exstrutus saxo, nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea * alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque * eis rotis, funibus, iumentisque obiectis, directis * pluteis in quamcumque erat uisum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omniũ rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri uiderant, ea sollertia efficiebant, * ut nostri illorum opera 483
imitari uiderentur: & sua sponte multa reperiebant, unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. atque hæc principes in consilijs, concionibusque agitabant; populum R. paullatim in consuetudinem eius regni occupandi uenire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse: * Cæsarẽ ueniſſe cum copijs; neq; morte Pompeij

quidquam profectum quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idque agendum mature. namque eum, intercluſum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoem regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, ipsa sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganimedi traditur. is, susceptio officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum * pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur; quæ paullatim spatio temporis liquescit, ac * subsidit. hac uti domini ædificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida, ut multos, uariosque morbos efficiat: * sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario; quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum caussa uicatim, ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. intersæptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris nõ intermittebat. quamobrem salsior paullo præter

tee consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consuessent: uulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo uero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, salsiorque reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut *ad extremum casum omnes deducti uiderentur; atque alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quod neque celare * Alexandrinos possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus, atque insequentibus, ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorum non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse a suis uidebatur: * ut, si mihi * defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cum uero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat; * nam * puteis fossis, aquam dulcem posse repe- 484
riri affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis uenas habere; quod si alia esset littoris Aegyptij natura, atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent; prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel a sinistra parte a Parætonio, uel a dextra ab insula;

quæ diuersæ nauigationes, numquam uno tempore aduersis uentis peæcluderentur. fugæ uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de uita, cogitarent. magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram, & difficultatem adscensum in naues habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis uelocitatem * locorumque, & ædificiorum notitiam: hos præcipue in uictoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora, atque ædificia occupaturos; ita fuga, nauibusque nostros prohibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse uincendum, cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinatinibus, maximisque conatibus non longi temporis

II. labore, occursum est. †EO biduo legio XXXVII. ex dediticiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impositam naues a Domitio Caluino, ad littora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim conscendit, atque omnem

omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, cum longius paullo discederet, * munitio- 485
nes nudare nolebat. Cumque ad eum locum auertisset qui appellatur Cherrhonesus; aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum longius a nauibus prædatum processissent; ab equitibus hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt, Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariqueredeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in nauibus habebat, & *post horam x. diei res agebatur; nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, * quæ neque uirtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros nõ existimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu: longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu IV. ad eam constratæ naues, & complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne
* turpiter in conspectu contumeliam acciperet; * quam- 486
quam, si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat. Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & uirtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentũ

acceptum uideretur. ita prœlium secũdissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera: deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prœlium diremisset; tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco* uectricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed * scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus, & superioribus locis subleuabantur, ut uix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent; quod nostra classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. ijdem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere, atque inseruire, * instituerant. ac, tametsi amplius CX. nauibus longis in portu, naualibusque amiserant; non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. uidebant enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Præterea nautici homines, & urbis, & regionis maritimæ quotidiano usu a pueris exercitati, ad naturale, ac * domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij cassa dispositæ: naues ueteres erant in occultis * regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres, remo

remorum usum obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII. quinqueremes V. confecerunt. ad has, minores, * apertasque complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues IX. habebat, (nam, X. missis, una in cursu littore Aegyptio defecerat) Ponticas III X. Lycias V. ex Asia XII. ex his quinqueremes V. erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc *magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen, uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. postquam eo uentum est, ut sibi uterque eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium CD. passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. post hũc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quamque * earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt, in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ, dimidiam Africæ. Satisque diu

inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret ini-
487 tium; propterea quod *eo qui intrassent, * ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. hic, ob notißimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem * posßis explicare. nobis rem committe. nos prœlium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur: * hostes quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. progressas ultra uadum IV. Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant. ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, *nullius remi detergerentur. sed semper uenientibus aduersæ occurrerent; interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atq; omnis certamen in uirtute constitit. neque uero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in *oppugnatione occupatum animum haberet, quin altißima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & uotis uictoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minime autem erat par prœlij certamen. *nostris enim pulsis, neque terra neque mari effugium dabatur uictis; omniaque uictoribus erant

erant futura in incerto; illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum uidebatur, perpaucos de summa ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut uirtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam uiderent, eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis, nauticisque sollertia, atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset; * neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri, uirtuti nostrorum possent adæquari. * Capitur hoc prœlio quinquere- 488
mis una cum defensoribus, remigibusque, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerunt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. † Hoc ne sibi sæpius accidere posset, III.
omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam molemque ad insulam pertinētem, in suam redigeret potestatē. perfectis enim magna ex parte munitionibus * & oppidū, *& illā, & urbē uno tēpore tentari posse confidebat. 489
Quo capto consilio, cohortes X, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasque imponit: * alteram insulæ partem distinendæ manus caussa, cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, *qui primus insulam cepisset,

pisset. ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabãt, & littora armati defendebant, quo propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibusque longis v. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed ubi, locis primum cognitis, uadisque* pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt * atque hos sunt alij subsecuti, constanterque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterunt. hi pulsi, custodia portus relicta, ad littora, & uicum applicauerunt, seque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neque uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. * erat non dissimile, atque Alexandriæ genus ædificiorum: (ut nũnora maioribus conferantur) turresque editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat, ut tunc accidit. Nam qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, ijdem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx. pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt
490 seque per molem in mare præcipitauerunt, & *DCCC. passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamẽ ex ijs capti, interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorũ omnino fuit DC. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellumq; ad põtem, qui propior erat Pharo, communiuit, atq; ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorẽ illũ, propioremque oppido Alexandrini tuebãtur. sed eũ postero die simili ratione aggreditur, quod his obtẽtis duobus, omnẽ nauigiorũ excursum, & repẽtina latrocinia, sublatũ iri uidebatur. iamque, eos, qui præsidio

cum

eum locum tenebant, tormentis e nauibus, sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium III. instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduersus hostem præuallari, & qua exitus nauibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore, quæ consueuerãt nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem * constiterunt. * Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur: pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum uidebantur. sed postquam ultra eum locum, ablatere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis, certisque ordinibus * sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati * Alexandrini, plures ex nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesque a terra repellere, properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant; cum post se clamorem exaudirẽt, 491

fugam

fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent; ueriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam relinquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximis nacta naues, multitudine hominum, atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discessérunt; pauci * alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus, * postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet; neque administrandi, neque repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine depressum militum, una cum hominibus interijt. hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum, circiter CD, & * paullo post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerunt, atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius, atque incitati, magnas acceßiones * fecerint. nam in operibus hostium expugnandis in prœlijs quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi

prehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi a periculosißimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandũ. † ALEXANDRINI cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent; neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut cõiectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erãt præsidijs, * aut suopte consilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt; ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario Regno, dominatione crudelißima Ganymedis facere id quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamque uẽturi essent, nullius periculi timorem multudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen, petentibus dare ueniam, utile esse statuit: * quod si quo * pacto sentirẽt ea quæ postularẽt mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conueniebat, ducem, ad bellum gerendum regem habere uellent; spendidius, atque honestius sese contra regem, quam contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarißimæ patriæ, quæ turpißimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populi R. sibique præstaret; cum ipse tantum, crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere cœpit

adul

adulta iam ætate puerum. at regis animus, disciplinis fallacißimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret; flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas eius,
494 fallacijs pueri eiusa esset. * quasi uero id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentißimo consilio, fecisset. Cum duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusque militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere uiderent, rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaque adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque, expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. * præficitur Tit. Nero. proficiscuntur in
495 ea classe Rhodiæ naues, * atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plærumque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dißimilis, Euphranorem persequebatur. nam, cum ad Canopum uentum esset; instructa

structaque utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit: siue quod in ipso satis præsidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit: solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisque, in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, * magnas copias (quas celeriter, & propensißima ciuitatum uoluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniũgitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defessisque subijciebat, & perseuerantia, constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilißimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litteræ cœpit. nam pars quædam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineri

neribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad littus interuallo a mari coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatē rex cognouisset, & trāseundum ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit; quibus uel superari, delerique Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum uinci; sic satis habebat intercluſum a Cæsare, a se retineri. quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, cōsuetudine nostra castris uallatis, sustinuit. cum uero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus uideret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierāt, recipissent; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur a Mithridate nūcius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur; & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex est usus, in qua magnam, & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed, circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se
496 uictorem incolumi exercitu recepit. conſederat cum copijs rex loco natura munito, *quoderat ipse excelsior, planicie ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus uarijs

uarijs genere munitionibus tegebatur. unū latus erat obiectum flumini Nilo; alterū editissimo loco ductū, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. rex, cum hoc itinere uenire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium inirent. nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quæ res incendit dolore milites, equitesque nostros; quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen tranarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra. namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. †CAESAR, re præclarissime gesta, cū V. subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad regis castra *contendit. hæc cum & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in uallo uideret; lassos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in primo uico non longe a suis castris munierat, bracchijsque cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causſa,

Cæsar aggressus omnibus copijs expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis no-
497 stris dabatur; una, *qua liberum accessum haberi demonstraui; altera, quæ mediocre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur; aduersi ex uallo castrorum, auersi ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar, cum uideret milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quo ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore, & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus; primi tamen

tamen editissimum locum castrorum caperent. ex quo decurrentes, * magnam multitudinem hostium interfece- 498
runt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis * magna ui oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, * receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ uictoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; * atque ea parte oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduenienis fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius * felicem fuisse lætabantur. Cæsar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. *nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, * maiorique ex duabus filiæ Cleopa- 469
træ, quæ manserat in fide, præsidijsque eius, minorem Arsi-

noen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem
docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus noua
dissensio, prius quam diuturnitate confirmaretur * regis
imperium, per homines seditiosos nasceretur. Legione ue-
terana VI. secum deducta, ceteras ibi reliquit; quo firmius
esset * eorum regum imperium: qui neque amorem suorum
habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris
amicitia; neque uetustatis auctoritatem, paucis diebus re-
ges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, utili-
tatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent
in fide reges, præsidijs eos nostris esse tutos; & hos, si es-
sent ingrati, posse ijsdem præsidijs coerceri. sic rebus om-
nibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profe-
VI. ctus est in Syriam. † Dvm hæc in Aegypto gerũtur, rex
Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, fini-
timasque prouincias administrandas tradiderat uenit, o-
ratum ne Armeniã minorem, regnum suum, neue Cappa-
dociam, regnum Ariobarzanis possideri, uastarique pate-
retur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, * impera-
ta se facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse
persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus
rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed
etiam turpe populo R. & Cæsari uictori, sibique infame
esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab ex-
terno rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem
misit, Armenia, Cappadociaque decederet; neue, occu-
patione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatemque ten-
taret. hanc denunciationem cum maiorem uim habituram
existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessi-
sset; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI. ipse
secum ducit, II. in Aegyptum ad Cæsarem mittit, litteris
eius

eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non
occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas a Deiotaro,
quas ille disciplina, atque armatura nostra complures
annos constitutas habebat, equitesque centum; totidem-
que ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plæ-
torium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tu-
multuarijs militibus in Ponto confecta erat; * Quin- 500
ctumque Patiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda; quæ
copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuene-
runt. Interim legati a Pharnace responsum referunt;
Cappadocia se decessisse; Armeniam minorem recepisse,
quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius
regni caussa integra Cæsari seruaretur: paratum enim
se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animad-
uerteret eum Cappadocia decessisse non uoluntate adduc-
tum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere
posset subiectam suo regno, quam Cappadociam longius
remotam; quodque omnes III. legiones adducturum Do-
mitium putasset; ex quibus cum II. ad Cæsarem missas au-
disset, audacius in Armenia substitisset, perseuerare cœ-
pit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius
esse Cappadociæ, atq; Armeniæ: nec iuste eum postulare, ut
in Cæsaris aduẽtum res integra differetur: id enim esse in-
tegrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum
ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam;
locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto
a Comanis iugum editum syluestre est, * pertinens in Ar-
meniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia.
* cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod 501
in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere

hostium poterat, & quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim (quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis) castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transeundus; Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesque pene dispositi equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque & oppidanos in ijs locis obuersari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret * uersari, tamquam amicorum aduentu: sin uero, ut in hostium fines, ueniret; præda diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cæderentur. *Hæc cum* administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, ueritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem * ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; a Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, * propiusq; ipse Alexandriã per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, qua facillimum accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris uidebat: fossas II. directas, non ita magno medio interuallo relicto, IV. pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quam suo commoueretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, XXXVI. legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic utrinque, acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, * concurritur, acriter uarieque pugnatur. nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset: adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet,

cederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, cum paululum aduersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetum sustinuerunt. ita uictrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie conuerterunt se ad XXXVI. legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter inquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI. legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis. cecidere eo prælio splendidi, atque illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis
VII. per Cappadociam se in Asiam recepit. † PHARNACES, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibique & uictor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorumque diripuit;
502 * supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaque, quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum II. legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor, proprætor, quan

quanquam erat prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus uastata, & confecta, tamen, prudentia, ac diligentia sua, quod * magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur; & recepit, & defendit. * namque, & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaque præda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim uirtute parta. & cū Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus, erat potitus; ut uel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum. * cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Cæsar sequeretur, complureſque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, * reliquijs ex fuga collectis, compulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tyronum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem, regionemque, uiuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confisus, * quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuque suo gesserat; neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim

tim infidelis, neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens, in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV. cum reliquis copijs Salonam se recepit, summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit, prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimis in bellis potest, diligentiaque Corunificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius, Brundusij cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros; etsi, graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesque hyemis, & subitæ præparationis. nam cum ipse paucas in portu naues longas haberet, * litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant; nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, * magnitudine quanquam non satis iusta ad

sta ad prœliandum, rostra imposuit. his adiunctis nauibus longis, & numero classis aucto, militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus * legionarijs, qui numero ægrorum relicti erant Brundusij, cum exercitus in Græciam * transportaretur, profectus est in Illyricum: maritimasque nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatemque iniungebat, quin, quamcelerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra, marique, * ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridem, qua regione Vatinius insequens nauigabat: non quod Octauium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset; dispersis suis nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repente aduersam ad se uenientem nauem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittique antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebãt. Instruitur utrinque acies; ordine dispositæ magis Octauianæ, paratior militum animis Vatinianæ. Vatinius, cum animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse * futuræ

dimica

dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit: celerrime, fortissimeque contra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo uehementer, ut nauis Octauiana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium; concurriturque ad duces maxime. nam, cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prœlium factum est: quantoque coniunctis magis nauibus consligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transire non dubitabant, & dimicatione æquata, longe superiores uirtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ mergunturpropugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quam plures cum confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum Myoparonem. Eo receptus, cum prœlium nox dirimeret, tempestate magna * uelis profugit. sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo uindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis Octa-
503 uiana ad dimicandum processerat. * capit ex eo prœlio pentiremem I. triremes II. dycrotas III. complureſque remiges Octauianos: posteroque ibi die fuit, dum suas, captiuasque naues reficeret. Post diem III. contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octauium. * erat nobilissimum regionum earum oppidum, coniunctissimumque Octauio. quo ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: * comperitque ipsum Octauium,

uium, paruis, pauciſque nauigijs uento secundo regionem Græciæ petisse: inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio, re præclarissime gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundusium, incolumi exercitu, & classe, recepit. † His autem temporibus, quibus Cæsar II X.
ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, * & * Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo 504
magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania prætor, prouinciæ ulterioris obtinendæ caussa relictus, siue cõsuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod uel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire prouinciam crederet, uel * multis signis, & testimonijs eorum, qui difficulter * odia dissimulabant, animaduertere poterat, & compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaque cum primum in unum locum exercitum conduxit, * sestertia C. militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, iterum sestertijs C. milites donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat: quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen, & occulte militarem disciplinam, seueritatemque minuebant. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum, grauissimis oneribus prouinciæ, constituit exsoluere, & ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis * speciosam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus

impera

imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium
505 * simultatum causse tenues conficiebantur, neque ullum genus quæstus, aut magni, & euidentis; aut minimi, & sordidi prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares eius: qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, * nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, * acceptum ferebant; quod intercideratur, aut erat * interpellatum, Cassio assignabant. v. legionem nouam conscribit: augetur odium & ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III. millia: maximisque onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. Interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum traiiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, * insolenti uoluptate efferebatur, quod sibi nouarum prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesque C. præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione.

non

non enim labor, aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; pollicetur q; ijs, cum in Mauritaniam traiecisset, * HS centena se daturum: quinctam fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit; eoque ipso die, * meridiana hora, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis impetus uniuersis. * Munatius Plancus proximum gladio traiicit lictorem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum semper enim * Berones, complureſque euocatos cum telis secum habere consueuerat. a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. * Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur; & re- 506
lato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibusque uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur a multitudine in tribunal. prætor appellatur. * nemo enim in prouincia natus,

C aut

aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat 11. legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij. nam legiones XXX. & XXI. paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, uiuere Cassium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Recognita, XXX. legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendũ imperatori suo. facit hocidem XXI. subsequitur has V. cum 11. legiones reliquæ essent in castris; * secundani ueriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula; nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem V. in castra remittit, cohortibus XXX. retentis. indicio Minucij cognoscit. L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem; sibique tam familiarem, quam Laterensem; & Racilium in eadem fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum; item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget, uere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus * L. Mergilio Squillus nominat plures: quos cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt: nam palam H-S CCIↃↃ cum Calpurnio pacisciturr, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, * etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum uitæ, dolorque uulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significa

gnificabat. † ALIQVOT post diebus litteras a Cæ- IX.
sare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium, in acie uictum, amissis copijs, fugisse. Qua re cognita, mistam dolori uoluptatem capiebat. uictoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat * dubius animus, * utrum nihil timere, an om- 507
nia licere mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri. quibus parum uidebatur imposuisse oneris, amplioremm pecuniam imperat. * æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. * His rebus confectis totum exerci- 508
tum lustrat. legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit, ibique moratur: propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis uernaculæ fuerat, nunciat fama legionem XXX. quam Q. Cassius legatus simul ducebat, * cum illiturgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tollinon patiebantur, discessisse, & ad 11. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, ut quid ageretur, perspiceret, moratus, * Carmonam contendit. hic, cum legio XX. & XXI. & cohortes IV. & V. legio, totusque conuenisset equitatus, audit IV. cohortes a uernaculis oppressas ad

Universidad de Deusto
Biblioteca

Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensem ducē delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Caßium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defeciße; Marcellumque aut uoluntate, aut necessitate adductum (namque id uarie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; duasque cohortes legionis v. quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Caßius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidißimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaque uideretur natura; simul, ut contra Q. Caßium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare uelle palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij; cuius nomen multum po-
509 terat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: * sed, id qua mente cōmotus fecerit, coniectura sciri nō potest. Certe hoc præ se Torius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn.
510 Pompeij nomen in scutis inscriptum * haberent. * Frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neque tantum uirorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nā se contra Caßium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus; & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Caßium perse-

quendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria; tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Lōginum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causſam posse perducere, nomen Pompeij exscutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causſam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, prætoremque appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Caßius eo biduo circiter IV. millia passuum a Corduba, circa flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, prouinciæque Cæsaris causſa quamprimum ueniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; prius que cōfligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilißimæ carißimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimū putaret, quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Bætim traducit, atque aciem instruit. * Cum Caßium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causſa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Caßius, quo bono ualebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouißimos in fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij,

difficultatisque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisque prœlijs expertas. Caßius fidei magis quam uirtuti legionum, confidebat. itaque, cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset; quo prohibere aqua Caßianos posset; Longinus, ueritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura, (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hūc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Vllam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neque uagari Caßium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ paßi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Vllam Caßiumque munitionibus clausit. Quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: *quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Caßij acceptis, rex Bogud cum copijs uenit, adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, complureſque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, ut in

in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Caßij studebant; plures Marcello fauebant. Accedit cũ copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumq; trãsferente uictoriam: nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs XXXV. magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Caßij, Marcellique componeret. huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert: Caßius contra suis se tenet præsidijs; siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello existimabat; siue eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllã castra Lepidus, neque habet a Marcello quidquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caßium inuitat; fidemque suam in re omni interponit. cum diu dubitasset Caßius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum, neque ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disijcerentur, sibique liber exitus *daretur. non tantum indutijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiæq; munitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus. si tamen in omnibus fuit Caßius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, complureſque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, *indignatione, & auxilio Lepidi prœlium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Caßio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. *Lepidus eodem tem-

pore, Marcelluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur. Narbonem ſub idem tempus Trebonius proconſul ad prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu ut cognouit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, equitatumq; in hyberna diſtribuit: ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique aduerſo tempore nauigandi naues conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri exiſtimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cuiuſquam ueniret. Progreſſus ſecunda, ut hyberna tempeſtate, cum in Iberum flumen, noctis uitandæ cauſſa, ſe contuliſſet, inde paullo uehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe nauigaturum credens, profectus, aduerſis fluctibus occurrẽtibus oſtio fluminis, in ipſis, faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet demerſa nauigauit, perijt. X. †CVM in Syriam Cæſar ex Aegypto ueniſſet, atque ab ijs, qui Roma uenerant ad eum, cognoſceret, litterisque urbanis animaduerteret, multa Romæ male, & inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem reip. ſatis commode geri; quod & contentionibus tribunicijs pernicioſæ
512 ſeditiones orirentur; * & ambitione, atque indulgẽtia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, conſuetudinemque militarem fierent, quæ diſſoluendæ diſciplinæ, ſeueritatiſque eſſent; eaque omnia flagitare aduentum ſuum uideret; tamen præferendũ * exiſtimauit, quas in prouincias, regioneſque ueniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur; iura, legeſque acciperent, & externorum hoſtium

hoſtium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturum ſperabat, quod hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendere ſibi. Non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio eſſet uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, * quæ maiores ſunt dignitate, præmia benemeritis & 513
uiritim, & publice tribuit: de controuerſiis ueteribus cognoſcit, ac ſtatuit reges, tyrannos, dynaſtas prouinciæ, finitimoſque, omnes qui ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & ſibi, & populo R. amiciſſimos. paucis diebus in ea prouincia conſumptis, Sex. Cæſarem, amicum, & neceſſarium ſuum, * legionibus Syriæ præfecit; ipſe 514
eadem claſſe qua uenerat, proficiſcitur in Ciliciam. Cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarſum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobiliſſimum, fortiſſimumque eſt. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur; magniſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, uenit Comana, uetuſtiſſimum, & ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonæ Templum; quod tanta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ maieſtate, imperio, & potentia ſecundus a rege conſenſu gentis illius habeatur: id homini nobiliſſimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum, mutationemque generis, iure minime dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus uterque eorum

rum de rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit,
515 qui sub eius imperio ac ditione esset: * ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. Cum propius Pontum, finesque Gallograeciæ accessisset, Deiotarus tetrarches Gallograeciæ tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse, ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus; depositis regijs insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit, oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarũ, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, * exercitibus imperijsque in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R. sed parere præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cumque defensionem eius, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere, coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiamque teneret; ubi senatus, populusque R. ubi respub. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: tamen se concedere id factũ superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorũ qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersijs tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit:
516 regium uestitum ei restituit. * Legionem autem unam quã ex genere ciuum suorum Deiotarus, natura, disciplinaque nostra constitutam, habebat, equitatumq; omnem ad bel-
XI. lum gerendum * adducere iussit. † CVM in Pontum uenissent, copiasque omnes in unum locum coëgissent; quæ numero,

numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione VI. quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, ut minus CIↃ. hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati, a Pharnace missi, Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset: facturũ enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere, neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui * fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quam sibi, cui dij immortales uictoriam tribuissent. itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorũ, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. nam neque interfectis amissam uitam, neque exsectis uirilitatem restituere posse, quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto uero decederet confestim, familiasq; publicanorum remitteret, ceteraque restitueret socijs ciuibusque Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam

tunc

tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, cum festinantem, ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusque ad res maiores necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multique intercisi uallibus colles: quorum editissimus unus, qui, propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius millibus passuum III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, ueteribus paternorum felicium castrorum * refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum V. castra posuisset, uideretque eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra muniturat, si modo ea loca hostes priores non cœpissent, quæ multo erant propiora regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, uigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in castris

in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cœpit, in quo Mithridates secundum prœlium aduersus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris, * seruitiaque agi iussit, ne quis ab opere miles discederet; cum, spatio non amplius CCC. passuũ, intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit. quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, * uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces uideretur. itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum * esse credidisset, siue etiam ueterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & uicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle cœpit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, * & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces * eodem gradu, quo * in prærupta descenderat uallem, adscendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit; Cæsar, incredibili eius uel temeritate, * uel fiducia motus, neque opinans, impa-

ratusque

ratus que oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. nondũ ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium, & clamore sublato, consligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli interfunt; tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri comminus prælio facto, dextro cornu, quo ueterana legio VI. erat collata, initium uictoriæ natum est. ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, uictoria elati, subire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta, suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: * eratque, subiti periculi recordatione, lætior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto,

cepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas * legiones 521
* cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nam eum Mithridates rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasq; populi R. a barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati uidebantur. Rebus felicissime, celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

*

A. HIR

*A. HIRTII, vel OPPII, COMMENT. DE BELLO AFRICANO,

LIBER I.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Cæsaris in Africam reditus ex Sicilia, & leues aliquot pugnæ ad oppidum Adrumetum, cui Considius præerat.

II. Cæsaris calliditas, in fiducia simulanda: eiusdemque secundum eum Labieno. Petreio, & Pisone prælium.

III. Scipionis & Pompeij filij apparatus contra Cæsarem; & Labieni & Petrei cum Scipione coniunctio.

IV. Regnum Iubæ a Cæsarianis inuaditur. Cæsar, dum Africæ vastatæ auxilium accersit, sese in castris continet.

V. Labienianorum aliquot defectio ad Cæsarem; & eiusdem secunda cum aduersariis pugna; & fortitudo centurionis cuiusdam Cæsariani.

VI. Grando saxea in Cæsaris castris: eiusdemque binæ aduersus Labienum pugnæ secundæ.

VII. Additis ex Sicilia auxiliis, Cæsar disciplinam militarem restituit: equestrique prælio infeliciter primum, postridie feliciter cum Scipione depugnauit.

VIII. Cæsaris celeritas, in persequendis hostibus: & eiusdem, in castris tuto loco ponendis, prudentia.

IX. Cæsaris diligentia, in suis exercendis: eiusdemque felicitas in prælio aduersus Labienum, & altero aduersus Scipionem.

X. Prælij, a Cæsaris militibus iniussu imperatoris initi, felix euentus, & illustris de Scipione victoria.

XI. Vticæ vrbis clades. Catonis voluntaria nex. Iubæ regis, itemque Petrei, Considij, Faustl, & Scipionis interitus: Cæsarisque in Italiam profectio.

I. CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIV. Kalen. Ian. Lilybæum peruenit, statimque ostendit, sese naues uelle conscendere, cum non amplius legionem tyronum

ronum haberet unam, equitesque uix DC. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit: ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, & ut omnes, in dies, horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; cum præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV. leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones X. elephanti CXX. classesque esse complures. tamen non deterrebatur, animoque, & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tyronum conuenire; in his ueteranalegio V. equitum ad duo millia. Legionibus collectis VI. & equitum duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere *Aponianam, quæ *non abest a Lilybæo. ibique commoratus, bona paucorum uendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliã obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit a.d. VI. Kalend. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, uento certo, celerique nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, uento dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura prætered castella, & oppida non longe a mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi præ-

sidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso, cum Mauris circiter tribus millibus appa-
ruit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum C L. castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes considunt, ad se defendendum. quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ e-
522 ius, imprudentiæque assignabat, * quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius, consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum certum peterent uniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro cer-
523 to tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: * sed fortuitu oblatum occasionem egressus aucupabatur. L. Plancius, interim legatus petit a Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captiuus cum peruenisset, litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset; prius, quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio a Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet,

iubet, litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat: & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tyronum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX. Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, * fugarentque in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quãto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendũ erant Numidæ. interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes

Universidad de Deusto
Biblioteca

uenire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. † ITAQVE eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum littus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longæ non nullæ casu aduenerunt, reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere, propter nauium errorem, equitatumq; in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum simulatque litteras legissent mittenda curarent. exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam, ad secundum commeatum accersendum, mittit. Interim cum x. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem * ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. * Hæc ita imperabat. itaque

itaque unicuique præcipiebat, * ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. * Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. * tanta hominum erat dementia, ut mallent regis esse uectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar a. d. III. Non. Ian. castra mouet, Leptique VI. cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis copijs conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum; oppidianisque imperat, ut plaustra, iumentaque omnia sequantur. Itaque, magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidioque firmata ad classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comparari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII. quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpicio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo: ibique classem sub uesperum cum ea copia conscendit. omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea tyrorum, neque omni exposita in Africa cõtra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos uidebant: neque quidquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore, mirabili

rabilique hilaritate. animum enim altum, & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia, omnes fore sperabant.
527 Cæsar in nauibus una nocte consumpta, iam * cœlo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in littore reliquos aduenientes milites exspectare. Itaque, sine mora nauibus eis in portũ receptis, & aduectis militum, equitumq; copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, uoluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos uoluisse scire, qui
528 * in præsidijs relicti milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cum iam Cæsar progressus esset e castris circiter millia passuum III. per speculatores, & * antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se uisas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus e castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet * galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium, cum equitibus CD. & sagittarijs. & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigu

dirigunt, mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroque cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostiũ circumuenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. Cum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se * remoueret; & cum suorum paucitate contra magnam uim hostium artificio magis, quam uiribus, * decertãdum uideret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur,
* subito ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum 529
equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, * cõcursu renouato, peditibus suis suc- 530
currerent. Cæsar, nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hostium pilum * militis, cursu facile uitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis IV. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorũ

multitudine confisus, * Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis, magis, magisq; instare. ita, puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copijs in orbē compulsis, intra cancellos omnes coniecti, pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit. in magnum, mehercule, uos periculum impulit, misereor uestri. Tū miles, Nō sum, inquit tyro Labiene, sed de legione x. ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset; atq; ita pilū uiribus cōtorsum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorē coniecti, & maxime tyronum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, * alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam diuidit; & unam partem ab altera excluſam, * equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neque longius progressus, ueritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, cōuulneratisq;, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis circ. cc. ele

electis peditatuq; eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrūt. Hostes, suis ex terrore firmatis, rursusq; renouatis animis, * legionarios, cōuersis equitibus se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prœlium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, * Cæsarisque equites, iumentaque ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumque, cursum ardiorem haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibusque circumdatis, imperat, * ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum, atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarij, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & prœlio direpto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo, atque inusitato genere prœlij tyrones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: * & ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cedendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atque a suis superarentur:

tur: * quippe qui in nullo illorum sibi confideret. primum quod audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neque in Africam uelle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effeci-
532 set; * maxima autem auxilia haberet Numidarum equitumque leuis armaturæ: præterea ex fuga, prœlioque Pompeiano, quos secum a Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosque. ibique postea ex Hybridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque frenato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephãtes CXX. equitatusque innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusquemodi generis amplius XII. millibus. * Hacspe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus
533 Gallis, * Germanisque DCCC. Numidarum sine frenis VIII. milibus, præterea Petreiano auxilio adhibito, e-
534 quitibus CIↃC. peditum ac leuis armaturæ * quater tantis; sagittarijs, ac funditoribus, hyppotoxotisque compluribus: his copijs pridie non. Ian. post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis, purissimisque ab hora diei quinta usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graniter ictus ex acie recessit.

III. † CAESAR interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & a castris alterum eodem; quo tutius ultro, citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela, tormentaque ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorũ, Rhodiorumque, epibatarumque armare, & in castra euocare; uti, si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur. sagittarijsque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusque

que generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prœlium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiæ legionum VIII. & equitum IIII. millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasque, & tela uti fierent complura, curare; glandes fundere; sudes comparare; litteras in Siciliam, nunciosque mittere, ut sibi crates, materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea * ferrum, plumbumq; mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa, nisi * importato, uti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipẽdiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos, ac * uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumẽti numerum in sua præsidia congesserat, * & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, * & alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorũ numerus maximus fuit, iubet * in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male uagabantur incertæ locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atque expugnauerãt. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit, quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato

interim,

interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis
uerbis, assidueque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit,
535 pater, istius * ætatis cum esset, & animaduertisset, remp.
536 * ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque,
aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitateque ca-
rere; gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, at-
que adolescentulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pe-
ne oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemque Ro-
manam in libertatem uindicauit: idemque Siciliam, Afri-
cam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis
recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per
gentes clarissima, notissimaque, conciliauit; adolescentu-
lusque, atque eques Romanus, triumphauit. atque ille, non
ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maio-
rum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque
claritate præditus, in remp. est ingressus. tu contra & pa-
tris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi ma-
gnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, & pro-
ficiscere ad paternas clientelas, auxilium tibi, reique pu-
blicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His uerbis ho-
minis grauissimi incitatus adolescentulus, cũ nauiculis cu-
iusquemodi generisque xxx. inibi, paucis rostratis, pro-
fectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis
est ingressus: expeditoque exercitu, numero seruorum, li-
berorumque duorum millium, cuius partem inermem, par-
tem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere
cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio ab-
ueniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere,
donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito
eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompeianos
in mare passim, nauesque compulerunt. Ita, re male gesta,
Cn. Pom

Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea littus
attigit, classemque ad insulas Baleares uersus conuertit.
Scipio interim cum ijs copijs, quas paullo ante demonstra-
uimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum
Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commora-
tus, noctu itinere facto, cum Petreij, & Labieni copijs se
coniungit; atque, unis castris factis, III. millia passuum
longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsa-
ris munitiones uagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquan
di gratia extra uallum progressi essent, excipere, & ita
omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæ-
sariani graui annona sunt conflictati, ideo quod nondum
neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supporta-
tus erat, neque per anni tempus in mari classes sine peri-
culo uagari poterant, neque amplius millia passuum VI.
terræ Africæ quoquo uersus tenebant, pabulique inopia
premebantur. Qua necessitate coacti ueterani milites, e-
quitesque, qui multa terra, marique bella confecissent, &
periculis, inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga, litto-
re collecta, & 537
* aqua dulci elota, & ita iumentis esurien-
tibus data, uitam eorum producebant. † Dvm hæc ita IV.
fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copia-
rumque paucitate, non est uisum dari spatium conuales-
cendi, augendarumque eius opum. itaque, comparatis e-
quitum magnis peditumque copijs, subsidio suis egressus
e regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud,
coniunctis suis copijs, cognito regis Iubæ egressu, propius
eius regnum copias suas admourre, Cirtamque, oppidum
eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando
capiunt, & præterea duo oppida Getulorum quibus cum
conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi ua-
cuum

cuum traderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. inde progressi, agros, oppidaque uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe a Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re excelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens: elephantisque xxx. relictis, suis finibus, oppidisque suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse; conscriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita, cunctis copijs, auxilijsque coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumque, exercitus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam prouinciam perire, funditusque euerti a suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidijsque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras, nunciumque in Siciliam, classem,
538 exercitumque morari diceret, noctes, dieſque * oculos,

mentemque ad mare dispositos, directosque haberet. nec mirum: animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castellaque dirui, deserique; principesque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: his * se miseris suamq; fidem implorantibus, auxi- 539
lio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephãtos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit; ut, cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus a sua acie, lapidibus missis, eos conuerterent aduersum hostem: quod ægre, tardeque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usuque uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utriusque ducibus administrantur, * C. Vir 540
gilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo, præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum, atque castrorum suorũ, uagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariã, complet militibus, & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus adiungit: ac singulas naues Cæsarianas cõsectari cœpit: & cum plures adortus, pulsus fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v. quorum

patrem

patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus; idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat; & ob has causas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio traderent. itaque, deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie * minutis prælijs inter se pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III. oppugnare, ac ui irrumpere, conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC. instruere aciem, ac, maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta

despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, uniuersis copijs productis, elephantisque turritis XXX. ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum, peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modeste que, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se peruenire: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat quæ fieri uolebat. animaduertebat enim, quamquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam uitam, & ignotam peccatu. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli fossarumque altitudo, * & extra uallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, ma-

gnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat: non hostium ui, & metu commotus, sapientem se, timidamque hostium opinioni præbebat. neque iccirco copias, quamquã erãt paucæ, tyronumque, non educebat in aciem, quod uictoriæ suorũ diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimare uictoriam. itaque constituerat gloriam, exsultationemque eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paullatim reducit suas copias in castra; &, concione aduocata, * de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris uerba facit; & cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per causam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre; partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero * electos homines illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati
542 ex Acilla ciuitate libera, * etiam undique ad Cæsarem ueniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo

facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: & se frumentum, &, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Meßium, ædilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC, præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Meßius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad urbem cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, * non au- 543
sus periculo suorem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copijs a Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis, obsidere cœpit. Per id tempus C. Salustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. Cuius aduentu C. Decius quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor, a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsule Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII, & XIIII, & equites Gallos DCCC. funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues, uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat,

incolumes peruenerunt. ita Cæsar duplici lætitia, ac uolu-
544 ptate uno tempore auctus, frumento, * auxilioque; tandem
suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit
legiones; equitesque ex nauibus egressos, iubet ex languore
nauseaque reficere; dimissos in castella, munitioneque dis-
V. ponit. †QVIBVS rebus Scipio, quique cum eo essent
comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui ultro con-
suesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subito commu-
tatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex
eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis
duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis
præmijs, pollicitationibusque propositis, pro perfugis
speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui * simul ad
eum sunt deducti, petierũt, ut sibi liceret sine periculo uer-
ba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, impe-
rator, cõplures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & pro-
pemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione IV. &
VI. ad te uoluimus, in tuaque præsidia confugere, sed, custo-
dijs equitum Numidarum, quo id sine periculo minus fa-
ceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro specu-
latoribus missi a Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut
perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante
castra, portasque uallo factæ essent; simulque consilia ue-
stra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ co-
gnosceremus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati a Cæ-
sare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducun-
tur. quorũ orationem celeriter ueritas comprobauit. nam-
que postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nomina uerũt
milites legionarij complures a Scipione in castra Cæsaris
perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato,
qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum Afro-
rum,

rum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominũ,
qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque
*sub manum Scipioni in castra submittere nõ intermittit.
Legati interim ex oppido Tisare, in quo tritici modia
millia CCC. comportata fuerant a negotiatoribus Italicis
aratoribusque ad Cæsarem uenere, quantaque copia fru-
menti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium
mittat, quo facilius & frumẽtum, & copiæ suæ conseruen-
tur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque
breui tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos ci-
ues iubet proficisci. P. Situs interim cũ copijs Numidiæ fi-
nes ingressus, castello in montis loco munito locato, in
quod iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res cete-
ras, quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expu-
gnando est potitus. Cæsar, postquam legionibus ueteranis
duabus equitatu, leuique armatura copias suas ex secundo
commeatu auxerat, naues VI. onerarias statim iubet Lily-
bæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci:
ipse VI. Kal. Febr. circiter uigilia prima imperat, specula-
tores, apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. itaque o-
mnibus insciis, neque suspicantibus; uigilia tertia iubet o-
mnes legiones ex castris educi, atqu. se consequi ad oppi-
dum Ruspiná uersus, in quo ipse præsidiũ habuit, & quod
primum ad amicitiam eius accesit: inde paruulam * procli-
uitatem digressus, sinistra parte campi * propter mare le- 545
giones educit. hic campus mirabili planicie patet millia
passuum XV: quem iugum ingens, a mari ortum, neque ita
præaltum, uelut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles
sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque sin-
gulæ perueteres erant collocatæ: quarum apud ultimam,
præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad

iugum, de quo docui, adscendit; in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora effecit. & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidorum, paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum unde egressus erat, iubet dirigi, ac munire. quod postquam Scipio, Labienusque animaduerterant, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CCCC. a castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. iam cum nõ amplius passuum mille quingentis inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidium inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturæ paucos cõsequi subsidio. qui mßi celeriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius absceßisse, equitatus sui alam sinistram, ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, uilla permagna, quatuor

tuor turribus exstructa, que Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere, ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius uidit turmas Iulianas, quam suos cædi a tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant ex superiore loco, & post tergum circumuenti, fortiterque resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt, metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione, eiusque copijs campo, collibusque exturbatis, atque in castra cõpulsis, cum receptui Cæsar cani iußisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant; nonnulli qui ex Curionis prœlio capti, conseruatique * parem gratiam in fidepartienda præstare uoluerãt. horum corpora, mirifica specie, amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar * ex omnibus 546
præsidijs cohortes deducit, atq; omnes suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis, uulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamque minus mille passuum ob oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie instructa; ex instituto suo prima equestri turmatim directa, elephantisq;

turritis interpositis armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo uenire, in eo loco quem paullo ante commemoraui, ante oppidum constitit; suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum, sinistrumque cornu, ubi elephanti erāt, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope Solis occasum Cæsar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comitus consistere audere; non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit
347 simul & oppidum uno tempore oppugnare, * & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco, pugnare; præsertim cum milites a mane diei ieiuni, sub armis stetissent defatigati. itaque, reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem, instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & octo cohortes stipēdiarias Numidis, Getulisque obsidebat, ubi C. Meßius cohortibus præerat, diu, multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat incenso, uino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam quam obsidebat, deseruit; atque, itinere, per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. * Cominius,

minius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum errauisset, delataque esset uento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, nauiculisque actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item * altera nauis triremis ex eadem 349
classe errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata a classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites ueterani cum uno centurione, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non uestra, inquit, sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri Imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues, & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, * rempublicam cum optimo quoque defenditis, 350
certum est uobis uitam, & pecuniam donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio, sine dubio, ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV. Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi uitam, incolumitatemque, belli iure capto polliceris. & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum pro cuius dignitate, victoriaque amplius * XXXVI. annis depugnaui, aduersus, armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem unam,

quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x. sumam. tunc ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira * percitus Scipio, atque animi dolore incensus annuit centurionibus quid fieri uellet; atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque ueteranos a tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum lon-
551 gis nauibus * apud Thapsum custodiæ caussa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisque nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, grauissimumque in eos edictum proponendum curauit.

VI. † Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque Virgiliarum signo confecto, circi-
552 ter uigilia secunda noctis, * nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non more superiorum imperatorum in hybernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo castra communiebat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, præter ipsum militem, & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usui militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam

quam non acquisierant, aut parauerant; sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex uestimentis tentoriolis factis atque arundinibus, corijsque contectis, * permanebant. * itaque subito imbre, grandineque consecuta, grauati 553
pondere, tenebris, aquaque omnes subruti dijectique nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad uictum pertinentibus, corruptis, per castra passim uagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim tuba, de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, * ut secum ipse aliquid au- 554
ctoritatis * haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris cum III. legionibus, equitibusque frenatis * octingentis Numidis sine frenis, peditibusque eius armaturæ grãdi numero, Elephantisque XXX. egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas commemoraui, haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tẽpore magnus terror; & * expectatione copiarum regia- 555
rum exercitus eius magna suspensione animi ante aduentum tubæ commouebatur. Postquam uero castra castris contulit; despectis eius copijs, omnem terrorem deponit, ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectum, Scipioni additum animum, fiduciamque regis aduentu. nam postero die uniuersas suas, regisque copias cum elephantis LX. productas in aciem quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus

nitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar, postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & bracchia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem, capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum cõfisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi pregrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum
556 subrutis: *quæ erant transeunda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere uolebat, peruenirent: ultraque eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius *necesse conuallem, oliuetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & præterea post montem, collemque equietes in occulto collocauerat: ut, cum ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, insciis insidiarum, cum ad eum locum ueniisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites con-
557 secuti, partim interfecerunt, *partim uiuis sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderũt, atq; eum decus

so Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Vziæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturque a Scipione, duo bracchia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque eius oppidi conuenirẽt. is hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur: præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere uellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. uoluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causſas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, leuisque armaturæ, prœlijs minutis comminus dimicabant. Cæsar ab eo opere cum iam sub uesperum copias in castra reduceret; magno incursu cum omni equitatu, leuique armatura, tuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, *ex ui uniuersæ, subitæq; hostiũ multitudinis pulsi, parum per cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cu

pido

pido insequẽtes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex ijs interfecerunt. quod ni in noctem prœlium esset coniectum, puluisque uento flatus, omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent, equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus, quarta, & sexta Scipionis milites diffugere partim
558 in castra Cæsaris, * partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itemque equites Curiani diffisi Scipioni, eiusque copijs, complures se eodem conferebant.

VII. † Dvm hæc circum Vzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, nona & decima ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti, ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu multumque iactati tandem, multis post diebus siti, inopiaque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Cæsar, quod Acienus tribunus mil. x. legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque, Maxime uellem, inquit, homines suæ petulantiæ,
559 nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent: * sed, quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documẽ

tum

tum more militari constituam. C. * Auiene, quod in Italia milites populi Rom. contra remp. instigasti, rapinasque per municipia fecisti, quodq; mihi reique pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti, tuaque opera, militibusque tempore necessario respub. caret, ob eas res ignominiæ caussa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abesse, & * quantum 560
potes, proficisci iubeo. itemque te, A. Fontei, quod Tribunus mil. seditiosus, malusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute, consecuti, ita uos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione concitandisque militibus; aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, &, quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos centurionibus; &, ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris, mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues peruenerunt; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, * necessitate coactus, de suis 561
copijs, quas contra Cæsarem adduxerat, VI. cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar, bracchijs perfectis, promotisque eo usque quo telum ex oppido adijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraq; oppidũ collocatis, defensores muri deterrere nõ intermitit

eoque

eoq; quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati, *occasione data, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter CIↃ. perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximo Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, Nil attinere, eum cum aduersarijs colloqui, *cum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se
562 referret,* diceretque, ut reliqua quæ uellet perageret. uiator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit regi. usu uenisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui a populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumen reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumque senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq; præstantẽ nam, cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentũ uti solitus esset; dicitur Iuba cũ eo egisse, nõ opportere illam eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ

homini superbissimo, inertissimoque obtemperaret. Postero die uniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & * supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque, ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro aduersarios, cum tam magnis copijs, auxilijsque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. & equo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius sine ratione non procedebat; quod in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum: uerebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in frõte suas, & Iubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse * acies media a legionarijs militibus uideretur. in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos armaturas leues, Numidasque substituerat * auxiliares. Equitatum frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vzita claudeba-

tur, neq; erat spatium equitatus explicandi. Præterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interiecto non minus CIↃ. passuum spatio; & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copijs promouebat: id hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus, ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. * Habuit legionem nonam, & octauam, in sinistro cornu; trigesimam, & uigesimamoctauam, quartamdecimam, decimamtertiam, trigesimamtertiam, & uigesimamsextam in media acie: ipsum autem dextrum cornu secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tyronum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & * ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suũ dextrũ latus munitionibus adiuuabatur; sinistrũ autẽ equitatus hostiũ multitudini resistere posset. eodemque suum omnẽ contulerat equitatũ: &, quod ei parũ confidebat, præsidio his equitibus legionem quinctã præmiserat, leuemq; armaturã inter equites interposuerat; sagittarios uarie passimq; locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorumq; exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forte ante id tẽpus acciderat nunquã, quin dimicaretur, a mane usq; ad horam decimã diei perstiterunt. Itaq; Cæsar, cum exercitum redu-

reducere intra munitiones suas cœpisset; subito uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumque sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesque distinere: cum subito pars equitatus Cæsaris cum leui armatura cõtra Getulos iniussu, ac temere, longius progressi, paludemq; trãsgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuique armatura deserti, ac pulsi, conuulneratique, uno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturæ XXVI. occisis, ad suos refugerũt. Quo secũdo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. in itinere prædatores equites Numidas Getulosque ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt.

CAESAR interim quotidie legiones in campum deduXIX.
cere, atque opus facere, uallumque, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in * iugo, * ne a Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prœlijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus, epibatisq; complet; insidiandiq; ab Vtica gratia progressus, Adrumetũ cũ quinquaginta quinque nauibus peruenit. Cuius aduẽtus insciis Cæsar, L. Cispium cũ classe uigintiseptẽ nauiũ ad Tapsũ uersus in stationẽ, præsidij gra-

tia cõmeatus sui, mittit, itemque Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causſa præmittit. Ciſpius, quo erat miſſus, celeriter peruenit: Aquila, tempeſtate iactatus, promontorium ſuperare non potuit; atque, angulum quendam tutum a tempeſtate nactus cum claſſe ſe longius a proſpectu remouit. reliqua claſsis in ſalo ad Leptim, egreſsis remigibus, paſsimque in littore uagantibus, partim in oppido uictus ſui mercandi gratia progreſsis, uacua a defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus uigilia ſecunda Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim uniuerſa claſſe uectus, naues onerarias, quæ longius a
564 portu in ſalo ſtabant, incendit, & * pentiremes duas uacuas a defenſoribus nullo repugnante cœpit. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia paſſuum VI. equo admiſſo, omiſsis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes ut ſe naues conſequerentur, primum ipſe nauigiolum paruum conſcendit; in curſu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem nactus hoſtium claſſem ſequi cœpit.
565 Interim Varus celeritate Cæſaris, * audaciaque motus cum uniuerſa claſſe, conuerſis nauibus, Adrumetum uerſus fugere contendit. Quem Cæſar in millibus paſſuum IV. conſecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX. in ea naue captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum, epibatarumque cœpit; reliquæ naues hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe uniuerſæ contulerunt. Cæſar eodem uento promontorium ſuperare non

re non potuit; atque, in ſalo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique nauibus onerarijs, quæ erant extra Cothonem incenſis, omnibuſque reliquis alijs, aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, paulliſper commoratus, ſi forte uellent claſſe dimicare; rurſus ſe recepit in caſtra. in ea naue captus eſt P. Veſtrius Eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat; & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum uenerat. Quem ob periurium, perfidiamque Cæſar iuſsit necari. P. Veſtrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipſe ſuam cauſſam Cæſari probauerat, * ſe Naſidij claſſe 566
captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere uillis ſub terra ſpecus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id, propter bella maxime, hoſtiumque ſubitum aduentum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit a caſtris ſuis millia paſſuum decem; atque inde magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progreſſus a ſuis caſtris millia paſſuum ſeptem per iugum, & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit; atque ibi ipſe quotidie exiſtimus Cæſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura inſidiaturus, locis idoneis conſedit. Cæſar interim, de inſidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo, in negligentiam

adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cum parte equitatus sequi: atq; , equitibus præmißis, neq; opinantes injidiatores subito in conuallibus latentes: ieui armatura cõcidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpißimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent: Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos Equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cisspio, Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis uigilia, acie instructa, impedimẽtis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar; quod a Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque ui per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas, cũ parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, ficinumero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redijt in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit; atq; ab eius castris millia passuum quattuor, longe trinis castris dispartitis copijs, consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum decem; ad eius regionẽ, & partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum decem & octo. huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit.

Quod

Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiũ castra proficiscitur cum copijs, & oppido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & , cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite R. Scipionis familiarißimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi; & camelis uigintiduobus regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusq; cum omni equitatu, leuiq; armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo* impetu 567
legionis, equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt. Numidæ, leuisque* armaturæ, mirabili uelocitate 568
præditi; qui inter equites pugnabant, & una, pariterque cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant, cũ hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerẽt stantes, propius non accederẽt & singulari genere pugnæ uterẽtur, *eosq; iaculis conuulnerare satis

esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent, castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad Solis occasum esset, & non totos centum passus horis quattuor esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hostium placide, leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraque per colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quattuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duum millium ad unum terga uertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, saucijs decem factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis uulneratis, ac defessis, instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæ-

IX. saris collocauerat, reducit in castra. †CAESAR contra eiusmodi hostium genera, copias suas, nõ ut imperator exercitum ueteranum, uictoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores cõdocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodũ obuersi * aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo rece

recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit: mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant, & * legionarium militem defatigabant, 569
propter uelocitatem. grauis enim armaturæ miles simul atque ab his infectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commouebatur: quia, quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui leuique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat. quo & miles noster speciemque, & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque, ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conijcerentur. præterea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerãt. Ob has caussas, quas supra commemoraui, sollicitabatur

Cæsar, tardiorque, & consideratior erat factus, & expristina bellandi consuetudine, celeritateque excesserat. nec mirum: copias enim habebat, in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeque insidiosos; qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid uitare conueniret. itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque uestigio, non discessuras existimabat. atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca quod finitimum fuit Vzitæ cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat, seres complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioque erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copijs suis, ante quam Cæsaris præsidium eo perueniret, ad oppidum accurrisse, atque, aduenientemultitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, a. d. XII. Kalen. Apr. postero die productis uniuersis copijs, progressus a suis castris millia passum * V. a Scipione circiter duum millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuque aduersarios a se ad dimicandũ inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, 570

uertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuique armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus * C C C. milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorũ suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiũt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante * P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumuento, interfectoque, oppido potitur; atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Thebennam peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quattuor ad aquam fecit castra; atque, inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reduc it. Thebennenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ 571

te Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem male gestam docent; petunt, orantque, ut
572 suis fortunis * populi R. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisque compluribus præsidio Thebennam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire, in Africam, ad millia quattuor equites, sexcenti funditores, sagittarijque mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo millibus passuum a suis castris, ab Scipionis uero quattuor millibus passuum, longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC. habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie cõstitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis, Iuliani impetum freissent, Pacidius suos
573 equites exporrigere cœpit in longitudinem, * ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissime, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, CCC. quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex proxima legione, * quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsque, ac defatigatis integros, recentioribusque uiribus equites submini-

strare. Postquam equites Iuliani quadringenti uim hostiũ, ad quattuor millia numero, sustinere non poterant, & a leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui fatigentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati, uniuersi, in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulneratis. insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus complureſque duces, ac fortissimus quisque interfecti, uulneratique sunt. † POSTQVAM nulla conditione X.
cogere aduersarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse animaduerteret, aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia uigilia egressus, ab Agar XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidijs occupare; ne hostes intrare ad se, aut loca ineriora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo a Thapso binis castris consedit.

sedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam nõ amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. namque pridie, in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, excluſus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longe a castris, præsidioque, quod supra commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad littus appelli, signumque suum obseruare, quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogeren-
574 tur. Quo postquam Cæsar peruenit, * & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephantisque dextro sinistroque cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire; ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaque dextro cornu, octaua, & & nona sinistro, oppositis v. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in utrisq; cornibus dispositis, leuique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutesque ueteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicassent,

micassent, hortabatur ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, uictoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroque pauidos concursare; & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateque prodire. Cumque idem a pluribus animaduerti cœptum esset; subito legati, euocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: uictoriam sibi propriam a dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere, clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen, * a militibus coactus, 575
canere cœpit. Quo facto, ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduerso resisterent, uique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarijsque concita tela in elephantos frequentes inijciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum, lapidumque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestijs circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ: & paucis, acriter repugnantibus, interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quinctæ legionis. nam, cum in sinistro cornu * elephantus uulnere 576
ictus,

ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum, qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent; siue ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque in per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui a seruis puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere rursus se in oppidum receperunt. Interim, Scipionis copijs prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate, imperioque rem gererent. qui, postquam aduerterunt neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque
577 ab Iulianis teneri uident. *Desperata salute, in quodam colle consistunt; atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namque milites ueterani ira & dolore incensi, non modo, ut par

ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, cõplures aut uulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo transiectus consulto a milite, interijt. item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto, complures equites R. senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent, immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. *itaque omnes Scipionis milites, cum 578
fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar, trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisque compluribus, se recipit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosq; sexaginta quattuor ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit; captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum iudicio a pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitque ad deditionem, suamque lenitatem, & clementiam commemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat, *totumq; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac 579
fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit.

† A c statim inde digressus, C. Rebilo proconsule cum tri- XLI.
bus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M.

Messalla Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Vticam uersus iter facerent, peruenient ad oppidum Paradam. ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de uictoria Cæsaris præcurrisset; ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorũ congestis, ignem subijciunt, atque eius oppidi incolas cuiusq; generis, ætatisque, uiuos, constrictosq; in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam, belli caussa, castris, fossaq; paruula dumtaxat munierat, ibique custodijs circumdatis, habitare coëgerat: senatum autẽ oppidi custodia tenebat. Eorum castra ij equites adorti expugnare cœperunt; ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secũ oppidum defenderent, & cæde, rapinisque desisterent, &, quid sibi uellent, sciret, sedãdæ eorum importunitatis gratia, singulis H S C. diuisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, una cum C C C. qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contu

contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesque ijs attribuit, ut in quas quisque partes uellet proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, * liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi proquæstor fuerat, commendatis, & sine suspicione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculũ tulit, atque ita se traiecit. qui dum, anima nondum exspirata, concidisset, impetu facto in cubiculũ, ex suspicione medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpissent; ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Vticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim, a Tapso progressus Vscetam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armatorum, telorum, ceterarumque rerum cum paruo præsidio habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, * C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam con- 581

582 ceßit, deinde eodem die Adrumeto egreſſus, * Liuineo re-
gulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in
itinere fit obuius L. Cæſar, ſubitoque ſe ad genua proiecit,
uitamque ſibi, nec amplius quicquam, deprecatur. cui Cæ-
ſar facile, pro ſua natura, & inſtituto conceßit. item Cæ-
583 cinnæ, * Ceteio, P. Atrio, L. Cellæ patri, & filio, M. * Ep-
584 pio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippiq; liberis ex ſua
conſuetudine tribuit; circiterque noctem luminibus accen-
ſis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte man-
ſit. poſtero die mane oppidum introijt; concioneque ad-
uocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias, pro eorum
ſtudio erga ſe agit; ciues autem Romanos negotiatores, &
eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo, &
Scipioni, multis uerbis accuſatos, & de eorum ſceleribus
longiori habita ratione, ad extremum, ut ſine metu pro-
dirent, edicit: ſe eis dumtaxat, uitam conceſſurum, bona
quidem eorum ſe uenditurum; ita tamen, ut, qui eorum bo-
na ſua redemiſſet, ſe bonorum uenditionem inducturum,
& pecuniam, multæ nomine relaturum, ut incolumitatem
retinere poſſent. Quibus metu exſanguibus, de uita-
que ex ſuo * promerito deſperantibus, ſubito oblata ſalu-
585 te, * libentes, cupidique conditionem acceperunt, petie-
runtq; a Cæſare, ut uniuerſis trecentis uno nomine pecu-
niam imperaret. itaque bis milles H-S his impoſito, ut pe-
triennium ſex penſionibus populo R. ſoluerent, nullo eo-
rum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes
læti gratias agunt Cæſari. Rex interim Iuba, ut ex prælio
fugerat, una cum Petreio interdiu in uillis latitando, tan-
dem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit;
atque ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, coniuges
liberoſque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecu-
niam

niam, cariſsimaſque res comportauerat, quodq; inito bello
operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppi-
dani, rumore exoptato de Cæſaris uictoria audito, oò has
cauſſas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum
R. ſuſcepto, in oppido Zama, lignis congeſtis, maximam
in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi forte bello foret
ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus
cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne ſubiecto, tum
demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque una cum liberis,
coniugibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur.
Poſtquam Iuba ante portas diu, multumque primo minis
pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, cum ſe parum
proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, uti ſe ad
ſuos deos penates admitterent; ubi eos in ſententia perſta-
re animaduertit, nec minis, nec precibus ſuis moueri, quo
magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, ut ſibi coniuges, li-
beroſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſi-
bi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit,
nullaque ab ijs impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad uil-
lam ſuam cum M. Petreio, pauciſque equitibus ſe confert.
Zamenſes interim legatos de ijs rebus ad Cæſarem Vticam
mittunt, petuntque ab eo, uti ante, quam rex manum col-
ligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe
tamen paratos eſſe, ſibi, quoad uita ſuppeteret, oppidum,
ſeque ei reſeruare. Legatos collaudatos Cæſar domum iu-
bet antecedere, ac ſuum aduentum prænunciare. Ipſe po-
ſtero die, Vtica egreſſus, cum equitatu ire in regnum con-
tendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures
ad Cæſarem ueniunt, orantque, ut ſibi ignoſcat. Quibus
ſupplicibus uenia data, Zaman perueniunt. Rumore in-
terim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum

omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitijque & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere prædæ cupidi concidunt, seque in quascumque potuere partes contulerunt. C. interim Virgilius, postquam, terra, marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos,
586 aut fugatos, * M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem uagum, a suis desertum ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodesserit; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi cum conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetrauit, ut se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant: & erant numero circiter mille quingenti. itaque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites

equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium, & Faustum uiuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & * Plætorio Rustiano nauibus lon- 587
gis diu, multumq; iactati, cum Hispaniam peterēt, ad Hyponem Regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibique Scipio cum ijs, quos paullo ante nominaui, interijt. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani cōtra populum R. arma tulerant, præmijsq; Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regijs abrogatis, ex regnoque prouincia facta, * atque ibi 588
Crispo Sallustio populi R. proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus, Vticam se recepit. ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis H-S xx millia, conuentui eorum H-S xxx. millia, Adrumetanis H-S xxx. millia, conuentui eorum H-S L. millia multæ nomine imponit: ciuitates, bonaq; eorum ab omni iniuria, rapinisque defendit: Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis, sua receperant, xxx. centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant: Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Iun. Vticæ classem conscēdit, & post diē III. Carales

in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusque classem receperant, copijsque iuuerant, H-S C *millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet; bonaque paucorum uendit; & ante diem* III. *Kal. Quinct. naues conscendit; & a Caralibus secundum terram pro-*
389 *uectus,* * *duodetrigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.*

A. HIRTII, *vel* OPPII, COMMENT. DE BELLO HISPANIENSI,

LIBER I.

HVIVS LIBRI CAPITA.

I. Reditus Cæsaris in Hispaniam: & eius liberandæ initium ab eodem factum aduersus Cn. Pompeij filios.

II. Cæsar, leuibus aliquot prœlijs ad oppidum Ateguam factis, tandem oppidanos in deditionem recipit, & vrbe potitur.

III. Ateguanorum perfidia & pœna: leuis pugna Cæsaris secunda: itemque altera a duello instituta.

IV. Cæsaris victoria ex prœlio, & cædes Pompeianorum magna: Labienique & Vari interitus.

V. Cn. Pompeij adolescentis interitus, & caput ludibrio prolatum: oppidorumque multorum deditio.

I. PHARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs prœlijs cum adolescente* Cn. *Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar, muneribus dandis, in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompe-*

Pompeius, in fidem uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu, prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas claudebant. ex quibus, si qua oppida ui cœperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. *Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio, fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. ideoque, crebris nuncijs in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.* C. *Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui a* Cn. *Pompeio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt: a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse: quod, nec opinantibus aduersarijs eius prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarij a* Cn. *Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem* Cn. *Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. Multa præterea uerisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat* Q. *Pedium, &* Q. *Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus* Sex. *Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem* Cn. *Pompeius adolescens Vllam oppidũ oppugnabat, & fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris*

590 aduentu, * legati clam præter præsidia Cn. Pompeij Cæsa-
rem cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque
591 tempore subsidium mitteret. * Cæsar eam ciuitatem omni
tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI.
cohortes secunda uigilia iubet proficisci, parique equites
numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum,
& non parum scientem, L. Iunium Patiecum. Qui cum
ad Cn. Pompeij præsidia uenisset; incidit idem temporis,
ut tempestate aduersa, uehementique uento afflictaretur.
Qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum
cognoscere posset. Cuius incommodum summam utilita-
tem ipsis præbebat. Ita, cum ad locum uenerunt, iubet bi-
nos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia
ad oppidum contendere. medijsque ex præsidijs cum quæ-
reretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat uer-
bum facere: nam id temporis conari ad murum accedere,
ut oppidum capiant. & partim tempestate impediti uigi-
les non poterant diligentiam præstare, partim illo respon-
so deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent; si-
gno dato, ab oppidanis sunt recepti. & pedites, equites-
que, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere,
eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud
cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars homi-
num; qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc
misso ad Vllam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppu-
gnatione deduceret, ad Cordubam contendit, exque itinere
loricatos uiros sortes cum equitatu ante præmisit. qui si-
mul in conspectum oppidi se dederunt in equis, recipiun-
tur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animaduer-
ti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo
ad

ad equitatum concidendum cum exisset; loricati, ut supra
scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium
fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in
oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompe-
ius, litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret;
ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo uenisset.
Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris excitus,
cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad
flumen Bætim uenisset, neque propter altitudinem flumi-
nis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, in-
super põte facto copias ad castra tripartito traduxit. Ten-
debant aduersus oppidum e regione pontis trabes, ut su-
pra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis
copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæ-
sar, ut eum ab oppido, commeatuque excluderet, brachium
ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius.
Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem oc-
cuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia
fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ
res cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque
comminus pugna iniqua, dum cupidius locum student te-
nere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis
appropinquãtes coangustati præcipitabãtur. hic alteri al-
teris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos
tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæ-
sar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum
deducere, & primo quoq; tẽpore de bello decernere. * Cum 592
animaduerteret aduersarios minime uelle; quos ideo a uia
retraxerat, ut in æquum deduceret; copijs flumen tradu-
ctis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmißimum eius
præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex
perfugis

perfugis resciſſet, ea die per uiarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & bracchia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, præsidij causſa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset craßißima. itaque in illa obscuratione cũ aliquot cohortibus, & equitum turmis circumeludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerunt. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerũt, aggerem, uineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernacu-
593 læ, quæ a Trebonio transfugerant, * & una facta ex colonijs, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, longe & uirtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum

rum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem, difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa: rudere, non tegulis, teguntur: simulque in his habent speculas, & propter altitudinem longe, lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. nam, ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quattuor grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi præsidij causſa castellum Cæsar habuit constitutum. * Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natu- 594
ra, & quod remotum erat a castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercludebatur, * non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci dif- 595
ficultate * ad subsidium committendum se mitteret. Ista 596
fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperũt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus: & cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, cõ-

plures

plures capti: in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. is signa Sagunti-
597 norum retulit quinque, quæ ab oppidanis cœpit. * suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a uernaculis le-
II. gionarijs exceptus est, & interfectus. † POSTERO die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant. ex ijs capti L. cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques R. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse. Cum uenirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio, & Pedio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, complureſque uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri

nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum uis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis bracchium cœpit ad flumen Salsum facere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta; quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe non-
nulli, dum sine periculo murum adscendere, * & oppido 598
potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos facere loricatos, quique præsidij causſa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. Qui cum in oppidum reuersi essent, relato responſo, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt,
*quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona cir- 599
cumdata, pugnatum est aliquandiu uehementißime. simulque balista missa a nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerat, quinque deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore,

Pompeius

Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit, neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadem consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ. & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute * clamore facto, aduersati sunt prœliũ facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prœlij consuetudo: cum eques ad dimicandum, dimisso equo cum * pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idque in prœlio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit, usque eo, ut eadem proxime a uallo fecerint. in quo prœlio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, complures armis exsuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij duodecim pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multidinem telorum, ignemque nostris desendentibus, iniecissent; nefandum, crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere, cœperunt: sicut apud barbaros; quod post hominum memoriam nunquam

600

quam est factum. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremque incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam quæ e regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, * quæ stramentis ab nostris hybernorum caussa ædificatæ erant, diruendas & incendendas: præterea argentum, & uestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeij se reciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet, nec opinantibus nostris, esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisque uulneribus affectos, oppido repressserunt, prædaque, & armis eorum sunt potiti, uiuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent: eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit. Vtinam quidem dij immortales fecissent, ut tuus potius miles quam Cn. Pompeij, factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate, præstarem. * cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam recederunt, ut ciues R. indigentes præsidij, & propter patriæ

601

602

luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, uicti, & deserti a Pompeio, tua uirtute superati salutem a tua clementia deposcimus: petimusque, ut, qualem te aliis gentibus praestitisti, similem in ciuium deditione praestes. Remissis legatis, cum ad portam ueniisset Ti. Tullius, & eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam; & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simul pugionem eduxit, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciauit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines triginta quinque; neque licere in castris Cn. Pompeij nunciari neque dici perisse quemquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam a Caesaris praesidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersam: unum respondisse, ut potius ad dimicandum
603 descenderent, quam signum fugae ostenderent: * tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum litteras

litteras Caesar oppidanis obiecit, &, qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno, cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit Pompeium, & Labienum, de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum accerime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt: iccirco, quod uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam, & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Caesari. Si mihi uitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, Si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemque praestaturum. ita ante diem XI. Kalendarum Martij oppido potitus, imperator est appellatus.

†ET Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi III.
factam esse scisset, castra mouit Veubim uersus; sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere coepit. Caesar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex

legione uernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisque ita imperauisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est deprehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulasse. is uiuus est combustus. Eodemque tempore centuriones, loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula: & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres, & unus ex legione uernacula.
604 Serui sunt in crucem sublati, * militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percussit homines septuaginta quattuor, qui dicebãtur esse fautores Cæsaris victoriæ; reliquos in oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent; quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hospites iugulari: præterea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij caussa ab his reciperentur. Qui cum ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præter quam qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis ultro, citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui

qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt; & speculatores ad oppidum Ategnam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis, concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. ita, uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. potestate data, cum inde esset profectus, præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nunciauerunt, oppidanorum bona uendere, cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Iccircoque ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere: & si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumque non amplius sedecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & bracchium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt, nec destinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, cum a nostris animaduersum esset, cedere centuriones, ex legione quinta * flumen transgressi duo, restituerunt aciem, acriterque eximia uir-
605

tute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar prælium facere cœpisset, & cum undique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi ex interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis, & leui armatura sunt intercluſi. Quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio in-
606 tercluso uix se defendere possent. *Ex utroque genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, præter duos centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræque conuenere copiæ. Nostri bracchia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret. castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat; hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur, quibus mons non uirtus salutifuit: qui subito tunc, nisi adueperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uiginti quattuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia

spolia sunt ablata. Ita* pridie duorum centurionum inter- 607
nicio hac aduersarioram pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset; pristino illo suo utebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt; simulque uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum; nostri ex humili colle bene longe sunt egressi, & in planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in
*eum locum non sunt ausi descendere, præter unum An- 608
tistium Turpionem, qui, fidens uiribus, ex aduersarij sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, ut fertur, Achillis, Memnonisque congressus fuit. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistij omniũ mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt disposita. nam inter bellatores, principesque dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumque uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum opponerent. quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causſa nõ longe ab opere castrorum constitissent: ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti, uniuersi clamore facto impetum dederunt.

Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutem turmæ Cassianæ donauit millia tredecim, & præfecto torques aureos duos, & leui armaturæ millia decem. Hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt: qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos; e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius.

S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam uestra opinio est, bellum confeciſſem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidijs bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsident; inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad uos mittere. Profecto, nostro commeatu priuati, necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore, cum nostri temere in opere distenti essent; equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt. aliquot serui transfugerunt, qui nunciauerunt, a. d. III.
609 Nonarum Martij * prœlium affore ad Soritiam; quo facto est, ex eo tẽpore metum esse magnum, & Atium Va-
IIII. rum circũ castella præesse. † Eo die Põpeius castra mo-
610 uit, * & circa Hispalim in oliueto constitit. Cæsar prius, quã eodẽ est profectus, Luna hora circiter VI. uisa est. ita castris motis Vcubim, præsidium, quod Pompeius reliquit,

iussit, ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Vent is sponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucã, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; mulesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copijs uellet, renũciatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, uexillum propesuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores. Fausto antea litteras miserat Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ litteræ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, * interuallum 611
prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tempore. Planicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso solo currebat ad dextram partem; & Cæsar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederẽt.

hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & dici, Soliſque ſerenitas, ut mirificum & optãdum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum eſſet ad prœlium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad diminucan lum procedunt, id, quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen a munitione oppidi mille paßibus longius non audebant procedere, in quo ſibi prope murum aduerſarij conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi a ſua conſuetudine diſcedebãt, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido, diſcederent. Noſtri pede preſſo propius riuum cum appropinquaſſent, aduerſarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies tredecim aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cũ leui armatura millibus ſex. Prætereа auxiliares accedebant prope alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX. cohortibus & octo millibus equitum. Ita, cum in extrema planicie iniquum in locum noſtri appropinquaſſent; paratus hoſtis erat ſuperior, ut tranſeundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum a Cæſare eſſet animaduerſum; ne quid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus eſſet obiectum, moleſte, & acerbe accipiebant, ſe impediri quo minus prœlium conficere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat, Cæſaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita ſe efferentes iniquo loco ſui poteſtatem faciebãt, ut magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. Hic decumani

decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant; ſiniſtrum tertia & quinta legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. prœlium, clamore facto, committitur. Hic, etſi uirtute noſtri antecedebãt, aduerſarij loco ſuperiore defendebantur acerrime, & uehemens fiebat ab utriſque clamor, telorumque miſſu concurſus, ſic, ut prope noſtri diffiderent uictoriæ. congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contuliſſent; pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit aduerſariorum multitudo. dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe: qui, & ſi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebant, quod ſuo loco hoſtes uehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrum. Quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrũ cornu premere cœpit. at ij eximia uirtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie, ad ſubſidium ueniendi non daretur. Ita, cum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic, ut ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma, aduerſarioſque uehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio. ita ipſius Liberalibus fuſi, fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. in quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & ſi quid amplius; præterea Labienus, Altius Varus: quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia tria. Noſtri deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitũ, ſaucij

saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ tredecim, & signa, & fasces: præterea duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumuallare ex hostiũ armis, proceſpite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro uallo insuper occisis, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum hostium conuersa uniuersa, ut timorem, uirtutisque insignia proposita uiderent, & uallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam: quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octauum mil
612 liarium uenisset; P. * Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuncium mittit; cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent. Cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam ueni: qui ex cæde eo refugerant pontem occupauerunt. Cum eo esset uentum, cõuiciari cœperunt: nos ex prælio paucos super

superesse: quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum uenisset, familiam, & libertos conuocauit: pyram sibi exstruxit: cenam afferri quam optimam imperauit. * item optimis super additis uestimentis, pecuniam, 613
& argentum in præsentia familiæ donauit. * Ipse de tem- 614
pore cenauit; unum, & nardum identidem sibi infudit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul * Cæsar castra contra 615
id oppidum posuit, discordare cœperunt; usque eo, ut clamor in castra nostra perueniret; quæ fere inter Cæsarianos, & Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim, oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit; nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris sunt, & interfecti hominũ millia XXII. præterquam qui extra murum perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio: quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita, cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intus Pompeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur;

clam

616 clam * cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cæciliũ Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reuersus in Hispalim oppidum denuo noctu per murũ recipitur, præsidium, uigilesque iugulant: portas præcludunt: de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præclusissent; illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent: ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod, consulto non existimabant fieri. ita, irrumpendo, naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundenses que, qui ex prœlio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt: &, cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida opugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, portas occupant, cædes fit magna, sauciis

cius Pompeius naues xxx. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditibus, & partim equitibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, * qui 617 imparati a Carteia profecti, sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit; & locum quendam, munitum natura, occupat. Equites, & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt, diem, & noctem iter faciũt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam iccirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura cœperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo iccirco tardabatur ad fugiendum. Itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque uehiculo, saluti

suæ

V. suæ præsidium parare poterat. † CAEDES a nostris undique administrabatur, excluſa munitione, amiſſiſque
618 auxilijs. * Ad conuallem autem, atque exesum locum in ſpelunca Pompeius ſe occultare cœpit, ut a noſtris non facile inueniretur, niſi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæſar gradiebatur Hiſpalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum eſt in conſpectum. Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente, Didius, quem ſupra demonſtrauimus, illa affectus lætitia, proximo ſe recepit caſtello, nonnullaſque naues ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones, eijciebatur; & ſic prope quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartito ſigna diſtribuunt. erant parati qui naues incenderent, incenſiſque qui ſubſidium repeterent. ij ſic diſpoſiti erant, ut a nullo conſpectu omnino ad pugnam contenderent. Ita, cum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copijs, ſignum a Luſitanis tollitur, naues incenduntur, ſimulque qui caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, a tergo inſidiæ, clamore ſublato, circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt. anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum uitæ ſubſidio fuit: Luſitani præda potiuntur. Cæſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis, hoſteſque circum ſeſe

ſeſe intercluſi, inter ſe decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt, & reliquos uiuos capiũt, ad quattuordecim millia: ac deinde Vrſaonem proficiſcũtur; quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, ut, ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam natura editus, ad oppugnandum hoſtem appeteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat: nam circumcirca riuus nuſquam reperiebatur propius millia paſſuum octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut egger, materieſque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuum VI. non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſucciſam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, ut a Munda, quam proxime cœperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrſaonem, Cæſar, cum a Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quæſturæ ſuæ eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem ſibi conſtitiſſe, & quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe. Inſequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, a ſenatu petiſſe, & eis pecunijs prouinciam liberaſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis legationibus abſe in ſenatum inductis, ſimul publicas, priuataſque cauſſas, multorum inimicitijs ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet commoda prouinciæ tribuiſſe. eorum omnium commodorum eſſe & immemores, & ingratos in ſe, & in populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognoſſe. Vos iure gentium, inquit, & ciuium R. inſtitutis cogni-

tis, more barbarorum * populi R. magistratibus sacro-sanctis manus sæpe & sæpius attulistis: & luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi. apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a uobis receptus, fasces, imperiumque sibi arripuit: multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros, prouinciamque uestro impulsu depopulatus. In quo uos uictores existimabatis? An, me deleto, non animaduertebatis, decem habere legiones populum Rom. quæ non solum uobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? quarum laudibus, & uirtute.

Desunt nonnulla.

C. IV

C. IVLII CAESARIS FRAGMENTA.

*

EPISTOLARVM.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD M. T. C.

Cæsar Imp. s. D. Ciceroni Impe.

CVM Furnium nostrum tantum uidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset; cum properarem, atque essem in itinere, præmissis iam legionibus: præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem: etsi hoc officium, & feci sæpe, & sæpius mihi facturus uideor: ita de me mereris. imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem uenturum, ut te ibi uideam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. ad propositum reuertar: festinationi meæ, breuitatique litterarum ignoscas. reliqua ex Furnio cognosces. Vale. Ex lib. ix. ep. ad Attic.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

RECTE augurari de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. atque ego cum Ex lib. ix. ep. ad Attic.

ex ipsa re magnam capio uoluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me mouet, quod ij, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu uelim mihi aduerbem præsto sis, ut tuis consilijs atque opibus, ut consueui, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeo habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale.

Cæsar Imp. M. Ciceroni Imp. s.

Ex lib. x. ep. ad Attic.

ETSI te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui; & pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris, inclinata iam re, qua integra, etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus uidebere; omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse uidentur. nec caussam secutus: eadem enim tum fuit, cum ab eorum consilijs abesse iudicasti: sed meum aliquod factum condemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest, quod ne facias pro iure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo quid uiro bono, & quieto, & bono ciui magis cõuenit, quam abesse a ciuilibus controuersiis? quod nonnulli cum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato & uitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Maij, ex itinere. Vale.

Ex lib. vij epis. ad Cæsarem.

EX EPIST. CAESARIS AD CIC.

M. Furnium, quem mihi commendas, uel regem, Gallie

liæ faciam, uel Leptæ legatum: si uis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

EX EPIST. CAESARIS AD CICERONEM.

NEQVE pro cauto, ac diligente se castris continuit. charis. li. j.

EX CICER. AD ATT. LIB. X.

CAESAR mihi ignoscit per litteras, quod non uenerim; seseq; in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Seruium quæstos esse, quia non idem sibi, quod mihi remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te Cæsaris litterarum.

EX LIB. XIII. AD ATT.

SEXTIVS apud me fuit, & Theopompus pridie: uenisse a Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse, Romæ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra; ne se absente, leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD C. OPPIVM ET CORNELIVM.

Cæsar Oppio, Cornelio s.

Ex li. ix. epi. ad Attic.

GAVDEO mehercule uos significare litteris, quam ualde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio uestro utar libenter: & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam leniſsimum me præberem, & Pompeiũ darẽ operã ut reconciliarẽ. tẽtemus hoc modo, si possumus, omnium uolũtates recuperare, & diuturna uictoria uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque uictoriam diutius tenere, præter unũ L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc noua sit ratio uincendi, ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem

ueniunt, & multa reperiri possunt. De his rebus, rogo uos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeij præfectum deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Iam duo præfecti fabrum Pompeij in meam potestatem uenerunt, & a me missi sunt. si uolent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam ijs, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificijs effectum est, ut Resp. in hunc statum perueniret.

Cæsar Oppio Cornelio s.

Ex li. ix. ep. ad Attic.

AD VII. Id. Mart. Brundusium ueni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundusij. misit ad me Cn. Magium de pace. quæ uisa sunt, respondi. hoc uos statim scire uolui. cum in spem uenero, de compositione aliquid me conficere, statim uos certiores faciam. Valete.

Ex Agel. li. xvij. cap. ix.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inueniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam uerba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conuentum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia alia locum, & nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. Est autem Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD Q. PEDIVM.

Cæsar Q. Pedio s.

Ex li. ix. ep. ad Attic.

POMPEIVS se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quamprimum traijcere, quod habet Brundusij copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD PISONEM.

Ex charis. lib. j.

LOCELLVM tibi signatum remisi.

EX LIB. II. EPISTOLARVM AD FRONTONEM.

Ex charis. li. ij.

VESPERA fatigatus, luce dormitans.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Ex Cic. ad Att. lib. xj.

NAM ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat: se audiuisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam ueniisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset: deque eo uehementius erat scriptum.

Ex Suet. in Cæsare.

Epistolæ quoque eius ad Senatum extant: quas primus uidetur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transuersa charta mitterent scriptas. extant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum uerbum effici posset. quæ si quis inuestigare & persequi uellet, quartam elementorum litteram, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet.

Ex Plin. lib. vij. cap. xxv.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus: epistolas uero tantarum rerum quaternas pariter librarijs dictare, aut, si nihil aggeret, septenas.

Ex Plut. in Cæsare.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξάσκησεν ἱππαζόμενος τὰ ὀπισθολαὶς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν, ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ δέλτοις γράμμασιν τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. id est,

Ea se expeditione exercuit præterea, ut inter equitandum epistolas dictaret; idque duobus, & (ut Oppius ait) etiam pluribus diuersas. Ferunt id quoque primum omnium Cæsarem excogitasse, ut per litteras cum amicis colloqueretur.

ORATIONVM FRAGMENTA.

EX ORATIONE IN FVNERE IVLIAE.

Ex Suet. in Cæsare.

QVAESTOR Iuliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudauit e more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum: paternum cum dijs immortalibus coniunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcij Reges: quo nomine fuit mater. a Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cæremonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.

Ex plut. in Cæsare.

Ὅτε δὲ Μαρίᾳ γυναικὸς δύο θανάσης, ἀδελφιδᾶς ὧν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ δεῖπνον, καὶ θέσθαι τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. id est,

Cum Iuliæ, Marij uxoris, amitæ suæ defunctæ laudationem funebrem in foro perorauit, & imagines Marij in funere duxit.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

Ex Agell. lib. v. cap. xiij.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: Vel pro hospitio regis Nicomedis, uel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M.* Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur: neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.

Ex libri manuscripti corrupta scriptura.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.

Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAVTIA.

Ex Agell. lib. xiij. c. iij.

REPERI tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. uerba hæc sunt: Equidem mihi uideor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

Ex Agell. li. iv. c. xvj.

CAESAR in Dolabellam: Actionis illibuisti, quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque analogicis omnia istiusmodi sine i, littera dicenda censet.

Ex Corn. Tacit. in dialogo de oratorib.

Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & uigesimo Cæsar Dolabellam, altero & XXX. Asinius Pollio Catonem, non multo ætate antecedens Caluus Vatinium, ijs orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

Ex Suet. in Cæsar.

Ceterum, composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem uirum repetundarum

postulauit: absolutoque, Rhodum secedere statuit.

Ex Valer. Max. li. iix. cap. ix.

Diuus quoque Iulius, quam cælestis numinis, tum etiam humani ingenij perfectißimũ columen, uim facundiæ propriæ expreßit, dicẽdo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio.

Ex Pediano in orat. pro M. Scaur.

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusauit, nec damnauit.

Ex Pedian. in Diuin.

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c.

Ex Plut. in Cæsar.

Επανελθὼν δὲ εἰς ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῶν ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Id est,

Romam reuersus, Dolabellam repetundarum postulauit, multarum Græcorum ciuitatum testimonijs adiutus: absolutus est tamen Dolabella.

EX ORAT. AD MILITES.

Ex Suet. in Cæsare.

FAMA uero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendoue, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum expectatio aduentus Iubæ
„ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote,
„ inquit, pauciſsimis his diebus regem affuturum cum x. legionibus, equitum xxx. leuis armaturæ c. millibus, elephantisque ccc. proinde desinant quidam quærere uel
„ tra, aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant:
„ aut quidem uetustißima naue impositos, quocunque uento
„ in quascunque terras iubebo auehi.

Ex Diomede lib. j.

Vt C. Cæsar apud milites de incommodis eorum. Non fruſtrabo uos milites.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Ex Tacit. in dialog. de orat.

NISI forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Ex Valer. Max. lib. v. cap. iij.

QVO enim iambo, qua procella uerborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studioſe, tum etiam feliciter grauißimi criminis reus defensus fuerat, &c.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

Ex Cic. ad Att. lib. xij.

CATONEM primum sententiam putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerant, præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam seuera fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, &c.

Ex Sallust. in Conitr.

Sed Cæsar, ubi ad eum peruentum est, rogatus sententiam a Consule, huiusce modi uerba locutus est: Omnes homines, &c.

Ex Plut. in Cæsare.

Ο δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον εἶπε θερμοτέρου μὲν, ὡς δοκοῦντος εἶναι μὴ ἀνειτὰς ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπρὰς, ἃ δεῖ πάσχειν, ἃ δὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μὴ τὴν ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρονοῦντος δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕλῃ Κικέρων, μέχρι καταπολεμηθῇ Καταλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνώμην παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δι' ὅλου τοῦ ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μὴ τὸν ἀντιτάξαμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν, τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπεπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτυλον περιῆλθεν. Id est,

Cæsar autem, cum surrexisset, orationem, quam fuerat ante meditatus, habuit. Neque moris Romani, neq; iustum sibi

sibi uideri, indicta causſa, idque non poſtulante extrema neceßitate, uiros dignatione & genere illuſtres interfi=cere: placere, ut in urbes Italiæ, arbitrio Ciceronis, diuiſi, in cuſtodia teneantur, donec, Catilina debellato, ſenatus per otium de cauſſis ſingulorum cognoſcere ac ſtatuere queat. Hæc ſententia, cum humanitatem præ ſe ferret, & oratione facunda eſſet confirmata, tantum ualuit, ut non modo qui poſt Cæſarem dixerunt, ei ſubſcriberent, ſed & quidam eorum, qui ante reſponderant, ſuis retractatis, ei accederent, eo uſque dum ad Catulum & Catonem peruentum eſt.

EX ORATIONE IN FVNERE CORNELIAE.

Ex Suet. in Cæſare. *Q. VAESTOR Iuliam amitam, uxoremque Corne=liam defunctas laudauit e more pro roſtris.*

Ex Plut. in Cæſare. Τὸ μὲν ὅτι γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διε=ξιέναι, πάτριον ἦν ῥωμαίοις. νέαις δ' ἐπ' ὀλίγοις ἔτεσι, πρῶτος εἶ=πεν Καῖσαρ ὁπὶ τῇ ἑαυτῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Id eſt,

Enimuero ætate prouectiores mulieres in funere lau=dare, moris antiqui apud Romanos fuit: primus Cæſar uxo rem ſuam, cum iuniores laudari non eſſet receptum, mor=tuam oratione funebri decorauit.

Ex Cic. in Bruto. *Tum Brutus.* Ex Suet. in Cæſare. *Orationes quidem eius mihi uehementer probantur. complures autem legi, &c.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Auguſtus exiſtimat magis ab actuarijs exceptam, male ſubſequenti=bus uerba dicentis, quã ab ipſo editam. nam in quibuſdam exemplaribus inuenio ne inſcriptam quidem pro Metello, ſed quam ſcripſit Metello, cum ex perſona Cæſaris ſermo ſit, Metellum, ſeque aduerſus communium obtrectatorum crimina

criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hiſpa=nia, idem Auguſtus orationem eſſe uix eius putat: quæ ta=men duplex fertur, una quaſi priore habita prœlio, altera poſteriore, quo Aſinius Pollio ne tempus quidem concio=nandi habuiſſe eum dicit, ſubita hoſtium incurſione.

ANTICATONIS FRAGMENTA.

LIBER I.

Priſcian. li. vj. Cæſ. in Antica=tone priore. V no enim, &c. & lib. vij. & li. xiij. Ex Plin. lib. iij epiſt. ad C. Ar=til. Seue. *VNO enim excepto, quem aliuſmodi atque omnis na=tura finxit, ſuos quiſque habet caros.*

INCERTA EX ANTIC.

ERVNT officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæſar ita repre=hendit, ut laudet: deſcribit enim eos quibus obuius fuerit, cum caput ebrij retexiſſent, erubuiſſe. deinde adijcit: Pu=res non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam ſi ebrius tam uenerabilis erat? noſtræ tamen cenæ ut apparatus & impendij, ſic temporis modus conſtet. neque enim ij ſu=mus, quos uituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi ut ſi=mul laudent.

Ex Agell. lib. iv cap. xvj. *C. etiam Cæſar grauis auctor linguæ Latinæ, in Anti=catone: Vnius, inquit, arrogantiæ, ſuperbiæq; dominatusq;.*

Ex Cic. ad Att lib. xij. *Qualis futura ſit Cæſaris uituperatio contra lauda=tionem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit: in quo colligit uitia Catonis, ſed cum maximis lau=dibus meis. itaque miſi librum ad Muſcam, ut tuis librarijs daret. uolo enim eum diuulgari.*

Ex lib. xlj. ad Attic. Hirtij epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα uidetur eius uituperationis, quã Cæsar scripsit de Catone.

Ex lib. xlij. ad Attic. Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & uehementer probasse.

Ex Cicer. in Topic. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum.

Ex Tacito lib. iv. M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione, uelut apud Iudices respondit?

Ex Quinct. lib. lij. His quoque usum C. Cæsarem in uituperando Catone notauerit Cicero.

Ex Sueton. in Cæsar. Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem.

Ex Mart. Capell. lib. v. Vt Catonem Tullius laudans: & duobus uoluminibus Cæsar accusans.

Ex Plut. in Cæsare. Πυθόμενος ὃ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάζεται, ἡδέως μὲν ἠνιάθη, ἐφ' ᾧ ὃ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν. ὦ Κάτων φθονῶ σοι τὸν θανάτου, ἐπεὶ καὶ σύ μοι τὴν σωτηρίας ἐφθόνησας. Ὁ μὲν οὖν μὴ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα λόγος, ὃν δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως, σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναισθήτου ἐγχείας ὀργὴν τοσαύτην. Id est,

Vt uere de morte eius, quam is sibi attulerat, cognouit, haud dissimulauit grauiter id se ferre: tametsi, cur ita, non constat. dixit quidem, inuideo tibi mortem tuam, o Cato, quando tu etiam mihi salutem tuam inuidisti. Sane oratio in Catonem iam mortuum scripta a Cæsare, uidetur animi, nequaquam reconciliati aut benigni indicia continere: qui enim pepercisset uiuo, in quem sensu iam omni priuatum, tantum iræ effuderit?

Paullo post: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην

αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν δι' ἀοιδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τῆς δηλοτάτης τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλιέπειαν πεποιημένος ὑπόθεσιν. τὸ γοῦν ἰνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τῶν τεθνεώτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλὰς τινας κατὰ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτωνα ἐπιγέγραπται, καὶ ἀοιδασὰς ἕκαστος τῶν λόγων ἑκάτερος ἐγκωμιάζει Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. Id est,

Quibusdam uidetur, non odio uiri eam orationem, sed ciuilis contentionis caussa scriptam. Etenim Cicero laudationem Catonis composuit, quæ ab eo est Cato inscripta, & a multis magno studio probata: ut par erat, orationem a præstantissimo oratore de materia pulcherrima conditam. Id molestum erat Cæsari, ut qui hominis propter se mortui, laudibus se accusari putaret. Itaque multa in Catonem crimina collegit, libroque complexus est, cui titulus est Anticato. Vtraque oratio propter & Catonem & Cæsarem multorum est applausu accepta.

Ex Plutar. in Cæsar.

Αὐτὸς δ' ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δηνότητα ῥήτορος ἐυφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Id est,

Ipse quidem postea temporis in oratione, qua laudationi Catonis Ciceronianæ respondit, præcatus est, ne militaris sermo cum oratoris ingenioſi, & qui multum otij dicendo impendisset, eloquentia compararetur.

Ex Plutar. in Cicer.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ θηραμένους, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. Id est,

Exinde constanter eum honore & beneuolentia prose-

cutus est: adeo ut laudationi quoque Catonis, ab eo scriptæ respondens, uitam & orationem Ciceronis, ut Periclis maxime & Theramenis similia laudaret. Oratio Ciceronis Cato, Cæsaris Anticato inscribitur.

Ex Iuuenale Sat. iv.

Atque vtinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra: sed omnes
Nouerunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
Maiorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c.

C. IVLII CAESARIS DE ANALOGIA, LIBER I.

AD M. T. CICERONEM.

Ex Cicer. in Bruto.

QVIN etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratißime scripserit, primoque in libro dixerit, uerborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his uerbis, cum hunc
» nomine esset affatus) Ac si cogitata præclare eloqui pos-
» sent, nonnulli studio, & usu laborauerunt, (cuius te pene
» principem copiæ, atque inuentorem, bene de nomine ad di-
» gnitate populi Romani meritum esse existimare debemus)
» hunc facilem, & quotidianum nouisse sermonem, nunc pro
» relicto est habendum. Tum Brutus, Amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed

sed etiam bene meritum de populi Romani nomine & dignitate.

C. Cæsar in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, arenas uitiose dici existimabat: quod arena nunquam multitudinis numero appellanda sit; sicuti neque cælum, neque triticum. contra autem quadrigas, etiam si currus unus equorum quattuor iunctorum agmen unum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat. Paullo post, ex lib. 1. de Analogia: Nam cum supra dixisset, neque cælum, triticumue, neque arenam multitudinis significationem pati. Num tu, inquit, harum rerum natura accidere » arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, » & urbes, & imperium, & imperia dicamus, neque qua- » drigas in unam nominis figuram redigere, neque arenam » in multitudinis appellationem conuertere posßimus? »

Ex Agell. li. xix. cap. iix.

Atque id, quod a C. Cæsare excellentis ingenij ac prudentiæ uiro in 1. de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, Vt tanquam scopulum » sic fugias inauditum atque insolens uerbum.

Ex Agell. li. j. cap. x. & Macrob. lib. j. Sat.

LIBER II.

Sed C. Cæsar in libro de Analogia secundo, huius die, & huius specie dicendum putat.

Ex Agell. li. ix, cap. xiv.

C. Cæsar de Analogia lib. II. fagos, populos, ulmos.

Ex char. l. j.

Nisi quia Cæsar lib. II. singulariter idem, pluraliter ijdem dicendum affirmat.

Ex char. l. j.

Sed Cæsar de Analogia II. turbonem, non turbinem etiam in tempestate dici debere ait.

Ex char. l. j.

Cæsar de Analogia lib. II. Panium dixit: sed Verrius Panum, sine i.

Ex char. li. j.

Lacer, &c. Cæsar de Analogia lib. II. nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis.

Ex char. li. j.

INCERTA EX LIB. ANALOC.

Ex Agell. li. iv. cap. xvj. Ex char. l. j.

IN *libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine i, littera dicenda censet.*

C. Cæsar, quasi indiscretum hoc sit, ait, i, littera nominatiuo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant e littera terminata; huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc putealí.

Ex char. l. j.

Quam C. Cæsar ponit in femininis, ut puppim, testim, puluim. hoc enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane.

Ex Prisc. li. vj.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de Anaalogia.

Ex char. l. j.

Iubar, Plinius ait inter cetera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum, Quorum neutra nomina ar, nominatiuo clausa, per i, datiuum ablatiuumque singularis ostendant; iubar tamen ab hac regula dissidere. nam ut huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est; ut huic farri, ab hoc farre.

Ex char. l. j.

Omnium nominum, quæ sunt neutri generis, & in e terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. Ar, litteris nomina neutralia terminata, idem non minus ait Cæsar, quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, ut idē Plinius ait.

Ex char. l. j. Ex Prisc. l. j.

Partum Cæsar in Analogicis, harum partum.

Nam tribus iij, iunctis, qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum i, pro uocali est accipiendum, quod Cæsari, artis grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur.

Ex Quinct. li j. Ex Suet. in Cæsare.

At uim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? Reliquit & de Analogia duos libros & Anticatones totidem.

Præ

Ex Prisc. li. vj. Ex Prisc. l. xiix.

Præterea Cæsar declinat pubis, puberis.

Quamuis Cæsar non incongrue protulit ens, a uerbo sum, es, est.

Ex Quinct. li. j.

Sed Augustus quoque in epistolis ad Cæsarem scriptis emendat, quod is calidum dicere, quam caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & ut ipse Græco uerbo significauit, περιεργον.

Ex Quinct. li. j.

Neque enim tam Calypsonem dixerim, ut Iunonem, quam secutus antiquos, C. Cæsar, utitur hac ratione declinandi.

Ex Quinct. li. j.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas, si legis, cantas.

Ex Agell. li. vij. c. ix.

Sic M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pungo, pepugi: spondeo, spepondi dixerunt.

Ex Prisc. l. j.

Pro quo digāma, Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere uoluit.

Ex Isidoro lib. iv. c. xij.

Vnguenta autem dicuntur a locis, ut telinum: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suaui Telino ungimur. hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladibus.

Ex Non. Marc. in voce Cinis.

Apud Cæsarem, & Catulum, & Caluum lectum est quorum uacillat auctoritas: cum iam fulua cinis fueris.

Ex Plin. lib. vij. cap. xxx.

Salue primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæque lauream merite, & facundiæ, Latiarumque litterarum parens: atque (ut dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quam Imperij.

Ex Velio Longo de orthographia.

Varie etiam scriptitatum est, mancium, aucupium, matrimonia. siquidem C. Cæsari per i scripsit, ut apparet ex titulis ipsius.

Ex Capro. Hoc lutum atque macellum singulari exire memento; licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, lutea.

C. IVLII CAESARIS LIBER APOPHTHEGMATVM.

Ex Cicc. lib. ix. epist. ad Pætũ. SED tamen ipse Cæsar habet peracre iudicium. &, ut Seruius frater tuus, quem litteratißimum fuisse iudico, facile diceret, Hic uersus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures, notandis generibus poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum uolumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reijcere solere: quod eo nunc magis facit, quia uiuunt mecum fere quotidie illius familiares.

Ex Suet. in Cæsare. Feruntur & a puero, & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item dicta collectanea, &c.

C. IVLII CAESARIS LIBRI AVSPICIORVM.

Ex Macrob. Sat. lib. j. SED contra Iulius Cæsar XVI. auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.

DE SIDERVM MOTV.

Ex Mucro. Sat. lib. j. NAM Iulius Cæsar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit ab Aegyptijs disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis cursum

cursum finiendi anni tempus extenderet.

Cæsaris de singulorum siderum ortu & occasu obser- Ex Plin. lib. xiix. uationes, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit. ca. xxvj.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Aegyptia, Græca: his Ex Plin. li. xiix. addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad Solis c. xxv. cursum redigens singulos.

A Bruma in Fauonium Cæsari nobilia sidera significant. Paullo post: Pridie nonas Ianuarij Cæsari Delphinus matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta uesperi occidit. Paullo post: A Fauonio in æquinoctium uernum Cæsari significat XVII. Kalen. Martij triduum uarie. IIX. Kal. Hirundinis uisu, & postero die Arcturi exortu uespertino. item III. Non. Martij Cæsar Cancri exortu id fieri obseruauit. Paullo post: Cæsar & Idus Martias ferales sibi annotauit, Scorpionis occasu. Paullo post: Tertio nonas Aprilis in Attica Vergiliæ uesperi occultantur. eædem postridie in Bœotia. Cæsari autem & Chaldæis nonis. Paullo post: Cæsari sexto Idus significatur imber Libræ occasu: XIV. Kal. Maij Aegypto Suculæ occidunt uesperi. sidus uehemẽs, & terra, marique turbidum, XVI. Atticæ, XV. Cæsari, continuoque triduo significat. Paullo post: VI. Non. Maij Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, & IIX. Idus Capella pluuialis. Ex Plin. li. xiix. c. xxvj.

A Vergiliarum exortu significãt Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. Paullo post: Vndecimo Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit: tertio non. Iunij Cæsari, & Assyriæ Aquila uesperi oritur, &c. undecimo Kalen. eiusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit. Ex Plin. li. xiix. cap. xxvij.

A solstitio ad Fidiculæ occasum sexto Kal. Iunij, Cæsari Orion exoritur. Paullo post: XVIII. Kal. Augusti, Aegypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi Ex Plin. li. xiix. cap. xxiix.

flatus incipiunt, quod Cæsar x. Kal. sentire Italiani existimauit. Paullo post: Aquila Atticæ matutino occidit: tertio Kalend. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur.

AVGVRALIA.

Ex Prisc. lib. vj. Ex Prisc. li. iix. CAESAR *in Auguralibus, Si sincera pecus erat.*

C. Cæsar, quæ res augurantur οἰωνοσκοποῦνται.

EPHEMERIDES.

Ex Seru. in lib. xj. Aen. *C. Iulius Cæsar cum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus, equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset; & insultans ait: Cecos Cæsar. quod Gallorum lingua. Dimitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.*

POEMATVM FRAGMENTA.

Ex Donato in vita Terentij.

Tu quoque, in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus atque vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte iaceres.
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.

EIVSDEM. C. IVLIVS CAESAR.

Ex antiquo lapide.

FELTRIA PERPETVO NIVIVM DAMNATA RIGORE,
FORTE MIHI POSTHAC NON ADEVNDA VALE.

EIVSDEM.

Thrax

Thrax puer, astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne:
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Ex libro lusus. in Priap. quidã Germanico inscribunt.

Reliquit & de Analogia, &c. ac præterea poëma, quod inscribitur Iter, quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, cõuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prælij confecit. nouissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto & uigesimo die peruenit.

Ex Suet. in Cæsare.

Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum. Diui Iulij carminibus præcipue, iocisque militaribus celebratũ. alternis quippe uersibus exprobrauere lapsana se uixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parcimoniam cauillantes. est autem id Cyma siluestris.

Ex Plin. lib. xix. cap. iix.

C. Cæsar inter primos temporis sui oratores, & Tragicus poëta bonus admodum habitus est. huius sunt enim Tragœdiæ, quæ inscribuntur Iulij, & hi autem Iulij, & Antonius ab satellitibus Marij sunt occisi.

Ex Ascon. Pedian.

Feruntur & a puero, & ab adolescentulo quædam scripta, ut laudes Herculis, Tragœdia Oedipi. item dicta collectanea, quos omnes libellos uetuit Augustus publicari.

Ex Suet. in Cæs.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerũt enim & carmina, in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero; at felicius, quia illos feciſſe pauciores sciunt.

Ex Tacito in dial. de orat.

Καὶ ποιήματα χεάδων, καὶ λόγους τινὰς, ἀκροατῆς ἐκείνοις ἐχρῶντο, καὶ τὸς μὴ θαυμαζομένους ἀντικρυς ἀπαιδεύτους καὶ βαρβάρους ἀπεκάλει. Id est,

Ex Plut. in Cæs.

Carmina etiam & orationes quasdam cum scripsisset, ijs recitabat: & qui non laudassent, eos palam barbaros rudesque appellabat.

C. IVLII CAESARIS DICTA.

Ex Cic. ad Att. lib. xiix.

MAXIME autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert hic quid uelit; sed quidquid uult, ualde uult. idque eum animaduertisse, cum pro Deiotaro Nicææ dixerit.

Ex Cic. ad Att. li. xiix.

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextij rogatu, uenisset ad eum, cum expectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tandiu sedens meum commodum expectet? (de Bruto.)

Ex Cic. lib. iv. epist. ad Seru. Sulp.

Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente, præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, Ne hominis quidem caussa negaturum.

Ex Cic. lib. xiij. epist. ad Acilium.

Cum propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia uendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, Nihil esse, quod de Mega uereretur, beneficium suum in eo manere.

Marcus Tullius libro de Officijs tertio scribit Cæsarem hos uersus ex Euripidis Phœnissis semper habuisse in ore:

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι
Κάλλιστον ἀδικεῖν, τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Hos

Hos ipse uertit hoc pacto:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Ex Suet. in Cæsare.

Interrogatusque cur repudiasset uxorem; Quoniam (inquit) meos tam suspicione, quam crimine iudico carere oportere.

Ex Suet. in Cæsare.

Pontico triumpho inter pompæ fercula trium uerborum prætulit titulum, Veni, uidi, uici.

Ex Suet. in Cæsare.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paullulum constitit: ac reputans quantum moliretur, conuersus ad proximos: Et etiam nũc, inquit, regredi possumus: quod si ponticulum trãsierimus, omnia armis agenda erunt.

Ex Suet. in Cæsare.

Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas uocat. iacta est alea, inquit.

Ex Suet. in Cæsare.

Cæsar, inuitis & gementibus aduersarijs adeptus Gallias, minabatur ex eo se insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, facile hoc ulli fœminæ fore: respõdit quasi alludens, in Assyria quoque regnasse Semiramin, magnamq; Asiæ partem Amazones tenuisse quondam.

Ex Suet. in Cæsare.

Sæpe ex eo auditum ferunt, difficilius se principem ciuitatis, a primo ordine in secundum, quam ex secundo in nouissimum detrudi.

Ex Suet. in Cæsare.

Cum proficisceretur in Hispaniam contra Afranium, Petreium, & Varronem, professus est inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reuersurum ad ducem sine exercitu.

Ex Suet. in Cæsare.

Aruspice, tristia, & sine corde exta sacro quodam nunciante, futura, Cæsar dixit, lætiora, cum uellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.

Ex Suet. in Cæsare.

Dicebat, Syllam nesciſſe litteras, qui dictaturam deposuerit.

Ex Suet. in Cæsare.

Cum, triumphans subſellia tribunitia præteriret, Pontius Aquila non assurrexit unus omnium: id adeo indigne tulit, ut proclamarit, Repete ergo Aquila a me Remp. Tribunus: nec deinde per continuos aliquot dies cuiquam quicquam pollicitus est, nisi sub hac exceptione, si tamen per Pontium Aquilam licuerit.

Ex Suet. in Cæsare.

Quidem e turba ſtatuæ Cæsaris coronam lauream imposuerat, candida fascia præligatam: at cum tribuni detracta fascia hominem in uincula duci iussissent, Cæsar grauiter increpitos eos potestate priuauit, idque ne regnum affectare uideretur, causatus est, per illos sibi recusandi gloriam fuisse ademptam.

Ex Suet. in Cæsare.

Cum, Africam petens, in egressu nauis prolapsus esset, uerso ad melius omine; Teneo te, inquit, Africa. Frontinus id factum putat in conscensu nauis, eumque dixisse; Teneo te terra mater.

Hirt. de bello Afr. & Suet. in Cæsare.

Cum milites suos uideret exspectatione hostium perterritos, pro concione dixit: Scitote paucissimis his diebus regem adsuturũ cum x. legionibus, equitum x x x. leuis armaturæ c m elephantis c c c. Proinde desinant quidam quærere ultra aut opinari, mihique qui compertum habeam, credant, aut quidem uetustissima naui impositos, quocunque uento, in quascunque terras iubebo auehi.

Ex Quiuct. lib. vj.

Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti uulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit, aut crimen obiectum, ut Cicero, &c.

Ex Quinct. lib. vj.

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. nam, cum tectis diceret a reo femina sua ferro petita, & esset facilis

facilis reprehensio; cur illam potissimum partem corporis uulnerare uoluisset. Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & loricam haberes?

Ex Plut. Apoph.

Γαῖος Καῖσαρ ὅτε Σύλλαν ἔφευγεν, ἔτι μειράκιον ὢν περιέπεσε πειραταῖς: καὶ πρῶτον μὲν αἰτηθεὶς ἀργυρίου πλῆθος, κατεγέλασε τῶν λῃστῶν, ὡς ἀγνοούντων ὃν ἔχουσι: κἀ διπλάσιον ὡμολόγησε δώσειν: ἔπειτα φρυάττόμενος, ὡς σιωπῶντα τὰ χρήματα, προσέταττεν ἡσυχίαν αὐτῶ παρέχειν κοιμωμένῳ, καὶ σιωπᾶν: λογὸς ἦ καὶ ποιήματα γράφων, ἀνεγίνωσκεν αὐτοῖς, κἀ τὸς, μὴ λίαν ἐπαινοῦντας, ἀναλφήτους καὶ βαρβάρους ἐπεκάλει, καὶ μεθ' γέλωτος ἠπείλει, κρεμᾶν αὐτούς. ὃ κἀ μετ' ὀλίγον ἐποίησεν. τῶν γὰρ λύτρων κομισθέντων, ἀπολυθεὶς, & σωναγαγὼν ἄνδρας ἐξ Ἀσίας κἀ πλοῖα, συνήρπασε τὸς λῃστὰς, καὶ προσήλωσεν. Id est,

C. Iulius Cæsar, cum Syllam fugeret, etiamnum adolescens, incidit in piratas Cilices: ac primum ubi pro redemptione summam, quam ab eo peterent, pronunciassent, derisit prædones, uelut ignaros, quem cepissent, seque duplum daturum, pollicitus est. Deinde, cum asseruaretur, donec adferretur pecunia, imperauit illis, ut silerent, nec sibi dormienti obstreperent. Eisdem orationes & carmina, quæ scribebat, recitare solebat. quæ cum illi non satis probarent, stupidos ac barbaros appellabat: cumque risu minitabatur, se illos acturum in crucem, quod & perfecit. Apportatis enim pecunijs, quas piratæ pro redemptione pacti fuerant, dimissus, contractis ex Asia uiris ac nauibus, comprehendit eosdem prædones, ac suspendit.

Idem Ibidem.

Ἐν ᾗ ῥώμῃ πρὸς Κάτλον προτέυουσα ῥωμαίων, εἰς ἀμιλλαν ὑπὲρ τῆς ἀρχιερωσύνης καθῆστο, καὶ προπεμπόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς ὅτι τὰς θύρας: σήμερον, εἶπεν, ὦ μῆτερ, ἀρχιερέα

ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα ἔξεις. Id est,

Cum Romæ maximi pontificis dignitatem ambiret, competiore Qu. Catulo, primæ apud Romanos dignitatis ac potentiæ uiro, matri, ipsum ad fores deducenti, Hodie, inquit, o mater, aut pontificem maximum habebis filium, aut exsulem.

Idem ibidem. Πομπίαν δὲ τὴν γυναῖκα κακῶς ἀκούσαν ὅτι Κλωδίῳ, παρατησάμενος, εἶτα τῆ Κλωδίᾳ φεύγοντος ὅτι τούτῳ δίκην, μάρτυς εἰσαχθεὶς, οὐδὲν εἶπε φαῦλον περὶ τῆς γυναικός. ἐρομένης δὲ τὸν κάλπυγόρα, διατί τοίνυν ἐξέβαλες αὐτήν; ὅτι τὴν Καίσαρος, ἔφη, γυναῖκα καὶ διαβολῆς δεῖ καθαρὰν εἶναι. Id est,

Pompeiam uxorem, quod sinistra fama laboraret, quasi cum Clodio rem habuisset, repudiauit quidem. Cæterum cum Clodius hoc nomine reus perageretur, Cæsar citatus testis, nihil mali de uxore dixit. At, cum accusator diceret, Cur igitur cum illa fecisti diuortium? Quoniam oportet, inquit, Cæsaris uxorem etiam a calumnia puram esse.

Idem ibidem. Τὰς Ἀλεξάνδρου πράξεις ἀναγινώσκων, ἐδάκρυσε, καὶ πρὸς τοὺς φίλους εἶπεν. ὅτι ταύτην τὴν ἡλικίαν ἔχων, ἐνίκησε Δαρεῖον: ἐμοὶ δὲ μέχρι νῦν οὐδὲν πέπρακται. Id est,

Cum Alexandri magni res gestas legeret, non tenuit lacrymas: atque ad amicos, Hoc, inquit, ætatis qua nunc sum, Alexander deuicit Darium: mihi uero ad hunc usque diem nihil præclari facinoris gestum est. Suetonius tradit id accidisse, cum Prætor iure dicundo conuentus obiens, apud Gades in templo Herculis uidisset Alexandri Magni statuam.

Idem ibidem. Πολίχνιον δὲ αὐτὸ λυπρὸν ἐν ταῖς ἄλπεσι διερχόμενος, καὶ τῶν φίλων διαπορούντων, εἰ καὶ ἐνταῦθά τινες φάσεις εἰσὶ

καὶ ἄμιλλαι περὶ πρωτείων. ἐπιστὰς καὶ σιωπῆς γενόμενος, μᾶλλον ἄν, ἔφη, ἐβουλόμην πρῶτος ἐνταῦθα εἶναι, ἢ δεύτερος ἐν ῥώμῃ. Id est,

Cum in Alpibus oppidulum quoddam frigidum præteriret, ambigentibus amicis, an illic etiam essent seditiones, contentionesque de principatu, substitit, ac secum aliquandiu cogitauit: mox, Mallem, inquit, hic primus esse, quam Romæ secundus.

Τῶν ζηλημάτων τὰ παράβολα καὶ μεγάλα πράττειν, Idem ibidem.
ἔφη, δεῖν, ἀλλὰ μὴ βουλεύεσθαι. Id est,

Facinora quæ, quoniam periculo obnoxia sunt, & magna, gerenda esse dicebat: at de his non consultandum.

Τῶν στρατιωτῶν αὐτῷ βραδέως εἰς Δυρράχιον ἐκ βρεν- Idem ibidem.
τεσίου κομιζομένων, λαθὼν ἅπαντας εἰς πλοῖον μικρὸν ἐμβὰς, ἐπεχείρησε διαπλεῖν τὸ πέλαγος: συγκλυζομένου δὲ τοῦ πλοίου, ποιήσας τῷ κυβερνήτῃ φανερὸν ἑαυτὸν, ἀνεβόησε, πίστευε τῇ τύχῃ, γνὺς, ὅτι Καίσαρα κομίζεις. Id est,

Dyrrhachij expectabat, ut illuc a Brundusio milites Idem ibidem.
mitterentur: id cum tardius fieret, clam omnibus conscensa scapha exigua, tentauit transmittere pelagus: cum nauigium undis obrueretur, gubernatori, iam animum despondenti: quis esset aperuit, dicens: Confide fortunæ, sciasque te Cæsarem uehere.

Ἐπεὶ, μάχης γενομένης, νικῶν ὁ Πομπήϊος, οὐκ ἐπεξῆλ- Idem ibidem.
θεν, ἀλλὰ ἀνεχώρησεν εἰς τὸ στρατόπεδον, τήμερον, εἶπεν, ἡ νίκη πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ τὸν εἰδότα νικᾶν, οὐκ ἔχουσιν. Id est,

Cæterum commissa pugna, Pompeius uicit, sed uictoriam non est persecutus, uerum sese recepit ad exercitum. Tum Cæsar, Hodie, inquit, penes hostes erat uictoria, at non habent ducem, qui uictoria sciat uti.

Ἐν Φαρ

Idem ibidem. Ἐν Φαρσάλῳ Πομπηίου παρατεταγμένην τὴν φάλαγγα καὶ χώραν ἔχειν, καὶ προσδέχεσθαι τοὺς πολεμίους παρεγκαλοῦντος, ἁμαρτεῖν αὐτὸν ἔλεγε, τὸν ἐξ ὁρμῆς μετ' ἐνθουσιασμοῦ τόνον, καὶ ῥοῖζον ἐκλύοντα τῶν στρατιωτῶν. Id est,

Cum Pompeius instructam aciem apud Pharsalum inibi consistere, & hostem opperiri iussisset, Cæsar dixit illum errasse, qui uim, impetum, ac diuinum afflatum animorum ad incursionem paratorum mora relaxasset.

Idem ibidem. Φαρνάκην νικήσας τὸν πολιτικὸν ἐξ ἐφόδου, πρὸς τοὺς φίλους ἔγραψεν: ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα. Id est,

Cum Pharnacem primo congressu uicisset, amicis scripsit, Veni, uidi, uici.

Idem ibidem. Μετὰ τὴν ἐν Λιβύῃ τῶν περὶ τὸν Σκιπίωνα φυγὴν καὶ ἥτταν, Κάτωνος αὐτὸν ἀνέλοντος: φθονῶ σοι Κάτων, εἶπε, τὸν θανάτου: καὶ γὰρ σὺ ἐμοὶ τῆς σῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Id est,

Posteaquam milites, qui Scipionem in Africa sequebantur, fugissent, & Cato uictus, sibi necem Vticæ conscisset: Inuideo, inquit Cæsar, o Cato tibi mortem istam, quando tu mihi salutem tuam inuidisti.

Idem ibidem. Ἀνθώνιον, καὶ Δολοβέλλαν ὑφορωμένων ἐνίων, καὶ φυλάττεσθαι κελευόντων: ὁ τάτυς, ἔφη, φοβεῖσθαι τοὺς βαναύσους καὶ λιποῦντας, ἀλλὰ τοὺς ἰσχνοὺς καὶ ὠχροὺς ἐκείνους: φοβεῖσθε Βροῦτον, καὶ Κάσσιον. Id est,

Nonnulli, quoniam suspectos habebant Antonium ac Dolabellam, monebant, ut ab illis sibi caueret. At ille, non istos, inquit, metuo, rubicundos & obesos, sed graciles illos ac pallidos, ostenso Bruto & Cassio.

Idem ibidem. Λόγου περὶ πλείονος ἐμπεσόντος περὶ θανάτου, ποῖος ἄριστος: ὁ ἀπροσδόκητος, εἶπε. Id est,

Cum inter cœnandum ortus esset sermo, quod genus mortis esset optimum, incunctater respondit, inopinatum.

Εἰπόντος Κονσιδίου τινος τῶν σφόδρα γερόντων, ὡς φοβούμενοι τὰ ὅπλα, & τὰς στρατιώτας οἱ συγκλητικοὶ ὑ σωέρχονται εἰς βουλήν. τί οὖν, ἔφη ὁ Καῖσαρ, ὑ κὴ σὺ ταῦτα σφόδρα οἰκρεῖς; καὶ ὁ Κονσίδιος εἶπεν, ὅτι με ποιεῖ μὴ φοβεῖσθαι τὸ γῆρας, ὁ γὰρ ἔτι λειπόβιος βιος ὑ πολλῆς ὀλίγος ὤν, σπάνια προνοίας. Id est, Idem in Cæs.

Cum Consdius, admodum grandis natu dixisset, ideo nõ conuenire in curiam senatores, quod Cæsaris arma & milites timerent. Cur igitur, inquit Cæsar, tu eodem metu domi te non contines? Me, inquit Consdius, senectus intrepidum facit: cum enim uitæ pauxillum supersit, non est, cur magnopere sim sollicitus.

Ἑλβητίων αὐτῷ, πρὸς τινα πόλιν φίλιον ἄγουσι τὴν στρατιὰν, καθ' ὁδὸν ἀπροσδοκήτως ὑπαντήσαν, φθάσας ὑπὸ χωρίον καρτερὸν, κατέφυγεν: κακεῖ σωαγαγὼν, & παρατάξας τὴν σπάνιαν, ὡς ἅπαξ αὐτῷ προσήχθη, τούτῳ μόνῳ, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς καὶ σπάνιον, νῦν ὃ ἅπαξ ὑπὸ τοὺς πολεμίους. Id est, Idem ibidem.

C. Cæsar, ad urbem quandam sociorum proficiscens, cum audisset Heluetios in itinere occurrere, in locum quẽdam munitum se recepit. Ibi, congregatis copijs, instructaque acie, equus ei adductus est. Hoc, inquit, post uictoriam utar in persequendis hostibus. Nunc autem irruamus in hostes.

Τῷ Δημάρχῳ Μετέλλῳ κωλύοντος αὐτὸν ἐκ τῶν δημοθένους χρήματα λαμβάνειν, καὶ νόμους τινὰς προφέροντος, ἐκ, ἔφη, τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι: σὺ ὃ εἰ τοῖς στρατευομένοις σπουδολογήσεις, νῦν μὴ ἐκποδὼν ἄπιθι, παῤῥησίας γὰρ ὑ σπάνια πόλεμος. ὅταν ὃ καταθῶμαι τὰ ὅπλα, συμβάσεων γενομένων, τότε παλιὼν σημαγωγήσεις, Idem ibidem.

σεις, καὶ ταῦτα ἔφη λέγων τῶν ἐμαυτῦ δικαίων ὑφιέμενος, ἐμὸς γὰρ εἶ σὺ, & πάντες ὅσοις ἐλήφατε, τῶν πρὸς ἐμὲ στασιασάντων. αὖθις ὃ ἐνιστάμενος τῷ Μετέλλῳ, ἀπείλησεν ἀποκτενεῖν αὐτὸν, εἰ μὴ παύσαιτο παρενοχλῶν. καὶ ὅς, ἔφη, μειράκιον ἐκ ἀγνοεῖς, ὅτι μοι δυσκολώτερον ἦν εἰπεῖν, ἢ πρᾶξαι. Id est,

Metello tribuno plebis, pecuniam ex ærario auferre prohibenti, legesque pertendenti, Cæsar, Non, inquit idem est armorum atque legum tempus. Tu, si tibi quæ geruntur displicent, Sine te age: neque enim libertatem dicendi bellum admittit: ubi arma deposuero & bellum compositum erit, tunc redibis, si libet, & popularia ista perorabis. Et hæc ego tibi dico, de meo decedens iure; meus enim tues, & omnes, quos de aduersa factione cepi. Rursus instantem Metellum interfecturũ se, nisi finem obturbandi fecisset, serio minatus est, addens; Haud equidem te o adolescentule, fallit, difficilius mihi hoc dictu esse quam factu.

Idem ibidem. Τῶν φίλων ἀξιούντων αὐτὸν δορυφορεῖσθαι, καὶ πολλῶν δὴ τῶν προσχόντων ἑαυτὸς, οὐκ ὑπέμενεν, εἰπὼν, ὡς βέλτιόν ἐστιν, ἅπαξ ἀποθανεῖν, ἢ ἀεὶ προσδοκᾶν. Id est,

Amicis, stipatoribus ipsum uti iubentibus, & operam suam offerentibus, recusauit, dicens; Præstat semel morte oppetere, quam semper expectare.

Idem ibidem. Καταβαίνοντος ἐξ ἄλβης αὐτῷ εἰς τὴν πόλιν, ἐτόλμησαν αὐτὸν ἀσπάσασθαι βασιλέα, ἢ ὃ δήμος δυσχεράνθεντος, οὐκ ἐθεθεὶς ἐκεῖνος, οὐκ ἔφη βασιλεὺς, ἀλλὰ Καῖσαρ καλεῖσθαι. Id est,

Alba Romam descendentem, ausi sunt, Regem salutare: tum quidem, Populo conturbato, ipse indignatus, Cæsarem se, non regem uocari dixit.

Καῖσαρ

Καῖσαρ ἐν τῷ χάρακι τῦ Πομπηίου γενόμενος, τούς τε κειμένους νεκροὺς ἤδη τῶν πολεμίων εἶδε, καὶ τοὺς ὀπτεπομένους, εἶπεν ἄρα στενάξας: Τοῦτο ἐβουλήθησαν, εἰς τοῦτό με ἀνάγκης ὑπήγαγον, ἵνα Γαΐος Καῖσαρ ὁ μεγίστους πολέμους κατορθώσας, εἰ προπαίμην τὰ στρατεύματα, κἂν κατεδικάσθην. ταῦτα φησι Πωλλίων Ασινιος τὰ ῥήματα ῥωμαϊστὶ μὲ ἀναφθέγξασθαι τὸν Καίσαρα, ἕτερα δὲ τὸν τότε καιρὸν, ἑλληνιστὶ ὃ ὑπ' αὐτῦ γεγράφθαι. Idem ibidem. Id est,

Cæsar castra Pompei ingressus, cum hostium cadauera inspexisset, & alios, qui necarentur, gemitu edito; Hoc, inquit, ergo uoluerunt, ad eam me necessitatem compulerunt, scilicet, ut C. Cæsar, qui maxima bella feliciter confecissem, dimisso exercitu, condemnarer. Hæc Asinius Pollio latine tum Cæsarem pronunciasse, post autem Græce scripsisse ait.

Τῶν ἀετοφόρον φεύγοντα λέγεται καταλαβὼν ἐκ τῦ αὐχένος, ἀνατρέψαι καὶ εἰπεῖν, ἐνταῦθα εἰσιν οἱ πολέμιοι. Idem ibidem. Id est,

Cæsar aquiliferum fugientem, fertur, collo correptum conuertisse, ac dixisse; Hic sunt hostes.

Ἐν μεγάλῃ μάχῃ περὶ πόλιν Μουνδαν Καῖσαρ ἐκθλιβομένους ὁρῶν τοὺς ἑαυτῦ, καὶ κακῶς ἀντέχοντας, ἐβόα δυσὶ τῶν ὅπλων, καὶ τῶν τάξεων δυσθέων, Εἰ μηδὲν αἰδοῦνται, λαβόντας αὐτὸν, ἐγχειρίσαι τοῖς παιδαρίοις. Idem ibidem. Id est,

In magno prœlio ad urbem Mundam, Cæsar, cum pelli suos uideret, & ægre resistere, per ordines & arma discurrens, uociferatus est ad milites; Ecquid uos pudet? quin uos imperatorem uestrum corriptis, & in manus puerorum traditis?

Απιὼν μὲν τὴν μάχην περὶ Μουνδαν, πρὸς τοὺς φίλους εἶπεν, ὡς πολλάκις μὲν ἀγωνισαίτο περὶ νίκης, νικῶν δὲ πρῶτον περὶ ψυχῆς. Idem ibidem. Id est,

Discedens a pugna Mundensi, suis dixit, se de uictoria sæpe, tunc uero primum de uita sua dimicasse.

Idem ibidem. Ἐν συγκλήτῳ τιμάς τινας ὑπερφυεῖς αὐτῷ ψηφιζομένων, ἀπεκόπτετο, συστολῆς μᾶλλον, ἢ προθέσεως τὰς τιμὰς ἡξίου. Id est,

Cum essent in senatu honores sibi immodici decreti, respondit eos honores diminutionem potius, quam additionem requirere.

Idem ibidem. Διαβαλλόντων τινῶν Βροῦτον, προσελθὼν ἤδη τῆς συνωμοσίας, ἃ προσέχρη, ἀλλὰ τῷ σώματος τῇ χειρὶ δηλῶν, ἔφη πρὸς τοὺς διαβάλλοντας. Ἀναμένει τοῦτο τὸ ἥρμα Βροῦτον. Id est,

Quibusdam accusantibus Brutum, iam tum conspiratione ea gliscente, animum non aduertit, quin & corpus suum manu tangens, delatoribus dixit; Hæc cutis Brutum expectat.

Idem ibidem. Εἶχεν δ' ὑποψίας ὁ Καῖσαρ Κάσσιον, ὥστε πρὸς τοὺς φίλους εἰπεῖν ποτέ. Τί φαίνεται βούλεσθαι, ὑμῖν Κάσσιος? ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Id est,

Suspectus Cæsari Cassius fuit, adeo ut ad amicos aliquando dixerit; Quid uobis uidetur Cassius? mihi quidem non admodum probatur; nimis enim pallet.

DE C. IVLIO CAESARE

Ex Cic. in Brut. SED tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Mutiorum familijs audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & ijs quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c.

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem uitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque, cum ad hãc elegantiam uerborum Latinorum, quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum uidetur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non uideo cui debeat cedere: splendidam quandam, minimeque ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, Orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, ualde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta, sed dum uoluit alios habere paratum unde sumerent, qui uellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui uolunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. Ex Cic. in Brut.

Quid? Oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententijs aut acutior, aut crebrior? quis uerbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Cor. Nepo. apud Suetonium in Cæs.

Quid noster hic Cæsar? nonne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? quis unquam res præter hunc Tragicas pene comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica prope uenustate tractauit? atque; ita, ut neque iocus ma- Ex Cic. lib. iij. de Orat.

gnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur.

Ex Cic. lib. j. offic. Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale uero conditus, & facetijs Cæsar.

Ex Suet. in Cæsare. Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, ciuilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppidum putant, alij Hirtium: qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectumque librum supplenerit. Paullo post: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra ueritate compositos putat, cum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, uel consulto, uel etiam memoria lapsus, perperam ediderit; existimatque rescripturum, & correcturum fuisse.

Ex Quinct. lib. x. C. uero Cæsar si tantum foro uacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo uis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia.

Ex Quinct. lib. x. Quid tantum noceret uim Cæsaris, asperitatem Cælij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere?

Ex Quinct. lib. xij. Hinc uim Cæsaris, indolem Cælij, subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpicij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calui reperiemus.

Ex Tacit. in dialog. de Orat. At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, grauior Brutus, uehementior, & plenior, & ualentior Cicero.

Ex Plut. in Cæsare. Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικὸς ὁ Καῖσαρ ἄκρως, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα

ρεῖα μὲν ἀδηλότως ἔχειν, &c. Id est,

Fertur ad ciuiles orationes Cæsar & natura aptissimus fuisse, & plurimum in ea re operæ posuisse; ut haud dubie secundum laudis locum tenuerit.

Ex Plut. in Cæsare. Ἐν δὲ ῥώμῃ πολλὴ μὲν ὅπλα τῷ λόγῳ δὲ τὰς σωτηρίας αὐτὸς ἔλεγε ἐξέλαμπεν. Id est,

Cæterum Romæ reis defendendis, gratiosum se reddidit.

Ex Plin. lib. j. epist. Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonisque, quorum sane plurimæ sunt circumcisæ & breues. ego Lysiæ Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multosque præterea: Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cælium, imprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima.

Ex Plin. lib. v. epist. Sed ego uerear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem, &c.

FINIS.

VETERVM GALLIAE LOCORVM, POPVLORVM, VRBIVM, MONTIVM, AC FLVVIORUM Alphabetica descriptio, eorum maxime, quæ apud Cæsarem in Commentariis sunt; & apud Cornelium Tacitum: Auctore Raymundo Marliano viro clarissimo & sui tẽporis eruditissimo.

CÆSAR, in Commentariis Galliam in tres partes diuidens, loca Galliæ prouinciæ, a Romanis tunc possessæ Britanniæ vlterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transque Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum populi, regni Eburorum (nunc Leodiensium) finitimi; ac Nerviis (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus oppidum. Forte nunc, vt quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino, in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt esse eos, qui Douacum, Atrebatensis diœcesis oppidum, non longe a Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi aduatici ex Cimoris, Teutonisque prognati erant, qui Transthenani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, vbi oppidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaque his loca extra Francorum regnum inhabitant; ubi locus quidem in vici formam redactus est fere desertus. cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit, & monumenta adhuc quæd m præclara uetustatis visuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem, pag. 43 50. 51. 110. 123.

Ædui,

Ædui, populi finitimi sunt Aruernis Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latine retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorum regno siti. Ciuitas horum Æduorum episcopalis est, in prouincia Lugdunensi. pag. 21. & alibi sæpe.

Agendicum, inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoque Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm. Prouin. Gallicæ. pag. 145. 152. 177.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum vrbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem, Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumque gentem Rheno transgressam, auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paullo post consumptam refert; in qua capitolium, & loca, ac ædificia fuere, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdubis, Celtarum est fluuius, Gallice, Le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidens; lapsusque per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum, Insulam, ac Claraualle m castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nunc intersecat; dehinc, Dolam oppidum præterfluens, circa Viredunum Castrum nõ longe a Cabillonensi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. pag. 23.

Alexia, inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusque Æduorum: non longe a Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, a quo etiam hodie, vt plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur; nec longe distat a vico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt. pag. 23.

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium, & Le-

mani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum, vbi sollemnes nundinæ ætate celebrantur in Sabaudia, locaque finitima incolentes; qui etiam fuere finitimi Vocontiis populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasiis, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant, circa regionem, quæ hodie Bressa dicitur, ad ducem Sabaudiæ spectans, quam flumius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia, referunturque in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit, Numquam mehercule. Allobroges enim, qui eis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, Prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paullo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis, secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus dux præest, vetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus. Caput gentis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maiores a Vicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi. pag. 5. 7.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam v. legiones transduxit per fines Centronum, qui hodie Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur; quibus vulgo mons Cinesius, seu Cinerum nomen est; quæ & Pœninæ, ut quidam volunt, dicuntur, quod Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pænina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas Summas Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineant; quarum iter patefieri volebat, quo magno cum periculo, magnisque cum portoriis mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populis, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum vnam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dixere maritimas. Hæ in Prouincia Hebredunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistunt; qua ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem

nensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dixere Rheticas, a Rhetis populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Rhetos, ea loca tenuere, forsan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diœcesum oritur, quas Leontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Taruisinam vrbem in Styriam, & Austriam iter est.

Ambarri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Æduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quod fuerint Niuernenses Æduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli, quo ætas nostra vtitur. Ambarros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambarrorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur. pag. 7.

Ambiani, Amiens vulgo, in Picardia posita. Hac Rex a Duce Burgundiæ repetit. pag. 37. 43.

Ambibareti, erant populi, in quos Cæsar hyemandi caussa C. Antistium Rheginum cum legione vna in Vbios. Commentarij fine mississe commemorat. & forte erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatesque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus. pag. 196.

Ambibarij, populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normaniam, in regno Francorum siti. pag. 188.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Diablintribus, & Osismis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti. Dauranches Gallis. pag. 58.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas po-

puli erant, citra Rhenum, & Mosam, flumina. Ad quos prædandi, frumentandique causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui cis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est, hos Ambiuaritos incoluisse eam Ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergæ oppida, Leodiensis diœcesis & Antuerpia oppidum, Cameracensis diœcesis exstant, Nussiaque, & Geldria citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ vsque Tungros oppidum prope vsque Leodium, vt plerisque placet, mare Oceanum protendebatur. pag. 73.

Anartij. Populi trans Rhenum, & Danubium, cui, ac Hercyniæ syluæ, quæ ingens erat sylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ. pag. 135.

Ancalites, Populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrogis, Cassiis, & Cenimagnis proximi. pag. 107.

Andes, populi, inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac ducatui Bituricensi, Oceanoque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est, inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, ducatus titulo insigniti. Hinc in Regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam Regni iura deuenerunt. quæ mox Reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi adsciuerunt. pag. 53. 149.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrysiis, pulsos a Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia fluuius. Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Geneuæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc exstat vicus, & Præfectura quædam monacorum inter Geneuam, & Delphinatum, qui est Geneuensis diœcesis. Videntur tamen, secundum Cæsaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodie Vautuates appellant. pag. 53.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est! hanc Garumna flumen a Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ; pars item aliarum metropolum extra terminos eodem sitarum. Quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hanc Galli hodie nuncupant. Hæc cum olim a Regibus Francorum Ducibus Normanniæ transdita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias contentiones c. & l x. amplius annos Angli tenuissent, Caroli v 11. auspiciis tandem ad Francos rediit. In hac cum alij principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum princeps Nepos ex sorore Ludouici x 1. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis memorabili prœlio, vitam cum principatu amisit. Sicque eius oppida ad Regem, nullis relictis heredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta. pag. 2. 65.

Arar, Celticæ fluuius est, nunc la Saone. Oritur in diœcesi Tullensi, finibusque Burgundiæ, & Lotoringiæ, non longe a monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tum eam Burgudiæ partem, quæ Imperatoria; tum eam, quæ Regia dicitur. Illi Comes, vt hodie loquuntur; huic Dux, a Francorum Rege institutus, præerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetiis occiso apud Nanceum, ad supremum ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed Comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Æduorum oppida. Prolapsus ad Lugdunum vrbem, Rhodanum influit. Quem fluuium Virgilius in Bucolicis. Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua v 11. memorant. pag. 8.

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, a Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & initium Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius d. in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (nunc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones, (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erat pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemq; Ducatus, Eifliam, & Comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum, nunc Colonienſium, & Catalaunæ diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & oppida multa, ac com

plures

plures insignes Abbatiæ, præsertim ordinis D. Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis diœcesis; Diui Cornelij, Colonicnsis diœcesis: cuius siluæ extrema pars versus Belgas sunt Mosa, & Scaldis fluuij. Scaldis vero Mosam influit; qui fluuij, & silua nomen retinent priscum, hac etiam tempestate. pag. 91. 137.

Aremici, populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Voleis, non longe a Gabalbs, Aruernis, Heluiis, Ruthenis, Massilienſibus, & Cadurcis. Hos coniectura est fuisse Artomicorum populos, quorum ciuitas est, episcopalis, & prouinciæ Viennensis, in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, vbi principatus est, Francorum Regi non subditus, Armeniacus vulgo dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cum a Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galearum, Mediolanensem Ducem, apud Alexandrinam magno prœlio victus, & cæsus est. pag. 181.

Arenaci, inter Coloniam, & Traiectum, vrbes episcopales, locum vltra Nouesium, Rheno adiacentem, non memorat Cæsar. sed Tacitus.

Armoricæ ciuitates positæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli populi, oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi subditus, præfuit; nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta. pag. 188. 214.

Aruerni, populi inter Celtas, finitimi Æduis, Biturigibus, ac Borbonienſibus, nec longe a Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur. In Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo. pag. 19. 30. 150. 151.

Asciburgium, oppidum Germaniæ, non longe a Rheno fluuio, & eis eum inter Geldubam, & Vetera castra situm, Nusciæ, & Cleuensi ducatui proximum, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Astypyrgion olim ab Vlysse, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas est, nomen

nomen adhuc retinens in prouincia Rhemensi. Regem agnoscit. Arias hodie vulgo nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulæa. pag. 37. 43.

Auaricum, erat oppidum Celtarum maximum, munitissimumque, in finibus Biturigum, agri fertilissima regione, fere ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & peranguſtum aditum, proximum Nouiodumo, oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Velaunodumo, oppido Senonum, in Francorum regno situm, Burges, vel Viarons, a Gallis appellatum. pag. 153.

Auenticum, Heluetiorum caput fuisse, testis est Tacitus: Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex ædificiis semiruris colligi. Hodie late patētes ruinæ visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen Auenche. Vicus in agro Vautuatum.

Aulerci, populi erant inter Celtas, Æduorum clientes, de Ange dicunt, siue Rhoanum. pag. 188.

Aulerci, item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuiis, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti. quos nonnulli Aurelianenſes esse opinantur. Sed illi prouinciæ sunt Senonenſis. pag. 52.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouiis, ac Velocassiis. pag. 62.

Ausci, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, quos coniectura est fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum vrbs opulentissima Heluiumbenum, vt refert Pomponius Mela. pag. 67.

Axona, inter Belgas fluuius est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado transitus est. La Disne vulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere 111. millibus passuum vltra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diœcesim

cesim partiens. Gallice Auaix nunc dicitur, prope oppidum, quod vocatur Gallice Latonio. pag. 38. 40.

B

BACENIS, sylua ingens trans Rhenum, Sueuos a Cheruscis pro natiuo muro diuidit: nunc, vt opinio est, Nigra sylua dicitur, non longe a Friburgo oppido, & Badensi agro, inter Athesim, Rhenum, Neccarum, Moganum, & Danubium, Germaniæ flumina, Hercyniamque sylua, & Hassiæ, regionis Germanicæ, montes. pag. 128.

Batavi, populi inter Belgas. nam Mosa flumen, parte quadam ex Rheno recepta, longe fere ab Oceano LXXX. millibus passuum, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, in Oceanumque influit. Hi hodie, vt plerisque placet, Hollandi dicuntur, diœcesis Traiectensis, propinqui Phrysiæ, & ducatui Geldriæ, ac mari Oceano finitimi. Hos memorat Lucan. lib. 1. Hi a Cartis, populis transrhenanis, Cheruscis, & Ligiis Pannoniæ populis vltra Hercyniam sylua finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, simulque insulam, inter vada situm occupauere. Quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circumluit, vt refert Cornelius Tacitus; dicens, apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui, vt coniectura est, hodie in finibus vici Haghæducis in Hollandia exstat. nec longe, secundum Tacitum, est insula, nomine Mona, vnde forte Monachum oppidum, vel Monasterium ciuitas Episcopalis est. pag. 73.

Batauodurum, inter Colonienſem, & Traiectenſem, vrbes episcopales, locum vltra Nouesium, in finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ, populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorũ, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti a Germanis, Rhenum antiquitus transducti, Gallos inde expulerũt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valde culti, humani, & satis effeminati. continueque sunt apud eos mercatores, quo per ætates, cõmerciaque mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Colonienſis, Maguntina, Rhemensis, cum earum

suffraganeis, intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina cõstitutis. item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, sylua Arduenna vniuersa, cũ singulis sibi adiscentibus, & ea inclusis populis, ac locis; & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducesque, & Comites, ciuitatesque, quarum multæ liberæ, suoque iure agunt, aliæ Francorum Regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorũ electores, sunt & Francorum Regis, quos Pares uocant, ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, cõsecratur, & inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum vrbs opulentissima Augusta, vt refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem a Iulio Cæsare, vsque in tẽpus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc vero vice proconsulum, & legatorum, Romani pontificatus monarchia exstat, & legatos natos, & primates habet, quibus subsunt episcopi, ad instar præsidis prouinciæ instituti. Sunt & Collectores, quos prisca ætas, Quæstores appellauit, atque Reges, & Principes, qui, velut Censores, decreta Pontificis maximi, & censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in caussis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferunt. pag. 2. 35. 38.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere: nomen adhuc retinet. Dictum etiam videri potest Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione. pag. 102.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Lexobiis, quos, opinio est, esse Baiocenses. Eorum ciuitas est episcopalis in prouincia Rotomagensi ducatu Normaniæ, & regno Francorum sita. pag. 188.

Bellouaci, ciuitas est episcopalis, in prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita. Hodie, Beauuoisin. pag. 36. 38. 42.

Bethasios, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Baratiis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores

riores fuisse coniectura est, ad vtranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bibracte, oppidum Æduorum in Celtis, longe maximum, ac copiosissimũ, & maximæ apud Æduos auctoritatis: in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hyemauit: In Francorum regno situm, in formaturis rectum; & in radicibus montis, non longe ab Ædua ciuitate, positum, nomen retinet. pag. 4. 176.

Bibrax, oppidum Rhemorum, in Belgis, vltra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Francorum regno situs; nunc naui, & interdum vado transijcitur. Portus priscum oppidi nomen Latine retinet. pag. 38. 181.

Bibroci, populi in Anglia, mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. pag. 181.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Frãcorum regno siti, Comiti de Foxo subdixi. Vbi comitatus est, in Vascones consistens. Nomen retinent, vbi Tursa est, & castrum Begora, & episcopatus Bicterensis prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit; pulsisque inde Mauris, successoribus suis, regnum per manus reliquit. pag. 67.

Bingiam, nunc Pingiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam vrbem, & Confluentiam oppidum cis Rhenum, eius tipis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab Æduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit. proximi sunt Aruernis. XXL vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est metropolis, retinens nomen. Carolus XI. qui, pulsis Anglis, Francorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur, in regno Francorum sita. Hos memorat Lucanus lib. 1. pag. 149. 190.

Biannonij, (Brannonij magis legitur) populi inter Celtas, proximi

proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Æduis, quorum clientes erant; qui fuerunt forte & Brannouices; qui dicuntur a Gallis de Blano. pag. 187.

Boij, populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus, Italiæ, Sueuis, Australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transiere, Noriamque oppugnarunt, expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trãs Danubium, non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, Æduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetiis, quorum in societate domo excesserant, in finibus Æduorum a Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam, ciuitatem exiguam, & infirmam, non longe ab Auarico, oppido in finibus Biturigum sito, eis per Aeduos attributam, habitarunt: Boij primum, post Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Nurimberga est oppidum, in medio fere Germaniæ situm, in Angustenses protenduntur. cum quibus, & aliis finitimis Transrhenanis vsque ad Brissinam vrbem, & terras, quas hodie Sigismundus, Austriæ Dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpe tunc, & continue vsque nunc Heluetij Rhenum trãseuntes bella gessere. H. Borbonij hodie dicũtur. pag. 4. 18. 152.

Bonnam, oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Colonienſi vrbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant. Hodie, la Moriane. pag. 187. Iidem forte, qui & Brannouij.

Bratuspantium, oppidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Suessionibus, in Francorum regno situm. pag. 42.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli caussa ex Belgis transierũt, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio est eorum, linguam ex populorum diuersitate com-

positam, intellectu, scientiaque loquendi difficiliorem esse, quodque Germanos præ ceteris caros habeant: quia plerique Belgæ orti sunt a Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, a quibus postea Angliæ pars maritima originem sumpsit. Hos, refert Lucanus, vltra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis, in eam classe sæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septemtrionem vergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admistis, occuparunt, hodieque tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maxime semper infesti, populi moribus inconditi, efferi: nullas prope vrbes habent: nemora, & syluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, vt auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Phrysiis proximos: non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Cabillonvm, oppidum Æduorum, inter Celtas, quod, coniectura est, fuisse oppidum Cabillonem, ad ripas Araris fluuij, vbi rei frumentariæ, commerciique, & commeatus caussa sæpe Romani negotiabantur. Matisconæ oppido finitimum, in prouincia Lugdunensi, ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens; Challons sur Saone. pag. 196.

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti. pag. 188.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunis, Lemouicibus, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas episcopalis, in prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita: nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longe erant a finibus prouinciæ Romanorum. pag. 547.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis, Oceanoque mari finitimi

nitimi, ac Ambianis, & Attrebatibus proximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus. nomen retinent. Morinensis sunt diœcesis, in regno Francorum siti, Anglorum Regi subiecti. pag. 37.

Camulodunum, in Anglia oppidum, seu colonia. Nihil de hoc Cæsar, sed Tacitus; quem post Cæsarem fere c. & xx. annis historiam scripsisse, constat; præsertim ex libro, quem de Oratorum, & Poëtarum collatione edidit.

Caninefates, populos, Batauis finitimos, & eandem Insulã colentes; qui, origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur. Non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium, in Anglia, ad mare est in angulo imi, minorisque lateris ex tribus eius Insulæ lateribus: contra Galliam, quo fere omnes Gallicæ naues appellunt, & ad orientem Solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt; quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ regioni IV. Reges præerant, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc regio Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, quęstorque a Romano Pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, non dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est metropolis, nomen retinens. Fere habet omnes episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solum habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod omnes olim episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopum, illi subiicerentur, pag. 97. 101.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius Dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vna cum patre, a Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico. Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio. pag. 67.

Cargali, populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorum

Rege, transportati, quos non ab re opinari possumus, eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, a qua tamen extra regnũ Francorũ biduo iter expeditis patet. Ciuitas est episcopalis, nomẽ Latine retinẽs, in Francorũ regno sita. pag. 124.

Cassi, populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. pag. 101.

Cattos, populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligiis, Hungariæ populis, Cheruscis, Hercinieque syluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale fœcundo pugnabant, & in æternum discordabant; non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Catuaci, populi inter Belgas, Neruiis, Caletibus, Veromanduis, ac Condrusis proximi, quos forte Douaci oppidi incolas, diœcesis Atrebatensis, opinari licet. pag. 38.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab Alpibus Graiis ad oppidum Geneuam, lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos, verisimile est, fuisse diœcesis, vel saltem prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. pag. 7.

Celtica, quæ & Gallia olim a Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem ciuitates metropolicas, earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, a quo recentiores Francorum Reges, a Philippo scilicet Valesio, cognominantur; & Normaniæ, quoad citra Sequanam se extendit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Altissiodorensis, Montis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis, de Ionigni, Principatus Auraesiccæ, multique alij, & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Aedui. Horum vrbs opulentissima Augustodunum, vt refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autum appellando. cuius Celticæ terminos, quoad R. imperium in Gallis viguit, Rhodanus flauius præfiniebat vt nonnulli scripserunt. Hi

Hi proprie Franci nunc dicuntur. pag. 2.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Cassis. pag. 100.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus, non longe a Vocontiis, & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerum, siue Cinesius, & vrbem Geneuam, lacumque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nũc autem Centrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est metropolis: Quidam & Centrones legunt. pag. 7.

Centrones, item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum (nunc Tornacensium) erant, proximi Grudiis, Leuacis, Pleumosiis, & Gordunnis. Forte sunt nunc Cortracenses, in Flandria, Tornacensis diœcesis. pag. 7. 110.

Ceracates, Germaniæ transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos. Non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Chamauos, Germaniæ inferioris populos, pridem Phrysiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrimam incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitarunt, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cheruſci, populi, Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodie Leodienses, & Condrusis proximi. Hos, coniectura est, fuisse inter populos Leodiensis diœcesis. pag. 38.

Cheruſci, Germaniæ populi, transrhenani, quos Bacenis, sylua Germaniæ ingens, (nunc Nigra, vt plerisque placet, dicta) a Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligiis, Hungariæ populis. pag. 118.

Cimbri, populi, Rhenum fluuium transeuntes, depositis, (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam vexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterque per Galliam, prouinciam Romanorum, facientes, in Italiã contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. 1. quos a Dacia, quæ Dania dicitur, venisse, opinio est. Hi Zelandiam hodie tenent, Zelandieue nuncupantur. pag. 21. 29. 190. 190.

Ciuaronem,oppidum,proximum Hisaræ flumini, Vocontiis populis,montisque Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæsar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa, quæ incipit, Numquam mehercule. Quibus in locis, opinio est,Cæsarem initio Gallici belli v. legiones ex Italia transduxisse; & verisimilius est, quam quod per Eporediam,vrbem episcopalem,& Augustam prætoriam, ac monte, cui Coloniæ iugum vulgo nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit; cum hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocosates,populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus,Tarusatibus,Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori,& Garumnæ fluuio:in Francorum regno siti.pag. 7.

Condrusi,Belgarum populi,inter Eburones, (qui nunc Leodienses sunt) Segnos,& Treuiros(quorum erant clientes)Menapiis,Mosæ fluuio,& syluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, vt quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum.nomen retinent. Diœcesis sunt Leodiensis, vt vsque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius antistiti etiam subiacent; nunc, ducatui Luxemburgensi, ac comitatui Namurcensi,& Mosæ fluuio finitimi. pag. 38. 138.

Confluens Mosæ,& Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) vt olim seipsi Menapij protendebant,est longe ab Oceano fere LXXX. mille passibus, proximus Nouiomaglo, Geldrensium oppido, diœcesis Traiectensis, prouinciæ Colonienſis, inter Buscumducis,& Hœsdem, oppido ducatus Brabantiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vsipetum, & Tenchtherorū post prœlium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit; inter quem Confluentem,& Colonienſem ciuitatem, (quæ post Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar, primo transiecit exercitum. pag. 76.

Curiosolitæ,populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus,quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuiis,Ossinis,Vnellis,Venetis,Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, plerisque placet. Quæ ciuitas est episcopalis, in prouincia Turonensi, Britanniæ ducatu, regnoque Francorum siti: Cornouaille, Gallis. pag. 52. 188.

D

Daci, populi erant Transrhenani,Danubio fluuio, & Anartibus, siluæque Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse, plerique transdunt, & post in maritima loca Nouergiæ proxima cessisse. Lucanus lib.2. pag.135.

Danubius,fluuius Germaniæ,ex monte qui ab aliis Iraneus dicitur,non longe a Rheticis Alpibus, Athesisque, & Rheni, Germaniæ fluminum,fontibus,inter Tridentinam, & Curiensem diœceses oriēs, Germanos sinistra,& Hungaros, ac Theutones dextra alluens. Post Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostiis immergitur. Hunc autē,& Rhenum fluuium in Rhetia oriri, quidam transdunt.

Diablintres, populi inter Celtas,Lexobiis,Nannetibus,Ambiliatibus,Vnellis, Curiosolitis, Venetis,& Sesuuiis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. Leondoul,Gallice. pag 58.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. non memorat Cæsar, sed Tacitus. Forte Theonis villa nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum, propinqui oppido Lemoni, Aruernis,& Ligeri fluuio,ac Aquitanis; inter Celtas,in regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua.Immo vero Duracius proprium viri nomen magis fuisse,ex Cæsaris textu colligitur. vide pag.112.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur,& Durocortorum) oppidum Rhemorum, inter Belgas, in regno Francorum situm. pag.145.

E

Ebrones, populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati,Condrusis,Menapiis,Aduaticis,Treuiris,quorum clientes erant,& siluæ Arduennæ finitimi,nunc Leodienses dicti,apud Gallos,Liege. Horum maxima pars inter Rhenū,& Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos aluit.His

Sicambri (qui Geldrenſes erant tranſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis; proximi Oceano, & ſiluis, continenteſque paludes habebant. His 11. Reges præerant, quo magis conſtat, eos fines quamlatiſſimos exſtitiſſe, quibus coniectura eſt ducatum Luxemburgenſem, & Lotaringenſem, ac Iuliacenſis partem, & comitatum Namurcenſem, vrbemque Aquiſgranum, vbi Imperatores primam ex more ſuſcipiunt coronam, incluſos exſtitiſſe, ac quantum diœceſis ipſa Leodienſis vſquequaque ſe extendit, Reges illos poſſediſſe. Apud Eburones autem ſtirpem Caroli Magni in vico, Lupilia nomine, Leodienſi ciuitati proximo, ortum habuiſſe tranſdunt, Pipinoſque, & Charlomanos, Belgas, ſimulque Germanos fuiſſe; ſicque in Germanos, Ciſrhenanos, qui Belgæ ſunt, a Græcis, non in Tranſrhenanos eſt tranſlatum imperium. Ciuitas nunc eſt epiſcopalis prouinciæ Colonienſis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulij Cæſaris, quem refert cladem Cottæ, & Aurunculeij ægerrime tuliſſe. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus, ſolo æquauit, omneſque puberes, & ſacerdotes interfecit, quod Epiſcopo, conſanguineo ſuo, infeſtiores aliquanto fuiſſent. pag. 38. 72. 110. 140.

Eburonices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouiis, Vnellis, & Curioſolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus. Hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorum, quæ eſt epiſcopalis, in prouincia Rotomagẽſi, in ducatu Normaniæ, & Francorum regno ſita. pag. 62.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam oppidum, in altiſſimo monte poſitum, præterfluens, qui fere ante autumnum vado tranſiri non ſolet, in regno Francorum ſitus, nomen adhuc retinens; Gallice, Allier. pag. 165.

Eſſui, populi pacatiſſimi, & quietiſſimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti a Belgis vltra c. millia paſſuum. Hos inter Celtas fuiſſe, coniectura eſt, forte in Normania, aut Britannia citeriore, & regno Francorum ſiti. Galli Retelois appellant. pag. 102.

F

FLVSTATES, populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori, in regno

regno Francorum ſiti. Comitatus eſt in Vaſconia cõſiſtens, ad Comitem de Fuxo pertinẽs. nomen retinet etiã nunc. pag. 67.

Friſios, Oceano, & Batauis, finitimos, pluraque loca, & inſulas circa Hollandiam, Geldriam, Brabantiam, & Traiectenſem vrbem, ac oſtia, quibus Rhenus Oceanum mare influit habitantes, non memorat Cæſar, ſed Tacitus, referens, eos Tranſrhenanam gentem tunc fuiſſe.

G

GABALLI, populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Vellauniis, & Aruernis, quorum ſub Imperio eſſe conſueuerant. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Bituricenſis olim, nunc Arelatenſis, in regno Francorum ſita, nomen retinens. pag. 181. 187.

Galli omnes in Septentrionibus ſunt poſiti, Carnutum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos ſuperabant, vt vltro eis bella inferrent, & propter hominũ multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterẽt: & quod a Dite patre ſe prognatos prædicabant, ſpatia totius temporis non numero dierum, ſed noctium finiendo, ita vt noctem dies ſubſequatur. Coniectura eſt, horarum initium apud eos media nocte incipere conſueuiſſe. Apud hos ſunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirenſis ſcilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Conſtitutas autem apud Gallos eas, coniectura eſt, vt CHRISTI forte fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos. pag. 29.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auſcis, Garumnis Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori, quos, coniectura eſt, fuiſſe Lacorites, nunc Lectorenſes. Ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia Auſcitana, & in Vaſconia, ac Francorum regno ſita. pag. 67.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra Alpes Graias, quibus hodie nomen eſt mons Cineſius, ſiue Cinerum. Hac Hannibal, auctore Liuio, non ſine ingenti difficultate, exercitum in Italiam tranſduxit. Hi non longe a Centronibus, qui Tarentaſij ſunt, nec ab Hiſara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia conſtituti ſunt. pag. 7.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui ſcilicet

Aquitani consistunt inter illud flumen, montesque Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. pagin. 2. Lucanus in 1. & Tibullus Eleg. VII.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 67.

Gebenna, mons, qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. VII. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum a Geneua oppido. Meminit huius & Plinius. pag. 150. 177.

Geldubam, Germaniæ locum, prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes Metropoliticas, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Biturigum, in regno Francorum situm. pag. 152.

Geneua, oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat; vbi a lacu Lemano (quem Lausane dicũt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & a Gallia, prouincia Romanorum, non longe distans: Nunc Duci Sabaudiæ, siue eius ciuitatis Antistiti proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen præsertim Gallice retinens. Hanc memorat Lucanus lib. 1. pag. 5.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico prælio victor Cæsar ibi collocauerat, Æduisque attribuerat vt supra descripsimus, in finibus Æduorum; proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum oppidis, in regno Francorum situm. pag. 151. Vide, Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum secũdum flumen Elauer, in altissimo monte positum, forte nunc, Claromontensis, ciuitas episcopalis, in prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita. pag. 165.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesque illic habitantes populos a fontibus eorum vsque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur,

plectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem, & plerosque Belgas ortos a Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere. pag. 133. & dein.

Gorduni, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Grudiis: Gantois, Gallice. pag. 110.

Grinnes, inter Colonienſem, Traiectensem vrbes locum vltra Noueſium oppidum Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus: qui, vt coniectura assequi possumus, Cleuis est, vnde Cleuensis ducatus dicitur, cui satis vocabulum alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum Regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunis, Gallice, Lannois. pag. 110.

Gugernos, Germaniæ populos, prope Rhenum fluuium, & Geldubam, Batauis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Sunt, qui Cugernos malint.

H

HARVDES, populi Transrhenani sunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Æduorum ab Ariouisto, Germanorum Rege, transportati. pag. 19. 23. 33.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gabalis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in prouincia Bituricensi, & regno Francorum siti. pag. 187. Nonnulli Helueteri corrupte legunt.

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basilienſi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinæ diœcesibus, ac vltra Lausanensem agrum protensi; hique ex maxima parte Vesontinæ prouinciæ sunt, atque ad Sabaudiæ ducatum extendebantur. Quorum fines erant in

longitu

longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, & Sedunenſem diœceſes, monteſque Brigam, & Sancti Bernadi, vſque fere in Bellicenſem diœceſim, cuius populi, vt coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem a monte Iura circa Baſilienſem & Conſtantienſem agros, vſque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vſque in finem lacus Lemani, vbi pons eſt, & ciuitas Geneuæ, anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc XII. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæſaris, conſiſtunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebatur. qui, ſæpe vltra Rhenum tranſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & aliis Tranſrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos nominamus) ſeu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ & finitimarum ſunt diœceſum, gerebant. Hos, cum per Galliam, prouinciam Romanorum, tranſire prohibiti eſſent a Cæſare, anguſto, & difficili itinere, vix qua ſinguli carri ducerentur, per loca, vbi Claues, & Iougni caſtella nunc ſunt in extremis Sabaudiæ, & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc Comitatum Burgundiæ habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum, caſtella, id flumen attingentia, ac in Æduos, vbi nunc Ducatus eſt Burgundiæ, contendiſſe. Hi a pleriſque Suitenſes, a nonnullis Fœderati dicuntur: agroſque, & vicos poſſident in Italia citra montem, qui ſancti Gotthardi dicitur, in diœceſi Mediolanenſi. Contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum equis admotis, ſe prœlium commiſiſſe refert, & cum VI. legionibus, equitatuque; & auxiliaribus copiis duobus prœliis, vno ad Ararim fluuium, altero in Æduis, Heluetios ad CCLXIII. millia, eorum, qui ferre arma poterant, fudiſſe: & tamen ancipiti prœlio pugnatum diu, atque acriter, vt toto prœlio, cum ab hora diei VII. vſque ad veſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo videre potuerit. Hi, cum ſæpe in Italiam erumperent, a Carmaniola, duce Philippi, Mediolanenſis Principis, prœlio victi, intra fines ſe ſuos poſtea continuere. Noſtra demum ætate, a Carolo VIII. Francorum Rege, in terra Italia cogniti, magnum ſibi nomen compararunt, vt nullus peditatus melior eſſe cenſeatur. Quod ſuperiore anno,

XXX.

XXX. milibus eorum a Venetis euocatis (id, quod numquam ante acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum eſt. Atque hoc anno fugatis eiſdem ad Nouariam per inſidias caſtra nocte aggreſſi, magnum ſibi nomen compararunt. pag. 2. 5. & dein,

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi ſunt Gabalis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſita, nunc Albienſes dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam eſſe, Euſebius, & alij tranſdunt. pag. 150. 81.

Hercynia, Germaniæ Tranſrhenanæ ſylua eſt, forte ab Hercyno, monte Germaniæ, dicta, latiſſima, ac ſupra omnes alias longiſſima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitaſſe. Hinc conſtat Nemetes, qui Spirentes vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæſaris habuiſſe. Quæ ſylua multa longior, atque latior eſt, quam Italia, vel Gallia tota. pag. 135.

Hermunduros, Tranſrhenanos Germaniæ populos, Ligiis, Hungariæ populis, Cattiſque, Cheruſcis, ac ſyluæ Herciniæ, & vltra illam proximos, memorat Tacitus.

I

Ibernia, inſula eſt ad Hiſpaniam, occidentemque Solem ſita, qua medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt exiſtimatur) quam Anglia. Sed pari ſpatio tranſmiſſis XXX. millibus paſſuum in Iberniam appelles, vt in Britanniam. In hac ſunt plures metropoles, & ciuitates epiſcopales, quam in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam. pag. 97.

Icenos, in Anglia populos, ab Oſtorio, Romano duce, ſubactos, memorat Tacitus, qui forte Itij portus accolæ fuerunt.

Ioſedum, inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, ſupra Melodunum oppidum ei finitimũ, & Lutetiæ, (quæ Pariſiorum eſt) proximum, non longe a Senonibus, in Francorum regno ſitum. Hodie. Corbeil nominatur

minatur, vt quidam existimant. pag. 179 vide Glareanum, in lib. VII. Commen. Cæs.

Itius, portus, inter Belgas, Morinis, Oceanoque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, a continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) XXX. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem. comitatus, qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ ducatus. Ex opposito vero Angliæ consistit. Oppidum est illic, populorum, quibus Caletum nomen est. Id, adiecto Itij portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur, Morinensis diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Hunc portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem videtur Itius ab itando, vt innuit Paullus Æmilius, lib. VII. de reb. gest. Franc.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit; incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus fere in Sebusianos, nunc Bellicenses, prouinciæ Vesontinæ, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Æduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse, opinio est. Ciuitates namque oppida, & vici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum eisdem in locis remanserunt. de illorum diœcesibus, prouinciis, tribubus, ac regionibus. pag. 3. 6.

L

Latobrigi, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse, coniectura est. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Vesontinæ, in ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio antistiti subdita. pag. 4. 18.

Lemanus lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, prouinciam Romanorum, ab Heluetiis diuidit, qui hodie Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ vrbis effluit. Lucanus in I. pag. 3. 6.

Lemouices, item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouiis, in prouincia Turonensi, regnoque Francorum siti.

ti. Limosins, Gallice.

Lepontij, populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem diœceses. Hos, quibusdam placet, fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Forte hodie Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhætias Alpes siti. pag. 73.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunis, & Centronibus. Hodie, Louanium. pag. 110.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus & Sequanis,) qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Metenses hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouinciæ. Hodie Tullenses dicti. Ciuitas est episcopalis in Lotaringia regione. Hos memorat Lucanus lib. I. pag. 25.

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi Osissinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lexouiensis, quæ est episcopalis in prouincia Cotomagensi, ducatu Normaniæ, & Francorum regno sita. Gallice, Lisieux. pag 58. 62.

Ligeris, seu Liger, flumen, non longe ab Æduorum finibus in Celtis oriens. eos a Biturigibus diuidit, in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris, Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, a Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, vadum hic primum inuentum, cũ antea numquam vado transiri potuisset. pag. 57. 149. 176. Huius fluuij meminit Tibullus elegia VII. Gallice, Loire dicitur.

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, proximos Hermunduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Æduis, Sequanis, ac Tullensibus, (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis. Hos memorat Lucanus lib. I. Hinc Statium Poëtam, qui Thebaida, & Achilleida heroico versu scripsit, ortum transdunt: quamuis Statij nomen seruũ significat, vt scribit Agellius. pag. 16. 26 73

Londi

Londinum, oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorũ, & mercatuum maxime celebre. non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ reges, principes, senatus, populi, & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Cauciscque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert, quos nonnulli Vvestfalos fuisse opinantur, nõ longe a Caninefatibus, ac Phrysiis. Quidam vero, eos Pannones fuisse, transdunt. Hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent, per c c. & l v. annos, tandem a Gallorum Rege Carolo pulsi sunt; ita tamen, vt cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges. Tacitus memorat.

Lugdunum, vrbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam Seneca in epistola ad Lucilium refert, fatali igne suo tempore exustam: quã inter Celtas adscribere, quibusdam placet; quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbis, Ecclesiaque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit Latinam, ortus est; a quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latine primum doctum esse, Cicero refert. Oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post c. incensum Romani restituere.

Lutetia, inter Celtas est, prouinciæ Senonensi adscribitur, oppidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit. proximum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum; nunc, vrbem Parisiensem esse, dicunt: Ciuitas est episcopalis, in Francorum regno sita, in quam Cæsar se concilium transtulisse, & patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem coniunxisse scribit. pag. 123. 177.

M

Magetrobia. locus in Celtis, in quo Ariouistus, Germanorum rex, copias Gallorum prœlio vicit, non longe a paludibus, quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse, coniectura est. Gallice, Traut. pag. 20.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ ciuitas metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingẽs, a Tacito

a Tacito relata, qui etiam molem a Druso, ad remorandum Rhenum fluuium refert, & a Paullino Pompeio, Romanarum legionum in Germania duce, sub Nerone imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ oppidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Æduorum, proximi vico, quem Flauignium dicimus. Nunc in ducatu Burgundiæ, regioneque Alisetum, ab Alesia, vt quibusdam placet, dicta: quibus vocabulum alludit, in diœcesi Æduensi, & regno Frãcorum siti. pag. 183. 190.

Marcodorum, Vbiorum vicus, procul a Rheni fluminis ripa, &, vt coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani, populi Germani sunt, qui cum Ariouisto, Germanorum Rege, a Cæsare sunt prœlio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt sunt Triboci, (hodie, Argentinenses) & Nemetes, (nunc, Spirenses) ac Vangiones, (qui Vvormacienses appellantur) ac Sedusij, quos forte Sedunos prope montes Brigam, & Sancti Bernardi opinari possumus. nisi quis forte Marconanos conijciat eos esse, qui vallem Heluetiis finitimã incolunt, cui nomẽ est Marecomana, Sequanis, & monti Iuræ proximã. Cum his Marcus Antoninus, cognomento Philosophus, periculosissimum, & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorum precibus, qui pluuiam a Deo impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti. pag. 31.

Marsacos, Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus, Tungrisque proximos, &, vt coniectura est, Cisrhenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matiscon, inter Celtas oppidum, tunc in Æduorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. Ciuitas est nunc episcopalis prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matisconensi, & Francorum regno sita. pag. 196.

Matrona, fluuius est, Celtas a Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec lõge a fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem episcopalem in

Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem vrbem Sequanæ fluuio miscetur. pag. 2.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus, & Tribocis (hodie, Argentinensibus) Hos Metenses esse constat. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuirensis. pag. 73. 188.

Melodunum, inter Celtas oppidum, in insula fluminis Sequanæ positum, Agendico oppido, Senonibusque proximum, ac Lutetiæ, (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finitimum. Olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno; nomen retinens. Gallice, Melum. pag. 178.

Menapij, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoque finitimi, densissimas syluas, perpetuasque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicosque habebant; proximi Vbiis, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad Confluentem Mosæ, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est. Colonienſis diœcesis; angustior satis, vt videtur, ac subductior, quam pridem Menapiorum fines essent. pag. 37. 58. 69. 88.

Metiosedum. Vide, Iosedum.

Mœsios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, insula est, sic nominata in medio cursu inter Angliam, & Iberniam fere ab vtraque x v. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, vbi multo breuiores sunt noctes, quam in continenti; sicut etiam, quanto magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hyeme longiores manifeste videmus. pag. 97.

Monam insulam in Rheno fluuio Hollandiæ, Phryſiæ, ac Geldriæ proximam, vnde forte dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruiis, Oceanoque mari finitimi, a quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus, continentes syluas, & pa-

& paludes habebant. eorum finibus comprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam Sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo regio illa a plerisque describitur. Ciuitas est episcopalis, quæ Latine nomen retinet, Gallice vero Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & regno Francorum sita. pag. 80. 88.

Mosa, flumen, profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longe ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium ducatus Geldriæ oppidum, longe ab Oceano fere LXXX. millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanumque influit; & sic in Celtis oriens immergitur Belgis. pag. 73.

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirensem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cisrhenanæ oppidum, intersecat, illicque Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus; referens, L. Verum, Nerone imperatore, Romanarum legionum in Germania Legatum, Mosellã, atque Ararim flumina, facta inter vtrumque fossa, parasse connectere, vt copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, exin Oceanum decurrerent; sublatisque itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septemtrioniſque littora fierent; cui operi Ælium Gracilẽ, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit; deterrẽdo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ assuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honesti. Tacitus, lib. XIII.

N

NABALIAE flumen, trans Rhenum, Geldrẽsen, & Phrysium agrum alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osissinis, Lexobiis, Ambiliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingẽtibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & comitatus titulum habens, qui semper Duci Britanniæ primogenito adscri-

bitur. Nantes, hodie dicti. pag. 58.

Nantuates, qui a quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetiis, ac Sequanis. Hos Constantienses nunc esse satis cõstat. Ciuitas est episcopalis Maguntinæ prouinciæ. pag. 53. Nantuatum meminit Plinius lib. 3. c. 20. & Strabo l. 4.

Narbona, Galliæ ciuitas, prouinciæ Romanorum finitima Tolosatibus, & non longe a Sontiatibus, populis Aquitaniæ. Ciuitas est metropolitica, nomen retinens. In hanc cum C. Cæsar Dictator colonos ex martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. pag. 64. 150. 221.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormacienſibus, & Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Alsatiæ adscribitur, nunc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima prope insulam quandam Phrysiæ. Alsatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, vt quidem opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi Ariouistus, Germanorum Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit. pag. 33.

Nemetocerna, in Belgio, vbi interdum hyemauit Cæsar, inter Belgas, dicta forte a Nemetibus, nunc Spirensibus. p. 221.

Neruij, populi, inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri; ne eorum animi elanguescerent, virtusque remitteretur, magnæ virtutis homines: maius in discrimen, quam vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt; ita, vt Neruiorum prœlio rem in angusto vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto a nouissimis vni militum detracto, in primam aciem se processisse, quod solũ in extrema spe salutis imperatori licet, Cæsar ipse testetur.

nunc

nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita. pag. 43. & alibi sæpe.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæque prouinciæ Romanorum, in Bituricensi prouincia, & Francorũ regno siti. Montpellier, hodie a Gallis dictum. pag. 150. 163.

Noricus ager, trans Rhenum non longe a Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rætosque, Rhenus fluuius interfluit, quibus Rætis Lepontij fuere proximi. Norimberga, nunc a Germanis. pag. 4.

Noueſium, oppidum Germaniæ, nunc Nussia dictum, Colonienſis diœceſis, Rheno fluuio, & Cleuensi ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens. non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas oppidum, finitimum Suessionibus, & Veromanduis, proximum Parisiis: nunc ciuitas episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, & Francorum regno sita. Gallice, Noyon.

Nouiodunum, item Celtarum oppidum vltra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximũ Auarico, Biturigum oppido, ac Genabo, Carnutum oppido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Nouiodunum, item inter Celtas Æduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, oppido Æduorum, in eorum finibus, & Francorum regno situm. pag. 42. 153. 176.

O

Ocelvm, (quod & Oscellum, seu Oscela) est citerioris prouinciæ extremum, a quo per Alpes in vlteriorem Galliam, Centronesque, (nunc, Tarentasios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Aquillanæ, & Secluſæ vicis proximum nunc, vt coniectura est, Noueleſium nuncupatur. Secluſa autem, vt nonnullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab vlteriori secludens. Diœceſis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hyemantes poterat Cæsar per

 Rætica,

Ræticas, vel Lepontias Alpes breuius vltra montes, & in agrũ Heluetiorum eundo Tridentum transducere, sed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Æduorum consistentium proficisci, vt opinio est, in agrum. Cremonæ paullo ante ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in vlteriorem Galliam erat, per Alpes legiones transducturus. pag. 7.

Octodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur Sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus diœcesis Sedunensis. pag. 54.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem postrauit. non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osissini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobiis, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Horum littora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela. pag. 52. 58.

P

Paemani, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cherusci proximi. Hos, coniectura est, fuisse inter populos diœcesis Leodiensis. pag. 38.

Pannones, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisij, populi inter Celtas, qui Senonensi prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem episcopalem vrbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorum siti. pag. 123.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, populi in Aquitania, proximi Pictauis, ac Santonibus. Horum ciuitas est episcopalis, non

lis, nomen retinens in prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti. pag. 187.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragoriis proximi. Eorum ciuitas est episcopalis, in prouincia Burdegalensi, regnoque Francorum sita, nomen retinens, comitatus titulo insigniti. Non longe ab his, * Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo, Britanniæ Rege, memorabili pugna victus est. Poictiers, Gallorum lingua. pag. 212. Ioannes.

Pleumosij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudiis, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti. Flamingi, vulgo. pag. 110.

Pretiani, populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 67.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinæ fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus. Nunc in Tacito, lib. x i i. legas, Quod primi Iceni ab, &c.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam a Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, seu metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam vrbem Strabo Allobrogibus adscribat. pagin. 2. 3. 190.

Pyrenæi, montes altissimi, maximique diuidunt vlteriorem Hispaniam ab omni Gallia. pag. 2.

R

Rauraci, populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Vesontina, quos esse Basilienses, coniectura est, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsi Sequanis adscribuntur. Ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat. Basilienses appellantur. pag. 4. 188.

Rhedones, populi, inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum, attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sesuuiis, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, Andegauis

gauis,Cenomanis. Ciuitas est episcopalis,in prouincia Turonensi,& Francorum regno sita,nomẽ retinet,in Britanniæ ducatu consistit. pag.52.

Rhemi, inter Belgas, proximi Celtis ; fratres,& consanguinei, proximique Suessionibus,cum quibus eodem iure,& iisdem legibus vtebantur,vnum imperium, vnumque magistratum cum eis habentes ; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris,Metensibus, Catalaunensi,& Laudunensi diœcesibus,ac syluæ Arduennæ. Ciuitas est metropolis,cuius omnes suffraganei sunt in Belgica ; nomen retinens, in qua Francorũ Rex vngitur,& consecratur,in regno Francorum sita. pag.36.

Rhenus, Germaniæ fluuius,non longe a Danubij, & Rhodani fluminum fontibus,& fere in medio eorum oritur ex Lepontiis, qui a nonnullis Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fines diœcesum Curiensis, & Tridentinæ, non longe ab Italia, longoque spatio per fines Nantuatium, (qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum,& Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomatricum, (hodie,Metensium)qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur. ac, vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis, ingentibusque insulis effectis, quarum tres fere a Phrysiis,ac reliquæ a Sicambris,nunc Geldrensibus,& Hollandis,qui olim Bataui dicebantur, ac a quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam, qui hunc & Danubium in Rætia oriri transdant, & non longe a locis, vbi vina Ostrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie,Burgundos) nisi a finibus Heluetiorum,circa Basileam, vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos,& suffraganea est Vesontinæ Metropolis. Inde est,quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim prouinciæ Maguntinæ vsque in fines Basilienssium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat:qui,veteres R. in militaribus signis imitati, capita Boum,Aprorum, Vrsorum,& similium in vexillis suis depingere ,consueuerunt. pag.73. 76. 77.

Rhodanus, fluuius,Sedunos, Veragios, Allobrogas,& Galliam, prouinciam Romanorum, a Celtis dispartiens, oritur non

non longe a Danubij,& Rheni, fluminum, fontibus, circa fines diœcesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Briga nomen est,& ad Sedunum,Germaniæ vrbem, decurrens, vicum Veragrorum,qui hodie sanctus Mauritius dicitur, intersecat, lacuique Lemano, quem accolæ Lausanensem nominant,admissus,& ad pontem Genevæ vrbis eundem lacum egressus,in Lugdunum,Viennam, aliasque vrbes,& insignia loca ad Volcas, nunc Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostiis influit. Rhosne,Gallis,hodie. pag.3. 21.

Rigodulum,locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longe a finibus Treuirorum editum, vbi Petillius Cerialis,Romanus,copias Treuirorum,& Germanorum, magis casu,quam prudentia,fudit,proximum Metensium finibus montibus, & Mosella fluuio septum. non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Rutheni, populi prouinciales,non longe ab Aruernis,& Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est episcopalis, nomen Latine retinens, in prouincia Bituricensi sita. Hi comiti Armeniaci subijciuntur, & Rhodetz dicti. Hos Lucanus in 1.memorat. pag.30. 150. 181.

S

Sabis, inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam, fluuium penes Condrusios, seu Namurcium, oppidum Leodiensium,influit. Hodie Sambram vulgus nominat. pag.45.

Sabrinam,in Anglia fluuium Tacitus memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hyemauit, ac impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litterasque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem, quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit,& his Gallica lingua satis alludit vocabulum ; estque fere locus ipse in medio Belgarum situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est episcopalis,& imperialis, prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburonicibus, populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti ; vel a Segnis,Belgarum populis. In hoc oppido, v. ab hinc anno, fœdus inter omnes Christianos principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore

Pontifice Iulio II. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen, qui Sancti Quinctini oppidum malint. pag. 102. 114. 118.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocoriis, Iugolismensibus, Pictauis, ac Galliæ, prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens. pag. 6.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennæ syluæ, nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinens. pag. 171. vbi Sabin legendum putant, non Scalden, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram; hic, non item.

Sebusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, prouinciam Romanorum, trans Rhodanum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Æduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ, quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Vesontina duci Sabaudiæ subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia. pag. 7. 181.

Sedusij, vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum vrbem incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsosque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragris, inter montes, quibus nunc Briga, & Sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas est episcopalis, Tarentasiæ Latine nomen retinens; in cuius finibus Rhodanus oritur; nec longe ab eis, versus Guriensem, & Tridentinam diœceses, Rhenus exoritur. pag. 33.

Segni

Segni, inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæque flumini proximi, nomen retinent. Eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius episcopo subijcitur. pag. 138.

Segontiaci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassiis, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc forte Eboracenses dicti, cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est metropolis. pag. 100.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Æduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam vulgus vocitat. Forsan enim id inoleuit a primis Burgundionum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennæ post natum CHRISTVM per multa secula regnasse in Celtica, plerique transdunt. pag. 124.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immistus est, a Belgis definiens. Oritur prope fines Æduensis, ac Lingonensis diœcesium, in ducatu Burgundiæ in Alseti regione, non longe a vico Abbatiæ, & monasterij sancti Sequani; ac per Trecensem agrum, & Parisiensem vrbem delapsus, Rotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen adhuc retinens. pag. 2.

Sequani, populi, inter Celtas, hodie Burgundiæ comitatum incolentes, quos a Gallia, prouincia Romanorum, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Æduis, Lingonibus ac Rheno: per fines comitatus, nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Æduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui a Rhodano prope Bellicensis vrbis diœcesim, vsque ad Vesontinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde vsque in fines comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenumque fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est; v. dierum iter expedito patet, finibus iisdem.

Vltra

Vltra quoque Ararim fluuium, non longe post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi videbantur. pag. 6. 19. 20. 21. 128.

Sesuuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osissinis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Turonensis, in regno Francorum sita. pag. 52.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti. pag. 67.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbiis trans Rhenum tunc sitis. siluas, & solitudines habitabant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maxime vbi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vlteriores incolebant; nunc oppida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenses appellamus, etiam inter Mosam, & Rhenum possident, quorum pars est diœcesis Leodiensis. pag. 78. 140.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates, populi inter Aquitanos, finitimi Vocontiis, & Tarusatibus populis, Aquitanis, & Tolosæ, ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ, prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori, habentes oppidum, natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum siti. pag. 65.

Suessij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantienses, Basilienses ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosque annumerari; siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetiis nostra memoria bella gessere; vel Suessij, id est, Sueui. nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Norvegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rætosque habitant, idem fere nomen Sueuorum habentes, a Sueuo monte; qui, ab ortu Solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum vsque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Suessio

Suessiones, populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bratuspantioque erant finitimi. Agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Suessionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba; multique Gallorum Reges vsque post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones accepisse, leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinés, in prouincia Rhemensi prima suffraganea, & in regno Francorum sita. pag. 36.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, & Franconibus finitima, plus quam centum pagos habens; maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariæ vetus est principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Vittemberg, aliisque principibus Ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, vt olim, referente Cæsare, principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt. pag. 33. 34. 69. 71. 73.

T

Tamesis, fluuius in Anglia, fines interioris regionis a maritimis ciuitatibus diuidens, a mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atque ægre, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamisa, vulgo. pag. 96.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigeronibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 67.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates, populi Aquitaniæ, proximi Vocontiis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos, coniectura est, fuisse populos Tursæ, quæ ciuitas est episcopalis; in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita. pag. 65. 67.

Tasandrum, oppidum in Leodiensi diœcesi, cui D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci,

Tauciaci,(alias,Rauciaci) populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, a quibus ſylua Hercynia oritur, & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetiis circa Baſilienſium fines habitabant: hi tamen Hercyniæ ſyluæ non erant proximi, ſed Baceni ſyluæ,quæ Nigra dicitur,iuterfluente tamen Rheno. Vide, Rauraci.

Tectoſages, populi olim Galli, fertiliſſima Germaniæ loca circa Hercyniam ſiluam occupauerunt,atque ibi conſederunt ſummam iuſtitiæ,& bellicæ gloriæ opinionem habentes,in ea inopia, egeſtate, & patientia, qua Germani, permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes. His forte Francones, Germaniæ populi,eiſdem locis proximi ſucceſſerunt;a quibus Franconibus poſtea eis Rhenum tranſeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priſcum,propriumque ſolum repetentibus, citraque Pariſios populos ſedem eligentibus, Frãcia dicta eſt, vt pleriſque placet. Ex his Tectoſagibus erant hi, quos Mallius,Romanorum Dux, in Gallogrecia ſtrauit, & vicit,triumphumque retulit. pag.135.

Tenchtheri,Germaniæ populi, Tranſrhenani,qui cum Vſipetibus, & magna multitudine hominum,a Sueuis diu agitati,& triennio vagantes,Rhenum fluuium tranſierunt,non longe ab oſtio,quo Rhenus ipſe mare influit,Menapiorum agros vtramque fluuij ripam incolentium,occuparunt.Quo ſatis cõſtat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenſes fuiſſe, multo quam nunc, maiores exſtitiſſe. Hæc gens, poſtea Rheno diſcreta, ſollicitauit Vbios,nunc Agrippinenſes, vt a Romanis deficerent, initio imperij Veſpaſiani. Tacitus.pag. 69. 119.

Teutoni.populi vltra Rhenum fluuium fuerunt,ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cum id flumen in Galliam venientes tranſiiſſent, impedimenta cũ vnius fere legionis præſidio reliquerunt. Vſus autem Teutenos credit, qui Franconiam, & Bauariam, Germaniæ regiones, eiſque finitimas terras inhabitant. Vulgus vero omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi forte, ſuis finibus quondam pulſi a Sueuis, qui quam latiſſime agros deſertos poſſidere gloriabantur ſeſe Cimbris ſociarunt, cum quibus a Romanis, duce Mario, cæſi ſunt, quos

quos Pomponius Mela Albi flumini, Cimbriſque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos tranſdit: Teutonos tamen eos eſſe, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures ſcripſere; inter Alpes ſcilicet Italiæ imminentes,& Danubij alueum incolentes. Dicti autem forte ſunt a Tuiſcone, eorum rege, Manni filio, vt ſentit Tacitus lib. de ſitu Germaniæ. Italica, ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, acinter Celtas erant. Inde forte coniectura eſt, eos eſſe,qui nnnc Turegium cum agro adiacenti apud Salenſes, Baſilienſes,Conſtantienſes, incolunt. pag.8.

Toloſates, populi Gallię prouinciæ, finitimi Narbonenſibus, & Santonibus: nec longe a Sontiatibus,populis in Aquitania, nomen retinent: Ciuitas eſt metropolis, Francorum Regi ſubdita. pa. 6. 64. 150.

Treuiri, populi inter Belgas,in confinibus Germaniæ,finitimi Neruis, Menapiis, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id eſt, Metenſibus, & Rheno flumini vſque in pontem quo Cæſar tranſiecit exercitum,quę pars nunc eſt Colonienſis diœceſis.Fere autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur; &,niſi exercitu coacti,imperata non faciebant. Nam ciuitas,propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum a Germanis differebat. Horum inter Gallos virtutis opinio erat ſingularis; & plurimum equitatu,peditatuque valere exiſtimabantur:nomen retinent. Situs ciuitatis eſt natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præſul, vnus ex Electoribus imperatoris eſt, qui, proximis his annis legatus a Maximiliano Cæſare ad Venetos veniens, vna cum Cardinali Lucemburgenſi, re infecta, abiit. pag. 23. 47. 59. 91. 119. 120. 211.

Triboces ſeu, Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgatum, finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus,Spirenſibus, Lingonibus,& Rheno, fere omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas eſt epiſcopalis prouineiæ Moguntinæ: nunc Argentinenſes Latine dicti; quibus vulgaris ſermonis cum veteri ſatis alludit vocabulum. Hi ſunt in regione Alſatia olim, vt quibuſdam placet, Heluetia. pag. 33.

Trinoban

Trinobantes, populi in Anglia, prope firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Cassiis, Angliæ populis. pag.100.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quam antea. Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus; &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nũc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum: & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe. pag.4.15.

Tungros, Belgarum populos, Tacitus facit. Hi cis Rhenum & Mosam, inter Eburones, numerantur. Oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius oppidi mœnia, vt plerique volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quę dam illic vetustatis adhuc monumenta videntur. Inde Cęsar scribit, Eburones, fuisse mari proximos.

Turones, populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris ducatu, nomen retinens, in regno Francorũ sita; quam & Andegauensem vrbem D. Ludouicus Francorum Rex, Britanniæ ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt. pag.53. 149.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem imperatorem heredem instituit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

VADAM, inter Colonienſem, & Traiectensem vrbes locum vltra Noueſium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem

tem in ducatu Cleuensi sitũ, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes fere Germanica lingua vtentes. Ciuitas est episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormacienses dicti. Alsatiæque (olim, Heluetiæ, tunc, Gallici, nunc autem, Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, viderentur inter Celtas forsan collocandi: nisi quis recta a Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus a Belgis disparitat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuirensis, in ducatu Bartensi consistens, adscribitur. pag. 33.

Vascones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vatasticam insulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Phrysiis, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longe alios esse, certum est, ab illis Hollandis, qui prope Balteum mare, ac Daciam habitant: sicut & alia est, circa id mare, & Daciam, Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas Castellum, quasi in mediis Eburonum finibus, non longe a colle vno, syluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi Titurius, & Aurunculeius Romani hyemantes cum legione vna, & v. cohortibus, a Eburonum regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longe ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Forsan eo loco, vbi est nunc castellum, cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt, Vatucam castellum fuisse, vbi nunc est Iuliacum oppidum, quod ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes cisrhenanas, quod a Iulio Cæsare denominari putant, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparent. pag. 139. 141.

Vbij, Germani populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, & ceteris humaniores: quia Rhe-

num attingunt, multumque ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti, finibus expellere adnixi sunt, & sibi vectigales fecerunt, multoque humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primo trans Rhenum exercitu, per pontem in Menapiis factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paullulum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionesque transduxit; cuius pontis vltima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, a Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerisque placet; qui, vt verisimile est, a Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt; quæ ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est; & fere eodem tempore simili casu Lugdunum inceasum, & dirutum esse constat, vt in Epistolis refert Seneca. Vbij igitur, Cæsaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ comitatus a duce Cliuensi nunc possessus, & Vestfaliæ oppida sunt, parsque ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Colonienſem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod forte ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessioneque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtramque ripam, sic & Phrysij & Geldrenses nunc ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessioneque habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse, quibusdam placet. quod facile est, cum quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, vt sæpe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. pag. 74. 77. 79. 127.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu, Heleueteris, Cadurcis, Gabalis & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Biturricensi, nomen retinens, a multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur. pag. 187.

Vellaunodunum, inter Celtas, oppidum Senonum, propinquum

pinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genabo, oppido Carnutum, quod Genabum oppidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno, oppidis Biturigum, in Francorum regno situm. pag. 152.

Velocasses, populi inter Belgas, Morinis, Neruiisque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodie Castellenses dicti, in comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensique diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciam repetit Rex Franciæ nunc a duce Burgundiæ. pag. 37.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur; proximi Venellis, osismis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus: hi, vt quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonensi & regno Francorum siti. Ciuitas est episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in Britannia Britonante. Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi, Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio Beati Petri subditi. Hos, partem Galliæ, prouinciæ Romanorum, fuisse, quibusdam placet. pag. 52. 57. 58.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montesque Sancti Bernardi, & Brigam, quos Veragros Rhodanus fluuius, interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui Sanctus Mauritius dicitur, diœcesis Seduunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas Alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. pag. 53. 54. Varagri sunt, plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas pag. 17.

Veromandui, populi, inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisque finitimi, nomen retinent, in Francorum Regno siti. at ex magna parte in Diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, & ex toto in prouincia Rhemensi, instarque prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quinctini, quos Rex repetit. Vermandois, a Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. pag. 38. 43.

Vesontio, oppidum maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc comitatu Burgundiæ circum

septum. Ciuitas est imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata littera V in B, vt Romanis, & Vasconibus pronunciandi mos est. Situm habet, qualem Cæsar in Commentariis descripsit, præterquam quod nunc eam idem Fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quæ Pantheon, Campus Martius, Campusque Mineruæ; vulgo semper Latine dicta sunt, multaque alia priscæ vetustatis monumenta consistunt. pag. 23.

Vetera castra hibernorum Romanorum, locum citra, & prope Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens, pars equo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Colonienſem, quibus hibernis obsideri, premique Germanias, Cæsar Aug. crediderat. non Cæsar, sed Tacitus refert. In Cleuensi ducatu situm.

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia, prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quã fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruerniorum finibus, dispartiente Rhodano: Aeduorum finibus Cæsaris tempore, adquos Matisco oppidum, nunc ciuitas, pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneque sita. pag. 151.

Vindonissæ, locum prope Magũtiam, vrbem cisrhenanam, non Cæsar, sed Tacitus, refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osismis, Lexobiis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti. pag. 52.

Vocates, inter Aquitanos, proximi Tarusatibus, Sontiatibus. Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus. pag. 83. 67.

Vocetius mons in Heluetiis, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocon

Vocontij, populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, vltra Alpes Graias, quibus hodie mons Cinerum, siue Cinesius, nomen est. Hos Isara fluuius alluit. Vasatium, Gallice pag. 7.

Volgæ, populi prouinciales, non longe ab Artomicis, seu, Arecomicis, qui nunc Aurasienses sunt, Talosatibus, Narbonensibus, Massilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluiis, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit. Aremici, aut, Arecomici, pridem, a nonnullis; nunc Auenionenses dicti. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Arelatensis olim, nunc vero Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuere, L X X. & amplius annos, donec felicissimo euentu Italiæ restituti Pontifices, ad hanc diem mansere. pag. 150. 181.

Vosegus, mons, in finibus Lingonum, a quo Mosa fluuius profluit, non longe a fonte Matronæ fluuij, in Francorum regno situs. pag. 74.

Vsipetes, Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, a Sueuis diu agitati, & triennio vagantes Rhenum fluuium transierunt, non longe ab ostio, vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo latiores, maioresque exstitisse, & agros ducatus Montensis Rheni ripis vlterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse. pag. 69.

Vualis, seu Vacalos est pars fluuij Rheni, quam Mosa fluuius recipit ante, quam in Batauos, & mare Oceanum fluat, & est diœcesis Traiectensis, prope Nouiomagum oppidum, & Traiectensem vrbem episcopalem, nomen retinens. pag. 73.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longe a Gallia, prouincia Romanorum, monte, egregie loci natura munito, situm; cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam vallem

diuidente, totum pene montem cingente, præmunitæ erant. sub cuius etiam muro magnus fons aquæ perrumpebat, ab ea parte, qua fere pedum c c c. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib. I I x. pag. 215.

ATQVE hæc de Gallorum, Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, vt, quamuis vetustatem illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclare gestas ab iis explicent. Nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam, si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, vires, res gestas ad hanc normam dirigere voluissem; id sane & operosum nimis, ac immensi pene operis fuisset, & consilij obliti nostri videremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro indice complecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem Lectorem volo, multa illum ex varia Historiarum lectione collecturum, quæ Europã, & Asiam, ac Africam, saltem oram littoralem, notiora nobis factura sint. Nam, vt vlterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuersitas a Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parẽs, gentium omnium Regina Italia, tantas mutationes sensit, vt vix nomen illum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit, eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam; quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam; quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam? Iam, quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in vicos abiere, succesereque omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lirim enim a veteribus amnem dictum, iam D c c. ab hinc annos a Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum, olim, nunc Papiam, a Papio

a Pedio quodam, Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania, in Pontem Curuum mutatæ. Egnatia Apuliæ, Iuuenatium a nobis dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonum Accollæ vocant. Sipus illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia vulgo, a Manfredo, secundi Federici Imperatoris filio, dicitur. Verum longius, quam par forsan erat, euagati sumus. Cetera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio a nobis exspectet.

PROVINCIARVM, POPVLORVM, OPPIDORVM

Galliæ vocabula memorata Cæsari, Latina, Gallica, Germanica quædam: ex musæo insignis cuiusdam eruditione viri.

ADVATICI, *Aldemburch* Brabantiæ: aliis *Bosduc*. Scripserunt quidam eorum ditionis fuisse quidquid agri est inter Louanium & Aldemburg. Alij præterea addiderunt ad Niuelam vsque & *Bins*, quicquid agri iacet, scripseruntque castri Aduaticorum ob perfidiam gentis a Cæsare diruti, vestigia restare in pago quodam prope Niuelam. Quidam volunt castrum id fuisse *Beaumont*, quod nostra memoria possidet Dominus *d'Arschot*. Aduatici & Ambiuariti Brabantiam olim incoluerant. Brabantia ea regio dicta est sub Henrico quarto imperatore, nomine sumpto a Tatino, prouincia.

Ædui *l'Autunnois*, vicini Sequanis, Sebusianis, Aruernis, Biturigibus.

Agendicum, *Prouuins*, vicinum Meldis, *Meaux* Parisiis, Senonum Ioscedo, & Velaunoduno, *Nogent sur Seine*, & *Vezelay*, inter Matronam & Sequanam.

Agrippina, Vbiorum caput, *Cologne*.

Alduasdalis, *le Doux*, fluuius. Labitur is per Sequanorum caput Vesontionem *Besançon*, inde petit Dolam, *Dole*: & tandem Atari miscetur ad Aussonium, *Aussonne*.

Alexia, *Alize*, oppidum Mandubiorum. Hos alij esse volunt regionem dictam *Moruuant*, vicinam Diuioni *Digeon*; alij *Lauxois*, eamque dictam ab Alexia. Ibi oppidum satis celebre, Semurium, *Semur*.

Allobroges, *Dauphiné & Sauoye*.

Alpes, *les montaignes de Dauphiné, Sauoye, Suisse, & des Grisons, & de Trente*. Galliam eæ & Germaniam ab Italia diuidunt. Ex illis maritimæ sunt *les montaignes de Prouence, Nice & Gennes*: Cottiæ *le mont Cenis*: Graiæ *le petit sainct Bernard*: Pœninæ, *le grand sainct Bernard*. Distant inter se leucis septem. Summæ, quæ difficillimæ & asperrimæ, *le mont sainct Gotharde*: Lepontiæ, *de Grauponter en Suisse*: Rheticæ, *des Grisons*: Noticæ, *de Trente*.

Alpes Graiæ, *le petit sainct Bernard*: hodie Col-Iou, quasi Columna Iouis.

Alpes Pœninæ, vbi est Cœnobium diui Bernardi, Mon-Iou, Mons Iouis.

Amagetrobia, vbi prœlio Gallos superauit Ariouistus, *Amanze en Lorraine*.

Ambari, necessarij & consanguinei Æduorum, *Bar en Barrois*. Sic porro distinguunt a *Bar le duc*, oppido sito prope Matronæ fontem. Aliis *Bassigni*. Trecassibus ij vicini sunt, *Troyes en Champaigne*.

Ambiani, *Amiens*.

Ambibari in Armoricis, *Auroy*, aliis *Arabon*, contermini Venetis, Rhodonibus, Nannetibus, *Vannes, Rhenes, Nantes*.

Ambilates, *Lambales en Bretaigne*: aliis, *Aurenches*, Abrincatui Plinio, vicini Diablintribus, quos Plinius Diablindos vocat, *Landoy* vel *Leondoul*, Ossissinis apud Plinium Ossissimis, *Triguier* vel *Lantriguier*, Rhedonibus, *Rhenes*.

Ambiuariti, aliis Ambuariti, *Anuers, Brede, Berghes*, aliis *Kempelandt*, nimirum planities Brabantiæ, rigata fluuiis *Neer*, & *Noern*, qui ducatui *Noern* nomen dedit ad Bredam vsque distenta.

Andes, *Anjou*, finitimi Cenomanis, Carnutibus, Vnellis, Turonibus, Rhedonibus, Nannetibus, *le Maine, Chartres, le Perche, Tourcine, Rhenes, Nantes*.

Ansuarij, Phrysiis contermini, a Caucis, id est, Luneburgensibus

sibus suis sedibus pulsi, *Offemburg*, aliis Ansinarij. De Caucis, vide Chamaui.

De Antuatibus agetur in Nantuates.

Aquitania, *Guienne*, clauditur fluuio Garumna, *Garonne*, & Pyrenæis montibus, *des montaignes de Foix*.

Arar, *la Saone*, nascitur e monte Vogeso, *la Vauge*, prope *Vaudemont*, haud procul ab oppido Tullensi, *Toul en Lorraine*.

Arduenna sylua, *les Ardeines*. Attingit hæc Treuiros, *Trier*, Neruios, *Tournay*, Menapios, *Iuliers*, Eburones, *le Liege*, Mediomatices, *Mets*, Vbios, *le païs de Coloigne*, Hassos, *Henaut*.

Aremici, siue Arecomici Straboni, vigintiquatuor pagos suæ ditionis habent, & caput Nemausum, *Nimes, Vzés, Sommieres*, fluuium *Gar*, siue *Gardon*, nomine ad Arecomicos accedente. Ad vicum S. *Priuat*, ponte is iunctus est, fornicum ordines duos sustinente, quibus aquæ ductus Nemausum versus directus sustinetur, structura prorsus mirabili, sic compositis maximis saxorum molibus, vt cementi nihil interiectum appareat. Opus, vt creditur, Antonini Pij, materna stirpe Nemauso oriundi, vt & Nemausi, Nymphæum, & Amphitheatrum.

Arenatij, inter Coloniam & Traiectum, *Coloigne, & Vtrecht*, infra Noniesium, *Nuys*, *Aernhem*.

Armorici, *Bretaigne*. In ea prouincia celebres vrbes, Nannetes, Ambibari, Veneti, Diablintres siue Diablindi, Curiosolitæ, Cadetes, Ossissimi, Ambilates, Rhedones, *Nantes, Auroy ou Arabon, Vannes, Leondoul, Cornoaille, Quimperlay*, vel *Quimpercorentin*, vel *Chasteaubriant, Lantriguier, Lambales, Rhenes*.

Assiburgum, *Siburg*, oppidum ad Rhenum situm infra Confluentes, ex aduerso Bonæ.

Attrebates, *Arras*.

Auarici transrhenani, *Rotvvil*, ad Danubij fontem.

Auaricum, *Bourges*: aliis, *Viaron*. Ciuitas ea finitima est Nouioduno Celtarum, *Neuers*, Genabi, *Gien*, Velaunoduno, *Vexelay*.

Aulerci, *Louuiers, & Rouan*. Vicini Vellocassibus *Vvestin*, Lexobiis, *Lizieux*, Eburouicibus *Euureux*, Sesuuiis *Seez*, Carnutibus, *Chartres*, Cenomanis, *le Maine*. Eam partem Northmaniæ cum Lexobiis, indigenæ vocant *Auge*. Iungitur ea cum Bellocassiis, *le Bessin*, cuius regionis caput *Bayeux*.

Ausci in Aquitania, *Auchx*, proximi Garumnis, Volcatiis, Carusatiis, Sontiatibus, Cocosatibus, *Armignac, Vicq*, Cazeres, Soz, *Comminges*.

B

Bacenis, *la foreſt noire*, Martiana, *Schwartz wvaldt*. Sueuos a Cheruſcis ea diſterminat, *Schuobe de Turingia*. Incipit a Friburgo Briſgoiæ, & Badenſi oppido. Porrigitur inter amnes Rhenum, Neccarum, Danubium, vſque ad fines Heſſiæ. Quibuſdam Semana ſylua Turingis vicina. Id certe nomen ad Bacenin accedit.

Batani, *Hollandois*, regio, alueo Rheni diuiſi, quem Vahalis dicunt, & Moſa cincta, ac circumſcripta, inſulæ modo. Suam ij originem tribuunt Cattis, Cheruſcis, Ligiis, Hermunduris. Hodie Catti, Landtgrauiatus Heſſiæ. Cheruſci, Turingiæ pars, *Die Herzíſchen*, de quibus ſuo loco. Ligij, *Lignitz*. Hermunduri, Franconiæ pars. Inferiorem hanc Hollandiam ſeruato priſco nomine *Die Betavv* nuncupant.

Batauodurum, Traiecto vicinus comitatus, *Bueren*, ad fines ducatus Cliuenſis.

Belgæ includuntur Oceano, Rheno, Sequana, Matrona: Galliæ pars, Germaniæ vicina.

Belgium, *Bauais en Henaut*, oppidum quondam maximum, vnde nomen Belgis. Eius ruinæ & rudera adhuc viſuntur.

Bellocaſſij, *Beſſin*. Horum caput, *Bayeux*, Baiocæ. Bagocaſſos vocat Auſonius in carmine lugubri Attij Pateræ rhetoris. Vicini Lexobiis & Seſuuiis, *Liſieux, & Sees*. In ea regione poſt Rotomagum, *Roan*, clariſſima totius Northmaniæ ciuitas, academia nobilis, patria mea, Cadomum, *Caen*, ad flumen Ornam, *Orne*.

Bethaſij, *Maeſtrich, & Graue*: autori Itinerarij regis Hiſpaniæ: aliis *Vveſet*, prope *Maeſtrich*: aliis *Vverthuyſen* prope *Vvorkum* Caninefatum: aut pagus, qui inde non procul abeſt *Vvaſbeech*, prope *S. Gertrag den Berge*. Vicini Caninefatibus, *Gorichem*; Maſacis, *Maſeck*: Tungris, Traiectenſibus. oppida quorum nomen deſinit in *Beck*, vt *Dippenbeck*, *Sconbeck*: Bethaſiorum fuiſſe exiſtimat Melanchthon.

Bibracte Heduorum, *Beuray*, oppidum prorſus dirutum in colle: vicinum Flauiæ Heduorum, *Autun*.

Bibrax

Bibrax in Remorum finibus, *Brey en Retel*.

Bigerrones, *Bigorre*, vicini Volcatiis, *Vicq*, Tarbellis, *Acqs*, Tarusciis, *Turſe*, aliis *Orſou*, aliis *Ortais*, aliis *Tartas pres du mont de Manſan*, Sontiatibus, *Soz*.

Bingia ad Rhenum: *Binge*.

Bituriges, *le Berri*, Plinio Bituriges Vibiſci, aut Viniſci, *le Bourdelois*: caput Burdigala: Bituriges Cubi: *le Berri*. Caput Auaricum, *Bourges ou Viarron*. Burdigalæ hæc inſcriptio legitur. AVGVSTO. SACRVM. ET GENIO. CIVITATIS. BIT. VIV.

Biannonij, *Bleneau*, Æduorum clientes, vicini Nouioduno Biturigum, *Neuers*, Vellauduno Senonum, *Vezelay*, Genabi, *Gien*, & oppidis Montargiſio, ac Caſtellino, *Montargu, & Chaſtillon ſur Loin allant*.

Boij Celtæ, *Bourbonnois*. Boij Germani, *Bauiere*. Boemi, *Boeme*. Boij Aquitanici, *le pays de Bayonne*: Caput Boiatum, *Bayonne*. Caput Boiatum Ptolemæo *λιμιανὸν ἀκρον*, *cap de Batz*.

Bonna, *Bon*, oppidum ad Rhenum ſitum, e regione Aſſiburgij, *Siburg*.

Bructuſpantium, *Breceuil*, oppidum in Bellouacis finitimum Giſortio, Gorneo, & Bellouacorum ciuitati, *Giſers, Gorney, Beauuois*.

Brannonices in Allobrogibus, *Brianconnois, Lenneburg*: aliis *la Morienne*. Alpina gens per quam in Italiam tranſitus eſt.

Britannia, *Angleterre*.

Bructeri Germani, Ptolemæo, Buſactori, *Brunſvvich*, ſub Goſſaria, ad montem Melibocum quem *der Brockersberg* vocant: aliis, Vveſtphali ad *Hervvart*, & *Badeborn*. Quidam planitiem *Bentheab*, vicinam oppidis, *Lingen*, & *Nienhuys*, ad Amiſum *Ems*, Bructerorum fuiſſe horum putant. Vveitvvalos inferiores Geographi Germani Bructeros fuiſſe tradunt. Eſt & ad oſtium Amiſi pagus *Berte*, qui Bructerorum appellationem retinuit. Bructeri Rhenani, *Budrick*, ad *Vveſel* fluuium: aliis, *Bruk*, in Eburonibus, prope Cœnobium diui Huberti. Conueniunt huic nomini *Berck*, *Borchum*, *Boeckholt*, *Bredenoorde*, vicina loca. Bructeros hos Fryſiis & Tenctenis confines (de Tenctenis ſuo loco) ab Angriuariis ſedibus ſuis expulſos fuiſſe

pro

pro certo habent. Angriuariorum sedes fuit in vetere Marchia ad oppidum Angemundum, & confluentem Anagri, & Albis. est & *Engern* in Vvestvvalia, ad caput Amisi, & Visurgis ac Lippiæ ripam.

C

CABILLONVM, oppidum Heduorum ad Ararim, *Chalons sur Saone.*

Cadetes, *Quimperlay*: aliis, *Quimpercorentin*: aliis, *Chasteaubriant.*

Cadurci, *Quercy*: proximi Helueteris, *Aurillac*: Gaballis, *Geuaudau*: Vellauniis, *Vellay*: Lemouicibus, *Limosin*: & Aruernis.

Caletes, Sequana diuisi ab Aulercis, *le pays de Caux*, *les Cauchois.* Eam regionem Sequana præterfluit.

Caninefates, *Gorichen en Hollande*: aliis, *ceux de kinthemar* propinquum est Gericho *Cue*, Caninefatum aliquam notam præ se ferens.

Cantabri, *Biscaye*, finitimi Oceano, Garandæ fluuio, & Aquitaniæ nationibus, Vocatiis, Tarusatiis, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, Sontiis, Sabusatibus: *Vicq*, *Turse*, *Acqs*, *Bigorre*, *Armaignac*, *Condon*, *Sox*, *Bazas.*

Cargali transthenani, Harudibus Germanis vicini, *Ascherg* ad Necarum.

Carnutes, *le Chartrein*, *Chartres.*

Carti, Germani, Hessi. Qui fuerint diximus supra in Cheruscis, & Batauis. Carittui quoque ij dicti, *Heslprun.* syluam *Ottenvvald*, quasi *Cattenvvald*, Cattorum saltus, & Heildebergam incoluerunt. Catti Belgæ in Hollandia, ad vetus ostium Rheni, *Catthuvvich*: aliis, *Dauentria.* Catti Germani possederunt Hassiam montanam versus Saxoniam: Buchoniam, Franconiam circa Vvirtzburgum, comitatum Hennebergensem, cum vicina parte Turingiæ.

Catuaci, *Douay*, vicini Neruiis, *Tournay*: Casletibus, *Cassel*: Viromanduis, *Vermandois.*

Caturiges, *le mont du Chat*: *Chambery*: *la Chambre.* Addiderunt Galli aspiratiouem, vt lenior esset pronuntiatio.

Celtæ clauduntur: Rhodano, Sequana, Matrona, Oceano, tertia pars Galliæ.

Cent

Centrones Allobroges, *Tarentaise*, dicti ab oppido *Celntron*, quod versus Alpes in conualle situm ab oppido quod vocant *Moutier*, eius prouinciæ capite distat sex leucis. Finitimi Caturigibus (de quibus supra) & Alpibus Grais, *le petit sainct Bernard.* Centrones in Eburonibus, *Saïnct Truyen*, & *Centron.*

Ceracates transthenani, *Geravv*, prope Francofortum.

Chamani, siue vt Rhenanus legit Chamavvi, Tencteris vicini, Phrysiæ partem, vicinas Oceano terras, ac Rheno, possederunt: Hodie Vvestvvaliæ pars ad monasterium, & Osnabrugum, quibusdam *Campen*, *Keppel*, *Cuyck.* Eam prouinciam habitarunt Tubantes, hodie *Tvvent*: & post, Vbij. Caucis finitimi, priusquam in alienas terras commigrarent, ij fuerunt. Cauci porro maiores, Ducatus Luneburgensis, & vetus Marchia: minores, regio sita ad Vvisurgin: Episcopatus Verdensis, & Mindensis.

Cheruści Germani, Hercyniæ vicini, & Cattis, id est, Hessis, quorum nominis supersunt vestigia in *Khatzenhausen*, *Khatzennelbogen*, *Khretzburg*, *Khreytzenach*: Turingorum Semanam syluam accolentium pars: comitatus Anhaltinorum, Stolbergensium, Mansfeldensium, Schvvartzburgensium: *die Herzischen.* Cheruści Eburones, *Cherey*: Condrusis finitimi. In eo loco Eberardus *de la Marche*, Eburonum episcopus munitam arcem ædificauit, vt & apud Condrusos.

Cimbri Germani, Dania, *Dänemarck.* Cimbri Galli, Zelädia.

Ciuaro in magna quæstione est. Putant quidam esse ciuitatem *Moutier*, quæ caput est Centronum Alpinorum: alij, *sainct Iean de Morienne.* Ego mendum subesse coniectans in epistola Planci animaduerti, Gratianopolim ad Isaram sitam, vocatam olim fuisse, priusquam imperatoris Gratiani nomine honestaretur, Culatonam: id quod patet ex inscriptionibus litteris maiusculis incisis in durissimo lapide, in quibus legitur Diocletianum Ionium, & Maximianum Herculeum veteres Cularonę muros refeciisse. Inscriptiones illas habes infra pa. 739. Eaque nominum propinquitate, errore facili, pro Cularona scriptum fuisse Ciuaronem, littera n transposita, & l corrupta in i. Est autem cuiuis notum, quam sit opportuna ea via legionibus ex Italia in Galliam traducendis.

Cottosates, *Condon.*

Condru

Condrusi, ad Mosam siti, propinqui Leucis, *Luxembourg, Condroz*. Contermini sunt Menapiis, *Juilliers*: Segnis, *Segney*: Treuiris, *Trier*: Melanchthon Condrusos esse tradit Namurcenses, & Segnos.

Confluens Mosellæ & Rheni, *Cobolentz* inter Moguntiam & Coloniam, *Mentz & Coelen*: *Mayence & Coloigne*.

Confluens Mosæ & Rheni, in Sicambris, *en Geldres*, prope Nouiomagum, *Nieumingen, Megen, Tiele, Noesdem, & Bosleduc*.

Curiosolitæ, male apud Plinium Curiosuelites, in Armoricis, *Cornoaille*, propinqui Venetis, *Vannes*: Diablintribus, *Leondoul*: Cadetibus, *Quimperlay*.

Consetanni Plinio, *Coserans*.

Conuenæ, *Comminges*.

D

DACIA, Hungariæ pars, siue Pannoniæ. Comprehendebat olim Transsyluaniam, Vvalachiam, Moldauiam.

Danubius, *Donaw*. Nascitur Plinio in iugis Abnobæ, vel, vt alij legunt, Arnobæ. Profilit in *der Bar*, prope pagum Eschingen Germanis *Ein Aw*, vallis culta, *ἰαγὸς* Græcis.

Diablintres, Plinio Diablindi, *Landoul*, vel *Leondoul*, ciuitas & episcopatus in Armoricis, vicinus Cadetibus, Venetis, Curiosolitis.

Dinodurum, *Dinan au Liege*, oppidum Mosæ vicinum ex aduerso Bouinarum, fabrorum ferrariorum, & ærariorum operibus celebre.

Durarij *Durax*, vicini oppido Lemo, *Lerment*, & Nauernis, *Marennes*. Duracium, *Aix* munitissima, extructa in solo paludoso, abest Burdegala leucis duabus.

E

EBVRONES, finitimi Condrusis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris, *le pays de Liege*. Dicti sunt ij quasi *Eybaren*, id est, Eiorum coloni: vt Eburones, *Eyfler*, Eiorum campus ad Vbios vsque pertinens. Ejrarscheblini eo loci traiecto Rheno in Galliam trasierunt, ac nomen dederunt comitatui *die Eyder*, & *die Hoey*. Eburonibus adnumerantur. Runici, Rinuci Plinio, apud Tacitum mixti Sunici: *Des Runckerlandt*. Masaci, *Masech*: Sethasij: Texandri, hodie Visetum: Iuliacenses, olim Menapij: Geldrenses, olim Sicambri.

Eburouices apud Plinium, non Eburonices, *Eureux*, Contermini Lexobiis, Carnutibus, Cenomanis, Aulercis. Eburones etiam vocarunt, & Ebores. Ausonio, Eborum amnis mixtus pelago, sunt ostia Sequanæ. Inde tractus Ebruicanus, vel Eburouicanus, qui ab ostiis Sequanæ per Aulercos, & Lexobios pertinet ad Abrincātum. Nam quicquid est maris a paludibus Rheni vsque ad Garumnam, olim dictū Saxonicum litus, ob myoparonū Saxonicorum latrocinia. Huic tuendo duces duo præficiebantur: alter ab ostiis Sequanæ vsque ad Rhenum; Belgarum custos: alter a Sequana vsque ad Pyrenæos. Sub eius administratione tres tractus fuerunt: primus Ebruicanus, per Aulercos & Lexobios, ad Abrincantum vsque. Secundus, ab Abrincatuis vsque ad portum Briuatem, vulgo. *Brest*: Tertius, Aquitanicus. Notitia imp. Rom.

Elauer, fluuius Aruerniam superiorem rigans, *Allier*.

Elusates, non, vt perperam legitur, Flusiates, vulgo Eusæ notariis publicis Elsa. Sita hæc ciuitas ad Gelisam fluuium, *Scal*: quibusdam *Aleth*.

Essui proximi Armoricis, & Sesuuiis, gēs pacatissima, *Alencon*.

F

FRYSII orientales, & occidentales, *la haulte & bas Frise*.

G

GABALLI, *Gevaudan*: finitimi Heluiis, Cadurcis, Vellauniis, Aruernis. Caput eius prouinciæ *Mende*, vulgo, Mimate.

Garites, Aquitani, propinqui Garumnis, Tolosatibus, Ausciis, *Agenois*. Eorum caput Aginnum: quibusdam *Gimont*.

Garocelli, *la Graue*, distatis locus a Cularona, siue Gratianopoli leucis duodecim, a Brannouicibus, sex: vltra quos est Ocellum, *Ecilles*. In Italiam proficiscentibus commodissima & breuissima via, præsertim æstate, cum mons dictus *le Hauteret*. niue maiore anni parte tectus, & obsitus non remoratur.

Garumna, *Garonne*: oritur e Pyrenæis montibus: augetur tribus potissimum fluuiis. Tarne, *le Tar*. Nascitur is e Gabalorum montibus prope ciuitatem *Vabres*: alluit oppida Nitiobrigum, *Castres*, *Lauaur*, & *Montauban*: Garumnam subit ad Aginnum Garitum. Secundus est Olda, hodie Loda, *le Lot*. oritur prope oppidum *Aurillag*, quod caput est Heluetorum: fluit per Cadurcos: ingreditur Garumnam ad oppidum sancti Macarij, Tertius, Duranius, *la Dordonne*, ortum habet

habet prope oppidum *Soillac*: labitur per Petracorios: miscetur Garumnæ ad Burgum prope Blauiam; *Bourg aupres de Blaye.*

Garumni, Aquitani, finitimi Auscis, *Armaignac.*

Gelduba, a qua Sicambri dicti Geldrenses, *Gelder*, propinqua Venlo, interlabente fluuio *Ners.*

Genabis, *Gien*: Carnutum oppidum, propinquum Vellaunoduno, Antico, & Nouioduno Boiorum, *Vezelay*, *Bourges*, *Neuers.* Ibi Liger ponte iungitur.

Geneua, *Geneue.*

Gergobina Boiorum, propinqua Genabi, *Gergueau.*

Gorduni, *Gantois.*

Grudij siue Grudes, Belgæ, Centronibus Eburonum, Pleumosiis & Gorduni confines, *Louuein*; Beccano, *Brugge.*

Grunes inter Coloniam, & Traiectum positi ad Mosam, vltra Nouesium *Nuys.* Vgrey, prope *Clarmons.* Rhenano, *Grin:* Perro Diue, *Rhenen* ad Amasium fluuium sirum.

Gugerni Batauis, & Geldubæ proximi, *Graue.*

H

HARVDES, incolæ lacus Ætonij, *ceux de Constentz*, occuparunt ij cum Eburonibus agri Treuirensibus quandam partem, *Arburg.* prope confluentem Mosellæ, & Rheni: iuxta *Reimbach* Ab Harudibus dicitur regio *Der Hayrich*, siue *Der Hasiuch*, ad Andernacum, *Arnhem*, &, vt volunt, *Arnem*, Bisiam, confluentemque Rheni & Mosellæ, supra Treuiros. Harudes quidam vocatos fuisse interpretantur ab Arg fluuio, qui ad oppidum nominis eiusdem lacu excipitur. Vide posthac Rhenus.

Helueteri, Cadurcis, Vellauniis, Gaballis finitimi, *Aurillac.* oppidum cœnobio Benedictinorum famosum.

Heluetij *les Suisses*, Eorum numerantur 12. Aristocratiæ: *Schvoitz*: *Zurich*: *Berne*: *Lucerne*: *Vry*: *Zug*: *Vndervoalden*: *Glaris*: *Friburg*: *Soleurre*: *Basle*: *Schaffuse.*

Helnij Rhodano appositi, vicini Arecomicis, Volcis, Gaballis, *Viuarez.* Caput eius regionis *Viuiers*: Liuium Plinio: vel, vt alij legunt Helnium: quamuis non desint qui Liuium interpretentur *Lauaur.*

Hercynia sylua trans Rhenum, maxima, vastissima, longissime,

sime porrecta secundum Danubij profluentem. Incipit a Nemetum finibus, & vsque ad Dacorum, Auarumque fines protenditur. *Schvvartz vvaldt.*

Hermunduri partem Boëmiæ olim tenuerunt, inter Albim, & Salam fluuios, ac Sudetos montes, nempe Misniæ & Votlandiæ partem, vicini Ligiis, & Elisiis *Ligaz* & *Sleſiæ.* Albis, Tacito, nascitur in Hermunduris. Straboni inter Suenos australes numerantur Hermunduri, Quadi, Nariscі, Marcomanni. Prope *Landskron* ad Albis initia, ciuitas est *Hradecz*, quam Hermundurorũ caput fuisse aiunt. Suenos illos Strabonis, memoratos, populos esse volunt sitos ad Spream fluuium, quem & Sueuum appellant. Nariscos vero ad Narren oppidum prope *Vvarpen*, & *Hauelberg.* Auentinus tamen Nariscos esse vult in Boiaria *Nordgavv*: Fabritius vero *Voitlender.* Quados autem ad *Kossel*, circa Oderæ principia, in Slesia. De iis plura suo loco. Hermundurum qui sese cum errabundis, vagisque populis in aliorum terras effuderunt, vestigia restare putant in *Armentieres* Flandrorum, & *Ruremunde* ad Mosam. Cæterum hæc omnia meras coniecturas esse duco, captatas leui quadam nominum similitudine. Marcomannos esse Moranos, vix est qui nesciat.

Hibernia, *Irlande*: insula vicina Britanniæ, ditionis regum Britannorum.

I

ICCIVS portus, *Calets*, vt Gessoriacus, *Boloigne en Picardie.* Breuissimus illinc traiectus est in Britanniam, cuius proximum littus tantum millibus triginta a Galliæ continenti diuisum est, interfluente rapido, sed angusto freto. Vicinus tractus comprehendit Comitatum *de Pontieu*, Comitatum *de Vimeu*, Oromansacos Plinij, vt quidam putant, & Comitatum *d'oye*, quam appellationem ductam ab anseribus nonnulli censent: anser enim Gallis *oye* dicitur, quod, vt scripsit Plinius, anseres olim a Morinis vsque Romam pedibus irent, fessis ad primos se proferentibus, vt a sequentibus naturali stipatione propellerentur. Verisimilius tamen est nomen id ab Etiis inditum, vt & *Dehoey* Flandrorum, quemadmodum supra in Eburonibus disseruimus.

Iosceduni, *Nogent sur Seine*, oppidum Sequanæ ripam attinge

tingens, Meloduno & Senonum prouinciæ finitimum.

Iura, *Mont Iou*, Mons Sebusianis & Geneuæ propinquus, Sequanos ab Heluetiis separans: cœnobio diui Claudij famosus, & valle quam *Mortau* incolæ nominant.

L

LATOBRIGI, comitatus Ellecgoiæ, vicinus Schaffusiæ, quibusdam Lausanna, quam alij Coloniam equestrem Plinio dici contendunt.

Lemanus lacus, *le lac de Geneue.*

Lemouices finitimi Petragoriis, Pictonibus, Aruernis, Santonibus, Biturigibus, *Limosin.*

Lepontij supra Curienses vallem habitant, per quam & anterior & posterior Rhenus fluit, *die Graupunter.* Vestigia eius vocabuli manent in *Ilantz*, *Tumleschz*, *Thurwaldt*, & *Tunis.*

Leuaci, *Leuwe*, oppidum Brabantiæ, haud multum distans Louanio. Quidam esse putant, *Liere*, oppidum eiusdem regionis non multum dissitum ab Antuerpia. Leuaci propinqui Pleumosiis, hodie *Pleumbours*, Grudiis, Hordunis, Centronibus Eburonum.

Leuci, finitimi Treuiris, Eburonibus, *Luxenbourg.* Lexobij contermini Bellocassiis, Eburouicibus, Aulercis, Vnellis, Essuis, *Lizieux.*

Ligeris, *loire.*

Ligij vicini Hermunduris, *Lignitz.* Boiëmiæ contermini.

Lingones vicini Leucis, Sequanis, Tullensibus, *Langres.*

Longobardos Tacitus recenset, finitimos Cheruscis, Cattis, Caucis. Quidam Vvestvvalos Caninefatibus propinquos fuisse autumant: alij, & verius sane, incolas episcopatus Magdemburgensis, & Halberstadensis ad ripam occidentalem Albis, cum parte Marchiæ veteris. Tractus is prope Magdeburgum adhoc vocatur, *Auff der Bord.* Veteres historiæ Bardos etiam appellarunt. Est autem *Bord* longa planities, & fertilis, montibus subiecta: itemque ager oneratus vectigali, ob prouentum & reditum annuum frugum. Tolosates seruato eo nomine etiamnum villas suas Bordas vocant. Eius regionis tanta certe vbertas est, ac fœcunditas, vt aridiorum ceterarum, horreum videatur. Itaque necesse non est pluribus hic ostendere, qui Longobardos, quasi Longobarbos a summissa

missa prolixaque barba nuncupatos existimant.

Lucus, municipium Vocontiorum, *Luc.* Abest Dia ciuitate, & episcopatu, vulgo *Die*, leucis tribus. oppidum quondam in edito colle positum, sed ante centum & viginti annos terræ motu euersum in subiectam vallem, qua labitur Drogmus fluuius, vulgo *Dromme*, sic deturbatis ædificiis, vt ingenti mole saxorum præcluso & impedito fluminis alueo aqua coërceatur, sursumque redundans, ac refluens lacum efficiat, tria milliaria longum, summersis agris fertilibus, qui per vallis spatium porrigebantur. Incolæ eum lacum vocant, *le lac de Luc.* In eo, per æstatem feruidam, cum aquæ subsederunt, videntur ciuitatis depressæ ædes, & turris templi fastigium, salicesque, & aliæ multæ arbores aquis obrutæ. Arci, quam vocant *Miscon*, lacus is proximus est. Cum Auenione pontifices maximi degerent, ac commorarentur, veredariis in Italiam properantibus, illac fuisse commodum & expeditum iter narrant. Lucum Augusti Plinius vocat.

Lutetia Parisiorum, *Paris.*

M

MAGETROBIA ciuitas, ad Mosam iacet, *Maestrich.*

Mandubij, confines Heduis, & Lingonibus, *Lauxois*, prope cœnobium Flauignium: aliis, tractus Diuioni proximus, vulgo *Morwant.* Mandubiorum oppidum fuit Alexia, de qua supra nos tractauimus.

Marcodurum, Vbiorum vicus trans Rhenum, in Hassia: *Marpurg.*

Marcomanni, Morauia vlterior, vbi Olmuntium & Brunna: tum etiam pars Austriæ ad Danubium, prope syluam Lunam, vsque ad Pisonium vrbem. A voce Germanica March, quæ limitem significat, dicti sunt. Morauí enim versus Pannoniam & Sarmatiam sunt limitanei finitimi Narisci, Quadis, Hermunduris, quod in Hermunduris supra nos ostendimus. Pars Boiëmiæ.

Masaci, non, vt vulgo corrupte legitur, Marsaci, contermini Caninefatibus, & Batauis, *Masyck*, ad Mosam, inter *Roermonde.* & *Maestricht*: aliis *Maesland* prope *Rauenstein*: aliis *Meauven*, prope *Vvorichom.* Ptolemæus Matticos memorat, quos quidam Cliuienses esse credunt: alij Zelandos.

Matiſcon, oppidum ad Ararim, Lugduno propinquum, *Maſcon.*

Matrona, fluuius, *la Marne.* Naſcitur in finibus Lingonum prope *Iainuille*, *Chaumont en Baſſigni*, & *Mirandel.*

Mediomatrices, *Metz*, Treuiris, Tullenſibus, Tribocis confines.

Melodunum oppidum in inſula, quam ambit Sequana *Melun.* Matlianus, ſitum prouinciarum Galliæ ex aliorum tãtum ſcriptis edoctus, nec, vt ex eius commentariis apparet, in Gallia verſatus, Epiſcopatum fuiſſe tradit, Meldẽſium vicinorum nomine deceptus, Gallice *Meaux.*

Menapij propinqui Treueris, Condruſis, Agrippinenſibus, Sicambris *Iuliers*, & *Montz.* Ducatus Iuliacenſis. Auguſtior eorum ditio, quam priſcis temporibus. Vbi Haſa & Amaſius fluuius coëunt, & confluunt, *Meppe* ciuitas ſita, Menapiorum vetuſtam appellationem renouat.

Mœſia ſuperior ad Danubium Pannoniis finitima: Seruia, Moldauia, Mœſia inferior, Bulgaria, Vvalachia.

Mona, inſula Britanniæ vicina, *Mon.* Polydoro Virgilio Angliſea a Cambria, ſeu Vvallia, media ſui parte tantum mille paſſibus diſcreta, armentis & gregibus abundans, tritici adeo fœcunda, vt *Mam Cymry*, id eſt, mater Gambriæ vocetur. Alia eſt nomine fere ſimilis inſula, Monarina Ptolæmei, magis Septẽtrionalis, Gildæ Eubonia, Bedæ Menavvia, Gyraldo Mania, Britannis *Manau*, Anglis *Man*, quam Virgilius falſo Monam eſſe credidit. Sunt & aliæ duæ inter Hiberniam & Britanniã inſulæ Ptolemæo, Adros, *Vnys adar*, id eſt, auiũ inſula, & Lymnos, *Enlli*, Anglis *Bardeſey*, id eſt, Bardorum inſula. Monam inſulam Britanis & Phryſiis proximam, ad oſtia Rheni fuiſſe prodit Tacitus, a qua Monaſterienſes appellari nonnulli ſuſpicãtur, quod probare non poſſum, cum Monaſterienſis tractus cõtinens ſit, & procul a mari ſepoſitus. Inſulam eam qui magnum vſum habent Georgraphiæ eſſe credunt vnam ex Zelandicis, vicinam Dordraco quam *Mons heerenlandt* nominant.

Morini finitimi Neruiis, Ambianis, Atrebatibus, *Teroane.* Eorum ciuitatem populoſam, & opulentam, vi captam Carolus quintus funditus euertit, vt rudera tantum ſuperſint cum delubro, cementis & lapidibus ædificiorum ablatis, & tranſuectis

uectis in proximum oppidum Sancti Audomari, excidio miſerabili, ac deflendo.

Moſa, *la Meuſe*, in monte Vogeſo naſcitur ad fines Lingonum, haud procul ab ortu Matronæ, & Araris, longum itineris ſpatium Septemtrionem verſus emẽſa ad Nouiomagium *Neumingen*, oppidum Gheldriæ cum Rheni diſtracto alueo, quem Vahalis nominant, coit, ac inſulam Batauiam ſuo latere cingit.

Moſella, *Moſelle.* Eius fons prope *Monroland* emergit ex Vogeſo monte. Lenis placiduſque hic fluuius per Tullenſes, Leucos, Mediomatrices, Treuiros elapſus ad Confluentes Rhenum ſubit ſupra Coloniam. Cum rerum Nero potiretur, Lucius Verus legatus Romanorum legionum quæ illic in præſidio fuerunt, foſſa ducta Moſellam & Ararim iungere conatus eſt, vt ex Oceano in Mediterraneum mare ſubuehi merces poſſent, quod impediuit Selij Gracilis Belgicæ legati inuidia, & apud Neronem obtrectatio, id formidandum, & periculoſum fore dicentis, quoniam & aliæ legiones ſtudium id conatumque imitarentur, & feræ nationes circumpoſitæ amnium concurſu in Romanam prouinciam facilius irrumperent.

N

Nabalia, fluuius, *Neers.* Alluit *Gennep* oppidum. Labitur in Vahalim prope *Tiel.* A Phryſiis longo itineris ſpatio diſtat.

Nannetes, proximi Andibus, Venetis, Diablintribus, Caderibus: *Nantes en Bretaigne.*

Nantuates, pro quo vocabulo eliſa N, ſæpe legimus Antuates, ad ortum Rhodani ſiti, ſupra Agaunum, Octodurum, Sedunum, in extremis Veragris, hodie *Naters*, in comitatu *d'Aelem.* Ab illis dicti ſunt Nantuates Sebuſianorum, *Nantua*, vt a Veragris in eadem prouincia Veromæi, *Verowey.*

Narbona, *Narbonne.*

Nemetes, *Spire*, in Lotharingia prope *Vi*, oppidum eſt *Nomeny*, Nemetum veſtigium.

Nemetocerna, *Namur*: aliis *Neciter* pagus prope *Stockhem.* Sunt & in eo tractu *Neerglabbeeck. Neenoeteren*, *Neervveerdt*, pagi omnes, qui Nemetocernæ indicia quædam oſtendunt.

Neruij Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Viromanduis confines: *Tournay*. Addunt & in illis confiniis Vellocasses, quos alij esse putant, *Valencourt*, alij *Valenchiennes*. Scarpo & Scaldi fluuis irrigatur totus is tractus.

Nitiobriges, vel, vt quid mlegunt, Nitiobroges amne Tarni, vulgo *le Tar* discernuntur a Tolosanis: in eo tractu oppida sunt, *Vabres*, *Castres*, *Gaillac*, *Albi*, *Montauban*, *Agen*.

Noricum hodie tenent & iucolunt Boij, Austriaci, Stirij, Tyrolij, Carinthij, Auentino Lazio Noricum ripense. *Hausruc* Austriæ. Noricia Fabricio, *Vreyssenburg* ciuitas imperialis Sueuiæ. Tacito Rhenus ad originem suam Rhetos nempe Curienses, & Noricos interfluit, nimirum eam Norici partem in qua exoritur Athesis, & Oenus fluuius ad oppidum *Zuthz*. & Sumada. Sunt autem ij Rheti confines Lepontiis, per quorum agrum Rhenus e fonte suo prosiliens decurrit: *Die Grapunter* in Norico ripensi ad Danubium sunt Nordlinga, & Norimberga

Noueſium, *Nuÿs*: oppidū ad Rhenum situm infra Coloniā.

Nouiodunum Bellouacorum, *Noyon en Picardie*.

Nouiodunum Biturigum: *Neuers*.

O

Ocellvm, *Ecilles*: nunc arx in summis Allobrogibus, supra Brannouices, qua transitus est facilis & commodus in Italiam, ad Susam oppidū quod primum occurrit ex Alpium Cottiarum iugis descendentibus.

Octodurum in Veragris, *Martenach*.

Ossisimi Plinio, in nostris Cæsaris exemplaribus Ossissimi, *Triguier* in Armoricis, siue *Landt triguier*, propinqui Ambilatibus: nunc oppidis *Guingand sainct Malo*, *Brehat*, *Morlais*, *sainct Brieu*.

P

Pannonia, *Hungaria*.

Parisij *l'Isle de France*. Caput, Lutetia.

Pemani, vicini Eburonibus, Condrusis, Cherusceis, *Pemont*: aliis, *Peer*: ad initia fluminis *Dommele*.

Petragorij, *Perigueux*.

Pictones, vicini Petragoriis, & Sanctonibus. *Poictou*.

Pleumosij, vicini Gruduis, Gordunis, Leuacis, Centronibus, *Pleum*

Pleumbours, vel, vt alij pronuntiant *Gleumbours*: prope Aquisgranum.

Prætiani in Aquitania, *Pau*: aliis, *Pamiers*.

Prouincia Romana Gallica, *la Prouuence*. Fines habet Rhodanum, Druentiā, Mediterraneum mare, Alpesque maritimas & Cortitas.

Pyrenæi montes, Aquitaniā ab Hispania discriminant, & ab Oceano prope Fontarabiam vsque in Mediterraneum mare ad Narbonam & Ruscinonem porriguntur: *les montaignes de Roussillon*, *le Sault*, *les montaignes*, *de Foix*, *Bearn*, *& Biscaye*.

Q

Qvadi, in Hermunduris, iam antea de Quadis nos egimus Rhenano ex aduerso Vidobonnæ, seu Viennæ Austriacæ ij siti sunt. Lazio ea gens, comitatus est Cepusiensis, & Cassiouiensis Hungariæ.

R

Ravraci, *Basle*, Chorographia Germanica eum tractum vocat Sungevv: quæ vox ad Sumcos nonnihil accedit.

Remi propinqui Suessionibus, Viromanduis, Mediomatricibus, Catalaunicis, Laudunensibus: *Reins*. Eorum caput Durocortum.

Rhedones Armorici, propinqui Ossisimis, Curiosolitis, Venetis, *Rhenes*: haud longe abest oppidum *Rhedon* ab ea ciuitate, quod apellationis veteris etiam plus retinet.

Rhenus, *le Rhin*: oritur ab Adula monte, hodie, *Voghel*. Labitur per Lepontios statim a fonte, *Die Grauponter*: mox per Harudes Brigantinum lacum ingreditur, dictum ab oppido & fluuio Arg, a quo & Harudes nuncupatos fuisse quidam arbitrantur. Inde euolutus per Helvetios, Rauracos, ac deinceps alios populos quorum prouincias attingit, in Oceanum mergitur. In quattuor velut brachia & alueos sese distrahens, priusquam mare subeat: quorum primus Vahalis, *Vael*, tractum *Bommel* alluit, & ad *Tiels* cum Mosa iunctus infra *Gorichem* Caninefatum regionem in mari occultatur. Secundus, nomine Lek ad *Lobiek* diuaricatur, & præterlapsus *Arnhem*, *Rhenen*, *Vvilck Leerdam*, *Vianem*, *Neaport*, ad *Dordrech*

mare ingreditur. Tertius minimus omnium, & solus nomine Rheni seruato ad *Vvick* & *Vianon* separatos, Traiectum adit, & inde diuisus in multos veluti riuos, mari sese miscet ad *Muyden*, *Amsterdam*, *Leyden*. Quartus ad *Arnhem* & *Doesborch* seiunctus, Dauentriam petit *Yssel* vocatus, & comitatum *Zutphen* præteruectus, ad *Campen* mari absorbetur.

Rheti Auentino, Curenses, *Chur*: Groopondi, *die Graupunter*: Ananici, *Val d'Agnania*: Tridentini, *Ceux de Trentt*: Engadi, quibusdam *Magadin* ad Lacum Verbanum, *Lago maiore*, prope Bellisonam ad Ticinum: aliis, *Gandin*, iuxta *Louer*, *Pisago*, *Gazuiga*, *Bosen*, prope lacum Iseum supra Comum. Aliis, *Val de Gion*.

Rhodanus, monte Briga nascens in finibus Veragrorum Sedunum allabitur: deinde relicto ad sinistram Octoduro, vulgo *Martenach*, Agaunum petens, hodie *sainct Maurice*, lacum Lemanum intrat ad pagum *Montesen*: & ad Geneuæ pontem lacu egressus, Lugdunum properat, vbi Arari coniuncto, Viennam contendit: ac inde per Cauares, Heluios, Aremicos, Volcas profusus Mediterraneo mari tribus ostiis excipitur: quorum primum ad Marianam fossam patet, vulgo *Aigues Mortes*: secundum ad Salinas, quas appellant *Pecays*: tertium ad Campum Lapideum, hodie, *la Crau*, quod incolæ vocant *les trois Maries*. *Le Rhone*.

Rhuteni, vicini Gabalis, Cadurcis, Tolosatibus, *Rouergue*: Caput eius prouinciæ, *Rhodez*.

Rigodulum ad Mosellam situm oppidum, *Rodemarch*: aliis, Mont Roland.

S

Sabis fluuius, *la Sambre*, ad oppidum *Landrechi* ortus, cum oppida *Barlaimont*, *Maubeuge*, *Trin*, & *Fosse* præterierit, ad Nemetocernam, *Namur*, Mosa conditur.

Samarobrina, *Cambray*: prope eam ciuitatem Scaldis fluuius emergit.

Santones vicini Petragoriis, & Pictauis, *Saintonge*. Caput eius prouinciæ, Mediolanum Santonum, *Saintes*.

Scaldis fluuius, *l'Escaut*, prope Samarobrinam natus, vulgo, *Cambray*, Valencianas fluit, indeque accepto ad oppidum *Mortaigne* fluuio *Scarpe*, ciuitatem Neruiorum, & *Ondenarde*

narde præterlapsus, Gãdauum Gordunorũ accedit, vbi auctus fluminibus *Lisse*, & *Leye*. per *Dermonde*, & *Rupelmonde* Antuerpiam Ambiuaricorum delatus, ad insulam *Vvalcheren*, vbi Migderburgum est, mare ingreditur.

Sarmatæ, *Polonis*, & *Polaques*.

Sebusiani, *Bugey*, & *Bresse*. Prouincia *Bugey* includitur Oeno fluuio, vulgo, *la riuiere d'Ein*, Rhodano, & Caturigibus hodie, *le mont du Chat*. Caput, Bellilocum, *Belle*. Partem eius incolunt Veromæi, quorum in Nantuatibus facta est mentio. Bressia prouincia finitur Oeno, Arari, & Iura monte. Caput, Forum Sebusianorum, *Bourg en Bresse*.

Sebusiani, vel, vt quidam legunt, Segusiani, in quorum agro Lugdunum, *Forestz*. In eius media planitie tumulo terreo arx Cusium eminet, vulgo *Cusin*, a qua ductum Secusianorum nomen videri potest. Caput regionis, Forum Secusianorum, *Furs en Forestz*. In muro templi eius oppidi legitur vetus hæc inscriptio:

NVMINA AVGVSTI
DEO SYLVANO FABRI TIGNVARII QVI
FOR. SEG. CONSISTVNT. D. S. P. R.
de sua pecunia restituerunt.

Hinc liquet planitiem eam densissima sylua olim nemorosam, opacam fuisse, ideoque mitti solitos eo fabros tignarios, qui ad opera publiqua succiderent, & dolarent arbores, indeque recentius nomen impositum. *Forestz* enim Galli syluas appellant.

Seduni in Veragris, *Sion*.

Sedusij, qui cum Arioui sto contra Iulium Cæsarem pugnarunt, cum Marcomannis, Harudibus, Tribocibus, Vangionibus, Nemetibus, Sueuis, *Sedan*, ad Mosam: aliis, *Dan* oppidum, vicinum *Rusach*. *Blumer*. *Mulhusen*, propinquas Tribocibus, nempe Elsatiæ, vrbes quod magis credo.

Segni, vicini Condrusis, & Treuiris, *Signey*. Distat ea ciuitas a Lutzemburg leucis octodecim.

Senones, Trecassibus, & Parisiis confines, *Sens*.

Sequana, *la Seine*: oritur in finibus Lingonum, & Æduorum, ad cœnobium *sainct Seine*, & oppidum *Aisay le duc*, Trecasses primum illa petit, *Troyes en Champaigne*: deinde aucta

fluuiis Albi, vulgo *Aube*; Iona, Matrona, Lutetiam mediam dirimit, ac inde recepta Oisia, cui Axona miscetur, per Vellocasses, & Aulercos Rotomagum peruenit, & inde ad oppidum *Caudebic* inter *Honfleu*, & *Harfleu*, mare ingreditur.

Sequani finitimi Æduis, Heluetiis, Lingonibus, Rheno, *la franche Conté*, *Ferrete*, *Porrantruy* & *Monbeliard*.

Sesuuij, proximi Aulercis, Bellocassiis, Vnellis, Essuis, Cenomanis, *Sees*: vicus populosus, nullo muro cinctus, Episcopi sedes.

Sibusates, Vasates Ausonio, Auscis, Tarbellis, Vocatiis, Tarusatibus, Cocosatibus contermini, *Auchx*, *Acqs*, *Vicq*, *Turle*, *Comminges*: hodie, *Baxas*, Episcopatus.

Sicambri, See Cimbri, id est, maritimi, propinqui Menapiis, & Batauis, *Geldres*, & *Cleues*. Illorum oppida fuerunt in Geldria Cliuensi & Iuliacensi prouincia, *Drisseldorff*, *Duuberg*, & ducatus *Berghen*: amnes vero *Rura* & *Sigem*, cum pago eiusdem nominis, a quo Sicambrorum nomen tractum est. illos enim Alemanni vocant *Sigembergher*. Sicambrorum agrum Tencteri occuparunt, post & ipsi a Francis expulsi.

Sontiates Aquitani, finitimi Vocatiis, & Tarusatiis, *Vicq*, & *Turse*, hodie, *Sox*.

Suessiones, Rhemis & Bellouacis contermini, *Soissons*.

Sueui, *die Schwaben*, ad Danubium positi, Bauaris & Franconibus vicini. Ea prouincia comprehenduntur Bauariæ veteris principatus, Marchionatus Badēsis, comitatus Vvirtembergensis, Austriæ pars, Vlma, & aliæ quædam non ignobiles ciuitates. A Sueuo monte dictos volunt, qui ab oriente Germaniam patefacit, & ad Cimbrorum vsque promontorium longissimo tractu extenditur.

Sunici, iuxta Coloniam siti ad Rhenum, *Zons*, prope *Nuys*: vide supra Rauraci, vbi *Sungeuu* tractus adnotatur.

T

TARBELLI, Pyrenæo saltui proximi, vulgo, *Ronceuaux*: Boiis, *Bayonne*: Medullis, *à ceux de Medoc*: Biturigibus Vibiscis, *Bourdeaux*: Vasatibus, *Basas*. Horum caput Tarbella ciuitas Vibio Sequestro: aliis Aquæ Tarbellicæ: aliis Aquensis vicus, prope Atyri ostia, vulgo, *Aqs*, & *Dax*. Atyr hodie, *l'Ador*: vnde Atyrenses, *Aire*. Tarbenses vero in Bigerronibus, sunt ad Pyrenæos

renæos montes. Eorum caput Tarba, *Tarbe*. Ab ea non longe absunt Thermæ, quas vocant *Bagneres*. Vterque is tractus in Nouempopulonia est. Scal. in Ausonium: In Tarbella ciuitate hoc monumentum legitur. NVMINI AVGVSTI. SACRVM. SECVNDVS. SEMBEDONIS. FIL. NOMINE. VICANORVM AQVENSIVM. ET. SVO. POSVIT.

Tarbiaci, finitimi Coloniæ, *Arburg*.

Tarusatij Aquitani: Marliano *Turse*: aliis *Orson*: aliis *Tartas*, prope *Mont de Marsan*. Antonius per saltum Pyrenæum ex Hispania venientes primum ducit Eloronum, vulgo, *Oleron*: deinde Benearnum, vulgo, *Ortais*: hodie vocant Hortenses. Ad fluuium Gauen ij siti sunt.

Tasandrum oppidum in Eburonibus, *sainct Truyen*: aliis *Tienen* in confinio Brabantiæ.

Tauciaci, propinqui Nemetibus, *Tambach* prope *Schlestat*: aliis, ducatus Vvirtembergēsis vltra Rhenum: aliis, *Vvitelspach* prope *Baden*.

Tectosages Germani, Munstero, Ducatus Tekensis, seu Vveckensis, ditionis principis Vvirtembergensis. Tectosages Galli, propinqui Volcis, supra Narbonenses siti Tolosam vsque: *l'Oregois*: vbi *Capdestan*, *Pezenas*, *Castelnau darry*, *Ville peinte*, *Carcassonne*. Apud Plinium Carcasum Tectosagum, legendum, deleta voce, quæ irrepsit, Volcarum.

Tencteri, Ptolemæo Tingeri, agrum vicinum fluuiis Rheno, Lippiæ & Lan habitarūt, Hassiæ partem, ad *Fridburg*, *Poczbach*, *Giessen*, Melibocum montem: nunc vero qui prouinciam *Tuyvent* incolunt, ac eius oppida, *Hardemberg*, *Almeloe*, & alia eius tractus. Auctor Itinerarij regis Hispaniæ, a quo dissentiunt, qui *Tuyvent* esse Tubantas existimant. Qui busiam *Tiel*, ad confluentem Mosæ & Rheni: aliis *Tsertegenoolisch*, in confinio Brabantiæ, & Batauiæ. Melanchthoni Cliuenses & Bergenses.

Teutones, Germani trans Rhenum, finitimi Cimbris, cum quibus iunctis copiis, superatis alpibus, cum Romanis infeliciter, Mario duce, pugnarunt. Traditur eos cum Bauariam, Franconiam, & propinquas terras occupassent, a Sueuis pulsos, & fugatos alio migrasse, & relictis suis sedibus, Italiam tentasse.

tentasse. In vocabulo *Theusch*, Germani priscorum illorum Teutonum memoriam retinuerunt. Cimbricæ Chersonesō, quæ nunc Dania est, vicinos fuisse Gambriuios, Teutones, & Marsos, quorū Plutarchus in Sylla meminit, tradit Melanchthon: Gambriuiorum in *Hamburg* nomen custodiri: Marsos appellari maris accolas, vt Holsatos qui in nemorosis & syluosis degunt. Mars enim Saxonibus significare, aut ὄρεσσιν, id est, continentem propinquā mari, vel humilem palustremque terram, ac inde vocatos Crempermarios, Vvilstermarsos, Stoemarsos, Ditmarsos, postrema hæc appellatione ex Marsis & Teutonibus composita: *Ditmers*. In extrema illa Chersonesō oppidum *Tetij*, a Teutonibus dictum volunt, & *Trauemundt* prope Lubecam, & *Dutsperg*, ad Rhenum Teutonum burgum.

Tigurinus pagus Heluetiorum, *Zurich*. Nunc ciuitas, & aristocratia florentissima, quæ de principatu cum Bernensibus contendit.

Treuiri, ad Mosellam supra Leucos siti, *Trier*, *Treues*, Archiepiscopatus cuius Pontifex elector est imperatorum Germaniæ cum aliis sex.

Triboces, vel Triboci, *Elsax*: in quorum agro Argentina, *Strasburg*.

Tubantes, Vvolfgango Lazio Neccarus fluuius veluti semicirculo ambit. Vvirtembergensis ducatus. Possederunt ij quicquid est a Francorum, Nariscorum, Vesparum finibus in ea parte Germaniæ, vsque ad heremum Heluetiorum. Tubingensis Palatinatus inde nomen habet. Tubantes alij Phrysiæ contigui, ad Dauentriam Manis regionem suam lacustrem, saltuosam, paludibus impeditam armis eripuerunt, a superioribus fortassis oriundi: hodie *Tuvvent*.

Tullingi, qui cum Ariouisto militarunt contra Cæsarem, ad Danubium siti supra Vlmam: *Tutlingem*. Tullenses vero, *Toul en Lorraine*. Quidam illic fuisse putant Tolbiacum pagum, celebratum Annalibus Gallorum, & victoria regis Clodouæi: Alij esse putant *Tolebeke*: vicinum oppido *Engien*, in Hannonia. Aliis Tullingi, *Sturlingem* prope Basilæam, & *Vvaltshuet*, ad Rhenum.

Tungri Eburones, *Tongeren*.

Turones,

Turones, *Toureine*. Caput eius prouinciæ *Tours*.

V

VADA oppidum Tacito, *Vvÿk*, vicinum, Bueten, & Traiecto.

Vahalis, Rheni pars, in quam Mosa influit, *Vvaël*.

Vangiones, *le pays de Vvorms*: *Vom Geu* Vogesus mons, qui iis imminet, *Vvasgau*, *la Vauge*. Tractus qui a Vangionibus ad Mosellam, Ptolemæi Obrincam pertinet, *Hundsruck*, ab Obrinca dictus. Vangionum caput, vrbs vetustissima, Bergetomagum, *Vvormes*. Ex illius aduerso trans Rhenum sedes Intuergorum fuit antiquitus, postea vocata Pallas, & Capellatium, vnde nomen Palatinatus Rheni circa Heidelbergam, tractum est.

Vascones Aquitani, *Gascons*, *Cap de Gascogne*.

Vatastica, ad Rhenum insula, Batauis proxima, *Vvageningen*: in extremo fere cursu Rheni.

Vatuca, aliis, Valcatus mons, prope Limburgum: *Valquemont*: aliis *Vacchtendonk*, ad *Neers* fluuium: aliis, *Vvcht*, prope *Ruremond*, Aliis, *Gulik*, vbi arcem ædificauit Cliuensis dux, erutis multis insignibus vetustatis monumentis. Valcato mōti iuxta Limburgum propinquus est vicus Ambrō, ab Ambiorige, vt interpretantur, dictus: cuius etiam mentionem faciūt annales Leodiensium, eum *Ambrin*, & Germanice *Emrich*, vnde Henrici nomen, appellantes. Porro Vatucæ Rhenum subesse Cæsar scripsit, non quod adiaceret Rheno, id quod ostendit captiui oratio populabundos traiecto Rheno Sicambros ad oppugnationem castrorum, in quibus Romani consederant, exhortantis, tribus horis, inquit, ad Vatucam venire potestis, &c. sed quod haud procul abesset Rhenus, Hiberna Cæsaris ad Vatucam collocata, Ambiorix, & Cativvicus Eburonum reguli, interfecto L. Cotta legato, & Q. Titurio, per dolum ac fraudem oppressérunt.

Vbij, ager Colonienſis, *die Eyffel*. Ciuitas eorum, quod scribit Tacitus, eodem tempore quo Lugdunum, igne fatali incensa, & consupta est.

Vellauni, *Vellay*, finitimi Heluiis, Gaballis, Aruernis. In ea regione Aniciēsis episcopatus, *le Puy*: & Sācti Flori, *sainct Flour*.

Vellau

Vellaunodunum Senonum, *Ville'ay.*

Velocasses, Parisiis finitimi, *Vvessem le Normãd.* Pars Normaniæ. In eo tractu oppidum *Gourney* Ecouis *Gisors*, vnde Gessoriacum pagum, totum eum tractum ad Oceanum vsque vocatum fuisse Scaliger in Ausoniũ putat: vicus *Magni*, & *Sainct cler* ad Eptam fluuiũ. Marlianus haud recte Casletenses Morinis propinquos interpretatur. Alij sunt Bellocassij supra descripti.

Veneti in Armoricis: *Vannes.*

Veragri in Allobrogibus, *Vvallis*: ad Brigam & Alpes Pœninas. In eo tractu Nantuates, Seduni, Octodurum, Agaunum.

Veromãdui, Neruiis, Rhemis, Attrebatibus vicini, *Vermãdois.*

Vesontio, *Besancon.* Caput Sequanorum.

Veterum castrorum, in quibus hiberna Romani statuebant vt Germania premeretur, & coërceretur, vestigia quædã conspiciuntur aliquot locis inter Coloniam & Traiectum, præcipue ad *Kueiser vvert*, infra Noueſium.

Vindonissa oppidum vicinum Moguntiæ *Vindisch.*

Vnelli, *le Perche*, propinqui Andibus, Sessuuiis, Aulercis, Cenomanis.

Vocatij Aquitani, *Vicq*: contermini Tarusatiis, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Coccosatibus. Vascones inde nominatos quidam cẽsent. Marlianus, Sibuzates, *Bazas*, esse putat ignoranter.

Vocetus mons Tacito, *Vvicken*, prope *Arburg.* & *Zophingen*: aliis *vvessen.* ad Riuarium lacum: alliis *vivis* supra Lausannam: aliis *Vvasuÿl.*

Vocontij Allobroges, *le Gapenois.* Caput eorum, *Gap.* Per eum tractum fluunt Druus, *le Drac*; qui ad Cularonam siue Gratianopolin miscetur Isatæ: Durio Strabonis, Drunna Ausonij, *la Dromme*, qui infra Valentiam ad oppidum *Loriol* Rhodano conditur, & Druentia *la Durance* quæ prope Auenionem Rhodanum intrat.

Vogesus mons in finibus Lingonum, Lotharingiam a Sequanis, Nemetibus, Vangionibus diuidens: *Vvauge.*

Volce Arecomicis, Heluiis, Nitiobrigibus, Tectosagibus vicini *Beaucaire*: & contiguus tractus, vbi oppida & pagi, *Vvalegnare. Bagnolx. S. Esprit. S. Gilles*, vrbs antiquissima, propinqua

pinqua Camatulicis campis, *la Camargue*, vbi plura monumenta vetustatis Romanis litteris scripta reperiuntur. Præterea *Trinquetailles*, *Vvauvvert*, ostia duo Rhodani, *Aigues mortes*, & *Peccays.* A Volcis formatum nomen *Beaucaire*, putant, u mutato in b: o in e, & detracta l, vt sonet iucundius.

Vrbigenus, pagus Heluetiorum, *Orbe*, prope Lausannam: Aliis, *Vry.*

Vsipetes, Ptolemæo Visipij, accolæ Mœni, & Francfordiæ, quondam: nunc, qui in Batauia habitant, *Drent*, & agrum circumpositum, in *Zutphen*, & Cliuensi ducatu quidam eos collocant.

Vxellodunum, in Cadurcis oppidum, *Cadenat*: in monte situm est, ad cuius radices labitur, fluuius Loch, Rutenos a Cadurcis dirimens, oppidis vicinis in agro Rutenorum, *Clavvalx*, & *Esprieres*: in agro Cadurcorum, *Figeac* & *Gordon.*

Distat Vxellodunum a *Figeac* leuca vna: a *Gordon*, octo: a *Cahors*, nouem. Situs, forma, figura eadem est oppidi, quæ fuit cum a Cæsare obsideretur, & etiamnum fons ille vberrimus, cuius Cæsar meminit, e medio scopulo, in subiectam planitiem fluit.

*

INSCR

INSCRIPTIO, QVAE portæ Romanæ Gratianopoli insculpta est, prope ædes Episcopi.

DD. NN. IMPP. CAES. GAIVS AVREL. VALERIVS DIOCLETIANVS PP. INVICTVS AVGVSTVS, ET IMP. CAESAR, MARCVS AVREL. VALERIVS MAXIMIANVS, PIVS, FOELIX, INVICTVS AVG. MVRIS CVLARONENSIBVS CVM INTERIORIBVS AEDIFICIIS PROVIDENTIA SVA INSTITVTIS ATQVE PERFECTIS PORTAM ROMANAM IOVIAM VOCARI IVSSERVNT.

ALTERA INSCRIPTIO, quæ ibidem legitur in porta Viennensi, vulgo porte Treine.

DD. NN. IMPP. CAES. GAIVS AVREL. VALERIVS DIOCLETIANVS PP. INVICTVS AVGVSTVS, ET IMP. CAESAR, MARCVS AVREL. VALERIVS MAXIMIANVS, PIVS, FOELIX, INVICTVS, AVG. MVRIS CVLARONENSIBVS CVM INTERIORIBVS AEDIFICIIS PROVIDENTIA SVA INSTITVTIS ATQVE PERFECTIS PORTAM VIENNENSEM HERCVLEAM VOCARI IVSSERVNT.

LECT

LECTORI.

CVM ego doctos viros perquã multos videam esse occupatos in conquirendis priscu nominibus montium, oppidorum, fluuiorum, ac prouinciarum Galliæ: illis vt leuior, ac facilior labor sit, adiungenda putaui in eorum gratiam, qui eiusmodi cognitione delectantur, ea quæ præter Cæsarem apud Strabonem, Tacitum, Plinium, Antoninum, & Ptolemæum non tantum de Gallia, sed etiam de Germania scripta memorataque reperimus: appositis etiam vocibus, quibus nostro sæculo indigenæ ea omnia vocare solent: quantum & licuit collatione scriptorum, cum ijs, quæ nunc sese nobis offerunt, & illorum hominum, qui varijs in locis degunt, ac huius rei studiosos se profitentur, iudicio, atque narratione. Quam operam præstiti liberalitate cuiusdam eruditissimi viri, & mihi amicissimi, qui non dedignatus est eorum mihi copiam facere, quæ in suis aduersarijs adnotarat. Cui etiam debentur ea, quæ proxime Mariani descriptionem sequuntur.

Ex Celtica Ptolemæi.

ATVRIVS F. Aquitan. *l'Ador.*
Iasus promont. Pyren. S. *Iean de pié de port.*
Lugdunum, S. *Iean de Luz.*
Sigmanus, F. *Gaure.*
Cutianum promont. *Capo Santta Maria.*
Garumna.
Portus Santonum, *la Rochelle.*
Promontor. Santonum, *Blaye.*
Canentelus, fl. *la Charente.*
Pictonum promont. *Port Marant.*
Pictones, ciuit. Augustoritum Limonum, *Lusignam Viuone.*
Santones, ciuit. Mediolanum
Bituriges Vbisci, *Bourdeaux.*

Ciuitates.

Burdegala.
Nouiomagum, *Nerac, Bourg.*

Tarbelli,

Tarbelli, *le pays d'Achx, les Landes.*
Aquæ Augustæ, *Dax.*
Lemouices, ciuit. Rattiastum.
Cadurci, ciuit. Ducona.
Petragorij, ciuit. Vessuna.
Vasates, ciuit. Cossium, *Basas.*
Bituriges Cubi, ciuit. Auaricum, *Bourges.*
Nitiobriges, ciuit. Aginnum, *Agen.*
Gabali, *Genaudam*, ciuit. Anderidum, *Mends.*
Ausci, ciuit. Augusta, *Auchx.*
Aruerni.
Augustonemetum, *Neuers.*
Velaunij, *Velay*, ciuit. Ruessio, *le Puy, S. Flour.*
Ruteni, *Rouergue*, ciuit. Legodunum, *Rhodez.*
Conuenæ, *Comminges.*

E Celtica Lugdunensi.

Brivas portus, *Brest.*
Erij fluuij ostium, *le Fou.*
Vidiana portus, *Virana.*
Gobeum prom. *S. Mahe.*
Saliocanus port. *Morlais.*
Titus fluu. *Auste.*
Baiocenses siue Bellocassij, *le Bessin.*
Argene fluu. *Orne.*
Vnelli, *le Perche.*
Crociatonum, *Chedouer au Perche.*
Olina fluu. *Sulgne.*
Lexobij, *le pays d'Auge*, ciuit. Neomagum, *Lisieux.*
Calletes.
Vellocassij, *le Vvessin Normand*, ciuit. Rotomagum, *Rouan.*
Iuliobona, *Honnefleu, Harfleu.*
Osissini, *Triguier*, ciuit. Vorganium.
Veneti, *Vannes*, ciuit. Dariongum quibusdam, *Dinam.*
Samnites, *la Sologne.*
Diablintres, *Lamballes*, ciuitas Neodunum quibusdam, *Leondoul.*

Arubij,

Arubij, *Arable*, ciuit. Vagoritum: quibusdam, *Sanecerre.*
Andegaui, ciuit. Iuliomagum, *Angers.*
Cenomani, *le Maine*, ciuit. Vindinum, *le Mans.*
Nannetes. ciuit. Condiuincum, *Nantes.*
Aulerci, siue Eburiaci, ciuit. Mediolanum, *Eureux.*
Redones, ciuit. Condata, *Redon, Renes.*
Senones, ciuit. Agendicum, *Sens*: quibusdam, *Prouins.*
Carnutes, ciuit. Antricum, *Chartres.*
Genabum, *Gien.*
Parisij, ciuit. Lutetia.
Tricasses, *Champagne*, ciuit. Augustobona, *Troyes.*
Turones, ciuit. Cæsarodunum, *Tours.*
Segusiani, *Forestz.*

Ciuitates.

Roduna, *Roane.*
Forum Segusianorum, *Furs.*
Meldæ, ciuitas.
Vadicasses, *les Vez de Costentin*, ciuit. Neomagum, *Quarentem.*
Ædui, *l'Autunois*, ciuitates, Augustodunum, *Autun.*
Cabillonum, *Chalons.*

E Belgica.

Gessoriacvm nauale, *Bologne sur la mer.*
Iccius portus, *Calez.*
Fruda fluu. *Isere*, subit mare ad *Nieuport.*
Tabris fluu. *l'Escaud*, Schaldis.
Mosa.
Bugodinum, *Vtrich.*
Obrincus, *Mosella.*
Iurassus mons, *Mjou.*
Attrebates, *Artois*, ciuit. Rigiacum, *Arras.*
Bellouaci, ciuit. Cæsaromagum, *Beauuais.*
Ambiani, ciuit. Samarobrina, *Cambray.*
Morini, ciuit. Taruanna, *Terouane.*
Tungri, *Tungere*, ciuit. Antuacutum, *Anuers.*
Tabuda fluu. *Demer.* Alluit oppidum, *Arschoth.*
Neruij, *Tournesis*, ciuit. Baganum, *Tournay.*

Syluanecti, *Senlis.*
Vermandui, *Vermandois*, ciuit. Augusta Vermanduorum, *S. Quentin.*
Suessiones. ciuit. Augusta Suessionum, *Soissons.*
Rhemi. ciuit. Durocotorum, *Reims.*
Treuiri. ciuit. Augusta Treuirorum, *Trier.*
Mediomatrices. ciuit. Diuodurum, *Metz.*
Leuci, *Luxembourg.* ciuitates.
Tullum, *Tou.*
Nasio, *Nanci.*
Batui, *Holande.*
Batauodurum, *Bure.*
Vetera castra legionis trigesimæ Vlpiæ, *Gulich* ad fluuium *Oér.*
Rudera & ruinæ adhuc extant.
Agrippinenses, *Cologne.*
Bonna, *Bonne.*
Legio Traiana, *Constantz.*
Moguntiacum, *Mentz.*
Neomagum, *Spire.*
Rusiniana, *Rastat.*
Borbetomagum, *Vvorms.*
Argentoratum, *Strasburg.*
Tribocci, *Elsas.*
Legio octaua Augusta, *Colmar.*
Breucomagum, *Brump.*
Elcebum, *Sleestat.*
Rauraci. ciuitates.
Augusta, *Basle.*
Argentuaria, *Colmar.*
Lingones. ciuit. Andomatunum, *Langres.*
Heluetij. ciuitates,
Canodurum, *Constance.*
Forum Tiberij, *Schvvitz.*
Sequani. ciuitates,
Dittucium, *Assemburg.*
Vesontio, *Besancon.*
Equestris, *Losanne.*
Auenticum, *Auenche.*

E Gal

E Gallia Narbonensi.

Iliberis, *Couleuure.*
Varus, *le Var.* fl. Templum Veneris, *Vendres.*
Atax flu. *Aude.*
Obris fl. *Orb.*
Erar fl. *Eraud.*
Agathopolis, *Ade.*
Sestius mons, *Cap de seste.*
Fossæ Marianæ, *Aigues mortes.*
Rhodanus fl. *Rosne.*
Ostium occidentale, *Pequays, Aigues mortes.*
Ostium orientale, *les Maries.*
Arar, *Saone.* fl.
Dubius, *le Doux.* fl.
Isara fl. *l'Isere.*
Druentia fl. *la Durenze.*
Anatilij, *S. Gilles.*
Cenus flu. *Vidourle.* Alluit Lunellum oppid.
Salyi, *la basse Prouence.*
Tauroentium, *Toulon.*
Olbia, *Ieres.*
Argenteus, fluu. *Argenter.*
Forum Iulij, *Freius.*
Deciates, *la Prouence vers Nice, Draguignau.*
Antipolis, *Antibe.*
Varus fluu.
Volcæ, *Beaucaire, & les enuirons.*
Tectosages, *l'Oregou.*
Illiberis, *Colybre.*
Ruscino, *Parpignan: la conté de Rossillon.*
Tolosa, *Toulouze.*
Cessero, *S. Huberi.* Aliis, *Castres.*
Carcasso, *Carcassone.*
Bliteræ, *Resiers.*
Narbona, *Narbonne.*
Volcæ Arecomici, *le pays à l'entour d'Vzés.*
Nemausum, *Nimes.*

Vindomagum, *Vigan.*
Medulli, *Molans.*
Vienna, *Vienne.*
Segalauni, *Valentinois.*
Valentia, *Valence.*
Tricastini, *Trechateaux.*
Neomagnum, *Nions.*
Acusio, *Agu. Montelimar.*
Auenio, *Auignon.*
Arausio, *Orenge.*
Cabellio, *Cauaillon.*
Salyes.
Tarrasco. *Tarascon.*
Glanum, *Glaudeue.*
Arelate, *Arle.*
Ernagium, *Orgon.*
Forum Neronis, *Mornas.*
Vocontij *Gapencois.*
Vasio, *Veson.*
Eluij *Viuarets.*
Alba Augusta, *Aubenas*: aliis *Viuiers.*
Centij.
Dinia, *Digne.*
Ebrodunti j, *Ambrun.*
Agatha insula, *la Plage.*
Blasco insula, *Maguelonne*
Citharista, *Capo Bacro*: aliis, *San Sigo.* ante id promontorium sitæ sunt Stœchades insulæ quinque: *les isles d'Ieres.*
Lerinum, insula, *S. Honorat.*

Scaliger commentariis in Ausonium.

NOVEMPOPVLONIA, *Gascogne,*
Bigerri siue Bigerrones, *Bearn*, Benearnenses.
Lapurda, *Lorde.*
Bigorra, *Bigorre.*
Tursa, *Tarbe.*

Bigerro

Bigerronum ciuitas, *Ortez.*
Bigerronum episcopatus Lascurra, *l'Escar.*
Aquæ Tarbellicæ, *Dax*, olim Aquenses.
Eloronum, *Oleron.*
Elusates, Eusa.
Conuenæ.
Conseranni.
Vasates.
Boiates, *Bayonne.* Eorum promontorium Curianum. *Cap de Butz.*
Medulli, *Medoc.*
Atyrenses, *Aire.*
Lactorates, *Lestore.*
Inculisma, *Angoulesme.*
Mediolanum Santonum, *Saintes.*
Hebromagus, *Bourg pres de Blaye.*
Aginnum, *Agen*, vnde Aginnates.
Duranius flu. *la Dordonne.*
Agesinnates, *S. Iean d'Angely.*
Alingonis portus, *Langon.*
Blauia, *Blaye*
Tamnum, *Talemond.*
Nouerogum, *Niord.*
Aunedonacum, *Fontenay.*
Raucanum, *la Rochelle*: *la Roche-foucaud.*

Narbonensis Gallia: e Plinio cap. 4. lib. 3.

MONS Gebenna, *les montaignes de Geneuey.*
Mons Iura, *Mijou, les montaignes de S. Claude.*
Surdaones Hispani contermini, *Salsona.*
Consuerani Hispani contermini, *Cardona.*
Techis fl. *la riuiere de Torricella.*
Larnum fl. *la riuiere de Tordera.*
Alba fl. *la riuiere de Riderens.*
Atax. fl. *Ande.*
Rubrensis, Straboni, Narbonensis lacus, *le lac de Capdestan.*

Narbo Martius, *Narbonne.*
Eraris fl. *Eraud.*
Liria fl. *le Lez.*
Agatha, *Ade.*
Volcæ, *le pays & senechaucee de Beaucaire.*
Os Rhodani Libycum Hispanienſe, *Aiguemortes.*
Os Rhod. Libycum Metapinum, *Pequays*, in propinquo pagum adhuc vocant. *la Pigne.*
Os Rhod. Maſſaliaticum, *les Maries.*
Deſuuiates, *Dies.*
Gauares, *les Gauotz, le bas Valentinois pres du Rhone, iuſques en Auignon.*
Auatici, *Vauuert.*
Atromela, *Maugieu.*
Tricorium, *Trieues.*
Tricollorum, *Talard.*
Segouellauni, *Viſille.*
Allobroges, *Dauphiné, & Sauoye.*
Meſſalya, Salyum caput, *Marſeille.*
Camarullici, *la Camargue.*
Suelteri, *Guillestre.*
Verucini, *le Vilars d'Arenes.*
Athenopolis, *Napelo*: aliis, *Nuys,*
Forum Iulij, Octauianorum colonia, *Freius.*
Argenteus fl. *Argenter.*
Oxubij, *Oberroux*: aliis, *Breuil pres villa Franca.*
Ingauni, quorum caput Albium Ingaunum, *le pays d'Arbenga.*
Suetri, *Seſtri pres de Gennes.*
Quariates, *Quato pres de Gennes*: alij, *Carchero*: aliis, *Ceria*: aliis, *Creuari.*
Adunicates, *Andoria, pres d'Arbenga*: aliis, *Dian.*
Deciates, *le Bourg Duiſantz*: aliis, *Draguignan.*
Varus, *Var.*
Acema mons, *les montagnes de Tende.*
Valentina Gauarum, *Valence.*
Aquæ Sextiæ Salyum, *Aix.*
Auenio Gauarum, *Auignon.*
Apta Iulia Vvlgientium, *Apt.*

Appolli

Appollinarium Alebecriorum, *le Boys.*
Alba Heluiorum, *Aubenas, Viuiers*: aliis, Heluij, *Viuaretz*: aliis Liuij, *Lauzur.*
Auguſta Tricaſtinorum, S. *Pol de Trechaſteaux.*
Aeria, *Aletz.*
Bormani, *Obrac.*
Comacina, *la Caune.*
Cabellio, *Cauaillon.*
Ceſſero, S. *Huberi*: aliis, *Seſteron.*
Carpentoracte, *Carpentras.*
Meminorum, *Menoſque*: aliis *Mornas.*
Senicenſes, *Senas.*
Cambolecti, *les Chambons.*
Forum Voconij, *Veſon.*
Glanum, *Glandeue.*
Luteuani, *Lodeue.*
Piſcenæ, *Peſenas.*
Sanagenſes, *Saclat*: aliis, *Gigen pres de Montpellier.*
Toloſani, *Toulouſe.*
Tarraſco, *Tarraſcon, pres de Foix.*
Dunitari, *Caſtelnau Dars*; aliis, S. *Pons de Tommieres.*
Cononienſes, *Couuxan.*
Vmbranici, *Vabres.*
Vaſco, *Gap.*
Lucus, *Luc.*
Auantici, *Auancon.*
Ebroduntij, *Ambrun.*

Idem Salyis, Deciatibus, Oxubiis cap. 5. eiuſdem libri addit capillatos Ligures.

VEDIANTIOS, *Vaudon.*
Cemelionem, *Monte Cemola.*
Portum Herculis Monœci, *Villa franca.*
Monœcum, *Monego.*
Venenos, *Vniglia.*

Q 5 Catur

Caturiges, *Caors en Piemont.*
Vagiennos, *Vaij.*
Statyellos, *Tioli.*
Vibellos, *Vibera.*
Magellos, *Moglio.*
Enburiates, *Erbuso.*
Casmonates, *Gasamonar.*
Veliates, *Valego.*
Rutubam fl. *Rodoria.*
Albium Intemelium, *Vintimile.*
Albium Ingaunum, *Arbenga.*
Merulam fl. *Centa.*
Vadum Sabatium, *Vae di Sauona.*
Porciseram fl. *Porcieure.*
Genuam, *Genes.*
Feritorem fl. *Ferizano.*
Portum Delphinum, *Porto fino.*
Tiguliam, *Teio.*
Segestam Tigulliorum, *Sigestro.*

Ex eiusdem Gallia Comata cap. 17. lib. 4.

SCADIS flu. *l'Escaud.*
Garumna fl. *Garomne.*
Aquitania, *Guyenne.*
Aremorica, *la Bretaigne.*
Toxandri, *Peelland* vicini comitatui *de Rauenstein*: inter fluuios *Domme*, & *Lade*, qui in Mosam labuntur ad oppidum *Shertogenbosch.*
In Eburonibus Tasandrum adhuc restat, vt volunt, Toxandrorum caput: vulgo, S. *Truden.*
Oromansaci, *Vimen*: aliis, S. *Omer.*
Gessoriacus pagus, *Bologne.*
Brinnani, *Brienne.*
Ambiani, *Amiens.*
Bellouaci, *Beauuais.*
Hassi, *Hem*: aliis, *Henaut.*

Casto

Castologi, *Catelet*: aliis, *Cassel.*
Attrebates, *Arras.*
Neruij, *Tournay.*
Veromandui, *Vermandois.*
Sueconi, *Soigni.*
Suessiones, *Soissons.*
Vlbanectes, *Lemburg.*
Tungri, *Tonghero.*
Frisiabones, *Fossambon.*
Betasi, *Betune.*
Leuci, *Luxembourg.*
Treueri, *Trier.*
Lingones, *Langres.*
Remi, *Reims.*
Mediomatrices, *Metz.*
Sequani, *la Franche Conté.*
Rauraci, *Basle.*
Heluetij, *les Suisses.*
Colonia equestris, *Lausanne.*
Colonia Rauriaca, *Monbeliard.*
Nemetes, *Spire.*
Vangiones, *Vvormes.*
Tribocchi, *Elsas.*
Vbij, *Cologne.*
Gugerni, *Graue.*
Batauí, *Holande.*

Ex eiusdem Lugdunensi, cap. 18. eiusdem libri.

LEXOBII, *Lizieux.*
Bellocassij, *le Bessin. Bayeux.*
Vellocassij *le Vessin Normand.*
Calletes, *le pays de Caux.*
Veneti, *Vannes.*
Abrincatui, *Aurenches.*
Osissinij, *Triguier.*
Peninsula Armorica, *sainct Mahe, le Conquet, le Fou, Brest.*

S. Paul,

S. Paul, &c.
Nannetes. Nantes.
Ædui, Autun.
Carnuti, Chartres.
Boij, Bourbonnois.
Senones, Sens.
Aulerci, Auge, Louuiers, & Rouan.
Eburouices, Eureux.
Cenomani, le Mans.
Meldæ, Meaux.
Parisij, Paris.
Trecasses, Troye en Champaigne.
Andegaui, Anjou.
Vidugasses, la Beausse.
Vadicasses, les Vex de Constentin.
Vnelli, le Perche.
Curiosolites, Cornaille.
Diablindi, Leon.
Redones, Renes, Redon.
Turones, Touraine,
Itesui, Meine la Iues.
Segusiani, Forestz.
Lugdunum, Lyon.

Ex eiusdem Aquitania cap. 19. lib. eiusdem.

Ambilatri, Alebret: aliis, Armaignac.
Aginnates, Agen.
Agesinnates sainct Iean d'Angeli: aliis, Ancenis.
Pictones, Poictou, Garumni, Garites Cæsari, Agenois.
Santones, Saintonge.
Bituriges Vibisci, Bourdelois.
Aquitani, d'Ax. Aquenses.
Sediboniates, Chasteau bois.
Conuenæ, Comminges.
Begerri, Bigorre.
Tarbelli, Tarbe.

Cocosa

Cocosates, Condom.
Venani, Venasque.
Onobrisates, Oleron. lego Olobrisates: aliis Rieux.
Saltus Pyrenæus, la montaigne du Saut.
Belendi, Belne.
Osquidates montani, Ortes.
Osquidates campestres, Cambetron: aliis, Orson.
Monesi, Mirepois.
Sibyllates, S. Beat. Sibusates Cæsari.
Camponi, Cazeres.
Bercorates, Bearn. Benearnes.
Bipedimni, Pamies.
Sassumini, Serrances.
Vellates, Brigale.
Tornates, Nay: aliis, Nerac.
Consuaranni, Conserans.
Ausci, Auchx.
Flusates, Euse: aliis, Alet.
Sottiates, Solx. Sontiates Cæsari.
Succasses, Lescart.
Latusates, Letorc.
Vasates, Basaz.
Vocates, Vicq. } Sic legit F. Roaldes.
Vassei, Vassey.
Cambolectri, Cambolibés.
Sonnates, Mont de Marsan.
Bituriges Cubi, le Berri.
Lemouices, Limosin.
Aruerni, l'Auuergne.
Gabali, Geuaudan.
Rutheni, Rouergue.
Cadurci, Cahors.
Nitiobriges, Montalban, Albigeois, siti inter Tarnen, & Oldam fluuios, le Tar, & le Lot.
Petrogorij, Perigort.
Vliarus insula, Laran, aliis, l'isle d'Oleron.

EX

EX STRABONE LIB. IV. Narbonensis Gallia.

COmmenus mons, *les Ceueines.*
Condriacum, *Condrieu.*
Segusianorum montes, *les montaignes de Forestz:* Heluiorum *du Viuarez:* Aruernorum, *d'Auuergne.*
Venus Pyrenæa, *Port Vendre.* Venerium, Aphrodisium. Est & inter Narbonam & Agatham vicus marinus, *Vendres:* quasi Venerium, vbi Veneris templum fuisse incolæ narrant.
Vrgenum, *Orgon.*
Tarasco, *Tarascon,* ex aduerso Volcarum.
Cottium, Alpes Cottiæ, *mont Cenis.*
Eprodunum, *Ambrun:* regio ipsa, Ambrones.
Brigantius vicus *Briançon.*
Sciogomagum, *Suse.*
Ephesium in arce Massiliæ, *Nostre Dame de la Garde.*
Delphicum templum, *les Maries.*
Taurentium, *Toulon.*
Olbia, *Ieres.* Inter Olbium & Antipolin est Forum Iulij, *Freius.*
Salyes, *les montaignars de Prouence.*
Aquæ Sextiæ calidæ, *Aix en Prouence.* Salyum regio montana est ad Septentrionem vergens.
Lapicidinæ prope Massiliam, visuntur ad oppidum, *sainct Chamants.*
Sigius mons, Plinio Sextius, *Cap de Sete,* vicinus Agathæ, *Ade.*
Blasco insula, *Maguelonne, ou la Plage.* Porrigitur ea a maris aditu in stagnum, vulgo *le Grau,* prope Hispanienſe Rhodani ostium ad Marianam fossam, Agatham vsque spatio decem fere leucarum: aliis, *l'Anguillade.*
Atax, *Aude.*
Narbonensis lacus, Plinio Rubrensis, *le lac de Capdestan.*
Arelate, *Arles.*
Rucino, *Parpignan.*

Iliberis,

Iliberis, *Colybre.*
Rutinoni propinquæ salinæ, fossiles mugiles, *Sances & Loeate.*
Orbris, *Orb.*
Rhauraris, *Eraud.*
Blitera, *Besiers.*
Melemborius ventus, Circius Plinio, *le Matin.*
Ambrones, *Ambrun.*
Toygeni, *la conté de Tende.*
Ambronum caput, supra Eprodunum.
Ephesiæ Dianæ templum, *la Saumosi,* quod est ad ostium & insulam Rhodani.
Varus, *le Var,* fluuius Nicæam allabitur.
Stœchades, *les isles d'Ieres.*
Planasia, & Lero, *sainct Honorat.*
Oxybij, *Ville franche pres de Nice.*
Breuil, *Orbe.*
Caballio, *Cauaillon,* Cabellio Plinio.
Cauares, *le Contat & le Valentinois,* Cauarum nomen retinere videntur, *Cabrieres, Caderousse, le Crest, Quaron* prope Auenionem, *Chabrillant.*
Vocontij, *Gapencois.*
Tricorij, *Trieues.*
Iconi, vel Siconi, fortassis Tricollori, *Talart,* finitimi Tricoriis: aliis, *Serre.*
Pedyli, *Bedoin.* In eo tractu sunt *sainct Geue, la Matre, Desseigne, Nonnain, Bossieu.*
Vndalum vrbem ad quam Rhodano Sulgas immergitur, alij putant esse *Quaderousse:* alij, *Mornas:* alij, *Mondragon.*
Auenio, *Auignon.*
Arausio, *Orange.*
Æria, *Oraison:* alis, *Bouleine:* aliis, *Pierre late.*
Durio, *Donzere.* Castrum episcopi Viuarienſis: aliis, *Castelnau de Rat:* aliis, *Grignan:* aliis, *Tournon.*
Sequani, *la Franche conté.*
Ædui, *Autunois.*
Lincasij, Lingones, *Langres.* Quidam tamen Lincasios esse volunt, *la Bresse de Louan.*
Caryacos, quos Camarullicos vocat Plinius, non dicimus,

la Camar

la Camargue.
Tectosagæ, *l'Orageois*, quorum caput est Tolosa.
Lexobij, *Lisieux.*
Hyadetij, Caletes Plinio, *le pais de Caux.*
Bituriges Vibisci, *le Bourdelois.*
Burdegala, *Bourdeaux*
Bituriges Cubi, *Berri.*
Corbilo, *Conbeil*
Mediolanum Santonum, *Saintes.*
Conuenæ, *Condon.*
Lordunum, *Lorde*
Lessitunum, *Lestore*
Onesiæ aquæ calidæ potu salubres, *Bagneres.*
Psauchios apud quos huiusmodi scatent, quidam exponunt, *Pau.*
Heluij, *Viuarez.*
Vellari, Vellaunij, *Vellay.*
Nitiobriges, *Montpellier,*
Nouiodunum, *Neuers.*
Dubis, *le Doux.* Cesari, Alduasdalis, vel Alduasdubis.
Adua, *Ade* fluuius, qui egressus lacu Lario, id est, Comensi *lac de Come*, alluit ciuitatem *Lode* & *Padum* ingreditur prope *Pisqueton*, ad Cremonam. In Gallia Narbonensi, lacus duo sunt insignes, alter Rubrensis, alter Carcassio vicinus, salsus, *Marsonete.* Prope Gergobiam in Celtis vnus, *Sarliene.* In Allobrogibus prope Claromontem, lacus *Paledru*: prope Diam, lacus *de Luc.* In Caturigibus ad montem *Aiguebelette*, *le Lac d'Epine*: prope Cameriacum & Aquas calidas, *le lac du Bourget*: & lacus Nicæensis in Pocunatibus: & exigui complures, vnde Arbarina cuniculis subterraneis emergit. At omnium Galliæ clarissimus est Lemanus, siue Geneuensis: post eum, Cronius, siue Brigantinus, Constantiensis: prior Rhenum emittens, alter Rhodanum: in Heluetiis Tigurinus, Lucemensis, Neoburgensis, seu Iuerdonensi, præcipui, sed minores aliquos, Vvasenginensis, Thunnensis, Zugensis, Zurgensis. Quidam etiam sed parui & obscuri in Sequanis, piscosi tamen. In Rhetis & Alpibus Italiam cingentibus maximæ claritatis

Verba

Verbanus, *Lac Maiour*, vnde nascitur Ticinus fluuius, *le Tesin.*
Sabinus lacus *lac d'Iseo.* vnde exit fluuius Ollius, *Ollio.*
Benacus, *lac di Garda.* vnde exit Mincius, *Menzo fl.*
Eupilis, *lac di Pussiano.* vnde Lambrus, *l'ambro* flu.

Ex Plinio cap. 20. lib. 3.

Tavrisci, *Styrmarck.* quamuis Cato Lepontios & Salassos Tauriscis attribuat.
Vindelici vbi augusta est, *Auxspurg.*
Norici, *les montagnes de Trente.*
Rheti, *les Grisons.*
Lepontij *Graupunter.*
Euganei, *ceux d'Ebano*, & *Venda*: quorum caput, Stonos, *Zonigo*, prope Estam & Patauium.
Triumpilini, *la Valtolina.*
Vennotes, *Vatz*: prope Curiam Rhetorum: aliis *Valdistat.*
Camuni, *la Camonica.*
Isarci, *Orta.*
Brenni, *Brianconnois.* Straboni præcipua illorum sedes, Brigantius vicus, *Briancon.*
Naunes, *Nantua.*
Focunates, *Fossigni.*
Consuanetes, *Cossburg.*
Virucinates, *Grieznagen.*
Licates, *Deling.*
Catenates, *Cenda.*
Abisontes, *mont de Brique.*
Ruguscj, *Ragni*: aliis, *Roche-percee.*
Suanetes, *Sesane.*
Calucones, *la conté de Chalan.*
Brixentes, *Brixme.*
Viberi, *Vuispach.*
Nantuates, Naters.
Seduui, *Sion.*
Veragri, *les Valesans.*
Salassi, *la Val d'Offe.*

Acirauones, *Morienne.*
Medulli, *Miolans.*
Veeni, *Lucerne, pres de la Perouſe.*
Caturiges, *le mont du chat, Chambery.* Horum fortaſſis propago, Caturiges, Turino propinqui, *Caours.*
Brigiani, *Brigue.*
Soggiontij, *Sorges.*
Ebroduntij, *Ambrunois.* Straboni, Ebroduntium ciuitas: Ambrones, gens ipſa.
Nemaloni, *la Noualeſe.*
Edenates, *Duiſantz.*
Eſubiani, *Barcelonete.*
Veamini, *mont de Man.* quibuſdam *Veromey.* Sebuſianorum pars.
Galliæ, *Guilleſtre.*
Triulati, *Tens*: aliis, *Laffrey.*
Ectini, *Trieues.*
Equituri, *la Graue.*
Nementuri, *le Monneſtier*: aliis, *le val de Meyra.*
Oratelli, *Ours.*
Vergunni, *le val de Vraytæ.*
Suetri, vel Seſtri, *mont Geneure.* Suetros alij exponunt *Au troigne*, vicinos monti Geneuræ, *Praz & Axeglio.*
Velauni, *le Vilars*: aliis, *val de Lanzi.*
Neruſi, *Noaſca*, ad Morgum fluuium.
Orgo, in valle Ponti, *val de Pont.*
Sarunetes, *Ratzuns, Reams, Rhealt.*
Rauraci, *Sungeyv.*
Veſpi, *Baden, Breuſgeyv.*
Tullingi, *Stulingen*, prope Baſilæam & *Vualtz huet* ad Rhenum. Sunt & Tullingi prope Danubium ad *Ingolſtat.*
Leponti, *die Gravv en Punduer.* qui Alpes incolunt ſupra Rhetorum Curiam ad pontem Ateſis fluuij, *les hauts Griſons*: Rhetiæ pars, vbi *Rauenſpurg* ad Danubium, & *Rauſpurn.*
Nuitones, *Nuichtland*, Heluetij vicini Iuræ monti.
Vindelici, *Vindlic*: Bauiere.
Lycatij ad Lycum amnem ſiti, vbi *Augſpurg*, & *Fridberg.*
Voœcius mons, in tractu Tyrolio, *die Vydt.*

Carnua

Caruacus mons prope Inſpurck, *Premeer.*
Benni, ſiti ad *Munichen* Bauariæ, *Perlacher & Haid.*
Bæluni vicini, *Landtſperg.*
Senones Germani, *Landtshut, Landavv.*
Nariſci, *Nortgevv.* vbi *Neumarck.* prope Norimbergam.
Turones Germani, ſupra Norimbergam, ſiti ad *Aurpach*, & *Forcham.*
Variſci, *Bamberg.*
Charitini ad ortum Neccaris, prope *Vvaling*, conſtat, *Vvirtemberg.*
Conſuatæ, *Vvilt zhofen* ad Danubium.
Caſuarij, *Koburg*, prope *Smalkalt.*
Tenteri ad Mapurgum Heſſiæ, *Limburg, Gieſſen.*
Ingriones, vicini *Geilhauſen*, ad ſyluam *Der Sperſſart.*
Danduri, *Iochumſtal.*
Martungi, ad initia Boëmiæ, prope Gabretam ſyluam, inter Egram & *Nas* fluuios.
Curiones, ad Silſem oppidum Boëmiæ, & fluuium *Mata.*
Marcomanni, *Merhem* Morauia.
Sundini, Hungari, vicini Marcomannis.
Semana ſylua, *Turingervvaldt.*
Campidunum, *Kempten.*
Harudes, *Hunſruck*, prope *Arnberg*, Andernacum & confluentem Moſellæ ſupra Treuiros.
Bueſactores, ad *Iſel* & Viadrum fluuios, vbi Dauentria, *Campek*, *Naſſelt oppida.*
Sicambri, *Oſnaburg.*
Bructeri, *Vveſtphalia* ad *Vvervvart.*
Longobardi, *Braunſvveickh.*
Cheruſci, ad Semanam ſyluam, vbi *Erfurt*, nempe Biturdium Turingorum, & *Gotten.*
Hermunduri, *Miſnij.*
Benochemæ, *Meſſen* ad Albim.
Corcontij, *Lembourg*, Sleſiam verſus.
Turoni, ad fluuium Oderam ſiti, vbi Burdurgis, & Breſla.
Lutburi, *Sleſia.*
Cauchi parui, *Brema.*
Angriuarij, *Vverden, Angermundt, Mandemburg*: nempe

Menium.
Vaudali, *Megdelburg.* & Saxones propinqui ad *Auſtiburg.*
Rugia inſula, *Rugen.*
Teutones & Sueui, vicini Saxonibus, inter fluuios Haber, & Sueuum.
Buguntæ, *Brenslavv.*
Seminones, *Sebelham*, *Paltemburg.*
Alemannos Germanos dictos volunt ab Alemanno fluuio, hodie *Altmyl*, qui prope *Rotemburg* natus Danubio miſcetur ad *Kelhim* oppidum, Merula.
Amaſiæ, *Marpurg.* idem.
Bructeros perlabitur Amaſis, *Ems.* ad huius amnis fluenta prœlio nauali Druſus illos ſuperauit. Nunc Vveſtphali, vicini Fryſiis.

EX ITINERARIO, QVOD Antonini Auguſti nomine circunfertur, Galliarum Prouinciæ XVI.

VIennenſis, Marbonenſis I. Narbonenſis II.
Aquitanica I. Aquitanica II.
Nouempopulonia. Alpes maritimæ.
Belgica I. Belgica II. in qua Rhemi ſunt, & tranſitus in Britanniam.
Germania prima ſuper Rhenum, in qua eſt Moguntia.
Germania II. in qua eſt Agrippina.
Prouincia maxima Sequanorum in qua eſt Veſontiacenſis.
Prouincia Alpium Graiarum, & Pœninarum, in qua eſt Tarantaſia.
Viennenſis, Allobrogum Metropolis.
Aquitania I. in qua ſunt Bituriges.
Aquitania II. in qua eſt Burdigala.
Nouempopulonia, in qua ſunt Auſchi.
Narbonenſis, in qua eſt Narbona Metropolis.

Narbo

Narbonenſis II. in qua ſunt Aquæ Sextiæ.
Lugdunenſis I. in qua eſt Lugdunum.
Lugdunenſis II. ad Sequanam & Oceanum, in qua eſt Rhothomagum.
Lugdunenſis III. in qua ſunt Turones.
Lugdunenſis IV. in qua ſunt Senones.

PROVIN. LVG. I. CIVIT. LVG. *Numero* IV.

Metrop. Ciuit. Æduorum.	Ciuit. Lingonum.
Caſtrum Caballionenſe.	Caſtrum Matiſconenſe.

PROV. LVG. II. CIVIT. *Numero* VII.

Metrop. Ciuit. Rhotomagorum.	Ciuit. Salarum, id eſt, Saiorum.
Ciuit. Baiocaſſium.	Ciuit. Lexobiorum.
Ciuit. Abricantum.	Ciuit. Conſtantia.
Ciuit. Ebroicorum.	

PROV. LVG. III. CIVIT. *Numero* IX.

Metrop. Ciuit. Turonum.	Ciuit. Curioſolitum.
Ciuit. Cenomanorum.	Ciuit. Cianctium, id eſt, Venetum.
Ciuit. Redonum.	Ciuit. Oſiſinorum.
Ciuit. Andegauorum.	Ciuit. Diablintrum.
Ciuit. Nammetum.	

PROV. LVG. IV. CIVIT. *Numero* VII.

Metrop. Ciuit. Senonum.	Ciuit. Aurelianorum.
Ciuit. Carnutum.	Ciuit. Pariſiorum.
Ciuit. Antiſiodorenſium.	Ciuit. Meldarum.
Ciuit. Tricaſium.	

BELG. I. CIVIT. *Numero* IV.

Metrop. Ciuit. Treuerorum.
Ciuit. Mediomatricorum, id eſt, Metis.
Ciuit. Leucorum, id eſt, Tulle.
Ciuit. Veredonenſium.

BELG. II. CIVIT. *Numero* XII

Metrop. Ciuit. Rhemorum.
Ciuit. Sueſſionum.
Ciuit. Catalaunorum.
Ciuit. Veromanduorum.
Ciuit. Atrabatum.
Ciuit. Camaracenſium.
Ciuit. Turnacenſium.
Ciuit. Siluanectenſium.
Ciuit. Bellouacorum.
Ciuit. Ambianenſis.
Ciuit. Morinum. i. Pontícorum, *Pontieu.*
Ciuit. Bononienſium.

PROV. GERM. I. CIVIT. *Numero* IV.

Metrop. Ciuit. Moguntiacenſis.
Ciuit. Argentoracenſium.
Ciuit. Nemetum. i. Spira.
Ciuit. Vangionum, *Vvormen.*

PROV. GERM. II. CIVIT. *Numero* II.

Metrop. Ciuit. Agrippinenſis, id eſt, Colonia.
Ciuit. Tungrorum.

PROVIN. MAXIM. SEQVANORVM CIVIT. *Numero* IIX.

Metrop. Ciuit. Veſontienſis.
Ciuit. Equeſtris. i. Nouiodunum, *Nions.*
Ciuit. Heluetiorum. i. Auenticum.
Ciuit. Baſilienſium. i. Baſilea.
Caſtr. Vindoniſæ.
Caſtr. Elcebenſe, *Sleſtat.*
Caſtr. Argentarienſe, *Colmar.*
Caſtr. Rauracienſe. i. portus Abucina.

PROV. ALPIVM GRAIARVM, ET POENINARVM CIVIT. *Numero* II.

Metrop. Ciuit. Centronum, *Centron.*
Ciuit. Vallenſium. i. Octodurum, *Martenach.*

ITEM

ITEM IN PROVINCIA VIENNENSI CIVIT. *Numero.* XIV.

Metrop. Ciuit. Viennenſium.
Ciuit. Gebenenſium.
Ciuit. Gratianopolitanorum.
Ciuit. Bellocenſium, *Bellay.*
Ciuit. Viuario.
Ciuit. Dienſium.
Ciuit. Valentinorum.
Ciuit. Auenionenſium.
Ciu. Arelatenſium.
Ciuit. Carpentoratenſis.
Ciuit. Maſſilienſium.
Ciuit. Tricaſtinorum.
Ciuit. Vaſionenſium.
Ciuit. Arauſiorum.
Ciuit. Cabellionum.

PROV. AQVITANIA. I. CIVIT. *Numero* IX.

Metrop. Ciuit. Biturigum.
Ciuit. Aruernorum.
Ciuit. Rutenorum.
Ciuit. Albigenſium.
Ciuit. Cadurcorum.
Ciuit. Lemouicum.
Ciuit. Gabalorum, *Mende.*
Ciuit. Vellauniorum.

PROV. AQVITANIA II. CIVIT. *Numero* VI.

Metrop. Ciuit. Burdigalenſium.
Ciuit. Aginnenſium, *Agen.*
Ciuit. Engoliſmenſium.
Ciuit. Santonum.
Ciuit. Pictauorum.
Ciuit. Petragoriorum.

PROV. NOVEMPOPVLONIA, CIVIT. *Numero* XII.

Metrop. Ciuit. Auſcorum.
Ciuit. Aquenſium, *Achx.*
Ciuit. Lactoratium, *Leſtore.*
Ciuit. Conuenarum, *Comminges.*
Ciuit. Conſuaranorum, *Conſerans.*
Ciuit. Boatum, quæ eſt Baiona.
Ciuit. Benearneſium, *Hortés*: Epiſcopatus Laſcurræ, *Leſcar.*
Ciuit. Atyrenſium, *Aire.*
Ciuit. Vaſatica, *Baſas.*
Ciuit. Tarba Turſanorum, *Tarbe.* Turſa Tarbella.
Ciuit. Elloronenſium, *Oleron.*
Ciuit. Elluſatum. *Enſe.*

PROV. NARBONEN. I. CIVIT. *Numero.* IIX.

Metrop. Ciuit. Narbonenſium.
Ciu. Toloſatum.
Ciu. Bliternenſium.
Ciuit. Agathenſium, *Ade.*
Ciuit. Nemauſenſium.
Ciuit. Magelonenſium.
Ciu. Lutenanorum. *Ledeue.* Lutana caſtrum.
Caſtr. Vcetienſe, *Vzes.*

PROV. NARBONEN. II. CIVIT. *Numero* VII.

Metrop. Ciuit. Aquenſium.
Ciuit. Aptenſium.
Ciuit. Reienſium, *Riés.*
Ciuit. Foroiulienſium.
Ciuit. Vapencẽſium, *Gap.*
Ciuit. Seſterienſium, *Seſteron.*
Ciuit. Antipolitana.

PROVIN. ALPIVM MARITIMARVM CIVIT. *Numero* IIX.

Metrop. Ciuit. Ebrodunum, *Ambrun.*
Ciuit. Dinienſium. 1. Digna.
Ciuit. Rigomagenſium, *ſainct Reme.*
Ciuit. Salonenſium, *Salons*: aliis, Sorgo vnde Varus fluit.
Ciuit. Sanicienſium, *Senas.*
Ciuit. Glannatenna, *Glandeue.*
Ciuit. Cemelenanſium: villa, prope montem Semola.
Ciuit. Vediantiorum, *Vandon*: aliis, *Monte viſo*: aliis *Craſſe*, epiſcopatus.

NOMINA REGVM ET Principum barbarorum.

ADcantuannus, Aquitanus, bello Sontiatum ſummam imperij tenebat, & oppidum a Cæſare oppugnatum defendebat. lib. 3.

Ægus & Roſcillus, Allobroges, duo fratres, Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari

lari virtute homines, quorum opera Cæſar omnibus Gallicis bellis optima fortiſſimaque vſus erat, a Cæſare ad Pompeium defecerunt. lib. ciuil. 3.

Ambiorix, rex dimidiæ partis Eburonum. lib. 5. & lib. 6. Imperia erant eiuſmodi, vt non minus haberet in ſeruitute multitudo, quam ipſe in multitudinem. lib. 5.

Antebroſius, Rhemus, primus ſuæ ciuitatis, legatus ad Cæſarem a ſuis miſſus. lib. 2.

Arioviſtus, Rex Germanorum, a Sequanis mercede conductus aduerſus Æduos, in illorum finibus annos quatuordecim confederat. lib. 1. Rex atque amicus a Senatu appellatus fuerat, Cæſare Conſule. Galliæ ciuitates, quæ aduerſus ipſum coniurarant, vno prœlio fuderat, ſtipendiariaſque ſibi reddiderat. lib. 1.

BELLOVESVS Tarquinio regnante ab auunculo Ambigato Celtarum Rege delectus, qui Italiam occuparet. a Cæſare non nominatur: ſed a Liuio. lib. 5.

Boduognatus, Dux Neruiorum, qui ſummam imperij tenebat, cum illi aduerſus Cæſarem pugnarent. lib. 2.

CABVRVS, princeps ciuitatis Heluiorum, cuius filius C. Valerius Donotaurus anno belli Gallici ſeptimo interfectus eſt. lib. 7.

Camulogenus, Aulercus, ſingulari ſcientia rei militaris, ad eum eſt honorem euocatus, vt Pariſij & finitimæ ciuitates ei ſummam imperij deferrent, anno belli ſeptimo. lib. 7.

Caſſiuellaunus, Britannus, cui, cum Cæſar in Britanniam exercitum traduxiſſet, ſumma imperij bellique adminiſtrandi communi Britannorum conſilio permiſſa eſt. lib. 5.

Caruilius, rex in ea parte Britanniæ, quæ eſt ad Cantium, & tota maritima eſt, Caſſiuellauni imperio caſtra naualia Cæſaris improuiſo adoritur. lib. 5.

Caſticus Catamanteledis filius, Sequanus. lib. 1.

Catamantales regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a Senatu, populoque R. amicus appellatus erat. lib. 1.

Catinuleus, Rex dimidiæ partis Eburonum, frater Ambiorigis. lib. 5. & lib. 6.

Cauarillus, Æduus, pedeſtribus illorum copiis quæ ad Cæſarem miſſæ fuerant, præfectus. lib. 7.

Cauarinus, Seno, quem Cæsar apud Senonas Regem constituerat, regno domoque a suis expulsus, ad Cæsarem confugit. lib. 5. Eum Cæsar Senonum equitatui præfecit. lib. 6.

Cimberius, Dux Sueuorum, frater Nasuæ, qui centum Sueuorum pagos primo Gallici belli anno ad Rheni ripas subsidio Sequanis adduxerat, Rhenumque transire conabatur. lib. 1.

Cingetorix de Treuirorũ principatu contendebat cum Induciomaro. lib. 5. cuius erat gener, mansitque in fide Cæsaris. lib. 5. Alter fuit Britannus, rex in ea parte quæ est ad Cantium, qui Cassiuellauni imperio castra Cæsaris improuiso adortus est. lib. 5.

Comius, Atrebas, quem Cæsar Atrebatibus Regem constituerat. lib. 4.

Conetodunus, & Cotuatus, Carnutes, desperati homines, quibus ducibus Carnutes, anno septimo arma sumpserunt. lib. 7.

Conuictolitanis, Æduus, florens & illustris adolescens, qui summum magistratum, quem illi Vergobretum appellant, in sua ciuitate obtinebat. lib. 7.

Corbeus, Bellouacus, dux suæ gentis, in bello aduersus Romanos, anno octauo, vna cum Comio Atrebate. Ei populi R. nomen odio summo erat. lib. 8.

Cotus, Æduus, antiquissima familia natus, homo summæ potentiæ, & magnæ cognationis, Vergobretus in sua ciuitate renunciatus. lib. 7.

Critognatus, summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Alesiæ summam imperij tenebat. suasit, vt qui ad bellum inutiles essent, eorum corporibus oppidani vitam tolerarent. lib. 7.

DIVICO, Heluetius, Princeps legationis ad Cæsarem missus. lib. 1.

Diuitiacus, Æduus, principatum in ciuitate sua obtinebat, cui Cæsar ex aliis Gallis maximam fidem habebat, Romanorum aduentu in antiquum locum gratiæ atque honoris restitutus est. Eius summũ erat in populũ R. studiũ. Itaque ipsius suasu Cæsar de Gallia occupanda consilium sumpsit. lib. 1.

Drapes Seno, vt primum Gallia defecit, collectis vndique perditis

perditis hominibus, impedimenta & commeatus Romanorum intercepit. lib. 8. Captus a Caninio, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. lib. 8.

Dumnacus, Dux Andium, anno octauo Lemouicum oppugnauit. lib. 8.

Dumnorix, Aeduus, frater Diuitiaci Heduorũ Principis, gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat. lib. 1. Equitatui Æduorum præerat. In Cęsarem perfidus, ob rebellionem interfectus. lib. 5.

Duracius, Picto, qui perpetuo in amicitia R. permansit. lib. 8.

EPASNACTVS, Aruernus, amicissimus populi R. qui Lucterium Cadurcum cepit, & vinctum ad Cæsarem adduxit. lib. 8.

Eporedorix, Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ: qui de principatu cum Viridomaro contendebat. lib. 7. quo duce ante aduentum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. lib. 7.

GALBA, Rex Suessionum, XII. oppidorum dominus, ad quem Belgæ anno belli Gallici secundo propter iustitiam, prudentiamque summam totius belli detulerant, & ad id bellum millia armata quinquaginta pollicebatur. lib. 2. Eius duo filij Nouioduno capto Cæsari obsides dati sunt. lib. 2.

Gobanitio, Aruernus, Vercingetorigis patruus, Aruernorum princeps. lib. 7.

Guturnatus, princeps Carnutũ, rebellione & bello concitato, captus, & verberibus exanimatus, securi percussus est. lib. 8.

ICCIVS, Rhemus, primus suæ ciuitatis, legatus ad Cæsarem a suis missus. lib. 2.

Immanuentius, Britannus, qui in ciuitate Trinobantium regnum obtinuerat. lib. 5.

Induciomarus de Treuirorum principatu cum Cingetorige contendebat. lib. 5.

LISCVS, Æduus, summo magistratui in sua ciuitate præerat. lib. 1.

Litauicus, Æduus, Amplissima familia natus, præfectus decem millium militum, quę Cæsari ad bellum ab Æduis missa sunt. lib. 7.

Lucte

Lucterius, Cadurcus, homo summæ audaciæ, a Vercingetorige imperatore in Rhutenos missus. libro 7. eam ciuitatem Aruernis conciliauit. lib 7.

MANDVBRATIVS, Britannus adolescens, qui Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat: cuius pater Imanuentius regnum in Trinobantũ ciuitate obtinuerat, interfectusque erat a Cassiuellauno. lib. 5.

Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris regnum in Senonibus obtinebat: huius fratrem Cauarinum Cæsar, illo, vt credi par est, mortuo, regem constituerat. lib. 5.

NASVA, Dux Suevorum, frater Cimberij: qui primo belli Gallici anno, centum Suevorum pagos ad Rheni ripas Sequanorum subsidio adduxerat: & Rhenum transire conabatur. lib. 1.

Numeius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis, quam primam Heluetij ad Cesarem miserunt. lib. 1.

OLLOVICO, Rex Nitiobrigum, qui a Senatu R. amicus erat appellatus. lib. 7.

Orgetorix, apud Heluetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit, regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, de Gallia occupanda. Cuius rei accusatus mortem sibi consciuit. lib. 1.

PISO, Aquitanus, amplissimo genere ortus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu appellatus, lib. 4.

SEGONAX, Rex in ea Britanniæ parte, quæ tota maritima est, & Galliam spectat, qui a Cassiuellauno castra Cæsaris adoriri iussus est. lib. 5.

Sedulius, Dux & Princeps Lemouicum, postremo Galliæ motu. lib. 7.

Sigouesus, Tarquinio regnante, ab auunculo suo Ambigato Celtarum Rege missus, qui agros ad Hercinium saltum occuparet. Liu. lib: 5.

Surus, Æduus, qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat: soluseque ex Aeduis vsque ad annum octauum in armis permansit, captus in Treuiris a Labieno. lib. 8.

TASGETIVS, Carnutus, cuius maiores in sua ciuitate regnum

regnum obtinuerant. Hanc Cesar in maiorum locum restituerat. lib. 5.

Taximagulus. Rex in ea Britanniæ parte, quæ est ad Rantium, quæ tota maritima est. lib. 5.

Teutomatus, Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu R. amicus appellatus erat. lib. 7.

VERCINGETORIX Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, auctor defectionis & belli contra Cesarem gerendi, Rex a suis appellatus. lib. 7.

Verodoctius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis quam Heluetij primam ad Cesarem miserunt. lib. 1.

Vedeliacus, Æduus, qui Vergobretus in sua ciuitate fuerat. lib. 7.

Vergasilaunus, Aruernus, Vercingetorigis cõsobrinus, postremo Galliæ motu, vnus e quatuor summis ducibus, deligitur, quibus summa imperij tradita est. lib. 7.

Vertiscus, Rhemus, suæ ciuitatis princeps, & præfectus eorum equitum, quos Rhemi Cæsari auxilio miserunt, anno belli octauo. lib. 8.

Virridouix præerat Vnellis, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatatum quæ defecerant. lib. 3.

Viridomarus, Æduus, adolescens summæ domi potentiæ, quem Cæsar ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, & cum Eporedorige de principatu contendebat. lib. 7. Postremo Galliæ motu vnus e quattuor ducibus fuit aduersus Cæsarem. lib. 7.

Voccio, Germaniæ Rex, cuius sororem Ariouistus ab ipso in Galliam missam, vxorem duxerat in Arioviſti fuga periit. lib. 1.

NOMI

NOMINA CIVITATVM

cum interpretatione Germanica & propria.

ABudiacum, *Haping*, iuxta *Rosenhaim*.
Abudiacum, *Danubianum Abach*.
Abusiacum, *Essen*. Abusina, *Abensburg*.
Alcimones, *Vverd*, *vel* Eystauia, *aut* Albus Burgus.
Ambra, *Amper*, *apud lacum & flu. eiusdem nominis*.
Agrippinensis, *Colonia*.
Arestauiæ, *Nordling*, *vel potius Heydenhaim*.
Arbor felix, *Arben*. Aredata, *Lintz*.
Argentoratum, *Strasburg*.
Artobria, *iam Vveltenburg*, *Monasterium supra Ratisbonam ex magnis adficiorum ruinis*.
Atuacum, *vel* Atuacutum, *Masdricht*.
Auenticum, *Bibelspurg*.
Auguntum, *Neuuenstat*, *vel prope*, *quia nomen repugnat*.
Augusta, *Acilia*, *Straubing*, *nempe ciuitat. antiquæ*, *quæ & hodie Azelburg*.
Augusta Rauracorum, *August*, *pagus nunc supra Basileam miliaria duo*.
Augusta Vindelicorum, *Augspurg*.
Aurisium, *Ros*.
Atilia, *Altemburg*, *non longe a Neuburgo*, *iuxta Danubium*.
Autunaco, *vel* Autiniacum, *Andernach*.
BAEODVRVM, *vel* Bocodurum, *vel* Bolodurum, *vel* Batabis, *Ptolem. Pœdicum*, *Passau*, *propter confluentiam Aeni in Danubium*.
Bedacum, *Burckhausen*. Baganum, *Bagenhein*.
Berbecomagus, *Speir*. Bidaio, *Lauffen*.
Bingium, *vel* Vingio, *hic Naus fluuius in Rhenum exit*, *Pingen*.
Bodobriga, *Poparten*.
Bonna, *Bon*, *ex cuius opposito Genosia est*, *vbi Drusus tertie Flor. Rhenum ponte coniunxit*.

Bracodu

Bracodurum, *Pfulendorff*.
Bregetium, *Rab*, *propter confluentiam Rabonis*, *vel Arabonis*, *in Danubium*.
Bregetium, *Bregnitz*.
Brigantinus lacus, *lacus Constantiæ*.
Mons Brisacus, *vel* Breucomachus, *Breysach*.
CAESAREA, *Reschnig*, *non longe ab Ingolstadio*.
Calkiaci, *Calcar*, *Tacitus*.
Cambodunum, *Remmat*. Campodunum, *Kemptem*.
Caritini regio, *nunc ducatus Vvirtemburgensis*.
Carnus, *Presburg*.
Castellum, *Cessel*, *iuxta Mosam oppidum dirutum*.
Cetio, *Zeysselmaur*. Claudionum, *Melck*.
Colonia Traiana, *Keyserwed*.
Confluentes, *Goblentz*, *ibi Rigodolium est oppidum*.
Coriovalum, *Ach*. Cornuto, *Peternel*.
Carrodunum, *Kreynburg*, *iuxta Vvasserburg*.
Curia, *Cur*.
DAVANTRIA, *Deuenter*.
Diedenhouen, *in ripa Mosellæ*, *a Francis Theodonis villa vocata*, *regia Caroli Magni*.
Dracuna, *Ebingen*. Drusomagus, *Memingen*.
Durocortorum, *Arent*, *iuxta portum S. Nicolai*.
Duromagus, *Durmegon*.
EPONA, *Epemburg*, *supra nouam ciuitatem*.
FRVXINVM, *Frysing*.
Famonodum, *Braunow*.
GAMMODVRVM, *Constantiæ*.
Gesiodunum, *Ips*.
Gessoriacum nauale, *Gent*.
HERMONACTVS, *Kiliæ*.
ICCIVS portus, *vel* Gessoriacum, *Cales*.
Inutrium, *Mitenvvald*. Isnica *Isen*, *iuxta Frisingam*.
Iuliacum, *Iulich*.
Iuliobona, *vel* Vindobona, *seu* Vindomana, *aut* Fauiana, *Vienna*.
Iulium Caruicum, *Villach*. Iuuauivier, *Saltzburg*.
LAVRIACVM, *Lorch*, *monasterium iuxta ciuitatem Ens*.

Legio

Legio Traiana, Drechshusen, *quasi* Traiana domus.
Leodium, Lutich. Leuphona, Mollen, *vel* Hanofer.
Litimetis, Lubeck. Lugedunum, Seuemberg.
Lugedunum, Vvorcken, *vel mons* S. Gertrudis.
MARCEDVRVM, Duren. Matreio, Matran.
Matricorum, *siue* Dinodurum.
Medullum, Melding, *apud* Muldorff.
Melatis, Vilack. Mecenia, Motzing.
Moguntiacum, Mentz. Muriola, Mereck.
NAMVRCVM, Namur. Nasium, Nause.
Nemeti, Spirenses. Neomagus, Neumegen.
Neomagus, Oppenheim, *vel* Spira potius.
Nouesium, Neuss.
Nouidunũ, Laybach, & *sub* Norico, Pannoniæ, Emona, Clemona.
Nouiomagum, *superius* Nymag, pagus circa Berocastel.
OCELLA vallis, Eschental.
Ouillabis, Lumbach, *monasterium, iam super flumen* Ens.
PARTHANVM, Partenkirch.
Pedicum Pruch, *super flumen* Mura.
Petouium, *siue* Patauium, Petau.
Pheniana, Laubing.
Pisonium, Vveschelburg, *inter* Strubingam, & Deckendorff.
Portus Marmarnis, *vel naualia*, Campen.
Pontes Oeni, Oeting. Pontes Sarini, Sarpruck.
Pontes Scaphonij, Scheffelern, *nunc monasteriũ super fluuio Isara.*
QVINCTIANIS, *vel* Quinctianorum colonia, kunt-zing, *iuxta* Folshouen.
REGIVM, Docking *non longe a* Ratisbona.
Rimogagus, Reinmagen. Rinsiana, Grengen.
Ristronomanice, Mundelheim. Rusiana, Vvorms.
SABARIA colonia diui Claudij, Stain an anger.
Salinum, Ofen.
Samarobrina, Cameracum, *vel potius* S. Quentin.
Sequani, & Æduis, *est* Burgundia, & Lotharingia.
Sirmium, Simach. Solatutum, Soloturn.
Sublauio, Brixen. Suollis, Suol.
Sumuntorio, Hohenvvart monasterium.
TABERNAE, Zabern. Targerium, Stulingen.

Tarad-

Taraduanum, Riedlingen.
Taruana, Vervvan.
Taururum, Alba Græca, *propter confluentiam* Danubij, & Saui.
Teutoburgium, Sanna Erdet, *propter confluentiam* Dari *in* Danubium.
Teurum, *vel* Berunum, Perneu, *apud lacum* Remsee.
Tiberiacum, Berick, *vel* Berghrym.
Tigurina metropolis Norici, *vel* Augusta Tiberij, *seu* Regino, Regenspurg.
Tollium, Doll.
Tongeren, Ciuitas.
Tornachum, Tornach.
Traiectum inferius, Vtricht.
Treua, Heymburg.
Treuirorum Augusta, Trier.
Turegum, *vel* pagus Tigurinus, Zurich.
VACORIVM, *vel, vt aliqui putant*, Sacarabantia, Gretz.
Vagenum, Vvagenhaim.
Vallatum, Feilenbach.
Vangiones, *sunt* Spirenses.
Vespi, *nunc* Marchionatus Badensis.
Vetera, Saten.
Vetera castra, Pfeteren.
Vosauia, *alias* Ficelia Obervvesel, *ibi cæsa & sepulta est* Mammæa, *mater* Alexandri imperatoris.
Viana, Vvayschhorn.
Vindonissa, *vel* Vindonis, Vvindisch, *apud* Monasterium Kunigsfelden, *in quo est sepultura* Comitum de Habspurg.
Vimundria, Agran.
Virunnum, Iudenburg.
Visontium, Bisantz.
Vitodurum, Vvinterduer.
ZARMIS, Gethusæ, *domus venationis* Zarmidæ Regis, *nunc* Corona *apud Septem castra.*
Zelia, Cili.
Zeugma, Clausenburg.

NOMINA PROPRIA quibus Cæsar & alij vtuntur,

Germanice sonantia.

AMbiorix, *Emberich, vel Heinrich.*
Ariouistus, *Ernst.*
Autaricus, *Houptrich.*
BELLOVES, *Baldvviss.*
Bernhardus, *Bernhart.*
Bituit, *Butuiut.*
Britomarus, *Bartemart.*
GAROMANDVS, *Garman.*
Castugo, *Castvvig.* Catamantaledus, *Caltenmantel.*
Catiuulcus, *Gotwolck.*
Cauarinus, Camarus, & Cauarillus *idem, Geber, vel Geuuer.*
Cincibulus, *Zinsubel.* Cingetorix, *Sinnentrich.*
Combolomarus, *Cuenuolmar.*
Commanus, *Cunman.* Corolanus, *Curliman.*
Cutruatus, *Gutrat, vel Conrad.*
DVMNORIX *Dumerich.* Diuico, *Duffvvig.*
EPOREDORIX, *Fridrich.*
INDVCIOMARVS, *Hussmar.*
LITAVICVS, *Lutvvig.*
Lomnorius, *Longerr, vel Lœuenherr.*
Lothariu, *Lother.*
MOENICAPTVS, *Manshaupt, vel Menschenkopff.*
NVMEIVS, *Nevvmey.*
OLOVICO, *Alvvig.*
Orgetorix, *est Horderich, vel Erentrich.*
Ortiago, *Hortiag, vel Hertvvig.*
Othmarus, *Otmeyer.*
SENANVS, *Sunman.* Singones, *Sigvvys.*
VERCINGETORIX, *Verrsinrich, vel Scersinrich.*
Verodoctius, *Vaerdhoch.* Vertico, *Vertvvig.*
Volmarus, *Volmeyer.*

NOMI

NOMINA VRBIVM QVArundam & locorum Hispaniæ, Hispanicis vocabulis relata.

ANas fl. *Gadiana.*
Astures, Asturia.
BAETICA, *El regno de Granata.*
Barcinon, *Barcelona.* Betis fl. *Guadachibir.*
Baleares, *Maiorca, y Menorca.*
CAESAREA augusta, *Saragosa.*
Castulon, *Castiglia.* Calpe, *Gibralterra.*
Cinga fl. *Ringa.* Cartheia, *Tariffa.*
Corduba, *Cordoua.*
Carpentani montes, *I monti de Sogonia.*
Calleci, *Gallicia.*
DERTHOSA, *Torthosa.* Durias fl. *El Duoro.*
EMPORIAE, *Empurias.* Ebusus, *Euisa.*
GIRVNDA, *Girona.*
HIBERVS fl. *Hibero.* Hispalis, *Sibilia.*
ILERDA, *Lerida.*
MALACA, *Malaca.*
NVMANTIA, *Sora.*
Nerium promontorium, *S. Maria de finib. terræ.*
OSCENSES, *Oscæ.* Olisippo, *Lisbona.*
Ophiusa, *Frumentera.*
POMPEIOPOLIS, *Pampeluna, en Nauarra.*
RHODA, *Roses.*
SAGVNTVM, *Monvedro.*
Sicoris fl. *El Segro.*
Setabum, *Attiua.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
TARRACO, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andalusia.*
VALENTIA, *Valenza.*

DE GALLIAE DIVISIONE Aldi Manutij Paulli F. Aldi N. Commentarius ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel a regione, vel ab hominum cultu. a regione sic: Gallia vel transalpina est, quæ vlterior etiam dicitur, vel cisalpina, quæ citerior. vtraque diuiditur in duas: transalpina in Narbonensem, & comatam: cisalpina in trāspadanam & cispadanam. Rursus a cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta: togata, cisalpina omnis. de comata, probat Plinius lib. 4. cap. 17. Gallia, inquit, omnis, comata vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur, amnibus maxime distincta, a Scalde ad Sequanam, Belgica: ab eo ad Garumnam, Celtica, eademque Lugdunensis: inde ad Pyrænei montis excursum Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim libro tertio cap. 4. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse: postea vero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, Prouinciam a Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse, lib. 11. cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et quanquam reliqua quoque Gallia a C. Cæsare in prouinciæ formam est redacta: quia tamen Nrabonensis prius prouincia facta fuerat, ideo Prouinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata: reliqua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliā excludit, longitudinem CCCXX.OO, pass. latitudinem CCCXIII. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam a Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, vltima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philippica XII? Galliam togatam remitto: comatam postulo. fuit enim hoc Antonij consilium, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret: transalpinam autem a L. Planco; tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumeret, quo posset deinde, superatis Alpibus, in Bruti prouinciam, que Togata Gallia a Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutoque eiecto, vrbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit enim in eo loco, Otio sus videlicet esse maulut. Et Philippica V. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata vero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico a supero mari, Arnus ab infero, dirimebāt. Quod autem ait Plinius: Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit: nam ita Anconem Italiæ adiudicasset. sed Gallorum, veterum incolarum, rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex lib. 46. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis caussa & Togatæ, & Comatæ.

Ἀντίδω τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν: Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἄλπεων, καὶ τὴν ἐπὶ

ἀυτὰς ὅσαν ἄρχειν δοθῆναι. Επαλεῖτο δὲ ἰνσίον μὲν Τόγα[α], ὅτι τὴν ἱμάντινην τήν περὶ τὰς ἄλλας ἰδέας ἔφερον, οὐ ὅτι καὶ τῇ ἰσθῆτι τῇ Ρωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη, ἀυτὴ δὲ ἡ κόμα[α], ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἰσίασμοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοῖς ἄλλοις ὦσαν.

Brachata reſtat. hæc tranſalpinæ pars fuit, quæ poſtea Narbonenſis nominata Plinius lib. 3. cap. 4. Narbonenſis prouincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur, brachata antedicta, amne Varo ab Italia diſcreta, Alpiumque ſaluberrimis Romano imperio iugis: a reliqua vero Gallia latere Septentrionali montibus Gebenna & Iura. Et Mela lib. 2. cap. 3. Pars Galliæ noſtro mari appoſita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonenſis. Cicero etiam in oratione in Piſonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans Alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, brachatoſque vocat Gallos, qui Fonteium accuſabant, cum Narbonenſi Galliæ, quod ipſa declarat oratio, Fonteius præfuiſſet. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutauerit, Narbonenſis dicta, quæ Brachata fuerat, ipſas tamen Brachas non eſſe depoſitas. Brachæ autem quaſi tunica fuit omnis Galliæ tranſalpinæ, cui ſagum imponebatur: comata tamen potius, quam a brachis dicta, quæ capillatior fuit. Quod ſi quis roget, cur brachas tunicam fuiſſe Gallicam putem: recitabo illud Suetonij, quod in Caij Cæſaris vita ſcriptum eſt: Iidem in curia Galli brachas depoſuerunt, latum clauum ſumpſerunt. Latus enim clauus tunica ſenatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depoſitis, ſumpſerunt.

* * *

FVLVII VRSINI ROMANI EMENDATIONES in Caij Iulij Cæſaris lib. VIII. de bello Gallico.

LIBER I.

QVOD *vndique loci natura tuti Heluetij continentur.*] Vox Tuti, abeſt ab antiquiſſimis libris Vaticano, & meo: recte igitur illam reiecit Manutius, quæ putidi alicuius Grammatici (vt opinor) gloſſa, ab imperito librario recepta, Cæſaris locum contaminauit. pro continentur autem, legebat Octauius Pantagathus, contineantur.

2 *Lacu Lemano*] Lemanno, duplici nn, ſcriptum eſt in Vaticano exemplari & meo: eamque ſcripturam confirmat Plinij vetuſtus codex Vaticanus.

3 *Propterea quod aliud iter haberent nullum*] ita legitur in Vaticano codice, & meo: videturque venuſtior lectio.

4 *Ad Idib. Apr.*] Gabriel Faërnus antiquis libris auctoribus legebat. A. D. Id. Apr. hoc eſt, ante diem Iduum Aprilium. eſt autem genus loquendi, quo Cæſar ipſe alibi quoque vtitur.

5 *Hedui*] Ædui, veterum librorum auctoritate ſcribendum eſt: apud Strabonem quoque & Ptolemæum, Αἰδοῦοι, ſcribitur.

6 *Et internicione exercitus nomen caperet, aut memoriâ proderet*] locum ſine dubio deprauatum ita emendari poſſe exiſtimabat Faërnus, ſi, memoriæ proderetur, legeremus.

7 *Quin etiam quod neceſſariam rem coactus Cæſari enunciarit*] hunc quoque locum ope vetuſti codicis ita reſtituit Faërnus, quod neceſſario rem Cæſari enunciarit.

8 *Regni per Heluetios obtinendi*] ita eſt in Faërni libro.

9 *Per C. Valerium Procilium*] libri Vaticanus & meus habent, Procillum: eius autem fit mentio paullo infra.

10 *Et ijsdem ducibus*] Faërnus, iis ducibus.

11 *A Gallicis armis*] delet Faërnus particulam, a.

12 *Nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperum*] liber Vaticanus habet, ad vesperam: quam lectionem non omnino reijciendam esse opinor. Citat enim Charisius lib. II. Cæsaris exemplum ex epistola ad Frontonem, quo ostendit illum, vespera, pro vesperi dixisse.

13 *Et nonnulli inter carros, rotasque, mazaras ac tragulas subijciebant*] mataras, reponendum ex libris Vaticano & meo. Idem error irrepsit in Liuij libr. VII. & eiusdem libri epitomen: emendandi etiam Strabo lib. IX. Nonius Marcellus, & Iulius Pollux περὶ βαρβαρικῶν ὅπλων.

14 *In nullam partem noctis stinere intermisso*] nulla parte noctis, legebat Faërnus, ex veteribus libris: quam lectionem quis non videt meliorem esse, quam quæ in vulgatis circumfertur?

15 *Prima nocte*] prima noctis vigilia, reperitur in antiquo meo libro: quomodo scriptum esse in aliis quoque codicibus, notauit Faërnus: ita locutus est & lib. V.

16 *Vti sibi secreto, in occulto*] delebat Faërnus, in occulto, vel quod abesse a veteribus libris obseruasset, vel quod, inculcatum id ab aliquo existimarit.

17 *Si quid ille se velit*] ita legit Faërnus, quomodo in meo quoque libro scriptum inuenitur.

18 *Atque e molumento*] molimento reponebat Faërnus ex manuscripti libri auctoritate.

19 *Neque de communi re dicendam sibi*] discendum, legebat Faërnus, parum ab vsitata scriptura recedens.

20 *Si id ita fecisset*] reijciebat Faërnus particulam, ita.

21 *Longe futurum fraternum nomen populi Romani*] ita legit Faërnus.

22 *Atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse*] vocem dicebant, Grammatici, vt opinor, Scholium delebat Faërnus ope veteris libri.

23 *Non magnum periculum miserabantur, quod*] hæc verba non leguntur in Vaticano libro, in meo autem est, Magnum periculum

culum miserabantur, quod non, &c. mihi Vaticani libri scriptura magis probatur.

24 *Aequitate conditionis*] conditionum, substituit Faërnus, adiutus vetere libro.

25 *Aut ei præscribere auderent*] viderentur, est in Faërni libro.

26 *Auctiores velit esse*] auctos, habet lib. Varica.

27 *Non Galliæ oppugnandæ*] impugnandæ, habet Vaticanus liber: & ita Faërnus legit.

28 *Debere se suspicari*] delet Faërnus vocem debere, auctoribus veteribus libris.

29 *Et ad nostros adæquitare*] videndum num rectius sit sine particula, ad, vt est in meo libro.

30 *Nam etsi sine vllo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat*] Faërnus reijciebat commissum, vocem otiosam, & inepti alicuius Grammatici glossam.

31 *M. Valerium Procilium*] C. Valerium Procillum est in scriptis exemplaribus, meo & Vaticano.

32 *M. Titium*] Mettium, pro Titio, habent libri veteres: & in argenteo nummo C. Cæsaris est, M. METTIVS: ita etiam paullo post scribendum.

33 *Præsidium vtriusque castris, &c.*] in libro Faërni: & Vaticano legitur: Præsidio, &c. relicto, omnes, &c.

34 *Duæ filiæ, harum*] quidam ita interpungunt, Duæ filiæ, harum altera, &c.

LIBER II.

35 *Ineunte æstate*] Faërnus, inita.

36 *Exercitus in vnum locum conduci*] exercitum Faërnus: & paullo post, Primos ciuitatis miserunt.

37 *Teutones*] Teutonos scribendum est, auctoritate veterum librorum, Vaticani & mei: quam scripturam confirmat hoc de vetusto lapide fragmentum.

*** VGVR. TR. MIL. EXTRA
**** VGVRTHA. REGE. NVMID
**** TRIVMPHANS. IN
**** ANTE. CVRRVM. SVVM
**** NSVL. APSENS. CREATVS

.... NORVM. EXERCITVM
... CIMBROS. FVGAVIT. EX. IEIS
.... HAVIT. REMP. TVRBATAM.

38 *Caletos*] Caletes habet liber meus: *Καλήτας*, Ptolemæus.

39 *Et funditores Baleares*] Baliares, ex vetusti lapidis auctoritate scribendum, quomodo apud Græcos etiam *Βαλεαρίδης*, scribi animaduerti. Inde Baliaricus, vt est in eodem lapide, dictus Metellus.

40 *Cum per eorum fines triduo iter feciſſet*] Faërnus ex vetere libro emendauit, triduum; quæ mihi lectio magis probatur.

41 *Et quid noſtri auderent, ſollicitationibus exquirebat.*] ita scriptum est in meo libro.

42 *Et in fronte leniter caſtigatus*] ita legit Faërnus.

43 *Quod Diuitiacum quoque*] delet Faërnus particulam, quoque.

44 *Ex pauore, ac fuga*] pro pauore, Faërnus legit, terrore.

45 *Nam quod hoſtis appropinquabat*] existimabat Faërnus, hosti, legendum esse. Cæsar enim in motu erat, non hostes qui trans flumen Sabin expectabant.

46 *His facile pulſis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt*] proturbatis, est in libro Faërni: in meo autem, pro decurrerunt, est, decucurrerunt, quam scripturam in eo libro passim seruari animaduerti: vt etiam, ciuitatium, pro ciuitatum: videndus Charisius Grammaticus.

47 *Sed etiam ad galeas induendas*] liber meus habet, inducendas.

48 *Vt in ſiniſtra parte aciei*] acie, legit Faërnus, pro aciei: sic lib. v. & Sallustius hist. lib. 1. apud Priscianum.

49 *Rurſus reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt*] ita hunc locum legit Faernus ex vetere libro.

50 *Clamor fremituſque exaudiebatur*] oriebatur, est in meo libro: & ita legebat Faernus.

51 *Auſos eſſe*] Faernus, ausi quod essent.

52 *Cuſtodiam ex ſuis, ac præſidium*] ita legit Faernus, pro custodiæ, & præsidio.

53 *Tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare*] opinor scribendum, muro: quo modo Faernus quoque legebat.

54 *Vt*

54 *Vt poſtea compertum eſt*] placet, perspectum est: quod Faernus etiam annotauit.

55 *Noſtros præſidia deducturos*] pro deducturos, in meo libro scriptum est, non inducturos: quam ego huius loci veram scripturam opinor.

56 *Oſiſſinos*] Osismos est in scriptis codicibus, quos ego vidi: & Ptolemæus habet *Ὀσισμιοι*: ita Orosij antiquum apud me exemplar.

LIBER III.

57 *Ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri*] vocem suum, reijciebat Faernus: quę & a veteribus quoq; libris abest.

58 *Geſſa*] Gesa est in libro Faerni & meo: ita etiam Græci *γαισὰ* scribunt. videndus Pollux. paullo supra, pro colloquendis, Faernus legebat, collocandis: quam scripturam retinuit Manutius.

59 *Alijs occurriſſe rebus viderat*] videbat, Faernus.

60 *Proximus Oceano in Andibus*] proximus mari Oceano, habet liber meus: & ita olim Octauius Pantagathus emendarat: Faernus autem legit, proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat.

61 *Frumenti, commeatuſque petendi cauſa dimiſit*] Faernus delet vocem commeatus: & pro dimisit, legit dimiserat.

62 *Ceteros antecedunt*] Faernus, reliquos.

63 *Vuellos*] reponendum Eusubios, ex libro Faerni, & meo.

64 *Quod ille aberat longius*] ipse, pro ille, Faernus: & ita puto scribendum.

65 *Ambialites*] Ambianos habet liber meus: & ita Ptolemęus.

66 *Veneti, reliquæque item ciuitates*] ita Faernus.

67 *Diablintres*] Diablintes, est in meo libro. Plinius tamen lib. IV. Diablindas appellat.

68 *Quod nomen ad omnes nationes, &c.*] ita legit Faernus.

69 *Libertati ſtudere*] placet vt in meo libro legitur, libertatis studio se incitari.

70 *Atque eius vſus inſcitiam*] inscientiam habet liber meus: & ita paullo infra.

71 *Caſus erat extimeſcendus*] erant extimescendi, scriptum est in meo libro.

72 *Non*

72 *Non absimili forma muralium falcium*] vidi librum manuscriptum, qui pro Muralium haberet Ruralium. paullo post, pro Prærumpebantur, emendat Faërnus Perrũpebantur.

73 *Quo ventus ferebat*] in quam ventus, &c. ita est in meo libro.

74 *Maxime fuit opportuna*] in meo libro est, Maximæ fuit opportunitati.

75 *Vt iam non solum hostibus in contẽptum Sabinus veniret*] Faërnus legebat, comtemptionem: qua voce vsus est Cæsar *lib.* III. de bello Ciuili.

76 *Ex tertia parte Galliæ est existimanda*] in meo libro legitur, æstimanda; quam scripturam retinemus.

77 *Tolosa & Narbone*] locus mancus ita supplendus ex vetere meo libro, Tolosa, Carcasone, & Narbone. & Ptolemæus, τολῶσα, καρκασὼ, ναρβών.

78 *In Sontiatium fines*] ex eodem libro reponendum, Sociatium, quomodo & apud manuscriptum Orosium legi animaduerti. ita etiam Athenæus libro IV.

79 *Aeratiæ sectiuræ*] in libro Faerni est, stricturæ.

80 *Quos illi Solduvios appellant*] Athenæus lib. IV. si modo quæ circumfertur editio. mendo vacat, Silodunos hos nominat, his verbis: σιλόδουνοι δ' ὁ Δαμαγήτωος, &c. φησὶν, ἀδιάτομον τὴν τῶν σωτιανῶν βασιλέα, (τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ κιλτικὸν) ἐξαπορεῖσθαι ἔχειν λογάδας περὶ αὐτὸν, ὃς καλέοιτο ὑπὸ γαλατῶν τῇ πατρίῳ γλώττῃ σιλοδούνος, τοῦτο δ' ἐστὶν ἑλληνιστὶ εὐχομιμαῖος. τούτους δ' οἱ βασιλεῖς ἔχεσι συνζῶντας καὶ συναποθνήσκοντας, ταύτῃ τε ἐκείνων τὴν χὴν πλειμελῶν, ἀνθ' ὧν συνδυναστεύσοι τι αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἐδοῦται, καὶ δίκαιον ἔχοντες, καὶ συναποθνήσκοσι καὶ πᾶσαν ἀνάγκην, ἵτ' ἐν νόσῳ τελευτήσοι ὁ βασιλεὺς, εἴτε πολέμῳ, εἴτε ἄλλως πῶς, καὶ εἴ τις ἐπάνεχει τινὰ ἀποδιδράσαντα τούτων τὸν θάνατον, ὅταν ὕπνῳ βασιλεῖ, ἢ ἀπαλύνῃ. Illud etiam est hoc loco notandum, quem Athenæus ἀδιάτομον appellauit, in scriptis Cæsaris codicibus Adiatonum nominari: eamque scripturam confirmari testimonio Plutarchi.

81 *Crassus in fines Vocontiorum*] legendum ex Dione lib. 39. & veteribus libris, Vocatium. ita etiam Cæsar paullo infra.

82 *Crassus cum sua cunctatione, atque opinione*] cunctatio atque opinio habet vnus liber scriptus: postea mutatum in cunctatione, atque opinione.

83 *Elu*

83 *Elusates*] Elusates ex Plinio, & Claudiano in Ruff. . muros inuadit Elusæ.

84 *Eo exercitum adduxit*] duxit est in meo libro.

LIBER IV.

85 *Reliqui, qui domi remanserint, se atque illos alũt*] præstare opinor vt legamus quomodo in libro Latini Latinij Viterbiensis scriptũ inueni: reliqui domi manent; pro se, atq; illis colunt.

86 *Neque vestitus præter pelles habeant*] deest vox quicquam quam ex vet. lib. reposuit Faernus.

87 *Quibus maxime Galli delectantur*] quibus maxime Gallia delectatur, quæque immenso parat pretio; &c. ita legitur in meo libro.

88 *Ac multo humiliores, infirmiores que redegerunt*] reddiderunt Faernus ex vetere libro.

89 *Ad Ambiuaritos*] Ambibaritos, habent libri scripti, & Orosij antiquum exemplar.

90 *Medsomatricum, Tribotorum*] legendum, Tribocorum, ex Strabone lib. IV. & Ptolemæo. liber autem meus habet, Mediomatricorum, qui μεδιοματρικοὶ Straboni. Ptolemæo tamen, μεδιομάτρικις.

91 *Cum ipsi non amplius* DCCC. *equites haberent*] ∞ DCCC est in meo lib. quam ego scripturam non improbandam opinor. paullo post, pro Ierant trans Mosam, scriptum est, erant trans Mosam profecti.

92 *Sicambrorum*] Sugambrorum habet lib. meus, & Orosius scriptus. a Strabone etiam σέγαμβροι, & a Ptolemæo σύγαμβροι appellantur.

93 *Tantum esse nomen apud eos, atque opinionem, &c.*] ita est in meo libro.

94 *Hæc machinationibus immissa in flumen*] ita legitur in meo libro.

95 *Pro ariete subiecta*] pariete emendarat Faernus ope veteris libri: & ita est in meo, quod probat Vict. Var. lec. lib. 32. cap. 18.

96 *Adit ad illos quisquam*] illo adit quisquam, Faerni liber.

97 *Atque imperio Po. R. paratos obtemperare*] ita scriptum est in meo libro.

98 *Neque has tantularum rerum occupationes, sibi Britannia antepon*

anteponendas iudicabat] ita est in meo libro.

99 *Atque ita montibus*] adeo montibus, legitur in meo libro.

100 *Simul & nauibus desiliendum*] ita habet meus liber.

101 *Culpam in multitudinem coniecerunt*] contulerunt, est in meo libro.

102 *Et cum se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur*] ita hunc locum legendum puto auctoribus libris Faerni,& meo

103 *Infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat*] videndum an ita legi debeat, vt in meo libro scriptum est, infirmis nauibus hyemi nauigationem subiiciendam.

LIBER V.

104 *Magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat*,] minus magnos, scribendum puto: quo modo legebat Faernus,& in meo vetustissimo libro scriptũ vidi. paullo etiam infra, pro,in alio mari vti assueuerant, est, in reliquis vtimur maribus. quam scripturam agnoscit Priscianus lib. v i i.

105 *Accepta oratione eorum*] pro,oratione,non male habet ratione,liber meus.

106 *Quid fieri velit ostendit*] vellet,Faernus.

107 *Atque omnes ad portum Itium conuenire*] Itium est in scriptis libris. eius meminit Strabo lib.i v.his verbis: παρ' οἷς ἐστὶ καὶ τὸ Ἰτιον, ὡ ἐχρήσατο ναυσὶ μὲν Καῖσαρ ὁ θεὸς διαίρων εἰς τὴν νῆσον. &c.

108 *Circiter millium passuum* x x x. *transmissum a continent.*] delebat Faernus vocem transmissum, quod illã abesse a veteribus libris animaduertisset.

109 *Ad Britannicum bellum omnibus comparatis rebus*] ita Faernus.

110 *Ille autem*] Ille enim, habent libri Vaticanus, Faerni, & meus. Enim hic non est coniunctio causam reddens, sed assertionem.

111 *Vno erant visæ tempore, a littore discesserant*] vna erant visæ, tempore a littore,&c. ita in meo libro scriptum est.

112 *Atque in littus ejectas esse*] in littore, Faernus.

113 *Aut anulis ferreis*] Lançinis, pro anulis Faernus.

114 *Hoc millia passuum* D C C C. *in longitudinem esse arbitrantur*] melius

melius ex vetere libro Faernus, existimatur, pro arbitrantur.

115 *Omnes vero se Britanni luteo inficiunt*] ita hunc locum emendauit Petrus Victorius, cum antea Glasto legeretur: quæ vox cum nusquam penitus inueniatur, ex corruptis Plinij verbis lib. v. cap. i. in hunc locum irrepsit. in vetustissimo tamen codice Vaticano, pro glasto, est vitro. & apud Pomponium Melam lib. i i i. cum de hac corporum infectione loquitur, vitro etiam legitur. in meo autem antiquissimo libro est, vltro. vt quam retineam veram lectionem non habeam.

116 *Magnus ibi numerus pecorum repertus*] placet pecoris, quomodo in Faerni libro legebatur.

117 *Cum statuisset hyemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere*] ita est in meo libro.

118 *Samarobrina*] Samarobrinæ habent Faerni libri & meus. Ptolemæus etiam σαμαροβριτα.

119 *Inimici palam. &c.*] ex vetere libro legebat Faernus: Inimicis iam multis palam ex ciuitate,& his auctoribus eum interfecerunt.

120 *Quorum opera cognouerat*] rectius in meo libro legitur, quorumque opera cognouerit.

121 *Ad castra oppugnanda venerunt*] castra oppugnatum venerunt, Faernus.

122 *C. Carpinius*] C. Arpinius, est in meo libro.

123 *Subsidio venire*] subuenire, Faernus.

124 *Abijs absit*] reiicit Faernus, ab iis:& ita est in meo libro.

125 *Prouidere possent*] scire liber meus habet.

126 *Et numero pugnandi pares nostri*] pugnantium pro pugnãdi, ex ingenio emendauit Faern.

127 *A conferti vitari poterant*] rectius, opinor, in meo libro, Conferti vitare poterant. ita etiam paullo infra, pro pugnaretur, est, pugnassent.

128 *T. Baluentio*] T. Bentio, est in meo libro.

129 *Sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse.*] ita est in meo libro.

130 *Gladijs cespites circumciderr*] Cespitem Faernus in vetere libro scriptum obseruauit.

131 *Nam minus horis tribus, &c.*] Faernus ita ex vetere codice legebat. nam minus horis tribus x. millium in circuitu munitionem

nitionem pedum x v. perfecerunt. locum opinor non vacare mendo. nam ita de hac ipsa re scripsit Orosius, vel potius e Cæsare exscripsit. Multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia cum in obsidione castrorum vallum circumdandum esse a captiuis Romanis doceretur, & instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum pedum x. & fossam pedum xv. per mil lia passuum x v. in circuitu fecerunt.

132 *Quanta cum virtute*] delebat Faernus particulam *cum*, & ita est in meo libro.

133 *Neque hostibus diutina lætitia*] Lætatio est in Faerni libro.

134 *Exercere, a finitimis equos parare*] rectius, opinor, in meo libro legitur, Exigere a finitimis, equos parate, exsules, damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit.

135 *Et manu munitissimis castris*] abest vox, manu, a meo vetere libro.

LIBER VI.

136 *Illi finitimos atque Germanos*] finitimos Germanos, est in meo libro: & ita puto scribendum.

137 *Aut ex eo quod metuerat, odio*] Faernus, aut ex eo, quod in eum erat, odio, siue meliores nactus codices, siue ex ingenio, ita emendauit. pro exsistat autem, est, oriretur in meo libro.

138 *Si amplius obsidum velit dari, pollicentur*] ita legitur in meo libro. & paullo post, pro Vbiorum, vbi horum.

139 *Iidem decernunt*] abest vox Iidem a Vaticano codice & meo.

140 *Natio est omnium Gallorum*] omnis, est in meo libro.

141 *Non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur*] Non posse aliter Deorum, &c. ita est in meo libro.

142 *Iustis funeribus*] quum, iusta, quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicunt, & funera, idem sit, suspitor mendum esse in voce funeribus: & vel funebribus scribendum, quo modo locutus est Liuius, vel omnino vocem delendam.

143 *Quam latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere*] ego in optimo, meo libro scriptum inueni, quam latissimas: & ita legendum opinor Faernus tamen legit, quam latissime.

144 *Vulgo Tectosages*] non est dubitandum quin Volcæ Tectosages, vt in libro Faerni & meo, sit legendum. Ptolemæo etiam ἑλίκαι τεκτοσάγες.

145 *Qui, se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.*] Faernus nullo adiutus vetere lib. sed coniectura tantum ductus, ita hunc locum emendabat: Qui se, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.

146 *Ab eius summo sicut palmæ, ramique late diffunduntur*] animaduertit Faernus locum non carere mendo. itaque delebat particulam Que: in meo autem libro melius, pro Que, legitur Quam.

147 *Ad bellum Ambiorigi profectus.*] vox profectus, abest a libro Faerni: & σχολιαστικῶς posita ab aliquo videtur.

148 *Atque etiam imparatum*] Faernus delet, etiam. & paullo supra legit, celeriter, contra omnium opinionem, &c. quomodo in meo quoque lib. scriptum est.

149 *Sed hoc quoque factum est*] melius in meo libro: Sed hoc factum est, &c.

150 *Ambiorix copias suas iudicio ne non cõduxerit*] ita Faernus.

151 *Ad Vatucam contendit*] liber meus habet, A uatucam. quam lectionem confirmat Ptolemæus, licet operarum vitio ἀτρέμνητον apud illum scriptum sit.

152 *Aut locis siluestribus palus impedita*] ita scriptum est in meo libro.

153 *Quam legionariorum*] Legionarius miles, est in meo libro.

154 *Deficiens, agre per manus tractus*] abest vox Deficiens, a Faerni libro, & meo.

155 *Qui non rei nouitate*] quin, legit Faernus, & ita habet liber meus.

156 *Fidem non haberent*] videndum anne rectius sit, vt in meo legitur, Fidem non facerer.

157 *Equitatum se ex fuga recepisse dicerent*] equitatum tantum se ex fuga, &c. ita est in meo lib.

158 *Ne minimo quidem casu*] magis placet, casui, vt est in libro Vaticano, & meo.

159 *Durocortum*] liber Vaticanus, & meus habent, Durocortorum. Ptolemæus quoque δυροκόρτορον. male igitur apud Strabonem, δαρικόρτορον.

160 *Quam a maioribus acceperant*] acceperint, rectius est in meo libro: & paullo post, Quoniam in præsentia obsidibus cauere, &c.

161 *Quod more eorum grauissima cærimonia continetur*] quo more eorum grauissimæ cærimoniæ continentur. ita est in meo libro; egoque ita malo, quam vt in aliis legitur.

162 *His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus*] reiiciebat Faernus vocem, omnibus; quæ a meo quoque libro abest, ac nescio quo modo in hunc locum irrepserit. paullo post, pro ibi, scriptum est, inde.

163 *Quo pabulandi caussa adire posse videantur*] liber meus habet, adiri.

164 *Insidiarum caussa*] insidiandi, est in meo libro.

165 *Reliquaque quæ ad oppugnationem oppidi*] ita est in meo libro.

166 *Non hæc omnia fortuito*] fortuito, habent libri Vaticanus, & meus.

167 *Quem turpiter se ex hac fuga recipientem, &c.*] ita scriptum est in meo libro.

168 *Milites cum toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur*] ita legitur in meo libro.

169 *Quidam ante portam oppidi Gallus qui per manus seui, &c.*] ita hic locus legendus a Faerno primum ex ingenio, deinde libri mei auctoritate emendatus.

170 *Perfectisque operibus*] derectis habet liber meus: sic enim vbique pro directis.

171 *Vt si quæ ex parte obuiam contraeuiretur*] Faernus delebat, contra.

172 *Vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt*] continuo petiuerunt habet liber meus.

173 *Silentio ex fuga recepit*] liber meus habet, silentio sic ex fuga recepit, &c. vt nisi ita legatur, non satis aptus sensus elici possit.

174 *Neque in acie vicisse Romanos*] ita legitur in meo libro.

175 *Vt omnia quæ imperarent, sibi patienda, & perferenda existimarent*] non dubito quin illud, & perferenda, sit Grãmatici alicu

alicuius glossema, quod auctoritate veteris libri reiiciebat Faernus.

176 *Senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit.*] liber meus antiquissimus habet, Decetiam euocauit. codex vero Vaticanus, ad se etiam, licet non omnino emendate, minus tamen corrupte, & in quo veræ scripturæ vestigia aliqua appareant. Esse autem Decetiam oppidi nomẽ, in finibus Æduorum, opinor; eiusque, quod non adeo celebre esset, mentionem apud Scriptores non reperiri.

177 *Atque omnibus omissis his rebus*] Faernus delebat, his.

178 *Erat in magnis Cæsaris difficultatibus res*] hunc locum ita reperi scriptum in meo vetustissimo libro, Erat in magnis Cæsari difficultatibus, ne, &c. & ita Faernum quoque legisse animaduerti.

179 *Postridie cum duabus legionibus in occulto restitit*] postero die, Faernus. & ita legendum arbitror.

180 *Castra pro oppido in monte posita*] prope oppidum, est in meo libro.

181 *Cum ijs primum communicat, hortaturque vt se, liberos, & imperio natos, &c.*] liber meus pro primum, habet præmium: quam scripturam videntur confirmare hæc quæ sequuntur verba: Celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, &c. siue vt emendauit Faernus, adductis.

182 *Ad Cæsarem disceptaturi*] placet Disceptatorem, quomodo Faernus legebat, & est in meo lib.

183 *Indicta caussa*] indicta re, Faernus.

184 *Atque omni genere telorum*] ita est in meo libro: insulse legunt alij, omnis generis telorum.

185 *Primis nunciis*] trinis, pro primis habet liber meus. sed non satis placet.

186 *Si alterum amisissent, non dubitari, quin pene circumuallati*] ita legitur in meo libro.

187 *Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris deduci, mulionesq;, &c.*] in omnibus quæ vidi exemplaribus, locus hic mancus, mutilusque circumfertur. vnius autẽ optimi mei libri ope, insigni repleta lacuna, ita illum suppleuimus: Prima luce magnum numerum impedimentorũ ex castris, mulorũque produci, neque iis ferramenta detrahi, mulionesque &c.

188 *Quod satis magna vallis intercedebat*] magnæ valles intercedebant, est in meo libro.

189 *Matres familias*] Matres familiæ, habent lib. Vaticanus, & meus.

190 *Nec minus se in milite*] non minus, &c. Vaticanus liber, & meus.

191 *Pontem reficit, exercitumque transduxit*] ita habent libri Vaticanus, & meus.

192 *Ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem*] daret, Faernus.

193 *In eamque fortunam, amplitudinemque deduxisset*] ita est in meo libro.

194 *Vt, ab re frumentaria, Romanos excludere*] rectius in meo libro legitur: Si aut re frumentaria. &c.

195 *Id ne tum quidem necessario faciũdum existimabat*] in meo libro est, Vt nemo tunc quidem, &c.

196 *Id est oppidum Paristorum, quod positum est in insula*] ita legit Faernus.

197 *Neque nostrorum militum, victorumque impetum sustinere potuerunt*] hunc locum ita emendauit Faernus ex vetere libro: Neque nostrorum militum victorum impetum, &c.

198 *Eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur.*] quis nõ videt hunc locum ita scribendum, atque interpungendum esse, vt in libro Faerni scriptũ animaduertimus: Eodem conueniunt vndique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur.

199 *A tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis*] ita est in meo libro.

200 *Id quod magis futurum confidebat*] Vaticanus liber & meus habent, confidat, vt opinor, rectius: & paullo supra, pro Iter facere, iter confici.

201 *Pugnatur vna tunc omnibus in partibus*] ita est in meo lib.

202 *Alexiam*] liber Vaticanus & meus habent, Alesiam. ita etiam Strabo libro IV. licet male apud eum legatur, ἡ ὑπὲρ Ἀλησίαν πόλιν μαχόμενον. Plutarchus. Dion. lib. IV. Diodorus Siculus, & Velleius Paterculus.

203 *Qua maxima parte exercitus confidebant*] quo maxime cõfidebant, liber meus.

204 *Ab ea fossa pedibus* C D. *deduxit*] ita liber meus habet, pro reduxit.

205 *Hæc teretes stipites feminis crassitudine*] Latinus Latinius Viterbiensis vidisse se librum manuscriptum testatur, in quo, pro Feminis, legeretur Fœmoris: in meo autem pro, ad summum, est, ad infimum.

206 *Ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur*] vide num rectius, infixæ, vt est in libro Faerni & meo.

207 *Frumenti rationem habere*] Frumentandi, Faernus legit, & ita habet liber meus.

208 *Xanthonibus*] liber meus habet, Santonis. & ita omnino legendum. paullo infra, Lexouiis, Aulercis, Eburonibus, &c. delendum Aulercis, ex eiusdem libri auctoritate.

209 *Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismij, Lemouices, Venett, Veneli, &c.*] ita est in meo libro. Οὐενέτοι etiam Ptolemæo.

210 *Fiduciæ pleni*] fiducia, est in meo libro.

211 *Quid ergo? mei consilij est facere*] ita ex meo libro interpungendum.

212 Eosque populerunt] *pepulerunt, Faernus.*

213 *In aliena vident, virtute consistere*] constare est in meo libro.

214 *Eruptione pugnaret*] pugnet, liber meus.

215 *Loca præruptra, atque ex adscensu tentant*] ita est in meo libro.

216 *Aggere, & cratibus aditus expediunt*] fossas explent, habet liber meus, pro, aditus expediunt.

217 *Excipitur rursus ex vallo atq; omnibus munitionibus clamor*] excipit, libri Vaticanus & meus.

218 *Huius anni rebus cognitis*] His rebus litteris Cæsaris cognitis: ita se reperisse in antiquo libro notauit Faernus.

LIBER IIX.

219 *A. Hirtij, vel Oppij*] A. Hirtij Pansæ. ita hic liber inscribitur in meo vetusto codice.

220 *Equitatus præsidio*] equitum præsidio, Faer.

221 *Velliocassos*] Vellocasses habet liber meus. ita Plinius, & alij.

222 *Vt si diceretur Cæsar cum* III. *legionibus venire, offerrent se, &c.*] in meo exemplari totus hic locus ita legitur. Si, vt diceretur, vel dicebatur, vt in libro Latini Latinij, Cæsar cum tribus legionibus veniret, offerre se, &c. paullo infra, pro permanerent, est permanere.

223 *Coronisq; pro ratione eius altitudinis inædificari*] ita Faernus.

224 *Alter, quo propior hostem in vallo, collocatus esset*] Faerni liber & meus habent, Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.

225 *Aut vicissim hostes, eodem transgressi*] melius, eandem, vt est in libro Faerni & meo.

226 *Præsidio pabulationibus mittit*] Faernus ex vetere libro legebat, pabulatoribus; quod magis placet.

227 *Fasces, vbi consederant, nam, &c. stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos*] ita Faernus.

228 *A conspectu texit Romanorum*] pro, texit, est in meo libro, extulit.

229 *Vix suorum ipsi priores partes animaduerterent*] ita est in meo libro.

230 *Primus cum paucis se ostendit*] videtur legendum, Primum, vt in meo libro, & non multo post, pro, Nostri constanter, est, Nostri autem constanter.

231 *Omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo.*] Faernus ex veteris libri auctoritate delebat verba illa, cognita calamitate: in meo autem exemplari, atque etiam in vetustissimo Orosij libro, qui apud me est, Correus, non Corbeus scribitur.

232 *Velut insueta re permotus, vellet celeriter hominem conficere, a familiaribus prohibitus, non potuit.*] ita est in meo libro.

233 *Qui in illis regionibus præerat*] abest particula In, a Faerni libro, & meo.

234 *Proximum suæ dignitati esse ducebat*] Faernus, proximum esse ducebat.

235 *Atque omne agmen morarentur*] reijcienda vox agmen, auctoribus libris Faerni, & meo.

236 *Q. Titatius Varus*] legendum Q. Attius Varus, vt in lib. III. belli ciuilis.

237 *Reli*

237 *Reliquasque proficiscitur ciuitates*] ceteraque est in Faerni libro, & meo.

238 *Profugit inde cum paucis Lucterius*] effugit, Faernus: & ita habet meus liber.

239 *Ipse legionem vnam intra castra distribuit*] pro intra, est in Farni libro, & meo, trina.

240 *At Germanos, equitesque.*] At Germanos equites, est in meo lib. & paullo post: Germani equites, pro Germani, equitesque.

241 *Sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat*] videndum num melius in meo lib. legatur, Suo ipsum enim oppidi murum magnus fons prorumpebat.

242 *Oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo prœliabantur, multosq; pertinaciter succedentes vulnerabant; vt tamen milites nostri non terrerentur.*] ita hic locus legitur in meo lib.

243 *Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis*] liber Faerni habet, eodem tempore cuniculos tectos, crates, & vineas agunt ad caput fontis.

244 *Sed quæ superare fontis fastigium posset*] Faernus legebat ex antiquo libro, Sed quæ superaret fontis fastigium.

245 *Vt ab incendio restringuendo dimicatione, & periculo deterrerentur Rom.*] ita est in meo libro.

246 *Tamen omnia paratissimo sustinebant animo*] fortissimo, habet liber meus, pro, paratissimo.

247 *Ita vt quisque poterat*] Faernus, ita quâ quisque poterat.

248 *Cum pertinaciter resisterent oppidani*] hunc locum ita legebat Faernus: Cum pertinaciter resisterent oppidani, & iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, &c. hanc lectionem confirmat meus liber.

249 *Manus præcidit, vitam concessit*] ita est in meo libro; rectius quam in vulgatis, manus præcidit, vitamque concessit.

250 *Qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant*] meus liber habet, qui nulli, &c. & ita legendum opinor.

251 *Parente Romanis ciuitate*] liber meus habet, parente sibi omni ciuitate: quæ lectio videtur non omnino improbanda.

252 *Ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset*] perduxisset, Faernus.

253 *Et conuersi hostem pellere*] conuersis equis, est in meo lib.

254 *L. Paullo, & C. Marcello Coss.*] L. Lentulo,& C.Marcello Cos. emendauit olim Octauius Pantagathus: & ita in veteri libro scriptum est. horum autem consulum mentio est in antiquo etiam argenteo nummo,in quo legitur, L. LENT. C. MARC. COSS.

255 *Quam sub discessu suo*] melius in Faerni libro & meo, quam sub decessum suum.

256 *Contendebat enim gratia cum libenter pro homine, &c.*] in antiquo libro scriptum est, Contendebat enim libenter cum gratia pro homine, &c.

257 *Simulque se, & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione*] ita Faernus, & Latini Latinij liber.

258 *Fore eo facto liberam*] eo pacto, Faernus.

259 *Sed etiam per se discessionem facere cœpit*] deest vox Senatus, quæ a Faerno reposita, locum sine dubio corruptum restituit:Sed etiam per se Senatus discessionem,&c.

260 *Quod ne fieret, consules, amicique Pompeij iusserunt*] pro iusserunt, emendauit Octauius Pantagathus intercesserunt. sed haud scio, ex auctoritate ne antiqui libri, an coniectura.

261 *Atque ita rem moderando discesserunt*] Faerni liber habet, Atque ita remorando discesserunt.

262 *Confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit*] liber Faerni & meus habent, Confectam ex delectu prouinciæ Cæsaris, ei tanquam ex suo dedit.

263 *Cum de voluntate aduersariorum, &c.*] cum voluntate aduersariorum, legit Faernus, deleta particula de.

264 *Ipse exercitus distribuit hyberna*] ita hic locus legitur in meo libro.

LIBRO I. DE BELLO CIVILI.

265 *Referunt consules de repub. in ciuitate*] Faernus delebat in ciuitate:quod fortasse ab aliquo σχολιαστικῶς positum, in Cæsaris verba irrepsit.

266 *Hæc Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aberat*] aderat, habent omnes manuscripti libri, & ita omnino legendum:non vt Petrus Victorius, & alij eum secuti, aberat, emendarunt: valet autem, vt opinor, hoc loco aderat,

aderat, ad vrbem erat:quod recte de Pompeio dictum est, qui quod Procos. esset cum imperio, ad vrbem erat, cum in vrbe esse non liceret. itaque ipse Cæsar ita de Pompeio infra scribit: Ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur. Ad vrbem vero esse, qui dicerentur, & pluribus locis docet Pædianus, & ex his Cæsaris verbis colligitur:Qui Procos. sunt ad vrbem,&c.quam autem reponimus lectionem confirmant hæc quæ sequuntur verba: Misso ad vesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis a Pompeio euocantur. paullo post:Proximis diebus habetur Senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit, &c.

267 *Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat*] Octauius Pantagathus pro Pompeius, legebat, promptos:quo nihil potest aptius huic loco excogitari:licet nullius,quod sciam,veteris libri auctoritate confirmetur.

268 *Atque ostentatio sui & potentium*] sui potentium, Octauius Pantagathus.

269 *Quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari*] liber meus habet, iniunxerat.& paullo post, ruptum, pro raptim.

270 *Quique Proconsules sunt ad vrbem*] Octauius Pantagathus legebat, Proconsulibus.

271 *In Mauritaniam mittatur*] in meo antiquissimo libro scriptum est, Mauretaniam: quæ scriptura in Græco quoque æreo numismate reperitur. *μαυρισαvία* enim habet.

272 *Philippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur*] pro Philippus, emendauit Octauius Pantagathus, Paullus: quod enim superiore anno consules fuissent, prætereundi non erat, quominus eis consulares prouinciæ decernerentur.

273 *Paludatique votis nuncupatis exeunt*] melius, exeant, vt est in vetere libro.

274 *Quæ superioribus annis armis esset restituta*] Antonius Augustinus episcopus Ilerdensis, delet vocem, armis.

275 *Qui amissam restituisse videbatur, dona etiam, &c.*] ita Faernus.

276 *Semper se Reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora*] Faernus ex vetere libro,necessitatibus, legebat.

277 *Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, &c.*] in meo vetustissimo codice locus hic aliter legitur, ac in libro Faerni scribi animaduerti: sic enim habet: Sibi semper primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se quod pro beneficio sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur: sed Faerni lectio magis placet: Sibi semper Remp. primam fuisse dignitate, vitaque potiorem, &c.

278 *Proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipsi exercitus dimittantur*] opinor rectius legi in Faerni libro & meo, exercitus dimittant. Antonius August. delet vocem, ipsi.

279 *Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit*] Faernus, substitit.

280 *Actius*] in meo vetustissimo libro, Attius duplici tt scribitur: eius meminit Cicero ad Attic. epist. 1 v. lib. 1 1 x. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas.

281 *In ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum*] liber meus corrupte habet, Vcillum Hirrum: Faernus autem pro Vlcillem, substituit Luceium.

282 *Quaterna in singulos iugera*] ita emendauit Paullus Manutius, cum male x 1. in omnibus exemplaribus scriptum sit.

283 *Castellisque circummunire instituit*] in libro Faerni & meo est, circumuenire.

284 *Consultandi caussa*] Faernus, consiliandi.

285 *Neque eorum tam remisso*] neque vero tam remisso, Faernus ex vetere libro.

286 *Vt nullus in aliam partem mente atque animo*] liber meus habet, vt alius in aliam, &c. quæ lectio non improbanda.

287 *Vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos*] pro ea re, reposuit Faernus, iniuria: cuius scripturæ vestigia retinet antiquus meus liber.

288 *Erant Senatorij ordinis*] pro Senatorij, est, Primi, in libro Faerni & meo.

289 *Ferentinorum*] Frentanorum, est in meo libro: quam scripturam confirmant Græci quoque scriptores, Ptolemæus & Strabo: φρυλανοι enim habent.

290 *Neque vero idem perfici*] profici, est in meo libro.

291 *Reliquisque telis pugnabatur*] pugnabant, Faernus.

292 *Nihil sine illis de compositione agi posse*] Faerni liber & meus

meus habent, Sine illis non posse de compositione agi.

293 *Deprehensas excipiunt*] ita Faernus legit, & in meo libro scriptum est.

294 *Hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem*] deest particula, cum, in Faerni libro, & meo.

295 *Se vero, vt operibus ante studuerit, sic iustitia & æquitate, velle superare*] liber meus antiquus habet, Se vero, vt opibus anteiri studuerit, &c. ac vidi qui hanc lectionem retinendam putent.

296 *Quas Sicilia & in Cosano a priuatis coactas*] cum antea legeretur Sicilia, & Sardinia, ita ope veteris libri emendauit Petrus Victorius. meus autem liber eandem seruat scripturam; nisi quod pro Sicilia, habet Sigili. minus certe deprauatum nomen. nam Sicilia prouincia, cum Cosano, quæ Domitij villa sit, non satis apte coniungitur.

297 *Celtiberis, Cantabris*] Celtiberiæ, habet liber meus.

298 *Quem ipse petiuerat*] Faernus, quam ipse pacauerat.

299 *Subito iumentorum, & aquæ magnitudine*] Octauius Pantagathus legebat, Subito vi ventorum, & aquæ, &c.

300 *Atque alijs summissis præsidijs*] subsidiis, habet liber meus.

301 *Cominus tamen diu stetissent*] melius legitur in meo libro, Cominus tamdiu steriissent.

302 *Nix profluit*] Faernus, profluxit.

303 *Tempus erat difficillimum, &c. ac ciuitates, &c.*] in Faerni libro & meo legitur, Tempus autem erat anni difficillimum, &c. at ciuitates, &c.

304 *Qui iter habebant ad Cæsarem*] placet, habeant, vt est in meo libro.

305 *Magni domum concursus ad Afranium*] Faernus legebat, demum, pro, domum. sed non satis placet. vide num melius sit, domo. paullo post: magnæque gratulationes fiebant.

306 *Pontem instituitum perfecit biduo*] ita Faernus.

307 *Alij vt prædæ præsidio sint*] ita est in meo libro.

308 *Et quod licebat latiore spatio producta longius acie*] liber meus habet, aut producta, &c.

309 *Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciatur*] Faernus ex vetere libro, pro, primum, legebat, prœlium.

310 *Hos Tarraconenses, & Lacetani*] vetus liber meus habet

Iaceta

Iacetani. & ita ex auctoritate Strabonis & Ptolemæi scribendum censeo. *ιανυσιοι* enim appellantur a Strabone in lib. III. idem autem error est in Liuij, & Plinij codicibus.

311 *Et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberam attingunt*] Largauonenses, legitur in meo libro: & ita habet Liuius. Strabo autem appellat, opinor, *λαργίτας*, nam de iis scribit, *ὃ πολὺ ἄποθεν τῶν ἴβηρος*. sed hoc non asseueranter affirmauerim.

312 *Octogesam*] Etouisam, Plinius.

313 *Huc iam rem duxerat*] Faernus, huc iam adduxerat rem.

314 *Mittitur L. Decidius Saxo*] Saxa, habet Faernus, & ita in meo libro scriptum est. is fuit metator Cæsaris. Cicero Philipp. XIII.

315 *Nam quæ itinera ad Iberum*] ita est in meo libro.

316 *Nos necessarij victus inopia coactos*] ita legitur in meo lib.

317 *Hoc consilium Cæsaris plerisque non probabatur*] ita habet meus liber.

318 *Hæc consultantibus*] consiliantibus, est in Faerni libro, & meo.

319 *Conquirit atque euocat*] ita est in meo libro.

320 *Armaque cum hominibus necessarijs*] liber meus habet, armaque, quod cum hominibus, &c.

321 *Sed plerosque ij, qui receperant, celant*] ita scriptum est in meo lib. & paullo post, Cæsar qui milites aduersariorum in castra, &c. ita etiam Faernus.

322 *Vana religio iurisiurandi*] noua religio, &c. in Latini libro, & meo.

323 *Centuriones, ampliorisque ordinis equites Romanos in Tribunicium restituit honorem*] Faernus ita hunc locum legebat, Centuriones ampliori ordini, & Tribunos in Tribuniciũ, &c.

324 *Equites vero ex loco superiore, in aduersarios tela conjiciebant*] in auersos, pro, aduersarios, emendabat Faernus. alij libri habent, aduersos, minus corrupte.

325 *Lente atque paullatim*] ita Faerni liber, & meus.

326 *Quare animaduersa, Cæsar, relictis ijs munitionibus, subsequitur.*] in libro Faerni, pro, relictis iis munitionibus, est, eductis legionibus. & ita legendum videtur.

327 *Illi enim animaduerso vitio castrorum*] ita est in meo lib.

328 *Et quo essent ad id expeditiores*] ad iter expeditiores, habet Faerni

Faerni liber: quod magis placet.

329 *Illi impediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat*] Faernus ope veteris libri ita locum restituit: Illi impediendæ rei caussa, hora, &c.

330 *Acies erat Afraniana*] totũ hunc locum ita legit Faernus: Acies erat Afraniana duplex ex legione prima, & tertia; in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex, sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant, &c.

331 *Aquæ, ligni, & frumenti inopia*] Faernus legit, aquæ, lignorum, frumenti, &c.

332 *Quem Cæsar deligit*] delegit, habet liber meus.

333 *Quos in sua potestate habuit*] placet, habuerit, vt est in meo libro.

334 *Pecuniam pro ijs rebus soluit*] pecuniam pro iis dissoluit rebus, est in Faerni libro, & meo.

335 *Introduxerunt*] intus adierunt, habet meus liber: & fortasse melius.

336 *Cæsar vt cognosceret, postulatum est*] postulant, Faernus.

337 *Eique negotio Q. Fusium Calenum Legatum præfecit*] Q. Fusium, est in meo libro: & ita in argenteis nummis inuenitur, in quibus Kalenum per K, non per C, scribi animaduerti.

LIBER. II.

338 *Quæ ex signo facile agnosci poterat*] ex insigni legebat Faernus veterum librorum auctoritate. cuius lectionis vestigia remanent in meo quoque libro.

339 *Fastigio musculi delabitur*] elabitur, Faerni liber, & meus.

340 *Hostes ex muro, ac turribus submouentur*] ita est in Faerni libro, & meo.

341 *Interiectis aliquot diebus*] rectius legitur in meo libro, interiectisque, &c.

342 *Sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant*] contemptionem, habet liber meus, non omnino male: nos tamen vulgatam scripturam retinemus.

343 *Omnibus arboribus longe, lateque in finibus Massilienſium excisis, & coniectis*] cõuectis est in meo libro; & ita olim emendarat ex ingenio Octauius Pantagathus.

344 Cum

344 *Cum pene inædificata in muris, &c.*] ita est in meo libro.
345 *Hæc omnibus referebat sermonibus*] liber meus habet ferebat.
346 *Hæc se certis nunciis, certis auctoribus comperisse*] hæc secretis nunciis, &c. est in meo libro. ac vidi qui hanc scripturam retinendam censeant.
347 *Quas Cæsari esse amicas ciuitates*] Octauius Pantagathus ita hunc locum legendum existimabat: Quas Cęsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiaque eo deducebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, & iudicia in priuatos reddebat, &c. reperi postea in meo antiquissimo libro ita hunc locum scriptum esse.
348 *Cum itinere conuerso, sese Ilipam Italicam venturum promisisset*] cum itinere conuerso, sese Italicam venturum pronunciasset. ita Faernus legebat; primusque, quod sciam, locum restituit.
349 *In publicum contulerant*] attulerant, Faernus.
350 *Etiam ab initio*] & iam ab initio, Faernus.
351 *C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit*] liber meus habet, ibi C. Caninium, &c.
352 *Paullo amplius passus ∞*] passuum, Faernus. & paulo post, longe pro longius.
353 *Ne primam sacramenti*] Faernus, ne primi sacramenti, &c.
354 *A quibus contumelia perfugæ appellarentur. huc pauca ad spem largitionis addidit*] ita est in meo lib.
355 *Genus hominum, quod liceret, &c.*] locus hic vereor vt sit satis emendatus. neque vero, nisi veteris alicuius libri ope purgatus fuerit, aptus ex eo sensus elici poterit. in meo autem pro, vellent: quæ offerrentur: commilitonesque: & accipiebāt: legitur, Veller, qua offerrentur: commiliteſq; : & accipiebātur.
356 *Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi*] pro prudentes, legerem, pudentes, ex Faerni lib. & paulo post: quod illis licentiam timor augeat notter, is studia deminuat; non vt in vulgatis, quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. confirmant hanc lectionem quæ sequuntur verba: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, &c.
357 *Quo maiorem*] meus liber habet, qua maiorem, &c. vt ad

ad noctem referatur.
358 *Prouinciam Siciliam, atque Africam*] ita est in meo libro.
359 *Consensu suo constituit Curio*] suorum, Faern.
360 *Quo æquiore loco prælium committeretur*] committerent, Faernus quod placet.
361 *Sed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant*] magis placet vt est in meo libro, Sed præoccupatus animus Attianorū, &c. nihil de resistendo cogitabat.
362 *Qua telum abjici posset*] Faernus legit, adigi.
363 *Ac fugientium multitudine*] hac fugientium, &c. ita habet meus liber.
364 *Ex numero aduersariorum circiter* D C. *interfectis, atque vulneratis*] huius loci integram, incorruptamque scripturam in vno meo libro reperi, in quo, pro, atque vulneratis, legitur ac ∞ vulneratis. cum manuscripti omnes, quos viderim, corrupte habebant, atque.
365 *Quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt*] potuerint, liber meus. quod magis placet.
366 *At illi, itinere totius noctis confecto*] Faernus notauit in veteribus aliquot libris scriptum esse, confecti; quo modo in meo quoque libro legi animaduerti. neque dubitandum est, quin ita scribi debeat.
367 *Vnam, vt in reliquis rebus spem reliquam, &c.*] vnam vt in miseris rebus, &c. ita corrigendum puto, meo vetustissimo libro auctore.
368 *Diebusque æque post paucis*] deest, æque, in libro Faerni, & Latini.

LIB. III.

369 *Illis temporibus quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat*] melius, ad vrbem, vt legit Faernus. nam de his ipsis legionibus lib. 1. scribit Cæsar, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad Vrbem Pompeius videretur.
370 *Anni spatium ad comparandas copias nactus*] annuum spatium, Faerni liber & meus.
371 *Sasalem filium miserat*] Sadalem appellat Lucanus libro. v.
372 *Ex Gallogræcia dederant*] pro, dederant, est, tantundem in Faerni

Faerni libro,& Latini.

373 *Eius rei causſa omni in ora maritima*] abeſt,In particula a Latini libro,& meo.

374 *Erat Orici Lucretius Hiſpilo*] Veſpillo, ſcribendum. ita habet lib.meus : & argenteus nummus in quo eſt, Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

375 *In eas diligentiæ ſuæ,ac doloris iracundia erupit*] indiligentiæ,eſt in meo libro.quod non diſplicet:nam paullo poſt ita de Bibulo ſcribit, Cuſtodiſque diligentius diſpoſitis.

376 *Si in Cæſaris conſpectum veniret*]melius,venire poſſet: vt eſt in meo libro.

377 *Ibique concitatis Dalmatis*] non eſt prætereundum hoc loco Delmatas,non Dalmatas in antiquis lapidibus inueniri, & Delmaticus,pro Dalmaticus. qua de re ita ex auctoritate Varronis ſcribit Velius Longus in libro de Orthographia. placet etiam,vt Delmatiam, non Dalmatiam pronunciemus: quoniam Delminio maxima ciuitate tractum nomen exiſtimetur.

378 *Seſe munierant*] his ſeſe munierunt,habet liber meus.

379 *Tantis detrimẽtis receptis*] acceptis eſt in meo libro:quod magis placet.

380 *Et detrimento Africani exercitus*] liber meus pro Africani, habet Afraniani,vt ad Afranij milites referatur,qui ſe Cæſari, victo Afranio,dediderant.

381 *Interea & Reip. & ipſis placere oportere*] Faernus hunc locum ita corrigendum eſſe indicauit:interea expedire, & ipſis placere oportere.

382 *Græcos murum aſcendere*] totus hic locus ita legitur in meo lib.Cum Græcos murum aſcendere, atque arma capere iuberet.illi autem contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani etiam ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur, &c. neque ſane dubito, quin ita legendum ſit.

383 *Diurnis eo nocturnisque, &c.*] ex meo antiquo libro ita hic locus legendus,atque interpungendus:diurnis eo,nocturniſque itineribus contendit ſimul ac Cæſar appropinquare dicebatur,tantuſque terror incidit eius exercitui,&c.

384 *Cæſar profecto occupato itinere*]Achilles Statius Luſitanus pro profecto, legit, profectus; quod non diſplicet. ita enim alibi locutus eſt Cæſar.

385 *Vt vigilijs caſtelliſque benemeritæ ciuitates tutæ eſſent præſidio*] libri ſcripti aliquot,pro, eſſent,habent,eſſet. quod Faernus retinet. ſed pro,ciuitates,ciuitati legit: tutæ,vero delet. in Aldinis recentioribus deeſtvox,præſidio; quæ eſt reponenda.

386 *Quantum nauium facultatem habebat*] Faernus, quam tum nauium, &c.

387 *Atque vno tempore accidit*] liber meus habet, atque vno etiam tempore accidit, &c.

388 *Neque tum reſpondendum Cæſari exiſtimabat*] placet, exiſtimauit, vt eſt in meo libro.

389 *Quibus cum,communicare de maximis rebus Pompeius conſueuerat*] ita eſt in meo libro.

390 *Cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, &c.*] male hic locus in vulgatis libris, quos viderim, legitur. ita autem interpungendum, & emendandum eſſe exiſtimo ex mei libri auctoritate, Cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor.bello perfecto ab iis Cæſar hæc facta cognouit, qui ſermoni interfuerunt.

391 *Niſi Cæſaris capite relato*] delato, Faernus.

392 *De ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent*] per arbitrum, eſt in meo libro. & fortaſſe melius.

393 *Aliam tabularum nouarum*] pro, aliam, Faernus legit,alteram : quod placet.

394 *Ipſe cum Caſilinum veniſſet*] Faernus, veniret. & Caſſilinum vnico l, ſcribendum. *καστίλινον* enim, habet Strabo, & liber meus.

395 *Atque proditio oppidi appareret*] Faernus legebat,de proditione oppidi appareret.

396 *Quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent*]Vibullium, habet liber meus. & ita legendum opinor.

397 *Peruenit Turios*]Thurios, liber meus:& Straboni, *Θούριον*.

398 *Itaque magnarum inititia rerum*] ita eſt in meo libro.

399 *Vlira Lyſſũ*] Liſsũ,habet lib.meus. & ita Strabo lib. VII.

400 *Leuiuſque tempeſtatis, quam claſſis, periculum exiſtimauerunt*] æſtimauerunt, eſt in meo libro. quod magis placet.

401 *Has, scaphis, minoribusque nauigijs compluribus sumptis*] pro, sumptis, est, summissis, in Faerni libro, & meo.

402 *In animi fortitudine*] firmitudine, Faerni liber, & meus. & ita magis placet.

403 *Qui omnes ad eum perducti*] producti, est in meo libro.

404 *Ex omnibus copijs*] expositis copiis, Faernus.

405 *Hæc eodem fere tempore.*] ita habet liber meus.

406 *Ipsi iter secundum eas terras direxerant*] pro terras, est, terra, in meo libro, vt eas, ad naues referatur.

407 *Conferta præfectis*] differta præceptis, habet liber meus. quam scripturam confirmat Latini quoque liber.

408 *Ceteraque eius deæ statuas: cum in fanum ventum esset, &c.*] in meo quoque libro locus hic corrupte scriptus inuenitur; ita tamen corruptus, vt ex eius scripturæ vestigiis vera lectio elici possit. sic enim habet: Ceteraque eius diei constituta, cum in fanum, &c. ego, si coniecturæ locus sit, veteris scripturæ vestigiis retentis, legerem, Certaque eius rei die constituta, cum in fanum, &c. lib. VII. bell. Gall. ita plane locutus est, tempore eius rei constituto. & hoc ipso libro, certumque ei rei tempus constituitur. de hac autem lectione nemo dubitabit, qui Cæsaris verba, quæ sequuntur, paullo attentius considerauerit.

409 *Calidone, & Naupacto*] lib. meus habet, Calydone. Straboni quoque καλυδών.

410 *Adesse Scipionem cum legionibus*] sic omnino legendum: non, vt in vulgatis libris, legione. duas enim legiones in Syria habebat Scipio, vt supra. nec verisimile est, si vnam tantum legionem habuisset, ad custodiam impedimentorum octo cohortes relinquere voluisse. Faernus.

411 *Ex semitu equorum illata suspicione*] pro, illata, est, incussa, in libro Faerni.

412 *Isque custodiam nauium longarum*] iisdemq;, liber meus habet.

413 *Quæ erat ad custodiam ab Ecilio posita*] videtur legēdum, Caninio, quo modo Faernus emendauit: aut paullo supra, pro Caninius, reponendum erit Acilius. quam scripturam retinuit Paullus Manutius.

414 *Etiam nauem expugnauit*] pro etiam, emēdauit Faernus, eam

eam. neque dubitandum est, quin ita legi debeat.

415 *Hellide, atq; Amantia*] liber meus habet, Biblide, non satis emendate, minus tamen corrupte. placet Bullide, ex Ptolemæo.

416 *Decertandi potestatem Pompeio fecit*] liber meus habet, decernendi.

417 *Atque vt nostri perpetuas munitiones videbant*] pro, videbant, Faernus legit, iungebant: & delet vocem, timebant. quam nos scripturam retinemus.

418 *Recipere se iussit*] statuit, Faernus.

419 *Legiones reduci iussit*] Faernus, legionem. & ita legēdum.

420 *Constipati pila coniecerunt*] ita legit Faernus. in meo libro est, conspirati.

421 *Aduersus cliuum incitati*] antea legebatur, pilum. pro quo Manutius reposuit, cliuum. Faernus autem, tumulum, non ita apte.

422 *Præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt*] ita est in meo libro.

423 *Paulloque circa eum locum morati*] in meo libro pro, circa, est, citra. deest autem vox, morati.

424 *At tum integras*] Faerni liber & meus habent, At contra integras, &c.

425 *Nocte cohortes nostras*] noctu, Faernus.

426 *At plerique existimant*] rectius legit Faernus Ac, pro At. & paullo post, alter agere ad præscriptum.

427 *Volcatius Tullius*] Tullus, est in meo libro: & ita habet argenteus nummus.

428 *Ad duorum millium numero*] ad duo millia, Faernus.

429 *Cæsari renunciauerunt*] remunerauerūt, habet lib. meus.

430 *Cohortemq; duplici stipendio frumēto ve, &c.*] Antonius Augustinus legit, frumēto, veste, pecunia, aliisq; militarib⁹ donis.

431 *Et Orchomenon de voluntate ipsarum ciuitatum recepit*] liber meus non habet particulam de. & ita lib. I. de bello Ciuili locutus est.

432 *Amicitia Cæsaris conciliare studebat*] Faernus ex veteribus libris legebat, amicitiæ.

433 *Sed etiam fructus ex arboribus deficiebant*] pro fructus, emendauit Faernus, frondes.

434 *Locupletesq; ex egētibus effecerat*] fecerit, Faer. lib. & meus.

435 *Monuitque equites*] deest vox, equites, in meo libro: videndumque an ita aptius sit.

436 *Discedere a nostru*]a nobis, Faernus. & ita li. meus habet.

437 *Postquam id difficilius visum est*] in meo libro est, postquam id facinus visum est.

438 *In interiorem vallum tela iaciebant*] anteriorem, Faernus.

439 *Per mare nauibus expositis in aduersos nostros impetum fecerunt*] placet, vt legebat Faernus, per mare nauibus expositi in auersos nostros, &c.

440 *Et viribus deficeret*,] a viribus deficeretur, habet liber meus.

441 *Atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret*] Faernus, opere, ex antiquo libro.

442 *Eo loco propugnante*] e loco, habet lib. meus. & paullo post, sibi repugnantes, ibi, pro sibi.

443 *Ex parte, ex qua proruebat*] Faernus, ea parte, qua perruperat.

444 *Eodem quo venerant*] placet, eadem, qua venerant. ita legit Faernus.

445 *Omnesque deductos*] productos, Faernus.

446 *Si non omnia cederent secunda*] caderent, habet liber meus: & ita Faernus legebat.

447 *Et ne citissima eius profectio cognosceretur*] citissime, Faernus. & ita in meo libro apparet scriptum fuisse.

448 *Ipsi incolumes se ad agmen reciperent*] ita est in meo lib.

449 *Intra vallum castrorum*] delet Faernus vocem, castrorum, auctoribus vetustis libris.

450 *Ne occasio temporis deesset*] occasioni, liber meus. totus autem hic locus ita legitur, & suis vt esset auxilio, &c.

451 *Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat*] a recto itinere, pro, directo, Faernus.

452 *Heracleam Senticam*] Sinticam Ptolemæus. Liu. lib. 42. & 45. Plin. lib. 3. cap. 10.

453 *Quæ gens paucis ante diebus*] mensibus, pro, diebus, est in Faerni libro, & meo.

454 *Lariſſam legiones adduxerat*] Lariſam, vnico ſ, ſcriptum eſt in meo libro. ita Græci quoque ſcribunt: & in argenteo nummo eſt, Λαριſαίων.

455 *L. Hirtij*] Hirri, habet liber meus. Cicero ad Att. lib. 8. appellat C. Hirrum.

456 *Quod proficiscenti promisisset*] recepisset, Faern.

457 *Quod satis perspectum habere videretur*] locus omnino depravatus ita restituendus est ex emendatione Faerni, & auctoritate mei libri: Quum satis perspectum militū animum habere videretur, &c. quodnam Pompeius propositi, &c.

458 *Ex delectibus horum annorum*] ex delectu, &c. Faernus. & plerique sunt ex colonis transpadanis. liber meus habet.

459 *Ac iam animo victoriam percipiebant*] præcipiebant, est in meo libro. & ita legendum opinor.

460 *Hæc erant numero millia* x l v.] ita meus lib.

461 *Euocatorum circiter duæ*] ita Faernus. & paullo post, quæ tota acie dispersæ erant.

462 *Tametsi erant Dyrrhachinis præliis vehemēter attenuatæ*] liber meus habet, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehemēter attenuata. vt ad ix. legionē tātū referatur. quod placet. sequitur enim, Et huic sic adiūxit i i x. vt pene vnā ex duabus efficeret.

463 *Ipse contra Pompeium constitit*] constitit, liber meus.

464 *Celeriter externa acie singulas cohortes detraxit*] Latinus Latinius Viterbiensis emendauit, celeriter extrema acie sex cohortes detraxit. suamque emendationem hoc adducto plutarchi loco ex Cæsare stabilire conatur: μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιτάγματων, ἡ κατέφυγον ὀπίσω τὸ δικαῖον, μιλύσας ὑσυχίαν ἄγειν, ἀδύνατος τοῖς πολεμίοις ὄντας. eadem scribit in Pompeio. & Appianus idem lib. i i. fieri autem potuit vt librarius scripturæ similitudine deceptus, pro, extrema, fecerit, externa: nā in meo quoque vetustissimo libro animaduerti in hac ipsa voce lapsum non semel librarium, qui & lib. i. de bello Africo, pro extremo, scripserit, externo. sed verba illa Cæsaris paullo post de hac ipsa re prolata magnopere Latini emendationem confirmant. nec enim vt in vulgatis libris, quam instituerat ex cohortium numero, legendum est, sed vt calamo notatus liber habet, quam instituerat sex cohortium numero.

465 *Atque eum milites electi circiter* c x x. *voluntarie*] Faernus, voluntarij. quos Græci ἐθελοντὰς dicunt.

466 *Dextro cornu procurrit*] procucurrit, liber meus: & ita Charisius.

467 *Circuire cœperunt*] circumuenire, Faernus.

468 *Tantum se opinionem fefellisse*] Faernus ex vetere libro legit, tantum se suam opinionem, &c.

469 *Ab eo petierunt*] petiuerunt, habent Faerni liber, & meus.

470 *Se Sullæ similiter dediderunt*] deest vox, similiter, in Faerni libro, & meo.

471 *Nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria*] abest a libro Faerni vox, quidam.

472 *Pari atque antea ratione egerunt*] egit, Faernus legit, delecta, quæ sequitur, voce, & ita est in meo libro.

473 *Nam, quicunque ex fuga Pompeium sequeretur*] placet vt in meo libro legitur, qui cum ex fuga, &c. & paullo post, soluerunt, pro, soluere iubebantur.

474 *Senatores omnes ex prouincia vocasse*] euocasset, est in meo libro. & in summam, pro, summa, paullo post.

475 T. *Appium*] pro, Appium, Manutius emendauit, Ampium, & ita habet liber meus.

476 *Quod ante ipsam Mineruam collocatum esset, & ante ad simulacrum Mineruæ spectauisset*] ita est in meo libro, & fortasse melius, quam vt vulgo legunt.

477 *Pergami in occultis, ac remotis templis*] Faerni liber, & meus habent, Pergamique in occultis, ac reconditis templis.

478 *Corripi ac interfici iussit*] Faernus, corripi, atque interfici iussit.

479 *Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere*] placet, vt habet meus lib. Regis domum obsidere, regno expellere, alios accersere.

480 *Deductis copijs*] diductis, Faernus.

481 *Constratæ omnes*] rostratæ, Faernus.

482 *Hoc tractu oppidi*] Faernus, in hoc tractu oppidi. & ita legendum videtur.

LIB. I. DE BELLO ALEXANDRINO.

483 *Vt nostri illorum opera imitari viderentur*] imitati, est in meo libro. quod magis placet.

484 *Nam puteis fossisq;*] liber meus habet, puteis fossis, & infra, ad fodiendos puteos, dixit. vt de hac lectione, quin vera sit, dubitari non oporteat.

485 *Munitiones nudare nolebat*] nudari, habet lib. meus. & paullo post, exposuisset, pro exposuissent.

486 *Quanquã si quid grauius illi accidisset*] ita est in meo lib.

487 *Et ad explicandam classem, & ad receptum, &c.*] ita habet liber meus.

488 *Capitur hoc prælio quinqueremis vna, & biremis cum defensoribus.*] ita est in meo libro: cum in aliis desit vox, biremis.

489 *Et illam, & vrbem*] in meo libro est, & illa in vrbe. paullo post, cum cõstratis nauibus aggreditur, abest particula, cum.

490 *Et* DECC. *passuum interuallo ad oppidum enatauerunt*] placet, pro, interuallo, interuallum, vt in meo libro.

491 *Pugnabatur a nostris exponte*] a nobis, habet liber meus, quod retinemus.

492 *Pauci alleuatis scutis*] ita est in meo libro, pro, alleuati scutis: quam scripturam non improbamus: ita enim in antiquis quoque marmoribus hoc ipsum reperitur.

493 *Aut suopte consilio, per occultos nuncios Regis probato*] non dubito quin ita scribendum sit, vt in meo libro legitur, Aut suo priore consilio per occultos nuncios Regi probato.

494 *Quasi vero id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio*] ac non prudentissimo consilio &c. est in meo libro.

495 *Sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, parum etiam feliciter confecta erat*] sequor scripturam veteris mei libri, in quo est, Sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter, &c.

496 *Planicies ex omnibus partibus subiecta*] in libro meo est, planicia.

497 *Qua liberum accessum haberi demonstraui*] lib. meus habet, quam liberum accessum habere demonstraui.

498 *Magnam multitudinem hostium interfecerunt*] magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt, legitur in meo libro.

499 *Maiorique ex duabus filijs Cleopatræ, &c.*] ita meus liber.

500 *Quinctumque Patiscum*] Patisium, est in meo libro. & paullo post, responsa, pro responsum, fortasse melius.

501 *Cuius itineris hæc erant certæ opportunitates*] cuius itineris has esse certas opportunitates. ita habet liber meus.

502 *Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant ea, quæ morte essent miseriora*] ita hunc locum emendauimus ope veteris mei libri.

503 *Capit ex eo prælio pentiremem*] penteremem, habet liber meus: & dicrotas, pro, dycrotas. Baisius tamen asserit legendum, dicrota, in libro de re nauali.

504 *Et prælio Pharsalico rem feliciter gerebat*] & Palæopharsali rem feliciter gerebat. ita legēdum auctoritate libri mei. adiuuat hanc scripturam locus Orosij ex libro VI. hic exitus pugnæ ad Palæopharsalum fuit.

505 *Simultatum caussæ tenues coniiciebantur*] simul & caussæ, &c. ita legit Latinus Latinius.

506 *Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere*] meus liber habet, quæ iacebant in itinere. & infra. relato domū Cassio.

507 *Vtrum nihil timere, an omnia licere, mallet*] timeret, est in meo libro, pro, timere. & ita legendum videtur.

508 *His rebus confectis, totum exercitum lustrat*] notum, pro, totum, est in meo lib. & fortasse nouum erat legendum.

509 *Sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest*] aliter meus liber: sed id, qua mente, communis erat coniectura.

510 *Frequens legionibus conuentus*] Latinus Latinius legit, Legionariorum.

511 *Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis profic scitur. Cassius Narbonem. sub idem tempus Trebonius Procos. &c*] ita hunc locum scriptum inueni in meo libro.

512 *Et ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum*] indiligentia, est in meo libro.

513 *Quæ maiores sunt dignitate*] lib. meus, maiore.

514 *Legionibus Syriæ*] Legionibus Syriæq;. ita est in meo lib.

515 *Ipse iter cœptum*] inceptum, est in meo libro.

516 *Legionem autem eam, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, &c.*] ita legitur in meo libro.

517 *Seruitiaque agi iussit*] seruitia agerentur iussit: liber meus.

518 *Vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, id fieri, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ. &c.*] ita est in meo libro.

519 *Eodem*

519 *Eodem gradu, quo præruptam in prælium descenderet vallem, ascendere aduersus arduum collem, &c.*] ita legitur in meo libro.

520 *Vel fiducia motus*] commotus, liber meus: & pro oppressus, habet oppressos: vt ad milites referatur.

521 II. *Legiones cum Cælio Vintiano in Ponto reliquit*] Viniciano, putaui aliquando scribendum, motus auctoritate veteris argentei nummi, in quo Viniciæ familiæ nomē notatum animaduerteram. postea vero nactus sum Cæsaris commentariorum exemplar septingentis fere ab hinc annis scriptum, quod emendationem hanc confirmauit meam. ita Cœlij quoque locum in epist. ad Cicer. IV. libri IIX. corrigendum puto. M. Cœlium Vinicianum, &c. vbi male legitur, Vicinianum. opinor autem aliquem e Vinicia familia a Cœlio adoptatū, Cœlium Vinicianum dictum, ex vsitata illa adoptionum formula, qua etiam Q. Cæcilius Pomponianus Atticus est appellatus. Crassus etiam quidam Iunianus apud Ciceronem in epist. ad Q. Fratrem nominatur; cuius & in argenteo quoque nummo mentionem inueni, hac inscriptione, CRASSVS IVNI. hoc autem quod esset ignotius, occasionem aliquibus dedit deprauandi potius, quam corrigendi cognominis.

LIB. DE BELLO AFRICO.

522 *Quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisq; quem peterent, præceperat.*] rectius, puto, legitur in meo libro; quod neque circum loca gubernatoribus profectis quid peterent, præceperat. hanc scripturam confirmat liber Latini Latinij.

523 *Fortuitu.*] Fortuito, Latini liber, & meus.

524 *Vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, &c.*] magis placet vt in meo libro scriptum est, Vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet, nec morā tergiuersatio.

525 *Regium enim equitatum Scipio, & prouincia Africa alebat*] ita legitur in meo libro.

526 *Tanta hominum erat dementia*] rectius puto in meo libro, tanta homines esse dementia.

527 *Iam cælo albescente*] albente, liber meus: sic etiam infra.

528 *Qui in præsidijs relicti sui milites fuissent*] ita meus liber.

529 *Subito ex condensis turmis pedites Numidæ leuis armaturæ,*

&c.] ita legendum ex meo libro.

530 *Concursu renouato*] cursu, habet liber meus.

531 *Cæsarisque equites, impentaque, &c.*] locus sine dubio corruptus, ita emendandus ex vetere meo libro: Cæsarisque equites ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumque cursum tardiora haberent.

532 *Maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, leuisque armaturæ*] ita liber meus.

533 *Germanisque* D c c c.] liber meus habet, ∞ D C. quod magis placet.

534 *Quater tantò*] quater tanto, liber meus, vt ad vocem auxilio, referatur.

535 *Istius ætatis cum esset*] istuc ætatis, est in meo libro.

536 *Remp. ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppressam*] pro, audacibus, habet, arduis, liber meus.

537 *Et aqua dulci elota*] eluta, liber meus.

538 *Oculos, mentemque ad mare depositos*] dispositos, est in meo libro.

539 *His se miseris, suamque fidem implorantibus*] is se in miseriis, suamque, &c. ita liber meus habet.

540 *C. Virgilius Petronius*] placet, Prætorius, vt est in meo libro. sic infra, C. Decimius Quæstorius: & Tullius Rufus Quæstorius.

541 *Quotidie mutuis prœliis inter se*] pro, mutuis, habet, minutis, liber meus: sic paullo post dixit, prœliis minutis cominus dimicabant.

542 *Etiam vndique ad Cæsarem veniunt*] rectius opinor in meo libro legitur, Et iam vndique, &c.

543 *Non ausus periculo suo rem facere*] periculo suorum, est in meo libro: quod placet.

544 *Auxiliisque tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine*] aliter hic locus legitur in manuscripto meo libro, & fortasse melius: auxiliisque tandem suis exhilaratus, annonæque leuata sollicitudine.

545 *Propter mare legiones educit*] ducit, magis placet, vt est in meo libro.

346 *Ex omnibus præsidiis cohortes deducit*] eduxit, liber meus.

paullo

paullo post, conuulneratisque, pro, vulneratis.

547 *In acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare*] dextro & sinistro, liber meus.

548 *Q. Commius*] Q. Cominius scribendum ex veteribus lib. & ita habet Parisinus codex.

549 *Nauis triremis*] Trieris, est in meo libro, τριήρης enim Græcis.

550 *Rempub. cum optimo quoque defenditis*] defendetis, habet liber meus.

551 *Apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse iusserat*] ita legendum ex meo libro.

552 *Nimbus cum saxorum grandine*] Saxea grandine, liber meus.

553 *Itaque subito imbre, grandineque consecuta, grauati ponderè, &c.*] opinor hunc locum non vacare mendo. nam in meo libro, qui hac in parte nec ipse satis emendatus est, pro, grauati, subruti, & disiecti, est, grauata, subruta, & disiecta: quæ aptius ad tentoriola, quã ad homines in iis degentes referũtur.

554 *Vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, cum tribus legionibus equitibusque frænatis, &c.*] ita legit Latinus Latinius, deletis illis, exercitusque Scipionis a terrore Cæsaris.

555 *Et expectatione copiarum regiarum*] liber meus habet, expectatio, &c. & paullo post, suspensiore animo, pro, suspensione animi.

556 *Quæ erant transeunda Cæsari*] transgredienda, liber meus: vtitur hoc verbo paullo infra in hac ipsa re.

557 *Partim viuis sunt potiti*] viuorum, liber meus: ita paullo post locutus est, partim occiderunt, partim viuorũ sunt potiti.

558 *Partim in quas quisque poterat regiones peruenire*] ita habet meus liber.

559 *Sed quoniam ij sibi neque modum, &c.*] liber meus.

560 *Et quantum potes, proficisci iubeo*] in meo libro, pro, potes, est, potest: & ita paullo post, quantum potest, abesse ex Africa iubeo, pro, potestis.

561 *Necessitateque coactus*] ita est in meo libro.

562 *Diceretque vt reliqua, quæ vellet, perageret*] liber meus, sed restare, vt reliqua, &c. locus hic mihi valde suspectus est.

563 *Et ne iugo a Cæsare excluderetur*] ita scriptum est in meo.

& paullo

& paullo post, Quintium Aquilam.

564 *Pentiremes duas*] penteremes, habet meus liber.

565 *Audaciaque commotus*] ita est in meo, pro, motus.

566 *Se a Nasidij classe captum*] ita legendum ex meo libro.

567 *Primo impetu legionum*] ita est in meo lib. pro, legionis.

568 *Eosque iaculis conuulnerare satis esse existimaretur. Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi, &c.*] placet hæc lectio magis, quam quæ in vulgatis libris circumfertur.

569 *Et legionarium militem defatigabant*] defatigabat, meus liber; & interficiebat, paulo supra, pro interficiebant. & ita videtur legendum.

570 *A Scipionis circiter* 11] ita est in meo libro.

571 *P. Cornelio Scipione euocato*] Scipionis euocato, est in meo libro.

572 *Vt suis fortunis præsto, quod benemeriti essent, auxilium ferret.*] placet vt in meo libro scriptum est, vt suis fortunis populi R. quod benemeriti essent, &c.

573 *Vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundendi, & nihilominus fortissime, acerrimeque pugnarent.*] ita est in libro Latini Latinij.

374 *Et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro, sinistroque cornu collocatos, &c.*] ita meus liber.

575 *Tubicen*] tubicina, liber meus. ita in antiquo quoque lapide inuenitur.

576 *Elephantus*] elephans, est in meo libro.

577 *Quibus miseru eares paruo præsidio fuit*] melius puto, quibus miseriis, vt est in meo libro.

578 *Itaque ij omnes Scipionis milites*] ita in meo libro legitur.

579 *Totumque exercitum veteranum donauit, præmia fortissimo cuique, &c.*] ita meus liber.

580 *Liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi Proquæst. fuerat, commendatis*] lib. meus pro, ibi, habet, ei.

581 *C. Considij filio*] rectius opinor in meo libro legitur, C. Considio filio.

582 *Liuineio Regulo*] ita est in meo libro: & in argenteis quoque nummis, L. LIVINEIVS. REGVLVS.

583 *Ceteio*] liber meus, Cæteio. forte, C. Atteio.

584 *M. Eppio*] ita est in meo lib. in nummo etiam argenteo, in

in cuius altera parte Africæ prouinciæ imago expressa est cum litteris Q. METELL. PIVS SCIPIO IMP. nominatur M. hic Eppius Scipionis legatus.

585 *Libentes, cupideque conditionem acceperunt*] ita est in meo libro, pro, cupidique.

586 *M. Catonem Vticæ sibi ipsum manus attulisse*] ex meo libro ita scribendum.

587 *Lætorio Rustiano*] legerem Cæstiano, si me antiquus aliquis liber adiuuaret: quod id cognomen sit Plætoriæ familiæ in argenteis nummis. sed fieri etiam potest, vt Rustius aliquis a Plætorio adoptatus, sit deinde Plætorius Rustianus dictus.

588 *Atque ibi Crispo Sallustio pop. R. Proconsule.*] abest a meo libro, populi R.

589 *Duodetricesimo die*] tricensimo, meus liber. est autem antiqua scribendi ratio, qua in æreo quoque nummo, Quadragensima notatum vidi.

LIB. DE BELL. HISP.

590 *Legati clam præsidio Cn. Pompei*] præsidia, liber meus.

391 *Cæsar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI. cohortes, &c.*] ita hic locus in meo codice scriptus reperitur. aliter in Aldino; sed male.

592 *Id cum animaduerteret aduersarios minime velle*] ita legitur in meo libro.

593 *Et vna facta ex colonijs*] ita habet meus liber, non colonis.

594 *Pompeius qui eodem iugo tenebatur loci natura*] liber meus, Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura.

595 *Non esse commissurum Cæsarem*] ita liber meus.

596 *Ad subsidium committendum*] submittendum, habet liber meus.

597 *Suo loco præteritus est*] sic est in meo libro, pro, perterritus.

598 *Et oppido potiri posse sperarent*] ita meus lib.

599 *Quin eruptionem*] ita, pro, irruptionem, habet liber meus.

600 *Clamore facto auersati sunt prœlium facere*] ita est in meo libro.

601 *Quæ stramentis ab nostris hybernorum caussa ædificatæ erãt*] quæ stramenticiæ ab nostris, &c. ita est in meo libro.

602 *Cuius funestæ laudes quoniam ad hanc fortunam, &c.*] ita meus liber.

603 *Tum, qui ita locutus esset, iugulatum*] eum, qui ita locutus esset, iugulatum: liber meus.

604 *Milsti ceruices absciſſæ.*] militibus, habet meus liber. & ita videtur legendum.

605 *Flumen transgressũ duo*] ita meus liber.

606 *Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti*] ex his vtroque genere, &c. liber meus.

607 *Ita pridie duorum centurionum internicio*] liber meus habet, interitio.

608 *In æquum locum non sunt ausi descendere*] ita habet liber meus.

609 *Prœlium ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum*] ita in meo libro hic locus scriptus reperitur.

610 *Et circa Hiſpalim in olireto conſtitit*] melius puto, in meo libro, contra Hiſpalim in olireto conſtituit.

611 *Interuallum prouinciam diuidit.*] male hic locus in omnibus quos viderim libris legitur. in meo autem ita plane scriptum est: interim nulla planicia diuidit. sed planicia, pro, planicies in eo libro, semper scribi animaduerti.

612 *P. Caluiſius, qui castris antea Pompeij præpoſitus esset*] Latinus Latinius legit, qui castris ante a Pompeio præpositus esset.

613 *Item optimis superadditis vestimentis*] liber meus habet, item optimis insternendam vestimentis.

614 *Ipse de tempore cœnauit, vinum, & nardum identidem sibi infudit*] pro vinum, est, resinam, in libro Latini & meo: quod magis placet.

615 *Simul Cæsar castra contra id oppidum posuit*] contra oppidum, habet liber meus.

616 *Clam cuidam Philoni, illi, qui, &c.*] liber meus habet, clam quendam Philonem illum, qui, &c. ita paullo post, pro, clam præsidio, clam præsidia.

617 *Qui*

617 *Qui imperati a Carteia profecti sine aqua fuissent*] imparati, est in libro Latini.

618 *Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit.*] Latini liber habet, exeſum locum vt in speluncam, &c.

LIBELLVS VARIARVM

lectionum, quæ cum ex doctiſsimorum virorum coniecturis tum ex vetuſtiſsimorum codicum collatione sunt collectæ. Sciendum est autem, priore numero folia, altero lineas significari.

C. *vel*, c, *Carrarienſis codex esto, qui manuscriptus idem & antiquiſsimus est.*

G. *Gryphij, minimæ formæ, qui ex vetuſto admodum exemplari est excuſus Lugduni.*

F. *impreſſus* L X. *abhinc anno Florentiæ.*

P. *Pariſienſis Roberti Stephani.*

Vaſc. excuſus Lutetiæ à Vaſcoſano.

Alij etiam plurimi huc citantur & manuscripti, & excuſi, ſed minore litterarum compendio.

Vbicumque asteriſcum in fine notatum inuenies, scies dignum esse locum animaduerſione, & quem haud oſcitanter prætereas.

Pag. I. lin. 26. *Aliam Aquitani.*] Magis placet Hot. Alteram, vt est apud Aimoinum, qui hunc locum in suum librum transcripsit.

2. 4. proximi sunt Germanis. Carrar.

7. quotidianis bellis, prœliisque. C.

11. contineturque Garumna flumine.

11. Oceanum finibus Belgarum attingit; etiam. C. Flor.*

14. *Inferiorem partem Rheni.*] Sic etiam Aim. nam inferiorem partem appellat, quæ in mare influit. At Car. habet, Interiorem, quod videtur absurdum.

17. Et

17. *Et eam partem*] Aim. & Car. Et ad eam. quod placet.
21. *Ciuitati persuasit.*] locus obscurus. Suspicatur Hot. legendum, Ei, vel Eis, vel Eis ita: præsertim cum in antiquis libris mox sequatur, Cum omnibus suis copiis, vt de nobilitate tantum, & eorum clientulis coniuratio intelligatur.
25. *Tuti continentur.*] Vox, Tuti abest a codice Hot. & Hen. st. nec est ad sententiam necessaria, sed potius videtur loco glossæ ad vocem, Muniti, in contextum irrepsisse. Verbum autem, Continentur, videtur potius legendũ, continerentur.
3. 13. Is igitur vbi legationem. G.
20. *Vt idem conarentur persuadet.*] Et hoc, Persuadet: & illa, quæ mox sequuntur, Illis probat, e glossa interpretum sumpta videntur.
26. *Potentissimos ac firmissimos.*] Fortissimos habet Hot. & Romæ primum excusus liber.
30. pœnas sequi oportebat. C.
4. 3. *Clientes, obæratosque suos.*] Hen. habet, obæratores suos.
17. *Sibi vnumquemque.*] Hen. sibi quemque habet.
18. Latobrigis finitimis. C.
21. Noriciam. C. Noreiam. Gryph. Noramque. F.
24. *Vix quo singuli Carri.*] Hot. conijcit esse legendum, qua.
28. *Inter fines Heluetiorum.*] V. C. Heluetiorum inter fines & Allobrogum.
29. *Nuper pacati.*] Al. habet, Nuper populo R. pacati: & ita habent manuscripti.
30. Allobrogum est, proximumque Geneuæ: ex eo. C.*
5. 3. suasuros, quod. C.
12. *Quam maximum potest militum.*] Vox, potest, abest ab Hot. & Rom. quod rationi consonat.
19. *Rogarentq; vt eius.*] Hot. & Rom. habent, Rogare, vt eius.
19. *Nullum aliud iter haberent*] V. C. Aliud iter haberent nullum. Sed potior prior lectio.
30. *Qui in flumẽ Rhodanum.*] Glareano placeret, si legeretur, Qum flumen Rhodanum influit, Secus Hot. qui arbitratur legendum, Qua.
6. 7. *Exemplo populi R.*] Hot. conijcit legendum esse; Negat se more & exemplo, populi R. iniussu posse, &c.
10. *Alijs vadis.*] Codex Hot. Ro. & Hen. habet, Alij; vt facile appareat,

appareat, similem vocem paullo superius deesse; locumque ita corrigendum; Heluetij, ea spe deiecti, alij, nauibus iunctis, ratibusque factis, alij vadis Rhodani, &c. vbi codex Hot. & Rom. Ratibusque compluribus factis.
15. His cum sua sponte. C.
26. nunciatur, Heluetiis. C. F.
7. 5. conscripsit: & tres. C.
13. *In Sebusianos.*] Apud Ciceronem, Ptolemæum, Plinium, Strabonem, Segusiani dicuntur, & infra lib. 7. cap. 12.
21. Eodem tempore Ædui, Ambarique. C. F.
8. 2. Incredibili leuitate. Ita Lucret. 4. Quod superest vbi tam volucri hac leuitate feruntur. Nihil minus Arari videtur congruere, quam lenitas. nimia vero leuitate fieri aliquando potest, vt visus fallatur. C.*
2. *Sed.*] Hot. videtur legendum lenitates. nam lenitudine quoque nimia visus fallitur. Aim. etiam hanc scripturam retinet.
4. liotribus vinctis. C.
23. faciendum curauit, atque ita exercitum traduxit. C. F.
26. *Cæsarem vno die fecisse.*] Pro Cæsarem codex Hot. Hen. & Rom. habent, Illum. quod videtur probabilius.
30. vbi Cæsar constituisset, atque esse voluisset. Sin bello prosequi. C.
9. 8. insidiis inniterentur. C.
9. & calamitate pop. R. & interni. C.
10. *Aut memoriam proderet.*] Hanc lectionem probat Hot. si tamen mutetur, Aut, in, Ac.
13. aut eo grauius ferre. C.
24. immutatione rerum. C. Vide Petrum Victor. in 1. Arist. lib. de arte dic.*
10. 14. *Rapinis, populationibusque.*] Liber Hen. & Hot. & Rom. habent hoc amplius: Rapinis pabulationibus, populationibusque. Car. pro, Populationibus, habet, Pabulationibus.
23. conferri, portari. C.
26. intellexit, & diem instare. C. F.
11. 8. plus possent. C.
11. *Obtinere non possent.*] Videtur Hot. legendũ esse, possint.
12. imperia perferre satius esse. postrema duo verba subiectis

ctis punctis inuenimus descripta, sed ita quidem vti inducta videantur. C.*

16. quin etiam quod necessario. C. F.

24. reperit ab aliis esse vera. C.

12 8. imminuta. C. F.

9. *Si quid accidat Romanis*.] Quidam vocem, grauius, interponunt, sed perperam: nam hæc præcisio est vsitata, ominis caussa, ad Græcorum imitationem ἴνα συμβαίνῃ, in malem partem.

10. *Obtinendis per Heluetios*.] liber Hen. Per Heluetios regni obtinendi.

12. *Quod prælium equestre*.] Codex Hot. Rom. & Vatic. Quod prælium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugæ factum a Dumnorige atque eius equitibus. nam equitatui, &c. Sunt qui ex vetusto libro sic restituant: Initium fugæ prælij equestris aduersi paucis ante diebus Dumnorige, atque eius equitibus factum esse.

16. Eorum fuga F. Eorumque fuga. G.* Si eorum fugæ legas, plane videmur locum restituisse.

24. His omnibus vnum repugnabat. C. F.

13. 11. per se creuisse. F.*

25. suspiciones euitet. C.

25. *Condonare dicit*.] Verbum, Dicit glossema putat Hot.

14. 6. *Quique in exercitu*.] Henr. codex, Et in exercitu.

12. ad eum cucurrit. C.

14. *A Gallicis armis*.] Hen. & Rom. libris deest particula, A.

22. *Heluetios castra mouisse*.] Hot. codex. Hen. & Rom. habent hostes: quod non displicet.

23. ex interuallo. C. F.

29. & iter ab Heluetiis. C.

31. seu quod terrore. C.

15. 2. eoque magis, quod. C.

11. collocari. C. F.*

12. compleri, & interea. C. F.

20. Milites superiore loco. C.

16. 4. conuersa signa tripartito intulerunt. F. partita intulerunt, C. Sed locus ostendit esse legendum, Tripartito.

6. *Sustti*

6. *Sustineret*.] Libri Hot. Hen. & Rom. habent, Exciperet.

12. *Ad vesperum pugnatum sic*.] Hot. & Ald. non probant aliorum mutationem, Ad vesperam; cum is sit vsitatissimus loquendi modus.

20. *In nullam partem noctis*.] Manuscriptus Hot. habet, Nullam, sine præpositione.

23. loco quo Heluetios.

25. quosque, postea. C.

17. 4. *Verbigenus appellatur*.] Alias, Vrbigenus. Quidam legunt, Vrbienus, vel Vrbinus, ab Vrba, antiquissimo Heluetiorum oppido.

8. *Prima nocte*.] Gryph. prima noctis vigilia.

8. *Prima nocte*.] Sic antiquus Hot. & Henr. Faern. tamen & Rom. Prima noctis vigilia.

26. *Acceperunt*.] Antiquus Hot. Receperunt.

18. 24. *Secreto atque in occulto*.] Tres postremæ voces absunt a codice Hot. Faer. Vrs. & Rom. quas Hen. habet.

19. 7. cum his Æduos eorumque ditionis homines. C. F.

31. neque conferendum esse. C.

20. 5. cruciatusque edere. C. F.

10. domo emigrarent. C.

25. cum ab his. C. F.

28. nec in occulto. C. F.

31. *Reliquis tamen fugæ*.] Ita habet liber Hot. & Rom. in aliis multis legitur, tantum, in Car. aut, tuta fugæ.

21. 1. vltra fines suos Ariouist. receperunt. C.

12. horumque obsides. C.

18. *Obtemperaturos*.] Sic Henr. alij, quod est melius, Temperaturos.

30. *Si quid a se velit*.] Liber Faer. Hot. Henr. & Rom. Si quid se velit.

22. 2, 23. emolimento. F. Petrus Victorius doctissimus vir; Emolumentum hoc loco detrimento & iactura sumptum a Cæsare contendit, Varronis auctoritate ductus; emolimentum habet Florentinus codex: vt, si E litteram eximas, quam verisimile est a copula *atque* vocali postrema, verbo molimento adhæsisse; perbelle Cæsaris sententia constare videatur. Hac voce autem vsus est Liuius lib. 7. de bello

Macedonico: Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere; & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustum & vadosum ostium portus sit. A propria autem verbi notione, transtulit Cæsar ad difficilem, atque operosam exercitus profectionem.*

6. negotium esset.

8. Rex atque amicus R. P. a Senatu appellatus. C.

9. quando in colloquium. C. F.

10. *Dicendum sibi & cognoscendum* Faer. habet, Discendum, Sed stare potest altera lectio, nam colloquium fit dicendo & audiendo.

18. si id non impetraret. Paris. impetrasset. Carr.

24. idem populum Rom. C.

26. consuesse. C.

28. in suo, impediri. C.

23. 2. *In eo manerent, quod conuenissent.*] Sine dubio corrigendum est, Conuenisset, pro, Conuentum esset.

3. *Longe ab his fraternum.*] Sic codices Hot. & Hen. Sed Faer. & Vrs. Longe futurum fraternum nomen populi R.

8. *Intra annos XIV.*] Henr. habet, Inter.

16. *Cimberium.*] Hot. & Rom. Cimbreum.

25. a finibus processisse. C.

28. facultas. F. G. Ita autem ex vetusto Codice hunc locum emendauit Donatus Iannoctius, vir summæ eruditionis.* Sed in Hot. Henr. & Rom. habetur, Difficultas. prior lectio est longe melior.

30. Alduasdubis C. F. P. Alduasdalis. G. Sed Hot. & Rom. Alduasdusius.

24. 1. quia flumen. C.

5. ibi præsidia collocat. C.

10. prædicabant & sæpenumero. G.

14. ortus est timor a tribunis. C.

16. *Non magnum in re militari.*] Ante hæc verba codex Her. habet, Magnum periculum miserabantur.

18. esse duceret. C.

21. abducti in tabernaculis. C.

24. de

24. designabantur. C.

28. sed angustias itineris, locorum, & magnitudinem siluarum &c. C. sed angustias locorum, magnitudinem siluarum &c. F.*

25. 15. æquitate & conditione perspecta. C. F.*

*18. videbatur propter factum, & nuper. C.

19. tumultu, licet aliquid vsu, ac disciplina, quam a nobis accepissent subleuarentur. F.

23. denique hos scirent esse eosdem Germanos. F. ac denique Germanos hos eosdem esse scirent illos, quibuscum, &c. G. Sed Steph. denique hos esse eosdem, quibuscum.

25. plerumque superarint. G.

38. hos si quærerent reperire posse. C. & Steph.

26. 2. *Cuirationi.*] Mendose in multis a superiore seiungitur.

5. itinerum conferret. G.

7. aut præscribere videretur. C. & Rom.

7. hoc sibi curæ esse. C.

9. breui tempore indicaturos. C.

14. Conuictam. C. F.

14. perpetua vitæ felicitate. Heluetiorum, &c. G. F. quod noster habet, & præterea Lutetiæ a R. Stephano excusus parua forma, innocentiam, perpetua vita; felicitatem, Heluetiorum bello esse perspectam. ex ingenio ac nullo adiutus exemplari, Bartholomæus Ricius emendauerat:* cuius coniecturam & Hot. sequitur.

28. Inde reliquæ legiones. C.

27. 2. quod ex aliis ei maximam. C. F.

3. amplius x l. C.

7. *Arioustiscopias a nostris.*] Ita legendum est ex veteribus libris, non vt quidam mendose reposuerunt, castris.

11. posse existimare. C.

14. pro suis tantum. C.

24. *In eos legionarios; milites*] Veteres, in quibus Henr. legunt, Legionarios eo milites.

29. Cæsarem ei facere. C.

30. Habiturum & non ad equum resc. C. & nunc ad equum rescribere. F. P. G.

31. terrenus. C. P.

28. 2. Eo vt erat ventum, legionem Cæsar. C.
9. quod amicus, & munera. C.
10. *Et a Romanis pro maximis.*] Liber Henr. Et pro magnis hominum.
29. 5. prœlio pulsas, ac superatas. C. F.
6. paratum decertare: si pace vti velint. C. sin pace vti malint. G. si pacem mallent. F.
8. perpenderent. F. * præpostere inuersa littera, P. cæteri fere omnes legunt, Dependerunt. Carr. manuscriptus *pro* penderint. sed perpenderint omnino legendum esse contenderim.
18. Galliæ prouinciæ fines egressum. C. fines ingressum. G. Sed Hot. & Henr. finibus egressum.
19. cum in suas possessiones. C.
21. Vt sibi concedi. G. P. Vt sibi concedi. C. F. *
22. sic iterum nos esse iniquos. C.
22. qui nõ suo iure se interpellaremus. G.* qui in suo iure se inteerpellaremus. F. P. videtur male. Non, loco, In, fuisse acceptum.
23. Quod fratres ex S. C. & Amicos appellatos Æduos diceret. G. Quod fratres a se, & amicos Æduos appellatos diceret. C. F. Quod a Senatu Æduos appellatos Amicos diceret. P. quod habet Carrar. & Flor. videtur esse legendum, sed ita vt post verbum se, punctus, qui librarij imperitia sublatus est, restituatur, & a Se. hoc est a Senatu legatur. *
28. *Debere se suspicari.*] Verbum, Debere Faer. auctoribus antiquis libris, tollendum putabat. Hot. autem, ex ea re, conflatum arbitratur, quod significet, Iccirco.
30. 9. posset, neque suam. C. P.
10. vti optime merentes. C. F.
24. *Commissum cum equitatu prœlium*] Faer. & Vrs. vocem commissum, vt superuacuam reijciunt, quibus Henr. & Rom. astipulantur. Hot. coniicit, posse stare receptam scripturam, particula, cum, sublata; nam legio quoque imposita in equos fuerat, atque ita vtrimque prœlium equestre futurum erat.
27. relatum est, qua arrogantia omnem Galliam Romanis interdixisset, C. elatum est. F. Liber & Hot. & Rom. quod

quod est rectius.
30. colloquium diremisset. G. P.
31. 6. retineri non potuerint. G. P.
15. M. Metium. C.
19. præsente clamauit. C.
32. 1. totidem vero pedites. C.
16. nostros deterrerent F. perterrerent. C. P. G. quod est melius.
20. quattuor reliquas legiones in castra. G. P. reliquas in castra F. C.
33. 3. eas itaque dicere. C.
7. in conspectum hostium. C.
11. Tum vero demum G. cæteri: Tum demum castris eduxerunt. C. F.
17. *Passis manibus flentes.*] Liber Hot. & Rom. legunt, Crinibus.
54. *Pila in hostes conijciendi.*] Planius esset, si, In nostros, legeretur.
24. procurrunt. C.
34. 3. intra aciem. *
7. *Circiter quinque.*] Hot. reponendum contendit, Quinquaginta, auctoritate Orosij & Plutarchi.
10. nactus ea perfugit.
12. quam domo secum: altera notica C.* quam domo secum eduxerat. P. F. quam domo secum adduxerat. G.
13. in Gallia duxerat. G. F. P.
14. vtræque in ea fuga perierunt. C. F.
21. videret. C.
28. Quos Vbij qui proximi Rhenum incolunt perterritos insecuti. P.* Quos vbi cuncti qui proximi Rhenum. C.
28. *Qui ripas Rheni incolunt.*] Aliqui codices, Qui eis Rhenum incolunt.
35. 2. interiorem Galliam. C. F.
36. 6. *Ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus.*] Hot. legendum existimat, Ab nõnullis enim potentioribus; nam qui nouis imperiis studebant, potentioribus, qui regna occupare conabantur, suam operam nauare cupiebant.
9. *Imperio nostro consequi.*] Codex Henr. in imperio.

11. *Ineunte æstate.*] Liber Henr.& alij veteres multi inita.
19. *Ad eos proficisceretur.*] Str. liber habet,Ad eos x i i. die proficiscereturus.
21. omni opinione venisset. C. F.
23. Andocum Boium. C.
26. contra pop. Rom. coniurasse. F. C.
30. *Qui ripas Rheni incolunt.*] Hot. Henr. & Rom. Qui cis Rhenum. quomodo est etiam in Carr. & Flor.

37. 2. *Et vnum imperium.*] Et, a libro Henr.abest,idque recte.
3. cum ipsis habent. C.
4. cum ab his quæreretur. C.
8, Gallos qui ea loca. C.
10. ingredi prohibuerint. C. F. & Steph.
16. concilio,& ad id bellum pollicitus sit,cognouerint. F.C.
19. ex eo numero electa. F. C.
20. Suessiones suos esse finitimos,fines latissimos,feracissimosque agros possidere. C. F.
22. *Quid nostri auderent, periclitabatur.*] Vrs. & alij testantur, in suis libris scriptum esse, Sollicitationibus exquirebat. Quod imperiti interpretis scholium esse, nemo non videt.
26. *Summa totius belli.*] Henr.& Rom.Prudentiamque suam totius belli summam. Hot. suam summam totius belli, sed particula, suam, delenda videtur.
29. *Leuiter fastigiatus.*] Aliquot veteres, Fastigatus. Carr. & Florent.in frontem leuiter castigatus. Steph. Leniter. sed prior vox commoda, posterior reijcienda videtur.
31. *Velocasses.*] Vel, Veiocasses, vt annotat Str.

38. 1. *Catuacos.*] Legendum, Atuaticos, vt apud Orosium, & mox, Cerceses Cenomanos.
5. *Obsides abduci.*] Legendum, obsides ad se adduci, vt est in libro Henr.
7. adhortatus, docet. C.
11. *Copias introduxerunt.*] Aliqui putant corrigendum, induxerint imperite:nam paullo post habetur; Et quorum in fines primum Romani exercitum introduxerint.
14. *Ad se venire.*] In libris Hot.Henr.& Rom.additur,vidit.
19. *Post eum quæ essent.*] Alij,Post eam, vt referatur ad Axonam.

nam.
29. At vbi circumiecta multitud.
31. portas succenderunt. C. succendunt. F.

39. 1. *Murumque subruunt.*] Hot. videtur legendum esse, subeunt, vt testudo intelligatur pro phalange fastigiata: nam alioqui locus intelligi nequit.
2. *Nam tanta multitudo.*] Liber Henr. Carr. & Flor. Nam cum tanta multitudo lapides & tela conijcerent, in muro consistendi, potestas erat nulli. Sed vsitata est probabilior.
4. Siccius Rhemus. C.
5. *Oppido præcesserat.*] Steph. Oppido præcesserat, vnum ex iis,&c. nuncium ad eos mittit. vnum ex iis. F.nuncium ad eum mittit. C.vnus, legendum, quod in cæteris habetur,& nuncios.
8. *Eo ac media nocte.*] Vox,Eo Hot.suspecta videtur.
6. a Siccio. C.
15. quot adire poterant. C.quæ adire potuerant. F.
16. *Cum omnibus copijs.*] Liber Steph.non habet,Cum.
21. prœliis supersedere. C. prœlio sine dubio legendum, quod noster,atque excusi omnes habent.

40. 1. Castella instituit. C. B.
2. qui tantum multitudine poterant. G. P. quod tantum. F.
5. *Vt, si quo opus esset subsidio.*] Hot. videtur corrigendum, Vt, si quid opus esset, subsidio duci possent.
12. ob id neutri transeundi. C.
19. *Sin minus possent.*] Vox, Possent glossema videtur. Hot. Steph. habet, Potuissent.
24. *Commeatusque nostros sustinebant.*] C. P. F. Hot. Step. & Rom. habent, prohiberent. Sed prior lectio probabilior; nam de agris loquitur,non de Rhemis.
28. primosque qui transierant. C. P.

41. 1. atque ipsis res frumentaria deficere. C. F. atque ipsos. P.
5. in suis quam alienis. C.
5. *Vndique cõuenient.*] Alij,Conuenire;quod rectius videtur.
8. *Diuitiacum quoque.*] Vox, Quoque superuacanea est; eamque non habent libri Faer. & Steph.
27. nondum prospexerit. C. fugientium occiderunt. C.
24. occiderunt:cum ab extremo ordine hi ad quos ventum erat,

erat, consisterent, fortiterque nostrorum impetum militum sustinerent: prioresque quod abesse a periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine vllo periculo, &c. Catrarienſi cum Florentino & Parienſi in omnibus fere conuenit, ab eodem vterque in eo veniat. Habent enim ab extremo agmine,& priores quod abesse a periculo,absque copula.*

35. *Ab extremo agmine.*] Alij. Ad extremum agmen.

29. *Sibi subsidium.*] Veteres, Præsidium; quod cur mutetur, nulla est causſa.

30. sub occasum Solis. C. P. G.

42. 3. *Ex pauore & fuga.*] Hot. Steph. Faer. & Rom. habent, Terrore.

4. *Exercitum duxit.*] Steph. Deduxit: quod rectius est.

9. *Vineas agere.*] Hot. contendit legendum esse, Aggerem, quo fossas replerent.

11. celeriter vineis ad oppidum actis. F. P. G.

19. Suessiones accipit. P. G.

43. 3. qui huiusmodi. C.

19. elangueſcere animos. F. C.

25. ex captiuis eorum, Sabin flumen. C. F.

44. 1. inutiles esse viderentur. C.

4. cumque ex dediticiis. C.

25. quem castris nostri. C.

45. 11. prœlium committunt. C.

13. *Porrecta, ac loca aperta.*] In quibusdam, Ad, pro,, Ac mendose. Putat etiam Hot. Aperta, glossam esse verbi, Porrecta.

20. peruolauerunt.

27. *Quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret.*] Aldo videntur hæc superuacanea, & tollenda, si antiqui codicis esse iuuaretur. Sed Car. habet; vexillum quidem erat proponendum, insigne cum &c.

28. *Signum dandum.*] Eidem hoc glossema videtur; non enim hic est locus, in quo signi dati mentio fieri debeat: sed infra, post cohortationem ad milites.

46. 1. temporis breuitas & successus & incursus hostium impediebat.

pediebat. C. F.*

2. in his difficultatibus. C.

13. est hortatus. C.

15. sustinerent. Quod non longius. C. F.

16. prœlium committendi.

18. *Pugnantibus tanta fuit.*] Steph. Pugnantibus occurrit, temporis tanta fuit exiguitas. Quæ scriptura probabilis est: Sed multo probabilior hęc, His pugnantibus occurrit. temporis enim tanta, &c.

20. *Galeas induendas.*] In Faer. & Steph. libris legitur, Inducendas. Sed magis prior lectio probanda videtur.

21. tegmenta detrudenda. C.*

22. *Quam quisque in partem ab opere.*] Steph. Quam quisque ab opere in partem. quod valde arridet.

27. cum diuersis legionibus aliæ alia in parte. C. F.*

29. neque ita certa subsidia. C.

30. neque quid qua in parte. C.

47 2. euentus varij subsequebantur. C. ita esse legendum paullo infra demonstrat.* Item alia in parte diuersæ duæ legiones. XI. & IIX. & profligatis Veromand.

7. *Rursus regressos & resistentes.*] Ita Hot. placet; quamuis in Faer. & Steph. libris absint duæ voces, Regressos, &c.

14. At totis fere a fronte & a sinistra parte nudatis castris, cum in &c. F.

21. quibus cum his vna. C. P.

28. *Exaudiebantur.*] Faer. Vrs. & Steph. habent, oriebantur. Sed prior fieri potest.

48. 3. nostras legiones premi. C.

4. diuisos dissipatos. C. cæteri quos viderim. & manuscripti & excusi (rectius illi quidem) diuersos, dissipatosque.

8. Cæsar ab X. legionis cohortes. P. * Vascos.

9. *Suos vrgeri.*] Vel pendet a verbo, vidit, vel aliquid fortasse desit.

19. *P. Sextio Baculo.*] Hot. & Rom. legunt Bibaculo: quomodo ex aliis auctoribus ita legendum constat.

25. cuius aduentu C.

31. vt conuersa signa in hostes inferrent. C.

49. 5. *Cursu incitato.*] Iorsan, Incitati legendum; nisi quid aliud

aliud vitij subsit.
22. & pila intercepta. C.
24. *Ausi quid essent.*] omnes antiqui, Ausos esse; nam illinc admirationis initium exorditur. Cicero Ver. 3. Ausum esse in æde Castoris audaciæ suæ monimentum sempiternum relinquere. Quod cum ita sit, temere aliqui, Deberent, singulari numero, reponendum putant.
25. ripas ac subire. G. P.
50. 9. cum omnibus suis copiis.
15. aditus in altitudinem non amplius. C. F.
16. muniebant. C.
19 collocabant. C. F.
18. *Teutonisque procreati.*] Alij omnes, Prognati: quod retinendum videtur.
13. cum iter prouinciam. C. F. P.
19. *Per prouinciam nostram.*] Hot. videtur corrigendum. In prouinciam, vt sententia cohæreat.
21. *Custodiæ ex suis, ac præsidio.*] Liber Steph. & Gryph. ex suis, ac præsidium. quod repudiandum non videtur.
24. consensu omnium C.
51. 3. *Plerumque omnibus Gallis.*] Hot. & Valerio Palermo Veronensi videtur esse legendum, plerisque omnibus; ita refert loquendi ratio. Car. habet, Hominibus gallis.
5. *In muros.*] Paris. In muro.
6. & appropinquari. C.
10. *Ope deorum.*] Steph. Carr. & Flor. Ope diuina.
21. Quibus Cæsar respondit. F.
27. Re nunciata ad suos, quæ imperarentur. F. C.
28. *Facere dixerunt.*] Videtur Hot. melius dici, si, Facturos, legeretur.
30. summam muri, aggerisque, acerui armorum. C.
32. 6. *Præsidia deducturos.*] Vel secundum Strad. Non inducturos, quam lectionem sequitur Paris. vt meliorem.
10. pellibus incluserant. F. C.
14. eo concursum, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, vt &c. C. F.
20. cum iam defenderet nemo captum oppidum atque, &c. C. F. * deerant in omnibus excusis duo verba, captum oppidum,

pidum, vt locus mancus plane, aut corruptus videretur.
53. 5. Quas ob res. C. ob eas res. F.
7. accidit nulli. C F.
54. 3. Magnisque cum portoriis. C. F.
14. ab illis relictam. C.
30. itineris causa. C. P. quod placet. Hot.
55. 10. itineribus possent. C. F. P.
18. *Colloquendi.*] C. Vascos. Gryph. & alij multi. Nullo sensu, Rara est & notanda locutio. In Romano, legitur, Collocandis. Rectius forte se haberet, si legeretur, Constituendis; id quod res videtur postulare.
21. *Ex loco superiore mittere.*] Postulare locus videtur, Inferiore: nam hostes superiora loca occupasse, & armatis compleſſe dixit.
21. denudata defensoribus. C.
23. defessi prœlio excedebant, alij. C. F.*
56. 3. *Proximus Oceano.*] Paris. Proximus mari Oceano. alij, habent, proximis.
3. *Hyemabat.*] Steph. Hyemarat: quod rectum est.
5. *Frumenti, commeatusque petendi.*] Duo posteriora desunt in libris Hot. Steph. Rom. C. & F. vt suspicari aliquis possit, Frumentandi scriptum fuisse, & subscriptum, Id est, commeatus petendi.
57. 18. quod naues habent. C.
24. *Perferre mallent.*] Hot. Steph. & Rom. ita legunt. Alij, Malint.
58. 10. inscientiam locorum. C. *
16. vada, portus, insulas nouisse. C.
18. atque apertissimo. F. atque amplissimo. C. quæ particulæ absunt a libro Steph.
27. retentorum militum. Rom. C.
59. 2. conditiones seruitutis. C. A.
6. atque in officio teneat. C. B.
19. in extremis linguis. G. P. * quæ vox & apud Plin. repetitur.
30. hoc eo facilius. G.
31. *Magnam partem.*] Alij, Magna parte. Sed prior lectio commodior.

60. 5.

60. 5. vada, ac discessum æstus. C.
7. nauesque totæ factæ ex robore ad quamuis contumeliam perferendam. C. Naues maximo robore ad quamuis vim & contumel. Paris. Vascos.
9. transtra pedalibus. C. F.
12. tenuiter confectæ: hæc siue propter lini inopiam atque eius vsus insscientiam. C. F. Hæ siue. *
13. siue eo, quod est magis verisimile. C. F.
16. *Commode arbitrabantur.*] Antiqui habent, Commode posse. Item videtur rectius, Arbitrantur.
19. aptiora ac commodatiora. C.
21. telum adijciebant. G. F. adijciebatur. G. P.
22. *Minus incommode scopulis continebantur.*] In aliis, scriptum est, Minus commode. Sed vtrorumque modo locus est obscurus. Aliqui legendum putant, schalis conscendebantur, Hot. suspicatur legendum, Copulis, quæ sunt ferramenta, quæ in proximam nauem, retinendi caussa, iniiciuntur.
24. facilius in vndis, consisterent tutius, &c.
30. Statuit exspectare classem. G. P.
31. naues eorum potissimæ. C.
61. 5. qua ratione pugnæ insisterent. Rostris enim. C. F. quam rationem pugnæ insisterent. G. P.
8. *Excitatu tamen, &c.*] Rom. Excitatis tantum tamen; quæ lectio vera & Romana est.
12. *Nuralium falcium.*] Sic Steph. & alij multi. Sunt quibus, Ruralium magis placeret. quasi vero non etiam murales æque ac nauales, propter rusticarum falcium similitudinẽ ita nominentur. Sed similitudo, de qua Cæsar scribit non ad ipsa falcium ferramenta, sed ad longuria & affixionem pertinet. quasi dixisset, nauales istas falces ea re muralium similes fuisse, quod, vt illa longis trabibus, ita hæ longioribus contis insertæ affixæque essent.
12. detinebant. C.
23. binæ ac ternæ naues circumsisterent. C. G.
30. ex loco mouere. C. F.
62. 1. consectati ita expugnauerunt. C. P.
25. duum millium spatium. C.

28. con

28. contemptionem. C. F. Ita legendum videtur. contemptio semper Cic. nunquam contemptus, nisi is auctor Rhet. ad Herrennium habeatur; id quod paucis admodum video probari.
63. 21. vt explorata. C.
64. 5. certior factus: ciuitates omnes. C.*
9. mens eorum. Eodem C.
10. *Quæ pars.*] Suspectus est locus Hot. cum nihil sit, quo referatur, Pars.
14. L. *Valerius legatus.*] Suspicatur mendũ subesse, cum non legatur apud historicos, hæc nominatis hic accidisse. Quare ex Orosio & aliis forte pro Valerio, reponendum esset, Aurelius, & pro, L. Manlio Procos. C. Manilius Consul.
65. 1. Tamen confecti. C.
12. Adiantimus. C. Adiatonius. F.
19. Adiantimus. C. Adiatonius. F. alij. Adiatonnus.
21. in oppidum, vti tamen. C. in oppidum tamen vti eadem, &c. F.*
25. *Vocatium.*] Voconiorum habent vulgati duo perantiqui, Carr. & Beroal. Vocatium, & ita reposuit Sabellicus. paullo infra quidem in enumeratione populorum, qui se Crasso dediderunt, Vocates æquæ in omnibus legitur. Vocontii quidem extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, proximi Centronibus & Allobrogibus a Marliano censentur.
27. quaqua versus. C. F.
66. 8. Hostemque vagari. C.
9. ob eamque causam. C.
11. indiesque. C.
11. nec cunctandum. C.
14. *Acie instructa.*] Steph Instituta.
15. in mediam aciem collectis. C.*
19. *Obsessu viis.*] In ceteris abest vox, Obsessis.
22. infirmioresque animo. C.*
28. cohortatur suos. C.
67. 3. cum ita ab hostibus. C.
6. renunciauerunt eadem esse diligentia. C.*
9. quod fieri vellet. C.
10. eductis cohortibus. C. eductis his cohortibus. F.

11. integr,

11. integræ,intertritæ ab labore erant,verbum integræ legitur inductum. Flor. habet intritæ ab labore erant.*
15. atque his prorutis. G. P. proruptis C. F. vt verisimile sit, aut ad verbum prorutis inter litteram,V,& litteram T. male interpositum, P, aut loco e acceptam O, & inter vtramque, R, iniectum, ita vt perruptis aut proruptis sine dubio legendum esse videatur.*
19. acrius pugnare. Carrar. vnus habet: rectius vt arbitror, cæteri eodem modo impugnare.*
21. fuga salutem petere intenderunt. F. P. G.
24. in castra recipiunt. C.

68. 1. Legatos misissent. De pace legitur inductum. C.
13. *Exercitum adduxit.*] Steph. Iul. Duxit.
15. vt ne quis inermibus. C.
19. cum pecus. C.
26. quæ maxime. C. F.

69. 29. caussa ex finibus. C. F.
30. *Domi remanserint, se atque illos alunt.*] Vrsinus ex antiquo libro, Domi manent, pro se atque illis colunt. Steph. & Bero. Manserunt. Vox, colunt, sequentibus congruit; Sic neque agricultura deseritur.

70. 1. *Neque ratio.*] Quidam V.C. coniicit legendum esse, Aratio; quod probabile est.

71. 9. magnitudine homines efficit. Carrar. verbum homines, habet, sed inductum.
11. pelles quicq. haberent. C. pelles habeant quidquam. F. G. Hot. Steph. Rom.
13. & lauantur. F. ac lauantur. C.
17. *Impenso.*] Vrs. Immenso. quod non placet Hot. sic enim Liuius locutus est lib. 2. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, &c.
18. importatis his vtuntur. C. F.
19. parua atque deformia. G. P. praua. P. Vasc. Hot. & Rom.
26. audeant. C.

72. 3. Vt est captus Germanorum qui paullo sunt eiusdem gẽtis & cæteris humaniores. G. & paullo quam sunt eiusdem gentis & generis, humaniores. P. qui paullo sunt eiusdem generis, etiam cæteris, humaniores. F. & cæteris. alias.

12. *Vim sustinuerunt.*] Ita Steph. alij vero, Sustinuerint. Sed videtur Hot. legendum, Sustinuissent.
15. *Quas regiones.*] Vel secundum Strad. Qua regione.
15. & ad vtramque ripam. C.F. Hi ad vtramque ripam. G. P.
27. migrauerant. C.
30. reliqua parte hyemis. C.

73. 8. cogant. His rebus, atque auditionibus. C. F.
12. Cæsar ne grauiori bello occurreret. C. F. P. vt grauiori bello. G. P. Vascos.
16. ab Rheno descenderent. C.
18. latius vagabantur. G. F. latius iam vag. C. P.
19. *Condrusonum.*] Condrusos nominat idem lib. 2. cap. 2. & lib. 6. cap. 6.
27. *Legati ab ijs venerunt.*] Sic Steph. & alij correctiores; alij, Ad eum: sed perperam.
30. quicunque bellum inf. C. P. qui eis bellum inf. G.

74. 3. armis possiderent. C.*
6. Ad hoc quod visum est, Cæsar respondit. C. ad hæc quod visum est. P.
14. Hoc Sueuis imperaturum. ita opinor locum emendari oportere, Hoc se his imperaturum. Erat enim, V in littura positu; vt verisimile sit, cum crebra hoc loco mentio Sueuorum fieret, librarij inscitia, Sueuis pro se eis, aut pro se his, repositum esse. C.*
23. & parte quadã ex Rheno recepta, quæ appellatur Vvalis. C. F. P. parte quadam Rheni. G. Vacalos. P.* Sed Tacitus lib. 2. appellat Vvalem.
Dan. Et parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur. Quod recte se habet; Rhenus enim partem Mosæ recipit, non ab illa recipitur. Est autem vox, Rheno, dandi casus, consuetudine scribendi, Latinis vsitata.
25. *In Oceanum influit.*] Manutius legit, in Rhenum transit. Sed antiqui codices repugnant.
27. *Nantuatium.*] Vel Atuatium, sine N. Strad.
28. *Mediomaticum.*] Paris. Mediomatricorum; ita & eos Strabo appellat: quamuis Ptolemæus μεδιομάτρικας.
28. *Tribocorum.*] Alij, Tribocorum. Idem supra eos appellauit, Triboces.

74. 1. *Piscibus*] Aim. legit, Solis piscibus.
25. *Inducus dictus erat.*] Vox, Dictus, ab Hot. & Steph. libris abest.
28. suffossis equis. C.
75. 6. *Equo vulnerato.*] In Vrsini, & Manutij ibris est, Seruo vulnerato, contra librorum antiquorum auctoritatem.
11. *Conditiones accipiendas.*] Codex Steph. & multi alij, Legationes: sed vitiose.
19. *Prætermitteret.*] Vel secundum Strad Intermitteret.
20. opportunissime res accidit. F. G.
27. grauius retineri iussit. C. F. Steph. Sed vulgata probabilior.
27. copias ex castris. C.
29. acie triplici instituta. C. & Steph.
31. *Germani sentire.*] Vox, Germani superuacanea videtur, & adultera.
76. 3. *Perturbantur, vt copiasne aduersus hostem educere an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid præstaret.*] Ita legit Danes. Sed Steph. salutem petere præstaret.
7. Quo loco. C.
15. ad fluentem Mosæ. C.
77. 15. id sibi auxilium spemque. C. F.
16. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus, Arioui sto pulso, & hoc nouissimo prœlio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vt opinione, &c. C. opinionem eius exercitu Arioui sti pulso. cætera habet Carrar. congruentia. F. vt legendum videtur.
78. 1. sublicæ modo directæ ad perpendiculum, sed pronæ ac fastigatæ. C. Steph. & Rom. sed vulgata melior.
6. *Bipedalibus trabibus immissis, distinebantur.*] Vetustissimus codex, Bipedales trabes immissæ distinebant.
11. arctius aliigata. F.
13. *Ad inferiorem partem*] Locus obscurus. Quare suspicatur Hot. reponendum, Superiorem, vnde vis fluminis exoriebatur. quid enim aries ad inferiorem fluminis partem?
14. *Pro ariete.*] Faernus, Pro pariete. Sed Hot. retinet veterē lectionem, & interpretatur, Loco arietis; nam vt aries ad trianguli formam accedebat, ita hac repugnāda triquetra sol

tra solent esse.
14. oblique agebantur. C.
22. pluribus. C.
30. *Frumentisque succisis.*] in Steph. & Aldi. & plurimis aliis, succensis. Sed prior lectio reponenda, vt quæ magis loco huic congruat.
79. 3. in omnes suas partes. C. in omnes partes misisse. F.
12. & Vbios. C.
14. perfectum. G. Dan.
80. 1. *Priusquam periculum faceret.*] Hot. legit, Prius, qui. Non enim Volusenum misit, vt ipse postea periculum faceret. Itaque ordo est, Arbitratus C. Volusenum idoneum esse, qui prius periculum faceret.
7. effecerat classem. C. F.
16. fidelem arbitrabatur. C.
18. horteturque pop. Rom. fidem sequantur. C. F.
28. pollicerentur. Hoc sibi satis, &c. C. F.
31. *Tantarum rerum.*] Ald. Tantularum. Quod sine dubio rectum est.
81. 4. quod satis esse ad. C.
5. quidquid præterea. G. quodque præterea. C. quotque præterea. F. *
8. possent peruenire. C.
17. a quibus eum paullo tardius. C.
21. cuius loci hæc natura. C.
28. *Postularent.*] Hot. videtur legendum, Postulabant, vt quoniam, &c.
29. vt quia celerem atque instabilem motum haberent. P.
82. 5. consuessent. C.
9. onere armorum oppressis. C. F.
10. & fluctibus consistendum. C.
14. equos insuefactos. C. F. P. Hot. & Rom. Dan. Ber.
25. atque nostris militibus cunctant. F. C. *
28. *Deserite milites.*] Heroal. Desilite. Non male. Sed vehementem habet hæc vulgata sententiam, & multorum auctoritate librorum præponderat.
83. 2. Hot. putat vocem, Primis, superuacaneam & adulterinam esse.

2. Hos item noſtri proximis ex primis nauibus cum conſpexiſſent. F. Hos item ex proximis primis nauibus cum conſp. P. Hos item alij ex proximis primis nauibus cum conſp. G. Si e voce, proximis, demas litteram poſtremam, in Florentino codice recte conſtare ſententia videtur. *
7. ſignis occurreret. C.
15. noſtri ſimul in arido conſt. F. G. P.
24. demonſtrauimus. G. P. demonſtraueram. F.
25. cum ad eos oratoris modo Cæſaris mandata deferret. F. G. P. Hot. Rom. Sed altera longe melior.

84. 3. *Paucis poſt diebus.*] Vox, poſt, in nullo antiquo reperitur: nec vllum hic locum habet.
6. Cæſari commendare cœperunt. C. F. Hot. Steph. Rom.
6. pace confirmata. C. Sed melior altera.
11. reuerterentur. C.
14. deiicerentur: tamen anchoris. C.
17 qui dies maritimos æſtus. C. F.
21. æſtus complerat. C. compleuerat. F.
24. Nauibus confractis. C.
29. quæ ad reficiendas naues erant vſui. F. G. & veteres omnes.

85. 1. *Ad ea, quæ ſuſſerat Cæſar facienda conuenerat.*] Alij omnes libri, Ad Cæſarem conuenerant: quæ lectio eſt improbanda. Priorem Manutius primus reſtituit.
9. *Reditu intercluſis.*] Hot. ſuſpicatur potius legendum, Aditu; non enim reditum in Galliam intercludere, ſed aditu in ſuam inſulam prohibere conabantur.
11. aut ſuos clam. C.
13. conſilia agnouerat. C.
20. Itaque cum id ſummo ſtudio. C. Itaque cum id ſummo cum ſtudio. F.
22. commode poſſet effectum. P.
27. nunciauerunt. C. F.

86. 1. duas in ſtationem cohortes. C. F.
3. proceſſiſſet; ſuos. G. F. P.
15. & pedibus præliantur. C. F. Steph. quod rectum eſt.
15. interim paulatim. G. F. *
16. atque ita currus collocant. G. P. F. * forte, ſe & currus.

17. *Expeditum ad ſuos.*] Potius videtur legendum, Ad eos, ſcilicet, Aurigas.
26. ad laceſſendum, & ad committendum prœl. C. F.
30. ſecutæ ſunt continuo complures dies. C. F.

87. 5. *Caſtris expuliſſent.*] V. C. ſuſpicatur legendum, Exſuiſſent: quod rectum videtur.
6. His rebus celeriter, &c. G. F. P. Eadem oratione etiam ſuperius eſt vſus. His rebus atque auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt. *
10. *Circiter triginta.*] Valde mirum eſt, equos tantum triginta tantum prœlium committere voluiſſe. Quare fortaſſe XXX. ſcriptum fuit pro, CCC.

88. 11. paludum ſiccitatem. C. P.
14. peruenerunt. C. F.
15. deduxerant. c.

90. 3 ad celeritatem onerariis ſubductiores, paullo facit humiliores. F. C. ſubſtructiores paulloque facit humiliores, quam &c. P. Vaſc.
8. paullo latiores, quam quibus in reliquis vtimur maribus. G. P. F. Ita eſſe legendum Priſcianus oſtendit lib. 7. fol. 83. b. Aldinæ impreſſ.
19. omnibus de iniuriis ſatisfacere. F.
20. Percepta oratione. C. F.
23. *Vti imperauerat.*] Hot. putat has duas voces eſſe adulterinas, & loco gloſſematis hæc irrepſiſſe, cum ſufficiat dixiſſe, Ad diem.
28. ſtudio & ſumma rerum omnium inopia. C.
30. conſtructas. C. F. P. *

91. 4. *Tranſmiſſum.*] Aliqui libri habent etiam, Traiectum, quam vocem, vt gloſſema appoſitam, nemo non videt.
8 Daneſius aliter legit; Paullo latiores, quam quibus in alio mari vti aſſueuerant. Beroal. exemplar propius ad vulgatam accedit, Sed in vno tantum variat, cum habeat, vtuntur pro, vtimur.
17. Atque Induciomarus. C. forte, Atqui legendum.

92. 1. ſeſe ſi Cæſar. C.
2. fidei commiſſurum. F.
7. His adductis, in his filio propinq. F. P. & in his. G.

15. Id in se factum.C. id tulit factum grauiter. Ber.
20. quæ in Belgis.C.F. Et ita legēdū,vt patet ex superiorib.
23. Galliæ, peruenit. F.
31. agnouerat. Accedebat. C.
93. 17. Hæc a pluribus C.
27. scius vt omnia eius consilio cogn. F.
29. conscendere in naues. F.
6. ille enim reuocatus.C.
94. 9. Atque equites.C. Vide an præstet legere atqui 82. 21.
12. *Rei frumentariæ prouideret.*] Iler. habet, Re frumentaria prouideretur: Hot. Steph. Rom. Rem frumeniariam:. Ita enim alibi consueuit loqui.
14. consiliumque pro tempore. F. P. G.
17. *Media circiter nocte.*] Car. Mediam circiter noctem.
21. optimum egressum.C.
21. *Eam partem insulæ caperet.*] Hot. placeret, si veteris alicuius codicis ope iuuaretur, mutare, partem, in, portum.
27. Ex captiuis cognouit. C. F. Steph.
27. *Annotinu.*] vel secundum Strad. publicis.
95. 7. deligatas ad anchoram. F.
25. His aliquantulum itineris.C.
26. extremi in prospectis. C. F.
96. 2. in itinere resistre iubet.C. & Steph. consistere. F.
4. coram prospicit. C. F.
7. accessi iubet.
8. *Quam plurimas posset*'] Ratio sermonis postulat, possit.
9. multæ operæ. C. F. Hot. Steph. multi operis. G.
14. easdem copias quas ante, præsidio nauibus relinquit.C. F. Steph. hæc lectio longe melior altera.
25. *Memoria proditum.*] Sic omnes libri. Sed tamen placeret Hot. si legeretur, Memoriæ, cum loquendi modus sit longe vsitatior.
27. *Ex Belgio transierant.*] Sic omnes libri. Sed mallet Hot. Belgis.nam sic alias consueuit loqui de singulis populis.
29. *Bello illato, ibi remanserunt.*] Steph.Eo permanserāt.Neutrum placet Hot. non enim illato bello, sed confecto potius, permanserunt. Quare is veretur, ne multa adulterina sint, ac Cæsar ita scripserit.Quibus orti ex ciuitatibus, bello illato,

illato, eo peruaserunt.
29. ibi permanserunt. C. F.
31. pecorum magnus numerus. C. F.
97. 1. *Numo æreo.*] Steph.Minimo ære,aut auro,aut aliis,ferreis. Hot. putat,legendum esse, Minimo ære,aut auro, aut laminis ferreis,ad certum pondus examinatis,pro numo.
11. quo fere ex Gallia naues. C. spectat.Hot.latus tenet. G. P. pertinet circiter millia passuum quingenta. F.
18. *Minores obiectæ insulæ.*] In Hot. Steph. & Rom. legitur, Subiectæ, quod melius.
20. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus: nisi certis ex aqua mensuris,breuiores, &c. F. P. nisi quod certis ex aqua,&c. G.
26. Hæc millia passuum D C C C. F. hoc, plane legendum.
28. *Vicies centena.*] Legendum secundum Hot. Centenum in secundo casu.
30. multum Gallica differunt. C. F.
98. 2. vltro inficiunt. Luteo, præpostere inuersis litteris ac littera, e, in r, deprauata legendum putat P. Victorius, qui primus, quod sciam, locum indicauit. cui videntur fauere verba Propert.lib.2. Eleg.18. C.Florent.habet.Omnes vero se Britanni vltro glasto inficiunt.Ita autem si legas,pro glasto non male, glauco restitui potest. Græcis enim idem est glaucus, quod cæruleus Latinis: id quod neminem fugit, qui vel mediocriter sit in Græcis litteris versatus. Fieri autem perfacile potuit, vt in glauci locum ob vocis affinitatem glastus successerit. Coniectura quidem non mala, quæ præsertim vetusti exemplaris adiumento nitatur. Quæ verba autem significandi nominis caussa, a studioso essent adiecta (quod cæruleum efficit colorem) ea hæsisse,tanquam propria Cæsaris, minime mirandum videtur. Neque enim satis verisimile est,Cæsarem verbo vsum adeo obscuræ notionis,vt eius vis esset pluribus verbis explicanda. Luteo sane, qui, vt Nonius ait, croceus est, nullo præterea colore alio intermixto, cæruleus effici qui potest? Cæruleum enim sereni cæli nitorem referre, nemo non nouit. Neque vero Vitruuius ait,luteo herba confici cæruleum colorem, sed ex cæruleo infecto luteo, fieri, vt qui vti propter claritatem

tatem chrysocolla non possint, nitidissimo colore vtantur. Videtur autē verisimile croceo, cæruleo admixto, viridem fieri. Sed tamen non video, quid ita glasto legi non possit, aut (quod habet codex Flor.) glasto vltro. neque enim vna est hæc barbara vox quam Rom. homines admiserint. Ea autem cum non semel Plinius sit vsus; nunquam eum verear sequi auctorem: cum vero semper id agam adhibito iudicio, tum vero iis rebus in primis significandis, quorum mentio a melioribus nulla fiat. Cum autem ea causa Britannis esse, eo ora oblinendi, vt horridiore essent in pugna aspectu, qui id assequi possent, infecti luteo colore, non video. Est enim luteus Horatio, epitheton palloris. x 1. Epod. O quantus instat nauitis sudor tuis, Tibique pallor luteus. Ac Minerua quæ bellorum dea præses habetur, veluti quæ oculorum aspectu truci, terrorem hostibus & formidinem incutiat, γλαυκῶπις a Græcis, Cæsia a Latinis dicta est.* Cuiacius, Nitro legit, Vitruuij auctoritate motus, qui lib. 7. cap. 11. ex nitri flore cæruleum fieri ait; cui consentit Turnebus Aduers. 6. cap. 17. Hotom. autem existimat reponendum, Lutro, ob consensum vetustissimorum librorum, Cæsaris, atque Pomponij Melæ, in quibus, Vltro, constanter scriptum est, exigua facta mutatione a vera lectione Lutro. Lutrum autem, secundum Dioscoridem, est idem quod Lysimachia, quæ ad cæruleum colorem valet, vt fortasse sit legendum apud Plinium, lib. 33. cap. 5. & Vitruuium, lib. 7. cap. 14. Lutrum, pro Luteum.

3. *Horribiliore.*] Sic Ald. quod recte se habet: nam idem lib. 7. horribilem speciem præbebat. In aliis legitur, Horridiore.

8. sed qui sunt ex his nati. P.

9. quo primum virgo quæque adducta est. F. Hot. Rom. deducta est. C. Steph. loquitur autem de vna tantum.

11. conflixerunt, tamen. C. F.

12. atque omnes in syluas. C.

20. *Inter se constitissent.*] Putat Hot. duas primas voces ex glossa sumptas tollendas esse: nam legiones propter terrorem, intermisso aliquanto spatio, constiterant.

21. *Per medios audacissime.*] Putat Hot. a Cæsare scriptum, Per

Per medios hostes.

29. magno cum periculo prœlio dimicare. C. F. Hot. Steph. Rom.

99. 1. remouissent, & ex essedis desilirent. C.

9. & leuius quam pridie. C. lenius. F. lentius legendum arbitror, aut leuius.

16. quo subsidio. C. F.*

16. cum post legiones. C.

100. 1. impetum legionum atque equitatum. C.*

5. essedariorum relictis. C. F.

11. se in agros eiecerat. C. F. Steph. sed altera melior.

14. latius euagari. C.

21. cuius pater in ea ciuitate. C.

21. *In continentem Galliam.*] Hot. suspicatur, vocem, Galliam, propter Cæsaris consuetudinem, ex glossa sumptam fuisse.

101. 1. Bibrocassi. C.

4. pecorumque numerus. C.

9. vastatisque finibus. C.

21. *Nobili duce Cingetorige.*] Steph. Lugetorige: nam Cingetorigem paullo ante regem nominarat.

25. mittit Cæsar cum constituisset. C. F.

102. 3. deportare constituit. P. instituit. C. reportare constituit. F. G.

7. atque ex iis. C. atqui, vt superius admonuimus, legendum videtur.*

8. *Et priori.*] Particula, Et, secundum Hot. sententiam deprauat, & sine dubio delenda est. Cuius etiam sententiæ est Nicasius Ellebodius Calletanus.

14. secunda cum soluisset vigilia. F.*

23. *Essuos.*] Nulla de Essuis apud veteres mentio. Ideo non male quidem putant reponi posse, Suessiones, vel Vessones.

30. *His militibus.*] Vox, Militibus, secundum Hot. superuacanea est; ac Cæsar superius semper, legionibus præfectos dixit.

103. 6. quoad legiones collocatas, munitaque hyb. F. P. G.

12. *Inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus.*] Flor.

Inimici palam multi, etiã ex ciuitate his auctoribus. Steph. & Faer. Inimicis iam multis palam ex ciuitate, & his auctoribus. Hot. legendum arbitratur, vnica transposita voculà; inimici, multis etiam ex ciuitate palam auctoribus, interfecerunt.

14. quod ad plures pertinebat. C.

15. impulsione defic. C. ita contemptio sup. non contemptus. *

16. *Tres in Belgio.*] Steph. Belgis: quod sine dubio rectum est: nam hæc Cæsaris consuetudo in populis omnibus.

17. cognouerit. P. G.

21. in hyberna ventum, initium. C.

25. frumentumque. C.

27. *Ad castra oppugnanda*] Flor. Hot. Steph. & Rom. castra oppugnatum, Alij, Ad castra oppugnatum: In aliis, ad castra oppugnandi: quod Manut. placet, vt intelligatur, Caussa.

104. 3. quibus rebus controuersias minui. C. F.

6. iussu Cæsaris, ad Ambior. C.

10. & quod ei. C.

21. confidat esse in Gallia commune consil. C.

105. 5. per fines daturum. C.

14. *Inter eos exsistit controuersia*] Hot. Steph. & Rom. Inter eos ex his tot caussis controuersia orta est: Quod male se habet; nam ex verbo, Exsistit, mendose factum est, Ex his tot; deinde ad sententiæ absolutionem fuit adiectum, Caussis, &, Orta est.

17. quamuis etiam mag. F.

30. tanta contemptione. C. tanta contentione nostra ad cast. F. tanta cum contentione nostra. P. Vasc. in vtraque parte esse tutam, si nihil esset durius. *

106. 3. nullo cum pericul. C. F.

9. cum Germanis consentiret. C. F.

10. *Vnam esse in celeritate.*] Hot. magis placeret, Vna, sexto casu.

11. quem habere exitum. P. G. haberet. F.

12. in quo si non præsens periculum sit. F.

13. hæc in vtraque parte habita disput. F. C.

18. terrear: hi sapient: & si grauius quid acciderit abs te, &c. C. P. G.

C. P. G. F. Hi sapienter, si grauius, &c. P. Vasc.

20. *Communem cum reliquis belli casum.*] Vox, Belli abest ab antiquis.

21. non reiecti. C. F. ne reiecti. F. G. rectius vt opinor. *

28. Tandem dat Cotta manus permotus: superat sententia Sabini. Prima luce nunciatur ituros. P. C. Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia. S. F. G.

107. 5. sed homine amicissimo. C. F.

7. *Impedimentis.*] In aliis subiectum est verbum, Incendunt, vtraque lectio bona.

15. iniquissimo nostrorum loco. C. F.

16. ante præuidisset. C.

25. minus facere per se omnia. C. min⁹ per se omnia obire. F.

108. 5. properaret clamore. C.

10. posita existimare. C. F.

10. *Et numero pugnandi.*] Cum non cohærerent inter se, Numero pugnandi, mutarunt quidam, legendo, vel, Animo pugnandi, quod est valde ineptum; vel, numero pugnantium: quod Manutio displicet, qui potius probat librum Paris. erant & numero & virtute pugnandi pares nostri. Sed ex lib. Steph. ita est locus distinguendus, vt post, Pares, punctum notetur; tum alterius sententiæ initium sit hoc, Nostri tametsi a duce & a fortuna deserebantur.

13. procurrebat C.

22. interim eam partem nudari necesse erat. C. F. G. P.

27. conferti vitare poterant. F. G. Hot. Steph.

109. 12. in quam rem se suam fidem interp. P. inque eam rem se suam fidem interpon. C. *

15. sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. G. C. F. P. *

16. ad armatum iturum. C.

20. imperatum facit. F. G. P. *

30. illi ægre ad noctem. C.

110. 1. prælio lapsi.

5. qui erant eius Regni finitimi. C.

13. seque ad eam rem. C.

19. Huc quoque accidit. C. F. forte accedit, aut accessit. *

19. Hot. suspicatur esse legendum, Hic quoque accidit.

27. Hanc

27. *Hanc adepti victoriam.*] Hot. suspicatur, Hac adepta victoria, in sexto casu, ex Latinæ linguæ consuetudine scripsisse.

31. *Turres* CXX.] In Steph. Rom. Car. & Iler. Turres admodum CXX. Hot. suspicatur de mendo: nam nusquam legitur, tam magno turrium numero Romanos esse vsos; præterea vix credi potest tot vna nocte ædificari potuisse; denique posterius turres excitatas fuisse, mox intelligetur. Quare suspicatur, de aggere ex materia extructo Cæsarem scripsisse, vt aliis multis locis.

III. 7. *Oppugnationem opus sunt.*] Cum de Romanis perspicue loquatur, corrigendum putat Hot. Propugnationem.

20. tum errare eos dicunt. C.

22. sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Rom. animo &c. C. P. sese tamen scire. G. F. * Sed vox, Scire superuacanea.

27. Populi Rom. accipere, &c. C. F. *

112. 2. & quosdam de exercitu habebant captiuos a quibus docebantur. C. F. *

3. quæ sunt ad hunc vsum idonea. P. quæ essent. G. *

5. manibus sarculisque. C. F. manibus furculisque. P. Vasc. siue furculis, siue sarculis legas, optime locus videtur emendatus. Neque enim Cæsar ait, his plane omnem ferramentorum copiam defuisse, sed quæ essent ad hunc vsum idonea. Furculis enim ad vertendam herbam, quæ aruisset, id quod ex Varrone & Colum. colligi potest, aut ad legumina contundenda vtebantur; sarculis aut ad findendum, aut ad sarriendum agrum; quæ eadem tamen, vbi aptiora deessent, fodiendæ humo vsui esse poterant; sagula egestæ potius asportandæ corbium vsum præbere, quam ligonum effodiendæ, aptæ esse videbantur. Sed Hot. videtur vsitata lectio retinenda, quæ habet, sagulisque: eam enim veteres libri omnes confirmant, quæ etiam ad Neruiorum imperitiam demonstrandam aptissima est, & Paulum Orosium habet auctorem: denique modo dixit, eos ferramentis destitutos fuisse.

5. *Exhaurire cogebantur.*] Steph. videbantur: At Rom. Nitebantur: quod rectum est.

7. 29. Nam

7. 29. Nam minus horis tribus millium pedum XV. in circuitu munitionem perfecerunt. F. Nonnihil deprauatum locum P. Rob. St. ita restituit. Nam minus horis III, X. ∞ passuum circuitu, munitionem pedum XV. perfecerunt. munitionem fecerunt. C.

11. *Fusiis ex argilla.*] Quid sit Fusilis argilla, ignoratur. Quare Hot. suspicatur, legendum, Aruina, quæ ponatur pro seuo: vel sic, Feruentes sulphure ex argilla glandes, vel Feruentes fictili ex argilla, vel, Fusiles feruenti ex argilla glandes.

16. sic vti parta iam. C. F.

19. vt cum vbique flamma. C. F.

27. *Vt se subipso.*] Hot. putat legendum esse, Ita se sub ipso.

113. 5. Paullo & L. Vorenus. C. F. ita vbique habent.

6. quinam anteferretur. C. F.

7. armis de loco. P. Vasc. animis, alias.

8. Quid dubitas, inquit, Vorene? quem locum tuæ pro laude virtutis spectas? C. F. *

9. Hic dies de nostris controuersiis diiudicabit. C. hic dies, hic dies de nostris, &c. vt F. noster habet. cæteri, hic dies, semel, dijudicabit, vnus Catar. cæteri, iudicabit, & excusi & manuscripti. *

11. Hoc cum dixisset procedit ex castris, munitionesque qua parte hostium confertissima est visa, irrumpit. C. munitionem habet F. & irrumpit. & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. P. G.

16. Quo percusso & exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela vniuersi conijciunt. F. in hostem tela vniuersi conjc. C. *

19. Auertit huic casus vaginam. C. *

23. Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo, conuertit. Illic vero occursat ocyus gladio cominusque rem gerit Vorenus. F. Illum vero obscurant occisum. C. officiebat multitudo Pulloni, quem pro occiso reliquerat, quo minus perspici a Voreno posset. si ita legatur, horum verborum sensus is est, sed duriuscule tamen idem, quamuis ita elicitur, constare queat.

23. *Illum*

23. *Illum veruto transfixum.*] Libri Hot. Steph.& Rom. pro hoc versu scriptum habent, Illic vero occursat ocyus gladio, cominusque rem gerit. Varenus. Hot. putat, vtrumque retinendum, & post verbum, Arbitrantur, subiungendum.

29. vtrumque seruauit. G. P. quod reijciendum.

114. 6. Erat vnus inter Neruios nomine Vercio. G.

8. ad Ciceronem perfugerat C. F. G. P.

9. huius seruo.

13. legionisque cognoscitur. F. G. P *

19. qua sibi iter sit faciundum scribit : Labieno , &c. C. F.

23. hybernis colligit. hora. &c.

29. 9. millia passuum x x. proceditF. G. progreditur. P.

115. 2. *Veritus, &c. vt hostium impetum sustinere non posset.*] Ex latini sermonis consuetudine, Manut. tollendam putat particulam, Non vel, Ne, pro, vt, legendum.

4. litteras Cæsari dimittit. F. G.

5. ex hybernis deducturus esset. F.

18. Castrorum adijciat. G. P.

31. reperit qui litteras. F.

116. 8. res, tantulis copiis iniquo loco dimicare. C. F. *

9. Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, cõsedit : & quam æquissimo loco, &c. P. Manutius suspicatur hic subesse aliquod mendum, vtrouis modo legatur.

23. *Vallem & riuum.*] Alij, vallem magnam. Sed veterum auctoritas repugnat.

25. seque in castra recipere : simul. &c. C. *

117. 6. quod eas non posse interrumpere videretur. C. *

7. alij vallum vi conscendere. F. P. Vasc *

11. longius prosequi noluit, veritus, quod &c. P.

13. *Illum locum relinqui.*] Steph. & Ald. habent illorum. Sed perperam. optime autem restituit Dionysius Lambinus , vllum locum ; quod ita Cæsar dixerit libro 6. cap. 8.

17. *Relictum esse militem.*] Alij omnes , præter Aldum Reliquum.

28. diutina lætatio. C. Steph.

31. *Millia passuum L.*] omnes alij, Millia passuũ circiter L x.

118. 7.

118. 7. Cæsar Fabium cum sua legione remittit in sua hyberna. F. G. cum legione remittit in sua hyberna P. *

15. nocturnaque locis in desertis concilia habebant.

18. L. *Roscio legato.*] Omnes, præter Aldum, Quæstore, Sed perspicua veritas omnium librorum consensioni præponderat. Hunc autem legatum Cæsaris fuisse constat ex hoc ipso lib. cap. 8.

24. *Alias terrendo, &c. alias cohortando.*] Recte sic , vt in Ald. Steph. Hot. & Rom. cum in vulgatis legatur, Alios.

119. 11. cum pluribus aliis de caussis. C.

13. vt ea populi Rom. imperia perferrent. C.

16. *Multo minorem superesse dicerent partem.*] Si ex Manut. sententia deleueris, Partem, venustior erit lectio.

120. 1. initium bellorum. F.

2. armati conuenire consueuerunt. F. G. P.

3. Nouissimus conuenit. F. C.

7. *Hostem iudicandum curat.*] Omnes alij , Hostem iudicat.

12. oppugnaturum. quæ fieri velit præcipit. P.

15. Timebat : ne quam occasionem. C.

20. conueniendi indicit. F.

31. Interim consuetudine quotidiana. C.

121. 8. *Neu quis quemquam.*] Alii, Quemque. Sed prius est rectum.

122. 28. *Ad opinionem Galliæ.*] Vocem , Galliæ putat Hot. ex glossa aliqua inepta sumptam esse : Subscribendum enim fuisset potius , populi R.

30. non modo ibi breui tempore resarciri. C. F.

123. 4. *Cum Q. Titurio amiserat.*] Mendum perspicuum , secundum Hot. legendum autem est, Cotta & Titurius amiserant.

10. *Nonnullis ciuitatibus.*] Locus Mendosus. Aliqui correxerunt , Ciuitates. Sed Cæsar de vna tantum Treuirorum ciuitate loquitur. Quare Hot. putat , commodissimam fere lectionem, Societatem : si in veteri aliquo libro reperiretur.

11. *Obsidibus de pecunia cauent.*] Ita habent libri Il. Gr. Steph. Hot. & Rom. quod rectum est : Aliqui , Obsidibus & pecunia.

29. concilium Lutetiam. F. G. P. concilium in Lut. C.

31. Ab

31. *Ab hoc concilio abfuisse existimabantur.*] Nonnulli, Ab hoc concilio eximebantur: quod non placet Hot. qui legendum putat, Consilio, per S; vt non concilium, a Cæsare indictum significet, sed conspirationem.

124. 9. *Aestiuum tempus instantis belli.*] Hot. putat legendum, Instans.

13. eadem fuerunt responsa. P. F. *

18. *Ex eo, quod metuerat odio.*] Sic Ald. Sed Faer. Quod in eum erat. Steph. Meruerat. Quod est rectum.

20. prœlio non esse certaturum. F.

25. venisse Germanis in amicitiam. P. G. quod rectum.

28. in Menapiis abderet. C.

125. 4. adiit tripartito exercitu. C.

16. iussu Cæsaris cognoscunt. F.

17. *Ab eis millibus passuum* XV.] Duæ illæ voces, Ab eis, absunt a codice Hot. Ald. Steph. & Rom. & recte. Aliqui restituerunt, A militibus.

20. præsidio cum impedimentis. C.

26. loquitur in concilio palam. C.

30. ex magno Gallorum equitum numero, nonnullos Gallos Gallicis rebus fauere, &c. G. F. Vocem Gallos Ald. non habet, & recte.

126. 5. profectionem fecit. F.

19. Hostes impeditos iniquo loco tenetis. C. *

25. pila in hostes immittunt. F. H. P.

28. quo Labienus consectatus. C.

127. 7. *Quod auxilia.*] Deest vox, Germani: vel recte subaudienda.

11. opus perficitur. C.

19. *Dare pollicentur.*] Faernus, Dari. Sed ita est in lib. Steph. Hot. Ald. & reliquis: neque mutandi causam vllam videt Hot.

20. vbi horum satisfactionem accepit P. G. ex duabus dictionibus, probabili coniectura, vna efficienda videtur, Vbiorum, quod etiam C. F. habet. *

29. inopia cibariorum abductos. G. ita legendum puto. abductos scilicet e suis locis, ad iniquam pugnandi conditionem elici posse.

29. *Ad*

29. *Ad iniquam pugnandi conditionem.*] Hot. placeret, Ad aliquam: modo veteris exemplaris auctoritas accederet.

128. 1. faciunt. Paucis post diebus. C.

3. *Postquam venerant.*] Hot. Venerint, legendum putat.

6. *Ac longe introrsus.*] Nonnulli, Hanc; quod magis placet Hot.

13. ciuitatibus, atque in omnibus pagis. F. G. P.

15. earum autem factionum. C.

18. Itaque eius rei causa. C. F.

27. Arioui stum atque Germanos sibi deuinxerant C.

30. tantum potentia eorum anteceſſerat. C.

129. 6. imperfecta re, redierat. C. F.

11. *Amplificata.*] Hot. putat commodiorem lectionem esse, amplificatis.

14. *Adæquari.*] Steph. & Ald. legunt, Adæquare intelligebatur: quæ lectio placet Hot. Antea perperam legebatur, Adæquare intelligebant. quod adæquari apud Cæsarem gratia intelligebatur G. F. ita etiam locum emendauit ex antiquo codice Donatus Iannoctius, vt plane ita legendum esse videatur. *

16. in clientelam dederant. F. C. G. P. ita legi oportet ex auctoritate exemplarium veterum: ita dare in potestatem, Liuius; dare in quæstionem Cicero; dare in manum Terentius, dare in nuptias, in matrimonium. *

21. *Qui in aliquo sunt numero.*] Corrigendum, Aliquo sunt numero, vt est in Steph & Aimo. i libris.

22. nam plebes pene seruorum habetur loco; quæ nihil laudis habet per se, nullo adhibetur consilio. C. F.

25. *In seruitutem dicant.*] Aim. Addicunt; discernunt Floren. Carrar. Aim.

130. 3. Sed Latinæ linguæ consuetudo flagitat, decernunt.

4. aut priuatus, aut publicus. F. C.

4. Sed populus habet quoque, codex Aim.

7. habentur, iis omnes decedunt. G. C. F. ab iis omnes discedunt. P. Sed huius est melius.

8. *Aditum eorum.*] Sic Ald. Steph. & Aim. Aditum sermonemque defugiunt.

13. aut si sunt plures, suffragio Druidum, aonnunquam

etiam armis de principatu contendunt. C. Hoc mortuo aut si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut si sunt plures pares, suffragio Druidum; nonnunquam etiam armis de principatu contendunt.*

30. *Græcis litteris.*] Sic Aim. & reliqui omnes libri. Attamen videtur Hot. esse superuacanea vox, Græcis: nam alioquin esset contrarium ei, quod superius lib. 5. cap. 2. scripsit, Cæsarem Græcis litteris conscriptam epistolam ad Q. Ciceronem misisse.

131. 15. vt quisque est genere, copiis amplissimus. C.

21. atque ministris ad ea. C.

132. 9. bella gerere. G. F. rectius bella regere, quod præter nostrum habet P. Rob. Steph. Videtur autem ab imperito, conuerso ordine litterarum, quod vsitatius sit gerere bella, quá regere (quod munus proprium est præsidiis bellorum Dei) repositum esse.

9. Huic si prœlio dimicare. C. F.

13. exstructos tumulos. C. F.

14. Namque sæpe accidit vt P.* Neque vt sæpe accidit, vt neglecta, &c. F. quæ esse Germana lectio videtur. In cód. enim F. distinctio tantum desideratur.

19. noctium definiunt. C. P.

20. finiunt, dies Natales. F.

25. *Publico in conspectu.*] Aim. sic legit, Filiumque puerili ætate in publico in conspectu. Quod rectum est.

28. *Pecuniæ coniunctim.*] Melior Aim. Coniunctim pecuniæ.

133. 9. *Ictu funeribus.*] Ita etiam habet Aim.

11. legibus sanctum. C.

13. neue cum alio. F. neue cum quo alio plures habent.

18. *Per concilium.*] Sic omnes h. bent. Placeret tamen Hot. si legeretur, Pro concilio, vel, Per concilia.

25. duritiæ studeni. P. C.

27. hoc alij staturam, alij vires. C. F.

31. *Rhenonum.*] Sic Aim. qui & adscripsit, Est id animalis nomen. Steph. Rhenorum. Hot. suspicatur esse legendum; Renum.

134. 5. qui cum vna coierunt. C. F.

6. quantum ei, & quo loco. C. quantum & quo loco. F.

12. *Pecu*

12. *Pecuniæ cupiditas.*] Placeret Hot. si legeretur, Potentiæ.

15. *Aequari videat.*] Ita est in lib. Aim. Steph. Ald. Alij habent, Æquari posse, quod superuacaneum.

15. *Quamlatissimus.*] Hot. Steph. Aim. & Rom. quamlatissime: quod rectius.

18. *Prope se audere.*] Aim. Prope audere.

28. fore, vt qui sequi velint. C.

135. 2. fides derogatur. F. G. P.

3. iniuria prohibent, sanctos habent. C.

6. superarent, vt vitro bella inferrent, propter. C.*

11. Volcæ Tectosages. G. P. volgæ Tectosages. F. Aim. per volgæ vulgo Tectosages. Carra. qui nostro suffragatur, quæ lectio mihi probaretur, ni scirem a Plinio Volcas Tectosagas in Narboneusi Gallia constitui. Consueuisse autem sedium quærendarum caussa domo procul ad exteras gentes proficisci, docet Liuius lib. 8. de bello Maced. qui inter eos Galliæ populos qui Asiam occupauerant Tectosagas enumerat, qui ab illo Tectosagi appellantur.

14. nuncque in eadem inopia. G. F. P. nunc quod, habet Carrar. itaque omnino esse legendum censent quidam. Redditur enim ratio cur natio Gallorum sensim vinci a Germanis, & expelli patriis finibus potuerit.* Hot. autem ita corrigit ex Aim. & Steph. libris. Nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent.

16. *Gallos autem propinquitas.*] Perspicuum est, aliquid deesse in Aim. Steph. & Rom. legitur, prouinciarum propinquitas. Hot. putat sic locum restituendum, Galli autem, quibus prouinciæ propinquitas, &c.

23. *Nemetum & Rauracorum*] Beatus Rhenanus putat legẽdum esse, Venetum & Tauracorum.

28. *Aut audisse, aut adisse*] Faernus sustulit, Audisse Hot. videtur legi posse, Qui se aut vidisse.

31. visa non sunt. C.

31. ex quibus quæ maxime differunt, & memoria prodenda videntur. C. tradenda. F. Differant ab aliis Aim.

136. 2. *Est bos.*] Hot. suspicatur Cæsarem scripsisse, Bisons.

5. *Sicut palmæ, Ramique.*] Vel, quæ particula delenda est, vel Faerni liber probandus, in quo scriptum est, quem late-

5. eademque est fœminæ. C.
6. eademque forma. C.
7. consimilis capræ figura. C.
9. multilæque cornibus & crura. C.
12. sese, subleuareque possunt. C.
13. acclinatæ. G. P. reclinatæ. C. F.
14. ex vestigiis, vt est animaduersum. C.
16. incidunt arbores. C. F. accidunt arbores. G. P.
18. acclinauerint. G. P.
22. magna vis eorum. C.
23. quam conspexerint. G.
28. & mansueti fieri. C. F.

137. 9. rescidit, atque. C.
26. Nam sicut magno accidit casu. G. P. F. Nam magno accidit casu. C. quæ lectio ita nobis probatur, vt in cæteris excusis, rectius tamen legi, Nam sicut magno accidit casu, arbitremur. *
138. 1. Sed hoc eo factum est, quod. C. sed hoc quoque. F. G. sed hoc factum est, quod. P. Prima optima.
7. sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum. G.
11. prohibitus quum, cum reliquum, &c. C. F.*
15. si in syluis sese collocauerunt. C. in insulis legendum. Hodie quidem omnes æque ob summam negotiatorum frequentiam in primis celebres habentur; incoluntur autem ab hominibus mitissimo ingenio, atque ad omnem vitæ cultum atque elegantiam perpolitis.*
139. 1. *Ad Vatucam.*] Steph. Ratucam Vrs. Atuatucam. Humbertus Thomas, Varucam. Lectionem Vrsini confirmat ex veteribus libris Iacobus Cuiacius Obs. libr. cap. 11.
13. quæ ad Aduaticos adiacet. C.
14. reliquis tribus legionibus. C.
15. *Ad flumen Scaldin.*] Idem Humbertus reponit, Sabin. Pithœus vero lib. 5. Aduers. cap. 5. emendat, Scaldium.
26. *Vbicuique.*] Sic Aldus. Sed Steph. melius vbicumque.
28. Nec loca vicinitatibus erant nota. C. F.
30. perterritis, ac dissipatis. C.
31. *Dispersis periculum.*] Videtur deesse verbum, Hostibus.
140. 5. *Interfici vellet.*] Vox, Cæsar aut abest, aut durius subaudienda

dienda est.
8. locus ille erat. C.
10. audacia: & in eiusmodi. C. F. At in eiusmodi. P.
14. noceretur. Dimittit ad finitimas ciuitates nuncios Cæsar; ad se omnes vocat spe prædæ. P. F. C.
17. *Pro tali facinore.*] Hic est mendosus secundum Hot. qui sine veteris alicuius ope sanari nequit.
29. *Transeuntes Rhenum.*] Steph. Transeunt. quod Hot. videtur aliquanto rectius.
31. vbi pons erat perfectus. C. *
141. 9. tribus horis ad Varutam. P.
9. *Quibus iam licet.*] Sic est legendum: nam in aliquibus perperam est scriptum, libet.
11. vt murus quidem cingi possit. C. vt numerus quidem cingi possit. F. hinc, vt arbitror, e vocali in priorem locum reuocatam, atque V, in illius restituta, locus emendatus est; quam recte, alij viderint; mihi quidem magis Carrar. lectio probatur. ita exiguus numerus militum est, vt tuto possint muro circumuallari, neque ob id quisque egredi extra munitiones audeat. *
14. ipsi ad Varutam contendunt. P.
15. Cic. qui omnes superiores dies. C. F.
17. Ac ne calonem quenquam. C.
28. Complures erant ex legionibus ægri relicti. C. F.
30. sub vexillo vno mittuntur. C. *
31. magna iumentorum. C.
142. 3. protinus eodem. C.
6. *Sub vallo.*] Recte. Absurde autem in Ald. & Rom. Sub valle.
18. qui in eodem ceciderunt castello. C.
22. Erat æger cum præsidio relictus. C. F.
25. ad diem quintum cibo caruerat. C.
28. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis quæ in statione erat: paullisper vna prœlium sustinet: reliqui denegant. Sestius, grauibus acceptis vulneribus, ægre per manus tractus seruatur. C. Consequitur hunc centurio eius cohortis, quæ in statione erat. paullisper vna prœlium sustinent. Relinquit animum Sextius, grauibus acceptis vulne-

ribus: ægre per manus tractus seruatur. F. *
143. procurrunt equites. C.
16. vt celeriter perrumperent, censent. C.
26. constiterunt. C.
144. 9. ac tantus fuit post discessum hostium terror. C.
12. sic omnino animos. C. F.
13. derelictis omnibus copiis. C.
19. *Ne minimo quidem casu.*] Hot. putat commode legi posse, Ausu, pro, Casu.
145. 5. vt non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent. G. P. quod est rectum.
7. in fuga conspexisse dicerent captiui, sed nec &c. ex G. vetusto exemp.
11. ac syluis, pro aut syluis.
147. ad conuentus agendos. C. G. F. P.
7. cæde: Senatusque consulto certior factus. P. C.
18. hunc casum ad ipsos recidere demonstrant. C.
20. belli initia faciant. C.
22. vindicent. In primis rationem, &c. C. F. *
148. 9. Genabum. G. C. P.
27. non destitit tamen. C. F.
150. 1. statim cum Aruernis iunguntur. Car. Steph. Rom.
8. *Eo tempore pacati.*] In Romano est, Quieti. Sed locus est suspectus de mendo Hot. qui dubitat, num sit legendum Non satis pacati.
17. *Volen Arecomicis.*] Vetus, Locis. Sed mendose.
26. summo sudore militum. C. F. Steph. Rom.
151. 4. neue ab hostibus diripiantur. C. F.
8. opinione perceperat. C. F. Sed altera recta.
21. adnunciari possit. C.
23. quod ibi Heluetico prœlio. C. F. *
152. 2. *Alienare.*] Commodior lectio videretur Hot. Alienari.
10. id biduo circumuallauit. C.
17. Huc biduo peruenit: castris ante op. C. F.
21. continebat. C. P. haud dubium quibusdam, quin contingebat sit legendum. quod ratio atque vsus docet, & in omnibus fere habetur, & excus. & manuscr.. * At Hot. approbat,

probat, Continebat, quam lectionem probat ex Cic. Ver. 6. Eorum coniunctione pars oppidi, quæ appellatur Insula, mari disiuncta angusto, ponte rursum adiungitur & continetur.
23. ex oppido perfugerent. C.
28. itineris angustia multitudinis fugam incluserant. C.
31. vbi Cæsaris aduentum cognouit. C.
153. 6. arma conferri. P. C.
17. *Prœliumque equestre committit.*] Car. & Steph. Sed magis placet Hot. quod habetur in Ald. committi.
19. habere secum constituerat. C.
24. produxerunt. C.
154. 7. *Deleri posse.*] Sic legendum, vt est in Ald. Sed Steph. habet Diligi: alij, Diripi. quæ lectiones repudiandæ sunt.
17. *Neu suis sint.*] Corrigit Hot. Ne suis.
19. *Prædamque tollendam.*] Vox tollendam, superuacanea videtur Hot.
20. *Grauius existimari.*] Sic Ald. & Step. alij, Grauiora.
24. Hoc idem in reliquis ciuitatibus C.
28. Dicebatur de Auarico in communi concilio. C.
155. 11. in singula diei opera: quæ ad Auaricum agerentur cognoscebat. C.
21. prohibebat, & de re frumentaria, &c. summa cum difficultate. C.
29. *Pecore ex longinquioribus vicis adacto.*] Rom. Abacto. quod placet Hot.
156. 6. nusquam incœpta re discederent. C.
157. 4. quod adspectum suum. C.
7. necesse sit constare victor. C. F.
25. & illis fuisse vtilem, quo C. F.
158. 13. nec iam vires sufficere cuiquam. C. *
16. triduo exercitum educere. C.
19. fame consumptum videtis. C. F.
22. quod facere in eo consuerunt. Ita semper Carrar. vbi impressi habent consueuerunt. *
26. delecta ex omnibus locis. C. F.
159. 3. *Destinauerant.*] Sic Ald. Steph. alij autem nonnulli, Distinuerant; quod est rectius, pro, Auerterant.

6. totum autem murum ex omnibus partibus turribus cõtabulauerant, atque has coriis contexerant. C.

11. adæquabant: & præusta & præacuta, &c. duo illa verba, apertos cuniculos, in exemplari Carr. non habentur. morari autem apertos cuniculos, aut pro moram eos agentibus inferre, quod duriuscule dici videtur, aut pro obstruere iam actos, quod improprium est, dictum apparet; quæ tamen verba si tollantur, non plane locus carere mendo videtur. In codice Florentino a verbo adæquabant, vsque ad initium periodi insequentis, Muri autem, cætera desiderantur. *

17. aere vinciuntur introrsus. *

18. hæc autem quæ diximus interualla. C.

19. his collatis & coagminatis, & alius insuper ordo additur. C.

22. *Intermissæ spatijs.*] Hot. asseuerat legendum, Intermissis.

23. omne opus intextum, dum iusta, &c. C. *

24. *Hoc enim in speciem.*] Ald. & Steph. Hoc cum in speciem: Fortasse, Ob speciem.

29. *Pedes quadragenos.*] Secundum Hot. vel, Pedum quadragenum legendum est: vel addendum, Longis: vel eiusmodi aliquid subaudiendum.

160. imbribus terrerentur. C. tenerentur. F. turbarentur. G. tardarentur. P. Alij, transderentur. nulli dubium, quin aut tardarentur, aut tenerentur legendum sit. *

4. contingeret, Cæsar ad opus. F.

15. pluresque partitis temporibus. C. F. Altera autem melior.

18. ad restinguendum curreret. C.

26. prætereundum non exist. C.

27. *Gallus per manus.*] Secundum Hotom. vel legendum, Gallus qui per manus: vel paullo inferius addendum, Hic, Scorpione, &c.

161. 2. *A propugnatoribus vacuus.*] Hot. putat reponendum, Proiectoribus.

3. *Omni ea parte.*] Alij, Omni parte. Hot. placet, Omni ex parte.

11. in publicum percurrerunt. C.

20. *Perfectisque operibus.*] Hot. placeret, si legeretur, Erectisque.

25. *Intra vineas.*] Steph. Extra, quod rectum est.

26. cohortatur, vt aliq. C.

162. 1. *Obuiam contraueniretur.*] Faern. delet vocem, Contra, Hot. potius vocem, Obuiam glossema esse putaret.

5. *Continenti impetu petiuerunt.*] Faer. Continuo petiuerunt. Hot. priorem approbat.

12. se ex oppido eiecerunt. C.

14. *Silentio excepit.*] Vrs. autem, Silentio sic ex fuga recepit, reponit: cum aliter sensus idoneus elici nequeat. Hot. vero retinet veterem lectionem: nam excipere ex fuga, est, cum in ipsa via & fuga intercipiuntur.

15. oriretur, & procul. C. vt procul, cæteri rectius.

15. *Misericordia.*] Steph. Miseria, quod rectum est.

16. *Vt procul.*] Hot. putat legendum, Et procul.

18. *Curaret, quæ cuique.*] Idem putat legendum, Curauit: qua cuique.

20. cohortatusque, ne se, &c. C.

21. ne perturbarentur. C. F.

24. secundos rerum prouentus. C.

27. magnum incommodum reciperetur. C.

163. 3. hostium impetum sustinerent. Fuit, &c. Strad. Hot. Ro.

18. atque eas donis pollicitationibusque. C. F.

20. aut amicitia facillime posset. C.

164. 1. copiam frumenti & commeatus.

14. Valetinens proximo anno. C.

24. ea pars quæ minus confideret. C. F.

165. 5. *Cottum magistratum deponere.*] Sic Ald. At Steph. imperium; quod rectum.

8. controuersiarum ac dissensionis. C. F.

10. ea quæ meruissent. C.

19. cum vterque vtrinque exisset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra ponebant, dispositis, &c. C. F. si, quæ, copulam e verbo, fere, tollas, cetera mirifice congruunt. Cum vterque vtrique esset exercitus in conspectu. Par.

20. peræque pro fereque.

29. *Quartis quibusque cohortibus.*] Sic Ald. Aliqui vero perperam immutarunt, Demptis quibusdam cohortibus.
31. egredi iussis. C.
31. coniecturam cœperat C.
166. 3. Legionibus transmissis. C.
20. virtutis suorum perspiceret. Erat,&c. Carr. Steph.
25. tum silentio noctis Cæsar, P. *
25. *Tenebatur tamen.*] Hot. putat legendum esse, Non nimis tamen firmo tenebatur: & eos improbat, qui reponunt, Non minus.
26. *Subsidium ex oppido venire.*] Steph. Subsidio ex oppido veniri: quod rectius est.
29. vt tutum ad repentinum hostium incurs. C.
167. 12. *Ad Cæsarem disceptaturi.*] Vrs. & Steph. Disceptatorem. Paris. Disceptatum. Sed Hot. videtur conseruanda vulgata lectio, & vox, Romani, inferius posita, tollenda.
24. *Nobilitas omnis.*] Sic libri Hot. Steph. Ald. & Rom. Alij, Omnis nostra nobilitas.
31. multos equites Æduorum. Carr. Strad. Hot. Rom.
168. 3. ex media cæde fugisse. C. F.
7. Romani vna ad nos. C. F.
11. vna erant, magnum numerum, &c. C. F.
13. *In eodem mendacio permanet.*] Steph. & Ald. Eodem mendacio permanet: quod rectius.
169. 3. in celeritate posita videbatur. C.
6. ad hostes fugisse. C.
8. cupidissimis omnibus prægressus. C.
26. iisdem in vallo pugnandum. C. iisdem eodem in vallo permanendum. G. imperite.
28. *Fuisse tormenta.*] Hot. suspicatur, reponendum, Tomenta, quibus milites incubabant.
30. similemque casum appetere. C. F.
170. 14. maiorem multitudinem armatorum concitant. C. F.
22. pertinebat, timore pœnæ exterriti. C. *
23. Ciuitates reliquas. C.
171. 9. sed hunc syluestrem & angustum. C. syluestre & angustum. P. G.
12. *Si alterum amisisset, quin pene.*] Vrs. affirmat in suo libro scriptum,

scriptum, Si alterum amisissent, non dubitari, quin pene. Hot. videntur superuacaneę voces, Non dubitari: nam vox, Quin, cum superioribus, non aliter, conuenit.
13. ad hunc muniendum omnes. G. C. F.
15. turmas: eisdem media nocte imperat, vt paullo tumultuosius omnibus locis vagarentur. C. F. peruagentur. Par.
18. *Mulionesque.*] Vrsinus sui libri auctoritate sic emendat, Magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorumque produci: neque iis ferramenta detrahi, mulionesque, &c. Quæ mutatio non multum probatur Hot. cum, impedimenta sæpe pro sarcinariis iumentis capiãtur. Quare sic legendum putat, Magnum numerum impedimentorum ex castris produci, iisq; strata detrahi, mulionesque, &c.
172. 1. quid fieri velit, ostendit. C.
6. eodem tempore ad Æduos mittit. C. F.
10. *Spatium itineris augebat.*] Hot. putat addendum aliquid ad spatium desiderandum, veluti, Altero tanto, vel, Vehementer, vel aliquid eiusmodi.
13. *Produxerant Galli.*] Hot. videretur lectio commodior, Perduxerant.
16. eandemque transgressi. C.
22. Legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constituit. C. F. Legionisque decimæ, qua tum erat comitatus, signa constituere. G. quæ videtur quibusdam esse Germana lectio. legatis enim modo quid fieri vellet ostenderat. in primis monuerat, milites cõtinerent, ne studio pugnandi longius quam eorum rationes postularent, progrederẽtur. Steph. Concoronatus. Hot. affirmat, mendum subesse, nam concionandi tempus certe tunc non fuit. Reponit ergo, Commoratus.
27. fuga, & superiorum temporum secundis prœliis. C.
173. 2. cum hostem. C.
27. qua maioribus castris. G. minoribus. C. F.
174. 5. distrahendæ causa. C.
7. quod insigne pacatum. C. F.
11. M. *Petreius.*] Hot. & Steph. M. Petronius.
13. ac sui desperans. C.
17. simul irrumpit. C.

22. post

22. post paullulum concidit. C.
25. quæ pro præsidio. C. F.
175. 6. quid ipse ad Auaricum senserit. C.
6. sine duce & equitatu. C.
9. propter iniquitatem loci accideret. C. F.
10. quod non castrorum munit. C. F.
14. se ab milite mod. C F.
21. *Nihilominus in æquum. locum.*] Ita antiqui. Sed reponendum secundum Hot. Nihilo magis.
22. leui facto equestri prœlio atque secundo. C. F.
28. didicit, cum omni. C.
176. 2. retinendos eos non constituit. C. F. & veteres omnes. Sed rectum alterum.
5. accepisset, & compulsos. C. F.
6. ereptis copiis. C. P. F. vitiose.
11. ab se dimittit. C.
24. *Negotiandi aut itineris caussa.*] Antiquus liber Ioannis Vincentij Pinelli non habet duas voces, Aut itineris, quæ etiam absunt a Paris. & Gryph.
28. ne quo esset vsui Romanis. C. *
177. 2. *Vt ab re frumentaria.*] Gryph. & Pinel. Si ab re. Paris. Si a re.
3. *Ex prouincia.*] Nicasius Ellebodius Castetanus delenda putat hæc duo verba, vel legendum, In prouinciam.
9. id ne metu quidem. C. F. *
12. tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. Paris. quod Tito Labieno atque iis legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. F. adiuncto Labieno vehementer timebat. Carrar.
27. primo adspectu turbatis. C.
178 5. difficilius fieri. C. F.
8. vt paullo ante de Lutetia diximus. C. G. F. P. *
10. eo militibus iniectis. C. F.
14. qui a Meloduno fugerant. C. F.
15. ipsi perspecta palude. C. prospecta palude. F.
179. 15. Hostium omni fluminis parte erant disp. C.
18. *Exercitus equitatusque.*] Hot. Steph. Rom. Alij, Equitatus,

tus, peditatusque.
25. atque omnes perturbatas defectione. C. G. P. atque omnes perturbatos. F.
27. nam præsidio e regione, &c. C. F. quæ tantum progrediatur. C.
28. Glossedum versus. C. Iosed. vers. F.
180. 4. *Adesse existimarent.*] Ita Man. Sed in Steph. & Hot. præsentem adesse, quod rectius.
8. *Trasfixi pilis.*] Sed Steph. & Rom. Confixi telis. Sed prior lectio melior.
16. *Contra castra Labieni.*] Steph. & Rom. Contra Labienum. Sed alterum melius.
181. 8. tanto abessent bello. C.
12. *Suum concilium.*] Sed corrigendum, Consilium.
15. *Denique ei rei constituit diem.*] Hot. placeret, si legeretur, Diemque ei rei constituit, sublata voce, Denique.
15. XV. *millia.*] Hot. legendum arbitratur, Millium.
19. ac sui desperans. C.
24. *Finitimi ei prouinciæ.*] Hot. putat vocem. Ei, tollendam.
25. iis præfecit fratrem. C.
26. bellumque inferri. C.
182. 16. reliquisque, sed & equitibus Rom. C.
24. conuocatisque ad concilium. C. F. Sed reponendum, consilium.
30. *Si pedites suis auxilium, aut.*] Alij, Suis rebus, quod rectum est.
183. 9. *Bis per hostium agmen.*] Steph. non habet, Bis.
10. omnibus iureiurando adactis. C. F. Steph.
15. constitit agmen. C. F.
18. aciemque constitui iubebat. C. F.
19. *Nostros spe auxilij confirmabat.*] Hot. non probantur duæ voces, Spe auxilij.
23. complures interficiunt. C.
31. *Copias suas vt pro castris.*] Hot placeret, vt particula, vt, tolleretur, & reponeretur, Quas, pro, Suas.
184. 1. protinus Alexiam. C.
4. duabus legionibus. C.
8. quo maxima parte exercitus confidebat. C.

11. Oppi

11. Oppidum Alexia in colle summo. C.
15. colles, maiore interiecto spatio. C.*
19. pedum perduxerant. eius munit. C. G. P. produxerant. C. F.
23. stationes ponebantur. C. F. disponeb. G. P.
26. collibus tria millia passuum in longitudinem patere demonstrauimus. C. legendum, Tria millia.
30. ne qua subito eruptio. C. F. Ita & paullo superius, stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret. Sed, Irruptio, verius: nam non ex vrbe, sed ex castris hostium fieri significat.
31. nostris animi augentur. C. *
185. 2. portis relictis, coaceruatur. Tum Germani. C. F. Step.
6. non minus qui intra munitiones erant perturbantur. Galli venire ad se &c. C. *
18. quod si indiligentiores. C. F. * ratione inita exigunt dierum xxx. frumentum, sed etiam paullo longius tolerari posse parcendo. C. exigit. F. *
22. qua opus erat intermissum.
23. equitatum mittit. C.
3. instituit. Fossam pedum xx. directis lateribus duxit, vt eius fossæ solum tantundem pareret, quantum summæ fossæ labra distabant. C. F. P. Ita etiam emendat P. Vict. lib. 24. cap. 17.
186. 4. necessario spatio complexus. forte, spatij. C. totum corpus mili. C. F. nec facile totum corpus. Idem Vict. ibidem reponit, Totum corpus, & ita habet lib. Rom. Sed hæc mutatio non placet Hot. Et hæc omnia secundum Hot. parenthesi claudenda, Quoniam, vsque ad, Cingeretur.
5. corona militum cingeretur, ne de improuiso, aut &c. Ita emendat hunc locum Donatus Iannoctius ex vetusto codice. Equidem, nec facile, plane legendum esse contenderim. *
9. *Interiorem.*] Hot. affirmat reponendum esse, Inferiorem.
22. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus. F.* mendose: legendum est enim, Haud.
24. *His rebus litteris.*] Ad Huius anni rebus cognitis. Steph.

His

His litteris cognitis.
25. *Supplicio indicitur.*] Steph. & alter antiquiss. Redditur. Post hæc autem miniatis litteris scriptum in Steph ita erat. Iulius Celsus Constantinus legi commentarios Cæsaris.
26. quini ordines coniuncti inter se. C. F.
28. quos cippos appellabant. C.
29. appellabant. Quibus obliquis ordinibus. F.
187. 1. huc teretes stipites semissis crassitudine. F. *
4. terra occultabantur. G. F. exculcabantur. C. P.
6. Viminibus ac iunculis integebatur. C. vinculis. F.
6. Octoni ordines iuncti. C. vincti. F.
9. inhxis totam in terram. C.
15. si ita acciderit. forte accideret. C. F.
16. aut cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum xxx. C.
20. non omnes hos. F.
21. sed certum numerum cuique ex ciuitate. C. F.
23. nec frumentationem habere possent. C. F.
25. Ambruaretis. G. Ambluaretis. F. Ambuaretis. P.
28. Velauiis. F. Velauniis. G. P.
188. 1. *Heluetijs.*] Absurde legendum est, Heleuteris, vt in Steph. libro. & mox Suessionibus, non, Senonibus.
2. Nitiobrigibus. G. P.
9. non compleuerunt. C. F. *
10. gesturos dicebant. C.
15. quibus ille pro meritis. C. F.
16. iura, leges reddiderat. C.
189. 9. summo in Aruernis ortus loco. C.
19. Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest) si nullam &c. C. F. G. P. *
20. præterquam vitæ iacturam. C.
25. decertare cogerentur. C.
25. auxilio exspoliare. C. F.
26. neglexerunt. C.
28. seruituti subiicere. C. Sed prius melius addicere.
190. 2. iis vtamini testibus. C.
3. cuius timore exterriti. C. qui huius tim.
18. neque enim vlla alia condit. C. F.

25. Illo

25. Illo tamen tempore potius vtendum consil. C. F.
31. Ac Cæsar dispositis in vallo custodibus. C. At Cæsar. F.
191. 9. Erat ex oppido Alexia cõspectus in campum. Concurrunt, his auxiliis visis. C. F.
12. cratibus integrant. C.
192. 4. vsque in castra insecuti. C.
16. nostri vt superioribus diebus vnicuique erat locus attributus. F.
18. fundis librilibus. C. F.
27. aut se stimulis inopinantes. C.
27. aut in scrobes delati. C. F. *
30. Cum lux appeteret. P.
193. 14. cognitis per exploratores legionibus. C. F.
31. quæ minime pars firma est. C.
194. 9. Galli nisi perfringerent. C.
13. iniquum loci ad decliuitatem fastigium. C. G. F. P. *
28. *Aggere & cratibus aditus expediunt.*] Sed Steph. Aggere & cratibus fossas implent, Hot. putat vtraque coniungenda; fossas implent aditus expediunt.
30. Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Cæsar, post cum aliis C. Fabium legatum. C. F.
195. 4. equitum partem sequi. C.
13. vt de locis superioribus ac decliuibus, & deuexis. Par. Gryph.
16. *Nostri emissis pilis.*] Steph. Omissis. Sed prius melius.
196. 11. quod imperaret. C.
197. 1. C. Hirtius Balbo. S. Hæc modo habentur in codice Car. cætera desunt, inscriptionis loco, vt videtur, adiecta.
28. nouissimumque imperfectum. P. F.
198 2. qui me mediis interposuerim. C. F. *
6. tantarum rerum scriptoribus. *
11. eos confecerit. G. P. perfecerit. F.
11. in Cæsare tum facultas atque. C.
16. sermone sunt nota. C.
199. 12. non potuerant contineri. F. P.
15. *Imparatu, disiectisque.*] Steph. Defectisque, quod est rectum.
200. 4. partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum

rum regendorum gratia, erant inædificata. C. P. G. erant ædificata. F.
201. 1. Itaque Ambianos, Aulercos. C.
2. Velocassios. P. G.
2. locum castris in sylua excelsum, impeditum. C. locum castris excelsum in sylua circumdata palude delegisse. F.
7. intellexisset. C.
11. si (vt diceretur) Cæsar cum tribus legionibus veniret. C. G. F. P. *
15. permanere quem deleg. G. P. F. C.
18. Cæsar consentientibus pluribus cum cognouisset. C.
3. *Veteranas,*] Steph. & Ald. Veterrimas. quod rectius.
203. 6. cum repente instructas, velut in acie certo gradu, legiones accedere Galli viderent. C. F. *
14. loriculam pro hac ratione, &c. C. G. F. P *
19. vt ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur. C. F.
21. quo tutior ex altitudine esset. C. F.
22. permitteret tela. C. P.
204. 5. pabulum conquirerent, vt impediti locis diuersis pabulatores circumu. C.
12. barbari nitebantur. C.
25. delecta manu equitum, peditum. C.
28. *Inflantur.*] Ald. Sed Steph. Inflammantur.
205. 15. vt equitibus interpositis præliarentur. C F.
17. *Paucisque resistentibus.*] Ita Steph. & Ald. alij, In resistendo.
23. aut nonnullis pudore coactis longius profug. C.
26. *An aduersis, mediocribusque timidiores.*] Steph. An aduerso mediocri casu.
206. 4. copias armatorum in suis instruunt castris, ne prius, &c. C. F. P. quod longe melius.
7. aggrediendos iudicabat. C. F. P. Steph.
9. ita cum palude impedita, a castris castra diuiderentur. C. ita cum palus impedita a castris castra diuideret. F. veruis clarior lectio, quam quæ in excusis habetur.
20. conarentur, ac si ipsi paullatim, &c. C. *
24. ac solitis operibus pro vallo. C. F.

28. *Diutius permanere sine cibarijs.*] Steph. sine periculo.
207. 8. suspicaretur, legiones promouet, & ad insequendum, ipse veritus insidias,&c. F. C.
10. loco subsistere hostes, atque elicere nostros in locum conarentur iniquum. C.
11. equites cum intrare summum iugum & flammam. C.
13. partes animaduerterent. C. F.
26. *Qua consuetudine.*] Steph. Qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat. Sed Ald. lectio probabilior, Equitatumque, quem ipse pabulatoribus mittere præsidio consueuerat.
31. syluis vndique, aut impeditissimo flumine munitum. C. syluis vndique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato, &c. F. P. *
208. 11. tum propter multudinem. C.
11. *Propter aliquem timorem.*] Hot. reponit, Timor.
209. 1. iis ipsi tenentur. G.
1. victi tamen propulsique. C.
4. cum interim nulla calamitate victus Corbeus excedere prœlio, syluasque petere, aut inuitant. P. Cum interim nulla calamitate victus Corbeus excederet prœlio, syluasque peteret, haud inuitãtibus nostris, potuit adduci, quin, &c. F. *
6. *Haud inuitantib.*] Steph. melius, Aut.
12. abesse plus minus octo millibus. C. F. abesse quam octo millia. G. Sed vox, Quam, superuacanea.
17. *Cognita calamitate.*] Vrs. hoc delet: Hot. autem in illum locum restituit, Cognita calamitate omnibus aduersis.
210. 27. *Permotus celeriter.*] Strad. Permotus vel celeriter. Hot. comprobat Vrsini emendationem, modo addatur particula, Et, hoc modo; Et centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Comij, non potuit.
211. 6. præpararet, quod sibi resisteret. C. quæ bellum id pararet, quod sibi resisteret. F.
18. discursione barbarorum. C. decursione barbarorum. F.
27. cum in omnes partes finium Ambiorigis. C. F.
29. rapinisque vastasset. C.

212. 5.

212. 5. Duracij cognoscerer. C.
6. in amicitia Romanorum mansisset. C. in amicitia manserat Romanorum, cum pars quædam. F.
17. Eo tempore. C. Fabius. C.
26. propter magnitudinem transeundum. C. F. P.
27. in conspectum hostibus venerat. C. P.
213. 14. *Consistit audacius.*] Steph. confligit.
15. *Subsistentes equitibus.*] Steph. Subsistentibus. Sed alterum rectum.
19. & cupiditate celerius per se confic. C.
214. 7. exsulibus omnium ciuitatum receptis, latrociniis impedimenta, &c. C. F. G. Strad. autem Ascitis, Ald. Accitis. Sed vulgata præstat.
9. *Millibus ex fuga quinque.*] Steph. & Ald. Non amplius, hominum duobus millibus ex fuga collectis.
215. 1. nec tum libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem habere, in finibus se constituunt Cadurcorum. C. P.
15. celsissimo loco castra fecit. C.
31. *Circumdare conatur.*] Imperite. Steph. Moratur.
216. 2. *Disponat præsidia.*] Sic Steph. Sed melius alij, Disposita præsidia habeat.
2. confidet Drapes & Lucterius. C. confident. F.
7. ad oppidum, ducit. C.
8. angustissimisque itineribus. C.
18. Drapete esse in castris, a millibus non longe amplius XII. C. F. P.
217. 1. de improuiso deuolasse. C.
5. confestim cohortes vndique. C. F.
11. Oppidanos circuire. C.
18. consolatione facta sanat. C. F.
23. Gutriatum. C. Gutruatum. F.
24. in castra producitur. C.
26. contra naturam suam concursu maximo militum. C. F. G. P. Steph. quod est rectum.
218. 19. prohibebat. Infimis enim sic radicibus,&c. C. in infimis enim sic radicibus montis,&c. F. P.
28. quorum omnis postea multitudo aquatorum. C. quo-

rum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum veniebat. F. *

219. 1. Cæsar vnus videret, sine magno periculo, &c. punctis subiectis tria postrema verba in Carrar. codice leguntur, quæ P. plane sustulit. Ita enim habet: Cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret: e regione, &c. cæteri, ita ea verba agnoscunt, vt negationem addant, non sine magno periculo, hoc est, prohiberi posse.

8. Eodem tempore cuniculos tectos ad vineas agunt; & ad caput fontis (quod genus operis sine vllo periculo, sine suspicione hostium facere licebat) exstruitur agger in altitudinem pedum v 1. C. Melior lectio, & clarior. Dictum enim est paullo superius, vineas actas aduersus montem, & structos aggeres: tum mox haud milites deterritos vineas proferre, &c. F. cuniculos rectos ad aggeres & vineas agunt ad caput fontis.

22. flamma exstitit. C.

210. 5. essent ignari, suspensi reuocant. F. ignari essent, suspensi reuocant, &c.

19. plures consilia iniissent, exemplo, &c. C. F. etsi me non fugit vsum Liuium verbo Rebellare, & Rebellione Cæsarem, vt tamen assentiar facile Carrariensi, non solum eius vetustas facit, sed locutionis vis. non enim magis apertæ defectioni, quam occultis Gallorum consiliis erat obuiam eundum.

23. siue indignitate & dolore vinculorum. C.

221. 5. qui & virtutem, & generis nobilitatem summam habebat. C. F.

10. esse, in Aquitaniam, quam nunquam, &c. C.

15. obsidesque dederunt. C.

19. duas legiones in Æduos misit. C. F.

22. Lemonicum fines. C. F. Ita & superius, Lemonem.

26. præmia attribuisset. C.

28. quali quisque fuisset animo in totius Galliæ defectione. C. F.

31. Nemetocernæ. G. P. C.

222. 4. quam supra demonstraui. C.

21. paterentur impunita. C. F.

23. omnes

23. omnes equites. C.

26. magnis viribus femur transijcit medium Voluseni. C. F.

31. euitauit. sic prælio secundo grauiter ab eo vulneratus præfectus, vt vitæ periculum, &c. F. P. G.

2 3. 4. ibi futurum vbi scripserit. C.

7. cuius postulationem. C.

24. nulla onera iniungendo. C. F.

224. 2. Cæsaris decedentis conuellere. C. F. G. P. Recedentis Ald.

11. Cæsaris spoliarent. C. G. P. F.

19. excogitari poterat. C.

22. lætitia præcipi posset. C. P. G.

25. Nemetocernam. C. F. G. P.

225. 14. quod ne fierer, consules amicique Pompeij suaserunt. C. Ita omnino legendum videtur. Neque enim, etiam si imperandi ius consules habuissent, eadem erat potestas futura eorum qui Pompeij caussæ fauerent.

30. *Cæsari dedit.*] Verbum, Cæsari, videtur Hot. tollendum. nam Pompeius eam legionem, quam Cæsari miserat, Reip. quasi de suo numero attribuit.

226. 1. se spoliari. G. P. quæ duo verba in codice Carrar. non habentur. Ita enim legitur, Cum de voluntate aduersariorum nemini dubium esset: quæ elegantior lectio (mea sententia) est. cum enim constaret quæ aduersariorum voluntas esset, iam & illud cuiuis erat exploratum, eos id vnum velle, vt Cæsar duabus legionibus, per caussam Parthici belli spoliaretur.

9. virtus, si Ædui, quorum auctoritas, &c. C.

23. *De bello ciuili.*] Vetus lib. Belli ciuilis Pompeiani.

228. 3. *In vrbe.*] Hæc non cohærent; senatum in vrbe habitum, & Pompeium, qui erat extra vrbem cum imperio, adfuisse. Quare Hot. affirmat, scriptum fuisse a Cæsare, Ad vrbem.

3. Pompeiusque aberat. Ita hunc locum P. Victorius emendauit (cum antea excusi & manuscr. omnes, aderat, æque haberent) Var. lectionum lib. 3. cap. 1. Hancque lectionem probare videntur, quæ pag. 208. cum ait Cæsar: Proximis diebus habetur senatus extra vrbem: Pompeius eadem illa

quæ per Scipionem ostenderat, agit.
6. ante de ea re ad Senatum referri. P. G. de repu. C.
14. paucis vero rebus mutatis. C.
22. intercedit tum M. Antonius. C.
31. arcessuntur. C.

229. 19. *Ostentatio sui.*] Hot. legendum putat, Assentatio sui.
31. *Extremi iuris interceßionem.*] Vox, Interceßionem otiosa hic videtur Hot. & ex glossa in contextum irrepsisse.

230. 8. quique cons. C. quique consules. F. videtur quibusdam ab imperito verbum cons. pro, consules esse acceptum, cum quidem consulares significaret. * Hot. autem non dubitat, reponendum, Proconsules.
9. trimenti capiat. Lex tamen perscribitur a. d. III x. Id. &c.
16. leniſſimis postulatis.
23. aut sequantur. De reliquis rebus. C.
25. in Mauritaniam mittitur. Pecunia vti ex ærario Pompeio detur referunt: etiam de Rege Iuba. C. F.
29. S. C. perscribitur. C.
31. Philippus & Cotta priuato consilio. C. F.

231. 11. *A quibus deductum.*] Vetus, Diductum. Ald. Inductum. Hot. placet vetus: nam, Diducere pro, Distrahere vsitatum est.
12. a quibus deductum & deprauatum. C. G. P. F.
20. Pompeium qui amissam. G. P. F. *
20. bona etiam quæ ante habuerit, censet recte P. Victorius legendum, Variarum lectionum lib. X. cap. X XI V. antea dona, perperam tum excusi tum manuscripti habebant.
26. exempla expiata; Saturnini atque Gracchorum casus docet. si verbum, docet, ad Cæsarem referas, perbelle constare etiam sententia videatur. *
28. nil factum, nil cogitatum quidem. C.

232. 2. conclamant legionis tertiædecimæ, quique aderant milites. C. *
17. nocere sperat. C.

233. 8. ipsi exercitus dimittant. C. F. scilicet Pompeius & Cæsar.
3. *Tignium Thermum.*] Corrigendum, Inguium, vt patet ex Cicer. Atti. 7. ep. 13.

234. 5. *Tignierum.*] Legendum, Inguiorum.

11. municipij voluntate. C. F.
12. ex vrbe reducit. C. F.
13. cogunt: commisso prœlio. C. F.

235. 3. aduentare, adesse eius equites falso. C.
16. Auximo Cæsar progressus. Maximo Cæsar progressu Petrus Victorius legendum putat, secutus fidem vetustissimorum exemplarium; idque ratione etiam conatur probare, Variarum lectionum lib. IV. cap. X V. verum vt facile patiar eruditissimi hominis iudicium cuiuis probari, ita non video, quid habeat, vulgata lectio, quare corrupta debeat videri. Nam vbi legas, Auximo Cæsar progressus, optime verba cohærere congruereque cum superioribus videntur. *
26. Iubilium Rufum. F. ita semper is habet Iubilium, non Vibullium.

236. 2. fugientem Vallum Hirrum. C
8. & finitimis regionibus. P. G.
14. millibus passuum circiter tribus. C.
18. castra ponit. C.

237. 1. sed a Qu. Luctatio senatore. C. a Qu. Lucetio. F. aut adiecta littera, r, Lucretio, aut, t, dempta, Luceio legendum. Ita paullo post: Lucretius & Actius. *
3. legionis V II. cohortibus V. *
5. *Et oppidani, & milites.*] Sic Ald. At liber Hot. Vniuersique oppidani obuiam. quod est rectius.
11. frumentum comparare. C.
18. *Circummunire instituit.*] Ald. & Hot. liber, Circumuenire.
20. *Domitius dißimulans.*] Lib. Hot. Simulans. quod rectius est.
24. consilium fugæ capere instituit. C.
27. *Consultandi causſa.*] Hot. putat, hæc verba ex glossa in contextum irrepsisse.

238. 5. prima vesperi. C. prima vespera. P. quæ est castigatior lectio.

239. 2. atque omnem munitionem compleant. F.
20. consulatus erat subleuatus. C.

240. 2. Spinther, Rufus. F.
10. Aurum quod adduxerat Domitius. quod aduexerat Domitius.

mitius. F. Sestertium sexagies quod aduexerat Domitius atque in pub. &c. G. P.

29. 10. reprehensus ex itinere. G.

31. ad eum mittit cum mandatis. C.

241. 2. interesse Reipubl. communis salutis caussa, secum Pom. C.

2. *Ad eum Brunduſium.*] Aldus, Ad se. Hot. putat legendum, Ad Brunduſium.

7. veteranis tribus atque reliquis. C. veteranis tribus, reliquis quas &c. F.

10. moles atque aggerem. C.

242 3. *Multis tormentis.*] Vox, Multis abest a codice Hotom. & recte.

6. *Telis pugnabatur.*] Vetus, Pugnabant. quod rectius.

10. *Etsi impetus eius.*] Vocem, Etsi redundare, Hot. putat.

17. *Ab armis discedatur.*] Antiquus Hot. non habet duas primas voces. quod ei placet: nam non de discessione ab armis, sed a colloquio agitur.

22. *Nihil sine illis.*] Vetus, Nec sine illis. quæ lectio placet Hotom.

26. Durrhachio remissæ. C. vbicunque Dirrhachij mentio fit, Durrhachium habet Carrar. non male id quidem, Latini sermonis prisco more. Y. in V. vocalem conuertendi.

30. parare instituit. C.

243. 15. vulgo ex tectis ignibus significabant. C. F.

25. deprehensas excipiunt. C. & Faer.

26. maxime pertinebat. G.

29. temporisque longitudinem timebat. C.

31. Relinquebatur ergo, vt &c. C.

244. 2. sed id per anni tempus, longum &c. C.

11. Curionem Propræt. Rom. G. P. Prætorem. C.

14. simul vt ad se Valer. C.

18. consentire intelligebat. C. F.

20. nouas a ciuitatibus in Sicilia exigebat. C.

25. qui omnibus rebus imparatissimis. C.

29. ex prouincia profugit. C.

245. 17. latum ab Tribunis plebis. C.

18. Catonem vero acerrime pugnantem, & pristina consuetudine,

tudine, dicendi mora diem extrahentem. C.

21. cur ferri passus esset? G. P. cur fieri. C. F. *

22. Populi beneficiis. C.

246. 2. illi se oneri non defuturum. quæ mihi valde lectio probatur. illi se honori non defuturum, habet G. P. illis se oneri non futurum. F. fecit vocis affinitas vt, oneri, facile in similem vocem, honori labaretur. *

8. *Vt operibus ante studerit.*] Hot. putat posse corrigi, vt opibus ille studuerit.

21. missum a Pompeio Iubilium Rufum. C. F.

24. *In Sicilia & Sardinia.*] P. Victorius Var. 1. cap. 2. hunc locum ex antiquo libro restituit, Quas Sicilia & in Cosano a priuatis coactas seruis, libertis coloniisque suis compleuerat: docet autem, Cosanum Domitij villam fuisse. Sed Manut. suspicatur etiam de mendo in voce Sicilia; quid enim Siciliæ cum agro Cosano? cum præsertim veteres libri habeant, Sicilia, vel Sigili.

247. 4. portasque & classem refecerant.

5. *Massilienſium XV. primos.*] Vetut. lib. Massilia. quod probatur Hot.

16. agros Volcarum, Arecomicorum & Iluorum. G. P. F.

17. *Victis Gallis attribuerit.*] Suspectus est locus Hot. qui sic corrigendus videtur, Victa Gallia, in sexto casu: vel, Gallias attriuerit.

26. parum clauis, aut materia, aut &c. C. F. *

28. reliquas merces, commeatus, quæ ad obsidionem vrbis accidunt, reseruant. C.

248. 13. aduentu L. Iubilij Rufi. F.

31. *Toti Lusitaniæ.*] Ita recte. Nam manuscripti habent, Totius, perperam.

26. constituuntque communi consilio. C.

249. 3. numerum quem ipse parauerat. F. G. P. numerum, quem ipse pacauerat. C. Sed prius est rectum.

5. & fortissimo quoque euocato ad se. Hinc. C.

6. attingunt postquam audierat. C. F.

20. *Præsidio proprio.*] Proprio, non legitur in lib. Pinelli.

22. subito iumentorum & aquæ magnitudine. C. G. F. P.

25. quæ a flumine. C. F.

250. 1. legionum equitatumque sustinet. C.
15. Afranij consistit. F. quod est melius.
23. sed a fronte castra contra hostem, pedum x v. fossam fieri instituit. C. sed a fronte castrorum contra hostem, pedum x i fossam fieri iussit. F. P. G.
26. post hoc, opus in occulto a tertia acie fiebat. C. forte post hos, vt habent cæteri, rectius.
251. 2. fossamque ad eandem magnitud. C.
12. Erat inter oppidum Ilerdam & proximũ collem. G. P.*
26. legionem regressi recipere. C.
252. 2. vti militum earum regionum, &c. C.
3. Hæc tum ratio. C.
17. insecuti legiones fugientes in locum. C. temere insequuntur fugientes, & in locum iniquum. F. temere insecuti longius fugientes. G.*
24. Ab oppido autem editus locus tenui fastigio vergebat. C. F.
253. 4. Hoc loco cum esset pugnatum modo, &c. C. F.
15. Nostri primo congressu. C.
19. interficitur T. Cæcilius. C.
27. impari congressi numero, quod quinque, &c.
31. Qui eum tumulum pro quo pugnatum est. C.
254. 3. tanta enim tempestas exoritur C.
5. nix proluit. G. Faer. præfluxit.
13. progressi essent. C.
16. *Neque frumenta, &c.*] Nicasius Ellebodius Castetanus, cum videret ex superioribus, hybernum tempus non posse hic designari, reponendum putat, in herbis, vel, in herba.
24. peritique regionum. C.
255. 14. *Gallica consuetudo.*] Alij, Galliæ.,
15. *Millia sex cum seruis liberisque.*] Hot. legendum arbitratur libertis.
18. vsu superiorum temporum atque itinerum licentia. C. vsu superiore temporum atque, &c. F.
11. celeriter sese tum Galli. C.
256. 3. hæc tamen omnia incommoda annona creauit. C. his tamen omnibus incommodis annona creuit. G. P.* Sed Nicasius Ellebodius & Hot. legunt, His tum omnibus: cum nullus

nullus sit locus vocis, Tamen.
19. *Magni domum concursus.*] Videtur legendum Hot. Magni ad domum Afranij concursus.
24. ab Afranij militibus. C.
28. carinæ primum stramine, & leui materia. C. F.
257. 3. huc legionem postea transijcit. G. traiecit. C.
4. Ita comitatus eos qui, &c. C.
9. cohortibus centuriatis. C. F. G.
13. colonis pastoribus quos, &c. C.
258. 2. suas naues ex portu deducunt. C.
5. & montani, & exercitati in armis. C.
8. *Spe libertatis excitati.*] quod melius quam quod habetur in aliis, Incitati.
8. *Sub oculis Domitij.*] Ald. Domini. quod rectius est.
11. & quoad licebat, latiore spatio. C. F.*
22. celeritatis habuerunt. C.
26. & magno numero Albiorum interfecto. C.
259. 2. *Alias non longo.*] Lib. Hot. Alij, & mox, Alij longiore.
7. postremo & plures. C.
11. sese imperata facturos. C.
27. quibus parte aliqua Sicorim auerteret. F. rectius quam in aliis, Partem aliquam Sicoris.
29. ne omni frumento pabuloque &c.
260. 8. & suis in locis. C.
10. id erat oppidum positum ad Iberum millia quinque passuum, a castris aberat x x. C. F.
16. huc iam reduxerat rem. P. F. G. C.
19. tantum humeris & summo pectore exstarent. C.
25. *Ad transeundum impedirentur.*] Liber Hot. Non impedirentur.
261. 6. ac nonnumquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi alas, inferri signa, &c.*
9. totis vero castris milites conturbati, dolere. C. P. Victor. circulari legendum putat. Var. lect. 13. c. lib. 8.*
262. 9. *Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum.*] Manut. videtur non bona distinctio, nec parenthesis locum habere: est enim hoc, Quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum, omnino adiungendum sequentibus

tibus & legendum, Sed totius diei pugna: quomodo Paris. ediderunt.

14. Fit certior Cæsar, duces. C.

20. copiasque in castris retinent. C.

22. Decidius saxa. C.

30. quam sentiretur. C.

31. argumenta sumebant, loco non posse exiri. C. argumentum sumebant. F. *

263. 5. ad lucem multum, &c. C.

10. Hæc euicit in consilio, sententia. C. vincit. F. vicit. G.

17. perrupta, arma necessario per manus transdebantur. C.

19. partem itineris faciebant. C.

23. visendi causa loci ex castris. C. F.

24. prosequebantur nos, necessarij victus inopia, &c. G. prosequebantur. Nos necessarij victus inopia. F. *

364. 7. omne propositum certamen. C.

12. vitarent, cum impedimenta, &c.

20. omnium, altissimus. C.

22. Hunc magno cursu incitatos. C.

265. 15. cur denique fortuna periclitaretur? F.

23. paullulum ex eo loco. C.

29. quod omni rei frumentariæ. Omnino legendum puto; nam plerisque in locis; vbi habent omnino excusi, in nostro legitur omni; quod est librarij imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reiicio.

266. 3. legionariasque intermittunt cohortes. C. F.

18. ne in se scelus concepisse, ne suos. C. *

30. *Cum Cæsare per Sulpicium*] Cum Cæsare, abest a lib. Hor. & recte.

267. 7. casus, quieto & æquo animo. C.

11. ad vallum euolat. C.

20. aduersario ad suppl. C. quod est rectius.

26. centuriati producti mil. C.

30. *Vana religio.*] Veteres libri, Noua, quæ lectio longe melior.

268. 6. postea in honore. C.

9. nonnullam habebant. G. Ita legi oportere, illa mox ostendunt, Cetrati auxiliaresque nullam. *

15. sed

15. sed propositis consiliis duobus. F.

15. videbatur, Ilerdam reuerti. F.

17. explicaturos confidebant. G. Hot. Ald. Expleturos. Sed rectius alterum.

25. *Subsistebant.*] Lib. Hot. Sustinebant.

26. repellebant F. *

30. aduersos. G. *

31. in periculo res, tamen. C.

269. 19. relictis legionibus. F. P. Relictis his legionibus. Gry.

20. *Hora decima subsequi.*] Hic Ell. coniicit reponendum, Omnia auxilia subsequi.

25. interficiantur. C. *

30. prœlio amplius non lacessit. F. G. P.

270. 13. circummunire. G. F. P. Ita paullo infra, circummunitos. *

16. *Ad iter expeditiores.*] Alij, Ad id.

19. *Illi impediendæ rei.*] Antiquus Pinelli liber, Illi, impediendæ munitionis caussa, quæ fiebat tota circiter 11 x. Et recte.

23. *Prœlio diffugisse.*] Hot. asserit reponendum, Prœlium defugisse.

29. hinc duas acies partes occupabant duæ: tertia vagabatur ad incursum: &c. C. F. *

271. 6. *Ex quincta legione.*] Nicasius legendum putat, Ex quaque legione.

23. *Deligit.*] Paris. Delegerit.

25. non esse aut ipsi. G. P. si legas, ipsis, durius quidem ad duces referas. Delectus autem erat Afranius qui cum Cæsare colloqueretur, & de compositione ageret; quod minus aptus Petreius ob ingenij fœuitiam atque iracundiam haberetur. *

29. circumuentos. F. sed circummunitos legendum. Ita etiam paullo superius, vallo fossaque circummunire. *

272. 4. demississime atque abiectissime exponit. C. *

11. habuerat. F. C. forte habuerit, facili lapsu ab vna in alteram vocalem. *

273. 20. vltro præmium missionis ferrent. F.

23. neque enim interposita fide. C.

28. ne

28. ne cui de his noceatur. C. F.
29. sacramento dicere cogatur. C. F. sacramentum. P.*
31. vt si quid quisque. G.*
274. 1. iis qui amiserint restituat. C. F.
6. *Flagitaretur.*] In aliis, Flagitarentur.
275. 11. aditus ad Galliam atque Hispaniam. C.
1. quod agit ad ostium. C. quod attingit. P.
11. Massilia fere tribus ex partibus. C.
14. quæ aditum habet ad terram. F.
19. quibus comportatis rebus. C.
26. pedalibus in lignis coniunctis inter se portus iungebantur: hæc &c. Erat in littura, inter se portis. C.
27. atque agger. C.
276. 12. ex nauibus eorum vnam deducit. Hæc iuncta ad reliquas. C.
23. instructa classe omnium matrum familiæ virginumq; C.
27. vt immissis, latitantibus, atque incogn. C. quæ mihi lectio magis probatur, quam vulgata. est enim immittere, inuito & nolenti vltro offerre, atque obtrudere. ita apud Ciceronem immissus in Rempub. Catilina, immissi serui ad spoliandum fanum, immissi in forum sicarij, immissi in bona, & multa præterea eiusmodi.*
277. 4. aucto nauium numero ad eas quæ. C.
13. vxoribus ex publicis custodiis. C. F. P.*
27. viderentur, vt quibus in pugnando vitæ periculum accederet, non ita multo, sed reliquorum: sed abiecta, d, legendum, & quibus in pugnando. F.
31. deductisque nostris, &c. F. diductis, vt habent excusi omnes.
278. 6. magna eminus missa multitudo telorum. C. liber Hot. Magna vi: quod rectum est.
9. cognosci poterat. C.
10. sed tanta re prouisa.* Hot. præuisa.
11. *Enisus.*] Liber Hot. vsus.
14. tota labefieret. C.
15. ex Bruti classe erant. C.
18. non enim aut respectus patriæ. C.
20. itaque ex suo numero nauium. C.

26. effudit. at re cognita. C.
28. nihilo secius. F.
31. sibi esse præsidio, si, &c. C.
279. 6. patebat hæc quaquauersus. C.
10. vbi turris altitudo perducta est, id cõtabulationis causa, in parietes exstruxerunt. F. C.
13. *Supra eum locum tigna.*] Liber Hot. Duo tigna: quomodo est legendum.
18. supra eum locum duo tigna transuersa iniecerunt, vt non longe. C. F.
19. easque afferibus religauerunt. C.
23. cum intra eam contignationem. C.
280. 9. rursusque aliam prehensionem. C.
19. quem ipsi a turri lateritia. C.
19. murumque producerent. C.
26. ad extremumque musculi tectum. C.
28. tegulas quattuor. C. regulas. F. ita legi oportere non solum vetustissimum exemplar, sed ratio docet. Est autem regula baculus, quo aliquid inuixum & reuinctum, rectum continetur. Colum. 8. Vt inserto capite descendentibus per foramina regulis, ceruix teneatur.
29. super musculum. F. G.
29. Ita fastigiato atque ordinatim structo trabes, quæ erãt in capreolis collocatæ, lateribus & luto, musculis, vt ab igne qui ex muro iaceretur tutus esset, conteguntur. F.*
282. 18. grauiterque eam rem tulerunt. C.
25. reposita contemptaque essent. C.
25. portis foras erumpunt. C.
28. flammam acciperent. C.
283. 17. *Aggercomportari*] Sic Ald. Sed Hot. Comparari.
19. aggeris nouum genus. C.
29. aduersus plutei obiecto operi. F.*
284. 11. ac telum manu coniiceretur, suorumque tormentorum vsus, quibus ipsi magna vi superauissent, spatio propinquitatis interire. C. ac tela manu coniicerentur, suorumque tormẽtorum vsum quibus ipsi magna vi superauissent, spatio propinquitatis interire. F. quam quidem puto germanam lectionem esse, quidquid secus excusi habeant.*

25. distineri cognouit. *
28. acciderunt, denique angustias ad Ilerdam, &c. C.
285. 3. item Afranio Petreioque mitteret. C. F.
5. in Hispali faciendas. C. F. P.
12. item habuit graues in Cæs. C.
15. Quibus rebus perteritos ciues Romanos. C.G.F.P. quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ sibi ad Remp. administrandam cohortes CLXXXX. & argenti pondo, &c. *
16. *Vt secum* II. *legiones.*] Mendum sic correctum a Manut. Vt se cum duabus legionibus.
20. onera iniungebat. Qui vero verba atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, præsidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui vero verba, &c. *
25. vt se cum duabus legionibus Gades conferret. G. F.
286. 8. tota prouincia promulgata. F. G.
10. quin ad statutum diem conueniret. G. C. F. P.
10. *Ad statutum diem.*] Vox, Statutum abest a libro Al. & Hot. & recte.
11. Simul ipse conuentus per se. C.
20. tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntate prouinciæ reperiebantur. G. Liber Ald. & Hot. voluntas prouinciæ reperiebatur.
287. 6. sese in Italiam venturum promisisset. F. P. G.
13. 6. quid vbique habeat frumenti, &c. G. F.
21. quæ erant in publicum a ciuibus Rom. pollicitæ F. *
288. 9. & munitione victus. C. quid si munitione victus? qua voce vsus est Quinctilianus & Agellius, non optimi illi quidē Latinæ linguæ auctores, sed huius vocis non mali. *
20. naues quæ iussu Bruti. C. F.
23. duo præterea concursu nostrarum nauium. C.
28. eos pro nomine vetustatis. C. Hot.
289. 5. passuum XII. millibus. C.
7. duobus præeminentibus promontorijs. C.
11. veritus nauium mul. C.
16. Hunc consecutus M. Rufus. C.
22. Bagradam peruenit. Ibi C. Caninium Rebilum. G. F.

23. cum

23. cum equitatu præcedit ad cast. F.
290. 22. vela direxisset. G. P. *
291. 13. quam habuerint opinionem. G.
24. legionesque eas transduxerat, quas superioribus. C. F. G. * perperam. nam vox, Curio deest. Secundum Hot. sic est locus restituendus, Quo legiones traduxerat Curio.
292. 7. atque in castris. C. G. F. P. atqui, puto emendandum, vt non semel in superioribus admonuimus. * Hot. ante hæc verba aliquid deest. & certe tota hæc pagina ita mendis referta est, vt, non nisi veteris cuiusdam exempl. beneficio, vix sanari posse videatur: præcipue vero a versu 12. qui incipit: Ciuile bellum, &c. Nos tamen, in gratiam studiosorum, cuiusdam insignis viri lectionem ponemus. Per ciuile bellum improbo generi hominum quod liberet, licere facere: & legionibus iis, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant, sequi quos vellent. Nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudinem, quo offerrentur municipia etiam, aduersis partibus coniuncta. Namque ex Marsis Peligniſque nonnulli venerant, qui superiore nocte in contuberniis commilitonum, e militum vulgo, grauiores sermones durius accipiebant.
7. *Magnus omnium incessit timor.*] Hoto. putat legendum, Omnes, vel, Omnium mentes.
11. atque illi aliis ediderant, plures, &c. C. * Hot. autem liber, Atque illi aliis ediderant.
16. qua efferrent municipia aduersis partibus coniuncta. Namque enim ex Marsis Peligniſque veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis, cum milites nonnulli grauiores sermones, militum vulgo durius accipiebant, nonnulla etiam ab his qui diligentiores videri volebant, fingebantur. C. Forte qua efferrentur municipia legendum est, vbi autem legitur, vt qui superiore nocte in contuberniis cum milites; si ita legas, atque superiore nocte commilites nonnulli, grauiores sermones militum accipiebant; nonnulla etiam ab his, &c. aliquis sensus elici possit. commilitesque vero habent fere impressi omnes. qua voce vsus est Plin. ita si demas, que, copulam, quam non habet Carrar. aliquid lucis illustrando loco, attulisse videare *.

24. quod ij militum consiliis otium,&c. C.
26. dicebant,virtutem,belli fortuna experiri. C. ita,& paullo infra. neu dubitet prœlium committere, & suam fidem virtutemque experiri,& 111. de B. Ciu. fortuna periclitari. fol. 241.
30. vt timore spatio temporis interiecto. C.*
293. 7. Castra expugnari confidimus. C. F.
8. aut etiam quid proficimus si. C.
9. quasi non felicitas. C.
19. dissimulari & occultari. C. F.
28. *Ipse desiciam.*] Videtur Manut. legendum,spe deficiam.
294. 19. *Incerta victoria.*] Ita legendum: licet in multis sit, Certa.
19. resistent? C.
21. sequimini? G. F. sequemini? P.
25. paratos proiecit? ille sibi clam vobis non fuga salutem petiuit. F.
26. non ne proditi. F.
31. quo tenemini, respiciatis ad illud, &c. si Cæsarem probatis, iam me offenditis. F. in me legendum.
295. 13. *Adduxerim.*] Manut. reponit, Abduxerim.
17. in Italiæ fuga, an Hispaniarum deditionem in Africa belli præiudicio sequimini? G. Corfinienſem ignomiam in Italiæ fuga, an in Hispaniarum deditione, an in Africi belli præiudicio sequimini? F.
20. remitto inde meum.
22. Qua oratione moti milites crebro etiam dicentem interpellabant, magno cum dolore; ne infidelitatis nomen sustinere viderentur. C.*
28. omnium, & voluntate & opinione. G.
29. cum primum sit potestas. C.
296. 4. *Non ita magno, aut difficili.*] Ioannes Vincentius Pinellus legendum putat, Non ita magno, at difficili.
8. & vna leuis armatura,& interiecti complures. F.
26. telum adijci posset. G. P.
31. vti vnus esset ex. F.
297. 6. a fugientium turba. G. P.
7. occupantur atque impediuntur. G.

8. *Atque*

8. *Atque impediuntur.*] Recte. Alij, Atque iter impeditur: perperam.
11. Sed tamen loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebant, quod. C.
24. *Vallo circummunire.*] Antiqui, Circumuenire.
25. diuturnitate otij: & Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi erant, cum etiam ex variis generibus constaret. C.
298. 7. nisurum existimabat. G. F.
299. 9. *Equites conuenit.*] Sic antiqui. Recentiores vero, Inuenit. quod est rectius.
21. *Insolenter quidem, sed libenter.*] Ald. tamen. Et de suis homines laudibus libenter prædicant.
29. Curionem ab spe morabatur. C.
300. 1. quotquot suæ custodiæ causa. F.
302. 12. noctu legatis cum centurionibus. F. G. *
304. 19. in præcipiendo. F.*
305. 4. *Hoc vnum inopia nauium.*] Voces, Inopia nauium, videntur Hot. ex glossa irrepsisse.
12. *Vacuum atque otiosum.*] Hot. suspicatur de mendo: quare ei placeret, si legeretur, Vacuus & otiosus.
15. exædificandam curauerat. C. F.
16. regibusque omnibus, & dynastis. F. G. P.
25. conscribendas curau. G. F. P.
31. cohortes sex, delectorum equitum VII. millia. F. cohortes sex cenarias duas. Veter. G.
306. 12. Ducentos Comagenus Antiochus, cui magna præmia Pompeius tribuit, miserat. C.
31. æquo vt animo mancipia. C.
307. 6. *Impositis, vt supra demonstratum est, legionibus* VII.] Manut. hoc totum glossema arbitratur, adscriptum ab imperito, qui legerat illud in principio libri huius.
7. terram attigit Cærauniorum. V. P. Vict. Var. lect. lib. 12. 1.
14. sed nequaquam ij. F.
15. omnino XV. F.
16. erat etiam ipse. F. G.
22. huic negotio. F.
29. *Iracundia erupit.*] Hot. putat locum hunc corrigi posse,

Iracundiam expuit, quod facere dictum est a Cæsare.

308. 5. si in Cæsaris complexum veniret. G. F. Hot. quod rectum est.

13. *Sese munierunt.*] Liber Hot. His sese munierunt.

21. *Re frumentaria.*] Liber Hot. A re, quod rectius.

21. Qui remissis ad Cæsarem nunciis. C. forte, Quare missis ad Cæsarem nunciis. *

309. 6. Demonstrauimus L. Iubilium. F.

14. neque amplius fortuna periclitari (qua dicendi ratione semel etiam superius est vsus).*

30. *Et Reip. & ipsis.*] Totus hic locus ex sententia Hot. ita mendosus est, vt sine veteris codicis auctoritate sanari non possit.

310. 5. his expositis Corcyræ. G. F. P.

19. *Græcos murum adscendere.*] Paris. Cum Græcos murum adscendere. Sed Hot. videtur vulgata lectio integerrima, neque Vrsini emendatione indigere.

20. *Contra imperium populi R.*] Hot. non dubitat legendum, Contra imperatorem.

29. contra id quod. F. G. P.

31. clam profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt. G. C. P. F.

311. 6. *Simul ac Cæsar.*] Hot. non satisfacit Vrsini emendatio. Sed putat versum hunc suo loco motum, & legendum, Cognitis iis rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, simul quod Cæsar appropinquare dicebatur, Dyrrhachio timens, &c.

16. *Perfecto occupato itinere.*] Liber Ald. & Hot. Profecto. Alij, Profectus. Manut. restitui posse videtur, Præoccupato. Hot. autem, Profectionis occupato.

17. perfecto occupato itinere. G. P. *

19. vt vigiliis castellisque benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio. F. G. P.

24. in naues impositis. G. F. P.

31. delata Oricum a Bibulo. F. G.

312. 3. magnoque casu. C.

15. excipere rorem cogerentur inuiti. quas tamen C. F.

27. & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. G. P. &

P. & profecturum aliquid de Bibuli mand. F. * Hot. videtur reponendum, Perfectum iri.

28. profectus ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur, erat ad Buthrotum oppidum Corcyræ. G. F. P.

313. 4. excusabat Bibulum. G. F.

6. ob eam causam colloq. F. P.

13. reliqua per se acturum. C. Hot. *

16. neque tamen respond. C.

30. quem vbi Cæsar intellexit. G. F. P.

314. 5. cum vim morbi. C. F. forte eius vim morbi. *

8. Iubilius sedato tumultu. F.

26. de pace duos legatos. C. F. quid si suos?

30. silentioque ab vtriusque militibus facto, auditum responsum est. G. F.

315. 2. *Admodum tuto.*] Hot. videtur desiderari verbum, Impetraturum.

7. Summa oratione. Ald. *

9. *Orationem interrumpunt.*] Liber Hot. Intercipiunt.

14. pax esse non potest. C. F.

16. *Initio magistratus.*] Hot. videtur legendum, Inito magistratu.

18. & si quis prouocasset. F.

23. initium prouocandi. F.

316. 1. sexies sine vsuris. F. Hot. putat sic emendari posse, Sexies senis Idibus.

15. At eo in Italiam. F.

16. reliquias quas habebat. F.

19. essent compressa, & familia Neapoli visa. F. *

29. Is cum a Q. Pedio. F. vbi cum a Q. Pedio. G. P. Alij, Eo; Hot. videtur legendum, Et cum.

317. 1. vbi cum quosque. F. *

2. ab eo prædandi causa. F. G. qui eo prædandi causa missi erant. P. præsidij videtur legendum. aut, ab eo prædandi causa; quod tamen durius est. Erant enim equites eo missi a Cæsare præsidij causa, Italia deuicta. Quid autem attinebat, eos qui prædatum eo missi essent, largitionibus tentare? neque magis verisimile est a cupidis prædæ homini-

bus pollicentem pecuniam interfici. *
8. Insulam quæ contra. C.
9. arbitrabatur a quo. C. F.
20. eisque militres delectos. F.
31. turpiter refugere. F. P.
318. 2. aquari prohiberentur. C. *
4. Obsidionemque. F. G. P.
17. dimitterent, si vel ad littora Appolloniatium. G. dimitterent, siue ad littora. F.
18. atque eo. F. G.
20. quod se longis portibus. G. F. P.
25. peruehuntur. F. forte prouehuntur.
26. qui Durrhachij & hoc die præerat. C.
27. & cum iam nostri remissiore vento appropinquassent. F.
319. 1. nihilo segnius sequebatur. G. F. P.
2. tantum impetum classis. C.
14. rostratæ omnes. G.
16. elisa. F.
26. ducentis his cognosci. F.
320. 2. vitiis, neque ex ptistina. F.
8. obseruabant. F.
321. 4. Sed Cæsar circuitu maiore (iter quippe erat aduerso flumine) vt &c. F.
21. pecuniam acceperat. F.
27. voces tum audirentur. F.
322. 13. *Suo etiam priuato compendio seruiebant.*] Alij, Priuato imperio, compendio. Liber Hot. Imperio compendioque.
26. *Ceteráque eius Deæ statuas.*] Hot. putat reponendum, Certaque, vt aureæ & argenteæ intelligantur.
30. omnibusque quæ haberet. C.
323. 11. maximeque eo quod &c. F.
324. 6. legionis reliquit. G. F. Ex sententia Manut. abundat, legionum.
8. *Cotti.*] Manut. Mallet, Cotys.
14. secutæ sunt a M. Fauonio. F.
325. 6. se continere. F. P.
18. coniectis, nostri duobus amissis. F.

31. cogni

31. cognitis hostium insidiis. F.
326. 7. Oppidoque Caninius Legatus. G. F.
13. Cn. Pompeius filius. G. *
15. multisque colligans funibus. G.
18. *Vt ex superiori pugnans loco.*] Et, non, vt, legendum putat Pinellus.
23. scaphis excepti refug. G. F.
25. peninsulam. G.
27. ita vt ex vtraque parte naues longas aggrederētur, quæ erant. &c. C. F.
29. atque naues quattuor. G. F.
30. classe deductum. F.
31. Biblide & Mantine. F. Bullide atque Amantia. G. atque ita habet Ptolemæus.
327. 8. profectus, expugnato. F.
328. 7. Quinctilium & L. Canuleium legatum misit.
12. cum ipsorum agrorum natura, quod sunt asperi & montuosi. C. F.
329. 5. relinquebatur ergo vt. F.
9. circuitu complexus. F.
14. illi in minore spatio. C.
18. quæ tum erant loca. F.
18. *Interiore spatio.*] Liber Hot. minore.
26. magna vi vterque vtebatur. Ita in omnibus excusis & manuscriptis legitur. sed mihi verisimile sit, turpe librarij erratum temere loco hæsisse, qui pro nitebatur, vtebatur perperam descriptum reliquerit. *
330. 7. recipere se statuit. F. *
27. conspicati pila iniec. C. F. P. suspicati. G.
28. aduersus pilum. C. F. G.
29. *Præcipites Pompeianos egerunt.*] In Paris. post hæc verba sequitur, Et terga vertere coegerunt.
331. 6. tanto obsidionis genere. G. F. vt frumento hostes prohiberent. F.
14. quotidie magnus vndique. F.
25. cuius summa erat. F.
29. inopiam leuabat. G.
332. 4. crebræque voces. G. P.

6. dimis

6. dimissuros, libenter etiam. G. P.
7. equos eorum tolerari, reliqua vero. G. F.
9. odore tetro ex multitudine cadauerum. G. P. *
12. Cæsar ante auerterat. C.
15. in terram demissis. F. G.
16. ita illi necessario. F.
16. ac palustria aut puteos. F.
21. præter frumenti. F.
27. vniuersas intra multitudinem.
30. facerent. Interim. F. P.
30. *Ignes facerent, alio excubarent.*] In multis desunt duæ vltimæ voces. Sed Hot. putat hic multos versus desiderari.

333. 13. magna res ad receptum. G. P. F. C.
18. rem duxerant. C. F. *

334. 1. numerum. C. G. P.
1. euocatos. & manipulares centurionesque cõplures. F. G.
6. quattuorque ex vna legione. F.
12. donatum, millibus c c. æris. F.
15. cohortemque postea duplici stipendio, frumento, veste, diariis, militaribus donis ampliſſime donauit. Locũ imperitia librariorũ fœde deprauatũ, P. Victorius restituit, magna ingenij atque industriæ laude. Variar. Lect. lib. 1. cap. 23. *

335. 4. *Amicitiæ Cæsaris conciliare.*] Ita restituit Faernus. At Hot. placet legi, Cæsari in tertio casu, vt contraria contrariis referantur.
5. omnibus copiis deinceps Cæsar. F. *
13. telis ex vallo iniectis. G. P. abiectis. F. quid si legas obiectis? *
22. perferre opportuno. G. P. C. non opportuno. F.

336. 6. nihil profici equitatu. F. *
15. sed non modo hordeum. F.

337. 9. & præteritis suis offic. F.
10. offensionem, contemptionem ad omnes. F.
11. ex aliorum obiectionibus. C.
24. vellent, coemptis equis. C.
29 acciderat, omnia sua præsidia. F.

338. 2. vulgo vero in Epiro. F. Et ita corrigit Manut.
8. varia diligentia. G.

22. præ

22. præcepit. G.
25. summiserat. Eo loco. F.

339. 4. XVIII. F. P. G. C.
13. tormentis cuiusque. F. *
18. vimineo tegumento galeis impositio. F.
22. quo perfectum opus non erat. F.
24. vtraque parte munitione. F.
30. horum enim multitudine. F. *

340. 17. eo deuenit. F.
2. haberet. G. P. C.
22. qua facta munitione. C.

341. 11. hoc quidem. F.
26. Erat obiectus portis Eritius. Vide Petrum Victorium Var. Lect. lib. 24. cap. 1. vbi quid sit Eritius Sallustij & Varronis auctoritate ostendere conatur.

342. 4. munitionem enim quam. F. G. C.
29. *Eodem, quo venerant, receptui consulebant.*] Liber Hot. Eodem, quo venerant, receſſu sibi consulebant.
30. receptu consulebant. G.

343. 1. *Alij, dimißu equũ.*] Hot. reponit, Admissis.
2. eundem cursum confugerent. C. *
9. angustis portis atque iis a Cæsaris militibus. G. P. F.
15. Duobus his vnius diei præliis Cæsaris desiderati sunt milites DCCCCLX. & noti equites Romani CCCC. & Tuticanus Gallus senatoris filius, & a Placentia, c. & a Puteolis c. & a Capua x. sacrati viri, & x. Tribuni militum, & centuriones XXXII. sed horum pars magna in fossis, &c. C. G. P. F. *
26. laureæ prætulit. F. G.

344. 7. causſam fuisse cogitab. F. G.
7. non hæc addebant.
11. recordabantur quam paruulæ sæpe causſæ. *
14. in exercitum. F.
29. qua felicitate. G. P. C.

445. 2. exercitus potius quam suæ. C.
3. securum se ad dimic. G. locum se tantum P. rectius. Manut. se æquum.
7. interpollasset. F. interpellasset. G. interpellauisset. P.

9. quod esset factum. C.
18. nonnulli ratione permoti. C.
25. ante iter factum. C.
26. His exploratis rebus. C.
346. 9. prælio distinebat. Hinc. F. distinebat. Huic. P. *
21. eius milites. F.
27. quibus ad insequendum. C.
28. fore præuiderat. G. C.
347. 10. distractum. F.
23. Oricumque oppugnaret. C.
26. & quid fieri. G. C. F. P.
248. 7. ne occasioni temporis deesset. G. C.
8. Apolonia a directo. F. G. C.
10. etiam ex improuiso. G. C.
16. dimissis quibus prælio. C.
19. reddebat. G. C.
20. auertebat. G. C.
449. 14. se non confidere munitionibus oppidi, si celeriter non succuratur. F.
28. & diripiendum. C.
350. 2. *Cæsu ciuitatis comprehensis.*] Omnino restituendum est, Gomphensis.
4. Metropolitarum. G. C.
7. quæ non Cæsari. G. C.
27. in concilio. G. C.
28. L. *Hirtij.*] Gr. Hirtæ. Paris. Hirti. Manutius putat reponendum, Luceij Hirti.
351. 11. iudicandum de iis. G. C.
12. ipsis non interfuissent. C. F.
13. intra præsidia. G. C.
25. propius suis locis. C. F.
352. 5. septem millia. F.
10. Pompeius castris colle habitis ad. C.
12. vt videbatur exspectans. F. G.
17. *Commodiore frumentaria re.*] Liber Hot. Commodiore passim re frumentaria.
25. Cæsar ad suos. G. F. C.
27. si enim, vt semper deposcimus, sumus. G. C.

353. 5.

353. 5. nostris, id quod. F. C. G.
13. parati in prœlium. F. *
27. ex colonis Transpad. P. F.
354. 24. *Erant attenuatæ.*] Paris. Erat attenuata.
27. quæ summa erat hominum. F.
355. 1. ex terria acie. G. C. F. Hot. sic corrigendum locum putat, Extremæ aciei sex cohortes detraxit.
22. simul respiciens ad Cæsarem. C. F.
356. 1. Acieque discinderetur, atque. C.
5. eximanirentur. F.
9. qui studio pugnæ incenduntur. F.
11. vt signa vndique concernerent. C. sed conciuerent, rectius. Ita paullo infra tantus exercitus clamor & signorum sonus exauditus est. *
15. non occurri a Pompeianis. C.
17. vt non consumptis viribus. C.
24. cornu intenti vt erat imper. F.
30. quam constituerat. F.
357. 7. pugnantes etiam tum ac resistentes in acie Pompeianos. G. C.
19. ab iisdem nauibus acies Pompeiana. corrupta lectio. forte, Nauiter. *
21. aliis quam maxime diffusis. C. diffisus. F. *
358. 14. *Triclinia strata.*] Liber Hot. Trichilas stractas: quæ lectio confirmatur a Rom. In vereri exemplari legitur, Trichilas mensis instratas, vt referunt Obertus Gifanius & Iosephus Scaliger in suis in Copam Virg. commentariis: quæ lectio venustissima est. Trichila autem est vitium, aut cucurbitarum iugamentum, aut cucumerum compluuiata pergula. Quam vocem etiamnum Galli retinent, Trillas enim appellant.
19. requirerent. F. *
25. equo concitato. F.
26. paucos, suos ex fuga. F. G. C. *
359. 5. vniuersi simul Larissam versus. ex vetustissimo codice Petrus Victorius, vniuersi iuris eius Larissam versus, legit, iuris eius, loco. iuris fortunæ aut condicionis dictum putans. Var. Lect. 9. 24.

6. qua

6. qua re animad. F. C. G.
20. atque ad terram arma proiicere. F.
24. Militibusque suis commendauit. C. quid si mandauit?
360. 8. Syllæ dediderunt. F.
361. 4. quæ sunt aptæ ad incendia. G. F.
6. ex quibus erant x x. rostratæ. F. C.
8. Oppidum defenderet. F.
14. pari vt antea. F.
27. fingi id a Legatis.
362. 1. & quantumcunque itineris. C.
26. Naues soluerunt. F.
363. 8. pro eius hospitio. F.
19. ne sollicitato exercitu eius, regionem Pompeius. C.
364. 3. vt iis testibus ea summa. G.
3. E*x prouincia vocasse.*] Paris. Euocasse.
4. sed interpolatum. F. ita interpolasset. 314. 6.
365. 3. quod fasces ante se ferret. C.
9. confecerat. Ipsi vero necessario Ephesi tenebantur: quia nauigantibus Alexandriam sunt auersissimi venti. C. Etesiis legendum.
367. 2. multi pœna capitis. C.
9. stipendia augendi caussa. C.
12. inueterauerant. Hi omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum, &c. G. F. C.
368. 11. in hac vna sunt insulâ. C.
11. & vici oppidi magnitudine. C.
14. a quibus tenetur. C.
17. Pharum comprehendit. C. F.
20. Deduxit enim. G.
25. nec tractu oppidi. F. G. C.
370. 10. classem arcessit. F. G.
15. firmæ essent, testud. Carrar.
31. quod vtrumque palus. F. G.
371. 13. opponi possent. G. F. *
18. præterea alias ambulatorias. F. G.
19. subiectisque eas rotis. F. G.
20. directis pluteis. F. omnes, quos viderim, codices, plateis habent, præter hunc vnum Florentiæ excusum, qui pluteis;

teis; quæ vera plane ac Germana lectio est. non enim plateas dirigebant; neque per directas plateas, ambulatorias turres, in quamcumque erat visum partes, mouebant (qui enim hoc fieri poterat?) sed per directos pluteos, quorum qui formam nouerunt atque vsum, nihil habere dubitationis possunt, quin ita legendum arbitrentur. *
31. recepisse: Cæsarem. G.
372. 15. Nilum pertingentes. F.
16. subsidet. G. F.
373. 10. Casum periculi omnes. G. P.
13. celari Alexandrinos. F. *
19. vt tum mihi defendendi. F.
21. multaque oratio. F.
25. puteis fossis, aquam. G. Ita paullo infra. ad foliendos puteos animum conferant. *
374. 9. locorum, & ædificiorum notitia. G.
11. percursuros. G.
375. 2. tum longius. F.
4. aquandi caussa remiges in terram exposuit. F.
5. nonnulli ex eo numero. G.
14. & quod post horam decimam. G. F.
18. quæ neque. F. G. *
22. collata. F.
26. ne turpem. G.
376. 2. altera, alteraque perturbata deinde. F. G. Alij, Altera, alteraque perturbata; deinde omnes epibatæ.
8. suis nauibus Alexandriam. G. P.
10. Classiariorum, & nauigiorum se victos. G.
11. vt ex ædificiis. F.
18. constituerunt. F.
23. quotidiano vsu. F. G.
24. domesticum vsum. G.
26. Erant in omnibus. G. F.
377. 7. apertas complures. F. *
14. magnitudinem, pleræque apertæ.
22. quæ quamque sequatur. F.
378. 2. quod ij qui transissent. G. eis, qui. F.
9. videris, inquit, Cæsar. F.

11. potue

11. potueris explicare. F.
13. Hostes (inquit) G.
21. nullæque remis. G. nullis remis. F. nullius remi. P.
26. aut in opere, aut in pugna. F.
30. nostris enim prorsus. P.
31. effugium dabatur vllum, omniaque. *

379. 5. reliquis etiam esset cauendum. F.
15. neque flexi ad virtutem, tanta, scilicet, multitudine hostium viri virtutes nostrorum possent adæquare. F. locum fœde inquinatum, non male restituisse videare si ita legas: neque flecti ad virtutem tanta multitudine hostium vires, virtutem nostrorum possent adæquare. Ita perficias duarum litterarum commutatione, adiectione vnius, vt aliquis sensus erui possit, qui nullus extare antea videbatur. *
17. Capiuntur hoc prælio x. biremes. F.
25. munitionibus & oppidum, & illam, & vrbem vno tempore, &c.
29. alteramque insulæ. G. atque in alteram. F.

380. 9. verterunt. hi pulsi. G.
13. potuerunt: quamuis esset dissimile aliorum atque Alexandriæ genus ædificiorum. G. potuerunt. Erat non dissimile atque Alexandriæ genus ædificiorum. F. *
19. accidit. Nam qui se. G.

381. 8. opere effecto nulla omnino scapha egredi posset. F.
13. constiterunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole, ab illis exque area. F.
24. sineque ratione. G. sine ratione. F.
25. Alexandrini plures ex nauibus. G. F.

382. 10. eleuati scutis. F.
13. versatus: postquam &c. G.
29. fecerint, in operibus hostium expugnandis, in prœliisque quotidianis quandocunque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus studiis militum. G. manca lectio.

383. 20. si quo facto. G. F.

384. 1. at regis animus. G. F. P.
12. delusa fuerit. F.
20. erat commeatum. F. G.
25. Præficit huic. G. præfecit. F.

385. 9. Sub id tempus. F.
10. *Magnæ nobilitatis domi.*] Manut. affirmat, legendum esse, Magnæ nobilitatis homo.
13. accersenda, magnas copias. G. cum magnis copiis. F.
27. pacarat. G.

386. 2. a mari adiungitur. F.
15. interfecit. F.
30. planicie ex omnibus. G. F.

387. 1. obiectum flumini. G. F.
13. certarent. G.
14. *Partim demissioribus ripis flumen transnarunt.*] Manut. reponendum contendit, Partim demissioribus.

388. 15. auersi ex flumine. G.

389. 8. Nauem multitudine. G.
11. atque ea parte. F. G.
20. *Precari offensos.*] Placare magis huic loco conuenire iudicat Manut.
19. maiorque ex duabus. G. P.

390. 3. confirmaretur Regis imperium. G.
6. Regnum & imperium. F.
19. imperata se facere. G.
20. posse persoluere. G.
30. x x x v i. ipse secum. G.

391. 15. statueret. G.
20. putaret. G.
12. audacius in Armenia. G.
28. pertingens in Armeniam. G. F.

392. 19. obuersari. G.
22. administraret, Pharnaces. F.

393. 1. ratione, media. F. G.

395. 2. dissensionibus confecta. F.
5. Nam & castella. F.
15. sociorum: & cum G. F.
18. se reliquis ex fuga collectis. G. F.
29. qua sæpe. F. G.

396. 25. difficultatesque & hyemis. F.
27. Q. Calenum vti sibi classem mitteret destinauit. F.
31. magnitudine satis iusta. F.

397. 1. his adiunctis nauibus longis. G. ita videtur esse legendum.
3. Legionarijs. G. F.
11. nostrorum erat præsidium. F.
31. fortuitæ dimicationi F.
398. 20. velis vix profugit. G.
24. capit eo prœlio. G.
29. Erat Mæum nobilissimum regionum earum oppidũ. F.
31. dediderunt. Comperit ipsum Octauium. F.
399. 7. Palæopharsali, G. F.
15. vel mutuis sig. G. F.
16. dissimulabant. G.
400. 14. nihilominus tamen oderant. G. F.
15. acceptum referebant. F.
16. erat interpolatum. F.
18. & ipso delectu & sumptu. G.
24. insolenti voluntate. F.
401. 5. sestertia se daturum. G. F.
7. eoque ipso die tempore pomeridiano. F.
13. Munatius Flaccus. G. Minutius Flaccus. F. Muatius Plancus, vt noster habet, legendum videtur.
31. enim aut in prouincia natus. F. G.
402. 1. vt diuturnitate. G.
29. qui si maxime. F. G.
403. 6. dubius animi. F.
10. æqua autem ratione delectum habere instituit, quos ex omnibus &c. G. quem autem Romæ delectum F. aut manca, aut deprauata lectio. æque autem Romanorum delectum instituit, quos ex omnibus, &c. P. siue innixus ingenio, siue adiumento veterum exemplarium, ita Rob. Steph. emendarit; aut quisquis ab illo excusum librum edidit, huius loci restituti laus penes illum videtur constitisse. *
23. cum ad oppidum Leptim. G.
30. Carbonem. G. F.
404. 25. haberent, eique frequens regionum conuentus. G. F.
405. 24. cum Cassius contra, pro castris suis aciem instruxisset, loco superiore, causa, &c. F.

406. 25.

406. 25. emisit quod sibi vsui fore credebat, si &c.
407. 22. Et cum non tantum inducias facerent, sed prope iam constituta opera complanarent. G. non tantum indutils factis. F.
408. 28. Existimabat. F.
409. 10. finitimosque omnes qui G.
410. 13. affuisse. G.
18. excusationem imprudentiæ. G.
22. esset: tamen se concedere. G. F.
27. legionem autem eam quam. F. vnam quam. G.
28. *Natura, disciplinaque nostra.*] Mendose in omnibus, Manut. corrigit, Armatura, vt supra hoc lib. cap. 6.
30. adduci iussit. F. *
411. 2. *Quem secum adduxerat Alexandria.*] Aduexerat legendum putat Manut.
20. qui fuissent in se officiosi. G. quæ germana lectio est.
30. remitteret. G.
412. 14. positum ipsum. F.
24. refectum operibus. G.
413. 20. portabat, milites. G. F.
26. & eo loco militum cohortationem. coarctatione omnino puto legendum. Quid enim Cæsar cohortationem Pharnacis irrideret? quam neque consistente agmine, procul exaudiret? cum quidem militi in præruptam vallẽ descendendum, & subeundus arduus collis esset; id quod fieri sine tumultu & clamore, nullo modo poterat. Ita autem legi debere, & antecedentia verba & subsequentia ostendunt, sed nihil temere affirmo. *
28. in præruptam descenderat vallem. G. F.
414. 28. *Tali victoria toties victor Cæsar.*] Manut. legendum arbitratur, Tali victoria potitus.
30. eoque subiti periculi. G.
417. 20. quæ abest à Lilybæo. G. F.
418. 8. confident. F.
21. *Fortuitu oblatam.*] Paris. fortuito.
26. captiuus cum peruenisset. G.
419. 23. refugerentque in oppidum. G. F.
420. 30. imperabat vnicuique præcipiebatque. G.

Universidad de Deusto Biblioteca

413. 12. Cæsar se moueret. G.
14. decernendum videret. G.
29. pilum cursu. G. P.
424. 21. porrigi alternis. G. P.
425. 2. occurrit. Hostes suis. F At hostes suis. G.P.
3. Equitibus recipientes. F.G.P. *
10. defatigati. G.F.P.
427. 4. legiones octo & equitum 4. millia esse nunciabantur. F.G.P.
10. ferrum plurimum. F.
11. importatitio. F.
19. vacuatos. F.
21. in sua præsidia congesserat. P. in sua castra. F.
22. & eo parato F.
23. alteras cohortes. G.P. F.
25. plaustris deligatos Adrumetum. F.G.P.
428. 6. prinatusque adolescentulus. F.
23. ab Vtica in Mauritaniam. F.
430 12. sed legatum. F.
18. cum antea stare constituisset. F.
22. sine vlla mora, ac sine excusatione. F.
25. penitusque euerti F.
28. futurum: ipse in tanta. G.P.
432. 14. minutis præ' j .F. Ita infra, fol. 557. 8. vt sit fides. minutis p œ ijs, pro paruis acceptum. Sic minutatim pro paullatim. 461. 6.
25. ad terram defixo. F.
433. 11. erant præcipit. F.
29. vt sine defensoribus aditum aduersarijs prohiberent. F.
434 26. electos homines.
436. 13. simulatque. G.P.
437. 22. extra castra. F.
24. decliuitatem. G.P.
30. apud quos vltimum præsidium. F.
438. 1. ascendit, in vnumquemque. F.
6. commoratus Cæsar perspectaque, &c. P. G.
13. passibus. M. D.P.G.
439. 23. conuulneratisque. F.

441. 6. ira

441. 6. ira perculsus. F.
443. 5. protegebantur. P. G.
23. magna suspensione. G. P. magis. F.
27. illatum Scipioni additumque. F. intellectum. G.
444. 17. oportere. F. P. si legas necesse, aliquid desit necesse est. F. tamen habet, necesse.
19. vt præterea post montem collesque subito se Cæsari ostenderat, & equites in occulto collocauerat. C. F.
445. 9. hoc hac ratione. F.P. G.
27. Cæsariani vi vniuersæ. F.
446. 3. occiderunt. F.
447. 1. constituam. Quapropter C. Auiene. P.G.
10. Tusci Saliene. T. Alliene. F.
18. singulos non amplius singulis additis seruis. F.
28. eousque quo telum. F.G.P.
448. 9. occasione accepta. F.
16. cum autem eius sermonem nuncius ad illum referret, &c. G. P. cum nihilominus eius nuncius ad se referret. F.
17. quæ vellet ipse perageret. G.P.
449. 3. & super alium quendam excelsum natura locum. F.
6. constitit. G.P.
25. acies media a legionariis. G.P.
29. auxiliarios. G.F.P.
450. 1. Præterea Numidas. G. P. propterea. F. Habuit in sinistro cornu legionem nonam & octauam, in dextro cornu trigesimam & vigesimam octauam, quartam decimam, trigesimam tertiam & vigesimam sextam in media acie: ipsum autem &c. G.P.F.
20. & ita collocarat, vti suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur, sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset. F. melior lectio, ni fallor, & clarior. *
451. 20. excursionibus officere non intermittit.
22. & iugo, ne a Cæsare. F.
28. ab Vtica progressus. F.G.P.
452. 3. peruenit. at Aquila. F.
11. Adrumetum ex Cothone. F.
455. 26. Leuisque armatura. P.
456. 6. passus horis quatuor. G.P.

459.25. Thebennam.P.G.

461. 6. minutatimque cædebantur. F. cedebant alij habent, vt sit, paullatim ac sensim cedebant. Non optimus auctor latinitatis supra eadem significatione erat aduerbio minutatim vsus; & minutis prœliis, hoc est paruulis.

462. 19. Quo postquam Cæsar venit & animaduertit aciem pro vallo Scipionis contra elephantos dextro sinistroque cornu collocatam.F.

464.27. Quo postquam peruenerunt, eaque ipsi ab Iulianis teneri vident, &c. P.G.

468. 1. Luneio regulo.F.G.P.
5. idem Cæcinæ.P.G.Item.F.
18. inducturum.P.G.Indicturum.F.
21. ex suo merito. F.P.G.

472. 11. A Hirtij] V. C. existimat, hunc librum de bello Hispaniensi A. Hirtij non esse, nullo enim modo respondet superiorum librorū puritati: credit potius militis alicuius esse, in hoc scribendi genere parum versati: in hoc enim barbare multa reperias scripta, multa indigeste, plurimaque ita confuse, vt inde vix quicquam possit elici. Aut igitur is nō est cuius Suetonius meminit, aut certe temporis iniuria mirum in modum deprauatus.

484. 14. Et *eo tempore*.] Manut. reponit, Ex eo tempore.

486. 13. *Clodius Aquitius*.] Manutius ex antiquis marmoribus reponit, Auitus, quod est Clodiorum cognomen.

494. 4. *Nomine Barbarum*.] Manut. legit, Hominem Barbarum.

498. 5. *Haberi*.] Manut. placeret, si legeretur, Habere, quo verbo alias & Cicero & alij pro, habitare vsi sunt.

FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM QVAE IN Commentariis Cæsaris habentur.

Abies in Britannia non prouenit. 97
Absentia vehementius hominum mentes perturbat. 104
Absentiu etiam perinde ac præsentiu Ariouisti crudelitas timetur Sequanis. 20
Acarnania Cæsari subdita. 334
Acco, Senonū princeps. 124. eius supplicium. 145
in Achaia, & Dyrrhachio a Cæsare gesta. 334. 335
Achillas præfectus regis Ptolemæi ad occidendum Pompeium missus. 363 idem exercitus Alexandrini dux aduersus Cæsarem. 365. eius crudelitas. 366. eius copia. 366 interitus. 372
Achillis, & Memnonis congressus. 487
Acilla ciuitas libera se Cæsari dedit. 434
Actius Pelignus Pompeianus captus a Cæsare incolumis dimittitur. 237
Actius Rufus L. Afranium apud Pomp. proditionis postulat. 351
Actij Vari Pompeiani delectus 234 fuga eiusdem. 234
Actius Varus Tuberonem appulsu Africa prohibet 303. eius copia. 245. castra. 289. 290
Actij Vari cum Curione pugna. 296. periculum, clades, astutiaque 296 297
Actius Varus castellorum præfectus. 489. eius mors. 491
Actuaria naues. 87
Actuarijs nauibus rostra imposita. 397
Ad exercitum manere. 118
Adbucillus Gallus Allobrox. 316
Adcantuannni, seu Adiatonni rebellio, & mox deditio. 65
Adiutor valetudinario datus 338
Adolescentes facilè traducuntur. 167
Adrumetum oppidum 289. à Cæsare obsidetur, & capitur. 418. & 467
Adrumetanorum multa à Cæsare. 471
Aduatici, eorumque res. 43. & dein. 50. 51. 167. 110.
Aduersatum victori Cæsari non fuisse, non magnum esse officium. 411
Aduesperascit. 486
ἀσυλία templorum. 364
Aedificia Gallorum. 138
Aeduorum auctoritas, potestas, & mox calamitas. 128. 151. 167. 221. clientes 187. perfidia. 164
Aeduorum lex de magistratibus suis. 164
Aeduorum res cum Aruernis. 175. cum Biturigibus. 19. cum Cæsare.

& Romanis. 7. 10. 11. 20. 21. 22. 28. 29. 93. 94 109. 124 155. 164. vsque ad 170. 176. 180. 195. cum Heluetijs. 6. cum Sequanis. 128
Aegri militis ingens animus aduersus hostes. 142
Aegus Gallus Allobrox, apud Cæsarem accusatus. 336. ad Pompeium transfugit. 337
Aegypti monumenta. 385
Aegypto & Alexandria Cæsar potitus. 389
Aegyptiæ classis Pompeiana præfectus Pompeij filius. 306
Aegyptij milites Cæsari insidiantur. 366.
Aequinoctialis nauigatio periculosa. 87. 102.
Aeraria fectura in Aquitania. 65
Aerarium sanctius. 235
Aerei nummi, & anuli ferrei pro nummo apud Britannos. 97.
Aes apud Britannos non nascitur 97
Aestimatio rerum & solutio arbitraria ex decreto Cæsaris aquissima. 315
Aestimationes rerum & possessionum in angustia sidei. 304
Aestus marini vis. 94
Aestus maritimos maiores concitat plena luna. 84
Æstum vt vitent Galli. 138
Æstus maris bis incitatus duodecim horarum spatio. 59
Ætas & forma in discrimen adducunt. 393
Ætolia à Cæsarianis ducibus recepta 323
Afranij, & Petreij res. 249. 250. 251. 252. 255. 265. 266. 271. 284. 285.
Afranij mors. 463
Afraniana legio. 476. vide Petreius.
Africa, insidiosa natio. 462
Africa calamitas. 430. 444
Africana Cæsaris copia. 460
Afrorum mos in frumentis suis in specubus subterraneis condendis. 433
Agar oppidum. 454. 461
Agendicum oppidum. 145. 152. 177
Agger ex lateritio muris consectus. 283.
Agger Romanorum ad Auaricum oppid. 160
Agricultura cur non studeant Germani. 134. 137
Agri priuati olim Suevis nulli. 71. neque Germanis quidquam agri priuati est. 134
Agros à finibus suis latissime vastare pulchrum ducunt Suevi. 70
Ahenobardus. vide Domitius.
Alacritas animi, pugna studio incenditur. 261
Alba oppidum. 229
Albens cœlum. 263
Albici contra Cæsarē à Massilienſibus acciti. 247. 257. 276
Albicorum sortitus 257. virtus. 278
Alces fera. 116
Aldua fluuius. 23
Alexandriam vsque Pompeium Cæsar persequitur. 365
Alexandria, receptus fugitiuorū Romanorum. 367
Alexandriam Achillas occupat. 367
Alexandria, incendio tuta. 370
Alexandriæ descriptio. 372. 378
Alexandrina licentia. 366
Alexandrini belli initia. 269. & dein.
Alexandrini Romanorum potentiam suspectam habent. 371
Alexandrinorum techna aduersus Romanos. 372
Alexandrinorum diuisio. 273
Alexandrinorum animi fracti 376
Alexandrinorum classis aduersus Cæsarem, & contra. 377. 380. 381
Alexandrinorum fuga & cades. 295
Alexandrini Cæsari deduntur. 389
Alexandrinum Cæsaris periculū. 399
Alexandrinorum diligentia sollertia, industria. 371. versutia. 382
de Alexandrinis plura leges in libr. Hirt. de bel. Alex. 370. & dein
Alexia Mandubiorum oppidum. 184
Alexiæ cladis memoria. 215
Alexiæ obsidio Cæsarianis difficilis. 331
Alexiorum obsessorum perplexitas. 189.
ad Alexiam opera Cæsaris. 184
Alga iumentis in pastum data. 443
Allienus Siciliæ prætor. 417
Allienus proconsul Cæsari commeatus in Africam mittit. 435
Allobrogum animus erga Romanos 5
Allobroges ad Cæsarem confugiunt. 7. frumentum Heluetijs dare iubentur 17 sollicitantur. 182 fines tuētur. 182
Allobroges duo fratres viri nobiles à Cæsare ad Pompeium desciūt. 336. & dein. 352
Alpium transmittendarum difficultas. 54
Alteri, & alteri. 475
Amanus mons. 321
Ambacti equitum Gallorum. 131
Ambarrorum ad Cæsarem legati. 7
Ambianorum deditio. 37. 43
Ambianorum potestas. 37
Ambiliates Galli 58
Ambiorix, & Catiuulcus Eburonum principes. 103
Ambiorix Cæsari beneficiarius 104
Ambiorigu fraus, & perfidia aduersus Romanos. 105. 106. 107. 108. 109. 111. 123.
Ambiorigem vlcisci & debellare Cæsar statuit. 124. 125. 131. 137.
Ambiorigu mira fuga. 138. 145
Ambiuariti. 73
Ambiuariti Æduorum clientes. 187
Ambracia 224
Amphiloci à Cæsare recepti. 334
Amicitia populi Romani fœderatis ornamento debet esse & præsidio, non detrimento. 29
Ana oppidum. 248
Anartes populi. 135
Ancalites Britanniæ populi. 100
Ancona oppidum. 234
Andes oppidum. 53. 57. 149
Androsthenes Thessaliæ prætor. 449
Animaduersio non vbique exercenda. 337
Animarum immortalitas. 131
Animus Cæsaris altus & erectus 422
Animus indomabilis Cæsarianorum militum. 156
Animi fortitudo maximum hominis præsidium. 248
Animi magnitudo facilia ex difficillimis facit. 49
Animes ad audendum facientia. 298
Annij Scapula mors. 402
Annona difficultas vt ingraueſcat. 256
Annotinæ naues. 94
Annulus ferreus pro numismate 97
Anserem Britanni non gustant. 97
Antecursores Cæsaris. 237
Antesignani equitibus immissi 346
Antiochi Comageni auxilia Pompeio. 306
Antistij Turpionis, & que Pompeij monomachia. 487
Antonius Cæsarianus. 224. 305. 317. 320. 323.
Autuates Galli. 53
Apollinem morbos depellere. 132
Apolloniam Cæsar recipit 310. 318
Apollonia commoditas Cæsari. 347
Aponiane insula. 417
Apsus fluuius 311. 314
Aprilia grauis autumnus. 305
in Apuliam Cæsar profisciscitur. 240
Aqua dulcis ad litora marina. 372. 373
Aqua auertenda labor. ibidem
Aqua dulcis magna vi inuenta 374
Aquæ inopia Pompeiani laborant. 332

Aquam vsque ad caput subeunt Cæsariani, vt cum Britannis decertent. 99 100
Aquiliferi Cæsariani moribundi fortis animus. 340
Aquiliferi decimæ legionis virtus. 82
Aquitaniam Cæsar ipse adit. 221
Aquitani in copijs Cæsaris. 249
Aquæ & ignis interdictio. 145
Aquillaria lacus in Africa. 289
Aquitania tertia Gallia pars. 64
Aquitaniæ limites. 2
Aquitaniæ pars maxima sese Crassо dedit. 67
Aquitanorum clades. ibidem
Aquitanorum rebellio aduersus Romanos. 65
Arar fluuius. 8
Aratores stipendiarij milites facti. 431
Arborum incidendarum vsus in remorandis hostibus. 44
Arcana concilij iureiurando sanciuntur. 18
Ardor Romanorum militum. 157
Arelatenses naues Cæsaris. 248
Arduenna silua. 91. 137
Arecomici Volcæ. 150. 181
Arguetius Cæsarianus. 478
Ariarates Ariobarzanis frater. 409
Ariminum oppidum. 232
Ariobarzanes CCCCC. equites Pompeio suppeditat. 306
Ariouistus Germanorum Rex. 19. 20. 21. 22 & deinc. 31. 34. 116. 119.
Armis concrepandi mos apud Gallos. 128
Armis spoliari timent Aduatici. 51
Armorum officina Alexandria instituta. 371
Armorum similitudo nonnunquam fraudulenta est. 174
Armatum concilium Gallorum. 120
Armenia minor Deiotari regnum. 390. 410.
Armorica ciuitates. 118. 188. 214
Ars locorum angustijs impedita. 378
Arsinoë Ptolemæi Regis minor filia. 372. 374
Aruernorum, & Æduorum factiones. 19
Aruerni, & Rutheni, a Fabio Max. superati. 30
Aruernorum timor a Cæsare. 149. 150
Arundinum radicibus pasti equi. 336
in Asiam Cæsar proficiscitur. 415
Asculum op. a Cæsare recipitur. 237
Ascurum oppidum. 428
Asparagum Dyrrhachinorum oppidum. 321. 326
Aspauia castellum. 486
Asprenas proconsul. 462
Asta oppidum Cæsari se dedit. 494
Ategua oppidum. 476. capitur. 484. 485
Atrebates. 37. 43. 47. 188
Auaricum opp. Biturigum. 153. 155. 162. 173.
Auaritiæ commenta. 322
Auaritia imperatorum malum. 26
Auctio bonorum Iuba regis. 471
Audax faciuus Fabij Peligni. 296
Auienus trib. militum ignominiosè a Cæsare dimittitur. 446. 447
Aulerci Romanis dediti. 52. rebellant. 62. 188.
A. Babius eques. 488
A. Clodius. 355
A. Fonteij ignominiosa dimissio. 447
A. Gabinius. 306
A. Trebellius eques. 488
A. Valgius. 479
A. Varro Pompeianus. 315
Aurigarum Britannorum in prælijs mira dexteritas. 86
Aurium defectio in minoribus supplicijs. 149
Ausci Aquitani Romanis dediti. 67
Ausetani ad Cæsarem transeunt. 259
Auspiciorum, & religionum observans Pharnaces. 413
Authoritas victori adest. 385
Authoritas & timor Romani exercitus apud barbaros. 77
Auxiliaribus copijs Crassus non multum fidit. 66
Auximum oppidum. 234
Axona fluuius. 38. 40

B

Babilius, seu Fabius. 478
Bacenis silua. 128
Baiu fluuius. 405. 475
Baturia. 485
Bagrada sta. 289
Baleares funditores. 39
Baleares insulæ. 429
Balista turrem dejciens. 479
Barbarorum mos in castris figendis. 216
Barbaros se vocant Morini. 80
Basilica. 401
Batauorum insula. 73
Belga. 2. 36
Belgæ Gallorum fortissimi. 2. 36. 37. 226
Belgarum in Romanos coniuratio. 36. 38. 43. fuga & cædes, ibidem. in Britanniam commigratio. 96
Belgium. 103
Bellandi cupidi Helueti. 4
Bella parua momentis magnos casus admittunt. 238
Belli communes casus. 344
Belli euentu milites præmia sui laboris expectant. 295
Belli exitus durissimi. 154
Belli ius. 22
Belli iure in captos victor vitæ necisque potestatem habet. 441
Belli de summa iudicium, ducis esse debere, non militum. 26
Belli ratio noua & inusitata. 331. 332
Bello atate inutiles, Cimbrico bello apud Gallos comesti. 190
Bello inutiles ejiciuntur. 190
Bellum conficiet nullus qui licentia peccandi gaudet. 402
Bellum sine magistratus & principum consensu geri non posse. 210
Bellicatio noua, & inusitata. 331. 332
Bellica porta Vtica. 290
Bellica laude semper inclyti Galli. 112. 147
Bellidenses Cæsari se dedunt. 311
Bellocasi populi. 188
Bellona templum. 409
Bellouaci, eorumque res. 42. 178. 188. 201 204. 207.
Beneficium maximum quod Romani exteris conferre possent. 28
Berones Castitani. 401
Bessi in copijs Pompeij. 306
Bibracte, oppidum Æduorum. 14. incenditur. 176
Bibran Rhemorum oppidum. 38
Bibractenses Gallorum concilium. 180
Bibroci Britanniæ populi. 101
Bibulus. XXX. naues Cæsaris incendit. 307. eiusdem odium in Cæsarem. 313. crudelitas in Cæsarianos. 314. mors. 314. filij eius duo occisi. 367
Bigerriones Romanis dediti. 67
Bithiniæ, ac Ponti compositio Cæsari difficilis. 409
Biturigum res. 149. 199. 200
Biuius Curius Cæsarian. 240
Boduognatus Neruiorum dux. 47
Bogud Mauritaniæ Rex a Cassio in auxilium vocatur. 405. aduersus Marcellum pugnat. 407. 408. a Pompeio filio infestatur. 428
Bogud Rex, & P. Sitius Cirtham iuba Regis oppidum inuadunt. 429
Boia oppidum. 154
Boij populi. 4. Helustiorum auxiliares. 15. Æduis attributi. 17
Boiorum oppidum Gergobina 151
Bona Iuba Regis sub hasta vendita. 471
Bos cursu figura. 136
Bosphori Rex constituitur Mithridates

Universidad de Deusto
Biblioteca

tes Pergamenus. 415
Brachium ad flumen Salsum Pompeius fac.t. 479
Brannouij. 187
Brannouices. ibidem
Bratuspontium Bellouacorum oppidū. 42
Britannia descriptio & Britannorum res. 30. 81. 82. 83. 85. 88. 97. 101.
Britanniam disciplinæ ergo adibant Galli. 135
Brundisium oppidum, circáque res gestæ 241, 243. 244. 295. 306. 318
Brutus adolescens Cæsarianus. 111 eius classis aduersus Massilienses. 275. 278. 288

Bullis, siue Dullis, & Amantia oppida 326
Bursaolenses populi. 484
Buthrotum oppidum. 312

C

Cabillonum & Matiscona. 196
Caburus Allobrox. 182
Cadauera hostium pro oppido. 492
Cadetes populi. 188
Cadurci. 187
Cæcilius Niger Barbarus Pompeianus. 494
Cæcina Cæsar ignoscit. 468
Cælij prætoris iniquitas. 315
Cælius de rep. remotus. 316
Cælij molimina frustra cadunt. 316. 317
Cælius Vintianus Cæsarianus. 415
Cæresi Germani 38
Cæsar ad bellum à nobilibus hominibus afflictu excitatur. 390. 391
Cæsar aduersariorum suorum miseretur. 42 eos mulctat 271
Cæsar cladis acceptæ culpam à se remouet. 344
Cæsar conditiones dare non accipere solitus. 479
Cæsar Antonio adest in Auguratus petitione. 223
Cæsar contra Aduaticos. 43. 44. Alexandrinos. 367. & dein. Ambianos. 43. Aruernum. 2. 22. 30. 32. Belgas. 35. 36. Bellouacos. 37 Britannos. 81. 82. 91. 94. Gallos. 196. Germanos. 72. 73. 76. Heluios. 169 Labienum 42. Massilienses. 246. 247. Neruios. 16. 17. Pharnacem. 411. & deinceps. Scipionem. 419 421. 436. 439. Sontiates 61. Suessiones. 42. Venetos 37. Vesingentorigem. 151
Cæsaris aduersarios. 46. 107. 341. 342. & dein. 354 æquitas 272. 273. 287. 304 309. Altitudo animi, & fortitudo 116. 416 422. 434. amor apud municipes, & milites. 234 259. 404. angustia 84. 149 151. ardor ad festinatio 430 astutia. 116. audacia 48 364. 375. authoritas. 274 408 405. 433 beneficentia. 28 benignitas. 471. bonitas. 384 celeritas 7. 24. 75. 115 118. 151. 169. 307. 326. 416 clementia. 13. 50. 84. 199. 265. 282. 318. 383 467. 468. 469 482. commentarij vt scripti & contexti 196. 223. consilium arcanum. 42 præsens in re penè deplorata 256. 257. consulatus 227. & dein. 304. continentia in pecunia. 240 crudelitas. 220. cura de suis 31. 156. 261. 419. dexteritas in pluribus rebus simul obeundis 48. dissimulatio 170 337. dolor de prærepto sibi populi honore, nempe consulatu. 332. eloquentia. 98. Græci sermonis peritia. 115. exhortatio. 46 306 462 463. felicitas. 61 87. 221. 318. fiducia. 433. 452 fortitudo 48. fortuna 83. 318. 395. gratia etiam apud hostium milites. 266. apud prouinciales. 286. gratitudo. 92. 224. 287. humanitas. 117. 237. 246
Cæsar cum Afranio dimicat 210. eum ad deditionem compellere vult. 270

Cæsar Deiotaro ignoscit. 410
Cæsar cum paucis militibus suis aduersus ingentem multitudinem hostium pugnare non detrectat. 116
Cæsar cur è prouincia sit egressus. 219
Cæsar diffidentibus suis accedentibus animum restituit. 48. laborantibus subuenit. 86
Cæsar ex loci natura consilium capit. 327
Cæsar exercitum dimittere iubetur. 228
Cæsar fidem suam implorantibus libenter adest. 431
Cæsar fortuna beneficio in victoria strenuè vtitur. 358
Cæsar Galles conseritur. 21
Cæsar hostes suos accusat, se purgat. 245. 272
Cæsar figa consilio sublato, vincendum duntaxat esse persuadet. 374
Cæsar ipse coram in prælio non adest, sed in prætorio sedens imperat quæ videtur. 433. in prælio se hostibus offert. 449
Cæsar legatos suos violatos vlciscitur. 58
Cæsar Marij affinis. 434
Cæsar milites suos vehementer incusat. 25. 175
Cæsar naturæ clemens, concursu militum in sauitiam propellitur. 217
Cæsar nobilem hostem quàm ignobilē debellare mauult. 383
Cæsar non temere milites suos hostibus obijciebat. 419
Cæsar Pompeium oppugnare semel deliberat. 242
Cæsar Pompeium ad pugnam elicere cupit. 351
Cæsar Pompeium terra arcet, Pompeius Cæsarem mari & portibus. 311
Cæsar quàm sæpe, & per quos pacem tentauerit. 315
Cæsar tardior fictus. 457
Cæsar quosdam tribunos militū ignominia dimittit. 446
Cæsar quotannis in Italiam ibat. 89
Cæsar suis aduersus elephantos pugnandi rationem commonstrat. 456
Cæsar supplicibus libentissima ignoscit. 411
Cæsar vna æstate duo maxima bella conficit. 34
Cæsar vni militum scutum detrahit, & in primam aciem prouolat. 48
Cæsaris auxilium Galli implorant. 20
Cæsaris castra oppugnata. 116. 117. 169
Cæsaris aduersæ res Varronem abalienant 284, prospera Curieni animos addunt. 298
Cæsaris aduersitas Romam nunciata multos Pompeio adijcit. 256
Cæsaris aduersi rumores in Gallia. 178
Cæsaris arma Romanis suspecta. 225
Cæsaris copiarum eleuatio. 354
Cæsaris exercitus optima valetudine: 332. vide Cæsariani, & milites Cæsariani.
Cæsaris iussum non obseruantium clades. 105
Cæsaris in Haduos merita. 176
Cæsaris milites fere omnes vulnerati. 117
Cæsaris naues duæ captæ. 440. 441
Cæsaris naues longæ. 307
Cæsaris naues onerariæ incenduntur. 227
Cæsaris naues tempestate agitatæ. 84. incensa. 307
Cæsaris magis quàm suo periculo commouetur Domitius. 393
Cæsaris in scientia & consilio omnia sibi posita milites existimabant. 421
Cæsaris tabellarij à Pharnace intercepti. 393
Cæsari Ariouistus interminatur nisi Gallia decedat. 29 30

Cæsari se dedunt Oricum, Apollonia, Bullidenses, Amatini & tota Epirus. 306 307
Cæsari supplices Heluetij. 16
Cæsari supplicatio decreta. 88. honores exhibiti. 224
Cæsarem & Romanos iniuriarum aduersus se, arguit Arioui stus. 22
Cæsarem Romana resp. desiderans. 408
Cæsarem Zamenses arcessunt. 469
Cæsare tollendo gratiam se multorum nobilium Romanorum inire posse, nec apud ipsum Cæsarem Arioui stus dissimulat. 29
Cæsarianarum copiarum exiguitas. 305
Cæsarianæ naues se maris periculo obijciunt Brundusio soluentes. 318. 319
Cæsariani centurionis captiui ad Scipionem fortè & intrepidum responsum. 441
Cæsariani secreti de debitoribus aquitas. 315
Cæsariani militis veterani ad Labienum verba. 424
Cæsariani milites iniussu prælium capessunt. 463
Cæsariani haud ferè ad Pompeium perfugiebant, sed sæpe contra. 337. 338
Cæsarianorum militum angustia. 46. 47 48. 142 143. 173. 194 254. 256. 383
Cæsarianorum militum clades. 175. 176 340. 342. 343. 382
Cæsarianorum militum fames & tolerantia. 355. 219. 358. inopia & nuditas. 429. virtus. 94
Cæsarianorum cum Afranianis anceps prælium. 253. eorundem colloquia. 262
Cæsarianorum militum diligentia ac industria singularis. 90. eorundem lenitas. 272
Cæsarianorum militum licet paucorum aduersus multos hostes ingens animus. 66
Cæsarianorum militum peritia militaris 49. 356
Cæsarianorum militum perplexitas, atque etiam præsens animus. 55
Cæsarianorum militum seu constantia, seu pertinacia miranda 112. 237
Cæsarianorum res fortiter gestæ. 441
Cæsarianorum transfugarum apud Pompeium pretium. 137
Cæsarianorum virtus Pompeianis collata. 441
Cæsarianis militibus Labienus insultat. 424
Cæsar deprecans a suis militibus non exauditur. 465
Cæsar dictator a M. Lepido dictus. 28. i. e. Dictator quarto designatus. 473
Cæsar, & Pompeius vicina castra ponunt. 311. 326 327
Cæsar in Galliam contendit. 128
Cæsar in mare se abjcit, & nando euadit. 381
Cæsar nouem annis eisdem ferè militibus usus. 231
Cæsar Pompeio conciliari vellet. 241. 310 314
Cæsar Rhenum transijcit. 79
Cæsaru pro castru semper duæ legiones excubabant. 160
Cæsaris & Pompeij dissidiorum causæ. 219. eorum nouissimum inter se prælium. 355
Cæsaris ad Scipionem de pace mandata. 335
Cæsarij memorabile factum in creditorum miseria. 315
Cæsaris in Hispania res gestæ. 294
Cæsar se esse Cæsarem respondet. 483
Cæsariana classu incendium. 361
Cæsarianarum copiarum duces contrarij 85
Cæsariani exercitus tolerantia, situ, & fames. 456
Cæsariani à Pompeianis in colloquio condicto, contra fidem vulnerantur 315
Cæsariani equites fugantur. 94. 342
Cæsariani equites mille cõtra septem millia Pompeianorum confligebant 352
Cæsariani milites ab Afranio, & Petreio male plectuntur. 267
Cæsariani milites in quodam castello omnes vulnerati. 334
Cæsariani milites desperatione se interficientes. 109 110
Cæsariani milites indomabiles. 382
Cæsarianorum aduersus Britannos difficultates. 81
Cæsarianorum militum aduersus Germanos trepidatio. 24. 25
Cæsarianorum aduersus Pompeianos pugna & victoria. 491
Cæsarianorum strages a Tõpeio 480
C. Antistius Reginus legatus Cæsaris. 122
C. Auienus trib. mil. ignominiosè à Cæsare dimittitur. 446. 447
C. Biotius Reginus eques Romanus à Cæsare captus. 455
C. Caluisius Sabinus Cæsarianus. 323
C. Caninius Vuellodunum obsidet 215. & dein. vide, Caninius.
C. Carpinius eques Rom. 104
C. Cassius Syriacarum nauium Pompeij præfectus. 306
C. Clusianus ignominiosè dimittitur. 447
C. Confidius Longus Tõpeianus 289. 418. eius crudelitas. 418
C. Crispus Sallustius. vide, Crispus Sallustius
C. Curio Trib. pl. Cæsaris fautor 225. vide Curio.
C. Decij Quæstorij a Sallustio fuga 435
C. Fabius legatus Cæsaris 102. 214
C. Flauius eques 488
C. Fundanus eques Romanus ad Cæsarem transfugit. 478
C. Fusij Cottæ Romani equitis mors. 148
C. Gallonius eques Rom. 285
C. Marcellus Rhodia classu Pompeiana præfectus. 306
C. Marius. 25. 346
C. Messius Cæsarianus. 435
C. Platorius Quæstor. 391
C. Pomponius Pompeianus. 306
C. Sallustius Crispus prat. 420. proconsul. 471
C. Saserna. 448
C. Trebonius legatus Cæsaris 143. 152. Massiliam oppugnat 275. prætor urbanus. 315
C. Triarius Pompeianus 306. eius de procursu militum præceptum. 455
C. Valerius Donataurus. 182
C. Valerius Flaccus. 31
C. Valerius Procilius Galliæ prouinciæ princeps. 12
C. Vergilius Petronius Pompeianus 431 eius deditio. 470
C. Vocatius Tullus. 137
C. Volusenus, Trib. milit. 56. 80. 81. 222. 337
Calaguritani populi. 259
Calamitas ex amicis inimicos facit. 363
Calamitatem aut suam aut temporis queri, mediocris est animi. 315
Calcata ad fossas complendas. 481
Calenus Cæsarianus. 316
Caletorum potestas. 37
Callidum oppidum. 323
Calones inermes armatis hostibus intrepidi occurrũt 49 eorũ fuga ibid.
Calpurnius Saluianus. 401. 402
Cameli XXII. Regis iuba a Cæsare capti 455
Camulogenus Aulercus 177. eius mors 180
intra Cancellos pugnare. 424
Candauia 310 348

Universidad de Deusto Biblioteca

Caninius Rebilus legatus Cæsaris 242. 493
Canopus. 384
Cantabri populi. 248
Cantium Britannia. 97
Canusium oppidum. 240
Capillo promisso sunt Britanni, reliquo omni corporis parte rasa 98
in Capita singula librorum ac seruorum tributum impositum. 322
non nisi Capite Cæsaris relato pacem fieri posse, Labieni insolẽs dictũ 315
Cappadoces in copijs Pompeij. 306
Cappadocia regnum Ariobarzanis. 390
Capita hominum occisorum aduersus hostium oppidum ad terrorem conuersa. 492
Capta vi vrbis incolarum miserabilis exitus 466
Captiui nunciũ Cæsariani ad Considium Pompeianum, infelix exitus. 418
Capto opido ciues exire, & id vacuum tradere nolentes omnes interficiuntur. 429.430
Caput Cn. Pompeij adolescentis Cæsari oblatum. 496
Capua oppidum. 233
Capua perfugium Pompeianorum. 235
Caralitani Cæsaris studiosi. 244
Caralis Sardiniæ Cæsar adit. 471. 472
Carbona oppidum. 403
Carfulenus Cæsarianus præfectus. 388
Carmonenses populi. 286
Carnutes, eorumque res. 103. 120. 124. 147. 214
Carpere agmen. 260 263
Carracomplura. 476
Carri & impedimenta Gallorum in bello. 206. 255
Carri Heluetiorum pro vallo. 16
Carruca oppid. 489
Carteia oppid. 492
Cartullius Ren. 101
Casa Romanorum incenduntur. 112
Cassi Britannia populi. 101
Cassiuellaunus Britannorum dux. 96. 99. 100
Cassiana turma honor à Cæsare. 488
Cassius Pompeianus. 361
Cassij Pompeiani timor. 324. eius fuga. 324
Cassius Longinus Pompeianus propretor relictus. 399 eius stipatores. 401. eiusdem odium apud milites. 400. pugna cum Marcello 405. 406. vulneratio & cõsanatio. 402. eiusdem mors. 409
Castella castello munitione iungit Cæsar. 328
Castellorum ingens numerus. 331
Castellani castellorum domini. 395
Casticus Sequanus Catamantaledis filius. 3
Castra Lunata. 462
Castra castru inclusa. 341
Castra Corneliana. 289
Castra Q. Ciceronis à Gallis oppugnatur. 111
Castra sua ab hostibus suis Cæsar oppugnatum iri non venetur. 433
Castrorum Cæsaris exiguitas in Britannia. 85
Castrorũ Pompeianorũ luxuries. 358
Castra munire quando primum cœperint Galli. 163
Castra Postumiana, locus. 477
Casus belli communes. 344
Casus memorabilis. 278
Catamantaledes Sequanorum princeps 3
Catascopus. 430
Catena ferrea pro funibus. 60
Catiuulcus Eburonum princeps. 102. taxo vitam finit. 138
Cato Cæsaris hostis. 229. Siciliæ prator. 244. eius de Pompeio querela, ibid. eiusdem ad Cn. Pompeium filium oratio. 427. 428
Catonis Lusitani oratio ad Cæsarẽ. 481

Catonis Vticensis molimina aduersus Cæsarem. 436. 437. eiusdem apud Vticam gratia, labor, exitus. 466. vide, M. Cato.
Catuacorum potestas. 38
Caturiges Galli. 7
Cauarillus Aeduus capitur. 183
Cauarinus Senonum Rex. 118. 124
Caussam ex vinculis dicere 4
Caussula. 445
Celeritas Cæsaris. 116 169
Celeritas Cæsaris immunita ac tardata 418
Celeritas fama admiranda 148
Celeritas mutandi tumenti inuenta. 310
Celeritatis in bello momentum. 172. 228 324
Celtæ qui & Galli. 2
Celtiberia regio. 260
Celtiberi populi. 248
Celtillus Vercingetorigis pater. 148
Cenemagni Britannia populi. 100
Centrones populi 7
Centrones Nerviorum clientes. 110
Centurionum bene meriti præmium à Cæsare. 334
Centurionis Cæsariani captiui mira constantia. 441
Centurionis præclarum facinus. 174
Centuriones à legione sua cæsi. 403
Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugientes. 484
Centuriones Marsi duo à Curione ad Varum perfugiunt. 291
Centurionum cades. 488 490
Centurionum duorum Cæsarianorum fortitudo. 485 486
Centurionum recens ad maiores ordines promotorum ingens animus in re aduersa. 144
Cercinna insula. 410
Cercinnates Cæsarem commeatu iuuant. 45
Cerui in operibus militaribus. 186
Ceteio Cæsar ignoscit. 468
Cetrata prouincia. 248
Cetrati Afraniani occiduntur. 264
Charæ radicis vsus pro pane. 331
Chersonesus. 375
Cheruſci Germaniæ populi. 128
Cibaria trium mensium molita secum efferunt Heluetij. 4
Cibi quibus Britanni abstinent. 97
Cibus seruitute oblata petitus. 191
Ciceronis hybernorum oppugnandorum consilium 110
Ciceronis prudentia. 111. periculum. 114
Ciceronis cura Cæsari. 115
Ciceronis obstrictio mandatorum Cæsaris 141
Cilicia ordinatio per Cæsarem. 409
Cimberius, & Nasua Suevorum imperatores. 23
Cimbri, ac Teutoni Italiam vastantes. 21. 25. à Mario pulsi. 25
Cingetorix, eiusque res. 91. 101. 120. 127
Cinga fluuius 254
Cingulum oppidum. 235
Cippi qui dicantur. 186
Circino velut circumductum flumen. 23
Cirtha oppidum capitur. 429
Cispius & Aquila Cæsariani 454
Ciuilis dissensio Romana. 196
Ciuilis dissensionis remedium. 225
Ciuilium dissensionum seditio. 407
Ciuitas omnis Heluetia in quattuor pagos diuisa. 8
Ciuitas Parisiorum, & Senonum. 123
Ciuitatum Germanicarum laus. 134
Ciuitates Cæsari amica ab eius inimicis vexantur. 285
Ciues Romani Gaditani ibidem
Ciuium Romanorum bona, qui contra populum Rom. arma tulissent. Zama vendita 471
Clades ingens Cæsarianorum. 343
Classis Pompeiana. 306

Cladibus prædecessorum suorum posteriores, duces prudentiores fiunt. 64
Clamor exercitus & signorum cantus sine vlla causa auditus Antiochia. 364
Clamor in pugna non inutilis. 356
Clamoris terror. 194.296
Classis Cæsariana. 306
Classis Cæsariana incendium. 361
Classis Gallica aduersus Romanos. 60. 61
Cleopatra cum fratre suo pugnans. 363
Cleopatra a Cæsare Regina Ægypti constituitur. 389
Clientum Gallorum fides. 169
Clodius Aquitius Cæsarianus casus. 486
Clodius Cæsaris & Scipionis familiaris. 335
Clodij cades. 147
Clodiana cadis reus Milo. 316
Clupea insula. 289.417
Cn. Domitius Caluinus. 301. 323. 465
Cn. Magius præfectus fabrum Pompeianus captus ad Cæsarem adducitur. 240.242
Cn. Piso Pompeianus. 418
Cn. Pompeius proconsul. 122
Cn. Pompeius Q. Titurij interpres. 109
Cn. Pompeij adolescentis molimina. 472. eius cades. 496
Cn. Pompeij aduersus Cæsarem iniquitas. 225. 226
Cn. Pompeij præsidium fragile. 484
Cn. Pompeij res præclarè gestæ. 428
Cu. Pompeij virtus. 150. vide Pompeius.
Cocosates Aquitani Romanis dediti. 67
Cœlij prætoris iniquitas. 315
Cœlia leges. ibidem
Cœlius de rep. remotus. 316
Cœlius Vincianus Cæsarianus. 415
Cœnomani populi. 194
Cohortes colonicæ. 286
Cohorti vni Pompeianæ decem Cæsariani certare non detractant. 441. 442
Colonorum delectum habet Pompeiani. 335
Colloquium cum Ariouisto Cæsar ne quicquã petit. 21. 22. detrectat. 31
Colloquium cum Cæsare petunt Asseniani. 271
Colloquium Cæsar cum Pompeio petit. 233 & contra. 327
Colloquij fidem Cæsar violare non iniuria prouocatus sustinet. 30
Colloquium fraudulentum. 104.111
Colloquia militum inimicorum. 266
Colloquiorum militarium vsus. 446
Colloquiis suorum cum hostibus, viam facit Cæsar. 445
Comana opp. Bellonæ templum. 409
Comius, Atrebatensium Rex, eiusque res 80. 83 87. 101. 125. 188 201. 211. 222. 223
Commeatibus duobus reportatus ex Britannia Rom. exercitus. 102
Commentariorum Cæsaris elegantia. 197
Commentarios Cæsaris Hirtius contexuit. ibidem
Commilites. 292
Commilitij consuetudinis ius. 348
Committendo prælio procursus militum damnandus non est. 355
Concilia nocturna & occulta. 118
Concilium Gallorum. 18.123
Concilium armatum apud Gallos. 145
Conclamandi mos in castris. 345
Conclamare vasa. 262
Concordia bonum. 106
Conditio iniqua Cæsari proponitur de Pompeio. 233
Conditiones pacis æquæ quando maximè fieri possint. 309
Conditionem ab hoste armato Romani non ni non accipiunt. 111
Condrusi Germani. 138
Condrusones Treuirorum clientes. 72
Conductoribus ædium annua merces habitationis donata. 316
Conetodunus, & Cotuatus duces Gallorum 148
Confidentia Cæsaris. 417
Confluens Mosæ & Rheni. 76
Congressus & clamore hostes maximè terrentur. 76
Coniuges Gallorum. 132
Coniuratio aduersus Cæsarem. 86. aduersus Q. Cassium Longinum. 401
Coniurationis consilij multi autores 402
Coniurationis res pecuniæ se redimunt. 402
Coniurationis trepidatio. 401
Consentiæ morsus. 337
Consertio bellantium. 491
Consilij Longi Pompeiani crudelitas 418. eius acta. 14. 435. 440 465. eius mors. 470
Consilia hostis audienda non esse. 05
Consilium in ipso negotio non capiendum. 105 106
Consilium suarum rerum incendandarum pro communi salute. 154
Consilium suum Cæsar occultabat. 422
Constantia bonum. 25
Consulendi occasio breuis. 105
Consultatio Cæsarianorum anceps 105
Consulum & Pompeij ad Cæsarem mandata. 233
Continentia Germanorum. 13
Conventus Thapsitanorum & Adrumetanorum separatim ab ipsis Thapsitanis & Adrumetanis Cæsari multatus. 471
Conuictolitanus Heduus. 164 165 166. 183
Copiarum Cæsaris paucitas 305. leuatio. 353
Coram magis inter duces de conditionibus conuenire posse, quam per internuncios. 311
Corbeus Bellouacorum dux. 205. 202. eius mors. 209
Corduba Cæsaris amica. 286. Hispaniæ caput. 473
Corduban Cæsar capere contendit. 475 & dein 493.
Cordubensis conuentus Varronem excludit. 286
Cordubensium onus a Cassio Longino. 400 defectio. 401. 405.
Corfinium Cæsar oppugnat. 236. 237. 240
Coryi infectæ turres. 159
Corneliana castra. 289 298
Cornelius Balbus vulneratur. 315
Cornificius Cæsaris Quæstor propretor. 394
Cornu vnum in fronte bouis figura cerui. 136
Cornua bouis pro poculo. 136 137
Coronam auream Pharnaces Cæsari misserat. 418
Corporis vires animum non sequentes. 396
Cortice ex arboribus potius se victuros Cæsarianos minantur, quam Pompeium e manibus dimissuros. 332
Corus ventus. 93
Cosam in agro Turino Milo oppugnat. 116
Cotho Hadrumeti. 452
Cotta Aruncullei prudentia ac virtus. 107
Cotuatus & Conetodunus Gallorum duces. 148
Cotus Æduus. 164 183
Cotus Thracum Rex D. equites Pompeio suppeditat. 306. 324
Craftini primipili Cæsariani fortitudo. 355. mors 359. 360
Cratium vsus in bello. 192
Credimus libenter ea quæ volumus. 62. 191
Credita pecunia soluenda difficultas. 3 4
Creditarum pecuniarum sine vsuris soluen

soluendarum lex. 315
Crudelitas temeraria Curionem perdit. 298
Cremandorum cadauerum mos apud Gallos. 133
Crispus Sallustius Zamensis proconsul 47. *eiusdem ad Cæsennam insulam gesta.* 435
Crines mulieribus abscissi, & ex illis tormenta facta. 308
Critognati Aruerni crudelis oratio in obsidione in Alexia. 189
Cruciabiliter interfecti à Scipione Cæsariani milites captiui. 442
Crudelitas cum auaritia certans 43
Crudelitas veterũ Gallorum. 131. 190
Cuniculorum agendorum peritissimi Galli. 159
Cupidis ratio pecuniæ malum. 134
Curio Cæsarianus eiusque res. 234. 244. 288. 290. 291. & deinc. *eius mors.* 301
Curionum militum trepidatio. 292
Curiani equites a Scipione deficientes. 446
Curiani Galli ac Germani 439
Curio sorte pop. Rom. deuicti. 52. 57

D

Damasippi liberta Cæsar ignoscit. 468. *eius mors.* 471
Damnũ priuatũ salutis publicæ causa non formidandum. 154
Damnum pecuniarium etiam periculorum sollicitudo addita. 400
Dardani in comitijs Pompeij. 306
Debere qui se fateatur, quo ore possit integras tenere possessiones. 315
Debitorum causam M. Cœlius Rufus tuetur. 315
Debitorum existimationi vt consuluit Cæsar. 304
Decima legionis aquilifer virtus. 82
Decumæ vectigales in octauas mutatæ 471
Decimæ legionis commendatio 46
D. Brutus adolescens. 59. *classis ad Massiliem præfectus.* 248. 257
D. Laelius Asiaticarum nauium Pompeij præfectus. 306. 336. 360
Dedere Cæsari suffugientes Heluetij, retracti, & hostium loco habiti 17
Dedititiorum cura Cæsari. 5. 420
Defectionis suadendæ versutia 16
Defectorum astutia. 337
Defendere bellum propulsare 29
Dietarius, eiusque res 306. 90. 391. 394. 411. 415
Delphos Calenus Cæsarianus recipit. 355
Delta in Ægypto. 386
Denoti, qui Soldurij 65. *eorum mira fides.* ibidem
Diablintres Galli. 58
Dianæ Ephesiæ fanum spoliari iubet Scipio 22. *interuentu Cæsaris impeditur.* 264
Dictator Iulius Cæsar. 288. *dictatura se abdicat.* 304
Diuitus Gallorum præfectus. 495. *eius mors* 496
Dies ad v. calendas. 5
Diei vnius auentersio in itinere faciendo quantum ad summam faciat. 346
Diei prolatio in exactione pecuniæ donatio dicta 322
Dij Gallorum. 32. *Germanorum* 133
Dij immortales omnibus casibus bellis interfuisse. 904
Dij quos pro sceleribus vlciscuntur, impune diu grassari permittunt 9
Diligentia Cæsari inusitata. 151
Diligentia consuetudine minuitur. 204. 340
Diligentia cum seueritate in imperio militari necessaria 149
Dioscorides & Serapion legati Ptolomæi Regis ad Achillam. 366
Diripiendi militibus concessi Gophi 349
Dis pater Gallorum. 132
Disciplina memoria constans, non literis. 131

Disci

Disciplina militaris nimia largitione solui tur. 399
Dispositorum equorum celeritas. 361
Dissensionis malum. 164
Dissimulatio Cæsaris. 337
Divico Heluetiorum legatus ad Cæsarem. 8
Diuitiacus, Æduorum Princeps, eiusque res. 3. 11. 12. 13. 18. 27. 38. 129
Diuitum pericula. 473
Diuturnitas diligentiam minuit. 204. 340
Diuturnitas prouincialem facit. 401
Dolos & insidias hostium vitare militibus suos docet Cæsar. 458
Domesticorum perfugarum malum. 37
Domicilia Gallorum in æstu 137
Domitij vrbana gratia & dignitas. 351
Domini in oculis pugnans seruus a victore est. 258
Domum reditionis spem sibi tollunt Heluetij, finibus suis egressuri. 4
Domitius Ahenobarbus Pompeianus. 236. *eius de fuga ex Corfinio consultatio* 237. 238. *a Massilensibus receptus excluso Cæsare.* 248. 257. *in de fuga.* 288
Domitius proditionis arguitur. 294
Domitius Caluinus. 323. *eiusdem Pharnace res.* 390. 392
Domillaus Gallogræcus CCC. *equites Pompeio suppeditat.* 306
Dotis ratio apud Gallos. 132
Drapes Senonum princeps. 214. *captus.* 216. *medio mortuus.* 220
Druidum descriptio. 129
Ducere bellum. 298
Dulcis aquæ venas habent omnia littora. 373
Dumnacus Audium dux. 212. *eius fuga.* 214
Dumnorix Æduus Diuitiaci frater, eiusque res. 2. 6. 11. 12. 13. 32. 93
Duo de triginta longa naues Cæsaris. 90
Duo viri aciem inclinatam restituunt. 487
Duratius Pictо. 212
Duracotorum oppidum. 345
Dumnitorum municipium. 240
Dux fugiens, dolo ab hoste reuocatus. 297
Dux quanquam in re desperatissima animo non deficiens, militibus gratus. 163
Dux sibi primatim consulens, à militibus reprehenditur 207
Ducis apud milites suos grauis odium. 401
Ducis in bello virtus. 464
Ducis præsentia animus militibus restituitur. 48
Duces Cæsariani & Pompeiani ad Oricum colloquuntur. 312
Duorum dissensio. 105. & deinc.
Dynastæ prouinciæ. 409
ad Dyrrhachium castra vicina ponũt Cæsar & Pompeius. 311
Dyrrhachina pugnæ infelicitate Cæsar a Pompeianis vbique trauncitur. 348
Dyrrhachio intercluditur Pompeius. 327
Dyrrachij, & Achaiæ gesta. 335 & deinc.
Dyrrhachina duo prælia Cæsarẽ nonnihil debilitarunt. 354

E

Eburones populi 38. *Treuirorum clientes.* 72. *vbi sint.* 92. *eorũ defectio.* 105. *prædæ omnibus a Cæsare exponuntur. eo vastantur.* ibidem
Eburonices aduersus Romanos conspirant. 62
Edictum Pompeij Amphipoli factum 362
Edisserendi studium apud Druides. 130
Egesaretus Thessalus Pompeij fautor 323

Egimurum oppidum. 551
Exmum oppidum. 349
Egregium militis veterani facinus aduersus e phantum ferocientem. 463.464
Eiicere nauem. 318
Elauer fluuius. 165
Elephantis condocefacti. 431
Elephanti Scipionis. 439.443
Elephants communi periculo in aciem educuntur. 463.464 eorum terroris minuendi ratio. 457
Elephanti. LX. aduersus Cæsarianos producti. 443. eorum fuga. 447
Elephanti LXIV. a Cæsare capti. 465
Elephanto ferocienti veteranus miles sè fortiter obijcit. 463.464
Emolumento, id est impendio seu detrimento. 22
Ennius citatus. 485.492
Epasnactus Aruernus Lucterium Cæsari tradit. 220.221
Ephesiam pecuniam auferre Scipio conatur 322 eo salutem Cæsar affert. 364
Ephippiorum usus apud Sueuos indecorus & turpis. 70
Epibatæ armantur. 426
Epidaurum Octauiana oppugnatione liserat Vatinius 297
Epirus tota Cæsari deditur. 311,328
Epistolæ allegandæ ratio 115
Eporedorix Æduus. 168 181. capitur. 183
Equestres copiæ, pedestres apparentes. 423
Equestris præij consuetudo. 480
Equitibus præliis multitudo confusa nocet. 208
Equestris pugnæ mira exercitatio apud Germanos. 31
Equitatus ornamẽtum, loci planicies, & solu ac dies serenitas. 489
Equitatus studiosus Vercingetorix. 149
Equites quæstui habere, stipendiumque eorum auertere. 336.337
Equitum contentio vt legionarius militibus ne cedant virtute. 49
Equites Cæsariani a Germanis mitius fugantur. 74
Equites Galli & Hispani in coherte prætoria sub rega. 299.300
Equitum Gallorum numerus sub Vercingetorige. 181
Equites noti Romani quadringenti Cæsariani casi. 343
Equites Romani omnes ex castris Pompeij ad Cæsarem transire volentes, ferus indicio prodit. 488
Equi Germanis equitibus a Cæsare attributi. 182
Equitibus quingentis Heluetij quatuor millia equitum Romanorum propellunt. 10
Equites mille Cæsariani septem millia Pompeianorum equitum sustinere non dubitant. 352
Equites Galli. 131
Equitum Gallorum temerarium iusiurandum. 183
Equites Germani sæpe in prælio ex equis desiliunt ac pedibus prælientur. 70
Equitum Romanorum generositas. 23
Equi alga pasti. 429
Equorum mira docilitas. 70
Equorum fluuiosi Galli. ibidem
Equos omnes suorum Cæsar remouet, vt spem fugæ adimat. 15
Equos suos assuefacit Cæsar non reformidare elephantos. 457
Ergastula quædam Milo soluit. 316
Eratosthenes. 135
Eritus bellicum instrumentum. 341
Essedorum usus in prælijs apud Britannos. 82
Etesiæ venti. 365
Euocati Pompeiani. 354
Euphranor Rhodius vir fortis 318. eius mors. 385

Euocati Pompeiani. 354
Exactor improbus ministris etiam suis odiosus. 400
Exactorum publicorum nequitia. 322
Excursus militum in commissione pugnæ mutuis non est. 355
Exercitu virilitatem non se posse restituere Cæsar ait. 411
Exercitus aduersus se comparatos Cæsar dimitti cupit. 272
Exercitus amore, prouinciæ offensionem quæstor improbus compensare nititur. 399
Exercitus incommoda tegenda nonnunquam. 293
Exercitus Cæsariani ardor in rei aduersæ pudore. 345
Exercitus Cæsariani imminutio. 353
Exercitus non minorem quàm Imperator ipse laudem consecutus. 25
Exercitus omnibus impedimentis nudus ex Sicilia reportatus. 442
Exercitus Petreij & Afranij Dimissus. 274
Exercitus Pompeiani à Cæsare metus. 311
Exercitus timore perculsi fuga. 196
Exercitus totius salus parua in re aliquando consistit. 312
Exercitum Cæsar lustrat. 214
Exactiones grauissimæ Scipionis Pompeiani 322
Exactiones graues cassij 399
Excommunicatio veterum Gallorum. 130
Exercitus Cæsariani maior pars Tirones. 484
Exercitus Cæsariani sitis. 416
Exercitus hostiles a mane vsque ad horam decimam in conspectu alter alterius immoti parstantes. 450
Exercitus Afranij, & Petreij dimissus. 274
Exercitus Rom ab Heluetijs pulsus, & sub iugum missus. 5
Existimatio falsa quæ perniciosa. 66

Explorator falsa renuncians. 23

F

Fabij Poligni fortitudo audax. 296
Fabius Max Rutenos & Aruernos superauit. 70
Facere pro sano, hoc est, quod sani esset. 94
Facinus memorabile. 296.297. 309. 465 horrendum. 480
Factiones Gallorum. 18.118
Factum est metum esse magnum 488
Fagum & abietem Britannia non habet. 97
Falcatæ quadrigæ Pharnacis. 414
Falcium in nauibus bellicis vsus. 61
Falsum numerum militum aut equitum referentes Imperatori delati. 317
Fama in nouitate antecedit. 323
Fama celeritas 17. mira apud Gallos. 148
Fames ac penuria Afranianorum. 268
Fames Cæsarianorum militum ac tolerantia 256
Familiæ Orgetoricis decem millia hominum. 4
Familiæ vnius duo simul in Æduo Senatu esse non poterant. 165
Fana pecuniis spoliata. 231
Faxum oppidum. 234
Fascium prælationis inuidia. 365
Fauonius Scipionem castigans. 336
Fautores Cæsaris LXXIV. à Pompeio securi percussi. 484
Faustum Sylla 230
Faustus & Afranius viui a Sitio capiuntur. 471. eorum mors. ibidem
Ferraria Biturigum. 159
Ferraria officinæ a Pompeianis institutæ. 427
Ferrum in maritimis Britanniæ locis nascitur. 97
Festinantia nimia malum. 299
Fides clientum Gallorum. 169
Fidei hostili non temere credendũ 319

Fiducia Cæsaris miranda. 452
Festinatio Cæsaris. 469
Fidicommissus exercitus. 301
Fides Cæsaris. 483
Fides Cæsarianorum militum constantissima. 442
Fides tota Italia angustior. 303
Fiducia spes opera legati. 284
Fiduciarium regnum. 382
Filia Ptolemæi regis minor ad Achillam se confert. 368 369
Filium cæmino genere, Maiori ex duabus filijs 389
Finitimos longe submouent Germani. 134
Flumen velut circino circunductum circum oppidum. 23
Flumine in traiiciendo cura Cæsaris de militibus suis. 261
Fluminis alti transeundi ratio. 475
Flumen auertere Cæsar molitur 260
Flumina Romanos milites non morantur. 177
Flustates Romanis dediti. 61
Fœderis militaris sanciendi ritus apud Gallos. 148
Fœmina a viris prodi hostibus metuentes, viros, hostibus ipsa produnt. 161
Fœmina notitiam intra an. 20 Germani non habebant. 133
Foliis arborum pasti equi. 336
Fontem cuniculo intercipit Cæsar. 220
Forma & ætate commendabiles periclitati. 394
Fortissimi Gallorum cur sint Belgæ. 1. 2
Fortitudinis exemplum memorabile. 464
Fortuna vis. 137. 140
Fortiter mortui videri cupiunt Pompeiani duces victi Iuba & Petreius se conficientes. 470
Fortitudo animi, maximum homini præsidium. 319
Fortitudo memorabilis Cæsarianorum militum veteranorum. 456
Fortuna aduersa industria sublauanda. 345
Fortuna Cæsari fauet. 319 395
Fortuna plurimum in bellis potest. 196
Fortuna inclinatio. 40. in bello mutata ira ac vicissitudo. 50. 255. 256. 314. 407 451
Fortuna momentum ac vis in re militari. 137 309
Fortuna motum sequens Varro. 284
Fortuna mutabilitas. 384
Fraterna pietatis exempla 12 13 75 232. Zelus & æmulatio 12
Frenati equi, & infrenati in bello. 216
Frigorum tolerantissimi Sueui. 70
Frigorum exposita est Gallia. 79
Frumentari. 186
Frumentum deditiçys suis dandum curat Cæsar. 17
Frumentum certis diebus militibus administrabatur Cæsar. 10
Frumentum suum cuiusq; combusserunt. 4
Frumenti angustia premitur Cæsar 278
Frumenti condendi modus apud Afros. 453
Frumenti modia M. CC C. Cæsari offeruntur 427
Frumenta, & ædificia propria corrumpentes Galli. 181
Frumenta intra munitiones sata. 336
Fuga Ambiorigis mira 145
Fuga hostes celanda ratio. 207
Fuga simulata raua. 299. 300
Fuga pernox. 16
Fuga spem suis adimit Cæsar. 15
Fugitans multorum se fidei committens, in periculo maximo versatur. 220
Fugitiui etiam legates de pace mittebant de saltu Pyrenæo. 214
Fulginius Postumus adiutor Lentuli 318

Fune

Funera Gallorum magnifica. 132
Fusius Calenus Cæsarianus. 307. eius industria. 334
Fusius Curio occiditur. 148

G

Gabali populi. 181 187
Gabinij Cæsariani felicitas. 395. infelicitas & mors. 396
Gabinius milites. 306. 363
Gaditani Cæsaris fautores. 285. 286
Gabaustionum Rex. 47
Gabæ regis Sueßionum filij Cæsari deduntur. 42
Galeari. 422
Galearũ tegmenta ex viminibus. 319
Gallia diuisio. 1. 128
Gallia omnis ad Septentriones est. 79
Gallia omnis pacata 52. repente tumultuatur. 57
Gallia pronuncia. 249 Cæsari decreta. 22
Gallia libenter bellum suscipit sine præsenti periculo. 223
Galliæ principes Cæsari gratulantur. 18
Galliæ principes secum in Britanniam Cæsar ducit. 93
Gallia tanquam præda Germanis & Romanis exposita. 29 subacta 224. libera esse iussa. ibidem
Gallia Transalpina. 150
Gallia concilium, cui ne orbis quidem terrarum possit obsistere. 162. 163
Galliæ consensus aduersus Cæsarem. 104
Gallia consensus in libertate vindicanda. 188
Galliæ consentus Cæsar agit. 35. concilium indicit. 123
Galliæ equitatus ad Cæsarem in Britanniam profecturum. 92
Galliæ & Germaniæ morum discrimina. 20. 129
Gallia & Hispania regiones salubberrima. 305
Gallia fertilitas, ac opulentia præ Germania. 20
Gallia imperium sibi vindicare volunt Heluecij 2. Ariouistus & Cæsar. 21 22 27 30
Gallia motus repentini. 118
Galliæ præsidia distribuit Cæsar. 118
Gallia prouincia struitur. 150
Gallia res gestas Hirtius absoluit. 97
Galli Belgæ. 35 36
Galli bellacosi. 64. 118 147
Galli Celtæ lingua Gallica dicti 1
Galli disciplinæ ergo in Britanniam proficiscebantur. 130
Gallus Gallos prodens. 63. 114
Galli concilium sibi indicere permitti à Cæsare petunt. 18
Galli equites Cæsariani delecti. 379
Gallis equicibus suis equos admittit Cæsar. 27
Gallorum equitum mos 131. iusiurandum temerarium. 183. virtus, ac fortitudo mirabilis. 255
Gallorum veterum mores, ac instituta 128. & deinc.
Galli a Dite patre progeniti 132. græcis literis vtebantur 130 humanis victimis dijs litabant 131 Cimbrico bello humanis corporibus vescebantur 190. in bello sedere solits 206. iumentu maximè delectantur 70. etiam senes militant 205. multos carros in bello habent 255. precero ac mirifico sunt corpore 51. 439 religionibus dediti, eorumque dijs, ac vota. 128
Galli armati in concilium veniebant 120. nouis rebus plerumque student. 72
Galli in copijs Cæsaris 249. Iuba Regis 299. 300 Pompeij. 376
Galli proditores in exercitu Cæsaris. 44. 125
Galli vrbes suas ipsi incendunt. 154

Gallorum aduersus Romanos coniuratio 57. 114. 116. odium & insidiæ 103. & dein. rebellio. 35. 36. 56. 72. 123.
Gallorum ante Cæsarem aduentum annua bella 131
Gallorum coniugia 132. consilia subita & repentina 57. 72. consuetudo erga liberos suos naturi mirores 132. cæci in rumoribus nouis excipiendis. 72
Gallorum cum Cæsarianis prælium. 56. 191
Gallorum disciplina ex Britannia allata. 130
Gallorum duces ad Alexiã. 188. 189
Gallorum, & Belgarum eadem est oppugnatio. 38
Gallorum fortitudo 135. industria ac solertia 158. infirmitas 75. leuitas ac mobilitas 36. 58. 72. libertas 147. mollities in aduersis 64. temeritas innata. 170
Gallorum facinus memorabile in mortu pro patria contemptu. 160
Gallorum fuga, & clades. 56. 195
Gallorum Germanorumque Labienianorum cædes. 439
Gallorum immensa copia. 187. 188
Gallorum ingenia candida, & aperta. 458
Gallorum inter se discrimina 12 sectiones duæ. 118. 118
Gallorum mira consuetudo in concilijs armati in diætione. 119
Gallorum nobiliũ genera duo, Druides, & Equites. 129
Gallorum præcipui Belgæ, & Ædui. 226
Gallorum principes ad Cæsarẽ pedes se abijciunt. 18
Gallorum tutelam aduersus Arioustũ Cæsar suscipit. 20. 21. 24. 25. 28
Gallus ignota Britannia. 79
Gallicarum nauiũ forma 59. & dein.
Gallica classis aduersus Romanos. 60
Gallica plebs vilitas. 18
Gallicus victus cum Germanico non conferendus 20
Gallico Germanicus agro non comparandus. 19. 20
Gallorum murorum forma. 159
Gallinam Britanni non gustant. 97
Ganymedes Eunuchus nutritius Arsinoes 372. eius odium 82. impotens regnum. 390
Garites Romanis dediti. 67
Garocels Galli. 7
Garumna flu. 1
Garumni Aquitani Romanis dediti. 67
Gebenna mons. 150. 177
Gemella legio. 305
Genabum Carnutum oppidum 148. 200 diripitur atque incẽditur. 152
Genabensis perfidia, eius que vltio. 156. 162
Genera seuero proscripta. 120
Gentua Allobrogum oppidum. 5
Genusum flu. 447
Gergobia oppidum 148. Gergobina Boiorum opp. 151
Gergouia Aruernorum op. 165. eius oppugnatio. 171
Germaniæ, & Galliæ morum discrimen 118. & dein. 133
Germani ab Ambiorigũ persecutione in Romanos conuersi. 144
Germani ab Haluatijs sæpe victi. 25
Germani agros in Gallia sibi dari à Cæsare petunt. 73
Germani auxiliares 126. 182. 202. 221. barbari ac feri. 31. 31. bella non deprecantur. 72 importatis iumentis non vtuntur. 70 quatuordecim annis tecta non subeuntes 23. fortunam contra Romanos tertio experiri nolunt 119. Sueuis se imparares fatentur. 73
Germani Cæsariani Pompeianos cædunt. 333
Germani equites cccc. in cohorte prætoria Cæsaris. 153
Germani & Galli Labieniani cum Cæsarianis sine data acceptaque colloquentes. 432
Germanorum Vsipetũ aduersus Menapios dolus. 71
Germanos in Gallia imueterascere indignantur Galli. 36
Germanos non esse formidandos militibus suis Cæsar ostendit. 25
Germani quando primum, & qua ratione in Galliam transierint 9. 20. 21. 29. 75. inde pulsi. 34
Germanorum equitum virtus. 384
Germani pedites summa velocitate inter equites pugnantes. 32. 27
Germani leuis armaturæ 271
Germani Transrhenani continenter cum Belgis pugnantes 2. Belgis aduersus Romanos iuncti 36. eos Cæsar vlciscitur. 126
Germanorum ad Cæsarem legatio 72. retenta 75. aduersus Romanos dolor, & odium. 106. arrogantia. 7. cultus corporis 133 cum Romanis conflictus. 33. cædes, ac fuga ibid. & 76
Germanorum matres fata præliandi tempus seu præscribunt 33
Germanorum magnitudo corporis ac terror 24 mos in bello parandi 134 nuditas ibi. præcastus 30. superstitio in prælijs suscipiendis 32. trepidatio 76. vagatio seu peregrinatio & error 134. victus ibidem. virtus 183
Germanorum omnis vita in venationibus, & studio rei militaris consistit 133
Germanos Galli quondam virtute superabant 115
Germanos Cæsar debellat & Germanico bello finem imponit 72 76. Cætera, quæ ad Germanorum descriptionem, mores, & instituta pertinent, vide pag. 133 & dein.
Getuli, & Numida, Marij beneficiarij. 434. ad Cæsarem, deficiunt. 434. 447
Getulorum Consilij comitum auaritia, & crudelitas. 470
Getulorum duo oppida capiuntur 429
Getulorum equites sine freno 451
Gladiatores Cæsaris libertati confirmat Lentulus. 235
Gladiatoria familia Milonis. 316
Glans inscripta vice epistolæ missa. 479. 482
Glandes fusæ. 427
Glasto se inficiunt Britanni. 58
Gloria cupiditas. 208
Gobonitio patruus Vercingetorigis. 148
Gomphi a Cæsare non toto die expugnati. 349
Gordunni Neruiorum clientes. 110
Grande saxorum in exercitum Cæsaris cadens. 442
Grauis armatura miles legionarius. 457
Græca ad Ciceronem literæ conscriptæ epistolam Cæsar mittit. 115
Græce indocti Nerui ibidem.
Græci contra pop. Romanum pugnare nolentes. 310
Græca literis Galli olim vsi. 130
Grudij Neruiorum clientes. 110
Grumus natura excellens. 477
Gubernatores Cæsariani minus periti. 258
Guturnatus, seu Gutruatus, aut Cotuatus Carnutum factionis princeps occiditur. 217

H

Habitationum merces annua conductoribus donata 316
Haliacmon flu. 324
Harpagones. 257. 481
Harudes populi. 19

Heleuteri populi. 187
Helueti omnis ciuitas in quatuor pagos diuisa 8
Heluetij ceteros Galliæ præstitêrunt. 2
Heruli op. 150 82
Heluetij Germanis superiores. 25. Romanum consulem occidunt, exercitum sub iugum mittunt. 5. Cæsarianos cædunt. 6. à Cæsare cæduntur. 8 15 17 25. obsides accipere non dare solus. 9 10 oppida sua commigraturi incendunt 4 ea restituere iubentur. 13 17 profectionem in Galliam alternant. 2. quare patriam relinquerent 18. eorum iter 4. hodani transitu a Cæsare prohibentur. 8 Græcu literis usi 17 eorum coniuratio. feritas ac peruicacie in bello 16. fuga 16. ialtantia. 8. legatio supplex ad Cæsarem. 8 mos in iudiciis. 4 perfidia aduersus Romanes. 9. virtus ibid. Cætera vide à pag. 1 ad pag. 18
Heraclea Sintica. 348
Hercynia silua, eiusque fera. 135 137
Herculis sinum Gaditanum. 285
Herculis fano ablata restituit Cæsar. 287
Herminius mons. 399
Hibernia insula. 97
Hippo regius. 471
Hippotoxotæ. 316. 326
Hispalis oppidum. 285. 287. eius oliueta. 488. eiusdem turbatio, ac molestia. 494
Hispalensibus ingratitudinem exprobrat Cæsar. 497
Hispani equites. 103
Hispani in copijs Cæsarij. 428
Hispanorum auxilia Gallis aduersus Romanos. 65 66
Hispanorum pugnandi ratio. 251 252
Hispanorum seditio inter se. 407
Hispaniæ caput Corduba. 473
Hispaniæ principes ad Cæsarem transeunt. 266. ex Hispania apportantur necessaria ad armandas Cæsaris naues. 90
Hispaniæ res tam Pompeianorum quam Cæsarianorum 248. 249. 347. & deinc. 472
Hispaniæ cura a Cæsari. 286
Hispaniæ duæ Cæsarianis pacatæ 344
Hispania vlterioris fecunditas, & situs. 477
Hispania vlterioris potius Cn. Pompeius a sol sumis. 472
Hispanorum deditio. 295
Hispam M Octauius a Cæsare abalienat 465
Homines a Gallis pro victimis immolati. 131
Homines delicati aut duri vt fiant. 230
Homines libenter id quod volunt credunt. 63
Homines perditi & latrones ab agricultura & quotidiano labore ad bellum inclinantes. 62
Honoribus benemeritos Cæsar permouet. 84
Hordeo corrupto, & panico veteres se alemes Massilienses. 288
Hordeum pro frumento accipere Cæsarianis non recusabant. 331
Hordeo frumentum auctum. 316
Horribilis castrorum species. 166
Horrorem esse rebus gestis fibi conciliat Britanni in bello. 98
Hortationi vbi locus non sit. 376
Hospitalitas Germanorum. 135
Hospitium sacrosanctum. 481. eius violati nefas. ibidem
Hostem commune Germanum Sequani Heduorum odio in Galliam inducunt. 128
Hostium beneficio Domitius periculum euadit. 347. 348
Hostium res prius diligenter explorande, quam prælium committas. 299
Humanis corporib⁹ vescẽtes Galli. 190

Hostis consilia qualiter accipienda. 105. 106
Hostu in acie tollendi ratio. 121. 123
Hostu in incertum locum pertrahendi stratagema. 126
Humanitas prouincie. 2
Hybernorum casus expugnandorum consilium apud Gallos. 104
Hybridæ a Fabiano oscripti. 426
Hyemare sub pellibus. 211
Hyemis immanitas. 67 87
Hyemes in Gallia matura. 79
Hyempsal rex. 448

I

Iadertinorum in pop. Rom officia. 395
Ialtatus rei familiaris etiam criminũ periculo addita 400
Ibernia insula. vide Hibernia. 260
Iberus flu.
Iccius, & Antebrogius Rhemorum legati. 36
Iccij angustia. 39
Ignauus a foltus. 478
Ignis supplicium. 4. 149
Cum Igne pugnantes Cæsariani. 112
Igni vini combusti Paradenses expugnati. 466
Ignibus nocturnis produntur aliquando milites. 332. 333
Ignominiosa missio querundam Cæsarianorum. 442 446
Ilerda oppidum. 248 260
Illurgauonenses populi. 259
in Illyrico gesta. 53 56. 395
Imanuentius Trinobantium Rex. 100
Imitatores sollertissimi Galli. 258. item Alexandrini. 371
Impedimentorum agmen in expeditionibus mediocre. 203
Impedimentorum respectus in re dubia. 108
Impedimentis amissis bellum geri non posse. 154
Imperator a militibus appellabatur nonnunquam. 295
Imperator salutatur Curio. 290
Imperatoris alia sunt partes atque legati. 333
Imperatoris conspectus, oratio ac præsentia militibus animos addit, & conuertit. 48. 422
Imperatoris in conseruandis militibus studium. 165 in commissione pugnæ officium. 355
Imperatores verum gestarum fidelitate beneuolentiam exercitus sibi parant. 293
Imperatores quibus exercitus non pareat, ipsos sæpe in culpa esse. 26
Imperatorum authoritas quare maxime crescat aut cadat. 163
Imperatorem se appellat Scipio. 418. eo nomine indignus censetur a Catone. Cæsariano capto. 441
Imperatores munera ac dona ab amicis accipiebant re bene gesta 411
in Impuberes etiam sæuit Bibulus. 312
Incendia adficiorum, incursionu hostium vulgare signum. 199
Incognitu rebus magis terremur. 276
Incommodis accipiendis Vercingetorigis authoritas crescit. 163
Incursionis hostilis vulgare signum. 199
Index coniurationis excruciatus. 402
Indicium glande scriptum missum. 482
Indiligentia Heduorum in re Cæsariana. 155
Indo rex. 478
Indutias Pompeiani postulant a Cæsarianis, & impetrant. 312
Inducias mari Tyrrhenum simulatio 91. dolus ac defectio. 103. 119. fuga. 118. cades. 121
Inducias genus ex misericordia 282
Inermes aliquando Germani terrorem Romanis afferentes, postea armati, ac victores spreti, & superati. 25
Inijcitibus in ardore pugnæ non parcitum

citum. 162
Infidelitatis suspicio grauis. 295
Ingratos ac perfidos Cæsar vlciscitur. 458.
Inimici alter alterum seruantes. 113
Inimicorum suorum gloriam & exultationem Cæsar aliquando tolerat. 434
Insidiæ Labieni aduersus Cæsarem. 444 detectæ. 453
Iniurias & publicas & priuatas Cæsar de Heluetijs vltus. 8
Iniurias publicas Cæsar non sibi sumit, vt remittat. 411
Inopiam excusare mediocris est animi. 315
Insidiæ præmonitis minus nocent. 208
Insidijs & dolis aduersariorum milites suos assuefacit Cæsar. 458
Insidiarum occultandarum fraus. 82
Insignia sibi in prælijs accommodabant milites Romani. 46
Insignium & signorum militarium occultandorum fraus. 179
Insontes etiam & innoxios nonnunquam dijs suis sacrificabant Galli. 131
Instar legionis videri. 340. instar cohortium 381
Institutum optimum in vanitate rumorum coercenda. 133
Integrum quid dicatur. 391
in Integrum a Cæsare restituti, qui se illis initio belli ciuilis obtulerant. 304
Intercessio Tribunicia. 229
Interfectis amicis vitam se restituere non posse, Cæsari respondetur. 411
Intermittere dare obsides: hoc est, cessare & protrahere. 55
Interpretes quotidiani. 12
per Interpretes Cæsar Gallis locutus. 12 13
Inusitis magis terremur. 276
Iosedum opp. 179
Issa insula. 308. 398
Isthmum Cæsar munit. 334
Italia sine vulnere a Cæsarianis capta. 344
Italia sine Sicilia & Africa teneri non potest. 294
Italiæ facultates & existimatio. 122
Itineris Cæsariani ad hostes asperitas. 263
Itineris difficultas in Cæsariano exercitu 297
Ithyreæ naues. 426
Itius portus. 91
Iuba Numidæ Regis, Pompeij hospes, & amicus 290 Cæsaris hostis 429. auxilia Pompeio suppetiat. 448. elephantos ad Scipionem adducit. 430 444 auxilia a Scipione Pompeiano abducit. 430. ad Vticam male pugnat 290. Vticenses confirmat. 297 Curionem Cæsarianum vincit. 297. eius crudelitas 311. 448 449. superbia & arrogantia 443. terror apud Cæsarianos, & rursus contemptus. 443
Iubæ Regis angustiæ. 430. 447. 468. mors. 470
Iudiciorum mira firmitas, vt alij audirent, alij iudicarent. 304
Iuliana legiones. Cæsaris legiones. 439 & quoties occurrat.
Iulius Cæsar & P. Seruilius consules creantur. 304
Iumenta alga tolerata. 429
Iumenta sua sarcinaria Afranians ipsi occidunt. 270
Iumenta maxime delectantur Galli. 70
Iunij pœnitentia. 481
Iuppiter a Gallis cultus. 132
Iuua mons altissimus. 3
Iusiurandum Labieni in fauorem Pompeij a Cæsare metuentis. 311
Iusiurandum temerarium equitum Gallorum. 183
Iureiurando hostili fidentes Cæsariani Tyrones in perniciem suam se dedunt 308

dedunt. 308

L

Labieni Cæsaris legati castra oppugnata 120. eius stratagemata 126. 178 supplementum 177. cum Gallis prœlium. 180 virtus. 180
Labieni insultatio in milites Cæsarianos. 424
Labienus a Cæsare inimicus ad defectionem solicitatur. 225 tingulum oppidum exædificat. 235. Pompeio iurat, & idem facere cogit legatos, Tribunos, centuriones &c. 311 eiusdem cum Vatinio de pace altercatio. 315
Labieni aduersus Cæsarianos crudelitas 343. assentatio ad Pompeium 353 354 acies contra Cæsarem. 421. insidiæ aduersus Cæsarem. 444 detectæ. 453
Labieni fuga & clades. 439. 441. 456. 570 mors. 491
Labor qui labores omnes finiat, non ingratus. 263
Laboris intolerantes Galli. 163
Labori, ac duritiæ, a pueris student Germani 133
Labrum dumtaxat superius non radunt Britanni. 98
Lacetani ad Cæsarem transiunt. 259
Lachrymæ fictæ. 384
Lacte, & pecore viuunt Sueui. 70
Lacte, caseo, carne viuunt Germani. 134
Lacus Lemanus. 36
Lamiæ in modum Cæsar suos tyrones aduersus elephantos instituit. 456
Largitio Cæsaris. 287
Largitione nimia, disciplina militaris soluitur. 399
Largiter posse. 12
Larinates populi. 240
Larissa oppidum. 349
Latobrigi patriam suam deserunt. 4. redeunt 17. eorum numerus. 18
Latrocinia apud Germanos infamia quæ non sint. 114
Latrones dicti Romani ab Æduis. 168
Laudes suas libenter homines deprædicant. 299
Laureæ insignia Pompeium non præserebat. 343
Legati ad quos mittantur, ijs authoritatem attribuit, Pompeij dictum. 246
Legati sanctitas absente eo qui summam imperij teneret. 63
Legati violati veniam à Cæsare deprecantur Britanni. 85
Legati aliæ sunt partes, atque imperatoris. 333
Legati Heluetiorum ad Cæsarem. 5
Legati iure gentium sacrosancti. 58
Legati officium. 284
Legati singuli præfecti legionibus. 171. 172
Legatorum violatorum vltio. 62
Legatos Cæsaris Galli violant. 58
Pompeiani item. 485
Legatos de pace tuto ad Pompeium mittere optat Cæsar. 314. 315
Legatos Germanorum fraudulentos Cæsar retinet. 75
Legio Centuriones sues cadens. 403
Legio Gemella. 305
Legio septima frumentatrix. 86
Legio octaua præsidio nonæ esse iubetur. 354
Legionis nonæ imminutio atque afflictio. 341. 354
Legiones Cæsari de pauore suo se excusant. 27
Legiones x. magnus numerus. 230
Legionum inter se dissidium & consensus. 402 404
Legionum Romanarum robur admirabile. 54. 208. 498
Legionibus singulis singuli legati & quæstores præpositi. 33
Legionis decimæ virtus & pretium apud Cæsarem. 26

Legio undecima Cæsaris impar ceteris 403
Legio vigesimaseptima tyronum. 319. 323
Legio trigesimasexta 394. trigesimaseptima. 374
Legio vernacula. 401
Legio veterana. 319
Legiones in Gallia ulteriori obiectæ 5
Legiones a duce profuga transfugæ. 202.
Legiones Cæsaris veteranæ, & nouæ 202
Legiones duæ Cæsari detractæ, Pompeio tradita 225. ea primaria erat in exercitu Pompeij. 354
Legiones Pompeij. 305
Legiones semper duæ pro castris Cæsaris excubabant. 160
Legionum Cæsarianarum in hiberna distributio. 102
Legionarij militis robur. 457
Legionarij Scipionis ad Cæsarem desciunt. 436
Legionarij in equos impositi. 27
Leguminibus etiam contenti erant Cæsarians milites in inopia. 33
Lenones populi 188
Lemouicum oppidum 212
Lenitas Cæsaris, vide Cæsaris lenitas.
Lenium oppidum. 494
Lentulus Spinther Asculo expellitur. 235
Lentulus & Marcellus Coss. Cæsaris hostes. 224. 234 Roma metu Cæsaris auffugiunt. 235
Lentulus Marcellinus Quæstor Cæsarianus. 518.
Lentuli Consulares alienum 229. odium in Cæsarem. 227
Lentulus Spinther ætatis honorem ostentat. 351
Lectulus Spinther Cæsaris beneficiarius 219. eiusdem fuga. 235. mors. 363. 364
Lenunculi, nauigia piscatoria. 302
Lepidus Proconsul in auxilium a Cassio vocatur. 405. medius inter assium & Marcellum. 407
Lepontij populi. 73
Leporem Britanni non gustant. 97
Lepta oppidum. 420. ciuitas immunis & libera ibidem
Leptim Labienus oppugnare conatur. 432
Leptitanorum multa a Cæsare. 471
Lemuri Nerviorum clientes. 10
Leuci populi. 26
Leue armatura inter equites intersecta. 426
Leuis armatura mirifica si legiones quoque accedant. 417
Leuis armatura pelites. 191
Lex Æduorum de magistratibus creandis 164
Lex Iulia 164
Lex Pompeia de ambitu. 235
Leges Cœliæ duæ. 304
Lexouij siu Lexebij, aduersus Romanos conspirant. 58. 62
Libertus etiam locuis Cæsar sua bona restituit. 287
Libertas Gallorum. 147
Libertatis cupiditas. 104. dulcedo. 50. stimulus. 188. 258
Libertini, & serui in militiam adscripti. 426
Liberum obsidum nomine abstractorum dolor. 54
Libo Pompeianus cum Cæsare ad Oricum colloquitur. 312 insulam Brundusinam occupat. 317. Cæsarianos terret, ibidem. Brundusio discedit. 318
Liburnica classis Pompeiana. 306
Licentiam militarem Cæsar castigat. 446
Licinius Damasippus. 302
Lictores habere priuatis non licebat. 211
Ligarius captus a Cæsare necari iussus. 453

Q. Ligario, C. Considij filio Cæsar ignoscit. 467
Liger, seu Ligeris flu. 57. 149. 177
Lilybæum promontorium. 417
Lingones pop. 16 26. 73
Lintrium vsus in fluminibus transij endus. 8
Liscus Æduus Dumnorigem apud Cæsarem accusat. 10
Litata interne io, hoc est vlta 487
Litauicus Æduus eiusque fratres. 167 169. eius perfidia ac fuga 167. 168. 175
Litera omnia a Pompeianis tenebantur. 328
Litora omnia venas aqua dulcis habent. 173
Littera Cæsaris vix, atque ægrè in Senatu recitata 227
Littera Cæsaris Græcè ad Ciceronem. 115
Litterarum perferendarum difficultas. 114
Litteris disciplina Druidum nō mandabatur. 130. 137
Liuineius Regulus, Hadrumeti præfectus. 467
Loci consuetudine miles nonnunquam mouetur. 252
Loci iniquitatis incommodum. 172. 175. 194
Locorum mutatio propter salubritatem. 224
Longarum nauium agilitas. 94
Longinus Cæsarianus. 401
Lora. 186
L. Æmilius Decurio equitum Gallorum. 14
L. Afranius Legatus Pompeij 248. proditionis postulatus. 351
L. Aurunculeius Cotta legatus. 102. eius prudens consilium 106. mors 109
L. Cæsar adolescens legatus 181 232. oratione Vticenses cohortatus, vt portas aperirent, Cæsari aducnienti obsidem proficiscitur. 467
L. Canuleius legatus Cæsarianus. 328
L. Cassius Consul ab Helueriis cæsus. 5. 8
L. Cassius Longinus Cæsarianus. 323
L. Cælius Cæsar ignoscit. 468
L. Cæsius Cæsarianus. 452
L. Decidius Saxo Cæsarianus miles. 262
L. Domitius 230 in Cæsaris potestatē venit. 240. eius fuga 288
L. Domitij sententia de tribus tabellis iudicibus dandis in caussa eorum, qui a Pompeio non stetissent. 351. eiusdem mors. 360
L. Faby Centurionis seu virtus seu temeritas miranda. 174
L. Hirtius a Pōpeio ad Parthos missus. 350
L. Iunius Patiecus. 474
L. Laterensis imperator appellatus. 402 eius mors ibidem
L. Lentulus Consul 224. eius mors. 463. vide Lentulus.
L. Licinius Squillus Cassium saucial. 401
L. Lucceius Pompeianus. 314
L. Manlius prater Pompeianus. 240
L. Manlij Proconsulis fuga. 64
L. Meigidio. 401
L. Mercellus. 402
L. Metellus trib. plebis Cæsari obijcitur. 246
L. Minucius Basilius 137 eius ad Cæsarem epistola 483
L. Munatius Plancus. 102
L. Nasidius Pompeianus. 276
L. Paullus consul. 223
L. Petrosidij aquilifer mors. 109
L. Piso. 229
L. Piso Cæsaris socer. 8. 229. eius mors. 8
L. Plancus Cæsarianus. 249. 418
L. Pupius Centurio a Cæsare captus dimittitur. 234
L. Racilius aduersus Cassium conspirat.

rat.401.eius mors. 402
L.Roscius Quæstor. 118. prætor. 229
L.Rubrius in potestatem Cæsaris venit. 240
L.Saturnij trib. militum aduersus Pompeium crudelitas. 363
L.Sertorius. 260
L.Stlabrius Pompeianus, Apolloniæ præfectus, clam inde profugit. 210
L.Tusca eques Romanus. 441
L.Titius Trib.milit. 403
L.Tiburtius in colloquio vulneratur. 315
L.Turij apud Cordubenses terror. 404
L. Torquatus Orici præfectus Pompeianus se & Oricum Cæsari dedit. 310 eius mors. 314
L.Valerij Præconini legati mors. 64
L. Varens Centurionis egregium pro inimico facinus. 113
L.Vibullius Rufus bis in Cæsaris potestatem veniens, ab eo semper dimissus. 309
Lucretius Hispilo Pompeianus. 307
Lucterius Cadurcus homo audax. 149. 150. 214. & seq.
Luminibus accensis noctu Vticam Cæsar permenit. 468
Luna plena vis in æstibus maritimis. 84
Luna nisi nouæ Germanos non contendere. 33
Lunata castra. 462
Luneius Regulus Adrumeti præfectus. 468
Lusitania. 248. 400. 494
Lusitani Hispalim oppugnant. 494
Lusitani leuis armaturæ. 254
Lutetia Parisiorum. 123. 177. incenditur. 177
Lux seu dies pudorem malefactoribus affert. 357
Luxuries Pompeiani exercitus. 358
Lyssum oppidum. 319

M

Macedones equites in Pompeij copijs. 305. 306
Macedonia pars libera. 323
Machinæ bellicæ Romanorum barbaris admirationi sunt. 51
Machinæ variæ Alexandrinæ. 371
Magetobriæ ædes. 20
Magistratus Gallorum. 113
Magistratus sollicit apud Germanos. 134
Magistratus lex apud Æduos. 164
Magistratus præponere decernuntur Romæ. 231
Magistratus Romanis sacrosancti. 498
Magnitudo animi Cæsaris. 433
Magnitudo corporis & vires vt ponantur. 70
Malaca vrbs. 408
Malacia, ac tranquillitas maris. 61
Malchus Nabatæorum Rex. 370
Malo præsente alijs malis mederi. 270
Mandubiorum fames ac miseria. 190
Mandubracius adolescens Britannus. 100
Manlius Tusculus. 401
Manus fæta Pompeij. 329
Manus sæua. 257
Manus rebellibus victis præcisæ. 220
Manibus præcisis dimissi tabellarij capti. 488
Marcelli odium aduersus Cæsarem. 225
Marcellus cum Cordubensibus a Cassio deficit. 404. vide M. Marcellus.
Marcius Crispus præsidio Thebennensibus a Cæsare mittitur. 460
Marcomanni Germani. 33
M. Acilius, & Statius. Murcus legati Cæsaris. 312
M. Antonius legatus Cæsaris 192. Quæstor 199. Brundisio præsit. 317. eius sacerdotij petitio. 2. 3
M. Antonius, Q. Cassius Trib. pl. Cæsaris fautores. 228
M. Aquinius nouus homo. 448
M. Aquinio Catonis filio Cæsar ignouit. 468
M. Aristij Trib. mil. misera cades. 170
M. Bibulus Pompeij præfectus maris maximus. Vide Bibulus.
M. Calnus Rufus prætor Romanus. 315
M. Calidij sententia de rep. in dissensione ciuili Pompeij, & Cæsaris 228
M. Cato Vticensis. 428. 429. 436. 466. Vide Cato.
M. Crassus a Parthis interfectus. 321
M. Eppio Cæsar ignouit. 468
M. Fauonius Pompeianus. 424
M. Lepidus prætor. 288
M. Marcelli sententia de rep. in dissensione Cæsaris & Pompeij. 228. idem prætor appellatus. 405. eiusdē prudentia. 405
M. Messalla, & M. Piso Consules. 22
M. Messalla legatus. 432
M. Octauius Pompeianus. 306
M. Opimij præfecti equitum Scipionis mors. 325. 326
M. Petreij Centurionis præclarum facinus 174. eiusdem fauor erga Cæsarem 321. erga Pompeium. 424. fuga 468. mors. 470
M. Plotius in colloquio vulneratur. 315
M. Pomponius Cæsarianus. 360
M. Rufus Quæstor 289. 301. eiusdem sententia de Cæsare & Pompeio. 228
M. Silanus. 122
M. Tiro ignominiosè dimittitur. 447
M. Titius Arioustj hospes. 11. de manibus Germanorum ereptus. 34
M. Trebius Gallus. 57
M. Valerius Procillus. 51
M. Varronis in vlteriore Hispania legati mutatio. 284. & dem. eius legiones. 404
Marcomanni populi. 33
Mare bis æstuans XII. horarum spatio. 59. mare conclusum, & mare apertum. 58. maris transitu Cæsaris prohibere Pompeius conatur. 306. 307. marium omnium non eandem esse naturam. 58
Marij affinis Cæsar. 474
Maritimorum Gallorum rebellio aduersus Cæsarem. 57
Maritimorum oppidorum munitio. 59
Marrucini populi. 240. 296
Mars. 132
Marsi Centuriones perfugæ. 291
Marsorum militum virtus. 238
Massilienses docti. 272
Massilienses res. 246. 247. 257. 275. & dein. eorum nomini & vetustati defert Cæsar ne eos perdat. 288
Materiam de muro se deijcient. 483
Materiari, frumentari. 186
Materia inopia laborat Africa. 417
Matisconе oppidum. 196
Matrona flu. 1
Mauri equites. 419. 420. 463
Maurorum equitum duo millia à minus triginta Gallis equitibus in vrbem repelluntur. 419
Mazago oppidum. 409
Mazæ telorum genus. 16
Mediomatrices. 73. 188
Medobrega Lusitaniæ op. 399
Melodunum oppidum. 178
Memorabile Cæsaris factum in difficultate pecuniaria. 304
Memorabile Cæsaris documentum in reficiendis militibus. 446
Memorabilis casus in constitu nauali. 278
Memoria exercitatio. 131
Menapij Galli. 37. 67. 71. ab Vsipetibus oppressi. 71. eorum vastatio. 88. rebellio 123. deditio. 125
Mendacij vsus in captandis militum animis. 171
Menedemus Macedoniæ princeps. 323
Mercatorum commercia cur admittant Sueui. 70
Mercaturæ commercio nationum vi-

Mercurius præcipue apud Gallos celebatur. 132
Messalla Cæsarianus Vticam custodit. 467
Messanæ periclitatio. 361
Matiscedum oppidum. 179
Metropolis oppidum in potestatem Cæsaris redactum 349.350
Miles fratris percussor, fustè percutitur 489
Milesnō minus modestia & cōtinentia quàm virtute & animi magnitudine commendabilis. 175
Militu etiam agrimi ac velut moribundi mirus animus. 142
Milites ab imperatoru authoritate pendere debere 174.175
Milites domum redeuntes ab axolis cadūntur. 34
Milites in conspectu imperatoris enixius contendunt. 61
Milites luce magis in officio continentur. 263
Milites propter res magnas bene gestas, peccandi licentiam sumentes. 465
Militum alacritas augenda magis quàm reprimenda. 355
Militum importunorum sedandorum ratio. 465
Militum insolentia. 367
Militum magna strages. 50
Militum suorum cura Cæsari. 117. 140.156.200.265.355
Militibus animus vel minima ipsa victoria monstrata accenditur. 67
Milites sortes Cæsar honoribus ac muneribus prosequitur. 334
Milites suos sibi confirmat Cæsar. 231.306
Milites Afraniani ad Cæsarem transeunt. 266.268
Milites Afraniani iureiurando adiguntur. 267
Milites Cæsariani ignominia missi. 416
Milites Cæsariani nullum pro Cæsare periculum adire detrectant. 318. per Tramesim flu. vsque ad caput in aquam intrant. 99
Milites Cæsariani victoriæ occasionē sibi eripi indignantur. 265
Militum Cæsarianorum alacritas. 261
Militum Cæsarianorum diligentia. 96 inuincibile animus. 197. eorundem laus. 204. mira patientia ac tolerantia 150.331. robur. 456
Milites Curiani de perfidia & periurio a Quintilio Varo velut arguuntur. 291.292
Milites Domitiani sacramentum apud Cæsarem dicunt. 240
Militum Gabinianorum clades. 396
Milites Pompeiani & Cæsariani in vicinia castrorum colloquia miscent. 319
Militum Romanorum ardor. 157
Militum Romanorum tolerantia ac industria. 111
Militaru rei dedecus in exercitu Cæsaris non admissum 340
Militu in Cæsarem cauillum 27
Militis veterani cum elephanto pugna. 463.464
Milites a mane ad vesperam ieiuni in armis stantes. 440. præ pauore testamenta condentes. 24 seipsos plectentes. 345
Militum amor erga Cæsarem. 274
Militum tyronum vaditus. 143
Militaru disciplina & seueritas largitione nimia minuitur. 399
Militarium signorum conserendorum cæremonia apud Gallos in fœderibus sanciendis. 148
Milo cædit Clodianæ reus. 316. eiusdem molimen, ac mors. ibidem
Minerua dea 132
Minerua templum. 364
Minucius Rufus Pompeianus. 307

Minucius Silo L. Racilij cliens. 401
Minucius contumelias aduersus Cassium index, excruciatur a libertis. 402
Minutatim se recipere. 433
Miracula post victoriam Cæsaris. 433
Miseriam fortiter ferre virtus est. 189
Mithridates Pergamenus. 386. se Cæsari tuetur, ibid. Rex Bosphori a Cæsare constituitur. 415
Momenta magna sæpe paruis in rebus versantur. 335
Mona insula. 97
Monomachia. 487
Morini Galli 37. vltimi Gallorum pacati 67. eorum ad Cæsarem legati 80 Barbaros se vocant ibidē. Cæsarianos ex Britannia reduces inuadunt 87. in potestatem Romanorum redigūntur, ibid. tributis a Cæsare attributi. 88 a Morinis in Britanniam transfectus brevissimus est. 80
Moritasgus Cauarini Regis frater 118
Mors, cibi abstinentia accersita. 220
Mors ignominiæ prælata. 143
Mortis metus vt tollatur. 131
Mortis periculo quid agant milites. 301
Mortis præsentis pro patria virtus cōtemptus. 160
Morti se facilius quidam efferunt, quàm dolorem patienter ferant. 189
Mortem sibi consciscit Orgentorix. 4
Mortem sibi ipsi asserentes, fortiter cecidisse videri cupiunt. 470
Mortem sibi consciscere volentis ingurgitatio. 443
Mortui facile culpantur. 209
Mosa fluuius. 73
Mulieres & pueri in muro dispositi ad speciem dumtaxat. 308
Mulieres Germanorum rhedis & carris impositæ. 33
Mulierum Gallicarum mos in prælijs capillum passim demittendi, & liberos proferendi. 173
Mulierum crines præscisi ad tormēta bellica efficienda. 308
Mulierum in extremo periculo ne deserantur, eiulatio. 161
Mulierum matrum familiæ apud Germanos in bello authoritas. 33
Mulierum trepidatio in vrbu oppugnatione. 173
Mulieribus & infantibus non parcūt Rom milites in vlciscenda Gallorum perfidia. 162
Muliones, equitum species exhibentes. 171
Multitudinis confusa malum. 187
Multitudine cadandorum victoriam impedire conantes. 425
Munatius Plancus Cassij liberorem gladio transfixit. 401
Munda oppidum. 402
Mundensis campus. 489
Mundensium duum clades. 494
Munera ac dona a sociis & amicis recipere soliti imperatores Romani re bene gesta. 412
Munerum contemptor Domitius. 392
Munera militis. 316
Municipia Romana, pecunias exigūntur. 231
Munitiones Cæsaris ad Alexiam. 185 Cæsaru & Pompeij ad Dyrrhachiū. 328.329
Munitionu imperfecta malum. 339
Munitionum ambitus inusitatus. 338 vide Opera.
Muri oppidorum Gallicorum. 159
Muri hostilis primum conscendendi gloria. 173
Murus miræ longitudinis. 6
Musculi forma. 280
Mutationes magna paruis momentis fiunt. 343
Mutuo sese conficere conantur Iuba, & Petreius. 470

Mysparo. 398

N.

Nabatæorum Rex. 370
Nannetes Galli. 58
Nantuates populi. 73
Narbo vrbs. 64. 150. 221
Nardum & vinum sibi infundes mori certus. 443
Nasidij classis capta. 351
Nasidij oho Suleitani à Cæsare multantur. 472
Naues cõscendentium præ festinatione compressio. 302
Naues longæ. 82
Nauium Cæsarianarum assultatio. 84. 95. 326. 427. 440. 441 feliciter in mari. 102. 319
Nauium humilitatis vsus. 90
Nauigatio Pompeianorum in re minutissima. 498
Naues inutiles. 278
Nassua & Cimbarius Suevorum imperatores. 23
Naues Britannorum. 256. Cæsaris. 58. 80 84 90. 94 243. 256. 258. 305. 306. 319. 320
Nauium Gallicarum forma. 58. 59. 60. Rhodiarum naufragium. 319. Romanarum cum Gallica impar prælium. 60
Nauale certamen Romanorum & Gallorum. 61. Massiliensium, & Cæsarianorũ. 258 Vatinij & Octauij. 398
Nauigationes Cæsaris felices. 102
Naupactus. 323
Nausea Cæsarianorum. 425. 436
Nausea fastidium. 319
Neapolis. 417
Nebula crassa latibulum. 476
Necessarium tempus. 163 169
Necessitas coacta omnia perquirit. 376
Negligentia ac remissionis pernicies in obsidione. 308
Negligentia ex diuturnitate. 204 308
Nemetes Germani. 33
Nemetocenna oppidum. 221
Neruij equitatu nihil olim valebant. 44
Neruij Gallorum ferocissimi. 37. Græce indocti. 115. militaria opera a Rom. facere docti. 111. 112. eorum clientes. 111. mores. 43. multitudo. 110. pernicaria in re aduersa. 50 in Rom. rebellio, ac fraus. 44. 47. 110. 116. 119. 123 deditio. 49. 123
Nicomedu Bithynij nobilitas. 409
Nicopolis oppidum. 322
Nisi aqua limosa atque turbida 372
Nimbus cum saxorum grandine. 442
Nitiobriges populi. 150. eorum Rex Teutomatus. 163
Nitor altiss Cæsar non prohibetur abstinere. 150
Nobilitatis inclinatio. 409
Nomini & vetustati Massiliensium Cæsar defert ne eos perdat. 288
Norica oppidum. 4
Noricum aurum. ibidem
Noricus Rex. 237
Nouem annis Cæsar cum iisdem fere militibus res gerit. 231
in Nouitate fama antecedit. 323
Noniodunum oppidum. 42 153. 176
Nox dierum x x x. in insula Britannicu. 97. noctem diei præponunt Galli. 132
Nox peccantibus amica. 293
Noctes in Britannia, quam in continente breuiores. 119
Noctu licentia. 238
Noctium non dierum numero spatia temporum metiuntur Galli. 132
Nocturna Gallorum concilia. 118
Nocturna opera Cæsarianorum obsessorum. 110. 111
Nocturnorum præliorum incommoditas. 262. 263
Nudo corpore malunt pugnare Heluetij, quam impediti. 15
Numeius, & Verodectius Heluetiorũ legati

legati. 5
Numerum militum aut equitum fallum referentes delati. 337
Numida in exercitu Cæsaris. 39
Numidæ a Scipione multi ad Cæsarem deabuntur. 434
Numida in cruce fussigantur. 454
Numidarum strata gema. 300. celeritas. 455. clades 252. 299. incursio in exercitum Cæsaris. 419. 455. eorum equi infrenati. 416
Nutricius pueri regis regnum procurans. 365
Nymphæum portus. 319

O

Obsessorum fortis & audax eruptio, nec minus felix. 308
Obsidentium institutum. 331
Obsides Cæsariani ab Æduis male multantur. 180
Obsides Gallorum male habet Ariouistus. 20
Obsidum recuperandorum cura. 57
Obucula oppidum. 404
Occasio consulendi breuis. 36
Occasionis momentum. 172
Occasionem cum Pompeio decertandi primam quamque Cæsar arripit. 352
Ocij pernicies in castris militum. 292
Octacilius Crassus Pompeianus. 319. 320
Ocelum oppidum. 7
Octauij Pompeiani castra oppugnantur. 308. eius cum Vatinio nauale prælium. 397. 398 fuga ibidem
Octodorus Veragrorum vicus 54. incensus. 56
Octogesa oppidum. 260
Oculorum effossio in minoribus supplicijs. 149
Officij & disciplina neglectus, vitaque libertas, vires, & magnitudinem corpori addit. 170
Officia exterorum vt pensare consuerint Romani. 28
Olei tricies centies millibus pondo multantur Leptitani a Cæsare. 471
Ollovico Teutomani pater. 163
Omnium salutem paucis committi, graue ac miserum. 379
Onustus cum genitiuo. 452
Opera bellica Romanorum Aduaticis admirationi sunt. 51
Opera Cæsaris ad Alexiam. 185. ad Massiliam. 246
Oppidum altissimi mœnibus a Cæsare vno nec toto die expugnatum. 349
Oppidum quid Britanni vocant. 101
Oppidi Corfinij cura Cæsari, ne diripiatur a militibus. 238
Oppidi Sarsuræ præfectus Scipio, a multitudine interficitur. 459
Oppida Hispaniæ natura loci munita. 477
Oppidum Bibractæ ab suis incenditur. 176
Oppida se dedentia Cæsar ab iniuria militum præseruat. 420
Oppida sua & vicos Helueti incenserunt. 4
Oppidorum & vicorum, atque ædificiorum suorum incendendorum consilium. 154
Oppidanorum Paradensium vi expugnatorum miserenda clades. 466
Oppius legatus Cæsaris. 455
Oppugnatio vehementissima. 111
Oratio crudelis & inhumana. 189
in Orbem se aduersus hostes colligendi ratio. 87. 88. 107
Orchomenum Cæsar recipit. 335
Orcinia silua. 135
Orgetorix (qui & Orgenterix in vetustis quibusdam codicibus) Heluetiorum princeps. 5
Orgetorigis filius, & filia capiuntur. 16
Orgetorigis mors. 4
Orizum oppidum. 307. Cæsar recipit. 310
Oscenses populi. 259

Ossisini Romanis dediti. 52
Otacilius Crassus Pompeianus. 309
P
Pabuli equorum inopia apud Pompeianos 336
Pabuli inopia iumenta sua occidentes. 270 sine pabulo retenta tumenta toto quatriduo. 371
Pacatorum insigne in bellis. 174
Paridius Pompeianus 422. eius aduersus Cæsarem pugna 460. mors. 461
Tamani Germani. 38
Pagi centum Sueuorum ad ripâ Rheni considentes. 23
Pagi Tigurini robur. 8
Pagos in quatuor omnis ciuitas Heluetia diuisa. 8
Palæophariſæica victoria. 399
Palma ex pauimento enata. 364
Paludati prætores. 231
Paludes Morinorum. 88
Palus inter duo castra media. 40
Palus perpetua in Sequanam instiēs. 178
Pana a fundibulis in hostium castra abiectus 331
Panis ex radice factus. ibidem
Panico & horreo se alentes Massilienſes 288
Paræa oppidum, & eius miseranda clades. 466
Paratonium. 373
Parentare ciuibus. 156
Parisij populi. 123
Parthi Romanorum hostes. 321
Parthicum bellum. 215
Parthinorum oppidum Cæsar expugnat. 327
Parthinos Pompeius præda loco habuit. 328
Parua res magnum sæpe momentum habet. 343
Pastores indormiti. 257
Pastores Turini a Milone sollicitantur. 315
Patientia Cæsaris & quies, inimicos eius in admirationem & timorē adduxit. 436
Paucitas propugnatorum vt subleuata in obsidione artissima. 308
Pax quando inter duces aduersarios optime fiat. 309
Pax vnius diei. 52
Pacis conditiones Heluetijs Cæsar proponit. 9
Pacis studiosus Cæsar. 309
Pacem se semper cupisse Cæsar iam cum Pompeio decertaturus protestatur. 355
Peccandi impunitatem sibi arrogantes milites propter res præclare gestas. 465
Pecunia cupiditatis malum. 134 470
Pecuniæ pretium ac vsus. 402
Pecuniario damno etiam periculorum sollicitudo addita. 400
Pecunia constandæ commenta. 322. 399 400. 403
Pecuniæ e fanis tolluntur. 231
Pecuniam publicam sibi oblatam Cæsar repudiat. 240
Pecunias Cæsar mutuas a Tribunis militum, & Centurionibus accipit. 249
Pecus loco frumenti imperatum. 256
Pecora cupidè barbari. 141
Pecoris in agros obuersari sinēdi efficacia ad occultandas insidias. 392
Pedes equestre prælium faciens. 480
Pedites Germani inter equites præliari solsti. 182
Pedites mira celeritate equorum cursum adequantes. 32
Peditum eximia pernicitatis commiscendorum inter equites in pugna stratagema. 182. 208 352. 433. 455
Peligni pop. 236
Pelles pro velis. 60
Pelles vestitus Sueuorum. 70
Pelusium se confert Pompeius victus fugiens. 363. id à Mithridate capitur. 385. 386
Pentiremes duæ Cæsarianæ capiuntur. 462
Perfidia Heduorum aduersus Romanos. 170
Perfuga Gallus ad Gallos adornatur. 63
Perfuga Cæsariani. 337
Perfugæ multi ex Pompeianis quotidie ad Cæsarem confluebant. 338
Perfugarum falsa delatio. 291 298
Perfugarū domesticorum malū 299
Perfugarum ignominiæ. 292
Perfugis aditus ad se aperit Cæsar. 445
Perfugij prætextus. 317
Periculari fortunam. 309
Periurium Otacilij Pompeiani. 309
Periurij perfidiam morte Cæsar vlciscitur. 453
Pertinaciam hostium Cæsar magnopere vindicandam censet 28
Pertinacium hominum pœnitentia. 272
Pes pede pressus à pugnantibus inuicem. 492
Petra, locus. 327
Petreius legatus Pompeij. 248. eius furor. 267
Petreius Thessalus Cæsaris fautor 323. 324
Petreius & Afranius Pompeiani copias iungunt. 248. Cæsaris calamitatem Romam supra verum nunciant. 256. eorundem crudelitas in Cæsarianos. 267
Petreij mors. 470
Petrocorij pop. 188
Phalanx Germanorum. 33
Phalanx Heluetiorum fracta. 15
Pharus quid sit. 368
Pharita. 380
Pharnacis Armeniæ Regis res. 487. & dein. 490
Pharsalia locus vbi Cæsar milites sues exposuit. 307
Pharsalici exercitus clades. 360
Philautia humana. 299
Philippus Trib. plebis. 230
Philo Pompeianus Hispaliæ præfectus. 494
Photinus Eunuchus nutricius Ptolemai Regis regnum Ægypti procurat 365 eius cades. 369
Piceni populi 234
Pilorum vexatio. 212
Pilorum cacumina ardentia. 443
Piratæ Illirici 30. eorum legatio, ac deditio 90. 91
Pisaurum oppidum. 234
Piscibus & ouis auium victitantes populi. 74
Piso Aquitanus cum fratre occiditur. 75
Pistorij Fusciani mors. 471
Plantities xv. millia passuum patens. 437
Plebs Gallorum, seruorum loco habebatur. 129
Plebs inermis oppido cæsa. 466
Plebem solam vix bellum conflare posse. 210
Plebis Gallicæ tutamen aduersus potentiores. 128
Pleuronij Neruiorum clientes. 110
Plumbum album in Britannia. 97
Pluuia saxorum 442
Pomp. in lex ambitus. 304
Pompeia Faustæ vxori Cæsar ignoscit. 471
Pompeij & Cæsaris amicitia. 123 abalienatio. 125. 231
Pompeij patris, & filij, & Pompeianorum res gestas in bello aduersus Cæsarem videre potes a pag. 225. ad pag. 366. rursus pag. 403. 428. item à pag 467 ad pag. 498
Pompeius Cæsarem mari & portibus arcet. 356
Pompeius Cæsarianos abeuntes frustra insequi contendit. 346
Pompeius & Cæsar sese inuicem munitionib. includunt. 329. ad Aspa-

ragum ambo castra locant. 346
Pompeius fama cupidus. 335
Pompeius honorem suum cum Scipione partitur. 350
Pompeius imperator appellatus. 343. *imperitia bellica taxatur.* 244. 256
Pompeij, obtrectatio, ac studia aduersus Cæsarem. 225. 229. 230. *crudelitas aduersus Cæsaris fautores.* 484. *eiusdem opera ad Brundusiũ aduersus Cæsarem.* 242
Pompeij arrogãtia ac superbia parem non ferentis 229. 246. 310. 335 *præsumptio de victoria, ac fuga Cæsarianorum.* 192. 350. 352. 353
Pompeij authoritas, nomen & existimatio 260. 328. 354. 404 *amici.* 260. *ambitio* 330. 336. *abundantia.* 331. *acceleratio ad Dyrrhachium.* 311. *inde exclusio.* 317 *Brundusio abitus ri opera aduersus Cæsarem.* 241. 243 *castra expugnata* 358. *dictum de Cæsare.* 314 *dominatio Romanis suspecta.* 225 *eius duces.* 306. *exercitus, & vnde conscriptus.* 305. *& deinc. eiusdem exercitus penuria.* 336. *& dein. luxus.* 318
Pompeij dignitati Cæsar semper studuit. 231
Pompeij facultas in parandis copijs. 305. 306. *res præclare gestæ* 427. 428 *gratia in Senatu.* 234 *in Hispania* 285 *eiusdem honor.* 243
Pompeij funestæ laudes. 481
Pompij in castris non licebat dicere quenquam ex Pompeianis periisse. 482
Pompeij legati, & mandata ad Cæsarem. 22
Pompeij nomen in scutis militum inscriptum & mox detractum. 205
Pompeio insidiam Milo facit. 316
Pompeium ad pugnam elicere Cæsar cupit. 343
Pompeij fuga & incommoda ac aduersa. 357. 36. 391. *mors.* 363. *& deinc.*
Pompeij filij res. 326. 427. 488. 492. 495
Pompeiana acies instructio. 354
Pompeiana classis administratores. 307
Pompeianarum partium fautoribus Cæsar ignoscit. 468
Pompeianarum partium inclinatio. 313. 469. 470
Pompeiani militis vnius cum Cæsariano singulare certamen. 487
Pompeiani duces Iuba & Petreius inter se depugnant, vt alter alterũ occidat. 470
Pompeiani milites mala valetudine laborantes. 321
Pompeiani præfecti perfidia aduersus Cæsarianos tyrones. 39
Pompeiani sæpe ad Cæsarem desciebant, rarò contra 337. 338. 482. 483
Pompeianorum a Cæsare metus. 311
Pompeianorum à victoria spiritus. 344
Pompeianorum fuga ac clades. 330. 333. 357. 359. 471. 478. 480. 491. 492
Pompeianorum copiæ vnde constatæ. 249
Pompeianorum crudelitas. 290. *exactiones.* 321
Pompeianorum deditio. 359
Pompeianorum & Cæsarianorum de pace colloquium. 315
Pompeianorum fames & angustia. 316
Pompeianorum in acie Pharsalica cæsorum numerus. 360
Pompeianorum in difficultatibus patientia. 312
Pompeianorum inclusorum eruptio. 339
Pompeianorum iniquitas in conditionib pacis ad Cæsarem. 313
Pompeianorũ vana spes de victoria. 350

Pompeianũ nisi capite Cæsaris relato pacem esse non posse, T. Labieni dictum. 315
Pompeianis victus vix vsquam perfugium est. 362
Pompeij Rufi periculum. 465
Pomponius M. Cæsarianus. 360
Pontis in Rheno a Cæsare facti ratio & forma. 77. 127. *pontis interfici reficiendi ratio* 260 *pontem celeriter efficit Cæsar.* 77. 257. *pontem Genuensem Cæsar rescindit.* 5 *pontem in Arare Cæsar facit* 8 *pontes interruptos reficere Cæsar prohibetur magnitudine fluminis.* 250
Pontones. 320
Pontum Cæsar recipit. 409. 414 *Pharnaces occupat.* 394
Populi, & ciuitates ad partes Cæsaris transeuntes. 259
Populi iudicium quãti faceret Cæsar. 304
Portenta victoriam Cæsaris secuta. 364
Portoriorum ac vectigalium redemptoris rem familiarem augens. 31
Portus munitendi ratio. 326
Portibus longis Pompeiani se committere non audebant. 318
Posse largiter. 12
Postumiana castra. 477
Potentiæ parandæ ratio. 11
Præda virtute parta, quanquam tenuis, grata militibus. 395
Præda cupiditate vim etiam duci ac domino suo afferunt comites. 470
Prædones etiam legatos de pace mittebant. 314
Prædonum bellum. 289
Præsidium Iubæ Regis apud Thibrumã interficitur. 459
Prætores inter se aduersarij. 315
Prætorum de imperio ad populum ferebatur. 231
Præciani Romanis ded. 67
Præsertere rei, hoc est, antuertere, &
præuenire atque occupare. 164
Precibus aliquam detestari. 138
Princeps prima. 26
Principem aliquem vt inuisum suis facias 211
Priuatos Cæsar ambit, & blande appellat. 427
Proconsul cum imperio ad vrbem manens. 122
Procurator regni nutricius Regis pueri. 361
Pro rata parte. 236
Procursus militum in commissione pugnæ, inutilis non est. 356
Prodigium pluuiæ saxeæ. 442
Prouinciæ humanitas. 2
Prouinciæ offensio, exercitus amore compensata. 399
Prouincia ficta ex Regno Iubæ. 471
Prouinciæ Galliæ seruitus. 190
Prælij equestre. Act. 5 manuale 375. 378
Prælia sex a Cæsare vno die facta. 333
Prudentes credi sibi putant. 293
ad Ptolemæum Regem Ægypti Pompeius fugiens se confert. 362. *Ptolemæum inter & Cleopatrã Cæsar arbitrum se interponit* 365. *Ptolemæi patru testamentum.* ibid. *Ptolemæum puerum Cæsar in fidem potestatem recipit.* 366. *eius ficta lacrima.* 383. *eiusdem castra oppugnat Cæsar* 388. *eiusdem mors.* 389
Puberes omnes armati conuenire coguntur armato concilio indicto apud Gallos. 120
Pubertas diuturna laudi apud Germanos est. 133
T. Actius. 289
P. Atrius eques Rom. a Cæsare captus 455. *venia donatur.* 468
T. Caluitius Pompeianus. 492
P. Cõsidius pro exploratore missus falsa renunciat. 14
P. Corn. Scipionis mors. 459
P. Crassi adolescentis res. 34. 57. 59. 64. 67.

P. Domitius vide, Domitius.
P. Lentulus Spinther in potestatem Cæsaris venit. 239 vide Lentulus.
P. Ligarius Afranianus iussu Cæsaris necatus. 453
P. Saserna. 421
P. Servilius Cos. 304
P. Sextij Baculi centurionis virtus. 56. 132
P. Sextius. 391
P. Sextij Baculi primipili mors. 56 142. 143
P. Sitius Numidiam Iubæ regnum inuadit. 417. eiusdem virtus. 470
P. Sulpitius pr. 360
P. Sulpitius Rufus legatus. 81. prator. 360
P. Sylla dexteritas. 332. 333
P. Vatinius Cæsaris legatus. 314
P. Vestrius eques Rom. captus. 453
Puellæ regnatu tradiu apud populũ. 382
Pueri & mulieres in muro ad speciem militum dispositi. 308
Pugna accerrima Neruiorum ac Romanorum. 49
Pugna ex essedis. 86
Pugna naualis. 61
Pugna sex horas durans. 55
Pugna non stataria, sed procursoria Lusitanorum. 251. 252
Pugnæ ratio astuta. 108
Pugnam inuitum Gallorũ vota. 331
Pulueris excitati indicio in bello. 85
Putei a Cæsarianis fodiuntur. 374
Pyra Iubæ Regis in oppido Zama 469
Pyrenæi montes a Cæsare occupantur. 248

Q

Quadriga falcata a Pharnacis aduersus Cæsarem. 414
Quæstus undecunque quæsitus. 400
Quæstorum requisitio. 322
Quæstorum improborum odium. 399
Quatuor vnius cohortis Cæsarianæ centuriones in pugna oculos amittunt. 34
Quinctilius, & L. Canuleius, legati Cæsarij. 318
Q. Aquila Cæsarianus. 454
Q. Attius nauium Cæsarianarum præfectus. 95
Q. Cassius Trib. pl. Cæsarianus 286. Gaditanorum præfectus. 287
Q. Cassij Longini odium in Hispanos, & contra 399. vultus 401. mors. 408. vide, Cassius.
Q. Cicero Cæsarianus 102 eius castra oppugnantur a Neruijs 111. eiusdem valetudo tenuissima. 111
Q. Coponius Rhodia Cassij Pompeiana præfectus. 318
Q. Cornificius Cæsarianus. 394
Q. Cominius Cæsarianus ad Scipionem deductus. 440. 441
Q. Fabius Maximus legatus Cæsaris. 473
Q. Fulginij Cæsariani primi hastati XIV. legionis mors. 253
Q. Fusius Calenus legatus Cæsaris. 274
Q. Iunius Hispanus. 104
Q. Laberij Duri Trib. mil. mors. 98
Q. Ligarius Cæsar ignoscit. 467
Q. Lucanij centurionis mors. 109
Q. Lucretius Senator. 237
Q. Marcius Trib. mil. Pompeianus ad Cæsarem transfugit. 478
Q. Patiscus Cæsarianus. 391
Q. Pedius legatus Cæsaris 36. 316. 473
Q. Pompeij Nigri equitis R. Italicensis robur. 487 eiusdem cum Antistio Turpione, singulare certamen. ibid.
Q. Sertorij milites. 66
Q. Sabinus. 334
Q. Sextius de vita pecuniam pacisciatur 402
Q. Titurius Varus præfectus equitũ. 213
Q. Titurius Sabinus legatus Cæsaris. 18. eiusdã prouincia. 19. apud Unellos acta. 62. stratagema. 63. 102. & dam. eiusdem mors. 109
Q. Tullius Cicero. 139
Q. Varus præfectus equitum Domitij Cæsarianus. 325

Q Velanius. 57
Quire. 465
Quos inter. 164

R.

Rabirius Postumus. 410
Radix qua vice panis uterentur Cæsariani 331
Radicibus, arundinum pasti equi. 336
Rapinarum administri, domini sui osores. 400
Ramus suorum castigat Cæsar. 447
Rascipolis Macedonis auxilia Pompeio 306
Ratione & consilio Romanos barbaris nationibus in bello præstare. 26
Rauenna oppidum. 230
Raurici populi. 188 se Heluetijs domos suas relinquentibus iungunt. 4
Rebellionis reprimendæ apud Gallos consilium Cæsaris acerbum. 220
Rebilus magni vsus militaris vir 389. 396
Receptu intercludere Cæsarianos Pompeius nititur. 179. ipse intercluditur. 311
Reditus Cæsaris in Italiam quam honorificus 224
Rex Iubæ. vide Iuba.
Regem a Romanis appellari & amicum maximum beneficium. 28
Regis Deiotari abiectio. 410. subleuatio. ibid. vide Deiotarus.
Regis pueri aras a militibus eluſa. 384
Regem ad dicendam causam euocari indignatur regni procurator 365
Regius vestitus Deiotaro a Cæsare restituitur. 410
Regnum suũ magis tueri, quàm alios adiutum ire statuit Iuba rex. 430
Regni ambitio odiosa 148
Regum controuersiis se interponit Cæsar. 365
Reges Ægyptijs constituit Cæsar. 389
Reges Britannici quatuor. 101
Regnum fiduciarium. 382
Regnum Iubæ in prouinciam conuersum. 471
Rei ex vinculis causam apud Heluetios dicebant. 4
Religio sacerdotum Gallicorum. 130. 131. 132
Remi detergi. 378
Remulco nauim abstrahere. 289. abducere 316. adducere. 376
Renunciatus frater a fratre in magistratu. 165
Repræsentare, in præsentia dare. 411
Repræsentat militibus suis Cæsar, quod in legionem die collaturus erat 26
Rescribere ad aquum. 27
Res Reipublicæ detrimentum capiat cautio extrema 20
Rempublicam cõcernentia magistratus tractet. 133
de Rep remotus Calius. 316
Rhadones Romanis dediti. 52
Rhemi Romanorum amici. 188 in insidias Belloacorum incidũt. 204. se Cæsari dedunt 36. eorum amicitie vsus Cæsari in dem. eorundem apud Cæsarem auctoritas, & gratia. 119. 124. 129
Rheni fluminis latitudo, & altitudo, origo, flaxus, & insula. 19. 73. 76. 77
Rhenum transire Cæsar statuit. 76. 127
Rhodanus fluuius. 24. 23
Rhodia classis Pompeiana præfecti 306
Rhodiorum in maritimis præliis virtus. 375
Robur & magnitudo corporis ut paretur. 70
Roma male administrata. 408
Roma terrore completur de Cæsaris successu. 234
Roma omnia diuina humanaque iura miscentur Pompeij ac Cæsaris dissensione. 231
Romani ab armato hoste conditiones non accipiunt. 111

Romani admirationi sunt Vxellodu-
nensem. 220
Romani armis graues. 98
Romani secundis rebus confirmantur,
aduersis incitantur 205.283
Romani sociorum dignitatem augere
soliti, non minuere. 28
Romani pop. disciplina & opes. 123
Romani populi diuisio. 248
Romani non sine deorum ope bellum
gerere Gallu visi. 51
Romani milites desperata salute se-
ipsos interficientes. 109
Romani milites detrimento accepto
diligentiores fiunt, 205.383
Romani milites in insidijs à Gallis
deprehensi. 107
Romanorum militum magnanimitas.
108.155 *præsens in repentina re ani-*
mus. 64
Romanorum militum opprimendi
consilium apud Britannos. 87
Romanorum militum tropidatio 24.
virtus. 33.108
Romanorum ambitio. 190
Romani auxilio Heduorum aduersus
Allobroges usi. 29
Romanorum ac Britannorum dispar
pugna. 98
Romanorum ciuium etiam hostium
suorum misericordia mouetur Cæ-
sar. 265
Romanorum ciuium iniurias in Ponto
acceptas Pharnaci Cæs. remittit.
411
Romanorum in Galliam euocatio
per Diuitiacum. 129
Romanorum mos in pugna commit-
tenda. 356
Romanorum seruitutē excutere Galli
conantur. 57
Romanorum timor apud Heduos. 12.
apud Barbaros. 77
Romanis obmurmurant Alexandri-
norum principes. 371
Romanos in Gallia insuetas cæde in-
dignantur Belgæ. 36
Rom. exercitus consularis sub iugum
missi vltio 8
Romani imperij dignitas vt conserue-
tur. 390
Romanæ naues ad Massiliam. 258
Romanum præsidium crudeliter ab
Heduis interfectum. 168
Romani ab Helvetijs cæsi. 10. *arbitri*
regni Ægyptij testamento electi.
365
Romani negotiatores imprudentes
Genabi a Gallis oppressi. 141 *Sicâ-*
bru prædandi proditi. 14. 142
Romani statura breui. Gallis ludibrio
sunt 51. *incauti ab Æduis oppri-*
muntur. 172. *eorum cum Britannis*
dispar pugna 98 *nos in pugna com-*
mittēda. 356. *naues ad Massiliam.*
258
Romanarum legionum plusquam hy-
perbolica laus. 493
Rates pellibus quibus naues tegebantur,
exceptus 312
Rescillus & Ægus Allobroges fra-
tres a Cæsare ad Pompeium desi-
ciunt. 3.6 *& dein.*
Roscius prator Pompeium Cæsari pur-
gat. 232
Rostra aduarijs nauibus Vatinius
imponit. 396.397
Rumoribus incertis sæpe Galli ser-
uiunt. 72
Rumorum coercendorum ratio. 133
Rumoris incrementum. 292. *vide Fa-*
ma.
Ruspina oppidum. 420. *primum ad a-*
micitiam Cæsaris accessit in Afri-
ca. 437.438
Rutheni Arvernis conciliantur. 150
Rutilius Lupus prator Pompeianus
240.334

S

Sabini legati cunctatio. 63
Sabis fluuius 43
Sabura Iuba Regis præfectus. 298.
eius

eiusdem stratagema 301. *mors.* 470
Sacerdotum auctoritas. 105.410
Sacerdotes Galliæ Druides. 129 130
Sacramentum apud se dicere Domi-
tianos milites Cæsar iubet. 240
Sacramenti Domitiani religione mi-
lites suos liberat Curio. 294
Sacramentum militare vt soluatur.
ibidem.
Sacramenti redemptione, pecunia co-
genda mutuum. 403
Sacramento rogare. 122. *di ere* 273
Sacrati viri a Capua decem ex Cæ-
sariani cæsi 343
Sacrificia veterum Gallorum. 131
Sacrificiorum interdictio grauissima.
130
Sagittarij Galli. 153
Sagittariorum & funditorum Pom-
peianorum cædes. 357
Sagittarum triginta millia in castel-
lum Cæsarianum coniecta. 314
Saguntinorum signa. 478
Sali & nauseæ molestia. 319
Salinarum stagnum. 452
Salienus. 432
Salona oppidum. 308
Salonarum conuentus ibid. oppugna-
tio. *ibidem*
Salsum flu. 176
Saltus Pyrenæus Castulonensis. 248
Salum pro mari. 452
Sallustij ad Cercinnam insulam ge-
sta. 435
Salutatio militaris. 456
Salutem omnium paucis committi
graue ac miserum. 379
Samarobrina oppidum. 102
Samarobrinense Gallorum concilium.
102
Santones Tolosatium vicini. 6
Sapiens & timidus quare videri nō-
nunquam voluerit Cæsar. 379
Sarsura oppidum. 459
Sasales Coti Regis filius inter Pom-
peij copias. 306

Saserna præfectus Lepitanus. 421.
422
Sata manu. 319
Saturnini & Gracchorum casus. 231
Saucij etiam milites in pugna resiste-
re coguntur. 55
Sauciorum suorum cura Labieno.
427
Sanea pluuia. 442
Scapha. 83
Scaua centurionis scutum, ccxxx fo-
raminibus confossum. 334
Scaldi flamen. 130
Scapula rogo exstructo sibi exitium
parat. 493
Sceleratum Cæsarem vocat Scipio.
441
Sceleris conscientia. 58.337
Scipionis Pompeij fautoris, & amici
res gestæ. 227. 228. 321. *& deinc.*
416.417. *& dein.*
Scipio iussu Iubæ regis vestitum mu-
tat. 448 449. *elephantos ad pug-*
nam assuefecit. 431. *imperatorem*
se appellat. 321. 218
Scipio Pompeij fautor & affinis. 229.
235.350
Scipionis sententia de Pompeio & Cæ-
sare. 418
Scipionis largitio & auaritia. 322.
diligentia ac celeritas. 323. *turpis*
fuga ac clades. 328.439.440
Scipionis commiseratur Cæsar. 421
Scipionis legionarij multi ad Cæsarem
deficiunt. 436. 446. *eius oratio ad*
captiuos Cæsarianos. 441. *crudeli-*
tas aduersus eosdem. 442
Scipionis acies ad pugnam instructa.
444 449 *eiusdem victoriola.* 451
Scipionis præsidium Cæs. interficit. 459
Scipioni legatos Cæsar de pace mittit.
335
Scipioni suppetias fert Iuba rex. 443
Scipionem vnum esse pop. Romani
imperatorem, Considij vox. 418
Scipionis milites ad vnum omnes
cæsi

Scipio cæsus. 465
Scipionis mors. 476
Scorpio bellicum instrumentum. 160. 432
Scrikonius Libo Achaiæ classis Pompeiana præfectus. 306 cum Cæsare ad Orikum colloquitur. 313. cum Cæsar habet de pace cum Pompeio agit. 342 vide Libo.
Scutum Scæuæ centurionis CCCXX. foraminibus confossum. 334
Scutis se à saxea pluuia protegentes casa iani. 443
Scuta, & pila pro vallo posita. 192
Scuta ex cortice facta, & vimmibus intexta. 32
Scutorum calatura. 487
Scutata & cetrata prouincia. 248
Scelli appidi Aduatici venditi. 52
Secundarij, secunda legionis milites. 402
Secusiani pop. 7. 181
Seditionum Romanarum cura Cæsari. 415
Sedulij Lemouicum ducis mors. 195
Seduni Galli. 53
Seduni Germani. 33
Saepsum occidere nequit Iuba rex. 470
Segni populi Germaniæ. 118
Segonax Rex. 101
Segontiaci Britanniæ populi. 100
Segonia oppidum. 404
Sementes facere. 3
Senatores Romani in Cæsaris potestatem redacti. 239
Senatores tres ex sexcentis reliqui, quingenti milites ex sexaginta millibus. 50
Senatus à popularibus suis interfectus, quod bellum cum Romanis gerere nollet. 62
Senatus reuerentia apud Cæsarem. 215
Senatui populoque Rom. se Cæsar subycere vult vt pacem cum Pompeio faciat. 309
Senatus omnis Venetus necatus, reliqui sub corona venditi. 62
Senatusconsultū aduersus Cæsarē. 225
Senatusconsultum extremum, Dent operam magistratus, ne quid resp. detrimenti capiat. 230. quando id fieret. ibidem
Senectus apud Gallos etiam militat. 205
Senes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos pro cibo. 150
Senis honor propter peritiam. 177
Senones in fide Æduorum. 124
Senonum consentia facinoris aduersus Rom. 119. eorūdem motus ibid. rebellio. 123. deditio. 124
Sentina vitia. 320
Sentire reliquos speramus, quæ nos sentimus. 291
Sequana fl. 1
Sequanus ager optimus totius Galliæ. 19
Sequani Germanos in Galliam inducunt. 128. principatu dejiciuntur. 129
Sequanorum damnosus animus. 20
Sequanes sibi Helvetij per Dumnorigem conciliant. 6.
Sequanorum, & Æduorum factiones ibid. eorum miseria a Germanis. 18 ab Ariouisto 19
Sequanis Ædui subditi. 19 128
Ser Galba 53. eius perplexitas. 55. Cæsaris amicus. 224
Seruitutis conditio odiosa. 59
Serui dominum iugulant. 482. puniuntur. 484
Serui pastores armantur à Pompeio. 240
Serui puberes armati Alexandrino bello. 371. in extrema necessitate manumissi. 308
Serui speculatores capti in crucem sublati. 484
Seruos se mentientes milites interfecti. 478

Serui

Seruili tumultus in Italia. 25
Seruilius consul. 36
Sestertia C. militibus donat Longinus. 216. 299
Sesuuij Romani dediti. 52
Seueritas Cæsaris. 6. Vercingentorigæ. 149
Sex prœlia vno die à Cæsare facta 333
Sex. Cæsar Iulij Cæsaris auunculus. 409
Sex. Pompeius frater Cn. Pompeij. 475 à fratre Cn. Pompeio auxilium petit. ibidem
Sex. Quintilius Varus. 240. 291
Sibutzates Aquitani Romanis dediti. 67
Sicambri. 78 140
Siccitatibus frumentum minus prouueniens. 102
Sicilia ac Sardinia a Cæsare recipiuntur. 244
Siccius, seu Sitius Iubæ fines inuadit. 437
Sicoris fluuius. 249. 259
Signa militaria septuaginta de Gallis capta. 195
Signa militaria. 32. Cæsariana amissa. 343
Signorum militarium conferendorum mos Gallicus 148
Signorum militarium Pompeianorum ad Cæsarem delatorum ingens numerus. 340
Significri ignominia notati. 345.
Signifer Pompeianus ad Cæsarem transfugiens, 482
Silicense flumen. 404
Situ ingens 219
Socios de se benemeritos Romani non deserebant. 28. 101
Soldiuriorum deuotorum fides 65
Solitudines circum ciuitates suas amant Germani. 134
Sontiates a Cæsare victi. ibidem
Sericaria. 486
Sortitia oppidum. 488
Sortes, & vaticinationes matrumfa. Germanorū in prœlijs inūdu. 33. 34
Speciaria & militaria dona. 334
Specula Hispaniæ. 477
Speculator Pompeianus captus & occisus. 479
Speculatores missi, suorum consilia hosti aperiunt. 436
Speculatorum comprehensorum pœna. 484
Speculatoria nauigia. 83
Spes animos ac potentiam addit. 332
Spes vna miseris reliqua. 301
Spente sua hoc est per se. 6
Squillus index coniurationis. 402
Stagnum salinarum. 462
Status Murcus Cæsaris legatus. 312
Stimuli in operibus bellicis. 187
Stipendium duplex bene meritis Cæsar largitur. 334
Stipendium militum auertentes delati. 337
Stipendium victores victis imponunt iure belli. 29
Storiarum vsus in bellis. 279
Stramentis integūtur casæ Gallorum. 112
Stratagema peditum pernicium equitibus in pugna permiscendorum. 251. 252
Stratagema timoris simulandi. 125
Stratagema Ambiorigis. 108. Bellouacorum 204 Cæsaris. 171. Domitij 321. Iubæ Regis 299. 300. Pompeij in eruptione 319. Salonensium ciuium aduersus Octauium. 308. Vercingetorici in fallendis suis. 158
Structores vt se muniant à telis hostium. 275. & deinc.
Styli caci extra vallum confixi. 433
Sub pellibus hyemare 311
Subcoactæ theracu genus ad vitanda tela. 329
Subsidiari, subsidium ferre. 205
Suessiones Rhemorum fratres. 36. 37. Rhemis attributi. 201. Cæsari dedun-

duntur. 42
Sueui 33.32. Germanorum bellicosissimi. 69. Rhenum transire moliuntur. 83. eorum delectus aduersus Romanos. 79.127
Sueuum ne diu quidem pares. 73
Sueui vastigales Vbij. 71
Suetchi tenorum multa à Cæsare. 471
Sulmonenses Cæsaru fautores. 236
Sulpitius legatus Cæsaru. 81
Supplicatio Cæsari decreta. xv. dierum. 53.88
Supplicum ritus ad victores excuntium. 389
Supplicibus Cæsar litenter ignoscit. 411
Supplicia apud Gallos. 131
Surus Æduus captus. 221
Sylla alter Lentulus 229. intercessionem Tribuniciam non sustulit. 229. 230. Sylla prænomine P. castrorum Cæsaru præfectus 333. eiusdem dexteritas. ibid.
Sylla Faulti largitio. 466
Syriacares Cæsaris. 409

T

Tabellarij Cæsaris à Pharnace intercepti. 393
Tabellarij capti, manibus præcisis dimissi. 478
Tabellæ tres iudicum. 351
Tabernaculorum Pompeianorum luxuries. 358
Tabulæ Græcæ in Helustierum castris repertæ. 17
Tabulæ nouæ. 304. earum lex. 316
Talea. 187
Talum intorquet Pompeius. 495
Tarbellipopuli. 67
Tarcondarius Castor CCC. equites Pompeio suppeditat. 306
Tarraconenses ad Cæsarem transeunt. 259. 287
Tarsus Ciliciæ vrbs. 409
Tarusates Romanu dediti. 65.67
Tasgetus Carnutensis à suis ciuibus creditur. 101
Taurin insula. 397
Taurenta Massiliensium castellum. 276
Taxi vensnum. 138
Taximagulus Rex. 101
Tectosages Volcæ. 135
Tegea oppidum. 460
Tela vt vitent milites. 329
Temerarium Gallorum equirũ iusiurendum. 183
Temerarium Pompeianorum iuramentum de non reuertendo in castra nisi victoria adepta. 353
Temeritas Gallu innata. 170
Temeritatu ac festinantiæ exitus. 101
Tempestas. naues Cæsaru affligens. 95
Tempestatu incommodum in bonum versum. 474
Tempestatum cælestium vis. 68.86. 252
Temporum spatia Galli non Dierum sed noctium numero definiunt. 131
Tenchtherorum bellum. 120
Tentoriola Cæsarianorum. 443
Tergestinorum oppressio. 211
Testamenta passim condunt Cæsariani milites aduersus Germanos pugnaturi. 24
Testamentum Ptolemæi Regis. 365
Testudo pedum LX. 275
Tetrarchia Deiotoro adimitur. 415
Teutomatus Nitiobrigum Rex. 163. 172
Teutoni & Cimbri. 21. 25. a finibus Belgarum arcentur. 38
Thamesis fl. 96.99
Thapsus oppidum 461. eius custodes Cæsar ignominiosè dimittit. 442
Thapsitanorum angustiæ. 471. 472. multa à Cæsare. 471
Thebæ Calenus Cæsarianus recipit. 335
Thebenna oppidum. 459.460

Thebennenses, Cæsaris auxilium inuocant. ibidem.
Theologia Gallorum. 130. 131
Theologia Germanorum. 133
Theophanes Pompeianus. 314
Thermus pr. Pompeianus. 254
Thessali in copijs Pompeij. 306
Thessalia, & Ætolia legati ad Cæsarem. 323
Thessalia diuisio. ibidem.
Thessalia in Cæsaris ditionem venit. 150
Theutomatus. vide, Teutomatus.
Thoraces ad vitandos telorum ictus. 329
Ti. Nero Cæsarianus. 382
T. Tullius. 482
Tigninm oppidum, Cæsaris studiosum. 234
Tigurinus pagus. 8
Timor misericordiam non recipit in summo periculo. 161. mentem homini eripit. 380
Timoris excusatio ac pratextus. 24. eius vanitas. 301. vis. 296. eius simulandi astus 63. 116 120. 125
Timorem à Germanis militibus suis adimit Cæsar. 24. 25
Tisdre oppidum. 437 465. 470
Tisdritanorum multa à Cæsare. 471
T. turij Sabini trepidatio. 105 & dein.
Titi duo Hispani adolescentes Cæsariani ab inimicis intercepti. 431
T. Allieni ignominiosa missio. 447
T. Appij sacrilegium impeditur. 364
T. Baluentij primipilaris mors. 109
T. Cæcilij Centurionu mors 257
Tr. Labienus Cæsaris legatus. 7. vide Labienus.
T. Pulcio. 341
T. Pulfionis virtus. 113
T. Pulfionis centurionis inimicitia cũ L. Vareno 113
T. Rebilus proconsul. 465
T. Sallienus centurio. 432
T. Sextius. 122. 173. 196
T. Silius. 57
T. Terrasidius. ibid.
T. Torius Italicensis. 404
T. Vasius. 401
Togata Gallia. 211
Tolerare equos & equitatum. 312. 336
Tolosa & Tolosates. 6. 64. 150
Torquatus Orici præfectus. 310. eius mors. 471
Torques aurei duo honoris ergo præfecto Castiana turmæ à Cæsare dati. 488
Tragula missa epistola. 115
Trajectus Britanniæ breuissimus. 91
Transrhenani populi Galliæ domita fama audita legatos ad Cæsarem mittunt. 52
Trebonius legatus. 248. proconsul. 408. vi de tribunali deturbatus. 316. eiusdem mira in reficiendis operibus industria. 283. humanitas. 476
Trecẽtij qui Varo ac Scipioni pecuniæ contulissent, vno nomine pecunia imperata Cæsar ignoscit. 468
Tres aut quatuor milites Cæsariani, duo millia Numidarum in fugam vertunt. 456
Treuiri. 23. 59. equitatu ceteris Gallis præstant. 47. 92. Germanos aduersus Romanos sollicitant. 119. eorum ferocia. 212. clades. 126. 127. 181. 224
Triarij inf. licitas. 412
Triboces Germani. 31
Tribuni militum & centuriones Afraniani ad Cæsarem deficientes. 268
Tribunitiæ intercessionis violatio. 231
Tribuni plebis ad Cæsarem fugiunt. 230
Tribuni quidam militum à Cæsare ignominiosè dimittuntur. 446
Tributum in capita singula seruorum ac liberorum impositum. 322
Triginta annos militans Centurio. 441

Triginta equites Galli duo millia Maurorum equitum repellunt. 419
Trinobantes ciuitas Britannorum. 100
Triumphi Cæsaris ornamenta. 432
Triumphus Pompeianorum ante victoriam. 350
Tuba soni non exauditi malum in recipiendo cauendo. 172
Tubero ab Attio Varo appulsu littoris Africani prohibetur. 245
Tubero. 244
Tulingi populi. 415
Tullius legatus. 482
Tullij Rufi Quæstorij mors. 465
Turinum oppidum, & Turini. 316
Turius Calius sollicitas interficitur. 317
Turmæ præliares nimis densæ esse non debent. 220
Turpem causam ingressi ne frustra fecisse videantur, petius aliquid designant. 215.216
Turris altius tuto attollenda ratio. 279
Turris lateritia. 279
Turres bellicas Romani quò volunt promouent. 51
Turres CXX. celerrime a Cæsarianis excitatæ. 110.111
Turris Phari admirabilis. 368
Tuticani cades. 143
Tympanorum spontaneus sonus. 364
Tyrannos Cæsar in fidem recipit. 409
Tyronum legio. 323
Tyrones vt hortandi. 462
Tyronum mollities & ignauia. 309
Tyronis timiditati Cæsar prospicit. 434
Tyrones Cæsariani capti Scipionis dispartiti. 442

V

Vacalos insula. 73
Vacca oppidum. 458
Vadabile S. corum fluuium efficit Cæsar. 259
Valerius adolescens. 492
Valerius Flaccus. 244. eius mors. 334
Vallus in masculino genere. 338.371
Valetiacus. 164. alias Vodeliacus.
Vangiones Germani. 33
Varro legatus Pompeij. 248
Varronis cohortes a Carmonensibus ejiciuntur. 286
Varronis fictus erga Cæsarem animus. deditio. 284.285.287
Varus. 297.301.451
Varus flu. 273
Vasa comburere. 262
Vatinius Cæsarianus. 360.397
Vastitate circumse amentSueui. 70
Vatinianorum militum fortitudo. 398
Vatuca castellum, & Vatucensis clades. 139.141
Veij 71. auxilium contra Sueuos a Romanis petunt. 77. Sueuis vectigales. 71. Cæsari conciliati. 78. 127
Veubij oppidum. 476. incensum. 483
Vectigalia Hispalensibus remitti Cæsar à pop. Romano impetrauerat. 497
Vectigalium multiplicatio. 322
Vectones populi. 248
Vedeliacus, Coti Æduifrater. 164
Vellaunij. 187
Vellaunodunum opp. deditur. 152
Velocassium potestas. 37
Velorum nauibus inutilium reddendorum ratio. 61
Venationis exercitium & laus. 133. 136 eius studiosi Sueui. 70
Venetia vrbs Galliæ maritima. 58
Veneti Galli. ibid. Romanis dediti 52
Venetorum senatus à Cæsare necatus. 62
Veneti belli confectio. 61.80
Ventispente oppidum. 489
Ventus Cæsari velut ad nutum seruiens. 319
Veragri Galli. 53
Verbigenus pagus. 17
Vercingetorix. 148.156 157.158.161. 165.180.181.188.193
Vereti nauibus, hoc est male timere. 95
Vergasillaunus Aruernus. 188.193

Vergi

Vergiliarum signum confectum. 442
Vergilius Pompeianus. 461
Vergobretus magistratus Æduorum 10
Vernacularum legionum duarum robur. 476
Verocassesseu Velocasses populi. 37
Verodectius. 5
Veromandui. 38.43.47
Versaonenses. 489
Vertico Neruius. 114
Vertiscus Rhemorum præfectus. 205
Vesontio Sequanorum oppidum. 23
Vestitus regius Deiotaro a Cæsare restitutus. 410
Vestitu insigni vtebatur Cæsar in prælijs. 195
Veteranus exercitus. 465
Veteranorum legionum fiducia. 434
Veterani militis Cæsariani ad Labienum insultabundum verba. 434
Veterani militis mira aduersus elephantum fortitudo. 463.464
Veterani milites Cæsariani in naue capti ad Scipionem deducti, & male multati. 441
Veteranorum hortatio. 462.463
Veteranorum militum irritatorum grauis vltio. 464
Veteranorum militum prudentia & fortitudo animi. 319. tolerantia. 429. vide milites.
Vetustati oppidi Massilienstum Cæsar defert. 288
Vexilli proponendi tessera. 45
Vibullius Rufus Pompeianus, 235. 240.246.
Victoria simulacrum se conuertens. 364
Victori autoritas adest. 385
Victorum in victos potestas. 22
Victi vt a victoribus pacem supplices petant. 339
Victoria non præsumenda solum, sed cogitandum etiam vt paretur. 351
Victoria Cæsaris nuncij terror hostibus. 368
Victoriæ conditio expendenda. 344
Victoriæ gloria. 208
Victoriæ spei stimulus. 67
Victoriam non qualemcunque Cæsar volebat, sed incruentam & mitem. 234.265 434
Victoriam certò sibi præsumit Pompeius. 350
Victum se fatetur, Afranius Cæsari. 272
Vicorum ac castellorum grauamina. 322
Vienna oppidum. 351
Vinum ad se inferri nolunt Neruij. 43. Sueui non vtuntur. 70
Vinum & nardum identidem sibi infundens Scapula mori certus. 443
Vires & magnitudo corporis vt parentur. 70
Viridomarus Æduus. 168.175
Viridouix Vnellorum Rex. 62
Virilitas Romanis negociatoribus in Ponto exacta. 411
Virorum potestas aduersus vxorem & liberos olim in Gallia. 132
Virtus natura incommodum vincens. 396
Virtuti multa concedenda. 317
per Virtutem interfecti videri volunt Iuba & Petreius seipsos conficientes. 470
Virtutem suorum militum Cæsar honorat. 334
Virtute non dolo certare soliti Galli. 458 item Heluetij. 9
Virtute Romani Gallos superabant. 61
Via pecunia redempta. 402
Vitam fidei post habent Cæsariani militis capti. 441
Vitium facere. 485
Viuos homines Dijs sacrificabant Galli veteres. 13
Vlcilles Hirrus Pompeianus. 236
Vlia oppidum. 406

Universidad de Sevilla Biblioteca

INDEX.

Vitio Romanorum militum. 15
Vitiorum cupiditas. 218
Vndeuicesimani, vndeuicesimæ legionis milites. 403
Vnelli pop. 52.64
Vocabulorum armamentorum imperitia malum in gubernatoribus. 258
Vsælli populi. 52.59
Vocates Aquitani Romanis dediti. 67
Voccio Noricorum Rex. 34
Vocontij populi. 7
Volcatius Tullus Cæsarianus. 333
Volca, seu Volga Arecomici 150. 181
Voluntatem etiam pro facto Cæsar accipit. 304
Voraginosum solum. 489
Vosegus mons. 73
Vota Gallorum. 132
Vrbs ciuitati præsidio. 155
Vrbes à Cæsare occupatæ. 234
Vrbes viginti Biturigum vno die incensæ. 151
Vri fere. 136
Vrsao oppidum natura munitum. 497
Vsipetes & Teuchtheri Germani. 69. *à Suevis expulsi.* 71. *Sicambris se iungunt.* 77
Vsuræ grauissimæ. 326
Vsurarum leuatio. 364
Vsus, rerum magister. 279
Vtica oppidum. 289. 290. 297. 466. 467
Uticensis expeditio, Curionis Cæsariani. 298
Vticenses. 297. 466
Vticenses Cæsari amici. 297. *eorum erga Catonem animus.* 466. 467
Vtrium in bello vsus. 254
Vulgi insitia & leuitas ciuitati exitiosa esse non debet. 170
Vulnera corporis tegenda. 293
Vulneribus procumbentes milites prælium reintegrant. 49
Vultus Germanorum formidabilis Gallis visus. 24
Vultu Cæsaris imperatoris sui milites confortantur. 421
Vxellodunum oppidum. 215. 218
Vxores Ariouisti duæ. 34
Vxores ducentes milites emolliuntur. 366
Vxores communes apud Britannos. 98
Vzita oppidum. 439. 445. 449

Z

Zama Regia Iubæ. 468
Zamenses. 469
Zela oppidum Ponti. 412
Zetta oppidum. 454

FINIS.

Errata sic corrigito.

PAg. 1. lin. 15. pro quærimoniæ leg. querimoniæ. pag. 4. l. 20. Noricamque. pag. 10. l. 26. principatus. pag. 14. auertit. pag. 17. l. 6. dediticiorum. l. 7. existimarent. pag. 25. Mario. pag. 32. 20. suas. pag. 33. l. 4. si. pag. 36. l. 14. Senonibus. pag. 44 l. 23 intrari. pag. 53. l. 20. Veneticum. pag. 69. l. 10. relinquendis. pag. 79. l. 11. Germanis. pag. 87. l. 27. proficiscēs. pag. 89. l. 11. Piruſtas in. pag. 90. 29. circiter. pag. 91. 17. gererētur. pag. 101. l. 28. interdicit. pag. 102. l. 10. reliquæ. pag. 104. 12. obsidum. pag. 110. lin. 5. Aduaticos. pag. 123. l. 1. posse. pag. 131. l. 18. religionibus. pag. 138. lin. 20. precibus. pag. 150. lin. 14. nunciatæ. pag. 152. l. 4. hortenturque. pag. 1 lin. 28. Nitiobrigum. pag. 173. lin. 18. consistebat. pag. 177. l. 28. conuenerunt. pag. 179. lin. 6. vigilia. pag. 189. lin. 2. qua. pag. 192. lin 13. lapidibus. lin. 28. transfodiebantur. pag. 197. l. 16. Cadurcorum. pag. 205. l. 28. propius. pag. 218. l. 14. cōditione, pag. 219. l. 6. vlnerant. pag. 271. lin. 6. subsidiariæ. pag. 273. l. 11. exercitum. & lin. 17. incommodi. pag. 288. l. 18. conscenderat. pag. 294. l. 16. duas. pag. 301. l. 20. Asiaticis. pag. 304. vlt. lin. omissa. dictaturaque se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, &c. pag. 305. l. 26. Bœotia. pag. 306. l. 12. magna. pag. 314. lin. 1. instituisse. pag. 371. l. 6. innumerabilem. pag. 372. l. 6. Arsinoēm. pag. 374. lin. 2. præcluderentur. pag. 383. l. 23. splendidius. pag. 386. l. 16. recepissent. pag. 391. l. 27. superioribus. pag. 408. l. 18. directam. pag. 410. l. 28. ciuium. pag. 429. l. 28. admouere. pag. 436. l. 4. nauibus. pag. 439. lin. 1. quæ. pag. 453. l. 26. existimans. pag. 446. lin. 27. interiora.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Este libro es de Genaro
Perez Hernandez

Universidad de Deusto
Biblioteca